כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים

תלמוד ירושלמי

עוז והדר

מסכת ברכות

מהדורה מיוחדת למצטרפים לתכנית

'קנין ירושלמי'

מהדורת פריעדמאן

תענית
מגילה
חגיגה
מועד קטן
יבמות
סוטה
כתובות
נדרים
גיטין
נזיר
קידושין
בבא קמא
בבא מציעא
בבא בתרא
סנהדרין
מכות
שבועות
עבודה זרה
הוריות
נדה

ברכות
פאה
דמאי
כלאים
שביעית
תרומות
מעשרות
מעשר שני
חלה
ערלה
ביכורים
שבת
עירובין
פסחים
יומא
שקלים
ראש השנה
סוכה
ביצה

מבצע מיוחד לרגל חג הפורים

מהדורת אור

מהדורת אור המאיר

מרכז המאגרים: 1800-22-55-66

[א. - ה"א]

מאימתי

מאימתי קורין וכו'. כהנים שנטמאו וטבלו והעריב שמשן והגיע זמן לאכול בתרומה: **עד סוף האשמורת הראשונה.** שליש הלילה כדמפרש בגמרא (בבלי ג.). ומשם ואילך עבר זמן קריאה דלא מקרי תו זמן שכיבה ולא קרין ביה ובשכבך. ומקמי הכי נמי לאו זמן שכיבה הוא לפיכך הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו. אם כן למה קורין אותה בבית הכנסת, כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. והכי תניא בברייתא בברכות ירושלמי (לקמן ג.) ולפיכך חובה עליו לקרותה משתחשך. ובקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מטתו יצא: **עד שיעלה עמודו השחר.** שכל הלילה קרוי זמן שכיבה, עכ"ל רש"י. וזה לשון תוספות הרא"ש, עד סוף האשמורת הראשונה וכו' בהכי פליגי, ר' אליעזר סבר בשכבך כל זמן שעוסקין בשכיבה דומיא דובקומך דלא משמע כוליה יומא אלא כל זמן שאדם שוכב, אבל בקומך לא משמע אלא בשעה שהוא קם. עכ"ל: **הקטר חלבים ואברים.** של קרבנות שנזרק דמן ביום: **מצותן.** להעלות כל הלילה ואינם נפסלין בלינה עד שיעלה עמוד השחר והם למטה מן המזבח דכתיב (שמות כג יח) לא ילין [חלב חגי עד בוקר]: **חלבים.** של קרבנות: **אברים.** של עולה:

א) [ילקו"ש ותתקן תתמב, נתמי' תתרע] **ב)** [מהרש"א דר"נ פ"ב ה"ח] **ג)** [הר פיתחם רמנ.] **ד)** מגילה כ: [בשיטו'] **ה)** שם [פסחים סח:, מכילתא בא פ"ו, פסיקתא זוטרתא בא יב ת, זבחים פז. ומנחות עב. ומכילתא דרשב"י כג יח בשיטו']

מהר"א פולדא

מאימתי כו'. מאימתי מתחיל זמן ק"ש של ערבית: **משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן.** כהנים שנטמאו וטבלו והעריב שמשן והגיע זמן לאכול בתרומה: **עד סוף האשמורת הראשונה.** והיא עד שליש הלילה, ומשם ואילך לא מקרי תו זמן שכיבה, וכן מקודם לכן אכתי לאו זמן שכיבה הוא. והא דלא תני עד ד' שעות, מילתא אגב אורחיה קמ"ל, כי היכי דידיע משמורת בקריעת, ידיע נמי משמורת בתרעא, הכי מפרש בש"ס בבלי (ג.): **עד שיעלה עמוד השחר.** דכל הלילה זמן שכיבה מקרי, ולא אמרו חכמים עד חצות אלא כדי להרחיק את האדם מן העבירה: **לא זו בלבד אמרו.** כולה מילתא דר"ג היא: **הקטר חלבים ואברים.** של קרבנות שנזרק דמן ביום:

א) קורין את שמע **ב)** בערבין **ג)** משעה שהכהנים נכנסין **ד)** לוכל בתרומתן עד סוף האשמורת הראשונה דברי ר' אליעזר. **ה)** וחכמים אומרים **ו)** עד חצות. **ז)** רבן גמליאל אומר **ח)** עד שיעלה עמוד השחר. מעשה ובאו בניו מבית המשתה ואמרו לו לא קרינו את שמע. אמר להן אם לא עלה עמוד השחר **ט)** חייבין אתם לקרות לא זו בלבד אמרו אלא **י)** כל שאמרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר **יא)** הקטר **יב)** חלבים **יג)** ואברים

מאימתי קורין את שמע בערבין. תנא אקרא קאי דכתיב (דברים ו ז) ובשכבך ובקומך, וה"ק זמן קריאת שמע דשכיבה אימת: משעה שהכהנים נכנסין לוכל בתרומתן. כהנים שנטמאו וטבלו אין יכולין לאכול בתרומה עד שיעריב שמשן והייו עד צאת הכוכבים. והא דלא קתני משעת צאת הכוכבים, מילתא אגב אורחיה קמ"ל שאם נטמאו הכהנים בטומאה שטהרתן תלויה בקרבן כגון זב ומצורע, אין כפרתן מעכבן מלאכול בתרומה דכתיב (ויקרא כב ז) ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים, ומוקמינן בפרק הערל (יבמות עד:) דהאי קרא בתרומה איירי ודרשינן בשלא שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה. ואע"ג דתניא להא בהדיא בפרק י"ד דנגעים (מ"ג) העריב שמשו אוכל בתרומה, אורחיה דהתנא לאשמעינן בקרא אף למאי שמפורש במקום אחר: **עד סוף האשמורת הראשונה.** זהו שליש הראשון של לילה, שהלילה נחלקת לשלשה משמרות, ומכאן ואילך לא מיקרי תו זמן ק"ש דשכיבה ולא קרין ביה בשכבך. ומקמי לאת הכוכבים נמי לא דאכתי יממא הוא ולאו זמן שכיבה: **עד שיעלה עמוד השחר.** דכל הלילה מיקרי זמן שכיבה, והלכה כרבן גמליאל לפי שלדיעת גם חכמים מודו ליה ולא אמרו חכמים עד חצות אלא כדי להרחיק את האדם מן העבירה כדלקמן. ומיהו לכתחילה משהגיע עונת קריאת שמע של ערבית אסור לאדם לסעוד וכל שכן לישן עד שיקרא קריאת שמע ויתפלל: מעשה ובאו בניו מבית המשתה. בני רבן גמליאל שמעיהו לרבנן דאמרי עד חצות, והכי קאמרו ליה הא דאמרי רבנן עד חצות דוקא קאמרי ותו לא, ופליגי עלך ויחיד ורבים הלכה כרבים, או דילמא רבנן כוותך סברא להו והא דאמרי עד חצות לסייג הוא דקאמרי. ואמר להו אין רבנן כוותי ס"ל ומשום סייג הוא דקאמרי וחייבים אתם לקרות: **ולא זו בלבד.** כולה מילתא דרבן גמליאל היא דאמר לבניו: **הקטר חלבים.** של כל הקרבנות: **ואברים.** של עולת תמיד של בין הערבים והוא הדין לכל אברי העולה שנזרק דמן ביום:

ר"ש סירילאו

מאימתי קורין את שמע וכו'. פירש הגאון ר' מגלית ז"ל מ"ס הראשון לינו עיקר, והוא כמו מתי אחות ואראה פני אלהים (תהלים מב ג), מתי אעשה גם אנכי לביתי (בראשית ל ל) ע"כ. וגראה בעיני דמלת 'עד' דמקום, ורצה לפרש כמה הוא שיעור של הקריאה, משעה שהכהנים נכנסין עד סוף האשמורת וכו'. ולי נראה דשפיר גרסינן מאימתי, ומ"ש הראשון עיקר, והתחלת הזמן הוא דקא בעי, והכי איתא בברייתא (בבלי ב:) מאימתי מתחילין לקרא ק"ש וכו', וכי קתני 'עד' לשון קצר הוא, והכי קתני ומשך זמנה עד סוף האשמורת וכו' [תדע דמאן דתני משעה וכו' לא תני עד סוף וכו' כדאיתא בגמ' דילן (שם) ע"כ (מלאכ"ש ושד"י)]: **שהכהנים נכנסין וכו'.** בכהנים שנטמאו וטבלו מצעוד יום, דכשהעריב שמשן ויצאו הכוכבים יכולין לאכול בתרומה, והייו אחר צאת שלשה כוכבים דהוי לילה ממש, כדילפינן בגמ' דילן (ב.) מדכתיב (ויקרא כב ז) ובא השמש וטהר, ודרשינן מאי וטהר טהר יומא, וכין השמשות אסור, דהא מספקא לן אי הוי יממא, הילכך לצאת מן הספק שלשה כוכבים בעינן. ומוכח בגמ' דבכולהו כהנים טומאים קאמר, בין טומאים טומאה קלה בין טומאים טומאה חמורה, וסגי להו לכולהו בצאת הכוכבים, אבל כפרה לא מעכבא להו: **עד סוף האשמורת הראשונה.** מפרש בגמרא דילן (ג.) דהך סיפא דוקא קאמר לה ר' אליעזר, וריש לקא ר' אליעזר, וכי קתני 'עד' הכי קאמר, ומשך זמנה הוי לר' אליעזר עד סוף האשמורת וכו': **האשמורת הראשונה.** הוא שליש הראשון של לילה, דר' אליעזר ס"ל שלש משמרות הוי הלילה כדתניא בברייתא (שם). אשמורת לשון מקרא הוא (שמות יד כד). משמרת עגודת המלאכים ושיר שלהם נחלק לשלש משמרות בלילה, ראשונה לכת אחת, שניה לכת אחרת, שלישית לכת שלישית. ואיכא מ"ד (שם ג:) ארבע משמרות הוי הלילה. ורבי אליעזר דריש ובשכבך כל זמן שדרך בני אדם מתעסקין לילך ולשכב, ולדידיה משם ואילך עבר זמן הקריאה, דמו לא מיקרי ובשכבך: **עד חצות.** מפרש בגמרא דילן (ד:) דרבנן כרבן גמליאל סבירא להו, אלא בסייג הוא דפליגי, דרבנן אית להו סייג, ואי עבר חצות ולא קרא חייב לקרות, וסייג אהני לכתחלה שלא יאמר אוכל ואשתה ואישן קימעא על סמך לומר אח"כ אקרא, ומשו חכמים שמא חוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה. וכן גמליאל לית ליה סייג (ולא) [דלא] חייש: **עד שיעלה עמוד השחר.** שכל הלילה הוא זמן שכיבה, ובשכבך דקרא היינו כל זמן שבני אדם שוכבין. עמוד השחר סמוך לאור היום מחשיך ומתפיל יותר מחשכו של לילה וקרוי עמוד השחר, וכשמסתלק (קתני) [קרי] עלה עמוד השחר: **חייבים אתם לקרות.** גרסינן, ולא גרסינן אמוחרין, דתפילו שלא בזמנה תנן לקמן (ט:) הקורא מכאן ואילך לא הפסיד וכו': **ולא זו בלבד.** הוא דתנינן בה חצות ומודו בה דמדאורייתא שיעורה עד שיעלה עמוד השחר: **הקטר חלבים.** פירש רש"י ז"ל חלבים של כל הקרבנות שנזרק דמן ביום. וכל המאכלין ליום אחד, כגון מנחת ותשם וכבשי עצרת ומנחות ותודה ע"כ. ונגמ' דהכא לא משמע הכי, דגרסינן עלה בגמרא (שם) כל המאכלין ליום אחד קדשים קלים. וקשה לי להולמו, דהא קדשי קדשים נמי יש בהן מאכלים ליום אחד כדברי רבינו הגדול ז"ל. ועוד קשה דבקדשים קלים יש הרבה שיש בהם שני ימים ולילה. ועוד קשה היכי תנא להו הכי, ליתני בקדשים קדשים קלים דבכל דוכתא הכי תני להו. ועוד לבני מערבא דסברי דקדשים קלים גרידי שנויים בפיפא, אם כן אכילת קדשי קדשים אמאי שייר, דבגבא דרישא ליתנהי דהא הקטר קתני אכילה לא קתני, ואמאי לא תני אכילת קדשי קדשים, דבפסחים לא שייכי, דהא פסחים קדשים קלים ניהו. [ועוד אכילת פסחים אמאי תני לה בהדי הקטר חלבים ואיברים דרישא דקדשי קדשים, והא פסחים] קדשים קלין ניהו]. וגראה בעיני דהכי משמע להו לבעלי הגמ' הכא, דברישא תני כל הני שיש מיעוט אכילה בהן, בין באנשים, בין בזמן, בין במקום. והקטר חלבים קרי לתרי מיני חלבים, א' שחלביהן נקטרין לחוד שהן חטאות פנימיות, דאין בנשרן לא אכילת אדם ולא אכילת מזבח, דבשרן טעון שריפה בחוץ, כדכתיב קרא (ויקרא ו כג) וכל חטאת אשר יובא מדמה וגו'. והב' כגון חטאות חיצוניות ואשמות. ואע"ג דבשרם נאכל, כיון דאין נאכל אלא להכהנים ולזכרים של משמר דוקא, ותוך הקלעים דוקא, ההיא אכילה בהקטרה תשיבא, כדתניא ואכלו אותם אשר כופר בהם (שמות כט לג) מלמד שהכהנים אוכלים וכו' כדאיתא ריש פרק בא לו (יומא פח:) וכעבודה תשיב. והכא אית ליה למכללינהו, והכי לא תני בבא בתפי נפשה אכילת קדשי קדשים. וכי תני כל המאכלין, אכילה סתם הוא דמשמע, אכילה דלאו עבודה, דהייו אכילת הדיוט [בקדשים קלים, שהיא] בין לזכרים בין לנקבות בין להכהנים בין לכל אדם, ובכל מקום בין בעזרה בין בכל העיר. הילכך כולהו קדשי קדשים אכילתן בכלל הקטרה היא, וקתני בהדייהו איברים, דעולה ניהו, דהיא קדשי קדשים כדתנן בפרק איזהו מקומן (זבחים פ"ה מ"ד), דיש בה אכילת מזבח ולא אכילת אדם. וה"ק מתני' הקטר חלבים שם בהן שני מינין, אחד, שאין נאכל בשרם כלל לא לאדם ולא למזבח, כגון פרים ושעירים הנשרפין. והשני, דיש נאכל בשרן לאדם וחלבן למזבח, כגון חלבים דחטאות חיצוניות ואשמות, ובשרן דחטאות ואשמות, ומנחות, כיון דבאחר אהל מועד הוא דאכלי דוקא, והכי משמר דוקא וזכרים דוקא, עבודה תשיבא והקטר דמיא. ואיברים דעולה, הואיל דמאכלין למזבח ולא לאדם. **ואבילת פסחים** תני סמוך לקדשי קדשים, לפי שיש באכילתן מיעוט זמן באכילתן, שאין נאכלין

שינויי נוסחאות

א) **בערבין.** במשניות **בערבית.** ועיין בשנו"א:
ב) **לוכל בתרומתן.** בשו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' א) כתב שב'ספרים עתיקים' גרסינן **לתרומתן:**
ג) **עד שיעלה עמוד השחר.** באבות דר"נ (סוף פ"ב) עד **קרות הנבר.** ועיין רמב"ם (המידות ומוספין פ"ב הי"א) ובמפרשים שם:
ד) **חייבין.** בבעל המאור (ח:) ובמאירי (שם) [עיי"ש מה שפירש] **מוזהרין,** ועי' רש"י (ט.) שכתב שלא גרסינן 'מותרים', ועי' במלאכ"ש:
ה) **הקטר חלבים ואיברים.** בר"ן (פסחים כז: מדה"ר) הקטר חלבים ואיברים **עד חצות,** ועי' רמב"ם (מעשה הקרבנות פ"ד ה"ב):
ו) **חלבים ואברים.** ברש"ס ובמתדב"מ נוסף **ואבילת פסחים.** וכן כתב במלאכ"ש 'אבל בירושלמי תנו במתניתין ואכילת פסחים' וכ"ה בפיסקא לקמן (ט.):
ז) **ואיברים.** בתוס' (פסחים קכ:) ובאורצה"ג (חה"פ עמו' ז) ובאו"ז (הלכות פסחים סי' רלא) **ואימורים:**

הגהות וציונים

א. היא גירסת הבעל המאור המובא בשינויי נוסחאות כאן:
ב. נוסף מכתי"פ:

ביאור הגרח"ק

מאימתי כו'. תנא אקרא קאי דכתיב (דברים ו ז) ובשכבך ובקומך, שחייב אדם לקרות שמע שחרית וערבית, ומאימתי הוא זמן ק"ש של ערבית: **משעה שהכהנים נכנסים לוכל בתרומתן.** כהנים שנטמאו וטבלו שאינם אוכלים בתרומה עד שיעריב שמשן, ומשעה שהן נכנסין לאכול בתרומה והיינו עם צאת הכוכבים מתחיל זמן ק"ש של ערבית דמקמי הכי לאו זמן שכיבה היא, ועד אימת הוא הולך וקורא: **עד סוף האשמורה הראשונה.** שהלילה נחלק לג' משמרות, ועד סוף האשמורה הראשונה דהיינו שליש הלילה הולך וקורא, דס"ל לרבי אליעזר דעד ההיא שעתא זמן שכיבה הוא שבני אדם הולכין לשכב, ומשעבר זמן זה תו לא קרינן ביה ובשכבך: **עד חצות.** ס"ל דעד חצות אכתי מקרי ובשכבך, דאיכא מעוט שאין ישנים עד חצי הלילה: **עד שיעלה עמוד השחר.** פליג אר"א וחכמים, דאינהו מפרשי בשכבך כל זמן שבני אדם עסוקין בשכיבה פי' שהולכין לשכב, אבל רבן גמליאל ס"ל דכל הלילה זמן שכיבה היא, דאיהו מפרש ובשכבך כל זמן

א מיי' פ"ד מהלכות קריאת שמע הלכה ט סמ"ג עשין יח טוש"ע או"ח סימן רלה סעיף ח:
ב ג מיי' שם סמ"ג שם טוש"ע או"ח סימן רלה סעיף ג:
ד מיי' פ"ד מהלכות מעשה הקרבנות הלכה ג סמ"ג עשין קפג:

שבני אדם שוכבין על מטתם: **כל שאמרו חכמים עד חצות.** כגון נאכלין ליום אחד דלקמיה זמנן עד שיעלה עמוד השחר, דכל שנוהג בלילה זמנו כל הלילה: **הקטר חלבים ואברים.** של קרבנות שקרבו ביום. זמן הקטרתן כל הלילה שלאחריו, אבל אם לא העלן למזבח עד עמוד השחר נפסלו בלינה כדכתיב (שמות כג יח) לא ילין לבוקר:

מצותן. להעלות כל הלילה דכתיב (ויקרא ו ב) היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר: וכל הנאכלין ליום אחד. כגון תודה ומעלת ואשם וכיוצא בהן שהן נאכלין ליום ולילה, זמן אכילתן עד שיעלה עמוד השחר והוא המביא לידי עוכר: אם כן למה אמרו חכמים. בכל אלו עד חצות: כדי להרחיק את האדם מן העבירה. שלא יבא לאכלו אחר עמוד השחר ויתחייב כרת, וכן להקטיר החלבים אחר כך והן כבר נפסלו בלינה אם היו למטה מן המזבח, לאפוקי אם היו על המזבח אין לינה מועלת כראש המזבח לחד מאן דאמר בפרק ט' דזבחים (פז:). וכן בקריאת שמע שלא יאמר עדיין יש לי שהות לקרות ובתוך כך תעבור עונתה:

מצותן עד שיעלה עמוד השחר א) כל הנאכלין [1]ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר. [2]אם כן למה אמרו חכמים עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה: גמ' מאימתי קורין את שמע בערבין וכו': אנן תנינן משעה שהכהנים נכנסין לוכל בתרומתן תני ר' חייא [3]משעה שדרך בני אדם נכנסין לאכול פיתן בלילי שבת ותני עלה קרובים דבריהן להיות שוין.

גמ' אנן תנינן. במתני' משעה שהכהנים וכו' סתמא וליכא תנא במתני' דפליג עלה בהתחלת זמנה: תני ר' חייא. בתוספתא ריש מכלתין דליכא דפליגי בהא דגרסינן שם מאימתי קורין את שמע בערבית משעה שבני אדם נכנסין לאכול פיתן בערבי שבתות דברי רבי מאיר, וחכמים אומרים משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן סימן לדבר לאת הכוכבים: ותני עלה קרובים דבריהם להיות שוין. אף על גב דלאו חד שיעורא ממש הוא מכל מקום קרובין דבריהן להיות שוין, דזמן דבני אדם בערבי שבתות אינו כל כך רחוק מזמן דכהנים מותרין לאכול בתרומתן:

ולהקטיר חלבים ואברים, עכ"ל רש"י. אבל הרמב"ם כתב בפירוש המשנה ומה שאמרו בלו כלם עד חצות כדי להרחיק וכו' נראה מדבריו שאף בהקטר חלבים ואיברים אמרו עד חצות (עיין תוי"ט). וכן כתב בהלכות מעשה הקרבנות ריש פרק רביעי: אמרו לו לא קרינו את שמע. פירש הבבלי (ט.) דהכי אמרו ליה, דבנן פליגי עלך וימיד ובריש הלכה כרבים או דילמא לא פליגי והאי דאמרו עד חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה. אמר להם לא פליגי והאי דאמרו עד חצות כדי להרחיק וכו'. אבל דעת הירושלמי לקמן (ה"ב - יא.) דפליגי דסברי רבנן בשכבר כל זמן שעסוקין בשכיבה כו' אליעזר, אלא דרבי אליעזר הולך אחר רוב בני אדם דבשלים הלילה ישנו להם, ורבנן סברי כיון דאיכא מיעוט דאין ישנים עד חצי הלילה דעבדי מלאכה או קורין או אוכלין בשכבר קרינן ביה, ולהכי פריך לקמן (ח:) איך רבן גמליאל הורה מעשה נגד רבים המולקים עליו. ולדעת הירושלמי לא קאי א"כ אקריאת שמע, והכא נראה לקמן דאכל הנאכלין לחוד קאי, והכי אמרו ליה לרבן גמליאל בשלמא גבי קריאת שמע טעמא דפליגי עלך משום דתלה רחמנא בשכיבה וסברו כשהולך לשכוב משמע, אבל בנאכלין למה אמרו עד חצות כיון דמן התורה זמנן כל הלילה הא תנן כל דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה כדאיתא בסוף פרק שני דמגילה ולמה בנאכלין שינו וקבעו הזמן:

ר"ש סירילאו

ביום שחיטתן לאדם אלא בלילה, ובלילה נמי איכא מ"ד (לקמן ט.) עד חצות. ועוד דיש בפסחים מיעוט אכילה באנשים, דאינו נאכל אלא למנויו ואינו נאכל אלא לבני (זבחים פ"ה מ"ח). ועוד במקום נמי איכא מיעוט, דנפסל ביולא, כדכתיב (שמות יב מו) לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה, כדאיתא התם (פסחים פ"ז ה"א - סז: ובבבלי פה:). ועוד דאם נדחמו אחרי מקצתן כולן אסורין באכילה (פסחים פ"י מ"ח). ועוד דמעטא שבירת עצם רובו נשאר ונשרף, הילכך אין נאכלין משיני ודמיין לבדדי. והדר תני כל הנאכלין, הנהו דמנו מתאכלי אכילה סתם בכל מקום, אין להכניס בין לכל אדם, ליום אחד, והיינו שאר קדשים קלים דיש להם היתר אכילה סתם ביום אחד ותחלת אכילתן ביום שחיטתן הוא דקתני, שכולן שוין [בזה] חוץ מאכילת פסחים, אבל לא שנה משך שיעור אכילתן דבההוא תלוקין הן. והשתא אמי שפיר דלא תני וכל הנאכלין ליום ולילה, דלדברי רבינו הגדול ז"ל ליום ולילה מיבעי ליה, כיון דתנא בעי לאשמועינן דינא דלילה דהולה במשמע, אלא ודאי ה"ק כל אותן דנאכלין סתם לכל אדם דתחלת אכילתן לכו"ע ביום אחד מצותן וכו', ומאן מינהו היינו קדשים קלים דכולן אין בהן שום חילוק, אלא ביום שחיטתן נאכלין למזבח ואכילה סתם לכל אדם [כפירושא דבני מערבא]. והשתא ניחא הקושיא שהקשו התוס' (פסחים פט. ד"ה דאלו) עלה דההיא דפרכינן בגמרא דילן (עו.) ואילו אכילת פסחים לא קתני, שהקשו תימה מנא לן דלא קתני, דילמא הוא בכלל הנאכלין ליום אחד. ובמאי דפריש לא קשה כלל, דאינם נאכלין אשיני, ואינם ליום אחד, ומשום הכא בריש אלא גווני דדמו להדדי כדפרישנא, דאין בהן אכילה סתם לאדם ולמזבח ביום שחיטתן, ואפי' פסחים דקדשים קלים הן בכלל הזה, לא שייך למיתני בריש קדשי קדשים. ובסיפא נמי לא מצי למיתני קדשים קלים, דהא לעיל תני אכילת פסחים דהוו קדשים קלים. ומשום הכי תני כל הנאכלין ליום אחד כדפרישית שביום אחד דהיינו ביום שחיטתן נאכלים אכילה סתם בכל מקום ומזכרים ונקבות ולכל אדם: [1]מצותן עד שיעלה עמוד השחר. מצות הקטרת האימורין ומצות אכילת בשרן, מצותן ליום שנשחטו ובלילה שלאחריו עד שיעלה עמוד השחר בהנהו דשייכי. ואפילו הן למטה מן המזבח יכולין להעלותן כל הלילה, ואינן נפסלין בלינה עד שיעלה עמוד השחר, דכתיב (ויקרא ז טו) ובשר זבח תודת שלמיו וגו' לא ינים ממנו עד בקר, ובתורת כהנים (עו ז יב) נפקא לן כולהו מהאי קרא: ואיברים. של עולה, דעולה איברים שלה הם כלין, וקרי לה איברים משום דבעיא ניתוח (ויקרא ה ז). ועוד דאין רשאי לנתח איברים לאיברים כדאיתא בתורת כהנים (ויקרא ה ז). ובפ"ק דחולין (יא.), והאיברים מפורשים בתמכת יומא (כה.): ואכילת פסחים. בגמ' דילן אינו (עי' טו.), ובני מערבא גרסי ליה כדאיתא בתוספתא (לקמן ט.). והיינו דלא כר' אלעזר בן עזריה דסבר (בבבלי שם) דמדאורייתא נמי שיעוריה עד חצות: א"כ למה אמרו חכמים עד חצות. דקתני בפסח (זבחים פ"ה מ"ח) אינו נאכל אלא בלילה ואינו נאכל אלא עד חצות, ובגבי חטאות חיצונות, דהיינו חטאות הציבור [והיחיד,] תנן נמי (שם מ"ג) ליום ולילה וכו', ובגבי אשמות נמי תנן הכי (שם מ"ה). ובאמילה סתם כמו בתודה ואיל נזיר תנן נמי (שם מ"ו) ליום ולילה וכו', ועמוד השחר הוא המביאן לידי עוכר. וכן לענין מחשבת פיגול, לא הוו פיגול אם חישב לאכלן כל הלילה, דלא הוי חוץ לזמנן, והכי תניא בתורת כהנים (לו יב ה עי"ש) לא ינים ממנו עד בקר, למד שאוכל הוא כל הלילה, וא"כ למה אמרו חכמים עד חצות כדי להרחיק האדם וכו', אבל אין המחשבה פוסלת בהן ואין מייבין עליהן משום עוכר עד שיעלה עמוד השחר ע"כ: א"כ למה אמרו חכמים וכו'. מאי דתנינן במתני' תניין, ומאי דלא תנינן במתני' תנינן בתורת כהנים, דאמרו חכמים' קתני, כל מקום שאמרו, גבי איברים בתורת כהנים קתני לה, ואיתיה נמי בפ"ב דתמורה (יד.), דתני התם (תורת כהנים לו ח יג) היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר, שיכא נותנן מבוא השמש והן מתאכלין על גבי המזבח כל הלילה וכו'. אין לי אלא דברים שהן ראויים ליקרב בלילה כגון איברים ופדרים שהוא נותנן מבוא השמש והן מתאכלין על גבי המזבח כל הלילה וכו'. ופירש רש"י ז"ל איברים דעולה, פדרים חלבים, דהיינו חלבים דחטאות פנימיות וחיצונות דדרשינן להו בפרשתא אחריתי מטעם זבח, דתניא התם (זבחים לו.) מנין לדבות חטאות ואשמות תלמוד לומר (ויקרא ז טו) זבח, והיינו סתם חטאות בין פנימיות בין חיצונות, דבכל חטאות מעכב שחיטה שלא לשמה דהיינו זבח משעת זביחה כדתנן בזבחים (פ"א מ"ח), ולר' אליעזר אף האשם, ובתורת כהנים דתני אשם בהדי חטאת למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה הוא דקאמר, וקתני בסיפא עד חצות להרחיק האדם וכו'. הילכך מה שכתב רש"י ז"ל דהקטר חלבים ואיברים דקתני הכא לא אמרו בו חכמים עד חצות כלל, [2]אני מלאתי שאמרו], דאכולהו קתני [בתורת כהנים] בפרשתא דובשר זבח דנזור בהו עד חצות כדאיתא התם (שם ה): כדי להרחיק אדם מן העבירה. [אמרו] דאסורין באכילה או להקטרה מחצות והילך אע"פ שהוא קודם זמנם, כדי שלא יבוא לעשות כן לאחר עמוד השחר ויתחייב [3]כרת. וכן בק"ש לזרז את האדם, שלא יאמר יש לי עוד שהות ובתוך כך יעלה עמוד השחר ועבר לו הזמן: גמ' נכנסין לאכול פתן. נכנסין להתפלל כדי לאכול פתן בלילי שבתות. ומשמע דהוא קודם הלילה, דהא מתפללין של שבת בערב שבת (לקמן פ"ד ה"א - מו:), וממהרין לסעודה, שהכל מוכן: וקרובים דבריהם להיות שוין. השתא מפרש לה ואזיל:

עין משפט

א מיי' פ"י מהלכות מעשה הקרבנות הלכה ח [סמ"ג עשין קפג]:

ב [מיי' פ"א מהלכות קריאת שמע הלכה ט ופ"ד מהלכות מעשה הקרבנות הלכה ג ופרק י הלכה ח]:

שינויי נוסחאות

א) ליום אחד. בר"ן (פסחים כז: מדה"ר) ליום אחד עד חצות:

הגהות וציונים

א. בכ"י משנה זו נכפלו כמה קטעים, וצ"ע:

ב. תמוה דהא בהקטרה ליכא כרת, וצ"ע: (הגר"ר רפפורט)

ביאור הגרח"ק

כל הנאכלין ליום א'. כגון חטאת ותודה שזמן אכילתן ביום הקרבתן, ולילה שלאחריו נמי זמנן כל הלילה: **א"כ למה אמרו חכמים עד חצות.** בנאכלין ליום א': **כדי להרחיק את האדם מן העבירה.** שלא יבא לאכלו אחר עמוד השחר ויתחייב כרת משום נותר, והקטר חלבים ואיברים דקתני הכא לא אמרו בו חכמים עד חצות כלל, ולא נקט להו הכא אלא להודיע שכל דבר הנוהג בלילה כשר כל הלילה, והכי נמי תנן פרק שני דמגילה כל הלילה כשר לקצירת העומר ולהקטר חלבים ואברים, (רש"י): **גמ' תני ר' חייא.** שעור אחר לזמן ק"ש של ערבית: **ותני עלה.** שאין חלוק הרבה בזמן בין ב' השעורים אלא קרובין דבריהן להיות שוין.

מסורת הש"ס

ג) [ילקו"ש בא קנ, ספרא צו פרק יב ה ופסיקתא זוטרתא ויקרא ז טו וילקו"ש פ' צו תקו בשינוי] **ד)** ברכות ב:, תוספתא פ"א ה"א

מהר"א פולדא

מצותן. להעלות כל הלילה, ואינן נפסלין בלינה עד שיעלה עמוד השחר והן למטה מן המזבח, דכתיב (שמות כג יח) לא ילין לבוקר. חלבים של קרבנות, ואיברים של עולה: מצותן עד שיעלה עמוד השחר. והוא מביאן לידי נותר, דכתיב בתורה (ויקרא ז טו) לא ינים ממנו עד בוקר, וכולם תמודה נפקי: א"כ למה אמרו עד חצות. בק"ש ובאכילת קדשים, חלבים ואיברים לא אמרו בה עד חצות כלל, ולא נקט להו הכא אלא להודיע שכל דבר הכשר בלילה נוהג כל הלילה: גמ' אנן תנינן. במתניתין: תני ר"ח. כמו ותני: פיתן. סעודתן: ותני עלה. למתניתין ולר"מ:

[א: - ה"א]

גמ' תלמודא פריך איתא חמי. בא ורואה דקשיא מלתא משעה שהכהנים כו' יממה הוא ועם כוכביא הוא כדתנן במסכת יומא פרק הערל (עד:) טבל ועלה אוכל במעשר העריב שמשו אוכל בתרומה והיינו בלאת הכוכבים מיד כדלקמן: **משעה וכו' שעה ותרתי.** כלומר אי שעה או שני שלישי שעה בלילה הוא. דלע"ג דמקדימין לצא לביתם מן השדה או מן המנויות מכל מקום יש מי השבוע כדאיתא במסכת שבת בפרק במה מדליקין (לה:) על ידי תקיעת שופר שלא יחללו שבת מכל מקום אכילתן בלילה שבת מאותרת, לפי שבכל ימי השבוע לא היה דרכן להתפלל בבית הכנסת לפי שהיו בתי כנסיות שלהן בשדה ומשום דתפלת ערבית רשות מתפלל כל אחד בביתו ובלילה שבת בלבד שבאים כולם לבתיהם מבעוד יום היו הולכין להתפלל בבית הכנסת. ולהכי תקינו ברכת מגן אבות ליל שבת כדי שיאחרו עד שעה אחת בלילה או קרוב הוא, והיכי תני בברייתא דקרוב לזמן אכילת תרומה הוא דהיינו לאת הכוכבים: ומשני **תפתר.** תפרש הא דקתני קרובים בני כפרים קטנים שדרכן למהר להסתלק מן השדה להכנס לביתם מבעוד יום מפני אימת חיות השדה דשכיחי במקום שאין ישוב גדול וקרוב לאת הכוכבים הוא כשנכנסין לאכול, ושפיר מלנו מבעוד יום, דהא אמרו בבבלי (מז.) רב מלגי של שבת בערב שבת וקרית שמע שקראו שם בבית הכנסת לא יצאו. ולקמן בעי אם כן למה קראה: **קודם לבן.** קודם לאת הכוכבים: כדי לעמוד וכו'. וכתב רבינו דוד אבודרה"ם (הל' ק"ש) דהיו קורין אותה בבית הכנסת קודם ערבית בלא ברכות כמו שאנו קורין אשרי קודם מנחה: **ספק וכו' צריך לברך דכתיב ואכלת וכו'.** כלומר וכיון דברכת מזון מן התורה הא קיימא לן ספיקא דאורייתא לחומרא: **אל יתפלל.** פירש רבינו יונה (יב. מדפ"ר ד"ה ספק) אינו חייב. ורשב"א כתב (כפ.) לפירוש זה לא אתי שפיר מילתיה דרבי יוחנן. ופירש בשם גאון אינו רשאי דשמא כבר התפלל ואיכא משום בל תוסיף, ורבי יוחנן אמר דאם התפלל והלואי ומיהו מתנה אם לא התפלל זו לחובתו ואם התפלל תהא נדבה עכ"ל. ויש מפרשים דוקא שיחדש דבר בנדבה ויש מפרשים שאין צריך לחדש: **שאין תפלה מפסדת.** שאינה כשאר ברכה שאינה צריכה משום דבקשת רחמים היא: **ספק קרא וכו'.** קשה דמאי מספקא ליה דהא אמר לקמן (ה"ב - י:) רבי אחא דקרית שמע דאורייתא וספיקא לחומרא. ושמא רבי ירמיה סבירא ליה כמאן דאמר בבבלי (שם) קרית שמע דרבנן, ואף אמוראי דשקלו וטרו עם רבי אחא יש לפרש דסברו הכי כדנפרש לקמן. והכי איבעיא ליה כיון דספיקא דרבנן הוא אין צריך לחזור ולקרות, או דילמא כיון דקבלת עול מלכות שמים הוא יש להחמיר ולחייבו לחזור. אי נמי היא גופה מספקא ליה אי קרית שמע דרבנן היא ואין צריך או דאורייתא וצריך. ופשיט דצריך ומינה משמע דאורייתא היא:

ר"ש סיריליאו

איתא חמי. בתמיה, בא ורואה היאך אפשר לקיים שיהו בבריהם שוים, דהכהנים אימת קא אכלי בתרומה, משעת לאת הכוכבים הוא דהוי, כדדרשינן בגמרא דילן (ב.) מאי וטיהר (ויקרא כב ד) טיהר יומא: **שעה ותרתי ליליא הוא.** כן מלאתי בספרים, ונראה לי דתרתי עישורי הוא דגרסינן, ועישורי שעה הוא דקאמר, דהא כי אין השמש נראה על הארץ מתפללין ערבית של שבת ולפעמים קודם, ומשם עד לאת הכוכבים יש ארבעה מילין כדאיתא לקמן (ה.), ובספרים פרק מי שהיה טמא (לא.), ומהלך ארבעה מילין שעה ותרתי עישורי שעה הוא דהוו, דהא אמרינן התם במהלך אדם ביטוי ביום ביטוי עשר פרסאות ולקמן (ה:) אמרינן אדם מהלך ביום ארבעים מיל, ופירשו הגאונים ז"ל דדא ודא אחת היא, דכל פרסה ארבעה מילין כדאיתא בההיא דפרק לולב וערבה (סוכה מד:) וכתבו הרי"ף ז"ל בפ"ק דשבת (ז: מדפ"ר), הילכך עשר פרסאות הוו ארבעים מילין, ויום ביטוי הוי שתים עשרה שעות, וא"כ מטי לכל שעה אלפא מילין ושלש מיל. כיצד לשתים עשרה שעות תן לכל שעה אלפא מילין הוו להו אלפים ושמה מילין, פשו להו ארבעה מילין חלק אותם לשלשים הוו להו שתים עשר, אלפים לכל שעה, דהוו להו עשרה אלפים לשעה, חלק השעה לעשורין מטי אלש [מיל] לכל עישור [שעה], וא"כ ארבעה מילין שהן שתים עשר אלפים הוו [מהלך] שעה ושני עישורי שעה. וא"כ היכי קאמר כרויסס דבריהם להיות שוין: **תפתר באילין כופרניא דקיקיא** וכו'. כי קתני קרובים דבריהם להיות שוין היינו בכפרים קטנים, שיושבים בהר וירחים מתיות היער כגון זאבים שיוצאים בערב לבתיב (חבקוק ג ח) ומלו מזאבי ערב, ולפי שהן כפרים קטנים אין פחדן מוטל על המיות ויוצאות עליהם, ומפחדם של הזאבים רוצים כלתה רגל מן השוק ומסתלקת דרכם בעוד היום זורח, ולכך בעלי הבהמות ירחים ואין נכנסין לאכול עד הלילה [שאפילו בלילי שבת], שכונסין בהמתם וחמוריהם אל תוך הבית שלא יחטופם, וצריכים להשקותם ולכנסם אל הבית, בענין דכשבאין לאכול הוא סמוך וקרוב ליציאת הכוכבים: **דצדי לון.** כמו ואתה צודה את נפשי לקחתה (שמואל-א כד יא), ואם צודה להן בפ"ק דרשת השנה (כב.) [שאר לא לדה (שמות כא יג) תרגום ולא כמן וכו'], שאורבין ושומרין בהמתם ועצמן מפחד המיות: **קודם לבן.** קודם לאת הכוכבים: **כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה.** וקורין אותה כמו מזמור בעצמה. וכתב רש"י ז"ל (ב. ד"ה עד סוף) דיוצאין ידי חובתן בק"ש שעל המטה, והתוספות (שם ד"ה מאימתי) חלקו עליו בזה: **צריך לברך.** דברכת המזון דאורייתא: **אל יתפלל.** דתפלה דרבנן, כלומר תקון התפלה מדרבנן, דמדאורייתא אין לה תיקון ודבור אחד וענין אחד של תחנונים יצא: **ספק קרא ספק לא קרא.** כלומר מאי, ובעיא היא, דר' זעירא לא פירש לנו בזה, ודרך הירושלמי להספיק לו בתנועת הקול במקום מאי דגמ' דילן:

איתא חמי. ומתמה הש"ס עלה בא ורואה, מאי האי דקאמר הא משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן יממה הוא ועם כוכביא הוא, כלומר מיד אחר סוף היום ועם לאת הכוכבים שהוא התחלת הלילה, ואלו משעה שדרך בני אדם נכנסין לאכול פתן בלילי שבת מאוחר הרבה הוא דכבר שעה ותרתי בלילא הוא, והיכי את אמר קרובין דבריהן להיות שוין: **תיפתר.** הא דקאמר משעה שבני אדם נכנסין לאו בכל בני אדם קאמר אלא דאיכא איזשי דאכלי בהאי שעתא כגון **באילין כופרניא דקיקייא.** באלו בני כפרים הקטנים שאין להם מלאכה כל כך ויש להן פנאי להכין סעודתן מבעוד יום: **דאורחיהן מסתלקא עד דהוא יממא.** כלומר שדרכן להסתלק ממלאכתן בעוד היום גדול וזמן התחלת סעודה שלהם מקודם הוא: **דצדי לון מיקמי חיותא.** לפי שבבר מוכן להם מקודם לרבי מזון הסעודה וממהרין לאכול ובסוף היום יכולין ליכנס לסעודתן בלילי שבת: **קודם לבן.** קודם לאת הכוכבים: **אם כן למה קורין אותה בבהכ"נ.** בעוד שהוא יום: **מתוך דבר של תורה.** ולא לאת ידי חובת קש"ס והלכך כשיגיע זמן ק"ש צריך לחזור לקרותה לאת ידי חובתו: **צריך לברך.** לפי שברכת המזון מן התורה דלכתיב ואכלת וגו' וכלומר בהא פשיטא לן דאפי' משפק צריך שיברך: **ספק התפלל.** וכן בספק התפלל או לא פשיטא לן לחידך גיסא שאל יתפלל משפק מכיון דתפלה מדרבנן היא: **ודלא כר' יוחנן וכו'.** וטעמיה לפי שאין תפלה מפסדת, ולדידיה אם ספק הוא לו צריך שיתפלל שהרי אינו מפסיד בזה: **ספק קרא ספק לא קרא.** אלא הא דקמיבעיא לן אם הספק הוא בק"ש אם קרא או לא מהו שיקרא משפק, מי נימא הואיל וק"ש מדאורייתא דינה כברכת המזון או דילמא מכיון שיכול לאתא ידי חובתו בפסוק ראשון לבד אינו צריך לחזור ולקרות כולה משפק: **נשמעינה מן הדא.** גרייתא דלעיל:

איתא חמי. בתמיה: **יממה הוא ועם כוכביא.** מכי סליק יומא ועם צאת הכוכבים מיד הגיע שעתן לאכול בתרומה: **שעה ותרתי ליליא הוא.** שעה ותרתי לאחר צאת הכוכבים הוא, שבלילי שבתות היו הכל הולכין להתפלל בבית הכנסת שהיה בשדה ועד שבאין מן השדה ונכנסין לביתם כבר שעה ותרתי בלילה הוא, והיכי אמרינן בברייתא קרובין דבריהן להיות שוין: **באילין כופרניא דקיקיא.** ר' חייא תני שעוריה באלו הכפרים הקטנים: **דאורחיהון וכו'.** שמסתלקים מן הדרכים מבעוד יום מאימת חיות רעות דשכיחי במקום שאין יישוב גדול, ובלילי שבת דנקט שזמנו מוקדם מימות החול שהכל מוכן לסעודה: **דצדי לון.** כמו ואתה צודה את נפשי (שמואל-א כד יא) והיינו מפני החיות האורבות להם (רש"ס). א"נ צדי לון

איתא חמי. בתמיה, בא ורואה היאך אפשר לקיים שיהו בבריהם שוים, דהכהנים אימת קא אכלי בתרומה, משעת לאת הכוכבים הוא דהוי, כדדרשינן בגמרא דילן (ב.) מאי וטיהר (ויקרא כב ד) טיהר יומא: **שעה ותרתי ליליא הוא.** כן מלאתי בספרים, ונראה לי דתרתי עישורי הוא דגרסינן, ועישורי שעה הוא דקאמר, דהא כי אין השמש נראה על הארץ מתפללין ערבית של שבת ולפעמים קודם, ומשם עד לאת הכוכבים יש ארבעה מילין כדאיתא לקמן (ה.), ובספרים פרק מי שהיה טמא (לא.), ומהלך ארבעה מילין שעה ותרתי עישורי שעה הוא דהוו, דהא אמרינן התם במהלך אדם ביטוי ביום ביטוי עשר פרסאות ולקמן (ה:) אמרינן אדם מהלך ביום ארבעים מיל, ופירשו הגאונים ז"ל דדא ודא אחת היא, דכל פרסה ארבעה מילין כדאיתא בההיא דפרק לולב וערבה (סוכה מד:) וכתבו הרי"ף ז"ל בפ"ק דשבת (ז: מדפ"ר), הילכך עשר פרסאות הוו ארבעים מילין, ויום ביטוי הוי שתים עשרה שעות, וא"כ מטי לכל שעה אלפא מילין ושלש מיל. כיצד לשתים עשרה שעות תן לכל שעה אלפא מילין הוו להו אלפים ושמה מילין, פשו להו ארבעה מילין חלק אותם לשלשים הוו להו שתים עשר, אלפים לכל שעה, דהוו להו עשרה אלפים לשעה, חלק השעה לעשורין מטי אלש [מיל] לכל עישור [שעה], וא"כ ארבעה מילין שהן שתים עשר אלפים הוו [מהלך] שעה ושני עישורי שעה. וא"כ היכי קאמר כרויסס דבריהם להיות שוין: **תפתר באילין כופרניא דקיקיא** וכו'. כי קתני קרובים דבריהם להיות שוין היינו בכפרים קטנים, שיושבים בהר וירחים מתיות היער כגון זאבים שיוצאים בערב לבתיב (חבקוק ג ח) ומלו מזאבי ערב, ולפי שהן כפרים קטנים אין פחדן מוטל על המיות ויוצאות עליהם, ומפחדם של הזאבים רוצים כלתה רגל מן השוק ומסתלקת דרכם בעוד היום זורח, ולכך בעלי הבהמות ירחים ואין נכנסין לאכול עד הלילה [שאפילו בלילי שבת], שכונסין בהמתם וחמוריהם אל תוך הבית שלא יחטופם, וצריכים להשקותם ולכנסם אל הבית, בענין דכשבאין לאכול הוא סמוך וקרוב ליציאת הכוכבים: **דצדי לון.** כמו ואתה צודה את נפשי לקחתה (שמואל-א כד יא), ואם צודה להן בפ"ק דרשת השנה (כב.) [ואשר לא לדה (שמות כא יג) תרגום ולא כמן וכו'], שאורבין ושומרין בהמתם ועצמן מפחד המיות: **קודם לבן.** קודם לאת הכוכבים: **כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה.** וקורין אותה כמו מזמור בעצמה. וכתב רש"י ז"ל (ב. ד"ה עד סוף) דיוצאין ידי חובתן בק"ש שעל המטה, והתוספות (שם ד"ה מאימתי) חלקו עליו בזה: **צריך לברך.** דברכת המזון דאורייתא: **אל יתפלל.** דתפלה דרבנן, כלומר תקון התפלה מדרבנן, דמדאורייתא אין לה תיקון ודבור אחד וענין אחד של תחנונים יצא: **ספק קרא ספק לא קרא.** כלומר מאי, ובעיא היא, דר' זעירא לא פירש לנו בזה, ודרך הירושלמי להספיק לו בתנועת הקול במקום מאי דגמ' דילן:

[א] **איתא** חמי מ"ש משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן יממה הוא ועם כוכביא הוא משעה שדרך בני אדם נכנסין לאכול פיתן בלילי שבת [ב] שעה ותרתי ליליא הוא ואת אמר קרובים דבריהן להיות שוין. אמר ר' יוסי תיפתר [ג] באילין כופרניא דקיקייא דאורחיהון מסתלקא עד דהוא יממא [ד] דצדי לון מיקמי חיותא. תני [ג] הקורא קודם לבן לא יצא ידי חובתו. אם כן למה קורין אותה בבית הכנסת. אמר [ה] ר' יוסי אין קורין אותה בבית הכנסת [ו] בשביל לצאת ידי חובתו אלא כדי [ד] לעמוד בתפילה מתוך דבר של תורה. ר' זעירא בשם רב ירמיה ספק בירך על מזונו ספק לא בירך [ה] צריך לברך [ו] דכתיב [א] ואכלת ושבעת וברכת. [ז] ספק התפלל ספק לא התפלל אל יתפלל. ודלא כר' יוחנן [ח] דאמר ר' יוחנן [ט] ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו למה שאין תפילה מפסדת. ספק קרא ספק לא קרא נישמעינה מן הדא

[ב] [מיי' פ"ז מהלכות תרומות הלכה ב]:

[ב] [מיי' פכ"ט מהלכות שבת הלכה יא]:

[ג] [מיי' פ"ג מהלכות תפילה הלכה ז] טוש"ע או"ח סימן רלה סעיף ג:

[ד] [מיי' שם פ"ד הלכה יח עי' טוש"ע או"ח סימן לג סעיף ב]:

[ה] מיי' פ"ג מהלכות ברכות הלכה יד סמ"ג עשין כז טוש"ע או"ח סימן קפד סעיף ד:

[ו] מיי' פ"ו מהלכות תפילה הלכה ו סמ"ג עשין יט טוש"ע או"ח סימן קז סעיף ג:

שינויי נוסחאות

[א] **איתא.** בכי"ל **אתה**, ונוסף בגליון ע"א איתא:

[ב] **שעה ותרתי.** ברש"ס שעה ותרתי עישורי:

[ג] **הקורא.** ברב ניסים גאון (ג:) וברא"ש (סי' א) הקורא **את שמע:**

[ד] ר' יוסי. בספר הגר (ב:) ר' יודן:

[ה] **בשביל לצאת ידי חובתו.** ברא"ש (שם) ובתוס' (ב.) **לא להוציא את הרבים ידי חובתן.** באבודרהם (הל' ק"ש) **להוציא אחרים ידי חובתן.** בבעה"מ (ב. מדה"ר) **לא** בשביל וכו':

הגהות הגר"א

[א] דצדי לון. צ"ל דצרי להו. פי' שצר להם וצריכין שימור [רד"ק]:

תורה אור השלם

א) וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ: (דברים ח י)

ביאור הגרח"ק

ופריך **איתא חמי.** בא וראה: **יממא הוא ועם כוכביא.** מכי סליק יומא ועם צאת הכוכבים מיד הגיע שעתן לאכול בתרומה: **שעה ותרתי ליליא הוא.** שעה ותרתי לאחר צאת הכוכבים הוא, שבלילי שבתות היו הכל הולכין להתפלל בבית הכנסת שהיה בשדה ועד שבאין מן השדה ונכנסין לביתם כבר שעה ותרתי בלילה הוא, והיכי אמרינן בברייתא קרובין דבריהן להיות שוין: **באילין כופרניא דקיקיא.** ר' חייא תני שעוריה באלו הכפרים הקטנים: **דאורחיהון וכו'.** שמסתלקים מן הדרכים מבעוד יום מאימת חיות רעות דשכיחי במקום שאין יישוב גדול, ובלילי שבת דנקט שזמנו מוקדם מימות החול שהכל מוכן לסעודה: **דצדי לון.** כמו ואתה צודה את נפשי (שמואל-א כד יא) והיינו מפני החיות האורבות להם (רש"ס). א"נ צדי לון

מהר"א פולדא

איתא חמי. קושיא היא הא מזי בא ורואה: יממה הוא ועם יציאת הכוכבים היא. לאו דווקא יממא קאמר, שהרי אחר בין השמשות הוא, כמו שמשמע בסמוך דאמר וקודם לכן לאו ספק הוא, אלא כלפי שאמר בהא דר"ש שעה ותרתי ליליא הוא אמר הכא יממא הוא, כלומר אכתי אור רב על האדץ: כבו שעה ותרתי ליליא הוא. יש מפרשים לפי שדרכן היה להתאסף ולדרוש בלילי שבתות, הכי משמע בש"ס בגמ' שבת (ירושלמי פ"ד ה"ח - לה.): **ואת אמרת קרובים.** בתמיה: **תפתר.** מיהו לשון פתרון, תפרש הא דר"ש דמיירי באותן כפרים קטנים שדרכיהון להתאלק מן המון ולכנס לביתן בעוד שהאור רב על האדץ, לפי שהם מתירחים מחיות רעות שאורבים עליהם, באותן שיער ר"ש, ואם כן קרובים דבריהם להיות שוין. מרב תרגומו לדא (עי' רש"י שמות כא יג): **א"כ למה קורין אותה בבית הכנסת.** שהוא קודם הזמן הזה: **אלא כדי לעמוד בתפילה** מתוך דברי תורה. ובגמרא היו קורין פרשת התמיד ואשרי ולא היו קורין את שמע. ומתוך פירוש ר"ת (בבבלי ב. תוד"ה מאימתי) משמע שעל תפילת המנחה קאמר, שהיו קורין את שמע כמו שאנו קורין אשרי: **דכתיב ואכלת ושבעת וברכת.** וספק לחומרא: **אל יתפלל.** דספק רבנן להקל: **ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו.** כ"ש בספק התפלל שיחזור ויתפלל, ש"מ דלא כר"י: **ספק קרא את שמע ספק לא קרא.** מהו, שצריך לקרות או לא צריך, מספקא ליה ק"ש דאורייתא או דרבנן, וקרא דבשכך יש לתוקמי בד"ת: **נישמעינה מן הדא.** נפשוט מברייתא הזאת:

שממה לפניהם כדמתרגם שממה (שמות כג כט) צדיא: **הקורא קודם לבן.** הקורא ק"ש קודם צאת הכוכבים: **א"כ למה קורין אותה בביה"כ.** שהיה מנהגם להתפלל מעריב מבעוד יום וקורין ק"ש קודם תפילה: **אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך ד"ת.** לא היו קורין אותה בביהכ"נ בברכותיה. אלא ק"ש בלבד היו קורין כדי לעמוד בתפלה מתוך ד"ת, וכעין שאנו אומרים אשרי קודם תפילת המנחה: **צריך לברך.** משום דברכת המזון דאורייתא כדכתיב וכו' וספיקא דאורייתא לחומרא: **אל יתפלל.** ומשום דתפילה דרבנן היא: **ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו.** דמתפלל אדם תפילת נדבה, ואע"ג שאם מתפלל נדבה צריך שיחדש בה דבר, כל שמתפלל לחובתו לצאת ידי ספק אינו צריך: **ובעי ספק קרא ספק לא קרא.** ק"ש מהו שיהא צריך לקרות מספק, והך מ"ד סבירא ליה דק"ש מדרבנן היא ומספק"ל אם אינו צריך לחזור ולקרות כיון דמדרבנן היא, או דילמא כיון שהיא קבלת עול מלכות שמים צריך לקרות:

[א: ב. - ה"א]

וקודם לכן לאו בספק הוא. כלומר וכי ספק לאו בכלל קודם לכן ג"כ הוא, שהרי אם קרא בין השמשות נמי קודם לכן הוא וזהו ספק מיקרי, דמספקא לן אם יום הוא ולא יצא או לילה הוא ויצא ואפ"ה את אמר לדריך לחזור ולקרותה בזמנה דהא לא יצא ידי חובתו קתני, וא"כ הדא אמרה דה"ה ספק קרא ספק לא קרא לדריך לקרות: סימן לדבר וכו'. כמו גופה, הא דתניא בתוספתא דלעיל ומסיים שם ואע"פ שאין רואה לדבר וכו' משום דקרא לאו לענין ק"ש משמעי: והכתיב עד צאת הכוכבים ולא מיעוט כוכבים שנים. בתמיה כלומר והלא מיעוט כוכבים אינו אלא שנים וקרי להו לילה והיכי קאמרת דשנים ספק: קדמייא לא מתחשב. הכוכב הראשון שהוא ודאי יום לא קחשיב ליה, ועד לאת הכוכבים דקאמר אשנים האחרונים הוא דקאי: אין תימר שנים ספק. א"כ מעתה איכא למיבעי בראה ג' כוכבים בע"ש והתרו בו מספק אל תעשה מלאכה שמא לילה הוא ועשה מלאכה, ושוב ראה ג' כוכבים בע"ש והתרו בו מספק שמא יום הוא ועשה מלאכה, מהו אם כהתראת ספק הואי או לא: מה נפשך. כלומר דהש"ס פשיט ליה דלאו כהתראת ספק מחשבינן לה, דאם הראשונים יום הן וכו' וממ"נ חייב הוא או על המלאכה שעשה בע"ש או על שעשה בש"ש וכגון שעשה מלאכה כל בין השמשות בשמיהן: ראה שני כוכבים בע"ש. זו בעיא אחריתא ובדרך אמ"ל מתפרשת, דאמ"ל בהאי קדמיתא מתחייב ממה נפשך מכיון דבכל חדא וחדא שיעור מלאכה הוא דעביד ואם זה יום וכו' מיהו לענין לירוף קמבעיא לן, אם בדין השמשות של ע"ש קלר כאלי גרוגרת ומחזר וקלר באותו העלם בשחרית בשבת כאלי גרוגרת ומחזר וקלר כאלי גרוגרת באותו העלם בש"ש מהו, מי אמרינן מכיון דבכל בין השמשות לא עשה אלא כאלי שיעור לא מצרפינן אלי גרוגרת של שחרית בהדי כל חדא ומיינייהו דזיל הכא ליכא שיעורא וזיל הכא ליכא שיעורא, דכי מצרפת לה בהדי אלי גרוגרת של ע"ש אמרינן שמא יום הוא ואי מצרפת לה בהדי של מ"ש אמרינן שמא לילה הוא, או דילמא דהואיל ומכל מקום איכא שיעור חיובא הכא בלירוף דממה נפשך או בהאי מצטרף או בהאי מצטרף מיחייב הוא*: מה נפשך וכו'. כלומר דהדר פשיט ליה דאוף הכא מיחייב ממנ"פ דאם זה יום וכו' וא"כ לעולם איכא לירופא לחיובא וכגון דעשה בשתיהן בתחילת בין השמשות או בסופו דהכא לא שייך לומר שעשה כל בין השמשות: הדא דתימר. והא דמשערינן בהכוכבים כדאמר לעיל דוקא באילין כוכבים שאין אבל באלו שדרכן להיות נראין ביום לא משערין בהון כלל:

א) [מיי' פ"ג מהלכות תפילה הלכה ז טוש"ע או"ח סימן לה סעיף ח]:
ב) מיי' פ"ב מהלכות קריאת שמע הלכה יג סמ"ג עשין יט טוש"ע או"ח סימן סז סעיף ח:
ג) מיי' פ"ה מהלכות שבת הלכה ד ופ"ז מהלכות תרומות הלכה ב טוש"ע או"ח סימן לה סעיף ח:
ד) [מיי' פ"ח מהלכות שגגות הלכה ב ועיין בלח"מ]:
ה) [מיי' פ"ה מהלכות שבת הלכה ד]:
ז) [מיי' שם ופ"ז מהלכות תרומות הלכה ב טוש"ע או"ח סימן לה סעיף ח]:

שינויי נוסחאות

א) **אמר.** בד"א ודפ"ו **אמרת:**
ב) **משמר והיום מלאכה.** כ"ה במקרא בכ"ל וברש"ס. בכי"ל הגיה **למשמר** והיום **למלאכה**, ואחריו בדפוסים:
ג) **ר' פינחס.** ברשב"א (ג.) ר' **מנחם:**
ד) **אלא מיעוט.** ברש"ס **לאו** מיעוט. ועיין במפרשים כאן:
ה) **ועשה מלאכה.** ברש"ס ועשה מלאכה **חייב:**
ו) **ראה.** בש"ג **אלא** ראה:

הגהות הגר"א

[א] **הכוכבים אלא מיעוט.** צ"ל **הכוכבים ומיעוט,** ותיבת **אלא** נמחק [רד"ל]:
[ב] **אין תימר.** נמחק [רד"ל]:

תורה אור השלם

א) וַאֲנַחְנוּ עֹשִׂים בַּמְּלָאכָה וְחֶצְיָם מֻחֲזִיקִים בָּרְמָחִים מֵעֲלוֹת הַשַּׁחַר עַד צֵאת הַכּוֹכָבִים:
(נחמיה ד טו)

ב) גַּם בָּעֵת הַהִיא אָמַרְתִּי לָעָם אִישׁ וְנַעֲרוֹ יָלִינוּ בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלִַם וְהָיוּ לָנוּ הַלַּיְלָה מִשְׁמָר וְהַיּוֹם מְלָאכָה: (נחמיה ד טו)

הגהות וציונים

א. עיי"ש דתרי לישני דרבינו הם הפלוגתא דרש"י שם ד"ה בין הערבים ותוס' ד"ה לרבנן:

ביאור הגרח"ק

וקודם לכן לאו בספק הוא. דהא קודם צאת הכוכבים בין השמשות הוא ספק יום ספק לילה: **צריך לקרות.** לחזור ולקרות: **סימן לדבר.** תוספתא היא וקאי אשיעורא דמתני': **אע"פ שאין ראיה לדבר.** דהא לא מיירי התם לענין ק"ש אלא לענין לילה, וק"ש תליא בזמן שכיבה ולא בלילה: **וכתיב וכו' והיום למלאכה.** אלמא מעלות השחר עד צאת הכוכבים יממא הוא: **כוכב א' ודאי יום.** נראה כוכב א' ברקיע: ומתמה **שנים ספק והכתיב עד צאת הכוכבים.** ומעוט כוכבים שנים משמע שיצאו ב' כוכבים לילה הוא כבר: **אלא מעוט כוכבים שנים קדמיא לא מתחשב.** אלא לעולם הא דאמר עד צאת הכוכבים שנים קאמר דמעוט כוכבים שנים, אלא דכוכב ראשון לא קחשיב שהוא ודאי יום ומשיצאו עוד שנים אחרים הוה לילה: **בע"ש וכו' פטור.** דהא כוכב א' ודאי יום: **שנים מביא אשם תלוי.** דשנים ספק הוא וספק עשה מלאכה בשבת: **שלשה.** שהוא ודאי לילה מביא חטאת: **מה נפשך.** יהא חייב סקילה: **אם הראשונים יום הן.** אם תאמר על הראשונים, פי' על ש"ש לא ליחייב סקילה משום דיום הוא, א"כ אף האחרונים של מו"ש יום הוא וליחייב משום אחרונים, ואם תאמר האחרונים לילה ולא ליחייב על האחרונים א"כ אף הראשונים לילה וליחייב משום ראשונים, ובשוגג נמי לא יביא על כל מלאכה אשם תלוי אלא יביא חטאת אחת: **וקצר כחצי גרוגרת.** ואינו חייב אלא אם קצר גרוגרת שזה שעור מלאכה, אלא שקצר גם חצי גרוגרת בשחרית, והשתא ממ"נ יהא חייב חטאת משום דליצטרף של שחרית או עם של ע"ש או עם של מוצ"ש: **הדא דתימר.** דשלשה כוכבים לילה: **באילין דלית אורחתהון וכו'.** באלו הכוכבים שאינן דרכן להראות ביום:

[ב] [מיי' פ"ג מהלכות תפילה הלכה ז טוש"ע או"ח סימן לה סעיף ח]:
ג) מיי' פ"ב מהלכות קריאת שמע הלכה יג סמ"ג עשין יט טוש"ע או"ח סימן סז סעיף ח:
ד) [מיי' פ"ח מהלכות שגגות הלכה ב ועיין בלח"מ]:
ה) [מיי' פ"ה מהלכות שבת הלכה ד]:
ו) [שבת לה: בשיטו]
ז) [שבת לה: בשיטו]

מהר"א פולדא

וקודם לכן לאו בספק הוא. בספק לילה בספק יום שהוא בין השמשות, ותניא דלא יצא ולריך לחזור ולקרות, ה"ה בספק קרא וספק לא קרא לריך לקרות: **סימן לדבר.** בברייתא היא, ותקמ"ר סימן לדבר לקרות ק"ש, משיצאו הכוכבים שאז לילה הוא: **שאין ראיה לדבר.** פירשו בתוס' בפרק שני דמגילה (כ: ד"ה והיה) דלענין שאר מצות דאייב אמורה היא, אבל לענין ק"ש דכתיב בשכבך, ואותו זמן אינו זמן שכיבה לכל אדם אינו אלא זכר בעלמא. וכש"ס זה משמע בסוף הסוגיא דלא מתלק בהכי ועל כרחך פליגי אהדדי, והא דקאמר שאין ראיה לדבר קאי לכל המצות, ומשום די"ל דלאו דיבא אמר קרא, דלענין דיבא אפשר משתקע המתה הוה לילה, וכן בשחרית עד הכן המתה לילה הוא: **שנים ספק לילה.** ספק יום, והיינו בין השמשות משיצא כוכב שני עד שיצא כוכב שלשי: **והכתיב עד צאת הכוכבים מיעוט כוכבים שנים הם.** משמע משיצא כוכב שני לילה הוא ולא בין השמשות, וכ"ג אלא: **קדמיא לא מתחשב.** כוכב ראשון לא חשב הקרא, ועל השנים האחרונים הוא דאמר עד צאת הכוכבים, שהראשון אמתי יום גמור הוא, והשני ע"כ חשב ליה הקרא כדי שלא נטעה לומר כוכב אחד. והא דלא חייש שלא נטעה לומר על השנים הראשונים קאמר, דהדבר ידוע שביאלת הראשון אמתי יום גמור הוא ולא טעו ביה אינשי: **בערב שבת כו'.** אסוקי מילתיה דר' פנחס הוא: **פטור.** שיום הוא: **אשם תלוי.** הבא על הספק: **חטאת.** על שגגתו: **חטאת.** שהוא ודאי יום ושבת הוא: **שלשה פטור.** שהוא ודאי לילה וחול הוא: **אין תימר.** אם תמלא לומר: **מה נפשך.** כמו ממה נפשך: **והא חייב על האחרונים.** ומיירי דעביד ליה כל זמן בין השמשות, דליכא לספוקי בתחילתו לראשון ולאחרון בסופו, שהרי בין השמשות מספקינן נמי בתחלה יום ומתלה לילה כדתני בברייתא ובפרק בתה מדליקין (שבת לד:), ואינו חייב אלא באשם תלוי: **הדא דתימר.** הא דאמר שמשערינן בכוכבים לידע אימתי לילה, באותן כוכבים שדרכיהון שלא להתראות ביום, שאין כוכבים גדולים כל כך שאותן דרכיהון להתראות אפילו ביום, אלא בבינוניים משערינן, ולא בקטנים ג"כ, שהן אינן נראין עד זמן רב בלילה:

חרדים

א) **הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו. וקודם לכן לאו ספק הוא ואת** [א] **אמר צריך לקרות הדא אמרה** [ב] [ג] **ספק קרא ספק לא קרא צריך לקרות:** [ד] **סימן לדבר משיצאו הכוכבים ואף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר** [א] **ואנחנו עושים במלאכה וחציים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים וכתיב** [ב] **והיה לנו הלילה** [ג] **משמר והיום מלאכה: כמה כוכבים יצאו ויהא לילה.** [ד] **ר' פינחס בשם ר' אבא בר פפא** [ה] **כוכב אחד ודאי יום שנים ספק לילה שלשה ודאי לילה. שנים ספק והכתיב עד צאת** [ו] **הכוכבים** [ז] **אלא מיעוט כוכבים שנים. קדמיא לא מתחשב. בערב שבת ראה כוכב אחד ועשה מלאכה פטור** [ח] **שנים מביא אשם תלוי** [ט] **שלשה פטור. ר' יוסי בר' בון בעי** [י] **אין תימר שנים ספק** [יא] **ראה שני כוכבים בערב שבת והתרו בו ועשה מלאכה ראה שני כוכבים במוצאי שבת והתרו בו** [יב] **ועשה מלאכה** [יג] **מה נפשך אם הראשונים יום הן אף האחרונים יום הן ויהא חייב על האחרונים אם האחרונים לילה אף הראשונים לילה ויהא חייב על הראשונים.** [יד] **ראה שני כוכבים בערב שבת וקצר כחצי גרוגרת בשחרית וקצר כחצי גרוגרת ראה שני כוכבים במוצאי שבת וקצר כחצי גרוגרת מה נפשך אם הראשונים יום הן אף האחרונים יום הן ויצטרף של שחרית עם של מוצאי שבת ויהא חייב על האחרונים אם האחרונים לילה אף הראשונים לילה ויצטרף של שחרית עם של לילי שבת ויהא חייב על הראשונים.** [טו] **הדא דתימר באילין דלית אורחתהון מתחמיא ביממא** כמתוך יום ע"כ: **לאו מיעוט כוכבים שנים.** בתמיה, דהא מיעוט יומים שנים, ומיעוט שעירים שנים, כדתניא בפרק שני שעירי (יומא סב:): ומשני **קדמאה לא מתחשב.** כלומר לעולם תרי מינהו, וכי מני קרא לא מני בראשון, דראשון ודאי ביממא מיתחזי, אלא בתרי של אחריו דגרמי לילה: **והתרו בו ועשה מלאכה.** שלימה כשיעורה, וכן למולאי שבת. וכגון שבדגע שעשה מלאכה בלא שבת עשה ג"כ במולאי שבת: **מה נפשך.** חייב סקילה, ואם בשוגג חייב חטאת. ואיתיה בגמרא דלין פרק במה מדליקין (שבת לה:) וקסבר כמ"ד התראה ספק שמה התראה: **וקצר כחצי גרוגרת.** ושיעור קלירה כגרוגרת כשהוא אוכלי אדם. (*וכך סוגיין בפרק הבונה כדתנן (שבת קה.) אחת שחרית ואחת בין הערבים מצטרפין, פלוגתא דרבן גמליאל ורבנן והיינו בשם ידיעה בינתים) [*והך סוגיין כרבן גמליאל דסוף פרק הבונה דתנן (שם) אחת שחרית ואחת בין הערבים מצטרפין וכו' לרבן גמליאל, ולרבנן היא תשיבה ידיעה בינתים*]: **באילין דלית אורחתהון מתחמיין ביממא.** דבכוכבים בינוניים הוא דמשערינן שנים בין השמשות שלשה ולאי לילה, ובגדולים אפילו שלשה הוי יום:

ב) [שבת לה:]
ג) [שבת לה:]
ד) [שבת לה: בשיטו]
ה) [שבת לה:]
ו) [שבת לה:]
ז) [שבת לה:]
ח) [שבת לה:]
ט) [שבת לה:]
י) [שבת לה:]
יא) [שבת לה:]
יב) [שבת לה:]
יג) [שבת לה:]
יד) [שבת לה:]
טו) [שבת לה:]

ובלבד דיתחמון תלתא כוכבים דדמיין כחדא כוכבתא. כך הגיה הגריסא רבינו נסים בריש מסכת יומא (ג: מדה"ר). ופירש לענין תוספת שצריך להוסיף מחול על הקודש גם במוצאי שבת כדרך שצריך להוסיף בכניסתו קאמר, והכריח הרב דבכניסה זמן תוספת מתחלת שקיעת החמה עד סוף שקיעה כדלקמן, וביציאתו הביא ראיה מלשון ירושלמי זה שצריך להוסיף עד שיראו שלשה כוכבים סמוכים ולופיס שנראים ככוכב אחד. ולפי זה הלשון שאמר הירושלמי לעיל שכשנראו שלשה כוכבים פטור, כמשמעות כל פטורי שבת דפטור אבל אסור הוא, דהי דלילה הוה בהראות שלשה כוכבים בלתי סמוכים מיהו אסור במלאכה משום תוספת חול על הקודש עד שיראו שלשה סמוכין. וכן כתב הרב שם היו מפוזרין אסור בעשיית מלאכה משום תוספת. והשתא קאמר רבי יוסי דאין היתר גמור אלא כשיראו סמוכין: ולית ליה ספק. בתמיה הא תנן בפרק במה מדליקין (שבת לד.) ספק חשיכה וכו'. ומשני **את ליה ספק בין כוכב לכוכב**, כלומר מיד בהראות כוכב אחד ולאי יום ואחר כדי הבטה בו הוי בין השמשות עד יראה כוכב שני דהוי לילה ולאי: הכסיפו. בנבלי פרק במה מדליקין (שבת לד.): תני הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון כו' ופירש רש"י התם מאדימין שנראה אדמימות חמה בעביס. הכסיף, השחיר. התחתון, תחתון של כיפת הרקיע הסמוכה לארץ. עליון, גובה של כיפה היינה ממהרת להכסיף, עכ"ל: השחירו נעשה העליון שוה לתחתון. בנבלי תני הכסיף העליון והשוה לתחתון. ונראה דהירושלמי קרי להשוה לתחתון השחירו, וכשלא השוה קרי ליה הכסיפו. כלומר השחיר מקצתו ולא השחיר כולו, נמצא הירושלמי והבבלי שוין אע"פ שהלשון משונה: לבנה בתקופתה. ליל חמשה עשר בחודש שהיא בתוקפתה ומילואה: התחיל גלגל חמה לשקוע. בפרק במה מדליקין (שבת לה.) כתבו התוספות (ד"ה תרי) והרב רבינו נסים בשם רבינו תם דמשיתחיל חמה ליכנס בעובי הרקיע עד סוף שקיעה כדי שיהלך אדם שלשה מילין ורביע, ומסוף השקיעה דהיינו משנשקעה ברקיע והיא עדיין כנגד חלונה ולפיכך פני מזרח מאדימין נגדה ועדיין אינה מהלכת אחורי הכיפה עד הלילה כדי הלוך שלשה רבעי מיל, ומסוף השקיעה הוא בין השמשות דהוי ספק כרת העושה בו מלאכה: רבי חנינא. אמורא הוא תנינו של רבי יוחנן, ולא פליג ארבי אלא משום לשון הברייתא של רבי, וקאמר דהכי גירסתה סוף גלגל חמה וכו'. ומכאן למדנו שאין בין השמשות מתחיל עד שעה שסוף גלגל חמה שוקע, ומתחלת שקיעה הוי זמן תוספות דהוי עשה, דלה לעשות כולו עושה, ולא מקצתו עושה, ובלבד שיוסיף איזה זמן שהוא ולאי יום מחול על הקדש ממלאת עשה. ואף הנשים חייבות בתוספות זה, אף על פי שהוא מצות עשה שהזמן גרמא, מרבינן לה בפרק היקן (סוכה כח:) מקרא ע"כ כתב הרב רבינו נסים בריש יומא (ג: מדה"ר) ובפרק במה מדליקין (שבת טו. מדה"ר): **ותני שמואל כן.** כמו שהגיה רבי חננאל הברייתא: **אין הלבנה הברייתא שוקעת.** ואי אפשר לפרש הברייתא הזו כמשמעה ופליג גם אדרבי חנינא, שהרי אנו רואים בחוש ליל חמשה עשר שחמה ולבנה נראין בקרקע, אלא דהכי קאמר אין הלבנה זורחת מיד כשמתחלת החמה לשקוע אלא בסוף השקיעה: **ולא שוקעת.** בצוקר בשעה שהחמה זורחת בתחלת זריחתה עד שתעבור עודי הרקיע:

ר"ש סירילאו

ובלחוד דיתחמון תלתא כוכבין דדמיין וכו'. [°אמתני' קאי], כלומר אע"ג דאמרינן דתלתא כוכבים שהוא לילה דהיינו בבינוניים, היינו לענין [°שבת] דליכא משום כרת בעשיית מלאכה, [°אי משום איסור טבול יום בתרומה], אבל משום תוספת שצריך להוסיף לה בין מלאכייה בין מלאכייה צריך [°לאחריה] שיראו [הכוכבים] הקטנים שהן רלופין במקום אחד. ובתוספת זה עשה הוא דאיכא, דכתיב (ויקרא כג נב) תשבתו שבתכם, כדאיתא בפרק בתרא דיומא (פפ:). [°וכן לענין תרומה דאמתני' כהאי גונא הוא], וכן פירש הרמב"ן ז"ל בספרו תורת האדם (ענין אבילות שבת ד"ה ובאמתי לר"מ), והר"ן ז"ל בפי' הלכות רי"ף בשמ' יומא (ג: מדה"ר): ר' יהודה בן פזי. פזי שמו של ר' חייא היא, והיה מתיחס אחר האם, דר' חייא אביה מדוד הנולך קא אתי כדאיתא בפ' אע"פ (כתובות סב:), וכן כתבו הגאונים ז"ל (תשובות הגאונים שערי תשובה סי' יט): **פני מזרח מאדימות זהו יום.** היינו כרב יוסף דפרק במה מדליקין (שבת לד:), ומפרש בגמרא דתן (שם לה.) דהיינו מערב, דהוי פניה המאדימין את המזרח. ופירש רש"י ז"ל (ד"ה פניה) לערב חמה שוקעת במערב, והרורי חמה מאדימין את המזרח: **הכסיפו.** פני המתחון. השחיר המתחון של כיפת הרקיע הסמוך לארץ, ועליון הסיינו גובה של כיפה אינו ממהר להכסיף: ר' אומר אומר אני. אמי בין השמשות, כשהלבנה בתקופתה הסיינו במילואה, דאז בתחלת הלילה זורחת בראש המזרח. **התחיל גלגל חמה לשקוע ותחלת גלגל לבנה לעלות.** כל משך זה הזמן שזה נכנס וזה יולא הוא בין השמשות: אמר ר' חנינא סוף גלגל חמה לשקוע וכו'. ר' חנינא אתא לאשמועינן דברייתא דרבי משנשתא היא, דלאו בתחלת שקיעת החמה דהיינו בסוף זריחתה מעל האדרת זורחת הלבנה, דאינה זורחת ויוס גמור הוא, אלא בתשלום שקיעתה של חמה היא מתחלת לעלות וזורחת, וההוא הוי בין השמשות: **בשעה שחמה שוקעת.** מתחלת לשקוע, אלא בתשלוס שקיעתה היא דזורחת: **ולא שוקעת.** ולא מתחלת לשקוע אלא [°כבר שקעה] [°אלא שקעה עדיין וכבר זרחה חמה]. ומכאן למד ר"ת ז"ל (ספר הישר חדושים סי' רכא) שאין בין השמשות מתחיל עד שעה שסוף גלגל חמה שוקע, ומתחלת שקיעה עד זמן בין השמשות אלא מילין ושלש כדאיתא בפרק במה מדליקין (שבת לה. ועיין תוס' ד"ה תרי):

ובלחוד דיתחמון תלתא כוכבין וכו'. כלומר דר' יוסי בר בון בא להוסיף ולפרש דלא תימא דג' כוכבים דמתשבינן לילה בהדי כוכב הראשון הוא, דהא ליתא שהרי כוכב ג' ודאי יום הוא ואנן לא משערינן בהו הכוכבים שדרכן להיות נראין ביום, והלכך קאמר דבלבד שיהו נראין ג' כוכבים חוץ מן הדא כוכבתא קדמייתא, שאינו מן התשבון של הג' כוכבים דמתשבינן להו לילה: ולית ליה ספק. בתמיה, והא אנן תנן (שבת לד.) ספק חשיכה ספק אינו חשיכה אלמא דלכ"ע איכא בין השמשות שהוא ספק ומ"ט לא קתשיב ליה: ומשני **את ליה ספק.** ובהא הוא דפליג אתנא דברייתא דלעיל דקתשיב אינים לספק ואלו לדידיה לא מיתשב ספק אלא בין כוכב לראשון לבין כוכב שני: כל זמן שפני מזרח מאדימות. כשהחמה שוקעת במערב והרורי חמה מאדימין את המזרח: הכסיפו. השחירו אבל לא לגמרי שעדיין גובהה של כיפת הרקיע לא הושחרה זהו בין השמשות: השחירו. שניהם שנעשה העליון של הכיפה שוה לתחתון של הכיפה הסמוכה להארץ זהו לילה: הלבנה בתקופתה. כשהלבנה באמצע החדש וזהו תקופתה שאז דרכה לעלות בתחילת הלילה: התחיל גלגל חמה לשקע. מתחלת השקיעה כבר נקרא בין השמשות ואז הוא גם כן התחלת גלגל לבנה לעלות: ר' חנינא. פליג וס"ל שסוף השקיעה של החמה הוא בין השמשות וזהו התחלת גלגל לבנה לעלות ולהזריח: ותני שמואל כן. כר' חנינא שאין הלבנה זורחת ממש אלא בשעה שהחמה שוקעת לגמרי וכן לא שוקעת בשחרית בשעה שכבר החמה זורחת אלא מקודם לזה:

ברם באילין דאורחהון מתחמיא בינמא לא משערין בהון. אמר ר' יוסי בר' בון א[א]ובלחוד דיתחמון תלתא [א]כוכבין [ב]בר מן הדא כוכבתא. ר' יעקב [ג]דרומנה בשם ר' יודה בן פזי כוכב אחד ודאי יום שנים לילה. ולית ליה ספק. אית ליה ספק בין כוכב לכוכב. תני [ד]כל זמן שפני מזרח מאדימות זהו יום [ה]ב[ה]כסיפו ב: זהו בין השמשות השחירו [ו]נעשה העליון שוה לתחתון זהו לילה. רבי אומר הלבנה בתקופתה התחיל גלגל חמה לשקע ותחילת גלגל לבנה לעלות זהו בין השמשות. אמר [ז]ר' חנינא סוף גלגל חמה לשקע ותחילת גלגל לבנה לעלות ותני שמואל כן אין הלבנה [ח]זורחת בשעה שהחמה שוקעת ולא שוקעת בשעה שהחמה זורחת. ר' שמואל בר חייא [ט]בר יהודה בשם [י]ר' חנינא ג.

מהר"א פולדא

ובלבד כו'. הכ"ן ז"ל (יומא ג: מדה"ר) גרס תלתא כוכבין [דדמיין] כחדא כוכביא, ופירש הא גג' כוכבים עומדים ביחד וגראים ככוכב אחד, אבל לא מרוחקים זה מזה: ולית ליה ספק. בתמיה: בין כוכב לכוכב. בין יליאת הראשון ליליאת השני: שפני מזרח מאדימין. כשהחמה נגנסת בעובי הרקיע במערב, מאדימין פני מזרח כנגדה: הכסיפו. התחילו פני מזרח להכסיף ולהחשיך והשחיר: השחירו. השחיכו לגמרי, ונעשה עליון מן הרקיע שוה לתחתון מן הרקיע בהשחרה, אז ודאי לילה: הלבנה בתקופתה. כלומר בזמן שהיא עומדת בסוף תקופתה, והיינו בשעה שהיא עומדת מכוון נגד החמה, שאז כשבגלגל החמה מתחיל לשקוע מתחלת גלגל לבנה לעלות, זהו התחלת בין השמשות, ומחלת כמו והתחלת: סוף גלגל חמה לשקע ותחילת גלגל לבנה לעלות. זהו בין השמשות ופליג אדרבי, דלרבי כל משך השיקוע הוא בין השמשות, ולר"ח משך השיקוע יומא הוא, שאין הלבנה מתחלת לעלות אלא אחר סוף שקיעת החמה: ותני שמואל כן. כר' חנינא: בשעה שהחמה שוקעת. כל שעת השיקוע אין הלבנה זורחת, והיינו כר"ח דדוקא סוף גלגל שוקעת וכו' ולא מתחלתה, ושוקעת וזורחת אחתילת שקיעה ומתחילת זריחה קאי, אבל שוקעת דריש בל משך כל שקיעה וזריחה קאי:

הגהות הגר"א

[א] כוכבין בר מן הדא כוכבתא ר' יעקב. צ"ל כוכבין כחדא. ר' יעקב. פי' שעומדין ג' כוכבים ביחד ונראין ביחד. (ואני שמעתי מחכם אחד לקיים גירסת הספרים שלנו בר מן הדא כוכבתא, שהוא שם כוכב, כדאיתא בירושלמי בסמוך (ה:) הדא איילתא דשחרא מאן דאמר כוכבתא הוא טעיא) [דד"ל]:

[ב] זורחת בשעה וכו' שוקעת בשעה. צ"ל זורחת אלא בשעה וכו' שוקעת אלא בשעה וכו' [דד"ל]:

ביאור הגרח"ק

בר מן הדא כוכבתא. חוץ מן הכוכב הידוע שאע"ג שאינו נראה ביום מקדים הוא לצאת קודם הלילה, ויש גירסא בראשונים כחדא כוכבתא, כלומר ג' כוכבים דאמרן בעי שיהו נראים סמוכים זל"ז שנראין ככוכב אחד: **כוכב אחד ודאי יום.** וקס"ד עד שנראין שני כוכבים, ומההיא שעתא ודאי לילה הוה הלכך מתמה: **ולית ליה ספק.** ומי לית ליה שיש זמן שהוא ספק לילה והא בהדיא תנן בפרק במה מדליקין (שבת לד.) ספק חשיכה וכו': **אית ליה ספק בין כוכב לכוכב.** כלומר בהראות כוכב א' אכתי יום הוא, ומשנראין ב' כוכבים ודאי לילה הוא, אבל מעט אחר שנראה כוכב ראשון עד שנראה השני ספק הוא דילמא כבר מטא ליליא: **כל זמן שפני מזרח מאדימים.** משתשקע החמה ונכנסת בעובי הרקיע עדיין נראה אדמומית חמה בעבים, וחמה שוקעת במערב, ופני מזרח דתניא פנים המאדימין את המזרח דהיינו מערב, שלעת ערב כשחמה שוקעת זהרורי חמה מאדימין את המזרח: **הכסיפו.** התחיל הרקיע להשחיר, שבתחילה משחיר התחתון של כיפת הרקיע הסמוך לארץ אבל גובהה של כיפה אינה ממהרת להכסיף: **השחירו.** כל פני הרקיע ונעשה עליון שוה לתחתון זהו ודאי לילה: **הלבנה בתקופתה.** באמצע החודש שהיא במילואה, וזורחת היא אז מיד בתחילת הלילה שכך סדרה, בתחילה לידתה יוצאת מבוים ונראית בתחילת הלילה מעט ושוקעת מיד. ובלילה שלאחריו שוהה מעט יותר לשקוע ומוסיפה להתאחר בכל לילה, עד שתחמלא באמצע החודש, שאז יוצאה בתחילת הלילה ואינה נראית מבוים וזורחת כל הלילה ושוקעת לאור הבוקר, ואח"כ מתאחרת לצאת בכל לילה מעט, עד שבסוף החודש יוצאת סמוך לאור הבוקר, הלכך אמר דבאמצע החודש כשהיא יוצאה בתחילת הלילה זו היא בין השמשות: **אמר רבי חנינא וכו'.** לא פליג ר"ח אדרבי אלא משבש לשון הברייתא, ומשום שהלבנה כשהיא במילואה אינה מתחילה לצאת עד שישקע כל גלגל חמה: **בשעה שהחמה שוקעת.** בשעה שהחמה הולכת ושוקעת, אלא גלגל לבנה עולה מששקעה חמה לגמרי: **ולא שוקעת.** ולא הולכת ושוקעת לאור הבוקר כשהחמה זורחת אלא גלגל חמה עולה מששקעה גלגל הלבנה. ומיירי כשהלבנה במילואה:

שינויי נוסחאות

[א] **ובלחוד וכו' כוכבתא.** בדרשות רבי ישראל די קוריאל (עמו' רס) **ובלבד דיתחמון תלתא כוכבי דדמיין כחדא כוכבתא:**

[ב] **בר מן הדא כוכבתא.** בר"ן (יומא ב: מדה"ר), וברש"ס **דדמן חדא** כוכבתא וכעי"ז ברמב"ן (תורת האדם שער האבל) ובריטב"א (ר"ה ט), ובהגה"מ (הל' שבת פ"ה ה"ד) ובראבי"ה (סי' קצט). בר"ח (שבת לה.) **בר מן חד** כוכבתא. באו"ז (ח"ב סי' יד) **מן כוכביא:**

[ג] **דרומנא.** בכי"ר **דרומא:**

[ד] **נעשה.** ברש"ס וברמב"ן (שם) **ונעשה:**

[ה] **בר.** ברשב"א (שבת לד:) ר'. ברמב"ן (תורת האדם שם) **ור':**

[ו] **בר.** ברשב"א (שבת לד:) ר'. ברמב"ן (תורת האדם שם) **ור':**

[ז] **ר' חנינא.** בכי"ר **ר' יוסי בר בון:**

[ח] **זורחת.** ברש"ס וברמב"ן (שם) **ונעשה:**

[ט] **בר יהודה.** ברשב"א (שבת לד:) **בר.** ברמב"ן (תורת האדם שם) **ור':**

[י] **ר' חנינא.** בכי"ר **ר' יוסי בר בון:**

[א] [עיין שו"ע סימן תלג סעיף ג וכנ"ל]:

ב מיי' פ"ה מהלכות שבת הלכה ד סמ"ג עשין לב טוש"ע או"ח סימן רסא סעיף ג:

ג [°]

התחיל גלגל חמה לשקע אדם עומד בראש הר הכרמל ויורד וטובל בים הגדול ועולה ואוכל בתרומתו [6]חזקה ביום טבל. הדא דתימר בהההוא דאזיל ליה בקפונדרא. בדם ההוא דאזל ליה באיסרטא לא בדה. [א]אי זהו בין השמשות. אמר ר' תנחומא לטיפה של דם שהיא נתונה על גבי [א]חדה של סייף נחלקה הטיפה לכאן ולכאן זהו בין השמשות. [5]אי זהו בין השמשות. [ב]משתשקע החמה כדי שיהלך אדם חצי מיל דברי ר' נחמיה. [ג]ר' יוסי אומר בין השמשות [ג]כהרף עין ולא יכלו לעמוד עליו חכמים. ר' יוסי ור' אחא הוו יתבין אמר ר' יוסי לר' אחא לא מסתברא סוף חצי מיל דר' נחמיה [ד]כהרף עין דר' יוסי. אמר ליה אוף אנא סבר כן. ר' חזקיה לא אמר כן אלא כל הרף עין והרף עין שבחצי מיל דר' נחמיה ספק הוא. אמר ר' מנא קשייתה קומי דר' חזקיה [ה]כדתנינן תמן [א"ז]ראה אחת ביום ובשנים אחרים בלילה. מה בין יום לבין לילה. אלא מה יום אחד ראיה אחת אף לילה אחד ראיה אחת. אמר ר' חזקיה ביום טבל. ולא בלילה ולא בזמן השמשות שאין בשעור ירידה עד היס אלא פחות משלשה מילין ורביע ואמן בעינן הערב שמש אחר טבילה. ובשבת פרק במה מדליקין (לד:) כן כתבו במוספות בגלי על מימרא דומה לזו וז"ל, ובירושלמי משמע דמשעלה מתחיל בין השמשות וחזקה דטבילה מעלה הוא קודם בין השמשות: בקפנדרא. בדרך קלרה ידועה שם כדתנן בסוף מסכת זו (פ"ט ה"ה - לב:) ולא יעשה קפנדריא, ומפרש שם דרך קלרה: איסרטא. דרך המלך המרוכה: לא בדא. לא בזה דברו, דאפשר שכבר היה בין השמשות ומספקא אסור לאכול בתרומה שמא בין השמשות לילה וטבל אחר בית אלא השמש: איזהו בין השמשות. כמו תמיה אידך, ופליגא אדרבי דסברה בין השמשות אינו אלון שלשה רבעי מיל אלא כהרף עין, והיינו שיעור כדי שתמלוך בדי בין השמשות, ומשך הספק הזה עד כדי שיהלך חצי מלי מיל: בהרף עין. כשיעור קרילת עין בריפיון: ולא יכלו חכמים לעמוד עליו. לרמוז עליו לומר זה הוא, כי מיד עבר: לא מסתברא. וכי אין הסברא נותנת דר' יוסי הוא אותו שבין השמשות אינו אלא רבעי מיל, אבל הירושלמי לא פירש אפשר דרבי נמי חצי מיל סבר: אמר רבי יוסי לרבי אחא. דרך שאילה, וכי אין הסברא נותנת שנאמר דרבי יוסי דסתם דבריו ולא פירש הכרף עין אינמת הוא ודאי דקאי אסוף חצי מיל דרבי נחמיה: בהרף עין דרבי יוסי. לשון קלרה הוא ביה הרף עין דרבי יוסי: אמר ליה אוף אנא. גם אני סובר כמותך אלא שרבי חזקיה מוכן עלי: ספק הוא. לר' יוסי דרבי יוסי עצמו אינו יודע איזמתי הוי אותו הרף עין בכל שיעור חצי מיל דרבי נחמיה: אמר ר' מנא. מספר מה שאירע לו עם רבי חזקיה: קשייתה. הקשיתי: תנינן תמן. בסוף פרקא קמא דזבחים בסדר טהרות: ראה אחת וכו'. חזוב בא מבשר מת, ודומה לנוגע בילה המוזרת. ושכבת זרע בא מבשר שאינו מת, וקשור כלונס בילה שאינה מוזרת. וברואה אחת הוי כבעל קרי, ובשתי ראיות מטמא משכב ומושב, ולריך למנות שבעה נקיים ופטור מן הקרבן. ראה שלש בין ביום אחד בין בשלשה ימים רלופים חייב בקרבן. ואם ראה ראיה אחת מרובה בשתים, שיש בין התחלת הראיה לסוף הראיה כדי טבילה וספוג שהיתה רואה בלי הפסק, כלומר כדי שיטבול ויקנח עצמו אחר טבילה [זה הוי כב' ראיות], פחות משיעור זה לא תשיבא אלא ראיה אחת כדתנן באותו פרק. והשתא תתא דאם ראה אחת ביום ואחת בין השמשות, אם ידוע שמקצת הראיה מהיום וקצתה למחר, שראה קצת ראיה בסוף היום וקצתה בתחלת הלילה של מחר, אף על פי שלא היה ביניהם כדי טבילה וספוג נחשבים שתי ראיות, מפני שהימים חולקים:

אדם עומד בראש הר הכרמל. שהוא על שפת היס ושם החמה גראית ביותר שמוך לשקיעתה: חזקה ביום טבל. שהוא מתחילת שקיעה בכדי שירד ויטבול ויעלה ועדיין יום הוא ועלה לו הערב שמש, דר' חייא לטעמיה דאמר מסוף השקיעה זהו בין השמשות אבל מקודם לכן יממא הוי: הדא דתימר בהההוא דאזיל ליה בקפונדרא. לא אמרן אלא אם ירד והלך לו בדרך הקלרה שיש שם: ברם. אבל אם הולך הוא באיסרטא זהו דרך הרגיל הכנושה לכל: לא בדא. לא בזה אמרו חזקה ביום טבל לפי שאותה הרגה בשיטוב הליכה דרך האיסרטא: נחלקה הטיפה לכאן ולכאן. כלומר אם הטיפה נתונה היא על חודה של סייף ודאי שאינה עומדת שם אלא נחלקת לכאן ולכאן וכשיעור הזה הוא בין השמשות. ולהכי קאמר טיפה של דם שהדם יותר עב מן המים וטיפה של מים אינה עומדת כלל על החוד כזה ואין כאן שיעור, וכהרף עין לא ס"ל לר' תנחומא. ודעת ר' יוסי בברייתא לקמן היא: משתשקע החמה. מסוף השקיעה: כהרף עין. כשיעור קרילת העין בריפיון: לא מסתברא סוף חצי מיל דר' נחמיה כהרף עין דר' יוסי. כלומר ודאי לא מסתברא לפרש בענין אחר אלא לומר דשלים בין השמשות דר' נחמיה והדר מתחיל בין השמשות דר' יוסי, דהא דקאמר אי אפשר לעמוד עליו משמע שבהרף העין שהלילה נכנס היום יולא וכל מקומי הכי יממא הוי וא"כ כל בין השמשות דר' נחמיה כשר הוא לטבילה אליבא דר' יוסי דאמרי איכא הערב שמש: אלא כל הרף עין שבחצי מיל דר' נחמיה ספק הוא. אליבא דר' יוסי ובהא פליגי דר' נחמיה דקאמר כדי שיהלך אדם חצי מיל הוא בין השמשות וא"כ כל שיעורא דידיה איכא לספוקי אי כולו יום אי כולו לילה אי חציו יום וחציו לילה, ואלו לר' יוסי כל הרף עין והרף עין שבחצי מיל יש להסתפק וא"כ הרף עין הראשון שהוא אחר שתשקע החמה זהו ג"כ נקרא בין השמשות. והא דקאמר כל הרף עין וכו' לאו דוקא אלא להכוונה שאף הרף עין הראשון ג"כ בכלל וא"א לעמוד עליו: קשייתה קומי דר' חזקיה כדתנינן תמן וכו'. בעוד שבמ' זביס המתני דלקמיה הקשיתי לדבריו במה דמפרש אליבא דר' יוסי ולא מסיק הקושיא עד לבתר הכי קשה על דעתך וכו' כדלקמן: ראה אחת. חסר כאן בהעתקה וה"ג כמו שהיא שנויה בסוף פ"ק דזבחים ראה אחת ביום ואחת בין השמשות אחת בין השמשות ואחת למחר אם ידוע שמקצת וכו'. דין הזב הוא שמיטמא בראייות ובימים, אם ראה שלש ראייות ביום אחד, או שלשה ראייות בשני ימים, או בג' ימים ובלבד שיהו רלופין שלא יפסיק ביום טהור בין הראייות בכל אלו טמא וחייב בקרבן. ואם ראה שתי ראייות פטור מן הקרבן אבל טמא טומאת זיבה.

ר"ש סיריליאו

בראש הר הכרמל. הר שעל שפת היס של עכו: חזקה ביום טבל. ויוכל לאכול תרומה בלילה: בקפנדריא. בדרך קלרה שיש מרחק הרבה ליס, אבל אינו דרך סלולה: באיסרטא. מסילה שנוקעים בה רגיס, ובלשון יון איסטרטא:[א] נחלקה הטיפה לכאן ולכאן וכו'. אממוענין דבין השמשות ([*]יש בו ספק ג"כ חציו מן היום וחציו מן הלילה, דתרי ספיקי אית ביה), [*]דיש בו ספק היינו חציו מן היום וחציו מן הלילה, ולקמן מפרש דטובא ספיקי אית ביה] והכי איתא בפרק במה מדליקין (לד:): משתשקע החמה. מסוף השקיעה קאמר וכדלעיל, דהיינו חצי מיל קודם לאת הכוכבים: כהרף עין. כשיעור קרילת עין בריפיון ולא בחזקה: ה"ג זה נכנס. הלילה, והיום יולא, ילאת זה עם כניסת זה כשהן מתפרשין קרי בין השמשות, וכל דמקמי הכי הוי יום מעלית [*]אליבא דר' יוסי ור' אחא: ולא עמדו עליו חכמים. בהרף עין זה מהו, אי יום אי לילה לפירוש ר' יוסי ור' אחא]: לא מסתברא סוף חצי מיל דר' נחמיה וכו'. דר' יוסי פליג אר' נחמיה, וסבר דכל חצי מיל יום מעלית הוא, אלא הרף עין של סופו דחצי מיל הוא דהוי ספיקא: אוף אנא סבר כן. גם אני סובר כמותך: כל הרף עין והרף עין [שבחצי מיל] דר' נחמיה ספק הוא. דר' יוסי לא פליג אדר' נחמיה, אלא דאמר לאשמועינן דלא תימא דבין השמשות תדא מילתא מספקא לן ביה אי יום אי לילה ותו לא, ואשמועינן ר' יוסי דאין כאן אלא הרף עין שהוא ספק יום ספק לילה, ועל כל הרף עין דאיכא בחצי מיל היא דמספקא לן, דלא ידעינן אי בחצעיהו אי בשלישיהו אי ברביעיהו אי בסופו אי בתחילתו. וא"כ חצי מיל דר' נחמיה יש בו ספק יום ספק לילה, ספק עד אמצעיתו יום ומאמצעיתו ואילך לילה, או כולו לילה וספק בראשו, או כולו יום וספק בסופו, [*]והיינו ולא יכלו לעמוד עליו מתי הוי]: קשייתה קומי ר' חזקיה כדתנינן תמן וכו'. כאשר היינו שונין עמו מסכת זבין הקשיתי לפניו הקושיא הזו על דבריו: תנינן תמן. בפ"ק דמסכת זבין (מ"ו): ראה אחת ביום ואחת בין השמשות. קיימא לן זב מטמא בימים ובראיות (ב"ק כד.). בין שראה שתים ביום אחד, בין ראה שתים בשני ימים. ואפי' ראייה אחת, אם היה זמנה בשני רגעים רגע של סוף היום ורגע של תחלת הלילה שלאחריו דאיכא ראייה בשני ימים טמא שתי ראיות ואפילו ביום אחד טמא, כדמניא במגילה (מ.) ובאמורת כהנים (עי' יקר"ש ממו תקמז) מנה הכתוב שתים וקרא טמא, אלא וקרא טמא, הא בילד שתים ליזבה, ומטמא משכב ומושב, ולריך שבעה נקיים ובילת מים חיים, אלא שפטור מן הקרבן. אלא חייב אף בקרבן. ומטמא בימים ואף באחת, דילפינן בפרק בילד הרגל (ב"ק כד.) לזכר ולנקבה מה נקבה בימים אף זכר בימים: ואחת בין השמשות. ומשיבא שתי ראיות בימים: בו זמן מה, שאין ראיה אלא זמן, לכן יש בראייה זו מקצת יום ומקצת לילה, וכן משמענן פשט דברי רש"י והר"ן ז"ל בפרק במה מדליקין (לד:):

א מיי' פ"ג מהלכות מתנות כהונה הלכה יג:

שינויי נוסחאות

א) חדה. ברש"ס ובספר הנר חודה:
ב) משתשקע. בכי"ר אמר ר' תנחומא משתשקע:
ג) כהרף עין. בכי"ר משתשקע החמה כהרף עין. בשבת (לד:) וברש"ס כהרף עין זה נכנס וזה יוצא:
ד) כהרף. ברש"ס ובד"א הרף:
ה) כדתנינן. כ"ה בכי"ר וברש"ס וכן הגיה מגיה כי"ל. בד"ו וד"א ודפ"ו כד תנינן. בכי"ל כיי דתנינן:

הגהות הגר"א

[א] איזהו בין השמשות אמר ר' תנחומא לטיפה וכו' זהו בין השמשות. צריך להיות אחר איזהו בין השמשות משתשקע החמה וכו' לעמוד עליו חכמים. ור' תנחומא לפרושי דברי ר' יוסי קאתי [רד"ל]:

הגהות וציונים

א. נוסף בגליון כת"י: לא בדא. לא [ממיקן] חזקה ביום טבל:

ביאור הגרח"ק

הר הכרמל. הר שעל שפת הים, וקאמר שמשעה שהתחיל גלגל חמה לשקע יש סיפק בידו לירד ולטבול ועדיין יום הוא: ואוכל בתרומתו. משום שחזקה ביום טבל, ומכי העריב שמשו אוכל בתרומה: בקפונדרא. שמקצר דרכו ואינו הולך בדרך הסלולה: באיסרטא. בדם זה שהולך בדרך הסלולה שהיא דרך עקלתון: לא בדה. לא יספיק לטבול מבעוד יום: איזהו שעור בין השמשות. כלומר שעור כמה נמשך בין השמשות: נחלקה הטיפה וכו'. שעור שתחלק הטיפה הוא שעור בין השמשות, דס"ל כר' יוסי לקמן בין השמשות כהרף עין, וכמו שתחלק הטיפה לכאן ולכאן כך בין השמשות היום יוצא והלילה נכנס: כדי שיהלך אדם חצי מיל. כלומר מסוף השקיעה עד שיהלך אדם חצי מיל זו היא בין השמשות מכאן והילך ודאי לילה: כהרף עין. כשיעור קרילת עין בריפיון ולא בחזקה ולא יכלו לעמוד עליו חכמים. בהרף עין זה אם הוא יום או לילה: רבי יוסי. האמורא: לא מסתברא סוף חצי מיל וכו'. וכי אין הסברא נותנת דכד שלים שעורא דר' נחמיה מתחיל שעורו של ר' יוסי, ור' יוסי דפליג אר' נחמיה ה"ק, זמן זה שאתה מסופק בו ודאי יום הוא, אלא בתר הכי כהרף עין הוא שיעור בין השמשות: רבי חזקיה לא אמר כן. אליבא דר' יוסי אלא איהו סבר: כל הרף עין וכו' ספק הוא. ספק הוא אימת הוא הרף עין זה, והיינו ולא יכלו לעמוד עליו חכמים. דכל משך זמן בין השמשות דר' נחמיה ספק הוא שמא השתא הוא הרף עין דר' יוסי, נמצא לדידן ליכא נ"מ בין ר' נחמיה לדר' יוסי, דהא כל חצי מיל לתרווייהו ספיקא הוא, אלא דלר' נחמיה או כולו יום או כולו לילה ולר' יוסי כל רגע ספק שמא יוצא היום ונכנס הלילה: קשייתה קומי דר' חזקי'. הקשיתי לפניו אהא דאמר דלר' יוסי כל חצי מיל ספק הוא: ראה אחת ביום ואחת ביה"ש. או אחת למחר ביום, ובזב מיירי דבב' ראיות מטמא משכב ומושב וסופר ז' נקיים, ובג' ראיות מביא קרבן, והיינו דאמר דאם ראה אחת ביום ואחת ביה"ש תליא:

מהר"א פולדא

אדם עומד בראש הר הכרמל. הכי קמוך ליס, ותמה קמוך לשקיעתה גראתה בגלאי ההריס, ולאחר שירד ויטבול מתחיל בין"ש: הדא דתימר. זה שאתה אומר לשבר בהכי, היינו באדם שהולך בדרך קלרה, אבל במי שהולך באיסרטיא פי' בענין (ערך סרטו ג) בדרך המלך, לא בדא. לא שיער בזה: איזהו בין השמשות. אמאן כל זמן בין השמשות קאי: לטיפה של דם. שהיא עבה קלת יותר מבל מים, ונמשך זמן מה בתלוקו, זהו שיעור שפיקתו אחר שתשקע החמה: חדה. לשון מחוז של סייף: משתשקע החמה. לאחר שתשקעה מתחיל ספיקו של בין השמשות, ונמשך הספק הזה עד כדי שיהלך אדם חצי מיל: בהרף עין. כשיעור קרילת עין בריפיון: ולא יכלו חכמים לעמוד עליו. לרמוז עליו לומר זה הוא, כי מיד עבר: לא מסתברא. וכי אין הסברא נותנת דר' יוסי הוא אותו שבין השמשות דר' יוסי דסתם דבריו ולא פירש הכרף עין שהוא בסוף חצי מיל ולר' יוסי הכרף עין בריפיון, ובהא פליגי, ר"ל שברא ליה עד סוף חצי מיל משקיעת החמה יש להסתפק בה, ור"ל שבירא ליה לאין להסתפק בה אלא בסוף חצי מיל, שמקמי הכי ודאי יום הוא: כל הרף עין והרף עין שיש בחצי מיל דר' נחמיה ספק הוא לר' יוסי, ולר"ל אין הספק מקלת היום ומקלת לילה בכל חתי מיל אלא, רק בחמנעותו: א"ר מנא קשייתא. הקשיתי לפני ר' חייא: כד תנינן תמן. כשהיינו שונין תמן בסדר מסכת זביס הקשיתי לו על דבריו שאמר בכאן, והיא הקושיא דאמר בסמוך קשה על דעתך מ': ראה אחת ביום. זב שראה ראיה אחת ביום וראה אחת בהיכף שראה אחת בין השמשות ואחת ביום שלאחריו, ויש בין שתי ראיות זמן שיוכל אדם לילך מאה אמה, שזה הוא שיעור כדי שיוכל אדם לטבול ויספוג, אז נחשבים הן לב' ראיות והו"ל ולאי לטומאה ולריך לספוד ז' נקיים ובילת מים חיים, אבל בראיה אחת אינו אלא כבעל קרי בעלמא, וכי רואה שלשה ראיות אז הוא זב גמור וחייב להביא קרבן. ואמר התנא אם יודע שראיית בין"ש היתה מקלתה ולאי ביום ומקלתה ולאי בלילה הו"ל כשתי ראיות אע"פ שאין ביניהן כדי טבילה וספוג, לפי שהימים מחלקין הראיות. והיכי ידעינן זה שהיתה מקלתה ולאי ביום זה ומקלתה ולאי ביום שלאחריו, כגון דאמי גברא יודע בודאי שראה באותו הרף עין של בין"ש, ולא בקודם ואומן ההוא ולא באחריו אז הו"ל שתי ראיות, לפי שבין"ש אליבא דר' יוסי נראה לו ברור שאינו כלום, אלא כמו העת המחלקת בין העבר והעתיד והעת עצמו אינו כלום, כן הוא הרף עין זה שמחלק בין יליאת היום וכניסת לילה והוא עצמו אינו כלום, אבל בראיה שראה באותו הרף עין, על כרחך יש

ב) זביס פ"ל מ"ו ג) ע' שבת לה. במוד"ס וילד
ג) שבת לד: 7) [ברכות ג:]

[ג. ג:- ה"א]

ואם אינו יודע. שמספק המי גברא בקודש לכן או בתחריו או בהרף עין זה, אז הו"ל ספק לקרבן, שאם הוא בתוהו הרף עין הו"ל ב' רשויות ואיכא ג' רשויות ומייב קרבן, ואם הוא קודש לכן אז אח"כ אינו אלא רשות אחת והו"ל ב' רשויות ואינו מייב קרבן, אבל הוא ודאי לטומאה. וכן יש לפרש התוספתא שמביא הרשב"א ז"ל שם (שבת לה: ד"ה אלא) דאיה מנמה, דמיירי נמי בספיקא דגברא כסיפא דמתני' דהכא: **מאן תנא** בו'. דאלו לר"י דמספקינן נמי בכולו מן היום כו' אין כאן ודאי לקרבן, אלא כר"י אמינא דס"ל זה יוצא וזה נכנס ואין בו טולו מן היום וכו': **קשתה על דעתך** בו'. והאיך אמינא כר"ע, הרי לר"י נמי מספקינן הספק בכולו מן היום כו' הואיל ולא ידע אימת הוא הביה"ש, והאיך אמינא ודאי לקרבן: **למה אמר ליה קשתה.** הש"ס הוא דמסיק הכי, למה מ"ל ר' מנא קשתה על דעתך וכו', מאי קושיא היא, אם האי גברא יודע הזמן שראה בו, ויבוא אליהו ויאמר זהו הרף עין של ביה"ש, מאן יתלוק על אליהו ויאמר לא זהו הרף עין של ביה"ש, ופיקיר משכחת משנתינו אליבא דר"ע, ופיקא מייריי שהאי גברא אינו יודע אם ראה ממש בתוהו הזמן או קודש לכן או אח"כ. והא מלא מוקי לה לפי המסקנא זו גם כן כר"ע, משום דקשיא ליה וכי פשיטא ליה לתנא שלא יאמר אליהו שביה"ש טולו מן היום, ולמה יהיה ודאי לקרבן, הא לר"ע מספקינן בביה"ש שלו נמי בכולו מן היום כו':

ביאור הגרח"ק

אם יודע שמקצת הראיה מהיום ומקצתה למחר. כלומר אם נמשכה ראיה של בין השמשות עד שידוע לו שנראה מקצתו ביום ודאי קודם בין השמשות, ומקצתה בלילה ודאי אחר בין השמשות שהוא למחר, נמצא נמשכה הראיה ב' ימים והוי כב' ראיות שהימים מחלקין, ויחד עם הראיה שראה ביום ממש הוי ג' ראיות, הלכך ודאי זב הוא לטומאה ולקרבן: **ואם ספק שמקצת** וכו'. שלא נמשכה ראייתו כ"כ שראה ודאי בב' ימים, ומ"מ כיון שראה בין השמשות ספק הוא שמא כולה ראיה הוה ביום או בלילה, או דילמא מקצתה ביום ומקצתה בלילה, נמצא ב' ראיות ודאי ראה, אחת ביום ואחת בין השמשות, וספק בידו שמא ראה שלש, הלכך ודאי לטומאה וספק לקרבן; ר' **חייא** וכו'. והוה ר' חייא בעא עלה דהאי משנה: **מאן תנא ראיה נחלקת לשנים ר' יוסי.** מאן תנא דהאי משנה דאמר בה שהימים מחלקים את הראיה לשנים ר' יוסי, דאי כר' נחמיה הא לא משכחת לה שתימשך הראיה בב' ימים ודאי אלא כשנמשכה כל זמן שעור בין השמשות דהיינו חצי מיל וטפי פורתא והא כל שראה ראיה אחת מרובה כשתים עולה לו לב' ראיות, ושעור ראיה מרובה כדי שיהיה בין התחלת הראיה לסופה כדי טבילה וספוג שזה הרבה פחות מחצי מיל, אלא ע"כ כר' יוסי דאיהו אמר בין השמשות כהרף עין, הלכך משכחת לה אפילו בראיה מועטת שתהיה בב' ימים, והא קמ"ל דאפילו ראיה קצרה הימים מחלקין: **אמר ליה קשתה.** והשיב לו ר' יוחנן קשתה, פי' יפה הקשית דלא אתיא אלא לר' יוסי. ופריך הגמ': **על דעתך** דר' חזקיה **דאת אמר** וכו'. למה אמר ליה קשתה דהיינו שיפה אמר, דהא לר' יוסי נמי לא משכחת לה שיראה ראיה בב' ימים ודאי אלא אם נמשכה ראייתו חצי מיל וטפי פורתא, דהא לא ידעי אימת הוא הרף עין, וא"כ לר' יוסי נמי קשיא משנה: ומשני **לכשיבא אליהו ויאמר זהו בין השמשות.** לכן אמר ליה ר' יוחנן קשתיה דלר' יוסי שפיר משכחת לה, כשיבוא אליהו ויאמר זהו הרף עין, דהא לא אמר ר' יוסי אלא דלחכמים הוא דמספקא להו אימת הוא הרף עין, ולקושטא דמילתא אין בין השמשות נמשך אלא הרף עין, הלכך לכשיבא אליהו ויאמר זהו הרף עין שפיר משכחת לה לר' יוסי שיהיו ימים מחלקין, אבל לר' נחמיה דאמר בין השמשות נמשך חצי מיל אפי' לכשיבא אליהו לא משכחת לה: **מאן פליג.** הא לאו מילתא היא, דאי לכשיבא אליהו מי פליג ר' נחמיה, ופריך עוד

ודאי לקרבן ולטומאה. דיש כאן שלש ראיות, דאותה של בין השמשות נחלקת כיון דיש בה משני ימים: **ואם ספק.** דשמא כולה מן היום או כולה מן הלילה: **ודאי לטומאה.** דממה נפשך הרי יש שתים: **וספק לקרבן.** דשמא שתים, שמא שלש, דאי כולה מן היום או כולה מן הלילה שתים, ואם מקצתה ביום ומקצתה בלילה שלש: **רבי חייא בר יוסף.** רבי מנא מייתי לה לאקשויי לרבי חזקיה, כלומר ועל משנה זו בעא רבי חייא מרבי יוחנן מאן תנא דאיה נחלקת לשתים, כרבי נחמיה אי אפשר דכיון דבדי הילוך חצי מיל הוי בין השמשות היכי תנא אם ידוע שמקצת הראיה מן היום ומקצתה מן הלילה, בין אם נאמר שראתה יותר משהו קודם החצי מיל ומשהו אחר חצי מיל אי אפשר, חדא דלא שכיח, ועוד דהא איכא טפי מכדי טבילה וספוג ואין לנו צורך לחילוק הימים אלא משום דלא איכא אפילו כדי טבילה וספוג, אלא על כרחך רבי יוסי היא דאמר אין שיעור בין השמשות אלא כהרף עין, ומשהו קודם אותו הרף עין ומשהו אחריו אין ביניהם כדי טבילה וספוג, אפילו הכי הימים מחלקין הראיה, אם כן ודאי מאן תנא דנחלקת לשתים רבי יוסי אמר לה, כלומר הוא אמרה למשנה זו: **קשתה על דעתך.** ר' מנא מסיים מה שהקשה לר' חזקיה, בשלמא לאמוראי דסבירי לעיל דהרף עין דרבי יוסי ידוע שהוא בסוף החצי מיל דרבי נחמיה, ניחא דמחלקת המשנה אם ראתה בתוהו הרף עין או משהו לפניו ולאחריו, אלא לדידך דגם ר' יוסי מסופק אותו הרף עין איימתי, היכי מצי תני אם ידוע שמקצת הראיה מן היום ומקצתה מן הלילה, הרי אי אפשר לדעת ולמה שנה אם ידוע: **הכי גרסינן אמר לי וכשיבא אליהו ויאמר זהו בין השמשות קשיתיה לכשיבא אליהו ויאמר זהו בין השמשות מאן פליג.** והכי פירושה דספר ר' מנא דמירץ לו ר' חזקיה דהמשנה נשנית לכשיבא אליהו ויאמר בחיה הרף עין של ר' נחמיה הוא בין השמשות אז נבחון אם ידוע, וזה דברה המשנה. וחזר ר' מנא ואמר, אחזר והקשה על ר' חזקיה דאי לכשיבא אליהו היכי תני סיפא ואם ספק, כלומר שלא ראתה אלא שיעור בין השמשות דהרף עין הידוע על פי אליהו, הא על כרחך כל הספיקות שלנו יפרש אליהו ולאן וכי היכי דיודיע לנו איימתי הוא ההרף עין גם יודיע לנו בין השמשות מהו אם יום או לילה או יום ולילה ולא יהיה בידינו ספק: **מאן פליג.** כלומר מאן פליג לך שיודיע ההרף עין איימתי ולא יודיע מהו ההרף עין עצמו:

לכשיבא אליהו ויאמר זהו בין השמשות. כלומר דר' חזקיה השיב לו דמאי מיקשי לדידי מיקשי לך טפי אליביה דר' יוסי גופיה דאמר בין השמשות כהרף עין ומי אפשר לעמוד עליו, וא"כ אם יבא אליהו ויברר לנו זהו הרף עין הוא בין השמשות, וכי שייך לומר בראייה אחת כהרף עין לחלקה לב' ראיות כדקאמר ר' יוסי, וכך היה לך להקשות אליביה וזו הקושיא קשה אפי' למ"ד אליבא דר' יוסי דבין השמשות דידיה נבחר דשלים בין השמשות דר' נחמיה והא כהרף עין הוא והילך נחלק הראייה לב' ראיות, ומאי חזית דאקשת לדידי. ומי דיכולת לשנויי להך קושיא דאע"ג דסבירא ליה לר' יוסי בין השמשות כהרף עין אפ"ה לענין ראייה ס"ל דנחשבת כב' ראיות, א"כ גם לדידי ל"ק מאי דאקשת לי וטפי ניחא לדידי, דהכי קאמרי כל הרף עין שבחצי מיל ספק הוא אליבא דר' יוסי דיש ג"כ להסתפק על הראשון שמא מקצת יום ומקצת לילה הוא והלכך כל ראיה שבתוך אותו השיעור נחשבת כב' ראיות, ואם כן נפק"מ טובא איכא לענין טומאה אליבא דר' יוסי*: **מאן פליג.** על ענין כוכבים דלעיל וקאמר

ר"ש סירילאו

ואחת למחר. בגילה בדור, ותשיב ומחר לגבי בין השמשות, דספק אם הוא מהיום: **וספק לקרבן.** ומביא חטאת העוף הבאה על הספק, ואינה נאכלת, דשמא לאו בר קרבן הוא דאין כאן אלא שתי ראיות, דבין השמשות כולו יום הוא או לילה גמור הוא ואין לחלק הראייה לשתיים, ומליקת חולין בגילה: **ור' חייא בר יוסף וכו'.** כלומר ר' חזקיה היה מלמדני דאיתמר עלה ר' חייא וכו': **מאן תנא ראייה נחלקת לשניים ר' יוסי.** כלומר מאן תנא דיש ראייה בין השמשות דיכול האדם לחלקה לשתים וכו', וקאמר הכי משום דקשיא ליה לר' חייא בר יוסף כיון דתנן דראה בין השמשות היכי מצי תו למיתני אם ידע וכו', היכי מצי למידע. וכי תימא כגון דראה ראייה שנמשכה שיעור מהלך חצי מיל ויותר, הא ליתא, דאי הכי קשיא רישא אסיפא, דלעיל קתני בריש"א ראה אחת מרובה כשלש שהיא כְּמֵעֵד יָדַיִן לשלוח הרי זה זב גמור, דהיינו ודאי לטומאה ולקרבן. ושעורה בירושלמי כמרחק טעות שמנו גד שעונדים אותו היונים עד מענין שילוח. ומפרש בתוספתא (זבים פ"ה ה"ד) דהיינו מאה אמה, ואלו חצי מיל היינו אלף אמה כדפירש רש"י ז"ל בפרק שני שעירי (יומא סז. ד"ה שנעבר), ולהכי מפרש ר' יוחנן דהך מתני' סברא כר' יוסי, דכל חצי מיל דר' נחמיה אליבא דר' יוסי יום גמור הוא, ונסופו הוי בין השמשות דהיינו כשיעור הרף עין, והשתא מצי למידע, כגון שראה זב לסוף חצי מיל ונמשכה הראייה כשלשה הרף עין, דהשתא ודאי ראה ביום ובגילה שלאחריו, וכי קתני ואם ספק היינו כשנמשכה הראייה כשני הרף עין האחרונים, דלא ידעינן הרף עין האחרון שהוא בין השמשות אי יום אי לילה, דאי הוי יום אין כאן אלא שתי ראיות, ואי הוי לילה יש כאן שלש ראיות: **ואמרי ליה אנא קשתה על דעתך.** [א]כלומר, על דעתיך ר' חזקיה קשיא אמאי תני אם יודע וכו' ודאי לטומאה ולקרבן, היכי שייך יודע: **למה** [ב]שנה אם יודע שמקצת ראייה וכו' ודאי לטומאה ולקרבן, היכי מצי למידע, ואפי' תיקי לה כר' יוסי:] מאי קא משני לן ([ג]ר' יוחנן) הכא על דעתיך ר' יוסי מפרש לדר' נחמיה: ומשני **לכשיבוא אליהו ויאמר** וכו'. שירגוש בזה הרגע היה בין השמשות, ובזה הרגע ראה כשני הרף עין, אז ראה ודאי ביום ובגילה ודאי מתחלקת לשתים. ופריך אי הכי **כשיבוא אליהו מאן פליג.** מי יוכל לחלוק על דבריו של אליהו, ומאי קמ"ל מתני', ומאי ספיקא איכא בבין השמשות לכשיגלה אליהו. ולהו דברי ר' חזקיה, וקמו להו מילתייהו דר' אמא ודר' יוסי בר צדיק, דר' יוסי פליג עליה דר' נחמיה, ונסמוך שיעוריה דר' נחמיה שיך שיעוריה דר' יוסי, והכי ס"ל בגמ' דלן בפרק במה מדליקין (שבת לה.):

[א] אחת בין השמשות ואחת למחר אם יודע שמקצת הראייה מהיום ומקצתה למחר ודאי לטומאה ולקרבן [ב]ואם ספק שמקצת הראיה מהיום ומקצתה למחר ודאי לטומאה וספק לקרבן [ג]ר' חייא בר יוסף בעא קומי ר' יוחנן מאן תנא [ד]אראיה נחלקת לשנים ר' יוסי ודאי לטומאה. דמה נפשך איכא שתים: וספק לקרבן. דמספקא לן שמא שתים שמא שלש, דאי כולה מן היום או כולה מן הלילה שתים, ואי מקצתה ביום ומקצתה בלילה שלש: ר' חייא בר יוסף וכו'. כל זה הוא מדברי ר' מנא שהקשה לר' חזקיה כשהוא זה הדין כדמסיק לקמן. וכלומר ובעא ר' חייא בר יוסף לפני ר' יוחנן מאן תנא דאיה נחלקת לשתים כלומר שראיית בין השמשות תחשב כשתי ראיות: ר' יוסי אמר לה. והשיב ר' יוחנן ר' יוסי היא דכך שנינו בתוספתא פרק קמא דזבים (ה"ד) ראה אחת מרובה כשתים יש מתחילתה ועד סופה כדי טבילה וספוג יש בידו שתי ראיות ואם לאו אין בידו אלא אחת ר' יוסי אומר אין בידו אלא אחת. ומודה ר' יוסי שאם ראה אחת בין השמשות אע"פ שאין בה כדי טבילה וספוג יש בה שתי ראיות מפני ששני ימים מוקלקין אותה: קשתה על דעתך. השתא מסיק ר' מנא הקושיא לר' חזקיה: **על דעתך דאת אמר כל הרף עין והרף עין שבחצי מיל דר' נחמיה ספק הוא למה.** כלומר לדידך דאמרת דלר' יוסי כל הרף עין שכלל שיעורו של ר' נחמיה ספק הוא מ"ל קשה למה ולאיזה ענין ספק הוא אליבא דר' יוסי, הא כיון דר' יוסי גופיה ס"ל דראיית בין השמשות לעולם נחשבת כשתי ראיות ומעתה אין נפק"מ לטומאה אליבא דר' יוסי, דאם נימא שכל הרף עין בגאותו שיעור דחצי מיל מספקינן ביום או בלילה או חצי מיום וחצי מלילה, הרי עכ"פ כל ראייה שבגאותו שיעור נחשבת כב' ראיות ומ"כ למאי הוא ספק לדידך ואליבא דר' יוסי. והא ודאי נמי ליכא למימר דנפק"מ לענין טבילה דאיכא כשר לטבילה לפי שכל הרף עין יש להסתפק שמא הוא לילה דמ"כ הייו דר' נחמיה דאיהו ג"כ סבירא ליה דכל השיעור של חצי מיל ספק הוא ובמאי פליגי, ואם לענין טומאה נמי ליכא נפק"מ כדאמרן קשיא למאי הוא דאמרת אליבא דר' יוסי דספק הוא: **אמר ליה קשתיה לכשיבא אליהו ויאמר זהו בין השמשות.** כלומר דר' חזקיה השיב לו דמאי מיקשי לדידי מיקשי לך טפי אליביה דר' יוסי גופיה דאמר בין השמשות כהרף עין ומי אפשר לעמוד עליו, וא"כ אם יבא אליהו ויברר לנו זהו הרף עין הוא בין השמשות, וכי שייך לומר בראייה אחת כהרף עין הלכך לב' ראיות ויברר לנו זהו הרף עין הוא בין השמשות, וכי שייך לומר בראייה אחת כהרף עין לחלקה לב' ראיות כדקאמר ר' יוסי, וכך היה לך להקשות אליביה וזו הקושיא קשה אפי' למ"ד אליבא דר' יוסי דבין השמשות דידיה נבחר דשלים בין השמשות דר' נחמיה והא כהרף עין הוא והילך נחלק הראייה לב' ראיות, ומאי חזית דאקשת לדידי. ומי דיכולת לשנויי להך קושיא דאע"ג דסבירא ליה לר' יוסי בין השמשות כהרף עין אפ"ה לענין ראייה ס"ל דנחשבת כב' ראיות, א"כ גם לדידי ל"ק מאי דאקשת לי וטפי ניחא לדידי, דהכי קאמרי כל הרף עין שבחצי מיל ספק הוא אליבא דר' יוסי דיש ג"כ להסתפק על הראשון שמא מקצת יום ומקצת לילה הוא והלכך כל ראיה שבתוך אותו השיעור נחשבת כב' ראיות, ואם כן נפק"מ טובא איכא לענין טומאה אליבא דר' יוסי*: **מאן פליג.** על ענין כוכבים דלעיל וקאמר

א [מיי' פ"ג מהלכות ממזרים פרק הל' יב]:

שינויי נוסחאות

א] **אחת בין השמשות.** כ"ה בכי"ל [ונמחק ע"י סופר כי"ל] ובמשניות זבים (פ"א מ"ו) וברש"ס ובד"א וכן הוסיפו בדפ"ו בסוגריים. בכי"ר ובד"ר ליתא:

ב] **ר' חייא.** ברש"ס **ור' חייא**:

ג] **אמר לה.** ברש"ס **[אמרי ליה]**:

ד] **קשתה.** בכי"ר **קשתתה** וכן בסמוך [עי' מגילה פ"א הי"א - יז: 'מאיכן קשט הקושט הזה']:

ה] **אמר ליה קשתיה וכו' זהו בין השמשות.** ברש"ס **ואמר לא קשתה** לכשיבא אליהו ויאמר זהו בין השמשות **אם לכשיבא אליהו ויאמר זהו בין השמשות**:

הגהות הגר"א

[א] **אמר לה קשתה.** נמחק [דד"ל]:

[ב] **ספק הוא למה אמר ליה קשתיה לכשיבא.** צ"ל ספק הוא **מאן הוא** אמר ליה לכשיבא. ותיבת **קשתיה** נמחק [דד"ל]:

[ג] **מאן פליג.** נמחק. (נ"ל שהגאון מפרש הא דאוקי ר' חייא בר' יוסף כר' יוסי הוא, דלר' נחמיה ור' יודא דבין השמשות חצי מיל או ב' תלתי מיל או ג' רבעי מיל, א"כ קשיא הא בעל כרחך מתני' דאם יודע שמקצת ראיה מהיום ומקצתה למחר ברואה כל בה"ש ועוד מעט מלפניו ומלאחריו, ואי הכי הוה ליה למימר ראיה מרובה כשלש שהיא שיעור ק' אמה, ועל כרחך ר' יוסי היא דבין השמשות כהרף עין. והקשה ר' מנא אדעתיה דר' חייא דכל ספק דר' נחמיה הוא לר' יוסי ג"כ, א"כ מתני' מני. ומשני לכשיבא אליהו ויאמר איזהו הרף עין הוא בין השמשות. ויש ליישב גם גירסת הספרים לפי' זה. ועי' תוס' שבת ל"ד: ד"ה ספק וברא"ש בזבין (פ"א מ"ו)) [דד"ל]:

הגהות וציונים

א. נראה דלפי הגירסא שבמהדו"ב (לקמן ד"ה למה) צריך למחוק את הדיבור הזה:

א [עי' פי"ע מהלכות קדוש המודש הלכה ה]:

שינויי נוסחאות

א) ומר. ברש"ס ואמור. ברשב"א (ג., שבת לד:) וייומר: ב) משיתכסה. ברש"ס עד שיתכסה:
ג) אומר. ברש"ס ובד"א וברשב"א (שם) אומר את, וכעי"ז בתוס' הרא"ש (ג.):
ד) לילה. ברש"ס ללילה או ליום:
ה) בין בערבית בין בשחרית. בד"א ליתא:
ו) ר' הונא. ברשב"א (שם) ר' חייא:
ז) שרי. בתוס' הרא"ש (שם) וברשב"א (שם) שרי למלכא:

הגהות הגר"א

[א] כדי. נמחק [דד"ל]:
[ב] שרי עליל לא אמרין דעל. צ"ל שרי עליל אע"ג דלא על אמרינן דעל [דד"ל]:

הגהות הגרח"ק

(א) לא אמרין דעל. צ"ל אע"ג דלא על אמרין דעל [גד"א]:

תורה אור השלם

א) הַשֶּׁמֶשׁ יָצָא עַל הָאָרֶץ וְלוֹט בָּא צֹעַרָה:
(בראשית יט כג)

ב) וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ וְטָהֵר וְאַחַר יֹאכַל מִן הַקֳּדָשִׁים כִּי לַחְמוֹ הוּא: (ויקרא כב ז)

ג) הַבֹּקֶר אוֹר וְהָאֲנָשִׁים שִׁלְּחוּ הַמָּה וַחֲמֹרֵיהֶם:
(בראשית מד ג)

ד) לפנ"מ ומהרא"פ וַיִּלְקְטוּ אֹתוֹ בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר אִישׁ כְּפִי אָכְלוֹ וְחַם הַשֶּׁמֶשׁ וְנָמָס: (שמות טז כא)
לחרדים וְהִקְטִיר עָלָיו אַהֲרֹן קְטֹרֶת סַמִּים בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר בְּהֵיטִיבוֹ אֶת הַנֵּרֹת יַקְטִירֶנָּה: (שמות ל ז)

הגהות וציונים

א. נוסף בגליון כת"י. ולכאי כתיב יצא על הארץ, לאמוציען דליכא דלאו על הארץ:

ר' חנינא חברהון דרבנן הוא פליג דנעי על הא דאמר לעיל (ג:) שלשה לילה דכמה דאמ אמר וכו'. אע"פ שהחמה נתונה באמצע הרקיע. כלומר בחמצע עודי הרקיע ועדיין לא נגמר שקיעתה ואפ"ה מתשבית בלילה, וא"כ ואימר אף בשחרית כן שאע"פ שכבר התחילה החמה לצאת הוא ליל והיא עדיין בעודי הרקיע ליל הוא לעולם כל זמן שהיא בתוך עודי הרקיע נדון אותה כלילה ואנן קי"ל מעלות השחר יממא הוא ואמאי: **א"ר אבא כתיב השמש יצא.** דברי ר' אבא ג"כ מעין הקושיא דר' חנינא הם, כתיב השמש יצא וכתיב ובא השמש ויש דמקיים יציאתו לגיאתו דמה ביאתו משיתכסה מן הבריות אף יציאתו לכשיתודע לבריות. ד. **אמר ר' בא כתיב** [ג]**הבוקר אור התורה קראה לאור בוקר. תני ר' ישמעאל** [ד]**בבקר בבקר** [ה][א]**כדי ליתן תחום לבוקרו של בוקר. אמר ר' יוסי בר' בון אם** [ב]**אומר ליתן עוביו של רקיע** [ז]**לילה** [ח]**בין בערבית בין בשחרית נמצאת אומר שאין היום והלילה שוין ותני** [אב]**באחד בתקופת ניסן ובאחד בתקופת תשרי היום והלילה שוין. אמר** [ט]**ר' הונא נלפינה מדרך הארץ** [ג]**שרי מלכא נפק אף על גב דלא נפק אמרין דנפק** [בג][ז] **שרי עליל** [א]**לא אמרין דעל עד שעתא דייעול:**

ר' חנינא חברהון דרבנן בעי כמה דאת אמר בערבית נראו שלשה כוכבים אף על פי שהחמה נתונה באמצע הרקיע לילה הוא [א]ומר אף בשחרית כן. אמר ר' אבא כתיב [ב]השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה וכתיב [ג]ובא השמש וטהר מקיש יציאתו לביאתו מה ביאתו [ד]משיתכסה מן הבריות אף יציאתו לכשיתודע לבריות.

[ד] **אמר ר' בא כתיב** [ג]**הבוקר אור התורה קראה לאור בוקר. תני ר' ישמעאל** [ד]**בבקר בבקר** [ה][א]**כדי ליתן תחום לבוקרו של בוקר. אמר ר' יוסי בר' בון אם** [ב]**אומר ליתן עוביו של רקיע** [ז]**לילה** [ח]**בין בערבית בין בשחרית נמצאת אומר שאין היום והלילה שוין ותני** [אב]**באחד בתקופת ניסן ובאחד בתקופת תשרי היום והלילה שוין. אמר** [ט]**ר' הונא נלפינה מדרך הארץ** [ג]**שרי מלכא נפק אף על גב דלא נפק אמרין דנפק** [בג][ז] **שרי עליל** [א]**לא אמרין דעל עד שעתא דייעול:**

למדנו כן דכתיב וילקטו אותו בבקר בבקר בכתוב כדי ליתן תחום לבוקרו של בוקר וזהו בוקר דעלות השחר לבוקר של זריחת השמש: **אמר ר' יוסי בר בון.** בלשון הכי לא מצית אמרת לידון עודי של הרקיע לגילה אף בשחרית, לפי שאם אומר את ליתן עודי של הרקיע לגילה בין בערבית בין בשחרית, א"כ **נמצאת אומר שאין היום והלילה שוין** וכלומר שאין היום והלילה שוין, דנהי דבערבית אנחנו מחשבין לגילה משעה שהתחילה החמה לכנוס בעודי הרקיע, מ"מ בשחרית אין אנו יודעין באיזה שעה נכנסת למעלה לתוך עודי הרקיע כדי לחשוב יום מאותה השעה, ואנן תנינן בברייתא **באחד של תקופת ניסן ושל תשרי היום והלילה שוין הן,** ומהיכן כיונו זה על יום הראשון של התקופות האלו אם לא שנאמר דיש גבול הנראה לעין ולחשוב ליום מאותה שעה והיינו עלות השחר*: **אמר ר' הונא נלפינה.** דבר זה למדנו ג"כ מדרך הארץ, שכשהמלך התחיל לצאת מהפלטין שלו הכל אומרים המלך יצא אע"פ שעדיין לא יצא ממש ולא נתגלה לעין הבריות, וכך השמש אף על פי שעדיין היא בתוך עודי הרקיע נפיק מיקרי ושייך לומר השמש יצא*: **שרי עליל.** אבל כשהמלך התחיל

מהר"א פולדא

רבי חנינא בו'. ה"ג נאמר בשחר אם עדיין נראים ג' כוכבים לילה הוא: **אע"פ שהחמה באמצע הרקיע.** לאו דוקא הוא, אלא כלומר אורה רב על הארץ, משום שהחמה כשהיא מהלכת בתוך עודי רקיע לאחר שקיעתה, הרקיע מזהיר כעגדה כאור היום: **כתיב השמש יצא על הארץ.** ולא כתיב ומזרח השמש על הארץ כדכתיב וחרם השמש ובא השמש (קהלת א ה) אלא יצא כדי להקיש יציאה לביאה, שלשון יציאה היא נגד לשון ביאה, ומומר לך מה ביאה משיתכסה מן הבריות כו', הוא הדבר שהחום מעיד עליו כשאנו הולכים מן היום לגילה אין הגילה נכרת לבריות מאי הוא ופירנו כשאורה רב על הארץ, וכשרואה כוכבים אז הם יודעים ומכירים שהוא לילה, אבל כשאנו הולכים מן הלילה ליום מיכף משעלה אור עמוד השחר נודע וילכר היום לבריות, שהרי אנו רואין אורה של שחר, לפיכך כשעלה עמוד השחר הוי יום. ומי לאו האיקש הו"א דלעולם כוכבים סימן לילה הוא, לפיכך אחי ההיקש בביאת השמש ויציאתה לומר כשם שביאה הדבר תלוי בנתכסה מן הבריות ויודעים שהוא לילה ה"ג ביציאה הדבר תלוי בנתודע לבריות: **הבקר אור.** מדלא כתיב ואור הבקר דרש הכי: **בבוקר בבוקר.** נמן כתיב: לבוקרו של בוקר. והיינו עמוד השחר: **נמצאת אומר** כו'. ואנן קי"ל בניסן ותשרי היום והלילה שוין, אלא ודאי דמהלך בעודיו של רקיע בשחרית יום הוא: **שרי.** המתיל: **מלכא נפיק.** וה"ג השמש יצא מגבולו על הארץ אע"ג שעדיין לא נפיק הו"ל כנפיק ויום הוא:

ביאור הגרח"ק

וכי יהיה בין השמשות ספק בידינו, והלא יגלה ויאמר עד כאן יום ומכאן לילה והיכי תני סיפא ואם ספק וכו': **אע"פ שהחמה באמצע הרקיע.** שעדיין לא נגמרה שקיעתה והרי היא באמצע עובי הרקיע: **ומר.** כמו ואמור: **אף בשחרית כן.** דלא להוי יום אלא משתזרח כל גלגל חמה על פני הרקיע, ואמאי קיימא לן דמעלות השחר, שאז מתחלת החמה ליכנס בעובי הרקיע, יממא הוא. וטעמא מאי מעלות השחר אמרת יממא הוא וה"ט משום שכבר נתונה חמה בעובי הרקיע: **משתכסה מן הבריות.** שנכנסה לתוך עובי הרקיע ומתכסה עיקר אורה: **לכשיתודע לבריות.** ומשעה שהיא נתונה בתוך עובי הרקיע כבר נתודעה לבריות שהרי מאירה היא קצת, והכי קאמר לאו בעובי הרקיע תליא מילתא אלא בשנתכסית מן הבריות

ו) [כעי"ז מכילתא בא פ"ו ש] **ז)** [ויקרא רבה טו ד, עיינומן נו. ומוסיפפתא עיינומן פ"ד ה"ד ואלקו"ס קהלת מתקבז בשינוי] **ח)** [כעי"ז יומא פ"ו ה"ו - מא. בשינוי]

נראו שלשה כוכבים. בינוניים וכדלעיל: **ואמור אף בשחרית כן.** דאף משעלה עמוד השחר כיון דיש שלשה כוכבים נראים הוי לילה, וכי תימא הכי נמי, והא תנן (מגילה פ"ג מ"ד עי"ש) אין מזין ולא טובלין ואין מלין אלא ביום ולכן שעשו משעלה עמוד השחר כשר. אלמא דמעלות השחר יממא הוא: ומשני ר' אבא **כתיב השמש יצא על הארץ.** ונפקא לן מהתם דמעלות השחר עד הנץ החמה ארבעה מילין, דבעלות השחר יצא מקדוש ובהנץ החמה נכנס לצוער: **וכתיב ובא השמש וטהר.** ודרשינן ברים מכילתין (ב.) מאי וטהר טהר יומא דהיינו לאחר הכוכבים. ומשקיעת החמה דהיינו סור אור השמש עד לאחר הכוכבים ארבעה מילין, והיינו דאיתקוש, ומה ביאתו דהיינו שקיעתו משיתכסה מן הבריות דהיינו ביציאת שלשה כוכבים כדאמרינן (שם ב:) אילדי יומא ופי' רש"י ז"ל עבר מן העולם, אף יציאתו לכשיתודע לבריות דהיינו מעת עלות השחר: **התורה קראה לאור בקר.** היינו לתחילת אורה: **ליתן תחום לבקרו של בקר.** נבקר סתם הנץ, ונקרו של בקר עלה השחר. והיינו דאין שוחטין תמיד אלא [מן]שהאיר בחברון כדאמרינן התם (יומא כח.): **עביו של רקיע דלילה בין בערבית בין בשחרית** וכו'. ר' יוסי בר בון אמר להקשות, דאי לאפשר לומר דכל עביו של רקיע בין בשחרית בין בערבית ליתן כולו ליום ולא ליתן כולו בלילה, דאם התחלת השקיעה משנשתלק זריחתה מעל הארץ אע"פ שהיא כנגד תלונה עד שתעבור עביו של רקיע הוי לילה, וגם לאחר עמוד השחר עד הנץ נמי הוי לילה, א"כ גם בזמן אין היום והלילה שוין, וכן אם אתה נותנן כולן ליום אין היום והלילה שוין: **ותני באחד בתקופת ניסן היום והלילה שוין.** וא"כ לריך שנאמר, דאם ארבעה מילין דסוף היום דשלשה מילין ושלש הוו יום, הכי נמי ארבעה מילין דעמוד השחר דשלשה מילין ושלש הוו לילה, **ואמאי בדיעבד כשר: ואמר ר' הונא.** אמי אקשיס דברי חכמים: **שרי מלכא נפק אע"ג דלא נפק** וכו'. כלומר ומשום הכי בתחילת יציאת גלגל חמה דהיינו עלה השחר הוי יום בדיעבד כדתנן בתמני'א: **שאל לא אמרין דעאל עד שעתא דייעול.** ובסילוק זריחתו לא הוי לילה עד דייעול לגמרי:

ר"ש סיריליאו

ר' חנינא בר' זעירא העי"ן וכתבו ר' זרח, הכא דשני תלמודא יש לומר שנים היו אחד שהיו רגילין לחסר בשמו ואחד שלא היו רגילין לחסר בשמו, וזה רבי בא יליף לה ממקום אחר: הבוקר אור התורה קראה. דפירוש הכתוב הבוקר דהיינו אור גמור שנראה בעולם, דהיינו אחר עבור החמה עודי הרקיע: **ותנא דבי ר' ישמעאל.** יליף לה ממקום אחר: **בבוקר בבוקר.** והקטיר עליו אהרן קטרת סמים בבוקר בבוקר (שמות ל ז): **ליתן תחום לבוקרו של בוקר.** לכל מילי לא הוי יום עד סוף זריחה אלא לגבי קדשים הרמיב הכתוב תחום הבוקר לפניו מתחלת כניסה בעודי הרקיע מלמעלה למטה. והכי נמי בבבלי בסוף האי פרקא (יב.) גבי אהבה רבה כתבו התוספות (בד"ה משום) ורש"י דבשחיטת התמיד משעלה עמוד השחר, לא מטא זימנא לומר יולר אור, ואע"ג דאנשי משמר קורין קרית שמע לא מטא זימנא דכדאמרינן בעלמא (יומא לז:) הקורא קרית שמע עם אנשי משמר לא יצא ידי חובתו שאנשי משמר מקדימין. ור' יוסי בר בון הניא דאיה אחרת: **הכי גרסינן אם אתה אומר ליתן עוביו של רקיע ליום וכו' ותני וכו'.** כלומר על כרחך אין אתה יכול לומר דכשם שבערבית למדנו מן המקרא שעוביו של רקיע משל יום הוא, הכי גרסינן במה דאית את אמר בערבית נראו וכו'. כלומר דבערבית פשיטא לן דעודי רקיע תשיב ליום, דבתחלת שקיעת החמה קודם עוברה עודי הרקיע לא מיקרי לילה אלא עדיין יום הוא, וכדאיתא בפרקין הכא בבבלי (ב.) ויליף לה מדכתיב ובא השמש וטהר טהר יומא, כלומר לגמרי בא השמש ועבר עודי חלון הרקיע ולא בתחלת שקיעה דעדיין יש שהות ביום עד לאחר הכוכבים שלשה מילין, וכדפירשו שם בתוספות, וכיון דמקרא ילפינן ערבית שאל והקשה השתא רבי חנינא נימר [דנמן] אף בשחרית עודי הרקיע ליום, ונאמר דמיד בתחלת יציאת החמה קודם עבור עודי הרקיע יום לבתחלה מהיום מיקרי, ואמאי תנן בפרק שני דמגילה (מ"ו) מילה וכל שמלותה ביום לא יעשה לבתחלה עד הנץ החמה כמזכר לעיל. ובאמצע הרקיע קרי בתחילת השקיעה וגרסו שלשה כוכבים היינו כוכבים בינוניים דאמרינן לעיל (ב:) ובבבלי פרק במה מדליקין (שבת לה:) דשלשה כוכבים שאמרו לא כוכבים גדולים הנראים ביום ולא כוכבים קטנים הנראים בלילה אלא בינוניים: **כתיב יצא.** גזירה שוה מופנה היא לימא השמש על הארץ. ואף כי אין התיבות שוות כיון שהענין אחד תשוב שוה כדאמרינן (תו"כ מצורע פרשה ז ז) גזירה שוה גבי שב הכהן ובא הכהן: **מה ביאתו משיתכסה.** דהיינו סוף שקיעה, כדילפינן (בבבלי ב:) מדכתיב ובא השמש וטהר דהיינו טהר יומא שנתפנה השמש מן העולם מכל וכל דהיינו סוף שקיעה ולאת הכוכבים, אף יציאתו בנקר לכשיודע לבריות הוא דהוה יום, דהיינו אחר שתעבור עודי הרקיע ולא בתחלת זריחתה. ולא תקשי נימא איפכא הקיש יציאה לביאה כי היכי דבביאה עודי רקיע ליום הכי נמי ביציאה ליום, אם כן גזירה שוה למה לי הא ממילא הוה אמינא הכי וכדהקשה רבי חנינא. ואין לפרש דאפי' בדיעבד קאמר דלא הוי יום, דהא מסיים מתניתין פרק שני דמגילה (מ"ד) על כל שמלוותן ביום דבדיעבד כולן שעשו משעלה עמוד השחר כשר, ויליף לה התם (כ:) מקרא דעזרא דמשעלה עמוד השחר יום איקרי, אלא על כורחין לא אהני אלא למצוה לכתחלה. ואיתא בהא דירושלמי טעם המשנה דאיתרה זמן המצוה עד הנץ החמה דאדרבה היה לנו לומר דיין דאיקרי יום משעלה עמוד השחר זריזים מקדימין למצות: **אמר רבי בא.** חכם אחר הוא ולא רבי אבא הנזכר לעיל. אע"פ שכתבו המפרשים דרבי בא הנזכר בירושלמי היינו ר' אבא אלא שקראו המלה ואחרו האלף, כמו שאחרו בבבלי בר' זעירא העי"ן וכתבו ר' זרח, הכא דשני תלמודא יש לומר שנים היו אחד שהיו רגילין לחסר בשמו ואחד שלא היו רגילין לחסר בשמו, וזה רבי בא יליף לה ממקום אחר: הבוקר אור התורה קראה. דפירוש הכתוב הבוקר דהיינו אור גמור לעבור בעודי הרקיע: **ותנא דבי ר' ישמעאל.** יליף לה ממקום אחר: **בבוקר בבוקר.** והקטיר עליו אהרן קטרת סמים בבוקר בבוקר (שמות ל ז): **ליתן תחום לבוקרו של בוקר.** דלכל מילי לא הוי יום עד סוף זריחה אלא לגבי קדשים הרמיב הכתוב תחום הבוקר לפניו מתחלת כניסה בעודי הרקיע מלמעלה למטה. והכי נמי בבבלי בסוף האי פרקא (יב.) גבי אהבה רבה כתבו התוספות (בד"ה משום) ורש"י דבשחיטת התמיד משעלה עמוד השחר, לא מטא זימנא לומר יולר אור, ואע"ג דאנשי משמר קורין קרית שמע לא מטא זימנא דכדאמרינן בעלמא (יומא לז:) הקורא קרית שמע עם אנשי משמר לא יצא ידי חובתו שאנשי משמר מקדימין. ור' יוסי בר בון הניא דאיה אחרת: **הכי גרסינן אם אתה אומר ליתן עוביו של רקיע ליום וכו' ותני וכו'.** כלומר על כרחך אין אתה יכול לומר דכשם שבערבית למדנו מן המקרא שעוביו של רקיע משל יום הוא,

וכשהיא מתודעה להם: **התורה קראה לאור בוקר.** ומעלות השחר אור הוא, הא למדת שמעלות השחר יממא הוא: **כדי ליתן תחום לבוקרו של בוקר.** להקדים וליתן בוקר לבוקר ואיזהו בוקרו של בוקר הוי אומר מעלות השחר: **אם אומר וכו' בין בערבית בין בשחרית.** וכדבעית למימר, ושאר אמוראי ילפי לה מקראי ואיהו מוכיח לה בענין אחר: **נמצאת אומר שאין הלילה והיום שוין.** כלומר לא משכחת לה שיהא היום והלילה שוין, הלילה יתר על היום, שהרי שעור הלילה כדי שתהלך החמה כל כדור הארץ התחתון ועוד שתהא מהלכת עוביו של רקיע שחרית וערבית, ובשלמא אי נתת עוביו של רקיע שחרית ליום ושל ערבית ללילה נמצאו שוין, אלא אי כדקאמרת לאו שוין הן והא תני בא' בניסן וכו': **מדרך הארץ.** כלומר מדרכו של עולם: **שרי מלכא נפק.** התחיל המלך לצאת אע"ג שעדיין לא יצא כבר אומרים יצא המלך: ה"ג הגר"א **שרי עליל אע"ג דלא על אמרין דעל.** כשמתחיל לכנוס אע"ג שלא נכנס אמרין דעל וה"נ חמה משמתחלת לצאת

[ד. ד: - ה"א]

כלומר דעד סוף שקיעה שעברה החמה עודי הרקיע משוב יום כדלעיל, שנאמר גם בבוקר שיחשב העודי משל יום דבתחלת זריחה יקרא יום כמו שהקשה לעיל ר' חנינא, שאם כן נמצאת אומר שלעולם אין היום והלילה שוין, וזה מוכרח על פי חכמת התכונה הכרח גמור. ובשלמא אי אמרת דשל ערבית ליום ושל שחרית ללילה ניחא דשוין, אלא אי אמרת דגם שחרית ליום אם כן על כרחך אין שוין שהרי מהלך עודי הרקיע בהילוך חמשה מילין נמצא עשרה מילין יתר היום מהלילה. ודחה רב הונא הא דרבי יוסי בר בון דילמא לעולם אימא לך דגם עודי של שחרית משיב של יום ואין היום והלילה שוין לעולם, והא דשנו בברייתא התכונה בתקופת ניסן ותשרי היום והלילה שוין היינו לפי דרך העולם, שאף על פי שהמלך נכנס אין אומרים שנכנס עד שיכנס לעיר ממש. מכל מקום מתמלה כשיוצא מיד אומרים שיצא אע"פ שהוא עדיין בתוך העיר. וביאת השמש קרי כניסה, וזריחתו קרי יציאה כדכתיב השמש יצא על הארץ. נמצא שבתחלת זריחה קורא הכתוב יום אף על פי שאינו יום בתמת. אלא על כרחך אין תירוץ לקושית ר' חנינא מברייתא זו מהכרח חכמת התכונה אלא תירוצו דלעיל עיקר: להשוות רגליו. שילוא שניהם מחוברים כרגל אחד. ופליגי אמוראי לקמיה אי מחברם לאורכן או לרוחבן: הרואה בעת שאומרים ברכת כהנים. והיא נחלקת לשלשה ברכות יברכך יאר יאמ, גם הוא צריך לומר ברכה כמאן דאמר בבגלי במסכת סוטה

ג) ברכות י: [ילקו"ש יחזקאל אלו] ד) [מכילתא דרשב"י יתרו ד סג ש, שמות רבה ל ב, פסיקתא זוטרתא שמות כ כג, מדרש תנחומא שמות כ כג]
ה) [בראשית רבה סה כה, ילקו"ש תולדות קטו, אחרי מות תקעא, יחזקאל אלו, שם, שמות רבה מג ד ורות רבה פתיחתא ג ותנחומא בשלח יג ותנחומא (ורשא) קדושים ומדרש תהלים ג בשיעור]
ו) סוטה לט: בשיעור קלח [ובמדבר רבה יא ד ש]
ה) [יומא פ"ג ה"ב - טו: כל הענין, בראשית רבה נ י, פסיקתא זוטרתא וילא יט טו, ילקו"ש וילא פל] ו) [פסחים לד. בשיעור]

ו) זהו שעומד ומתפלל צריך להשוות את רגליו. תרין אמורין ר' לוי ור' סימון חד אמר כמלאכים וחד אמר כבהנים. מאן דאמר כבהנים לא תעלה במעלות על מזבחי שהיו מהלכים עקב בצד גודל וגודל אצל עקב. ומאן דאמר כמלאכים ורגליהם רגל ישרה. ר' חנינא בר אנדריי בשם ר' שמואל בר סוטר המלאכים אין להן קפיצין. ומה טעמא. קרבת על חד מן קאמיא קיימיא. אמר ר' הונא זה שרואה את הכהנים בבית הכנסת בברכה ראשונה צריך לומר ברכו את ה' מלאכיו בשנייה ברכו את ה' כל צבאיו בשלישית ברכו ה' כל מעשיו. במוסף בברכה הראשונה צריך לומר שיר המעלות הנה ברכו את ה' כל עבדי ה' העומדים בבית ה' בלילות בשנייה שאו ידיכם קדש בשלישית יברכך ה' מציון. אם היו ארבע חוזר תליתיאתא בקדמיתא ורביעתא כתינוותא. אמר ר' חנינא מאיילת השחר עד שיאור המזרח אדם מהלך ארבעת מילין משיאור המזרח עד שתנץ החמה ארבעת מיל. ומניין משיאור המזרח עד שתנץ החמה ארבעת מיל. דכתיב וכמו השחר עלה וגו' וכתיב השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה ומן סדום לצוער ארבעת מיל. יותר הוון. אמר ר' זעירא המלאך היה מקדד לפניהן הדרך.

זה לפני זה הוא עקב בלא גודל כמו שהיו הכהנים מהלכין ע"ג הכבש של המזבח. ומ"ד כמלאכים להשוות זה אצל זה הוא דכתיב ישרה: אין להם קפיצין. חוליות ברגליהם שיכולין לקבון אומן כדי ליצב אצל תמיד עומדין הן דכתיב קאמיא קרי ביה קיימיא: זה שרואה את הכהנים בבהכ"נ. כשנוטלין את כפיהם: אם היו ארבע. ואם היום הוא שנוטלין כפיהם ארבע פעמים בו כגון בתעניות במעמדות וביה"כ כדתנן ריש פ"ד דתענית: חוזר. אלילה באלו הפסוקים: תליתיאתא. בפעם השלישית אומר כמו בפעם הראשונה ורביעית כמו בפעם השניה שהוא תפילת מוסף וכך אומר בנעילה: מאיילת השחר. הוא כעין שני עמודים הנראין במזרח כדלקמן: וכמו השחר עלה. זהו אור המזרח וילאו וגו' ומדכתיב בתריה השמש יצא וגו' ד' תיבות עד ולוט בא, רמז לד' מילין: ומן. וכי מן סדום לצוער ד' מילין והלא יותר הוון: היה מקדד. היה מקצר לפניהן הדרך בכדי שיבואו לצוער עם הנץ החמה, והבית אומו בשיעור מן מהלך ד' מילין וכדפרישית דתיבות על הארץ מיותר אלא לרמז על ד' מילין:

(מ. ועיי"ש) כעבד שמקבל פרס מרבו ומחזיק לו טובה: אם היו ארבעה. תפלות שאומרים בתרבעתן ברכת כהנים שחרית מוסף מנחה נעילה, והיינו ביום הכפורים כדלעיתא ריש פרק שלישי דתענית: תליתאה בקדמיתא. בפעם שלישית דהיינו מנחה חוזר ואומר הפסוקים שאמר בראשונה דהיינו שחרית, וברביעית דהיינו נעילה מה שאמר בשנית דהיינו מוסף: אילת השחר. כוכב הנראה קודם עלות השחר מעט: עד שיאור מזרח. שיעלה עמוד השחר היינו תחלת זריחת החמה קודם עובדא עודי הרקיע: עד שתנץ החמה. סוף זריחה, שעברה עודי הרקיע: יותר הווין. קושיא היא, היכי אמרת מסדום ועד לוער ארבעה מילין בלבד הרי בתוש אנו רואים דיש יותר: ומשני דהמלאך היה מקדר לפניהם. והוא מלשון מקדרין בהרים במסכת עירובין (נח.), כלומר ומה שיש מסדום לצוער ארבעה מילין היינו כשנקדר וראה שהחכמים קדרו אותו הדרך ומצאו ארבעה מילין. ואם תאמר מנא ליה הא דילמא יותר משיעור ארבעה מילין הילוך בלא קדור. יש לומר דהכתוב משמע שבא לומר דגם אירע לו ואומר תראה פלא עשה לו ה'

ר"ש סיריליאו

צריך להשוות את רגליו. משום דאמר לעיל אין הבנה זורחת בשעה שאמה שוקעת וכו', שאינה נתפזת בהילוכה לא להקדים ולא לאחר, והיינו רגל ישרה לעולם תנועתה שוה, [לכאי מייתי לה: עקב בצד גודל. שהכהנים לא היו יכולין לפסוע פסיעה גסה, משום לא תגלה ערותך עליו (שמות כ כג), וכמו כן המתפלל יש לו להתפלל עקב בצד גודל: ומ"ד כמלאכים. היה אומר שיהו אמוכים ומכוונים רגליו זה אצל זה שידמו רגל אחד, שנאמר ורגליהם רגל ישרה. ובגמרא דילן (י:) נקיט כמ"ד כמלאכים, דנקט קרא וגלגיסם רגל ישרה. וכתוב בגימוקי תלמידי הר' ר' יונה (פ. מדה"ר ד"ה המתפלל) דיש נוהגין לתת ריוח לפניהם אצל האצבעות דכתיב (יחזקאל א ז) ככף רגל עגל. ואין זה כלום, שהרי בתלמוד לא הזכירו אלא שיכוין אותם ויסמכם בעניין שידמו רגל אחת. ונראה לי דאעיקרא דדינא פירכא, דתרגום יונתן (שם ע"ש) כפרסת ריגלין סגלגלין: אין להן קפיצין. המיבור שיש לשוק עם הירך בעניין שסובר ופותח קרוי קפץ: קאמיא קיימיא. כלומר כמו קיימיא, הלכך נקוד אלף בְּשֶׁבָא ופַּתַח מלעיל והא קאים על הרא (אונקלוס בראשית מא ה) שהן עומדין: קיימיא. תרגום עומדין (שמות כו טו) קיימין, העומדים קיימיא: זה שרואה את הכהנים. משום דאמר לעיל ומד אמר כהנים, מיימי לה דאשכחן דכהנים נמי מיקרו מלאכים. זה שרואה את הכהנים בשעה שנושאין כפיהם, וגריכין העם שילוא מסבירי פניס

בְּקוֹל דְּבָרוֹ: (תהלים קג כ) ה) בָּרְכוּ יְיָ כָּל צְבָאָיו מְשָׁרְתָיו עֹשֵׂי רְצוֹנוֹ: (תהלים קג כא) ו) בָּרְכוּ יְיָ כָּל מַעֲשָׂיו בְּכָל מְקֹמוֹת מֶמְשַׁלְתּוֹ בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת יְיָ: (תהלים קג כב) ז) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת הִנֵּה בָּרְכוּ אֶת יְיָ כָּל עַבְדֵי יְיָ הָעֹמְדִים בְּבֵית יְיָ בַּלֵּילוֹת: (תהלים קלד א) ח) שְׂאוּ יְדֵכֶם קֹדֶשׁ וּבָרְכוּ אֶת יְיָ: (תהלים קלד ב) ט) יְבָרֶכְךָ יְיָ מִצִּיּוֹן עֹשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ: (תהלים קלד ג) י) וּכְמוֹ הַשַּׁחַר עָלָה וַיָּאִירוּ הַמַּלְאָכִים בְּלוּט לֵאמֹר קוּם קַח אֶת אִשְׁתְּךָ וְאֶת שְׁתֵּי בְנֹתֶיךָ הַנִּמְצָאֹת פֶּן תִּסָּפֶה בַּעֲוֹן הָעִיר: (בראשית יט טו) כ) הַשֶּׁמֶשׁ יָצָא עַל הָאָרֶץ וְלוֹט בָּא צֹעַרָה: (בראשית יט כג)

ומודים לפניו על ברכותיו, ועוד לקשר ולהמשיך שפע הברכות מלמעלה למטה: ברכו ה' מלאכיו. כנגד עולם המלאכים. ברכו ה' כל צבאיו. כנגד עולם הגלגלים. ברכו ה' כל מעשיו בכל מקומות ממשלתו. הרי קישור ומיבור לכל העולמות: במוסף. כנגד שבתות ומועדים: ד"ג בשלישית ברוך ה' מציון. ופריך בגמ' דילן בפרק אלו נאמרין (סוטה לט:) דברוך ה' מציון אינו באומו מזמור, ואימא יברכך ה' מציון בהאוא עניינא. ומשני מתוך שהתחיל בברכותיו של הקב"ה מסיים בברכותיו של הקב"ה: אם היו ארבע תפלות. כגון בתענית יום הכיפורים דאיכא שתרבע מוסף מנחה ונעילה: בתליתיתא בקדמיתא. אומרים במנחה שהיא תפלה שלישית מקרמות של שחרית: ורביעיתא כתנייתא. ובנעילה מקרמות מוסף שהיא שנית: מאיילת השחר. לקמיה מפרש דהיינו תרין דוקרנין וכו': יאור המזרח. היינו עלה עמוד השחר: דכתיב וכמו השחר עלה. שנתלקק השחרות של לילה והאיר מזרח: השמש יצא על הארץ. שהגן וזרח על רשעי ההריס, ולוט יושב בעיר סדום הוא דכתיב קרא: יותר הווין. כלדגסינן בפרק מי שהיה טמא (פסחים נג:) א"ר חנינא לדידי חזי לי הוא אתרא והוי תמש מילין: מקדד לפניהם את הדרך. כמו מגדד מקצר ומותך לפניהם הדרך, דכתיב (בראשית יט טו) ויאיצו המלאכים בלוט לאמר אבל אדם אחר אינו מהלך אלא ארבעה מילין:

(ד. ד: - ה"א)

ה) בראשית יב ג, שמות רבה ל ב, פסיקתא זוטרתא שמות כ כג, מדרש תנחומא שמות כ כג]
ו) [בראשית רבה סה כה, ילקו"ש תולדות קטו, אחרי מות תקעא, יחזקאל אלו, שם, שמות רבה מג ד ורות רבה פתיחתא ג ותנחומא בשלח יג ותנחומא (ורשא) קדושים ומדרש תהלים ג בשיעור]
ז) סוטה לט: בשיעור קלח [ובמדבר רבה יא ד ש]
ח) [יומא פ"ג ה"ב - טו: כל הענין, בראשית רבה נ י, פסיקתא זוטרתא וילא יט טו, ילקו"ש וילא פל] ו) [פסחים לד. בשיעור]

מהר"א פולדא

להשוות את רגליו. ולא ידמיכו זו מזה: רגל ישרה. שיהיו שווין כאלו אמיסם רגל אחת: קמייא. לשון רבשוים: קיימיא. לשון עומדים, שאין להם קפיצין פרקים ברגליס, שאין יכוליס ליצב רק עומדים: זה שרואה את הכהנים. בעומדן על דוכן ומברכין ג' ברכות, יברכך יאר יאמ: אם היו ארבע. דתענית (תענית פ"ד מ"ב) בג' פרקים הכהנים נוטלים את ידיהם ד' פעמים ביום: חזור תליתאי בקדמיתא. מה שאמר בשחרית אומר במנחה, ושל מוסף בנעילה: אילת השחר. מה אילת קרניה מפולגות לכאן ולכאן, כך השחר מפליע לכאן ולכאן: מקדד. לשון מקדרים בהרים (עירובין נח.), והשווה הוא ד' מילין:

ביאור הגרח"ק

אמרין כבר יצאה וכבר יממא הוא ומשמתחלת לכנוס אמרין כבר נכנסה ולילה הוא: ומתפלל. שמונה עשרה: צריך להשוות את רגליו. כלומר יחברם שיהו נראין כרגל אחד: תרין אמורין. נחלקו בפירוש הא מילתא: חד אמר כמלאכים. ולהלן מפרש מאי כמלאכים: לא תעלה במעלות על מזבחי. לא תבנה את המזבח מעלות אלא כבש משופע, כדי שלא ירחיבו פסיעותיהם ויבואו לידי גילוי ערוה, אלא יהו מהלכים עקב בצד גודל, ואם אתה עושה מעלות על כרחם הם צריכים להרחיב פסיעותיהם, ולהך מ"ד בתפילה נמי היינו טעמא, שאם מרחיב פסיעותיו נראה כגלוי ערוה, והלכך אי מחברם עקב בצד גודל נמי שפיר דמי: ומ"ד כמלאכים. היינו טעמא שיהו נראין כמלאכים דכתיב בהן: ורגליהם רגל ישרה. נראין כרגל א' ולהך מ"ד לא סגי אלא אי מחברם לרחבן זו אצל זו כדי שיהו נראין א': אין להן קפיצין. אין להם ברכים ואין רגליהם נכפפות ולכך נקראו עומדים וכדכתיב בדניאל: מן קמייא. והכי פירושו קרבתי לאחד מן המלאכים, ופירוש קמייא קיימיא כלומר עומדים: זה שרואה את הכהנים בביה"כ. כשנושאין את כפיהם: אם היו ארבע. ביום שנושאין כפיהן ד' פעמים כגון ביהכ"פ דאיכא נמי מנחה ונעילה: חזור תליתאתא בקדמיתא. בשלישית חוזר על הפסוקים שאמר בראשונה וברביעית על שאמר בשניה: מאיילת השחר. כמין שני עמודי אור נראין במזרח קודם עלות השחר מעט וכדאמר להלן בגמ': עד שיאור המזרח. עד עלות השחר: וכתיב וכו' ולוט בא צוערה ומן סדום לצוער ד' מילין. הוו ומתמה והא יותר הוון: המלאך הי' מקדר לפניהן הדרך. היה מיישר להן ההרים שלא יצטרכו לילך כל עליית ההר ולחזור ולירד בשפועו, וכד משערת דרך שמסדום לצוער כשאתה מקדר בהרים ד' מילין הוו:

שינויי נוסחאות

א] זהו שעומד. ברש"ס תני זה שעומד:
ב] מאן דאמר כבהנים. ברוקח (סי' שכב) א"ר אמי נאמר בכהנים:
ג] סוטר. ברש"ס סיסרטאי:
ד] שרואה את הכהנים. בראב"ה (סי' קסב) שרואה את הכהנים שפושטים כפיהם:
ה] את וכו'. במקרא ובכי"ר וברש"ס ליתא:
ו] יברכך ה' מציון וגו'. ברש"ס ובסוטה (לט:) ברוך ה' מציון שוכן וגו'. ועיין בסוטה שם מה שביארה הגמ' בזה:
ז] בקדמיתא וכו' בתינוותא. בד"א ודפ"ו בקדמיתא וכו' בתינוותא:
ח] חנינא. כ"ה בכי"ר וברש"ס ובד"א ובירושלמי יומא (פ"ג ה"ב - טז:) ובבראשית רבה (נ ח). בכי"ל חיננא. בד"ו ודפ"ו חצנא:
ט] מאיילת השחר. בב"ר (שם) ממשיעלה עמוד השחר:
י] ומניין משיאור המזרח עד שתנץ החמה וכו' ומניין מאיילת השחר עד שיאור המזרח וכו' בירושלמי יומא (שם) הגי' הפוכה מכאן ומניין שמאיילת השחר עד שיאיר המזרח וכו' ומניין משיאיר המזרח עד הנץ החמה וכו'. ועיין בפנ"מ שם שכתב דהגי' דהכא עיקר:
כ] מקדד. בד"א ודפ"ו ובבראשית רבה (שם) מקדר:

הגהות הגר"א

[א] קאמיא קיימיא. הגם דקאמיא נמי פירושו העומדים, מ"מ לא מוכח שעומדים תמיד, אלא שעתה ניצבים עליו, אבל הירושלמי מפרש שהוא שם מין העומדים (ועיין בר"ר פר' ס"ה (כא)) [דד"ל]:

תורה אור השלם

א) וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת עַל מִזְבְּחִי אֲשֶׁר לֹא תִגָּלֶה עֶרְוָתְךָ עָלָיו: (שמות כ כב)
ב) וְרַגְלֵיהֶם רֶגֶל יְשָׁרָה וְכַף רַגְלֵיהֶם כְּכַף רֶגֶל עֵגֶל וְנֹצְצִים כְּעֵין נְחֹשֶׁת קָלָל: (יחזקאל א ז)
ג) קָרְבַת עַל חַד מִן קָאֲמַיָּא וְיַצִּיבָא אֲבָעֵא מִנַּהּ עַל כָּל דָּנָה וַאֲמַר לִי וּפְשַׁר מִלַּיָּא יְהוֹדְעֻנַּנִי: (דניאל ז טז)
ד) בָּרְכוּ יְיָ מַלְאָכָיו גִּבֹּרֵי כֹחַ עֹשֵׂי דְבָרוֹ לִשְׁמֹעַ

מיי' פ"ה מהלכות תפילה הלכה ד סמ"ג עשין יט טוש"ע או"ח סי' לה סעי' ה:
ב [עי' מיי' פ"ח מהלכות קרימת שמע הלכה יא וטוש"ע או"ח סימן נח סעיף ה בהג"ה]:

כמו. היה לריך לומר כמו וכמיד וכמו הסחר עלה משמע שיש עוד דבר הדומה לשיעור הזה ונלמד מחבירו הוא וכבר למדנו דמשהאיר המזרח עד נץ החמה ד' מילין ג"כ מאילת השחר עד שיאיר המזרח ג"כ ד' מילין: מאן דאמר כוכבתא היא טעיא.

ומניין מאיילת השחר עד שיאור המזרח ארבעת [א]מיל. כמו וכמו מילה מדמיא לחבירתה. אמר ר' יוסי בר' בון הדא איילתא דשחרא מאן דאמר [א]כוכבתא היא טעיא [ב]זימנין דהיא מקדמא וזימנין דהיא מאחרה. מאי כדון. כמין תרין [ג]דוקרנין דנהור דסלקין מן מדינחא ומנהרין. דלמא [ד]ר' חייא רבא ור' שמעון בן חלפתא הוו מהלכין בהדא בקעת ארבל בקריצתה וראו איילת השחר שבקע אורה. אמר ר' חייא רבא לר' שמעון בן חלפתא בירבי כך היא גאולתן של ישראל [ה][ו]בתחילה [ז]קימאה קימאה כל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת. מאי טעמא. [ח]כי אשב בחושך ה' אור לי כך בתחילה [ט]ומרדכי יושב בשער המלך [י]ואחר כך [יא]ויקח המן את הלבוש ואת הסוס [יב]ואחר כך [יג]וישב מרדכי אל שער המלך ואחר כך [יד]ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות ואחר כך [טו]ליהודים היתה אורה ושמחה. ואתיא [טז]דר' (חייא) [יז][חנינא] כר' יודה דתני בשם ר' יודה [יח]עוביו של רקיע מהלך חמשים שנה. [יט][כ]אדם בינוני מהלך ארבעים מיל ביום. עד שהחמה נוסרת ברקיע מהלך חמשים שנה אדם מהלך ארבעת מיל נמצאת אומר שעוביו של רקיע אחד מעשרה ביום. וכשם שעוביו של רקיע מהלך חמשים שנה כך עוביה של ארץ ועוביו של תהום מהלך חמשים שנה. ומה טעם. [כא]היושב על חוג הארץ וכתיב [כב]וחוג שמים יתהלך וכתיב [כג]בחוקו חוג על פני תהום [כד]חוג חוג לגזירה שוה. [כה]תני [כו]עץ חיים מהלך חמש מאות שנה. אמר ר' יודה בר' אלעאי [כז]לא סוף דבר נופו אלא אפילו [כח]כורתו.

שמיד משעלה השחר עד שהשמש יצא על הארץ הגיע לוט לצוער ומגלגו מהסביבה, וכי גלך בפשיטה מי אפשר לו לאדם זריז להגיע שם, אלא דודאי קדר לו המלאך הדרך: כמו וכמו מילה וכו'. לכתיב וכמו השחר עלה ויאילו המלאכים לוט דודאי מעולת השחר התחיל לוט ללכת, וכו נתן הכתוב סימן משעלה השחר עד השמש יצא הגיע לוצער. ולשון וכמו רוצה לומר וכשיעור שאספר לך לקמן, דהיינו משהשחר עלה עד השמש כמו שיעור זה מקודם היו ממהרים המלאכים לקוס ללכת, דהיינו הילוך ארבעה מילין. וגם כמו משמש לסימן לזמן הקודם שהיה בו אור מתחיל בהתרה דומה לעלות השחר, והוא יציאת איילת השחר. והיינו דקאמר התלמוד כמו וכמו לשני פירושים אלו למלת וכמו: איילתא דשחרא. הוא איילת השחר שהכיר דוד מלכנו, ובני אדם כוכב אחד קורין אותה לוזי"ו די לה מניאתא. ותשמעינן ר' יוסי בר רבי בון דהאומר שהוא כוכב טועה שהרי פעמים מקדמת פעמים מאחרת כשאר הכוכבים, וכיון דחזינן דלעולם אינה יוצאה בזמן אחד נראה דאינה אותה איילת שאין ראוי ליקרא איילת השחר, אלא דבר קבוע קרוב לשחר תמיד בשיעור אחד אלא כמין שני קרני אור שעולין מהמזרח קודם עלות השחר: דלמא. לשון קלרה הוא, דא למה דמיא. ובכל מעשה שמספר בירושלמי מתחיל כך. ומנדרש חזית פירש מתנות כהונה דלמא כמו איתמר בבבלי, והראיתי למורי נ"ע ואמר לי לא סבירא לי משום דמיכת דלמא אין משמע אימתר: ארבל. כפר היא סמוכה לטבריה: קריצתא. אשמורת הבוקר: קימאה קימאה. מעט מעט: ומרדכי יושב בשער המלך קצף בגתן ותרש. והגיד מרדכי והיא הקדמת רפואה למכה דומה לאיילת השחר. ועל זה אמרה אשחר ברוח הקודש למעלה

על איילת השחר כדברי רז"ל (מדרש תהלים כב): ואחר כך ויקח המן את הלבוש. היינו דמיון לעלות השחר דהוא תחלת זריחה. ולא הזכיר הלבר שבתחילה דהיינו קדרותא דשחרא, ולא מני אלא האורות הלון וגדל: וישב מרדכי אל שער המלך. לא גרסינן דאין זו האורה, ולשקו ולתעניתו שב כדפירשו רז"ל (מגילה טז.): ואחר כן ומרדכי יצא. דומה לשמש יצא על הארץ דאמרו לעיל דהיינו סוף זריחה, דבכבר עברה החמה עודי הרקיע: ליהודים היתה. תוקף אור השמש בצהרים: ואתיא דר' חנינא. דמנה תחלת זריחת החמה וסוף זריחה הוא ארבע מילין ביום. והכי נמי אמרו בבבלי (פסחים לד.) מהלך אדם בינוני ביום עשר פרסאות, וידוע דכל פרסה ארבעה מילין: עד שהחמה נוסרת. מתחלת זריחתה עד עוברה עודי הרקיע: הכי גרסינן לה בבראשית רבה טו לא סוף דבר נופו מהלך חמש מאות שנה אלא [אפילו] קורתו מהלך חמש מאות שנה. כלומר דמהלך חמש מאות שנה דאמרן דהוי עץ החיים אין הנופות והענפים המתפשטים ממנו בכלל אלא עיקר עודי והקף גוף האילן שהוא הקורה לבד חמש מאות שנה:

ר"ש סיריליאו

המחר: דלמא ר' חייא כו'. ירושלמי יומא פ"ג (ה"ג - מז:) ותסתר רגא פ"י: בקריצתא. בהשמה: ברבי. אתה גדול הדור: ואתיא דר' חנינא. דאמר שהמאיר מזרח עד שתגע החמה ארבעה מילין: ארבעים מיל. דהיינו עשר פרסאות, והכי איתא בפ' מי שהיה טמא (פסחים לד:) דמן המזרח למערב חמש מאות שנה, וחמה הולכת לארבעים מיל של אדם חמש מאות שנה, ונמצא לכל ארבעה מילין חמשים שנה, ומיילי ביום ביומי בתקופת ניסן ותשרי שהלילות והימים שוין: עד שהחמה נוסרת ברקיע. נוסרת כנגד תלונה על שתגע על הארץ ארבעה מילין כדמוכחינן לעיל מקרא וכמו השחר עלה: אחד מעשרה ביום. והיינו שעה ותרתי עישורין לעיל: כורתו. גזעו, כמו קורתו

כמו וכמו מילה מידמיא לחברתה. פירש רש"י ז"ל בב"ר (ג י ד"ה אמר) מאי כמו וכמו, דבר זה דומה לחבירו, כמו דמן אור השחר עד הנץ החמה שהוא ארבעה מילין, כך מן אילת השחר עד אור מזרח ארבעה מילין ע"כ. פירוש לפירושו, דהוה ליה למיכתב וכעולת השחר, דאין כמו אלא כשהוא מדמה ענין לחבירו, כמו מי כמו מרון (תהלים עח י) כמו פתן תרש (שם פט: ה) ודומיהן. ולוקלוס (בראשית יט טו) ג"כ תירגמו וכמיסק לפרת, ולא תרגם וכמא דסליק וכו': טעי. הוא טועה: [דומנין וכו']. שפעמים מקדים הכוכב לאילת ופעמים [הוא] מאחר: מאי כדון. ומהו עכשיו, כיון דלאו כוכב השחר הוא: תרין דוקרנין. שני עמודים של אורה דסלקין ממזרח ומנהרין. וזהו אילת

שמאחרת חמה לזרוח בימות הגשמים אף היא מאחרת: דלמא. הוה עובדא: בקריצתא. באשמורת הבוקר: כך היא גאולתן של ישראל. כדרך שהחמה זורחת ומאירה בבוקר מעט מתחילה איילת השחר ואח"כ עולה השחר ולבסוף חמה זורחת: כי אשב בחושך. רומז על הגלות: ה' אור לי. זו היא הגאולה וכשם שהאור בשחר בא קימעה קימעה כך היא גאולתן של ישראל וכך מצינו בימי מרדכי ואסתר: בתחילה ומרדכי יושב בשער המלך. והגיד על בגתן ותרש שבקשו לשלוח יד במלך ומתוך כך באה הגאולה שאחר כך נדדה שנת המלך והביאו ספר הזכרונות לפניו ויהיו נקראים לפני המלך ואחר כך: ויקח המן וכו'. וזו היא תחילת מפלתו של המן וגאולתן של ישראל: ואח"כ וישב מרדכי אל שער המלך. כנראה דס"ל לירושלמי דחזר אל שער המלך כי כבר הסיר שקו ותעניתו ולא ס"ל כדאמרו בגמ' בבלית אל שקו ותעניתו שב: ואתיא דר' חנינא דאמר לעיל מעלות השחר עד נץ החמה ארבעת מיל: עד שהחמה נוסרת ברקיע. כלומר מהלכת את עובי הרקיע והיינו זמן שמעלות השחר עד שתגע החמה: עץ

חיים. הנטוע בגן עדן: מהלך חמש מאות שנה. רוחב כל האילן: לא סוף דבר נופו. ענפיו אלא אפי' הגזע עצמו מהלך חמש מאות שנה:

שינויי נוסחאות

א) **כוכבתא.** ברש"ס ובבראשית רבה (נ י) כוכבתא **דצפרא:**

ב) **זימנין דהיא מקדמא וזימנין דהיא מאחרה.** בב"ר (שם) **פעמים פותחת ופעמים שהיא מוספת.** ובפי' רש"י שם הביא גירסא זו בשם הירושלמי:

ג) **דוקרנין.** כ"ה בכי"ל וברש"ס ובד"א. בד"ו ודפ"ו **דקורנין.** בב"ר (שם) **קרנין:**

ד) **בתחילה.** כ"ה בכי"ר וברש"ס ובד"א ודפ"ו וכ"ה בירושלמי יומא (פ"ג ה"ב - טז:) ובבראשית רבה (שם). בכי"ל וד"ו **כתחילה:**

ה) **קימאה קימאה.** ברש"ס ובד"א **קימעא קימעא:**

ו) **ואחר כך ויקח וכו' ואחר כך וישב וכו' ואח"כ ומרדכי יצא וכו'.** ברש"ס **ואח"כ וישב מרדכי אל שער המלך** ליתא. בירושלמי יומא (שם) ואח"כ **וישב מרדכי אל שער המלך** ואח"כ ויקח המן את הלבוש ואת הסוס וגו' ואח"כ ומרדכי וכו'. בילקו"ש (תהלים תרפה) ואח"כ **ויהי בראות המלך את אסתר המלכה ואחר כך ויקח המן את הלבוש ואת הסוס ואחר כך ויתלו את המן ואחר כך ואתם כתבו על היהודים** ואחר כך ומרדכי יצא וכו':

ז) **חנינא.** כ"ה בכי"ר וברש"ס וכן הגיהו כל המפרשים. בכי"ל וד"ו ודפ"ו **חייא:**

ח) **חוג חוג.** בכי"ל ובמדרש תהלים (בובר ד ג) **חוג חוג חוג** [שהרי ג' פסוקים הוזכרו כאן], ונמחק ע"י המגיה:

ט) **תני וכו' מתחתיו.** בב"ר (טו ו) **א"ר יהודה בר אלעאי** עץ חיים מהלך ת"ק שנה **וכל מי בראשית מתפלגין מתחתיו, רבי יודן בשם רבי יהודה בר אלעאי** לא סוף וכו':

י) **כורתו.** בב"ר (שם) ובשהש"ר (ו ג) **קורתו.** ונמצא עוד בירושלמי שביעית (פ"א ה"א - ב.) לשון כורת על קורות:

הגהות הגר"א

[א] מיל כמו וכמו מילה מדמיא. צ"ל מיל וכמו מילתא מדמיא. (וגירסת הספרים שלנו כאן אי אפשר להולמו, ובפני משה נדחק. אבל בירושלמי פ"ג דיומא (ה"ב - טז:) הגירסא מהופכת, ונראית נכונה יותר לכאורה) [רד"ל]:

[ב] **ואחר כך וישב מרדכי אל שער המלך.** נמחק. (בירושלמי דיומא (פ"ג ה"ב - טז:) מתוקנת קצת הגירסא בזה, אבל בשוחר טוב תהלים מזמור כ"ב וכן במדרש (שה"ר פ"ו פיס' י') לא נזכר האי ואח"כ וישב מרדכי, וכגירסת הגאון) [רד"ל]:

[ג] **אדם בינוני מהלך (ארבעה) [ארבעים] מיל.** מדברי הגמרא הוא [רד"ל]:

[ד] **לא סוף דבר נופו אלא כורתו וכל פילוג וכו'.** (ופי' כורתו גזעו, כמ"ש הר"ש בכלאים רפ"ה (פ"ד מ"ג), וכן פי' הרמב"ם בספר המורה ח"ב פ"ל, ודלא כגירסת השירים רבה פ"ו פיס' ט' והמתנות כהונה בב"ר פט"ו (פיס' ה) שפירשו לא ס"ד גזעו אלא ענפיו) [רד"ל]:

תורה אור השלם

א) אֶל תִּשְׂמְחִי אֹיַבְתִּי לִי כִּי נָפַלְתִּי קָמְתִּי כִּי אֵשֵׁב בַּחֹשֶׁךְ יְיָ אוֹר לִי: (מיכה ז ח)

ב) בַּיָּמִים הָהֵם וּמָרְדֳּכַי יֹשֵׁב בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ קָצַף בִּגְתָן וָתֶרֶשׁ שְׁנֵי סָרִיסֵי הַמֶּלֶךְ מִשֹּׁמְרֵי הַסַּף וַיְבַקְּשׁוּ לִשְׁלֹחַ יָד בַּמֶּלֶךְ אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ: (אסתר ב כא)

ג) וַיִּקַּח הָמָן אֶת הַלְּבוּשׁ וְאֶת הַסּוּס וַיַּלְבֵּשׁ אֶת מָרְדֳּכַי וַיַּרְכִּיבֵהוּ בְּרְחוֹב הָעִיר וַיִּקְרָא לְפָנָיו כָּכָה יֵעָשֶׂה לָאִישׁ אֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ חָפֵץ בִּיקָרוֹ: (אסתר ו יא)

ד) וַיָּשָׁב מָרְדֳּכַי אֶל שַׁעַר הַמֶּלֶךְ וְהָמָן נִדְחַף אֶל בֵּיתוֹ אָבֵל וַחֲפוּי רֹאשׁ: (אסתר ו יב)

ה) וּמָרְדֳּכַי יָצָא מִלִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ בְּלְבוּשׁ מַלְכוּת תְּכֵלֶת וָחוּר וַעֲטֶרֶת זָהָב גְּדוֹלָה וְתַכְרִיךְ בּוּץ וְאַרְגָּמָן וְהָעִיר שׁוּשָׁן צָהֲלָה וְשָׂמֵחָה: (אסתר ח טו)

ו) לַיְּהוּדִים הָיְתָה אוֹרָה וְשִׂמְחָה וְשָׂשׂוֹן וִיקָר: (אסתר ח טז)

ז) הֲיֵשֵׁב עַל חוּג הָאָרֶץ וְיֹשְׁבֶיהָ כַּחֲגָבִים הַנּוֹטֶה כַדֹּק שָׁמַיִם וַיִּמְתְּחֵם כָּאֹהֶל לָשָׁבֶת: (ישעיהו מ כב)

ח) עָבַים סֵתֶר לוֹ וְלֹא יִרְאֶה וְחוּג שָׁמַיִם יִתְהַלָּךְ: (איוב כב יד)

ט) בְּהַכִּינוֹ שָׁמַיִם שָׁם אָנִי בְּחוּקוֹ חוּג עַל פְּנֵי תְהוֹם: (משלי ח כז)

מסורת הש"ס

[ד: - ה"א]

א) [שה"ש רבה ה ו, אסתר רבה י יד, מדרש תהלים כב, ילקו"ש תהלים תרפה, ע"ז זהר מדש בראשית יח:] **ב)** [תנחומא בכיס ב בשיטין] **ג)** [ע"ז תגיגה יג., ע"ז בראשית רבה ו ו ש ותנחומא (ורשא) תנחומא יא ומדרש תהלים ד ויל"ש מלכים-א קפה] **ד)** פסחים לד. **ה)** [בראשית רבה טו ו, שה"ש רבה ו יד, מדרש תהלים ח, תנדא"ר ח, תיקו"ז לח., מד., סז:, קב:, ילקו"ש בראשית כ, עקב תתעג, תהלים תרטו, משלי תתקלד]

הגהות הגרח"ק

(א) דר' חייא. צ"ל דר' חצנא:

מהר"א פולדא

כמו. סו"ל למימר, וכמיד וכמו, לומר מלתא דמיא לחבירתה, מה התם ביצא על הארץ מן זמן שיאיר ד' מילין, ה"נ ד' מילין מאילת השחר עד שיאיר: טעיא. טועה: מקדמה. קודם כוכב של שחר הזה, וזימנין שהיה מאחר לכוכב הזה: מאי כדון. מהשתא מה היא אילת השחר: דוקרין. לשון קרן אור, עכין (ערך דקן): דסלקיה כו'. עולין מן מזרח: ומנהיריה. רבה. אלם גדול: בי רבי. כך קרא רבי חייא לרבי שמעון לשון אדם גדול: דלמא. מעשה: בקריצתה. קודם עלות השחר: ואתיא דר' חנינא. גרסינן: עוביו של רקיע חמישים שנה. שמהלך כל העולה מ"ק שנה, ועוביו הוא עשירית: עד שהחמה מנסרת ברקיע כו'. והיינו כדבי חנינא דס"ל מעלות השחר שאז החמה מתחלת לנסר ברקיע, עד הנץ החמה שהוא גמר יציאת החמה מן עובי הרקיע, ד' מילין: לא סוף דבר נופו. לאו דוקא הנוף מהלך מ"ק שנה, אלא אפילו כדאמרו הייט הגזע המתנשא:

ביאור הגרח"ק

כמו. השחר עלה הוה ליה למיכתב מאי דכתיב וכמו בוא"ר: מילה מדמיא לחבירתה. ולומר לך שמעלות השחר עד שתגע החמה הוא כמו שעור שקדם לו משהתחיל קצת להאיר והיינו מאיילת השחר עד שיאור המזרח: מ"ד כוכבתא היא. מ"ד כוכב הוא שמאיר טועה, שהרי: זימנין וכו'. פעמים שהיא מקדמת ופעמים שהיא מאחרת ואילו כוכב הוא לעולם היה בא בזמן קבוע: מאי כדון. ומה עלה בידינו האי איילתא דשחרא מאי היא: כמין תרין וכו'. כמין ב' עמודי אור שעולין מן המזרח ומאירין וכל כמה

בקעת ארבל. שם מקום: בגתן ותרש. כדרך שהחמה זורחת ומאירה בבוקר מעט מעט מתחילה איילת השחר ואח"כ עולה השחר ולבסוף חמה זורחת: כי אשב בחושך. רומז על הגלות: ה' אור לי. זו היא הגאולה וכשם שהאור בשחר בא קימעה קימעה כך היא גאולתן של ישראל וכך מצינו בימי מרדכי ואסתר: בתחילה ומרדכי יושב בשער המלך. והגיד על בגתן ותרש שבקשו לשלוח יד במלך ומתוך כך באה הגאולה שאחר כך נדדה שנת המלך והביאו ספר הזכרונות לפניו ויהיו נקראים לפני המלך ואחר כך: ויקח המן וכו'. וזו היא תחילת מפלתו של המן וגאולתן של ישראל: ואח"כ וישב מרדכי אל שער המלך. כנראה דס"ל לירושלמי דחזר אל שער המלך כי כבר הסיר שקו ותעניתו ולא ס"ל כדאמרו בגמ' בבלית אל שקו ותעניתו שב: ואתיא דר' חנינא דאמר לעיל מעלות השחר עד נץ החמה ארבעת מיל: עד שהחמה נוסרת ברקיע. כלומר מהלכת את עובי הרקיע והיינו זמן שמעלות השחר עד שתגע החמה: עץ

הכי גרסינן לה התם (ב"ר טו) מתמצית בית כור תרקב שותה. ופירש"י מתמצית בית כור שהוא שלשים סאין שותה תרקב שהוא אחד משמים בבית כור, שהרי בית כור שלשים סאין, ושלשים סאין עושין ששים תרקבים, לפי ששאה ששה קבין. ותרקב פירושו תרי וקב שהם שלשה קבין, כך מתמצית עדן שותה הגן שהוא אחד משמים בעדן. ופי' ה"ר אברהם בן אשר ז"ל, מתמצית בית כור, ממה שהבית כור מתמלא אחר השקאתו וזחלין המים שעל פניו ומתקבצים במקום אחד, יכולין להשקות תרקב ששה שלשה קבין. וכן העניין בגן עדן שהוא אחד משמים, הוא שותה מתמצית העדן. ומתמצית הגן יוצאים האדבעה נהרות שמהם העולם שותה שכל המעיינות והנהרות נמשכות מהן. וזהו שאמר רבי יהושע בן לוי בפרקא קמא דתענית (י.) כל העולם מתמצית גן עדן הוא שותה שנאמר ונהר יוצא מעדן וגו'. עכ"ל: תמצית כוש. לשון בבלי פרקא קמא דתעניות (שם), תנו רבנן ארץ מצרים ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה והיא אחד משמים בכוש, כלומר ומתמצית כוש מצרים שותה כדאמרן הכא. וארבע מאות פרסה היינו ארבעים יום דהכא, כדאמר בבבלי (פסחים לה.) אדם ביעוני מהלך עשר פרסאות בכל יום, נמצא ארבע מאות של מצרים בארבעים יום: הכי גרסינן וכוש מהלך שש שנים ועוד. וכך הוא המשכון, דכוש שהוא ששים פעמים ארבעים יום עולים שני אלפים וארבע מאות, וכשתחלקם לשש שנים אם תחשוב כל שנה לשלש מאות וחמשים יום יותירו בידך שלש מאות שלימות, לא מהם תשעים לחשבון חמשה עשר ימים לשנה להשלימה, שהרי השנה שלש מאות וששים וחמשה, נשארו בידך מאתים ועשר ימים. ולפי שאין בהם תשלום שנה, לא מנאם אלא אמר ועוד: ורבנן אמרי וכו'. פליגי אדרבי יהודה דאמר דעובי הרקיע חמשים שנה ואינהו סברי דעוביו חמש מאות שנה ומפרש טעמייהו וחזל. ורבי חנינא דאינו לעניין לו עסק במחלוקת זה. והא דאמר דאמינא כר' יהודה לא לאפוקי מדרבנן אלא כלומר ר' חנינא דאמנה תחלת זריחה כר' יהודה והוא הדין כרבנן. ולאפוקי מהפלוסופים דאמרו דאין החמה נוסקת בגרקיע: שני אבות הראשונים כימי השמים על הארץ. והכי פירוש הכתוב לאמרן ימיכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם האדמה והיו הם כימי השמים על הארץ, ששיעור שנות (שיעור) [חייס] שלהם כשיעור השמים שנבוהים השמים על הארץ והם חמש מאות שנה, שהרי אברהם חי מאה וחמשה ושבעים שנה, ויצחק מאה ושמונים, ויעקב מאה ושבעה וארבעים הרי חמש מאות ושתי שנים. והשנים אינם בחשבון. ואמר הכתוב אם תזכו כל אחד מכם יחיה כימי כולם חמש מאות שנה: בין רקיע. ראשון לשני ובתוך עובי הרקיע שני המים העליונים תלוים במאמר ה'. וזה ממשמעותיה דקרא נפקא ליה מדכתיב יהי רקיע בתוך המים משמע בחמלע ממש. וכי היכי דרחוקים המים התחתונים מן הרקיע חמש מאות שנה, הכי נמי רחוקים העליונים הנתונים בעובי רקיע שני כדאיתא בפרקא קמא דתענית וכדבאר ה"ר אברהם בן אשר בגראשית רבה (פרשה ד ג): בתווך. כדאמרינן לקמן (ז.) ובבבלי (ג.) האשמורת התיכונה שיש אחת לפניה ואחת לאחריה שוות, הכא נמי יהי רקיע בתווך, חמש מאות למטה הימנו וחמש מאות למעלה הימנו, ורקיע עצמו תווך חמש מאות. כך נראה לפי גירסת הספרים כאן. אך בגראשית רבה (שם) פירש רש"י דמדכתיב בתוך וקרי ביה בתווך דיש אם למקרא ויש אם למסורת דרש התם, דחמש מאות למעלה מן הרקיע עד המים העליונים לא פחות ולא יותר, והיינו יהי רקיע בתוך בתווך ממש. וסיים הרב שם והכי דרש ליה במסכת ברכות ירושלמי. וקשה אם כן עודיו של רקיע מנא לן דהוי חמש מאות. ונראה דגירסת הרב כאן ומה דחמית מימר בין רקיע לרקיע מהלך חמש מאות ועודי הרקיע מהלך חמש מאות ותרתי יליף מבתוך בתווך וכדפרישית, וכל מה שהאריכו רבנן לחלוק עם רבי יהודה דאמר העודי של רקיע חמישים שנה, והביאו ראיה בגירוף כח הפסוקים דעודיו חמש מאות שנה, דאי מכח קבלה שבידם, לימרו מיד עודיו חמש מאות בלי ראיה כדאמר רבי יהודה חמשים שנה בלי ראיה: לחים היו. לשון רש"י בגראשית רבה (שם) לחים היו וכו' וקרשו הקפיאו ונתחזקו, והיינו דכתיב ביום הראשון ברא אלהים את השמים ובשני כתיב ויעש אלהים את הרקיע, מלמד שהיו לחים בראשון וקרשו בשני ע"כ: יהי רקיע יחזק הרקיע. סיום דברי רב הסא ולא גרסינן אמר רב. ופירושו דחוזק הדבר איקרי הויה. והאריך לדבר שלא יקשה עליך דמלת יהי משמע הויה מדשה כמו יהי אור, ותירץ דכיון דכל כך חסר הויה תחלה כאלו אינו חשיב: יגלד. אין זה קירוש אלא כל דבר הנקרש עושה קליפה גלודה על פניו עבה קלת: ימתח. כבר היה מתוח מיום ראשון לדעת רב אלא שכל דבר רפה אינו נמתח יפה וכשנחזק נמתח יפה: רבי יהודה בן פזי. פליג אדרב דביום ראשון נברא טיפה אחת בגנב ובשני נתפשטה, ולאותה טיפה לבדה קרא שמים על שם העתיד, שהרי בשני כתב ויקרא אלהים לרקיע שמים: מטלת הרקיע. כמו טלואים (בראשית ל לט) דמתרגמין רקיעים, כלומר בשני פשט הטיפה ונטה השמים. והכי מוכח בגראשית רבה (פרשה ד ג): תני בשם ר' יהושע. פליג אדרבי יהודה ורבנן דלעיל ואמר דאין עודי רקיע רק שני אצבעות. ולשון ה"ר אברהם בן אשר ז"ל בגראשית רבה פרשה ד' נראה דסובר כבן זומא שאמר (חגיגה טו.) שלא היה בין מים העליונים לתחתונים כ"ף בקו"ף: שנאמר ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן. אלמא גן לחוד ועדן לחוד: בית כור. שלשים סאה: תרקב. אין סאה להיינו אחד משמים: תמצית כוש מצרים שותה. דמצרים אחד משמים בכוש: נמצאת אומר דמצרים מהלך ארבעים יום. דהיינו ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, ומהלך אדם ביעוני עשר פרסה וכדלעיל: וכוש שבע שנים ועוד. דמצרים אחד משמים לכוש (תענית י.) ומצרים מהלך ארבעים יום: ורבנן אמרין וכו'. פליגי אדרבי יהודה דאמר עביו של רקיע מהלך חמשים שנה: כשני אבות הראשונים. אברהם יצחק ויעקב חיו תק"ב שנים, ושמי שנים לא קא משיב (עיין לקו"ש רמז תתעא): יהי רקיע בתוך בתווך. יהי שיעור עודי הרקיע כשיעור תווך, כשיעור אצל שיש בין הארץ לרקיע כך יהא עודי הרקיע: ובשני קרשו. הוקפאו ונתחזקו, והיינו דאמרינן (חגיגה יב.) דביום ראשון נברא שמים ובשני כתוב (בראשית ל ז) ויעש אלהים את הרקיע: רב אמר יהי רקיע וכו'. כלומר רב דרש לקרא הכי, ואע"ג דכתיב (שם) ויעש אלהים את הרקיע, כבר פירש רש"י ז"ל (שם) תקנו על עמדו וכו': כמין מטלית. יריעה, כלומר

ואמרינן לעיל אדם בינוני מהלך ארבעים מילין ליום והשתא דאמרת מצרים א' משישים לכוש הוי אומר כוש מהלך שבע שנים ועוד: ורבנן אמרין. פליגי אדר' יהודה לעיל דאמר עוביו מהלך חמישים שנה ואינהו סברי מהלך חמש מאות שנה וכדלהלן: כשני אבות הראשונים. מהלך שבין שמים לארץ כימי שלשה אבות דהא כתיב על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם: כימי השמים על הארץ. משמע כך היו שני אבותיכם כימי השמים על הארץ, וכשתחשב שני חייהם של אבות יעלה בידך תק"ב, שני חייו של אברהם קע"ה ושל יצחק ק"פ ויעקב קמ"ז, וב' שנים של אברהם אינן מן החשבון שלג' שנים הכיר את בוראו, נמצא שני חייהם ת"ק שנה: יהי רקיע בתווך. ולא הוה בתווך אלא אי עוביו כמרחק שבין רקיע לרקיע שכך נמצא ממנו ולמעלה חמש מאות שנה וכן ממנו ולמטה והוא באמצע נמי ת"ק שנה: ובשני קרשו. דהא ביום הראשון כבר נבראו השמים דכתיב (בראשית ב ד) ביום עשות ה' א' ארץ ושמים, ובשני אמר יהי רקיע והיינו דאמר דבשני הוא דקרשו: יחזק הרקיע. שיעשה כמין מטלית: יגלד הרקיע. יעשה כמין גליד: יעשה כמין מטלית. כמין יריעה כלומר ימתח הרקיע כמין מטלית: וירקעו את פחי הזהב. ומשם אתה למד שכל רקיע לשון רדוד ומתיחה הוא:

ו) [פסחים לד.] תענית י. ג) [שם, שה"ש רבה ו יד שו] ג) [ילקו"ש עקב תתעא, תהלים תתנט] ד) [לקמן פ"ט ה"ל - פז., פסחים לד.]: מגיגה יג. ועיי"ש בתוד"ה ורגלי [בראשית רבה ו ו, דברים רבה ב י בשיטי' שם ז ו, תנחומא תרומה ח, מדרש תהלים ד, ילקו"ש תרומה שסט, ותתקה בשיטי, יחזקאל שלו, ישעי' מיח, מלאכי תקפז, תקלג] ה) [תנחומא (ורשא) בראשית ה בשיטי, שם תרומה יא] ו) [בראשית רבה ד ג בשיטי] ז) [בראשית רבה ד ב]

מהר"א פולדא

מתחתיו. תחת עץ החיים: בעין שתול. היינו עץ החיים שתול וגו': תמצית כור. מה שנתמלה מכור כשהוקך המים מכור ומניחה על גדה שתהא המים הנדבקים בדפנותיו בפנים מתקבצים יחד, ההוא ממילא יעלה לג' קנין, וכור הוא שלושים סאה, ושאה ששה קנין, נמצאת תרקב אחד משמים בכור: מצרים מהלך ארבעים יום. והוא אחד משמים בכוש, וסה שם שנים, ועוד ר"י יום לשנה תמה ורע"ו ללגנה, וגרסי' שם שנים ועוד: כשני האבות. אברהם קע"ג ויצחק ק"פ ויעקב קמ"ז, וב' שנים של אברהם אינו אלא הכיר את בוראו לא קחשיב [במדרש] ילמדנו (לך לך ג), והיסימן של עקב אינו מדוקדק לפי זה וה"ג דכתיב למען ירבו וגו' כימי השמים על הארץ, כלומר אמותיכם הם כימי שמים על ארץ, נמצאת מהלך ד"ק שנה מן השמים על הארץ: אמר רבי בון. לא נא לתרץ הקושיא דמה תמיה כו'. אלא הוא מילתא באנפיה נפשיה, וכן הוא להדיא בגראשית רבה (פרשה ד). וכ"ל בתווך בחמלע בין שני חוויליה, וקושיא דמה ראיה אינו מתורץ, וכן דרך הש"ס הזה הרבה פעמים, כשאינו תוקש לקושיא אינו מתרץ לה: לחים היו כו'. ויהי כ"ל יחזק אקרעים כמו שמסיק: מטלית. מכסה ויריעה:

הגהות הגר"א

[א] מצרים שותה נמצאת וכו' שבע שנים ועוד ורבנן. צ"ל מצרים שותה מצרים מהלך מ' יום נמצאת אומר כוש מהלך שבע שנים ורבנן וכו'. (ועיין במתנות כהונה בשהש"ר שם (ו ט)) [דד"ל]:

[ב] קרשו עד אמר ר' יודה בן פזי. צ"ל קרשו דרב אמר יהי רקיע יקרש הרקיע יגלד הרקיע ימתח הרקיע יחזק הרקיע אמר ר' יודה בן פזי [דד"ל]:

תורה אור השלם

א) וְהָיָה בָּעֵץ שָׁתוּל עַל פַּלְגֵי מָיִם אֲשֶׁר פִּרְיוֹ יִתֵּן בְּעִתּוֹ וְעָלֵהוּ לֹא יִבּוֹל וְכֹל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה יַצְלִיחַ:
(תהלים א ג)

ב) וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן וּמִשָּׁם יִפָּרֵד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים: (בראשית ב י)

ג) לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וִימֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְיָ לַאֲבֹתֵיכֶם לָתֵת לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ: (דברים יא כא)

ד) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמָּיִם וִיהִי מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לָמָיִם: (בראשית א ו)

ה) וַיַּרְקִעוּ אֶת פַּחֵי הַזָּהָב וְקָצֵץ פְּתִילִם לַעֲשׂוֹת בְּתוֹךְ הַתְּכֵלֶת וּבְתוֹךְ הָאַרְגָּמָן וּבְתוֹךְ תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי וּבְתוֹךְ הַשֵּׁשׁ מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב: (שמות לט ג)

ביאור הגרח"ק

וכל פלוג מי בראשית. כדכתיב במעשה בראשית ומשם יפרד והי' לארבעה ראשים: על פני מים. מלשון פילוג: הגן א' משישים לעדן. ומנ"ל הא מדכתיב: תמצית כור תרקב שותה. כור הוא ל' סאין, ותרקב הוא מחצית הסאה, שהסאה ו' קבין ותרקב נוטריקון הוא תרי וקב דהיינו ג' קבין, וכשמשקין בית כור המים שמתמצין ממנו דיים להשקות תרקב שהוא אחד משישים, וה"נ תמצית עדן היה משקה את הגן אלמא גן אחד משישים לעדן הוא: מצרים מהלך ארבעים יום. שארץ מצרים שנינו ארבע מאות פרסה היא, ואדם מהלך עשר פרסאות ליום שהפרסה ד' מילין

שינויי נוסחאות

א) מתפלגין. בשהש"ר (ו ב) מתפלגין ויוצאין:
ב) כור. ברש"ס בית כור:
ג) כימי. ברש"ס דכתיב לאבותיכם כימי:
ד) בן פזי. בב"ר (ד ב) בר' סימון:
ה) היך מה דאת אמר ויורקעו את פחי הזהב. ברש"ס ליתא, ועי' בעמו' הבא שינו"ס אות א:

א) מתפלגין. בשהש"ר (ו ב) מתפלגין ויוצאין:
ב) כור. ברש"ס בית כור:
ג) כימי. ברש"ס דכתיב לאבותיכם כימי:
ד) בן פזי. בב"ר (ד ב) בר' סימון:
ה) היך מה דאת אמר ויורקעו את פחי הזהב. ברש"ס ליתא, ועי' בעמו' הבא שינו"ס אות א:

וכל פילוג מי בראשית. [א]מתפלגין מתחתיו. ומה טעם. [א]והיה כעץ שתול על פלגי מים. תני עץ חיים אחד מששים לגן [ב]וגן אחד מששים לעדן [ג]ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן [ד]תמצית [ב]כור תרקב [ה]שותה. תמצית כוש [ו]מצרים שותה נמצאת אומר מצרים מהלך ארבעים יום וכוש מהלך שבע שנים ועוד. [ז]ורבנן אמרין כשני אבות הראשונים [ג]כימי השמים על הארץ. [ז]וכשם שבין הארץ לרקיע מהלך חמש מאות שנה כך בין רקיע לרקיע מהלך חמש מאות שנה [ח]ועוביו מהלך חמש מאות שנה. ומה חמית מימר עוביו של רקיע מהלך חמש מאות שנה. אמר ר' בון [ד]יהי רקיע בתוך המים [ט]יהי רקיע בתווך. [י]רב אמר לחים היו שמים ביום הראשון ובשני [ב]קרשו. רב אמר יהי רקיע יחזק הרקיע יקרש הרקיע יגלד הרקיע ימתח הרקיע. אמר ר' יודה [ד]בן פזי יעשה כמין מטלית הרקיע [ה]היך מה דאת אמר [ה]ויורקעו את פחי הזהב וגו'. תני בשם ר' יהושע עוביו של רקיע כשתי אצבעיים.

על פלגי מים. על כל פילוג המים: תמצית כור תרקב שותה. מהמים שמשקין בית כור שהוא ל' סאין, יכולין להשקות מתמציתו שיעור זריעת תרקב, שהוא ג' קבין תרי וקב, וזהו אחד משישים לבית כור, שהסאה הוא ו' קבין, וכן הגן שותה מתמצית העדן שהוא אחד משישים שבעדן: רבנן אמרין וכו'. פליגי על ר' יודה דלעיל דאמר עוביו של רקיע מהלך חמשים שנה כדמסיימי וכשם וכו': יהי רקיע בתוך. נראינא, וכפי המרחק מלמעלה שהוא בין רקיע לרקיע והמרחק מלמטה שהוא מן השמים עד הארץ כך הוא עוביו בחמלע.

[ד: ה. - ה"א]

[ב] קרשו עד אמר ר' יודה בן פזי. צ"ל קרשו דרב אמר יהי רקיע יקרש הרקיע יגלד הרקיע ימתח הרקיע יחזק הרקיע אמר ר' יודה בן פזי [דד"ל]:

[ג] כימי. ברש"ס דכתיב לאבותיכם כימי:

[ד] בן פזי. בב"ר (ד ב) בר' סימון:

[ה] היך מה דאת אמר ויורקעו את פחי הזהב. ברש"ס ליתא, ועי' בעמו' הבא שינו"ס אות א:

ר"ש סיריליאו

בשני אבות הראשונים. אברהם יצחק ויעקב חיו תק"ב שנים, ושמי שנים לא קא משיב (עיין לקו"ש רמז תתעא): יהי רקיע בתוך בתווך. יהי שיעור עודי הרקיע כשיעור תווך, כשיעור אצל שיש בין הארץ לרקיע כך יהא עודי הרקיע: ובשני קרשו. הוקפאו ונתחזקו, והיינו דאמרינן (חגיגה יב.) דביום ראשון נברא שמים ובשני כתוב (בראשית ל ז) ויעש אלהים את הרקיע: רב אמר יהי רקיע וכו'. כלומר רב דרש לקרא הכי, ואע"ג דכתיב (שם) ויעש אלהים את הרקיע, כבר פירש רש"י ז"ל (שם) תקנו על עמדו וכו': כמין מטלית. יריעה, כלומר

מילתיה דר' חנינא פליגא וכו'. דאמר שהן דקין ועשוין כטס הזה: יכול שהן נתרפין. אמ"כ מזמן לזמן: על ידי שהות רפה. בשהוי הזמן נתרפה: ר"ש בן לקיש אמר בנוהג שבעולם אדם נוסך כלים וכו'. כלומר דר"ל דיש לסיפא דקרא כראי מולק על תולדות השמים ולא על השמים עצמם*: על הא דר"ש בן לקיש וכו'. כלומר לכך הוא רמוז בפרשה ע"י סמיכות הכתובים דעל תולדות הוא אמורות: וכתיב אלה תולדות השמים וגו'. לומר שעי"פ זמון נכנס וזמן יולא הם בהבראם וכיוס עשות אותם: ארבע אשמורות וכו'. וכל אשמורה ג' שעות, ולפרושי עד סוף האשמורה ראשונה דמתני' קאי: ר' נתן אומר שלש דכתיב ראש אשמורת התיכונה. האמצעית, אלמא דשלש הן: וכתיב קדמו עיני אשמורות. שתים והן תחות לילה: פעמים חצות לילה וכו'. ולא דשתי אשמורות הן הן תחות לילה: מכל מקום לא הוה שחרא אתיא. כלומר אף שלפעמים היה מקדים ולפעמים מאחר אבל לעולם לא היה השחר בא ומגיע לדוד כשהוא יען: איתעיר יקרי וכו'. וקרא הכי מירש עורה כבודי מלפני כבוד בוראי ולפיכך אעירה שחר: והיה יצרו מקטרגו. ומפתה אותו*:

מילתיה דר' חנינא פליגא דאמר ר' אחא בשם ר' חנינא א)תרקיע עמו לשחקים חזקים כראי מוצק. תרקיע מלמד שהן עשויין א)כטס יכול שאינן בריאין תלמוד לומר חזקים. יכול שהן נתרפין תלמוד לומר כראי מוצק בכל שעה ושעה נראין ב)מוצקים. ג)ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש ר' יוחנן אמר בנוהג שבעולם אדם מותח ד)אוהל על ידי ה)שהות קמעא מתרפא ברם הכא ב)ד)ויתמתחם כאהל לשבת וכתיב חזקים. ר' שמעון בן לקיש אמר בנוהג שבעולם אדם נוסך ד)כלים על ידי שהות הוא מעלה חלודה ברם הכא כראי מוצק בכל שעה ושעה הן נראין ה)כשעת יציקתן. ר' עזריה אמר על הא דר' שמעון בן לקיש ג)ויכולו השמים והארץ וכל [א]צבאם ויכל אלהים ביום השביעי ויברך אלהים את יום השביעי מה כתיב בתריה ז)אלה תולדות השמים וכי מה ענין זה אצל זה אלא יום נכנס ויום יוצא שבת נכנס שבת יוצא חודש נכנס חודש יוצא שנה נכנסת שנה יוצאה וכתיב ח)אלה תולדות השמים והארץ ט)בהבראם ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים: [עד סוף האשמורת הראשונה:] ג)רבי אומר כ)ארבע ל)אשמורות ביום וארבע אשמורות [ב]בלילה. העונה אחד מעשרים וארבעה לשעה העת אחד מעשרים וארבעה לעונה הרגע אחד מעשרים וארבעה לעת. ג)כמה הוא הרגע. ר' ברכיה בשם ר' חלבו אמר כדי לאומרו ורבנן אמרין הרגע כהרף עין. תני שמואל ד)הרגע אחד מ)מחמשת ריבוא [ג]וששת אלפים ושמונה מאות וארבעים ושמונה לשעה. ה)ר' נתן אומר א[ה]שלש ה)ראש האשמורת התיכונה. ר' זריקן ו)ור' אמי בשם ר' שמעון בן לקיש טעמא דרבי ז)חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך וכתיב ח)קדמו עיני אשמורות. ר' חזקיה אמר ר' זריקן ט)ר' בא חד אמר טעמיה דרבי וחרינה אמר טעמיה דר' נתן מאן דמר טעמא דרבי חצות לילה ומאן דמר טעמיה דר' נתן ראש האשמורת התיכונה. מה מקיים ר' נתן טעמיה דרבי חצות לילה. פעמים חצות לילה ופעמים קדמו עיני אשמורות. הא כאי זה צד בשעה שהיה דוד סועד סעודת מלכים חצות לילה ובשעה שהיה סועד סעודת עצמו קדמו עיני אשמורות מכל מקום כ[ל]א הוה שחרא אתיא ומשכח לדוד דמיך. י)הוא שדוד אמר ה)עורה כבודי עורה הנבל וכינור ה:[ו]אעירה שחר איתעיר [ז][ח]יקרי מן קומי איקריה דבריי איקרי לא חשיב כלום מן קדם איקריה דבריי ז)אעירה שחר אנא הוינא מעורר שחרה שחרה לא הוה מעורר לי. והיה יצרו מקטרגו ואומר לו דוד דרכן של מלכים להיות השחר מעוררן ואת אמר אעירה שחר ח)דרכן של מלכים להיות ישינין עד שלש שעות ואת אמר חצות לילה אקום והוא [ז]אומר על משפטי צדקך. ומה היה דוד עושה.

ר"ש סיריליאו

בשני נטה אותן שיהא בהן ממשות: מלמד שהן עשויין כטס. קסבר לדבר קרוי רקיע, לשון טס, כדמתרגמינן וירקעו את פחי הזהב (שמות לט ג) ודילדו ית טסין דדהבא: נראין מוצקין. כמו והיית מולק (איוב יח טו) חזק (רש"י שם), לבו יוקף כמו אבן (שם מא טו) יחזק (רלב"ג רש"י שם): אהל אנגקי. אנגקי לשון נער, כלומר אהל לפי שעה משום נער גשמים או חמה: נוסך כלים. כמו פולגא (שבת סה.) בחילוף בי"ת בפ"ת, אם אתה מתיך תחיכה של מתכת ע"י שהות מעלה חלודה, כן פירש רש"י ז"ל בב"ר (פרשה יב יג), ובערוך (ערך בלם-ב) פירש מראה של זכוכית: במין תרקיא. זוהר אבן יקרה, טורקיש בלע"ז, תרגום לשם שבו (שמות כח יט) כנקרי טרקיף: וכי מה ענין זה אצל זה. דאלה בריאה דעניינה משמעותו אלה האמורים למעה, והלא משם ולהלן אינו מזכיר תולדות שמים וארץ כלל: אלא יום נכנס ויום יוצא וכו'. וקרא ה"ק, כשדר שפיי לך בשבעת ימי בראשית (בראשית א א ה) ויהי ערב ויהי בקר וגו', ותולדות של כל יום ויום, יום נכנס ויום יולא ושבת יולאת ושבת נכנסת, אלו היו תולדותיהם של שמים וארץ לעולם. בהבראם, כלומר בשביל שלכך נבראו: ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים. אשכל יום ויום נבראין כאילו עשאם ה', דהיינו תדשים ובהיריס בשעת יציקתן: ארבע אשמורות ביום. בתקופת ניסן ותשרי מיילי שהיום והלילה שוין, ומשמרות שיר עבודת המלאכים לארבעה מלקים נחלק, והוא"ל לה כל משמרה שלש שעות מעשרים וארבע שעות ביום, ובכל שעה עשרים וארבע עונות, ובכל עונה עשרים וארבע עתים, דהוו להו כולהו עתים דשעה חמש מאות שבעים ושש. ובכל עת עשרים וארבע רגעים, והוו להו כולהו רגעים דשעה שלש עשרה אלף ושמונה מאות ועשרים וארבע. הדף עין. בגיר מכלי לומר רגע: קדמו עיני אשמורות. אלמא תחות לילה שהיה דוד עומד שתי משמרות יש בו: ראש האשמורת התיכונה. ותא (תוספתא פ"ח ה"ג, בבלי ג.) אין תיכונה אלא שיש לפניה ולאחריה: סעודת מלכים. שמתאכלין בסעודתם: חצות לילה. דיהוה לה משמרה ומתלה: סעודת עצמו. שהיה מתקר הוו שתי אשמורות: מכל מקום. ואפילו בגיל

דמתרגמינן ורדידו ית טסין והיינו דפליגא אר' יהושע דלדידי' לא החזיק עוביו אפי' כשתי אצבעים אלא דק כמין טס: יכול שאינן בריאין. מאחר שהן דקין כמין טס: יכול נתרפין. שמתרופפים במשך הזמן: בכל שנה ושנה נראין מוצקים. כאילו עכשיו נמתחו: ברם הכא ויתמתחם כאהל לשבת. הא למדת שהיה מותח את הרקיע כמין אהל ואפ"ה כתיב באיזב חזקים: נוסך. יוצק: שנה נכנס שנה יוצאה וכו'. אע"ג דשנה נכנס שנה יוצאה השמים חזקים כביום עשות ארץ ושמים: ארבע אשמורות ביום וכו'. היום והלילה נחלק לד' חלקים, כל אשמורה ג' שעות, ומשום דר"א אמר במתני' עד סוף האשמורה הראשונה הביא הך פלוגתא: כדי לאומרו. כדי לומר תיבת רגע: כהרף עין. בציר מכדי לאומרו: ר' נתן אומר שלש. אשמורות הוי הלילה ומהא דכתיב: ראש האשמורה התיכונה. ואין תיכונה אלא כשיש אחת לפניה ואחת לאחריה: וכתיב קדמו עיני אשמורות. אלמא מחצות לילה ואילך ב' אשמורות איכא ואילו לר' נתן חצות לילה באמצעה של אשמורה תיכונה הוה: ופעמים קדמו עיני אשמורות. פעמים היה ניעור קודם חצות ראש אשמורה התיכונה: בשעה שהיה דוד סועד סעודת מלכים. עם השרים שהי' מאריך בסעודה ומאחר לשכב לא היה ניעור אלא בחצות: מכל מקום וכו'. ולעולם לא היה עולה השחר ומוצא את דוד ישן: איתעיר יקרי וכו'. יהא ניעור כבודי מפני כבוד הבורא, כבודי אינו חשוב כלום מפני כבוד הבורא: והי' יצרו מקטרגו. מפתהו: והוא אומר על משפטי צדקך. בשביל משפטי צדקך הוא שאקום, ואעירה שחר ללמוד תורה:

שינויי נוסחאות

א) כטס. ברש"ס כטס היך מה דאת אמר וירקעו את פחי הזהב וגו':
ב) מוצקים. בכי"ל נגרתקים וכ"ה בילקוט מכירי (ישעיהו מ כב), והוגה בכי"ל כלפנינו ע"י הסופר [ועי' בפיוט אופן לשמח"ת 'אשנבי שחקים נראים כנרתקים וכראי מוצקים']:
ג) ר' יוחנן. בב"ר (יב יג) ר' יצחק. וכ"ה בסמוך:
ד) אוהל. בב"ר (שם) וברש"ס אוהל אנגקי:
ה) שהות קמעא מתרפא. כ"ה בכי"ל, והגיה המגיה שם שהוא רפה, וכ"ה בכי"ר וכעי"ז בד"ר. בד"א ודפ"ו שהוא רפה, וכעי"ז בילקוט המכירי (שם) וברש"ס:
ו) ויתמתחם וכו' חזקים. בב"ר (שם) תרקיע עמו לשחקים, ואם תאמר שהן רפים, תל חזקים כראי מוצק:
ז) כלים. בכ"ל כלום. ברש"ס בולים וכעי"ז בילקוט המכירי (שם) ובערוך (ערך בלס וערך נסך). בב"ר (שם) כלים אנגקי:
ח) כשעת יציקתן. בב"ר (שם) וברש"ס כמין תרקיא:
ט) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם. ברש"ס ליתא:
י) בהבראם ביום. בכי"ל נוסף כי בהבראם כי ביום, וכעי"ז בבראשית רבה (אלבק פי"ב):
כ) ארבע אשמורות ביום. כ"ה גם באיכה רבה (ב כב). בבבלי (ג.) ובתוספתא (פ"א ה"ג) ליתא:
ל) אשמורות. בכי"ר משמרות וכן בסמוך וכ"ה בבבלי (שם) ובתוספתא (שם) בהמשך הסוגיא:
מ) מחמשת ריבוא וששת אלפים וכו'. בבבלי (ז.) מחמשת ריבוא ושמונת אלפים וכו' ושמונים ושמונה. בספר הישר לר"ת (סי' תרצא) הגיה מריבוא ושלשת אלפים ושמונה מאות ועשרים וארבעה, וכתב בהגהות חת"ס בבבלי שהיא הגירסא האמיתית:
נ) ראש האשמורת התיכונה. ברש"ס ליתא:
ס) ור' אמי. בכי"ל וברש"ס ר' אמי, וכ"ה בבבלי (ג.) אמר ר' זריקא אמר ר' אמי אמר ריש לקיש:
ע) ר'. ברש"ס ור':
פ) יקרי. כ"ה בכי"ר וברש"ס ובדפוסים וכן הגיה מגיה כי"ל. וכ"ה ברש"ס אף בסמוך. בכי"ל איקרי:
צ) אומר. ברש"ס אומר לו:

הגהות הגר"א

[א] צבאם ויכל עד מה כתיב. צ"ל צבאם כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלקים לעשות מה כתיב [רד"ל]:
[ב] בלילה העונה. צ"ל בלילה שעה א' מכ"ד ביום העונה [רד"ל]:
[ג] וששת אלפים שמונה מאות וארבעים ושמונה. צ"ל וה' אלפים ותתפ"ח (וי"ג ומ"ה וכן עיקר). גי' הגמ' ועיקר (וכ"ה במדרש שמואל ריש פ"ג) [רד"ל]:
[ד] שלש ראש. צ"ל שלש שנאמר ראש. (וכ"ה בתוספתא (פ"א ה"ג)) [רד"ל]:

הגהות וציונים

א. בגליון כת"י נוסף - חסר 'כמו' 'ביום עשות', ודוגמתו (ישעיה סו ג) 'שוחט השור מכה איש, זובח השה ערוף כלב':

מהר"א פולדא

בטס. משמע פחות משמי אצבעות: על ידי שהות. כלומר כשמשהה שיעור רב הוא מתרפה, אלא הן עומדים בחזקתן ומתוקפתן כבראשונה: נוסף. לשון מתוך ועוסה כלים: חלודה. רומא"ט: שנה נכנס ושנה יוצא. אעפ"כ הם חזקים כיום אלה תולדות שמים וארץ בהבראם כיום בורלאם, וכיום עשות ה' ארץ ושמים: כדי לאומרו. כדי שיוכל לומר תיבת רגע: שלש. אשמורת הן ולא ארבע, מדכתיב תיכונה היינו אמצעית. ואין תיכונה אלא שיש אחת לפניה ואחת לאחריה וכן הוא בתוספתא (פ"א ה"ג): קדמו עיני אשמורות. ומעשנו אשמורות שיש וקרי ליה תחות לילה, ש"מ ד' אשמורות הן: וחרנא. ואתמיהא: באיזה צד. כמו הא כילד: סעודת מלכים. שהיה ממשיך סעודתו על ערב ולפיכך לא היה עומד עד תחות, אבל סעודת עצמו אלא היה ממשיך אלא עד ט' שעות, היה עייפו קדמו לפני ג' אשמורות, שהיה ישן כדי משמר ואח"כ עומד, כך מבואר במדרש רבה (איכ"ר ב כב): ומ"מ לא הוה שחרא אתיא. גרסינן, לא בא השחר ומצא לדוד שישן, והיינו דכתיב אעירה השחר: איתעיר יקרי. אני מעורר כבודי, שדרך מלכים להיות ישנים ג' שעות ביום, ואיני חס לבבודי נגד כבוד בוראי: על משפטי צדקך. כל זה אני עושה לעשות משפט לדק ואמת, לכך אני עומד בהשכמה לעיין היטב בתורה כדי להוציא הדין לאמת ולדק:

ביאור הגרח"ק

הרקיע מלמד שהן עשויין בטס. דק כמין טס ומלשון וירקעו את פחי הזהב בתחלה אלא בשתים ושלוש אצבעות וסובר שבשיעור החלל שהיה בין מיס העליונים למיס התחתונים היה עובי הרקיע, ודייק לה מדכתיב בתוך המיס שהכוונה שמילא כל תוך שהיה בין מיס למיס. עכ"ל: מילתיה דר' חנינא. דמייתי ואזיל פליגא אדרבי יהושע דאפי' כאצבע אין הרקיע עב: בטס. שהוא דק: תרקיע מלמד וכו'. מלשון וירקעו את פחי הזהב (שמות לט ג) מתרגמינן ורדידו ית טסין די דהבא. רש"י בגרא"ת רבה: יכול שהן מתרפין. בהמשך הזמן: הכי גרסינן אדם מותח אהל על ידי שהות רפה. כלומר בהמשך הזמן שהיה הרבה מעת מתיחה הראשונה, והם הם דברי ר' חנינא: ויתמתחם וכתיב חזקים. כלומר, אע"ג דכתיב ויתמתחם כאהל, לאו כאהל בשר ודם אלא חזקים כראי מוצק, וקצר כאן הלשון שאמר ר' חנינא כל שעה ושעה נראין כשעת יציקתן: חצות וכתיב אשמורות. משמע דחצי לילה אחרון שתי אשמורות, ומינה דחצי לילה ראשון נמי שתי אשמורות: ראש האשמורת התיכונה. משמע שהיא בתוך שתים, אחת לפניה ואחת לאחריה: שסועד סעודת מלכים. שאוכלים רבים עמו ושוהה הרבה בסעודה קודם שיכן לפיכך לא היה יכול לקום רק בחצות, אך כשהוא סועד עם אשתו וביניו בלבד היה ישן מיד וקם לסוף אשמורת ראשונה ונשאר עד הבקר שתי אשמורות. מכל מקום לא הוה צפרא אתי וכו':

תורה אור השלם

א) תְּרַקִּיעַ עִמּוֹ לִשְׁחָקִים חֲזָקִים כָּרָאי מוּצָק: (איוב לז יח) ב) הֵישַׁב עַל חוּג הָאָרֶץ וְיֹשְׁבֶיהָ כַּחֲגָבִים הַנּוֹטֶה כַדֹּק שָׁמַיִם וַיִּמְתָּחֵם כָּאֹהֶל לָשָׁבֶת: (ישעיהו מ כב) ג) וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם: וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת: (בראשית ב א-ג) ד) אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבָּרְאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְ־ אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם: (בראשית ב ד) ה) וַיָּבֹא גִדְעוֹן וּמֵאָה אִישׁ אֲשֶׁר אִתּוֹ בְּקֵצֶה הַמַּחֲנֶה רֹאשׁ הָאַשְׁמֹרֶת הַתִּיכוֹנָה אַךְ הֵקִם הֵקִימוּ אֶת הַשֹּׁמְרִים וַיִּתְקְעוּ בַשּׁוֹפָרוֹת וְנָפֹץ הַכַּדִּים אֲשֶׁר בְּיָדָם: (שופטים ז יט) ו) חָצוֹת לַיְלָה אָקוּם לְהוֹדוֹת לָךְ עַל מִשְׁפְּטֵי צִדְקֶךָ: (תהלים קיט סב) ז) קִדְּמוּ עֵינַי אַשְׁמֻרוֹת לְשִׂיחַ בְּאִמְרָתֶךָ: (תהלים קיט קמח) ח) עוּרָה כְבוֹדִי עוּרָה הַנֵּבֶל וְכִנּוֹר אָעִירָה שָׁחַר: (תהלים נז ט)

הכי גרסינן והיה כנגן המנגן כנגן אין כתיב כאן אלא כנגן המנגן הכנור היה מנגן מאליו וכו'. והמנגן ימילה קדריש דולמי כשאמר ועתה קחו לי מנגן ידוע הוא שהוא האיש המנגן, אלא קרא אשמועינן דכנור עצמו היה רגיל לנגן מאליו. וקשה דפסוק זה כתיב באליפז. ושמא גם אליפז היה לו כנור תלוי כדוד, וכיון דכתיב בדוד עורה הנבל וכנור למדנו שגם הוא מתעורר היה על ידי הנבל וכנור. אי נמי כיון דקרא ימירא הוא אם אין עניין לאליפז תנהו עניין לדוד, דכתיב עורה הנבל וכנור בהדיא, ואמר שזה הכנור שנגן האיש ההוא לפני אליפז לשמחו שתשרה עליו רוח הקודש הוא הכנור שהיה לדוד שהיה מנגן מאליו בחצות לילה: מה מקיים רבי. שאמר שתרגם משמרות הן הרי תיכונה משמע שהיא בתוך שתים: אמר רבי הונא וכו'. כלומר דכל דבר יכולה מוגבל יש לו שתי קצוות, וכל אחד מהם נקרא ראש, וכשאמר הכתוב ראש, ראש אחלי הלילה ממש קאי דהיינו סוף השניה וראש השלישית, ושתי קצוות של זו ושל זו קרי ראש וקאמר דאז הקימו הנעריס, וגבי גדעון כתיב: מתווכות אותה. שהיא נקודה אמצעית שבלילה חציה למעלה וחציה למטה: אמר רבי מנא ויאות מי כתיב תיכונות. כלומר תירוץ רב הונא יפה וחריף הוא. אך קשה דהוה ליה למימר ראש אשמורות התיכונות דהא אמר דראש אשמורת קרי לסופה של שניה וראשה של שלישית: לא תיכונה קדמיתא לא מתחשבא וכו'. לא כמו שאמרת, אלא כלומר התירוץ הנכון לדעת רבי הא דכתיב התיכונה דמשמע דליכא אלא אחת לפניה ואחת לאחריה היינו דקרא לא משיב אלא האשמורות שבני אדם ישנים שהם שלשה בגבד, דראשונה בתחלת הלילה כולן עירין: אי בעיתון מתעסקא. לעסוק הרבה בתורה מתחלת הלילה, לא תאחרו קרית שמע לקרותה אחר חצות: מילתיה אמרה. דהלכה כחכמים דאמרי במתניתין עד חצות ולא כרבן גמליאל, ואיצטריך לגמוד סברת ר' יוסף ממה שהוה הלכה למעשה, דממה שאמר לעיל בשם ר' יוחנן אין הוכחה, דדילמא ליה לא סבירא ליה הכי אלא סיפר דרבי יוחנן הוא דקאמר כן: מילתיה אמרה שאומר וכו'. כלומר ועוד למדנו מהא דלוה ר' יוסף, דאומרים דברים אחר אמת ויציב. רגילין היו לומר אמת ויציב ערבית כמו בשחרית ואחריה השכינו, ואיכא מאן דאמר קרינן אחר קרית שמע של ערבית אלא לשון מיד, והיו קורין קרית שמע בברכותיה על המיטה. ומדאמר רבי יוסף דכשיעסקו בתורה אחר חצות יקדימו שמע בתורה כמו שאנו רגילין לקרות אשרי קודם תפלת המנחה, ואחר כך מתפללין ערבית והולכין לבתיהם, ומתשיכין וקורין קרית שמע בברכותיה ויושלמין בה ידי חובתן, והיה מועיל להבריח המזיקין מן הבית ולא היו הולכין לבית הכנסת לקרותה. והיינו דאמר בשמוך מאי טעמא אדם צריך לקרות קרית שמע בביתו בערב להבריח המזיקין, ובברכותיה קאמר. ולא היו סומכין גאולה לתפלה בלילה כלאמר בשמוך, דהא דתני אין אומרים דברים אחר אמת ויציב בשחרית דווקא הוא, כן כתב ה"ר דוד אבודרהם על ירושלמי זה: בשחר יצא ידי חובתו. אעפ"י שאין מקדימין כוותיקין אלא קורין אותה אחר הגן המנה:

ר"ש סיריליאו

שהיה לו חולי או כאב: כנגד חלונותיו של דוד. ונקביו נגד כפון, כיון שהגיע חצות לילה רוח כפונית מנשבת בו: סוף שנייה וראש שלישית. הן בחצות הלילה: ויאות. [*תרגום כן בנות לצפחד (במדבר כז ו) יאות, כתמתיה על הדבר, אפשר שאמת היה הדבר שאמר כן ר' חונא], מיקשי לר' חונא דמי כתיב תיכונות, ולתירוץ ר' חונא תיכונות הוה ליה למכתב, אלא דאשמורה קמייתא לא משיב קרא שעדיין אינן שוכבין אנשי המלחמה, ולא קא משיב אלא אשמורות דשכיבה: קריין שמע קודם חצות. בברכותיה, דק"ש דלעולם דערבית דבהדי ליצורא לא משיבא קריאה, דאיה אלא לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, וכדלעיל: שאומר דברים אחר אמת ויציב. (*דעסקין בדברי תורה אחר ק"ש בברכותיה, ומפסיקין בין השכיבנו לשכיבה. ואמת ויציב דקאמר ריש מילתא נקט) [*לק"ש בברכותיה או לק"ש גרידא קרי אמת ויציב, שהיא עיקר שהכל תלוי בו, דעליה אנו מברכין אמת ויציב. ושמע מינה מדרי יוסף דאמר אחר ק"ש בברכותיה דערבית עסקין בד"ת ומפסיקין בין השכיבנו לשכיבה, שמע מינה דאמרינן דברים וכו'):

ניעור ע"י הנבל: וחיה מנגן מאליו. ועי"ז היה דוד ניעור: כנגן במנגן אין כתב כאן. מפרש תיבת המנגן דקאי אכנור הלכך אי אחר הוה מנגן ביה הו"ל למיכתב במנגן, והך קרא גבי אליפז כתיב ושמא אצל אליפז נמי הכי הוה וכיון דמצינו אצל אליפז כך מסתבר דה"נ הוי אצל דוד דכתיב ביה עורה הנבל שהיה הנבל מעוררו, משמע שהיה מנגן מעצמו: הן מתכנות את הלילה. הן מחלקות את הלילה לחצאין ולזה הוא קורא

מהר"א פולדא

מתווכות. ממצעות את הלילה, וא"כ הו"ל שתים לפני חצות ושתים לאחר חצות: ויאות. בתמיה, וכי שפיר מתרלמה אותה: לא תיכונה. בתמיה ואחת משמע, וע"כ שתי תיכונות הן: [קדמיתא לא מתחשבא]. אלא הכי מתרץ לה, משמר דלשונה לא משיב שאכתי הכריחת ניעורים ואינן ישנים והו"ל ג': הלבה בחבמים. כמה שאמרו על חצות לענין סייג וגדר, אבל מ"מ הלכה גם כן כר"ג כדאיתא בבבלי דפירקין (ח:): מפקד לחברייא. מצוה לבני ישיבה: אין בעיתון. אם תרלו: אתו. בוחו וקריין שמע קודם חצות, כדי שלא תמשכו בלימוד עד אחר חצות ובגרתם על דברי ר' יוחנן: מילתיה אמרה. מדבריו אנו למידין שאומרים דברים אחר אמת ויציב ולא חיישינן למיסמך גאולה לתפילה של ערבית, והדבר מבואר בספרי הרא"ש ז"ל ריש פ"ק דברכות שמנהגן היה שהליצור קורין ק"ש של ערבית ומתפללין מבעוד יום, ופע"ג שהוא דלא כהלכתא שזמנה בלילה כהוכיחים אפילו הכי הקילו לגבייהו דליצורא לפי שטורח הוא לכל הליצור להתאסף יחד בבית הכנסת בלילה, ומפני כך נהגו לקרות שמע ולהתפלל מבעוד יום, וסמכו על דברי ר"מ ושאר תנאים דס"ל דזמן ק"ש מבעוד יום, אע"ג שאין הלכה כוותייהו מ"מ מפני הטורח הגדול הקילו בדבר. והשתא לענין תפילה אינ כל אדם להתפלל עם הליצור, אבל קריאת שמע יכול אדם לקרות ביחיד, אלא שמי שעשה כן אינו יכול למיסמך גאולה לתפילה. ורבי יוסף ותבריא נהגו שהיו מתפללין עם הליצור וקורין קריאת שמע בביתם בלילה, ולא היו סומכין גאולה לתפילה בערבית, דהכי עדיפא משיתפלל ביחיד כדי לסמוך גאולה לתפילה, וכן הסיב רב אחי גאון ז"ל כמו שמפורש בהרא"ש ז"ל סס. וה"ג מפרשי ר"י ותבריא הבריתא דמייתי הגמ' בסמוך בערב לא יצא ידי חובתו מהטעם הנזכר לעיל, אבל ר"ש בשם רב יוסף ס"ל למיסמך גאולה לתפילה עדיף, לכך מפרש להבריתא דטעמא לאו משום ק"ש הוצה, לפי שכל אדם חייב לקרותה בברכותיה עם הליצור קודם התפילה כדי לסמוך גאולה לתפילה וכדאמר הגמ' בסמוך מילתיה אמרה שאין אומרים וכו' ל"א גרשה לפרש, מילתיה אמרה שאין אומרים דברים וכו', דאל"כ לא יקרא בצית הכנסת כלל אומיל ובלאו הכי צריך לקרות בביתו, ולשון עיקר. והא דאמר אמת ויציב ולא אמת ויציב גם בערבית, וכן משמע קצת בסמוך דהא דריב"ל דאמר פחר לה בתמת ויציב גם בערבית, אלא דלעולם אמת ויציב של שחרית.

הגהות הגר"א

[א] אלא כנגן המנגן. (האי קרא גבי אליפז כתיב, אלא דמייתי ראיה מיניה דאיכא כנור המנגן מאליו, ואין צורך להגהת קרבן עדה בריש פרק החליל (סוכה פ"ה ה"א - כו:) בשירי קרבן ד"ה דלמא) [רד"ל]:

[ב] תיכונה קדמיתא. צ"ל תיכונה אלא קדמייתא [רד"ל]:

תורה אור השלם

א) וְעַתָּה קְחוּ לִי מְנַגֵּן וְהָיָה כְּנַגֵּן הַמְנַגֵּן וַתְּהִי עָלָיו יַד יְיָ׃ (מלכים-ב ג טו)

ב) וַיָּבֹא גִדְעוֹן וּמֵאָה אִישׁ אֲשֶׁר אִתּוֹ בִּקְצֵה הַמַּחֲנֶה רֹאשׁ הָאֶשְׁמֹרֶת הַתִּיכֹנָה אַךְ הֵקֵם הֵקִימוּ אֶת הַשֹּׁמְרִים וַיַּתְקְעוּ בַּשּׁוֹפָרוֹת וְנָפוֹץ הַכַּדִּים אֲשֶׁר בְּיָדָם׃ (שופטים ז יט)

ביאור הגרח"ק

ועומד בחצי הלילה ומנגן. בא לפרש מאי דכתיב עורה הנבל וכינור: א"ר לוי. איהו מפרש עורה הנבל בענין אחר שהיה מנגן מעצמו.

שינויי נוסחאות

א] וכמה. ברש"ס וכמה נמצאו כל ישראל שוסקין בתורה בשביל דוד וכעי"ז בפסיקתא (פיסקא ויהי בחצי הלילה) ובמדרש תהלים (כב ח). באיכה רבה (ב כב) מ"מדי שישמעו חבירי' עד 'כמה וכמה' אינם כאן אלא בדברי ר' לוי וכדלקמן:

ב] כנור היה תלוי וכו' והיה מנגן מאליו. באיכה רבה (שם) כנור תלוי למעלה ממטתו של דוד וכיון שהגיע חצות לילה רוח צפונית מנשבת בו והיה מנגן מאליו וכשהיה דוד שומע קולו היה עומד ועוסק בתורה וכיון שהיו ישראל שומעים קולו של דוד עוסק בתורה היו אומרים ומה דוד מלך ישראל עוסק בתורה אנו שאב"ר מיד היו שוסקין בתורה:

ג] אמר ר' הונא. בד"א ליתא:

ד] מתווכות. בדפ"ר מתכנות:

ה] לא. ברש"ס אלא:

ו] ר' יסא. בראב"ן (קכב) ר' אבא:

ז] ר' יסא. בכי"ר ר' יונה:

ח] אתון. ברשב"א (ט.) תהוון:

ט] שאומרים. כ"ה בכי"ר. בכי"ל שאומ'. בד"ר ודפ"ר שאמר:

י] את שמע. ברבינו ירוחם (תולדות אדם וחוה נתיב ג אי"ב) קריאת שמע בברכותיה:

א מיי' פ"ז מהלכות קריאת שמע הלכה ט סמ"ג עשין יח טוש"ע או"ח סימן רלה סעיף ג:

ב) בראשית ג:, סנהדרין טז. [במדבר רבה טו טז, תנחומא בהעלותך יט, זהר חדש סג:, ילקו"ש תהלים תשעו, תתסז] ג) [סוכה פ"ה ה"ב - כו:, מיקו"ז כה:] [עי' ברכות ח:] ד) [מדרש תהלים ז]

מי נמצאו כל ישראל שוסקין בתורה בשביל דוד וכעי"ז בפסיקתא (פיסקא ויהי בחצי הלילה) ובמדרש תהלים (כב ח). באיכה רבה (ב כב) מ"מדי שישמעו חבירי' עד 'כמה וכמה' אינם כאן אלא בדברי ר' לוי וכדלקמן:

ב] כנור היה תלוי וכו' והיה מנגן מאליו. באיכה רבה (שם) כנור תלוי למעלה ממטתו של דוד וכיון שהגיע חצות לילה רוח צפונית מנשבת בו והיה מנגן מאליו וכשהיה דוד שומע קולו היה עומד ועוסק בתורה וכיון שהיו ישראל שומעים קולו של דוד עוסק בתורה היו אומרים ומה דוד מלך ישראל עוסק בתורה אנו שאב"ר מיד היו שוסקין בתורה:

ג] אמר ר' הונא. בד"א ליתא:

ד] מתווכות. בדפ"ר מתכנות:

ה] לא. ברש"ס אלא:

ו] ר' יסא. בראב"ן (קכב) ר' אבא:

ז] ר' יסא. בכי"ר ר' יונה:

ח] אתון. ברשב"א (ט.) תהוון:

ט] שאומרים. כ"ה בכי"ר. בכי"ל שאומ'. בד"ר ודפ"ר שאמר:

י] את שמע. ברבינו ירוחם (תולדות אדם וחוה נתיב ג אי"ב) קריאת שמע בברכותיה:

המנגן. משמע הילוע ומנגן מאליו: סופה של שניה. ובאיכה רבתי (ב כ"ב) גרים ראשה של שניה וסופה של שלישית כלומר בשתי אשמורות האמצעיות הוא מדבר שהן מתכנות את הלילה: אמר ר' מנא ויאות. בתמיה ומי כתיב תיכונות לא תיכונה כתיב דמשמע אחת: קדמיתא לא מתחשבא. כלומר אלא הכי בעינן לשנויי אלינא דר' דלעולם ד' משמרות הויין והא דכתיב התיכונה משום שהראשונה אינה בחשבון של שומרי המחנה לפי שעדיין הבריות ניעורין הן ואין דרכן להשיס שומרים בתחילת הלילה: אין בעיתון מתעסקין באורייתא. אם אתם רוצים להתעסק בתורה כל הלילה תזהרו לקרות שמע קודם חצות ואח"כ תתעסקו בתורה: מילתיה אמרה. שמעינן ממילתיה דס"ל שהלכה כחכמים דזמן קריאת שמע עד חצות: מילתיה אמרה. וש"מ עוד ממילתיה דס"ל שאומר דברים אחר אמת ויציב והיינו אמת ואמונה, והם היו רגילין לומר גם בערבית אמת ויציב כל זאת כדמשמע לקמן (ז:) דקאמר פחר לה בתמת ויציב של שחרית אלמא דגם בערבית היו אומרים אמת ויציב, וכלומר דעל כרחך דס"ל שאומרים פסוקים אחר ברכות ק"ש של ערבית קודם התפלה ואין חוששין לסמוך גאולה לתפלה בק"ש של ערבית משום דתפלת בחצות תקנוס, דאי לאו הכי מפני מה הזהירם על ק"ש בלבד ולא הזכיר להם כלום מתפילה אלא מפני שכבר התפללו תפילת ערבית מקודם. אי נמי מילתיה אמרה שאומר דברים אחר אמת ויציב כלומר שאינו צריך לקרות שמע סמוך לשינתו ושלא יפסיק בדברים אחרים דהא אמר להם אתון קרייה שמע ומתעסקין בתורה אח"כ, אלמא דק"ש של ערבית לאו דוקא סמוך לשינה. והא דקאמר אחר אמת ויציב לשנא דמתני' נקט (לקמן פ"ג ה"ג - כ:) בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק ומפני שמסיימין אחר ק"ש באמת נקט הכי. ור' יוסף ס"ל דיכול לומר אחר דברים ופסוקים אחר ק"ש של ערבית והכי מוכח מדלקמן: בבית הכנסת. עם הציבור:

תוספות

מתווכות. ממצעות את הלילה, וא"כ הו"ל שתים לפני חצות ושתים לאחר חצות: ויאות. בתמיה, וכי שפיר מתרלמה אותה: לא תיכונה. בתמיה ואחת משמע, וע"כ שתי תיכונות הן: [קדמיתא לא מתחשבא]. אלא הכי מתרץ לה, משמר דלשונה לא משיב שאכתי הכריחת ניעורים ואינן ישנים והו"ל ג': הלבה בחבמים. כמה שאמרו על חצות לענין סייג וגדר, אבל מ"מ הלכה גם כן כר"ג כדאיתא בבבלי דפירקין (ח:): מפקד לחברייא. מצוה לבני ישיבה: אין בעיתון. אם תרלו: אתו. בוחו וקריין שמע קודם חצות, כדי שלא תמשכו בלימוד עד אחר חצות ובגרתם על דברי ר' יוחנן: מילתיה אמרה. מדבריו אנו למידין שאומרים דברים אחר אמת ויציב ולא חיישינן למיסמך גאולה לתפילה של ערבית, והדבר מבואר בספרי הרא"ש ז"ל ריש פ"ק דברכות שמנהגן היה שהליצור קורין ק"ש של ערבית ומתפללין מבעוד יום, ופע"ג שהוא דלא כהלכתא שזמנה בלילה כהוכיחים אפילו הכי הקילו לגבייהו דליצורא לפי שטורח הוא לכל הליצור להתאסף יחד בבית הכנסת בלילה, ומפני כך נהגו לקרות שמע ולהתפלל מבעוד יום, וסמכו על דברי ר"מ ושאר תנאים דס"ל דזמן ק"ש מבעוד יום, אע"ג שאין הלכה כוותייהו מ"מ מפני הטורח הגדול הקילו בדבר. והשתא לענין תפילה אינ כל אדם להתפלל עם הליצור, אבל קריאת שמע יכול אדם לקרות ביחיד, אלא שמי שעשה כן אינו יכול למיסמך גאולה לתפילה. ורבי יוסף ותבריא נהגו שהיו מתפללין עם הליצור וקורין קריאת שמע בביתם בלילה, ולא היו סומכין גאולה לתפילה בערבית, דהכי עדיפא משיתפלל ביחיד כדי לסמוך גאולה לתפילה, וכן הסיב רב אחי גאון ז"ל כמו שמפורש בהרא"ש ז"ל סס. וה"ג מפרשי ר"י ותבריא הבריתא דמייתי הגמ' בסמוך בערב לא יצא ידי חובתו מהטעם הנזכר לעיל, אבל ר"ש בשם רב יוסף ס"ל למיסמך גאולה לתפילה עדיף, לכך מפרש להבריתא דטעמא לאו משום ק"ש הוצה, לפי שכל אדם חייב לקרותה בברכותיה עם הליצור קודם התפילה כדי לסמוך גאולה לתפילה וכדאמר הגמ' בסמוך מילתיה אמרה שאין אומרים וכו' ל"א גרשה לפרש, מילתיה אמרה שאין אומרים דברים וכו', דאל"כ לא יקרא בצית הכנסת כלל אומיל ובלאו הכי צריך לקרות בביתו, ולשון עיקר. והא דאמר אמת ויציב ולא אמת ויציב גם בערבית, וכן משמע קצת בסמוך דהא דריב"ל דאמר פחר לה בתמת ויציב של שחרית. ועוד יש לפרש דנקט אמת ויציב לפי שהיא עקרית, שעיקר הגאולה ביום היתה וזה גרלה עיקר:

[ה: ו. - ה"א]

בערב לא יצא ידי חובתו. כדאמרינן לעיל בריש ההלכה (דף ג.) אין קורין אותה בבית הכנסת בשביל לצאת ידי חובתו אלא כדי לעמוד בתפלה מתוך דבר של תורה: מה בין הקורא בשחרית ומה בין הקורא בערבית. כלומר ומפני מה בזמנם לא תקנו לקרות בערבית גם בבהכ"נ בזמנה ולא יהא צריך כל א' וא' לחזור ולקרות בביתו: בשביל להבריח את המזיקין. הלכך הואיל ובלאו הכי צריך כל א' וא' לקרות בביתו סמוך למטתו לא רצו לתקן שיהו הכל קורלין ביחד בזמנו שלא יסמכו על זה ולא יקרא שוב סמוך למטתו: מילתיה אמרה שאין אומר דברים אחר אמת ויציב. ס"מ דרב הונא ס"ל שאין (צריך) [רשאי] להפסיק בדברים אחרים בין ק"ש לשינה דתקנת ק"ש סמוך למטתו להבריח את המזיקין והכי ס"ל ר' שמואל בר נחמני דלקמיה שכך למדנו ממנהגו: כד הוה נחית לעיבורה. כשהיה יורד לעיבור השנה והיה מקבלו ר' יעקב גרוסה בביתו ור"ז היה מטמין עצמו בין הקופות שלא ירגישו בו והיה רולה לשמוע מנהגו בק"ש: עד דהוא שקע מיניה גו שינתיה. ולא היה אומר דברים ופסוקים אחרים אחר ק"ש: אמרו בלבבכם. זהו ק"ש שצריך כוונת הלב וסמיך ליה על משכבכם: קרי מזמורים בתרה. דק"ש קודם השינה: והא תני אין אומר דברים אחר אמת ויציב. וקס"ד דלקריאת שמע של ערבית קאי וכהאי מ"ד דאין להפסיק בפסוקים אחרים בין ק"ש לשינה: פתר לה באמת ויציב של שחרית. ודינא אחריתא קמ"ל בהאי ברייתא דצריך לסמוך גאולה לתפילה בשחרית וכדרב זעירא:

בערב לא יצא ידי [א]חובתו. מה בין הקורא בשחרית ומה בין הקורא בערבית. ר' הונא בשם רב יוסף [א]מה טעם אמרו [ב]אדם צריך לקרות שמע בביתו בערב [ג]בשביל להבריח את המזיקין. מילתיה אמרה שאין [ד]אומרים דברים אחר אמת ויציב. מילתיה דר' שמואל בר נחמני אמר כן. [ה]ר' שמואל בר נחמני כד הוה [ו]נחית לעיבורה [ז]הוה מקבל גבי ר' יעקב גרוסה והוה ר' זעירא מטמר ביני קופייא משמענא היך הוה קרי שמע והוה [ח]קרי וחזר וקרי עד דהוה שקע מיניה גו שינתיה. ומאי טעמא. ר' אחא ור' תחליפא חמוי בשם ר' שמואל בר נחמן [ט]רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה. מילתיה דר' יהושע בן לוי פליגא [י]דר' יהושע בן לוי קרי מזמורים בתרה. והא תני [כ]אין אומר דברים אחר אמת ויציב. פתר לה באמת ויציב של שחרית דמר ר' זעירא בשם ר' אבא בר ירמיה [ל]שלש תכיפות הן [מ]תכף לסמיכה שחיטה [נ]תכף לנטילת ידים ברכה

ל. לקרות שמע בביתו בערב. מ. בשביל להבריח את המזיקין. נ. אומרים דברים אחר אמת ויציב. ס. ר' שמואל בר נחמני אמר כן. ע. ר' שמואל בר נחמני כד הוה נחית לעיבורה. פ. הוה מקבל גבי ר' יעקב גרוסה. צ. והוה ר' זעירא מטמר ביני קופייא. ק. משמענא היך הוה קרי שמע והוה קרי וחזר וקרי עד דהוה שקע מיניה גו שינתיה. ר. ומאי טעמא. ש. אחא ור' תחליפא חמוי בשם ר' שמואל בר נחמן. ת. רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה. א. מילתיה דר' יהושע בן לוי פליגא. ב. דר' יהושע בן לוי קרי מזמורים בתרה. ג. והא תני אין אומר דברים אחר אמת ויציב. ד. פתר לה באמת ויציב של שחרית. ה. דמר ר' זעירא בשם ר' אבא בר ירמיה. ו. לעיבורה. ז. כשהיה יורד לעבר את השנה היה מתארח אצל ר' יעקב גרוסה. ח. ביני קופייא. נחבא בין הקופות אצל ר' שמואל בר נחמני שהיה רוצה לשמוע איך הוא קורא שמע. ט. והוה קרי. ר' שמואל בר נחמני הי' קורא וחוזר וקורא עד שנרדם מתוך ק"ש כדי לסמוך ק"ש לשינה. י. אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה. אמרו מה שכתוב בו על לבבך והיינו ק"ש על משכבכם ודומו בשינה אחרי כן: קרי מזמורים בתרה. היה קורא מזמורים אחר ק"ש של ערבית שהיה אומר ויהי נועם ועוד מזמורים אלמא ס"ל אומר דברים אחר אמת ויציב: כ. והא תני אין אומר דברים אחר אמת ויציב. וקשיא לריב"ל: ל. פתר לה באמת ויציב של שחרית. שאינו מפסיק בין אמת ויציב לתפילה מפני שצריך לסמוך גאולה לתפילה והיינו בשחרית, אבל בערבית שמתפלל תחילה ואח"כ קורא שמע שפיר אומר דברים אחר אמת ויציב: מ. תכף לסמיכה שחיטה. בקדשים דבעי סמיכה לא יפסיק בין סמיכה לשחיטה אלא תיכף לסמיכה שחיטה: נ. תכף לנטי"י. לסעודה ברכה ברכת המוציא ולא יפסיק ביניהם:

אדם צריך וכו'. וה"ק בערב בבית הכנסת לא יצא באותה קריאה לבדה, לצריך לקרותה פעם אחרת בשביל להבריח את המזיקין. כשישן: מילתיה אמרה שאין אומרין דברים אחר אמת ויציב. לכיון לאמצעה לקריאה שעל מיטתו יותר מקריאת בית הכנסת, שאמרו דעליה לחוד לא יצא, א"כ אותה שעל מיטתו להבריח המזיקין בעיקר, תיכף לקריאתה צריך לישן: מילתיה דר' שמואל [בר נחמני] אמר כן. דסמוך לסכיבה בעינן, להבריח המזיקין היא: נחית לעיבורא. ירד לעבר שנה למקום שהיה שם בית הוועד: הוה מתקבל בי יעקב גרוסא. היה מתאכסן בבית יעקב עושה חטים גרוסות: מיטמר ביני קופיא. מתחבא בין הקופות, כדי לשמעו היאך היה קורא שמע: בלבבכם על משכבכם ודומו סלה. אמרו פרשה על המשכבכם שתהא סמוך לשינה, ודומו בשינה מיד: קרי מזמורים בתרה. דלאיתא פ"ב דשבועות (לו:) ופסק הרי"ף ז"ל (ג. מדה"ר) כר' יהושע בן לוי: אין אומרים דברים אחר אמת ויציב. כלומר אחר ק"ש הקרויה אמת ויציב (°והשכיבנו), וקשיא לריב"ל דקרי מזמורים בתרה: של שחרית. [°וה"ק אין אומרים דברים אחרים אלא סומכים מיד התפלה אחריה, וברכת אמת ויציב כיון דמסודרת על עניינה כגופה דמייא. ודוקא של שחרית] דגאולה דיממא עיקר (בבבלי ד:) ובעי למיסמך תפלה אבתרה, מה שאין כן בשל לילה: תכף לנטילת ידים ברכה. נטילת ידים דמיס אחרונים, ברכה, ברכת מזון, ושוב לא יאכל עד שיברך, הכי משמע בפרק כילד מברכין (מב.) דבברכת המזון איירי. ושיעור תכיפה הוכיחו התוספות בפרק אלו נאמרין (סוטה לט. ד"ה כל) דהיינו עד כדי שיהלך אדם עשרים ואחת אמה, אבל משכבכם ודומו סלה. אמרו פרשה על המשכבכם שתהא סמוך לנטילת ידים סעודה כדאמר פרק אלו דברים (נב:). וי"ל דתרוייהו נפקא לן מהאי קרא:

בערב לא יצא. כדאמרינן לעיל ריש פרקין (דף ג.) דהיו קורין אותה קודם צאת הכוכבים: מה בין הקורא שחרית וכו'. כלומר ולאי דלא נפיק בדבית הכנסת מפני שמקדימין כדלעיל, מכל מקום קשיא דלא תלה הדבר אלא במקום ולא בזמן דלימא הקורא קודם צאת הכוכבים לא יצא, ומדלא (תנא במקום) [תלה בזמן] משמע דאפילו יצאו הכוכבים לא נפיק בבית הכנסת אלא צריך שתהיה קריאתה בביתו. ומייתי לתרץ קושיא זו הא דרב הונא דהונא נמי הביא כך הברייתא ונתן טעם לדבר: מה טעם אמרו אדם צריך. דהכי משמעות הברייתא. אי נמי כך היתה קבלה בידו אעפ"י שהוא לא ידע הברייתא: בשביל להבריח המזיקין. קשיא לי כיון שהקב"ה לא תלה הקריאה שמע להבריח המזיקין אין לא יצא. ואי סבר קריאת שמע לדבנן (עי' בבבלי כא.) ניחא, דהם אמרו והם אמרו. ואפילו למאן דאמר מן התורה, יש לומר דהקב"ה לוה הקריאת שמע להבריח המזיקין, כדכתב רש"י בפי' התומים בשם המדרש בפרשת בלעם דכתיב (במדבר כג כד) לא ישכב עד יאכל טרף זה לשונו לא ישכב בלילה על מטתו עד שיהיה אוכל ומחבל כל מזיק שבא לטורפו כילד קורא ק"ש על מטתו וכו'. וגרסה דלמדו ג"ש דנאמר כאן ישכב ונאמר גבי קריאת שמע ובשכבך מה התם קריאת שמע אף הכא קריאת שמע: מילתיה אמרה שאין וכו'. מדבריו של רב הונא למדנו שאין להפסיק כלל בין קריאת שמע שעל מטתו בפסוקים אחרים אלא קורא קריאת שמע ישן מיד, שאם יפסיק בפסוקים גם יפסיק במקום דיקרא בבית הכנסת להבריח המזיקין שאצל מטתו, אלא ולאי שמע ושינה יחדיו. והא דאמר אמת ויציב, כבר פירשתי שהיו קורין אותה על מטתם בברכותיה כיון דבה נפקי, ובבית הכנסת דלא קרו אלא כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה היו קורין אותה בלא ברכות. וסובר הירושלמי דבלילה אמרינן אמת ויציב כמו בשחרית, ודלא כבבלי דאמר (יב.) כל מי שלא אמר אמת ויציב שחרית ואמת ואמונה ערבית לא יצא: מילתיה דרבי שמואל. דמייתי לקמיה, מוכח מינה נמי דסבר כרב הונא דאין להפסיק בין שמע לשינה, דרבי שמואל כל הוה וכו': כד הוה נחית לעיבורה. יורד ממקומו למקום שנתקבלו החכמים לעבר השנה: הוה מקבל גבי ר' יעקב גרוסה. היה מתאכסן אצל חכם אחד שהיה שם ושמו רבי יעקב גרוסה והיה ישן בביתו: והוה ר' זעירא. שהיה דר בבית ר' יעקב עמו, וכיון שראה שבא רב זה שם רצה ללמוד ממנו הלכה, ונטמן בין הקופות שהיה שם אצל המטה שישן הרב מבושתו שלא ירגלנו, ושמע שהיה קורא על מטתו קריאת שמע כמה פעמים עד שנרדם מתוך קריאת שמע. הרי דסבר ר' שמואל בר נחמן דאין אומרים דברים אחר אמת ויציב, כלומר דאין מפסיקין בין קריאת שמע לשינה, והברכה דאמת ויציב אינה הפסקה, ובפעם ראשונה מברך לפניה ולאחריה וישן, ואם לא יכול לישון חוזר וקורא שמע בלא ברכות עד שירדם: ומאי טעמא. נהי דמן התורה קריאת שמע דערבית כדי להבריח המזיקין, גם אם יקרא קריאת שמע בבית הכנסת יכוין כדי להבריח המזיקין, דהא בהשכיבנו מתחנן והסר מעלינו אויב ומשחית. ומשני דכתיב אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו, דעל משכבכם היינו קריאת שמע דכתיב בשכבך, ודומו היינו שינה, ומשמעותיה דעל משכבכם היינו על מטתכם, אלמא דקריאת שמע על המטה חיובא כלומר סמוך לשינה: מילתיה דר' יהושע בן לוי פליגא. אהא דאמרן לעיל דאין מפסיקין בין קריאת שמע לשינה, דהא רבי יהושע בן לוי היה רגיל לומר פסוקים אחר קריאת שמע ואחר כך נרדם: והא תניא בהדיא אין אומר דברים לאחר אמת ויציב. כלומר דאין מפסיקין בין קריאת שמע לשינה וכדפרישנא לעיל. ולא רצה התלמוד להקשות על רבי יהושע בן לוי מברייתא דלעיל בסמוך דקריאת שמע (דבית הכנסת) [דבית הכנסת] דמדיוקא למדנו מינה הכי לעיל, אלא פריך מברייתא אחריתא דתני לה בהדיא: פתר לה. כלומר רבי יהושע בן לוי יפרש הברייתא דבאמת ויציב דשחרית בלבד מיירי, והכי קאמר דאחר גאל ישראל דאמת ויציב אין מפסיקין אלא מתפלל מיד לסמוך גאולה לתפלה. ואין יכול לפרשה בקריאת שמע דערבית בבית הכנסת דאיכא תפלה ותיהוי דומיא דשחרית, תדא דסגיריא ליה דאין סמיכות גאולה לתפלה בערבית כמאן דאמר בבבלי (ד:). ועוד דהא פריש לעיל דקריאת שמע בלא ברכות היו אומרים בבית הכנסת: תיכף לנטילת ידים ברכה. הכי נמי איתא בבבלי פרק כילד מברכין (מב.) ומוכח התם בהדיא דקאי על מים אחרונים דתיכף שיטול יברך ברכת [ה]מזון ולא יפסיק אפי' לשתות מים, וכן פירש רש"י ותוספות ורמב"ם סוף פרק שני דברכות. וכתבו הגהות מיימוניות (פות ע) דכן נמי פירש רבינו שמחה. אמנם ירושלמי מוכח דקאי אמים ראשונים, דקאמר כל

ר"ש סיריליאו

בערב לא יצא. כלומר בבית הכנסת לא יצא בתפלה אחרת וכו'. ומה בין הקורא בשחרית ומה בין הקורא בערבית. כלומר אם בשחרית לא יצא אם לא קרא אותה בבית הכנסת אבל אם קורא אותה בביהכ"נ מפסיק הרבה בין ק"ש למטתו, ולא תקנו לאומרה בביהכ"נ אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך ד"ת כדאמרינן לעיל, ומדר' הונא שמעינן שאין אומר דברים אחר אמת ויציב: מילתיה דרשב"נ אמר כן. שאין אומר דברים אחר אמת ויציב: נחית לעיבורה. כשהיה יורד לעבר את השנה היה מתארח אצל ר' יעקב גרוסה: מטמר ביני קופייא. נחבא בין הקופות אצל ר' שמואל בר נחמני שהיה רוצה לשמוע איך הוא קורא שמע: והוה קרי. ר' שמואל בר נחמני הי' קורא וחוזר וקורא עד שנרדם מתוך ק"ש כדי לסמוך ק"ש לשינה: אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה. אמרו מה שכתוב בו על לבבך והיינו ק"ש על משכבכם ודומו בשינה אחרי כן: קרי מזמורים בתרה. היה קורא מזמורים אחר ק"ש של ערבית שהיה אומר ויהי נועם ועוד מזמורים אלמא ס"ל אומר דברים אחר אמת ויציב: והא תני אין אומר דברים אחר אמת ויציב. וקשיא לריב"ל: פתר לה באמת

שינויי נוסחאות

א) חובתו. ברבינו ירוחם (תולדות אדם וחוה נתיב ג ח"ב) חובתו אלא א"כ החזיר וקורא על מטתו וכעי"ז במדרש תהלים (ד ט):
ב) אומרים. כצ"ל. בכי"ל אומ'. בד"ע ודפ"ע אמר:
ג) ר' שמואל. בכי"ל דשמואל, והוגה שם כלפנינו. ברש"ס דר' שמואל:
ד) נחית. באו"ז (ח"א הל' ק"ש סי' ג) נפיק:
ה) הוה מקבל גבי. ברש"ס הוה מתקבל בי:

הגהות הגר"א

[א] מה טעם אמרו. נמחק. (אבל באבודרהם הל' ק"ש העתיק כנו' שלנו) (דד"ק):

תורה אור השלם

א) רְגְזוּ וְאַל תֶּחֱטָאוּ אִמְרוּ בְלִבַבְכֶם עַל מִשְׁכַּבְכֶם וְדֹמּוּ סֶלָה:
(תהלים ד ה)

מהר"א פולדא

לעיבורה. לעבר שנה והיינו לתקוע תשבון העיבור, א"נ לעבר ממש, ומיירי שלא הגיע בא"י כמותו כך מבואר בסנהדרין (פ"א ס"ג - ז:, ועי' בגלי גרסות שם): מקבל. היינו שנתקבלו אצלו: ממטר. מתחבא: ביני קופייא. בין הגיגית: משמענא. כלי לשמוע: גו שינתא. היה קולו וחוזר וקולו עד שנתקבע בשינה מתוך הקריאה: חמוי. חמיו: אמרו בלבבכם על משכבכם. היינו ק"ש דכתיב בה בשכבך, ואח"כ ודומו סלה שמתקה ע"י שינה: בתרה. בתר קריאתה, ולא תש לשקוע גו שינתא מתוך קריאתה, מבואר בפרק ידיעות הטומאה (שבועות טו:) דקרי לזמורים כדי לגרן מן המזיקין, אם כן ק"ש מוכה קבל, וא"כ היה מתפלל בבית הכנסת, אם כן ק"ל שאומרים דברים אחר אמת ויציב וא"ל לסמוך גאולה לתפילה: דמר ר' זעירא וכו'. כלומר שצריך לסמוך גאולה לתפילה, והבר גדול הוא ויש לו סמוך מן המקרא, וגם אינו ניזוק בכל אותו יום בשבילה: תכף לנטילת ידים. הראשונים בהכה:

ביאור הגרח"ק

בשביל להבריח את המזיקין. הלכך צריך לקרותה סמוך למטתו אבל אם קורא אותה בביהכ"נ מפסיק הרבה בין ק"ש למטתו, ולא תקנו לאומרה בביהכ"נ אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך ד"ת כדאמרינן לעיל, ומדר' הונא שמעינן שאין אומר דברים אחר אמת ויציב: מילתיה דרשב"נ אמר כן. שאין אומר דברים אחר אמת ויציב: נחית לעיבורה. כשהיה יורד לעבר את השנה היה מתארח אצל ר' יעקב גרוסה: מטמר ביני קופייא. נחבא בין הקופות אצל ר' שמואל בר נחמני שהיה רוצה לשמוע איך הוא קורא שמע: והוה קרי. ר' שמואל בר נחמני הי' קורא וחוזר וקורא עד שנרדם מתוך ק"ש כדי לסמוך ק"ש לשינה: אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה. אמרו מה שכתוב בו על לבבך והיינו ק"ש על משכבכם ודומו בשינה אחרי כן: קרי מזמורים בתרה. היה קורא מזמורים אחר ק"ש של ערבית שהיה אומר ויהי נועם ועוד מזמורים אלמא ס"ל אומר דברים אחר אמת ויציב: והא תני אין אומר דברים אחר אמת ויציב. וקשיא לריב"ל: פתר לה באמת

ו) ברכות ד: [בשינוי]
ז) עי' שבועות טו: [ולקו"ש נתמי' תתרעא] ג) ברכות נא. ומה"ג [מדרש תהלים ד כל הענין]
ד) ברכות מב. [דברים רבה ב י, מדרש תהלים קלד, תנדב"ש כ בשינוי, פסיקתא זוטרתא ויקרא ג ה, ילקו"ש ויקא קל, ויקא תצו, תהלים תרעח, תתפג]
ה) [ביצה כ., נזמוש נג.] מגמות [פ"ט מ"ח] נב. [ספרא ויקרא דצו"ר דנדבה פרשה ד א]

[ו. ו: - ה"א]

מי שהוא תוכף לנטילת ידים ברכה אין השטן מקטרג באותה סעודה, ואי קאי לנטילה אחרונה אם כן כבר סעד ומאי דהוה הוה עכ"ל. ונראה דלכלול שתים אמרו שתים מיכף לנטילה ברכה, דאי אמיס דאשונים לחוד ליתא מיכף לנטילה המולית, ואי אמיס אחרונים לחוד ליתא מיכף לנטילה ברכת המזון, אלא שמע מינה אתרוייהו קאי: **איתצדיא באינגריא מובלא הדם.** לקמוני בני חיל המלך באינגריא בלע"ז סוכר"א להולין הדסים לפלטין להיכל המלך: **אמרו ליה רבי רבו היא.** אמרו לו בני היסיבה רבינו זו טובה היא ולא רעה, דכמה בני אדם נותנים מעות לשוערים ליתן להם רשות ליכנס להראותם יופי הדר ההיכל של מלך: הרתיק. דפק: **אתיא דרבן גמליאל כר' שמעון.** דרבי שמעון נמי סבר דזמן קריית שמע של לילה עד שיעלה עמוד השחר ולא כרבנן דאמרי עד חצות בלבד: **בערבית.** בקריית שמע של ערבית: **אף בשחרית כן.** נימא דסבר נמי רבן גמליאל כרבי שמעון אף בק"ש של שחר דבדיעבד יצא משעלה עמוד השחר כשאר כל המצות של יום דתנן בפרק שני דמגילה (מ"ו) וכולן שעשו משעלה עמוד השחר כשר, או דילמא רבן גמליאל בדשחרית סבר דלא יצא אלא כרבי שמעון אלא כברייתא דמייתי דהקורא עם אנשי משמר משעלה עמוד השחר לא יצא ואפי' בדיעבד דשאני קריית שמע משאר מצות דתלי רחמנא בהקיצה דכתיב ובקומך, וכיון דאיכא אינשי דגנו בהיא שעתא לאו זמן קימה הוא כדמפרש הבבלי כאן (ט.). והנכון לפרש דר' שמעון פליג אברייתא מן הקלה אל הקלה דאף לכתחילה יוצא משעלה עמוד השחר בקריית שמע של שחרית, ולא דמי לשאר מצות דלכתחלה אין ראוי לעשות עד הנץ דאדרבה כיון דבקיצה תלי רחמנא ואיכא אינשי דקיימי בהאי שעתא בקומך קרינן ביה, והכי מפורש בבבלי (ח:), וזהו לשון קורא ויוצא דקאמר ר' שמעון דמשמע לכתחלה. ועוד דדומיא דקריית שמע דלילה קאמר דלכתחלה זמנה עד שיעלה עמוד השחר לרבן גמליאל: **ר' זעירא תנאי אחוה דרב חייא בר אשיא ודרב אבא בר חנה הקורא וכו'.** לפי שהיה ר' זעירא אחר והוא המוזכר בכל הירושלמי סתם, נתן סימן בזה: **תנאי.** שונה ברייתות: **הקורא וכו'.** ברייתא היא הונאה בפרק שלישי דיומא (פ"ג - ט:). ודעת ברייתא זו כדתנן לקמן (ה"ב - ט:) מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר וכו' עד הנץ החמה וקודם לכן ואחר כך לא יצא. להכי תני דהקורא עם אנשי משמר שקורין טרם יכיר או כאנשי מעמד דמאחרין לאחר הנץ לא יצא, ועל כן אין לפרש דמאחרין עד לאחר שלש שעות כר' יהושע דהא אמרינן פרק תמיד דפסחים (נח.) דאין שוחטין בעשר התמיד רק שעה אחת: משכימין היו. כלומר מקדימין לקרות קודם זמנה השנוי לקמן במתניתין, ופירש רש"י התם (יומא שם) אנשי משמר הכהנים שהעבודה מוטלת עליהם מקדימין לקרותה קודם היום שמא תמשך עליהם העבודה וימנעו מלקרות שע"ל. פי' דבריו, דלא מימא דהם סברי דמשעלה עמוד השחר הוי זמנה וכו' שמעון, דהא אמי תנא סבר להיפך והיכי לפלוג אאנשי משמר, אלא ודאי גם הם סוברים דלא מיקרי יום לענין קריית שמע, ולא כתב וימנעו לקרותה בעונתה, דאם כן מה הועילו אף גם עתה שהקדימו אינה עונתה, אלא שמא תמשך העבודה מבוקר עד ערב שיביאו ימידים קרבנות זה אחר זה ולא יקראו קריית שמע כל היום, ואף על פי שאין להם שכר קריית שמע כיון דהוא שלא בעונתה אלא כקורא בתורה מכל מקום עושין זכר קריית שמע. ומן הדין פטורין היו דהעוסק בצרכי רבים פטור מקריאת שמע כדכתב הרמב"ם (הל' ק"ש פ"ג ה"ה) כל שכן לורך מצות קרבן התמיד דהוי בכל ישראל. וכן נראה נמי בהדיא דעת רש"י בפרקין (יא:) גבי מתניתין דאמר להם הממונה דמייתי כאן הבבלי. ותימא דאמרינן בזבחים פרק שני (יט.) כהנים בעבודתן ולוים וכו' פטורים מן התפלה ומן התפילין, ומקריא שמע לא קתני. ויש לומר כדפירש רש"י התם מן התפילין דהעוסק במצוה פטור מן המצוה ומן התפלה שאין יכול לכוין ע"כ. והקשה לרב בשלמא תפילין דהוי מעשה אי אפשר לקיים שתיהן, אבל תפלה דהוי דבור הא אפשר להתפלל ולעבוד. ותירץ משום דאי אפשר לכוין ואם כן על כרחך קריית שמע דתניין בה (בבבלי יא.) עוסקין במלאכתן וקורין קורין אותה ועובדין, ופסוק אחד לריך כוונה בקל יאמר אותו, ופליגא ההיא אברייתא דיומא דאומר משכימין היו דסבירא לה דכולה קריית שמע בשחרית אף בדיעבד יצא. ומוכרח הוא פירושו, דהא אין שותפין התמיד עד שהאיר פני מזרח והיו מכירין את חברון כדאיתא התם (יומא נח:), ואחר מעשים הרבה היו קורין את שמע וכבר שעה קרובה לקרות היא:

ב) [טור מו"ח סימן נח]:
ג [טור מו"ח סימן נח]:
ד [עי' מיי' פ"ל מהלכות קריאת שמע הלכה ט טוש"ע מו"ח סימן רלה סעיף ג]:
ה מיי' שם [הלכה יב] סמ"ג עשין יח טוש"ע מו"ח סימן נח סעיף ג [ד]:
ו עי' מיי' שם טוש"ע מו"ח סימן נח סעיף ג:

א מיי' פ"ו מהלכות תפילה הלכה יז טוש"ע מו"ח סימן קיא סעיף ג:
ב [טור מו"ח סימן נח]:
ג [טור מו"ח סימן נח]:
ד [עי' מיי' פ"ל מהלכות קריאת שמע הלכה ט טוש"ע מו"ח סימן רלה סעיף ג]:
ה מיי' שם [הלכה יב] סמ"ג עשין יח טוש"ע מו"ח סימן נח סעיף ג [ד]:
ו עי' מיי' שם טוש"ע מו"ח סימן נח סעיף ג:

מהר"א פולדא

שאו ידיכם קדש. והיינו נטילת ידים, שלריך להגביה ידיו בשעת נטילה שלא ישובו המים ויטמאו הידים, ותכף ברכו את ה': **יהיו לרצון אמרי פי.** וסיפיה דקרא לורו וגואלי, והיינו גאולה: **יענך ה' ביום צרה.** והיינו תפילה: **אין השטן מקטרג באותה סעודה.** ואינו נזוק באותה סעודה: **ואיתצדיא באינגריא מובליא הדם לפלטין.** נלכדתי לעבודת המלך באותו היום, שכפו אותי להביא הדסים לבית המלך: **רבו היא.** זו גדולה וטובה היא ולא רעה: **אית בני אינשי וכו'.** איכא אינשי שנותנים מעות כדי לראות פלטין של מלך, כמו שאמרו לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אלא אפי' לקראת מלכי גוים שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי גוים: **והרתיק.** ונתדפק: **יצא.** המלך לידע וכו': **ומצאו שהפליג.** שהלך לו: **עוד הוא הפליג.** אף המלך הלך לו ואף הכא כשאומר גאולה משמע ממתין הוא לגאולה הלכך תיכף יבקש על גאולה אבל אם מפליג אף המלך מפליג: **פעמים שאדם וכו' של יום ושל לילה.** אלמא ס"ל לר"ש דיוצא ידי חובת ק"ש של ערבית עד עמוד השחר: **הא ר"ג כר"ש בערבית.** הא אשכחנא דר"ג כר' שמעון ס"ל גבי ק"ש של ערבית: **אף בשחרית כן.** בשחרית דאשכחנא דס"ל לר"ש דיוצא בה מיד כשיעלה עמוד השחר מי ס"ל לרבן גמליאל אף בהא כר"ש: **או יהא בה לכתחלה.** או דילמא בהא ס"ל כדאמר ר' זעירא: **תנאי אחוי וכו'.** כלומר אחיהם של ר' חייא ודר' אבא היו שונים ברייתא: **הקורא עם אנשי משמר.** הקורא את שמע עם אנשי משמר שהן עובדין עבודה בבית המקדש: **כי משכימין היו.** לעבוד עבודה וקורין את שמע מיד שיעלה עמוד השחר והצבור אין קורין את שמע אלא משיכיר בין תכלת ללבן או בין תכלת לכרתן למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה להלן הלכה ב' (ט:):

ביאור הגרח"ק

שאו ידיכם קדש. משמע נט"י: **יהיו לרצון אמרי פי.** ומסיים ביה ה' צורי וגואלי והיינו גאולה: **יענך ה' ביום צרה.** והיינו תפילה: **אין השטן מקטרג באותה סעודה.** ואינו נזוק באותה סעודה: **ואיתצדיא באינגריא מובליא הדם לפלטין.** נלכדתי לעבודת המלך באותו היום, שכפו אותי להביא הדסים לבית המלך: **רבו היא.** זו גדולה וטובה היא ולא רעה: **אית בני אינשי וכו'.** איכא אינשי שנותנים מעות כדי לראות פלטין של מלך, כמו שאמרו לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אלא אפי' לקראת מלכי גוים שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי גוים: **והרתיק.** ונתדפק: **יצא.** המלך לידע וכו': **ומצאו שהפליג.** שהלך לו: **עוד הוא הפליג.** אף המלך הלך לו ואף הכא כשאומר גאולה משמע ממתין הוא לגאולה הלכך תיכף יבקש על גאולה אבל אם מפליג אף המלך מפליג: **פעמים שאדם וכו' של יום ושל לילה.** אלמא ס"ל לר"ש דיוצא ידי חובת ק"ש של

שינויי נוסחאות

א) והגיון וכו'. כ"ה בכי"ר ובסידור רש"י (כא) ובספר המנהיג (דיני תפילה) וביחוסי תנאים ואמוראים (ערך ברונא):
ב) **פסול.** במדרש תהלים (קלד ד) הפיגול:
ג) **מקטרג.** בכי"ר מקטרגנו, וכן בסמוך:
ד) **מובלא.** בדפ"ר מובליא:
ה) **אינש יהבין.** כ"ה בכי"ל. בד"ר ודפ"ר אינשי הבין:
ו) **מחכים.** ברש"ס בגין מחכים:
ז) **והרתיק.** בילקו"ש (תהלים תרעח) וברש"י (ד: בגי' הירושלמי) ודפק:
ח) **יצא.** בכי"ר וברש"ס וברש"י (שם) ובראשונים יצא המלך:
ט) **עוד הוא.** בילקו"ש (שם) וברש"י (שם) ובראבי"ה (סי' כט) אף הוא:
י) **דרבן גמליאל כר' שמעון.** ברש"ס דר' שמעון כרבן גמליאל:
כ) **או יהא בה כיי דמר.** במלחמת ה' (ב: מדה"ר) אמר ר' ייבה כיון דמר:
ל) **תנאי.** בכי"ל וברש"ס תנא, וכעי"ז במלחמות ה' (שם):
מ) **אשיא.** במלחמות ה' (שם) וברש"ס אשי:
נ) **ודרב אבא בר חנה.** בכי"ר ודרבה בר בר חנה. ברש"ס ודרב אבא בר בר חנה. במלחמת ה' (שם) ודר' אדא בר חנא:

תורה אור השלם

א) וְסָמַךְ יָדוֹ עַל רֹאשׁ הָעֹלָה וְנִרְצָה לוֹ לְכַפֵּר עָלָיו: וְשָׁחַט אֶת בֶּן הַבָּקָר לִפְנֵי יְיָ וְהִקְרִיבוּ בְּנֵי אַהֲרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת הַדָּם וְזָרְקוּ אֶת הַדָּם עַל הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב אֲשֶׁר פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד: (ויקרא א ד-ה)

ב) שָׂאוּ יְדֵכֶם קֹדֶשׁ וּבָרְכוּ אֶת יְיָ: (תהלים קלד ב)

ג) יִהְיוּ לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי וְהֶגְיוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ יְיָ צוּרִי וְגֹאֲלִי: (תהלים יט טו)

ד) יַעֲנְךָ יְיָ בְּיוֹם צָרָה יְשַׂגֶּבְךָ שֵׁם אֱלֹהֵי יַעֲקֹב: (תהלים כ ב)

א תכף לגאולה תפילה. תכף לסמיכה שחיטה **א)** וסמך ושחט. **ב)** תכף לנטילת ידים ברכה **ב)** שאו ידיכם קדש וברכו את ה'. תכף לגאולה תפילה **ג)** יהיו לרצון אמרי פי [**א)** והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי] מה כתיב בתריה **ד)** יענך ה' ביום צרה. אמר ר' יוסי בר' בון כל מי שהוא תוכף סמיכה לשחיטה אין **ה)** פסול נוגע באותו קרבן. וכל מי שהוא תוכף לנטילת ידים ברכה אין השטן **ו)** מקטרג באותה סעודה. **ב)** וכל מי שהוא תוכף גאולה לתפילה אין השטן מקטרג באותו היום. אמר ר' זעירא אנא תכפית גאולה לתפילה ואיתצדית באינגריא **ז)** מובלא הדם לפלטין. אמרו ליה רבי רבו היא אית בני **ח)** אינש יהבין פריטין **ט)** מחכים פלטין. אמר ר' אמי **ג)** כל מי שאינו תוכף לגאולה תפילה למה הוא דומה לאוהבו של מלך שבא **ז)** והרתיק על פתחו של מלך **ח)** יצא לידע מה הוא מבקש ומצאו שהפליג **ט)** עוד הוא הפליג: רבן גמליאל אומר **ד** עד שיעלה עמוד השחר: אתיא **י** דרבן גמליאל כר' שמעון דתני בשם ר' שמעון **ה)** פעמים שאדם קורא את שמע אחת לפני עמוד השחר ואחת לאחר עמוד השחר ונמצא יוצא ידי חובתו של יום ושל לילה. הא רבן גמליאל כר' שמעון בערבית אף בשחרית כן **כ)** או יהא בה כיי דמר ר' זעירא **ל)** תנאי אחוי דרב חייא בר **מ)** אשיא **נ)** ודרב אבא בר חנה **ו)** הקורא עם אנשי משמר לא **ס** יצא כי משכימין היו:

ר"ש סיריליאו

ואיתצדית באנגריא. שתפסו אותי להולין הדס לבית המלך: **רבו היא.** גדולה היא: **אית בני נש יהבי אגר וכו'.** נותנין מעות להכיר ולראות היכל המלך והיינו כדאיתא בגמ' דיומא (ט:) אמר יוסי בר' בון כל המלך **מלך.** היה דופק. אלא יהא אדם מקדיב להקב"ה אליו ומרלהו בתשבחות וקילוסין של יראת מלכים, והוא מתקרב אליו, ובעודו קרוב אליו יש לו לתבוע לרכיו: **ושל לילה.** אלמא דשל לילה יוצא קודם שיעלה עמוד השחר. **ומיבעי** לן מי נימא] אף בשחרית כן, יסבור רבן גמליאל כר' שמעון דיוצא משעלה עמוד השחר, וקא סלקא דעתין אפילו לכתחלה: **או ייבה כיי דאמר וכו'.** או הכה הן דר' שמעון כגון דאיכא אותם כאנשי משמר, דתניא הקורא עם אנשי משמר לא יצא, שהכהנים שהעבודה מוטלת עליהן מקדימין לקרותה קודם זמנה הקבוע לה לכתחלה, שמא תמשך עליהם העבודה וימנעו מלקרות, וכך פי' הרי"ף ז"ל (ב. מדה"ר) וזה לשונו, הא דר' שמעון דאמר פעמים שאדם קורא ק"ש של שחרית לאחר שיעלה עמוד השחר, בשעת הדחק הוא, כגון מי שהיה משכים לצאת לדרך וכיוצא בו, אבל לכתחלה לא יצא, ע"כ. וכן כתב הראב"ד ז"ל (בהשגותיו על המאור פ: ד"ה ומדיין) דהאי לא יצא [**ס**דהך ברייתא] היינו דלא יצא ידי מצוה כתקנה, אבל בדיעבד יצא. ומוכרח הוא פירושו, דהא אין שותפין התמיד עד שהאיר פני מזרח והיו מכירין את חברון כדאיתא התם (יומא נח:), ואחר מעשים הרבה היו קורין את שמע וכבר שעה קרובה לקרות היא:

פיסקא מעשה שבאו בניו וכו' ור"ג פליג על רבנן ועבד עובדא כוותיה. בתמיה והא ר"מ וכו' כדמייתי לקמן: והן. והיכא אשכחן להא דפליג ר"מ עם רבנן ואפ"ה לא עבד עובדא כוותיה: בהאי דתנינן תמן. בפ"ב דאהלות: השדרה והגולגלת מב' מתים. חלי חוליות השדרה ממת זה וחלי חוליות השדרה ממת זה וכן הגלגלת: אבר מן החי מב' אנשים. חלי אבר נחלש מחי זה וחלי אבר כזה נחלש מחי אחר וגרמין כאבר אחד: ר"ע מטמא. בהאהל וחכמים מטהרין מטומאת אהל:

מעשה שבאו בניו מבית המשתה וכו': ורבן גמליאל פליג על רבנין ועבד עובדא כוותיה [א]והא ר' מאיר פליג על רבנין ולא עבד עובדא כוותיה והא ר' עקיבה פליג על רבנין ולא עבד עובדא כוותיה [א][והא ר' שמעון פליג על רבנין ולא עבד עובדא כוותיה]. והן אשכחנן דר' מאיר פליג על רבנין ולא עבד עובדא כוותיה. דתני [ב]סכין [ג]אלוונתית לחולה בשבת אימתי בזמן שטרפו [ד]ביין ושמן מערב שבת אבל אם לא טרפו מערב שבת אסור. [א]תני [ה]אמר ר' שמעון בן אלעזר מתיר היה ר' מאיר לטרוף יין ושמן ולסוך לחולה בשבת. וכבר חלה ובקשנו לעשות לו כן ולא הניח לנו. ואמרנו לו רבי [ב][ה]דבריך מבטל בחייך. ואמר לן [ו]אף על פי שאני מיקל לאחרים מחמיר אני על עצמי דהא פליגי עלי חברי. והן אשכחנן דר' עקיבה פליג על רבנין ולא עבד עובדא כוותיה. כיי דתנינן תמן [א]ז[ז]השדרה והגולגולת משני מתים [ב]ח[ח]רביעית דם משני מתים [ג]ורובע עצמות משני מתים [ד]אבר מן המת משני מתים [ה]אבר מן החי משני אנשים ר' עקיבה מטמא וחכמים מטהרין. תני [ט]מעשה שהביאו קופה מליאה [ו]עצמות מכפר טבי והניחוה באויר [ז]הכנסת בלוד ונכנס [ח]תודרום הרופא ונכנסו כל הרופאים עמו [ט]אמר תודרום הרופא אין כאן שדרה ממת אחד ולא גולגולת ממת אחד אמרו הואיל ויש כאן מטהרין ויש כאן מטמאין נעמוד על המניין

[ו] אבר מן החי מב' אנשים. [ז] **ר' עקיבא מטמא.** [ח] **הואיל ויש כאן מטהרין.** בשדרה מב' מתים:

א) ב ג ד מיי' פ"ד מהלכות טומאת מת הלכה ח: **ה** מיי' שם הלכה ב:

שינויי נוסחאות

א) **והא ר' מאיר וכו' והא ר' עקיבה וכו' והא ר' שמעון וכו'.** כ"ה ברש"ס ובד"א וכן נראה מהמשך הגמ'. בכי"ל וברשב"א (ב.) והא ר' עקיבה וכו' והא ר' שמעון. והגיה מגיה כי"ל והא ר' מאיר וכו' והא ר' עקיבה, וכ"ה בכי"ר ובד"ו ודפ"ו:

ב) **סכין.** בתוספתא (שבת פי"ג ה"ט) **עושין:**

ג) **אלוונתית.** בכי"ר ובתוספתא (שם) **אלונתית,** וכע"ז ברש"ס. בבבלי שבת (קמ.) **אלונטית:**

ד) **ביין ושמן.** בכי"ל ובירושלמי שבת (פי"ד ה"ג - צב.) ובתוספתא (שם) **ליתא,** ונוסף ע"י מגיה כי"ל:

ה) **דבריך מבטל בחייך.** בכי"ר **מבטל את דבריך** בחייך. ברש"ס דבריך **אתה** מבטל בחייך. בתוספתא (שם) **תבטל** דבריך בחייך:

ו) **אע"פ שאני מיקל לאחרים מחמיר אני על עצמי.** בספר הפרדס ובתוספתא (שם) אע"פ שאני **אומר כן לא מלאני לבי מימי לעבור על דברי חבירי:**

ז) **השדרה.** בכי"ל **השזרה,** וכן בסמוך, וכן הגירסא בפירוש הגאונים לטהרות (אהלות פ"ב מ"ו) [וכתב הערוך (ערך שזר ב') 'פירוש העצה שהיא כחוט שזור']:

ח) **הכנסת.** בתוספתא (אהלות פ"ד ה"ב) **בית** הכנסת:

ט) **תודרום.** בנזיר (שם) ובמאירי (בהקדמה למגן אבות) **תודום.** בתוספתא (שם) **תיאודרים:**

י) **אבר תודרום הרופא.** בנזיר (שם) ובתוספתא (שם) **ואמרו:**

הגהות הגר"א

(א) **תני אמר ר' שמעון בן אלעזר מתיר וכו' לחולה בשבת וכבר חלה ובקשנו.** תיבות **מתיר** וכו' **לחולה בשבת** נמחק. וצ"ל וכבר חלה **ר"א** ובקשנו [רד"ל והגהות הגר"א על התוספתא שבת פי"ג ה"ט]:

(ב) **דבריך מבטל בחייך.** צ"ל דבריך **תבטל** בחייך. (אבל בפי"ד דשבת (ה"ג - צב.) גרסינן בירושלמי דבריך מבטל אתה בחייך) [רד"ל]:

(ג) **עצמות מכפר טבי והניחוה באויר הכנסת בלוד ונכנס תודרום הרופא.** צ"ל **עצמות לבית הכנסת של טורסיים** והניחום באויר **בית הכנסת נכנס תודרום** הרופא [הגהות הגר"א על התוספתא אהלות פ"ד ה"ב]:

הגהות הגרח"ק

(א) **והא.** כצ"ל והא **רשב"י פליג על רבנין ולא עבד** עובדא כוותיה דתני וכו' [ד"א]:

ו) [שבת פי"ד ה"ג - נב.] תוספתא שבת פי"ג ה"ט [בזיעוי, עי' שבת קמ. וע"ז נ.] ז) שבת קלד. ג) אהלות פ"ב מ"ו, נזיר נב. [בזיעוי, תוספתא עדיות פ"ג ה"ו] ד) [נזיר לח., סנהדרין ד., תולין עב., ספרא אמור פרשה ג ד] ה) תוספתא אהלות פ"ד ה"ב

מהר"א פולדא

וחן. והיכן: אלונתית. מפורש (בגלין) [בפרק] תולין (שבת קמ.), יין ושמן ומלח אפרסמון מעורבים עם מים צלולים: **שטרפו.** שערבו: **מחמיר אני לעצמי.** וכ"ג הקל לגבי שמותרים לעולם לקרות עד שיעלה עמוד השחר: **השדרה והגולגלת.** מטמאים בהאהל כשהן שלימים וכן כזית בשר, אבל במגע ומשא עכ"פ כשעורה גמי מטמא, והכא לענין טומאת אהל מייר, דרבנן לא מטמאים להו אלא שלימים ממת אחד, וכ"ע סבירא ליה אפילו משני מתים מטמאים בהאהל: **מטמאים.** בהאהל: **מטהרים.** מטומאת אהל, אבל במגע ומשא מטמא: **באויר.** מקום מגולה אין שם אהל, ובנזיר (נב.) מפיים בהכל"ל של עלסיים, ופי' רש"י של עוקפי מחוסם, ויש מפרשים של אותה אומה: **אין כאן שדרה ממת אחד.** אלא משל שני מתים, כשלרפש יהיה שדרה שלימה: **נעמוד למניין.** מי הם הרוב ואמרי רבים להטות:

ביאור הגרח"ק

ור"ג פליג על רבנן ועבד עובדא כוותיה. בתמיה ור"ג מי הורה לנהוג כמותו נגד הרבים דהיינו לקרות שמע אחר חצות, והא אשכחנא כולהו תנאי דפליגי על רבנן ולא עבדי עובדא כוותייהו: **וחן.** והיכן: **אלונתית.** יין ושן ומים צלולים ואפרסמון והיינו טעמא דלא גזרו ביה משום רפואה, משום דדרך בריאים נמי לסוך בו כשיוצאין מבית המרחץ להצטנן בו הלכך אף לחולה שרי: **ושמן.** היינו אפרסמון: **אסור.** לטרוף בשבת דלעשות אלונתית גזרו טפי משום שחיקת סממנין: **השדרה והגולגלת.** אלו מטמאין באהל השדרה והגולגלות רביעית דם ורובע הקב עצמות או אבר מן המת ומן החי כשיש עליהם בשר: **מב' מתים.** שהי' חצי שדרה ממת א' וחצי שדרה ממת אחר וכן בכולן: **ר' עקיבא מטמא.** דס"ל ב' מתים מצטרפין: **הואיל ויש כאן מטהרין.** בשדרה מב' מתים:

מעשה שבאו בניו מבית המשתה. פירש"י ד"ה ג' - נב.] שבת פי"ג ה"ט [בזיעוי, עי' שבת קמ. וע"ז נ.] ז) שבת קלד. ג) אהלות פ"ב מ"ו, נזיר נב. [בזיעוי, תוספתא עדיות פ"ג ה"ו] ד) [נזיר לח., סנהדרין ד., תולין עב., ספרא אמור פרשה ג ד] ה) תוספתא אהלות פ"ד ה"ב

ר"ש סירילאו

סכין אלונתית לחולה בשבת. [ט]שאין בו סכנה.] בפרק תולין (שבת קמ.) מפרש אלונתית יין ושן ומים צלולין ומלח אפרסמון: **אם לא טרפו מערב שבת אסור.** כדתנן בפרק תולין (שם) אין עושין אלונתית בשבת. ואם לא טרפו מערב שבת כשנורף השמן כעושה לכתחלה דמי: [ט]**וכבר חלה.** שהם במעיו:] **כיי דתנינן תמן.** פ"ב דאהלות (מ"ו): **השדרה והגולגלת.** או שדרה או גולגולת, שיש שמונה עשרה חוליות שדרה בצירוף שני מתים, וכן שמונה של שדרה כוונה כמה לאמרי הכי לקמן ברישא פרק הקורא בירושלמי, הלכך קריית שמע בתפלה היא וכי היכי דמתפלה פטירי פטירי נמי מק"ש, ולזכרון מקדימין וקורין ועדיין אינו עת, אלא לפי שהם מלאו האיברים ונתנוס על גבי הכבש שהיו בטלין עד שיבלע המלח בבשר ובעוד כך קורין שמע ועשרת הדברות וברכת אהבת עולם וברכת כהנים. ובכל יום בעת בלות התמיד עבר זמן ק"ש וכדאמר נמי התם (יומא לז:) דהקורא נמי עם אנשי מעמד לא יצא לפי שמאחרין היו, ופירש"י אנשי מעמד ישראל העומדים בשליחות הצבור על הקרבן שנאמר (במדבר כח ב) תשמרו להקריב לי מלוה שיהיו משמרין ועומדין על קרבנם, הכי דרשי לה בספרי (במדבר פרשת בהעלותך) ובמסכת תעניות (כז.), ומאחרין לקרות עד בלות עבודת התמיד עכ"ל. כלומר דמיד אחר בלות התמיד לעולם עבר זמן ק"ש דהיינו הנץ החמה כדפריש"ת לעיל ואין זקוקין לעמוד רק על התמיד: **ועביד עובדא כוותיה.** בתמיה, והא יחיד ורבים הלכה כרבים: **דתני סכין אלוונתית לחולה בשבת.** מפרש בברייתא במסכת ע"ז (נ.) פרק אין מעמידין בבבלי, איזהו אלוונתית יין ושן ומים צלולים ואפרסמון ועבדי לה לבי מסותא. ורישא דברייתא אין עושין אלוונתית בשבת, ופירש רש"י מפני שהוא לרפואה להצטנן כשיוצאין מבית המרחץ כדמפרש עכ"ל. ומדקאמר אין עושין משמע דאם היתה עשויה מותר לסוך בה בשבת ביציאתו מן המרחץ, וקודם גזירת מרחץ נשנית ברייתא זו כדמייתי כמה ברייתות בפרק (במה מדליקין) [כירה] (שבת מ:) שתנאים היו נכנסין בשבת למרחץ וסכין ואח"כ אסרו חכמים וגזרו שלא להכנס למרחץ בשבת כדאיתא התם. והא דשרי לסוך לרפואה ולא אסור משום גזירה שמא ישחוק סממנין, משום דדרך הבריאים לסוך כן בחול תמיד בצאתם מן המרחץ, וכל שדרך הבריאים לסוך כן בחול מותר לחולים בשבת כדאיתא בפרק שמונה שרצים (שבת קיח.), מיהו אסר התם (קמ.) לעשות אלוונתית עצמה בשבת לחולה כיון דעושה הרפואה עצמה לחולה בשבת איכא למגזר טפי שמא ישחוק סממנין. וברייתא זו דירושלמי אסר אפי' גמר עשייתו, דלוי לומר אפי' סיגן מע"ש המים הצלולים ועירב בהן היין והשמן של אפרסמון, אסור לטרוף אותה ביין ובשמן שבה שיתערבו יפה יפה כדרך שטורפין הבילים בקערה, שאין סגולת רפואת האלונטית עד שיטרוף אותה יפה. ואפשר דאין עושין דקתני בברייתא דבבלי בכללה אף גמר עשייה דהכא: **אבל אם לא טרפו מערב שבת אסור.** כלומר לטרפו בשבת, וגם בכלל הלשון דאם עבר וטרף אסור לסוך שלא יהא חוטא שכר, וזהו דקדוק רישא דקתני סכין וכו' אימתי משמע אימתי מותר לסוך: **וכבר חלה ובקשנו לעשות לו כן וכו' דבריך תבטל בחייך וכו'.** קשיא טובא וכי לא ידעו דיחיד ורבים הלכה כרבים. ועוד מה שהשיב ר' מאיר אע"פ שאני מיקל וכו' הרי זה מעשה לסתור, דפליגי רבנן עליה והוא עביד עובדא כוותיה וכל שכן להורות לרבים. וגרסא דתלמידיו לא ידעו דחלוקין עליו מבריריו, ומאי דאמר הוא אע"פ שאני מיקל לאחרים היינו דלא היה מותר ביד העושין מאליהם, אבל אם היו שוחלין לו אם מותר היה אוסר להם והוא לא הורה הדין לתלמידיו הלכה למעשה אלא שנה להם דרך לימודו מותר לטרוף ולסוך, וסבור היה שכבר שמעו שאחרים חולקים עליו והם לא יעשו אלא כרבים. מכל מקום ר' שמעון בן יוחאי (לקמן ט.) היה עושה חסידות יתירה לחמות בעושין נגד חבריו הרבים. ואפשר דר' מאיר נמי היה נוהג כן בכל הדינין רק כאן מפני החולה היה שותק: **כי הא דתנינן תמן.** פרק שני דאהלות (מ"ו) השדרה והגולגולת משני מתים וכו' ר' עקיבא מטמא וחכמים מטהרים. ופירש רבינו שמשון והא דמטהרים רבנן היינו מטומאת אהל אבל מטומאת במגע ומשא דהא איכא עכם כשעורה. ע"כ: (עי' סוף העמוד כאן ד"ה והיאוהו) **ונכנס תודרום הרופא.** שהיה נקי בחכמת הרפואות, שכן הרופאים מכת חרב או אבן שקורין שורוגאנ"וש בקיאים בחכמת הרפואות: **ויש כאן מטמאין.** אע"ג דלא תנן אלא ר' עקיבא מטמא, הוא היה הראש שטמא [ו]נראה לקלת חבריו שברתו ולא הוזכרו אלא הרבים החולקין עליו: **לעמוד למנין.** אולי חזרו קלת מהרבים החולקין לסברתו של ר"ע ויהיו בין הכל רבים מטמאין: **הואיל והיית מטמא וטיהרת טהור.** כלומר ודאי כיון שאתה ראש החולקין ולא טיהרת אלא שכבר עתה מקרוב נשאת ונתת עם כל חבריך החולקין ולאית שעמדו בסברתם ולכך לא רצית הלכה למעשה להורות כסברתך אלא כדעת רבים, א"כ אין אנו צריכים למנות אם רבים עמך וטהור. וקשה דבגזיר בפרק כהן גדול (נב:) מייתי ברייתא בבבלי דהדר ביה ר"ע, אם כן אין מכאן ראיה דלא עבד עובדא כוותיה דאילו לא הדר דלמא הוה מטמא, וי"ל דהירושלמי אדר' שמעון סמך דאמר התם דכל ימיו לא חזר בו ומסתמא לא הכמיש ר' שמעון המעשה הזה המפורסם, אלא שהבין דמשום דלא למעבד עובדא נגד הרבים טיהר כדעתם לא משום דחזר בו: **והניחוהו באויר בית הכנסת בלוד.** כדי שלא יבא אדם בטבגה ויגע בעצמות, ולא נתנו לב לטומאת אהל ונכנסו אם בני אדם והוצרכו הלכה למעשה אם טמאים או טהורים, דכל זמן התנאים והאמוראים עד אביי ורבא היה אפר פרה והיו עוסקים בתורת טומאה וטהרה, לכך צוו חכמים לרופאים הבקיאים לדעת אם ממת אחד יהיו טמאים ודאי, ואם משני מתים יעמדו למנין לטמאם או לטהרם, שהתוספות שפירשו שם (נזיר נב. ד"ה מעשר) שבאויר בית הכנסת מקום שאין גג עליו הניחוהו כדי שלא יטמא באויר, ודאי לא ראו להירושלמי זה, דהא קמן משום הלכה למעשה שנטמאו בני אדם בהאהל לדעת ר"ע הוצרכו למנין. והוכיח הירושלמי דלא רצה לעשות נגד רבים בשני המעשים דר' מאיר ורבי שמעון בר יוחאי דמייתי:

מאימתי בזמן שטרפו ביין ושמן מערב שבת אבל אם לא טרפו מערב שבת אסור. [ד]תנו רבנן אין עושין אלונטית בשבת אבל אם לא טרפו מערב שבת אסור. [ה]אמר ר' שמעון בן אלעזר מתיר היה ר' מאיר לטרוף יין ושמן ולסוך לחולה בשבת. וכבר חלה ובקשנו לעשות לו כן ולא הניח לנו. ואמרנו לו רבי [ב][ה]דבריך מבטל בחייך. ואמר לן [ו]אף על פי שאני מיקל לאחרים מחמיר אני על עצמי דהא פליגי עלי חברי. והן אשכחנן דר' עקיבה פליג על רבנין ולא עבד עובדא כוותיה. כיי דתנינן תמן [א]ז[ז]השדרה והגולגלת משני מתים [ב]ח[ח]רביעית דם משני מתים [ג]ורובע עצמות משני מתים [ד]אבר מן המת משני מתים [ה]אבר מן החי משני אנשים ר' עקיבה מטמא וחכמים מטהרין. תני [ט]מעשה שהביאו קופה מליאה [ו]עצמות מכפר טבי והניחוה באויר [ז]הכנסת בלוד ונכנס [ח]תודרום הרופא ונכנסו כל הרופאים עמו [ט]אמר תודרום הרופא אין כאן שדרה ממת אחד ולא גולגולת ממת אחד אמרו הואיל ויש כאן מטהרין ויש כאן מטמאין נעמוד על המניין

דתנינן תמן. מסכת שביעית (פ"ט מ"ח) כל הספיחים מותרין חוץ מספיחי כרוב וכו', כתב רבינו שמשון דספיחים שגדלו בשביעית אסירי מן התורה, דיליף לה מקרא בברייתא דכתיב (ויקרא כה כ) הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו וכי מאחר שאין זורעין מהיכן אוספין אלא מכאן דאפי' ספיחין שגדלו מאליהן אסור. והא דשרי רבי שמעון הייו ספיחין שגדלו בשמיטה ונלקטו בשביעית, חוץ מספיחי כרוב שגדילין מהר ביותר ויתשוב דהם משל שמיטה, אבל שאר ירקות יש בהן היכר דכי גדלו בשביעית היו קטנים, ורבנן אסרו כל הספיחים שגדל בשמיטת אלו ספיחי כרוב: שנייא הכא שהיא לשינון. לשון ושנותם לבניך (דברים י ז): מעתה אפי' משעלה עמוד השחר וכו'. כלומר וכי מימא דכיון דמלוה בקריאתה בקורא בתורה אפי' לרבנן אין קפידא אם יורה שיקרא אוה, ולכך אמר להם דאם לא עלה עמוד השחר מיידין אתם לקרות. [ו]מיידין לאו דוקא אלא בקורא בתורה וכמו פרעון תפלה למי שאכתה תפלה, דאמרן פרק תפלת השחר (כו.) דיש לה תשלומין, אם כן מאי איריא אם לא עלה אפי' עלה נמי מתורת פרעון ליתייבו. וכן מצאתי כתוב דיש פרעון לקריאת שמע בשמע הסמוכה לה כתפלה, ונשאר הדבר בקושיא. ואמר התלמוד דיש שרלה לתרץ, תמן בשלשה המעשים שהביא אפשר וכו'. ונמצא דלדעת הירושלמי דלא הורה להם לעתיד לקרות עד עמוד השחר אלא עתה שאתו ועברו המועד אמר להו שיקראו כמותם, גם הם כשאמרו לו לא קריאו את שמע בבר (הם) [היו] יודעים שהלכה כרבים המולקים עליו, והכי אמרו כמלטעירים אוי כי שכחנו לקרות שמע בעסק המשתה, אמר להם אע"פ שהלכה כרבים, בעת אי אפשר לעשות כמותם עשו כמוני: הקטר חלבים ואברים ואכילת פסחים אנן תנינן וכו' אית דלא תני וכו'. אחז הירושלמי לשון המשנה ואמר שהגירסא המקובלת בידם במשנה היא כך הקטר וכו', ואמר שם מי שאינו גורס במשנה אכילת פסחים וזו גירסת הבבלי, והכי אמרינן בפיסקא דבבלי (ט.) הקטר חלבים ואיברים וכו' ואלו אכילת פסחים לא קתני: מאן תנא אכילת פסחים ברבנן. כלומר לגירסתנו דגרסינן במשנה אכילת פסחים ניחא דמתוקמא משנתינו כרבנן. והיה לירושלמי בריית דפליגי בה רבנן ור' אלעזר, אבל בבבלי [פליגי בה] ר' עקיבא ורבי אלעזר: [דלא] תנא ר' אלעזר. וכן נמי מוקי לה בבבלי: נאמר כאן לילה. ואכלו את הבשר בלילה הזה, ונאמר להלן ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה:

התחילו מר' עקיבה וטיהר. אמרו לו הואיל והיית מטמא וטיהרת טהור. [ה]והן אשכחנן דר' שמעון פליג על רבנין ולא עבד עובדא כוותיה. כיי דתנינן תמן [ו]ר' שמעון אומר כל הספחין [א]מותרין חוץ מספיחי כרוב שאין כיוצא בהן בירקות שדה. וחכמים אומרים [א]כל הספחין אסורין. [ב]ר' שמעון בן יוחי (א)[ב]עבד עובדא בשמיטתא חמא חד מלקט [ג]ספיחי שביעית. אמר ליה ולית אסור [ד]ולאו ספיחין אינון [ה]אמר ליה ולא את הוא שאת מתיר. אמר ליה ואין חבירי חולקין [ו]עלי וקרי עלוי [א]ופורץ גדר ישכנו נחש וכן הות ליה. [ז]ורבן גמליאל פליג על רבנן ועבד עובדא כוותיה. שנייא הכא שהיא לשינון. מעתה אף משיעלה עמוד השחר. ואית [ח]דבעי מימר תמן היו יכולין לקיים דברי חכמים ברם הכא כבר עבר חצות ולא היו יכולין לקיים דברי חכמים. אמר לון [ז]עובדין עובדא [ח]כוותיה: ולא זו בלבד אלא כל שאמרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר הקטר חלבים ואברים [ב]ואכילת פסחים מצותן עד שיעלה עמוד השחר: אנן תנינן אכילת פסחים. אית דלא תני אכילת פסחים. [ט]מאן [ט]תנא אכילת פסחים [י]רבנן ומאן דלא תנא אכילת פסחים [ט][כ]ר' אליעזר. ומאי טעמא דרבי אליעזר. [ט]נאמר כאן [ב][ל]לילה ונאמר להלן [ג]לילה מה לילה שנאמר להלן חצות אף כאן חצות. בלילה הזה ונאמר להלן ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה:

התחילו מר"ע. למנות והוא טיהר ומשום חכמים דפליגי עליה: כהאי דתנינן תמן. פ"ט דשביעית כל הספיחין מותרין לכל בשביעית דהא דכתיב (ויקרא כה ה) את ספיח קציר לא תקצור היינו שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה אלא קוצר מעט מעט ואוכל: חוץ מספיחי כרוב. שאין כיוצא בהם בירקות שדה שדרך רוב האדם לזרעם בגינות וגזרו עליהן חכמים שמא יזרעם בגינה וימר ספיחין הן: כל הספיחין אסורין. מדבריהם ואפי' מיני תבואה וקטנית גזרו עליהם מטעם זה ורשב"י עבד עובדא בשמיטתא כוותייהו דחכמים כדמסיים ואזיל ומ"כ כל אלו לא סמכו על עצמן למעשה, ומפני מה ר"ג דפליג עם רבנן ועבד עובדא כוותיה: שנייא הכא שהיא לשינון. ללימוד ואינו מפסיד בקריאת שמע ואפי' לאחר שעבר זמן ודאי לה אם"ס להאי שיטא דאם כן מעתה אף משיעלה עמוד השחר יקרא ולמה אמר להן אם לא עלה עמוד השחר: ואית דבעי מימר. דשאני הכא דתמן בהני עובדי היו יכולין לקיים דברי חכמים ולפיכך לא סמכו על דעת עצמן למעשה אבל הכא כבר עבר זמן דחכמים ולפיכך אמר לון עבידו עובדא כוותי דידי: פיסקא ולא זו בלבד וכו'. אין תנינן אכילת פסחים. היו גורסין במתני' גם אכילת פסחים שמצותן עד שיעלה עמוד השחר: רבנן. דאיתנו סברי דמדאורייתא זמן אכילת פסחים כל הלילה: רבי אליעזר. דס"ל דמדאורייתא הוא עד חצות: נאמר כאן לילה. ואכלו את הבשר בלילה הזה:

מהר"א פולדא

וטיהר. בשעת מעשה חזר בו כרבנן אפילו לקולא, כ"ש לחומרא: כיי. כי הא': כל הספיחים מותרים. בספיחים שגדלו בשמיטה בהיתר, ונמנעו לבשביעית אלא נלקטו עד שביעית מיירי, ומילכיים הם בין ספיחי שביעית שכבר הם גדולים, אבל ספיחי כרוב מפרש התם בש"ס (ירושלמי שביעית פ"ט ה"ח - עח.): שאין יכול לעמוד עליו אם אדם אם יבן, ויביא מן האדם ויאמר יבן הם: ולאו ספיחין אינון. בתמיה, כל זה מדברי ר"ש: וקרי עלוי וכו'. שהיה לו לחזק לדברי חכמים דאסרי, ש"מ שרבי שמעון נמי חייש לדברי חכמים בשעת מעשה ולאסרן, דאל"כ אין שייך ל"ש לקרות עליו פורץ גדר, דלא גרע זה מחילו שאל ממנו הלכה למעשה, אלא ודאי דלא עבד עובדא כוותיה: לשינון. כאדם שקורא בתורה, כדאמן מכאן ואילך כאדם שקורא בתורה. והש"ס מקשה על זה ל"כ אפילו אמ"כ נמי, ולא משני כלום: ואית דבעי מימר. כמו ואיכא דרולה לתרץ הקושיא הראשונה, התם וכו': עובדין עובדא. עשו מעשה כמותי: אנן תנינן. אנו גורסים במתני' נמי אכילת פסחים עד חצות ויש שאינן גורסין כן וכמו שהיא שנויה נמי לפנינו, לפי שזמנה כל הלילה: רבנן. הוא ר"ע דפליג, וטעמיה מדכתיב (שמות יב יח) בחצות ושעת חצות הוא בצוקר דכתיב (שמות שם כב) ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר: נאמר כאן לילה. דכתיב ואכלו את הבשר בלילה הזה, והתם כתיב ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה, מה לילה שנאמר להלן חצות דכתיב (שמות שם כב) ויהי בחצי הלילה וגו', ה"נ עד חצות. ותפזון דקרא לחצות דמצריים אמת, שהיו נחפזים על מכת בכורות שהיתה בחצות:

שינויי נוסחאות

א) מותרין. בכי"ר ובספר הפרדס ובפסחים (נא:) ובילקו"ש (רשלח קלג) אסורין ועיין בתוס' בפסחים שם (ד"ה כל):

ב) עבד עובדא בשמיטתא. בכי"ר ובספר הפרדס ובירושלמי שביעית (פ"ט ה"א - עא:) ובקה"ר (יח) עבר בשמיטתא. בב"ר (עט ו) ובילקו"ש (שם) עבר בהדא בקעת דבית נטופא:

ג) ספיחי שביעית. בירושלמי שביעית (שם) ליתא לתיבת ספיחי. בתוס' (פסחים נא: ד"ה אני ראיתי) ספיחי כרוב בשביעית:

ד) ולאו ספיחין אינון א"ל ולא את. ברש"ס בשביעית (שם) א"ל ולאו ספיחין אינון ולא את. וכעי"ז בכי"ר כאן ובר"ח (פסחים נא:). בספר הפרדס ליתא לתיבות ולאו ספיחין אינון:

ה) אמר. כ"ה בד"א ובירושלמי שביעית (שם). בכי"ל וד"ר אמרי. בדפ"ר אמרו:

ו) עלי. בילקו"ש (שם) עלי פרצת גדרן של חכמים:

ז) עובדין. בכי"ר עבדו. ברש"ס עבדון:

ח) כוותיה. ברש"ס ובד"א כוותי:

ט) תנא. ברש"ס דתני:

י) רבנן. בבבלי (ט.) ר' עקיבא:

כ) ר' אליעזר. בכי"ר ר' אלעזר. ברש"ס כאן ובסמוך ר' אלעזר בן עזריה וכ"ה בבבלי (שם):

ל) לילה וכו' לילה. ברש"ס בלילה הזה וכו' בלילה הזה:

הגהות הגרח"ק

(א) עבד עובדא. צ"ל עבר [כ"ה בשביעית]:

תורה אור השלם

א) חֹבֵר גּוּמֵץ בּוֹ וּפֹוֵל וּפֹרֵץ גָּדֵר יִשְׁכָּנוּ נָחָשׁ: (קהלת י ח)

ב) וְאָכְלוּ אֶת הַבָּשָׂר בַּלַּיְלָה הַזֶּה צְלִי אֵשׁ וּמַצּוֹת עַל מְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ: (שמות יב ח)

ג) וְעָבַרְתִּי בְאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּלַּיְלָה הַזֶּה וְהִכֵּיתִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי יְיָ: (שמות יב יב)

ביאור הגרח"ק

התחילו מר"ע וטיהר. אלמא כשבא להורות עבד

עין משפט

א מיי' פ"ד מהלכות שמיטה ויובל הלכה כ:

ב מיי' פ"מ מהלכות קרבן פסח הלכה טו ומגל"מ:

ר"ש סיריליאו

להכיר אם הן ממת אחד או משני מתים: דתנינן תמן. בפרק הפיגם במסכת שביעית (פ"ט מ"ח): כל הספיחין מותרין. בספיחין היולאים משביעית למולאי שביעית מיירי כדמוכחינן התם: חוץ מספיחי כרוב. התם מפרש טעמא: שנייא הכא שהיא לשינון. וכיון דתלמוד תורה היא ליכא קפידא: ולא היו יכולים לקיים דברי חכמים. דאם מקיימין תבטל ק"ש, ומדאורייתא הא מיתחייבי עד שיעלה עמוד השחר ואפילו לרבנן, מה שאין כן בגי אלונתיה דבקיום דברי חכמים ליכא איסורא. וגבי עלמות המת דטיהר, ואע"ג שלר' עקיבא שורפין את התרומה עליה, ואסור לאכול תרומה טמאה מן התורה, שאני התם דאיתנהו תשו לסברייה ואיהו לא חיים משום דהדר ביה. ומהכא מוכח לה ר' יהודה דהדר ביה ר' עקיבא, דלאיתא פרק כהן גדול וגזר (מיר עב.): עבדון עובדא כוותי. ובגמ' דילן אמרינן, דמשום דאיתנהו עבדו עובדא כוותיה, דעד כאן לא פליגי רבנן עליה אלא בפוסא ובמזיד, ור"ג אפילו בפוסא קא אמר, וכמו שכתוב בהילכות הרי"ף ז"ל (ב. מהדה"ר): אנן תנינן אכילת פסחים. דמצותן עד שיעלה עמוד השחר: רבנן. היינו ר' עקיבא דדרים (בבבלי ט.) עד שעת חפזון [דישראל], שנחפזו לצאת ביום, דלכתיב (שמות יב כב) לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר: נאמר כאן בלילה הזה. ואכלו את הבשר בלילה הזה: ונאמר להלן בלילה הזה. ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה: מה להלן חצות. דלכתיב קרא:

עובדא כרבנן: הואיל והיית מטמא וטיהרת טהור. הואיל ואתה הוא שמטמא ועכשיו טיהרת הרי טהור וא"צ לעמוד למנין: כל הספיחין מותרין. ספיחי שישית שנכנסו לשביעית מותרין, ולא גזרינן אטו ספיחי שביעית שהן אסורין, משום שניכרין הן של ששית שהן גדולין משל שביעית שהן קטנים: שאין כיוצא בהן בירקות השדה. שספיחי כרוב גדלין מהר ושל שביעית נמי גדולין הן: כל הספיחין אסורין. אטו ספיחי כרוב: ורבן גמליאל פליג על רבנן ועבד עובדא כותיה. השתא חזור להקשות על ר"ג, דכיון דחזינן כולהו תנאי דלא עבדי עובדא כוותייהו נגד הרבים, היכי עביד ר"ג עובדא כוותיה: שנייא הכא שהיא לשינון. שנייא הכא שלא אמר להם לקרות שמע למצוותה אלא לשינון שקר"ש דברי תורה הם והקורא לא הפסיד כקורא בתורה: מעתה אף משיעלה עמוד השחר. יכולין הן לקרות לשינון ואמאי קאמר להו אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות: תמן היו יכולים לקיים דברי חכמים. כולהו עובדי דלעיל דעבדי תנאי כרבנן משום שהיו יכולין לקיים דברי חכמים כגון בשבת שלא לטרוף אלונתית ואפי' להקל כגון לטהר אצל ר"ע: ברם הכא כבר עבר חצות וכו'. הלכך אמר להם כיון שאינכם יכולים לקיים המצוה כחכמים חייבים אתם לקרות כוותי, ולא דמי לשדרה וגלגולת דהתם לא מפשינן טומאה כר"ע, אבל הכא לא הפסיד אי עבד עובדא כר"ג: אנן תנינן אכילת פסחים. גרס' במתני' אכילת פסחים שהיא נמי מצותה עד שיעלה עמוד השחר: רבנן. דס"ל אכילת פסחים מן התורה כל הלילה ורבנן גזרו עד חצות: ר"א. דס"ל מן התורה עד חצות: נאמר כאן לילה. אצל אכילת פסחים ואכלו את הבשר בלילה הזה: ונאמר להלן לילה. ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה:

ולית כאן אכילת פסחים אפי' כרבנן. כלומר דלא היא, דאפי' לרבנן דס"ל דמן התורה זמן אכילת פסחים כל הלילה אפ"ה לא מלינן למימרי בהדי איכ דאם עבר חצות מותרין עכ"פ לאכלן או להקטירן עד עלות השחר דלא אמרו חכמים אלא לכתחילה, אבל באכילת פסחים לא משכחת לה אפי' בדיעבד, שהרי גזרו חכמים טומאה עליהן כדתנן בסוף פסחים (קכ:) הפסח אחר חצות מטמא את הידים: כל הנאכלין ליום אחד קדשים קלים. כלומר אע"ג דאיכא קדשי קדשים הנאכלין ליום א' כחטאת ואשם, ותיבת כל הוא דדייק דלא תני והנאכלין ליום א', הלכך קאמר דאי הוה תני הכי הו"א דלא גזרו חכמים לכתחילה עד חצות אלא בקדשי קדשים דתמידי, ואע"ג דלענין חיובא דומיא דשאין הן מ"מ מכיון דהאוכלין בקדשי קלים מרובים הן ביותר שנאכלין לכל אדם ס"ד אמינא דלא גזרו בהן למיעבד הרחקה כמו בקדשי קדשים דהאוכלין מועטין הן שאין נאכלין אלא לזכרי כהונה ומיישינן טפי דלא אתו לידי נותר, ומש"ה קאמר כל הנאכלין דאפילו קדשי קלים אמרו בהן חכמים עד חצות ומשום סייג כדמפרש ואזיל דשמא יטעה ויבא לידי חיוב: **מתני'** משיכיר בין תכלת ללבן. בין חוטי תכלת לחוטי לבן שבציצית: בין תכלת לכרתן. כרתן כריסין פו"רש בלעז ונבע התכלת קרוב לגוון כרתן: עד הנץ החמה. עד שעה שהחמה מתחלת לזרוח בראשי ההרים: עד שלש שעות. ביום עד סוף שעה שלישית שהוא רביע היום בזמן שהימים והלילות שוין ולעולם זמן ק"ש הוא עד רביע היום בין שהימים מרובים בין קצרים. וכן הא דתנן לקמן (פ"ד ה"א - מב:) תפלת השחר עד ד' שעות ביום היינו עד שלש היום ולפי שלש היום הוא ד' שעות בזמן שהימים והלילות שוין נקט ד' שעות וכל מקום שנזכר במשנה כך וכך שעות ביום על דרך זה אתה צריך לחשוב ולדון: שכן דרך בני מלכים. שאין עומדין ממטתן עד סוף שעה שלישית ורחמנא דאמר ובקומך עד שעה שכל בני אדם עומדים ממטתן קאמר, והלכה כר' יהושע. ומיהו לכתחלה צריך לכוון לקרות ק"ש עם הנץ החמה כמו שהיו הותיקין עושים: **לא הפסיד.** כלומר לא הפסיד מלברך לפניה ולאחריה אלא אע"פ שעברה עונתה קורא ומברך לפניה ולאחריה: **כאדם שהוא קורא בתורה.** אע"פ שלא יצא ידי חובת ק"ש בעונתה יש לו קבול שכר כקורא בתורה: **גמ' ביני מתניתא.** כן צריך לפרש בין תכלת שבה שבציצית ללבן שבה כדמפרש ואזיל דמ"ט דרבנן דכתיב ורא"ת אותו מן הסמוך לו משיכיר בציצית בין תכלת ללבן הסמוך לו לראותו אז הוא עונת ק"ש:

אמר ר' חונה [א]**ולית** [א]**כן אכילת פסחים אפילו כרבנן** [ב]**דתנינן** [ב]**הפסח אחר חצות מטמא את הידים: כל הנאכלין ליום אחד וכו':** [ג]**כל הנאכלין ליום אחד** [ג]**קדשים קלים. ואם כן למה אמרו חכמים וכו'.** [ד]**אם את הוא אומר עד שיעלה עמוד השחר הוא סבור שלא עלה עמוד** [ה]**השחר נמצא אוכל ומתחייב מתוך שאת אומר לו** [ו]**עד חצות אפילו הוא אוכל אחר חצות אינו מתחייב: הלכה ב מתני'** [ז]**מאימתי קורין את שמע** [ח]**בשחרין** [ט]**משיכיר בין תכלת ללבן.** [י]**ר' אליעזר אומר בין תכלת** [יא]**לכרתן** [יב]**עד הנץ החמה.** [יג]**ור' יהושע אומר** [יד]**עד שלש שעות שכן** [טו]**דרך** [טז]**בני** [יז]**מלכים לעמוד בשלש שעות.** [יח]**הקורא מיכן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה: גמ'** (בעי) [יט][כיני] **מתניתא** [כ]**בין תכלת** [כא]**שבה ללבן שבה.**

אמר רב הונא לית כאן אכילת פסחים. כלומר דלא היא דאפי' במשנה פסחים, ומפרש טעמא ואזיל. וכן בירושלמי פרקא קמא דפסחים (ה"ח - ג.) על בריתא לית כאן נשים, ופירשו המפרשים הר"ן (רי"ף פסחים ח: ד"ה ואמרינן) והרא"ש (פסחים פ"ק ס"ג) דפירושו דלא תגרום נשים: **ואפילו כרבנן.** כלומר דאמיא מתניתין כרבים לא תנחר בריות הזה: דתנינן הפסח אחר חצות וכו'. כלומר דרבי סתם לן בסוף פרק ערבי פסחים כרבי אלעזר, ואם כנגרסתך קשיא סתמא אסתמא. והכי נמי איתא התם בגמרא בבבלי (קכ:) בפסקא הפסח אחר חצות מטמא את הידים, אלמא מחצות הוה ליה נותר, כלומר גזרו חכמים על הנותר לטמא את הידים כדמפרש טעמא התם, ומסיים שם מאן תנא ר' אלעזר בן עזריה דאמר בברייתא התם אין זמן פסח מן התורה אלא עד חצות. ולא תיקשי סתמא דבפרק שני דמגילה (מ"ו) דקתני דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה ואמר בבבלי (כפ.) כל לאתויי אכילת פסחים, דלא מיקרי סתמא לאקשויי מינה אלא כי תני לה בהדיא ולא מכח יתור תבין אותה.

והא דלא מייתי מתניתין דפרק תמיני דזבחים (מ"ד) דתנן בהדיא הפסח אינו נאכל אלא עד חצות ואמר נמי התם רב יוסף בבבלי (נז:) דרבי אלעזר [בן עזריה] היא, משום דסבירא ליה לרב הונא כדאמרי התם אביי, דלמא זמנו עמוד השחר והא דתנן עד חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה כשאר הנאכלין ליום אחד, אבל מתני' דערבי פסחים על כרחין רבי אלעזר היא, דאי זמנו מן התורה עד עמוד השחר לא היה מטמא מחצות, דלא גזרו אלא על הנותר ולא הוי נותר אלא אחר עמוד השחר, והיכי תנן אחר חצות מטמא את הידים, וכן כתב רשב"ם שם: **נמצא אוכל ומתחייב.** כרת משום נותר, ומוטב להביא קדשים לבית הפיסול למעט זמן אכילתן שלא לאכול אחר חצות משיאכל עד הבקר ויבא לידי כרת, כך כתב רשב"ם נמי שם: **מתני' בין תכלת.** צבע ירוק דומה לצבע כרתן. ופירש הערוך כרתן צבע דומה לתכלת קלת: **גמ' בין תכלת שבה ללבן שבה.** היינו ב' חוטי לבן שעם שני חוטין תכלת, לאפוקי בין אמר לבן לאמר צבוע תכלת, שזה בגילה נמי יכול להכיר, ודרש ליה הכי מן הקבלה, מן הסמוך לו היינו לבן שעם התכלת שאצלו:

לית כאן אכילת פסחים. לא תתני במתני' אכילת פסחים, והכי גרסי לה בני בבל: **אפי' לרבנן.** דאפי' רבנן מודו דאין לאכול הפסח מחצות ואילך: **דתנינן תמן.** בסדר ערבי פסחים (פסחים קכ:): **הפסח אחר חצות מטמא את הידים.** והיינו מדרבנן דאסרו ליה, דאי מדאורייתא ומשום נותר הא קתני סיפא הנותר מטמא את הידים, וממשנה יתירה קא דייק, אבל בגמ' דילן (שם) סבירי דהכיא מיתניא כר' אלעזר בן עזריה ודאורייתא היא: **קדשים קלים.** פירשתי במשנה: **מתני' מאימתי קורין את שמע בשחרין.** דמקמי הכי לאו זמן קיומה הוא: **משיכיר בין תכלת ללבן.** תכלת הוא דס הדג שמטו מלוזן, וצבעין דאמר באותו דס, וצבעו ירוק וילדי בלע"ז: **בין תכלת לכרתי.** תניי (במדבר יא ה) תרגום כרתי, פורים בלע"ז. ומתמיר הוא דלא הגיע הזמן עד שיכיר בין תכלת לכרתי: **עד הנץ החמה.** כלומר וסוף זמנה עד הנץ החמה. ומפרש בגמ' שמטפטפת חמה על ראשי ההרים וזוחרת עליהם, מלשון הנצו הרמוניס (שה"ש ז יג): **עד שלש שעות.** יש שפירש עד רשש שעה שלישית, ויש שפירש עד סוף שלש שעות[א]: **לא הפסיד.** מפרש בגמרא (בבלי יז:) לא הפסיד הברכות: **גמ' ביני מתני' וכו'.** קשיא ליה לבעל התלמוד מאי דמקשי בגמ' דילן (ט:) היכי דמי, אילימא בין גבנא דעמרא חיורא לגבנא דתכלתא, הא בגילא נמי מידע ידיע, אלא בין תכלת שבה וכו'. ופי' רש"י ז"ל גיזת צמר שצבעה תכלת, ויש בה מקומות שלא עלה הצבע יפה. ואינו כן, כדמשמע הכא דאמרינן ורמיתם אותו מן הסמוך לו, אלא בציצית הכתובה בק"ש מיירי, שנותנין בו שלשה חוטי לבן והיינו שש, וחוט אחד של תכלת והיינו שיש, ונאחד מן השמיים הוא כורך על השבעה, ואינו ניכר אלא ביום, וכן פי' בערוך (ערך תכלת). ומאי דאמר שבה, תכלת הכתובה בה, והיינו בק"ש. דקתני, מן הסמוך לו [*לציצית שבשפת הבגד], דהיינו הלבן שבגדיל תכיר התכלת שאצלו:

[א] מיי' פ"י מהלכות מעשה הקרבנות הלכה ח [סמ"ג עשין קפג]:
ב [מיי' שם פ"ד הלכה ג ופ"י שם הלכה ח]:
ג [מיי' פ"א מהלכות ק"ש הלכה יא טוש"ע או"ח סימן נח סעיף א]:
ד מיי' פ"א מהלכות ק"ש הלכה יג טוש"ע או"ח סימן נח סעיף ו:

שינויי נוסחאות

א) כן. בכי"ר וברש"ס כאן:
ב) דתנינן. ברש"ס דתנינן תמן:
ג) קדשים קלים. באו"ז (ח"ב הל' פסחים סי' רלא) קדשי קדשים:
ד) אם את הוא. ברש"ס אם אתה. וכעי"ז בד"א:
ה) השחר. ברש"ס השחר והוא עלה. וכעי"ז בכי"ר:
ו) בשחרין. כ"ה בכי"ל וד"ו במשניות שבתחילת הפרק וברש"ס ובזוהר (פנחס רמג.) ובשו"ת רמ"ע מפאנו (סי' א). בכתה"י ודפוסים כאן ובמשניות ובבבלי (ט:) בשחרית:
ז) ר' אליעזר. בראש"ש (סי' י) ר' אלעזר:
ח) לכרתן. ברש"ס ובמשניות ובבבלי (שם) לכרתי. בערוך (ערך כרת א) כתב ריש ששונין בין תכלת לכרתא:
ט) עד הנץ החמה. במשניות ובבבלי (שם) וגומרה עד הנץ החמה. ועיין בתויו"ט ובשו"ת רמ"ע מפאנו (שם):
י) ביני. כ"ה בכי"ל ובד"ו במשניות שבתחילת הפרק ובכי"ר וברש"ס ובדפ"ו. בכי"ל וד"ו כאן ובד"א ובבבלי (ט:) ובראבי"ה (סי' כה) ליתא:
כ) מלכים. בראש"ה (ט:) אדם:
ל) ביני. כן נראה שהיה כתוב בכי"ל וכ"ה ברש"ס ובד"א ודפ"ו ובספר העיטור (הל' ציצית). בכי"ר ובד"ו ובחרדים בני, וכן הגיה מגיה כי"ל.
בראש"ש (סי' י) תני:
מ) שבה. בתוס' (מנחות מג:) שבציצית:

הגהות הגר"א

[א] **ולית כן אכילת פסחים אפילו כרבנן דתנינן.** צ"ל לית כאן אכילת פסחים דתנינן. (ולפ"ז סובר הירושלמי כש"ס דידן בפסחים (קכ:) דמוקי ההיא דהפסח לאחר חצות מטמא את הידיים כראב"ע. ובירושלמי שלהי פסחים (פ"י ה"ז -פו.) נמי כן הוא לפי הגהת הקרבן עדה שם (ד"ה ה"ג הגנו). וקאמר הירושלמי דכיון דאיכא סתמא כראב"ע, א"כ מסתמא מתני' דידן נמי כוותיה. ולא ס"ל להירושלמי בזה כלל דסוף פ"ב דמגילה (כא.) לרבות אכילת פסחים ולאפוקי מראב"ע, כדאיתא בש"ס דידן שם. ומדלא הביא הירושלמי מתני' דאיזהו מקומן (זבחים נו:) שמע מינה דס"ל דלר"ע נמי אסור לכתחלה לאכול כי אם עד חצות, וכמ"ש רש"י בפסחים צג: ד"ה בשעת. ושלא כדברי הרשב"א בתשובה ח"א סי' תמ"ה. וכ"ה שיטתו בביאורו לאו"ח סי' תע"ז ס"ק ה' (ד"ה ויהא) כפרש"י) [רד"ק]:

ביאור הגרח"ק

ולית כן אכילת פסחים אפי' כרבנן. אפי' לרבנן נמי לא גרסינן אכילת פסחים דאי גרסינן ליה הוה משמע דבדיעבד שרי לאכול אכילת פסחים אחר חצות ותנינן: **מטמא את הידים. ליום א' קדשים קלין.** כל דתנינן לרבות קדשים קלים דיש מהן שנאכלין ליום א' כגון תודה ואיל נזיר וקמ"ל דאף הן מדרבנן אינן נאכלין אלא עד חצות: **ואי"כ למה אמרו חכמים וכו'.** כדי להרחיק את האדם מן העבירה כיצד: **ומתחייב.** כרת משום נותר או ביטול מצות ק"ש מדאורייתא: **אינו מתחייב.** אע"ג דקעבר על דברי חכמים אינו מתחייב כרת: **מתני' משיכיר בין תכלת ללבן.** אע"ג דמעלות השחר יממא הוא אין קורין ק"ש אלא משיכיר בין תכלת ללבן שאינו ניכר אלא באור גדול וטעמא ילפינן בגמ': **ר"א אומר בין תכלת לכרתן.** כרתן הוא ירוק וזמנו של ר"א מאוחר מזמנו של ת"ק שלהבחין בין הצבועין צריך יותר אור מלהבחין בין תכלת ללבן: **עד הנץ החמה.** זמנה של ק"ש עד הנץ החמה וטעמא כדאמרינן בגמ' כדי שיסמוך גאולה לתפלה וזמנה של תפלה עם הנץ החמה הוא: **שכן דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות.** דריש ובקומך בשעה שבני אדם עומדים משנתם: **לא הפסיד.** אע"ג דלא קיים מצות ק"ש לא הפסיד כאדם שקורא בתורה דהא דברי תורה הם אבל בגמ' בבלית אמרו לא הפסיד ק"ש בברכותיה: **גמ' ביני מתני' בין תכלת שבה ללבן שבה.** ת"ק דקאמר בין תכלת ללבן לא תימא בין גיזת צמר הצבועה תכלת לגיזת צמר לבן דהא אפי' בליליא נמי מידע ידעי מכמים וכו' הכי הוה ליה למימר ולא אמרו חכמים עד חצות וכו' אלא ודאי כמ"ש. ועל זה אמר הש"ס קדשים קלים ולא למעוטי קדשי קדשים אלא דבקדשים קלים מפורש בקרא כל הלילה, והיינו בתודה, וקדשי קדשים מיעיטו לעניין, ולא שייך טומאה אלא מקדשים קלים דאילו קדשי קדשים דלעולם בחמת מן התורה עד חצות. וגם אחי שפיר מה שהקשו על רש"י ז"ל והרמב"ם דפי' הכא דכל הנאכלין דיש בכללן נמי קדשי קדשים והש"ס מפרש קדשים קלים שהם ז"ל נמי פ"ל דהוכחה היא מקדשים קלים אלא דפי' דקדשי קדשים נמי דינן עד שיעלה עמוד השחר ועד חצות שנאמר בהו משום הרחקה דגלמדו מקדשים קלים, אבל עיקר מתני' דתנא ר"ג להוכחה מקדשים קלים היא כמ"ש הש"ס: (לוח הטעות ב)

[ב] פסחים (פ"י מ"ט) [שם: מנחות מג:]
[ג] ברכות ט:, מנחות מג: [פסקתא זוטרתא שלח טו מת, זהר שלח קעה., פינחס רכז., רמנ., רנז., מיקו"ז קכז, ילקו"ש שלח תשנ, כי תצא תתקלב] [ד] [זהר בהעלותך קנ.] [ה] [בהרכות כה:]
[ו] [שם ג., ילקו"ש שופטים סג] [ז] [מכילתא בא יג, מכילתא דרשב"י בא יב ג, תנומות בהעלותך יט, מדרש תהלים מז ופסיקתא דר"כ ז וזהר פינחס רכב: בשיעוי, ילקו"ש בא רח, תהלים תתלד בשיעוי] [ח] [לקמן פ"ב ה"ח - מג.; שבת פ"ח ה"ב - טו., ברכות י:] [ט] [ברכות ט:] מנחות מג.; ועיי"ש בתוד"ה בין

הגהות וציונים

א. בגליון כתי"ל, ובעל הטורים כתב (סי' נח) עד סוף שלש שעות (ועיין בב"י שם את הדעות בענין זה):

מהר"א פולדא

לית כאן אכילת פסחים. לא גרסינן במשנה אכילת פסחים אפילו לר' עקיבא, דתנן בערבי פסחים (קכ:) הפסח מטמא את הידים אחר חצות, והיינו משום עותר, ש"מ שאין זמנה אלא עד חצות והוי ליה אחר חצות נותר, וכיון דסתם לן רבי כרא"ש התם, הילך סתם לן הכא כר"ע: **קדשים קלים.** משום דקשה ליה משנה יתירה, שהרי כבר תנא כל מה שאמרו חכמים וכו', ובכל הנאכלים נמי נאמר בעלמא עד חצות, א"כ למה הדר ומני כל הנאכלין, אלא להשמיענו אפילו קדשים קלים כגון תודה ואיל נזיר, ס"ד דלא עשו בהן הרחקה קמ"ל(א): **נמצא אוכל ומתחייב.** דילמא יעלה עמוד השחר ויאכל ומתחייב: **מתני' בין תכלת לכרתן.** צבע דומה לתכלת קלת: **גמ' בין תכלת שבה ללבן שבה.** היינו ב' חוטי לבן שעם שני חוטין תכלת, לאפוקי בין אמר לבן לאמר צבוע תכלת, שזה בגילה נמי יכול להכיר, ודרש ליה הכי מן הקבלה, מן הסמוך לו היינו לבן שעם התכלת שאצלו:

הערות מהרא"פ

א) ליתא אחריתא גרסה לפרש הא דקתני התנא וכל הנאכלים על כרחך להוכיח לבניו דעד חצות אינו אלא להרחקה, שהרי כל הנאכלין וכו' מלמדן עד שיעלה עמוד השחר כמו שמפורש בקרא ואם כן למה אמרו חכמים עד חצות אלא כדי להרחיק וכו'. ומכ"ש לפי' הרמב"ם ז"ל דהקטר חלבים נמי אמרו בה עד חצות נקט לה ר"ג נמי להוכחה. וכן מוכח להדיא הלשון א"כ למה אמרו חכמים וכו', ואי ר"ג לא בא אלא להשמיענו דכל מה דין עד שיעלה עמוד השחר וכן דברי עלמו מה שייך לומר א"כ למה אמרו חכמים עד חצות וכו' אלא ודאי כמ"ש הש"ס קדשים קלים ולא למעוטי קדשי קדשים אלא דבקדשים קלים מפורש בקרא כל הלילה, והיינו בתודה, וקדשי קדשים מיעיטו לעניין, ולא שייך טומאה אלא מקדשים קלים דאילו קדשי קדשים דלעולם בחמת מן התורה עד חצות. וגם אחי שפיר מה שהקשו על רש"י ז"ל והרמב"ם דפי' הכא דכל הנאכלין דיש בכללן נמי קדשי קדשים והש"ס מפרש קדשים קלים שהם ז"ל נמי פ"ל דהוכחה היא מקדשים קלים אלא דפי' דקדשי קדשים נמי דינן עד שיעלה עמוד השחר ועד חצות שנאמר בהו משום הרחקה דגלמדו מקדשים קלים, אבל עיקר מתני' דתנא ר"ג להוכחה מקדשים קלים היא כמ"ש הש"ס: (לוח הטעות ג)

[א] פסחים (פ"ד ה"ח - מב:) דתנן בהדיא הפסח אינו נאכל אלא עד חצות ואמר נמי התם רב יוסף בבבלי (נז:) דרבי אלעזר [בן עזריה] היא, משום דסבירא ליה לרב הונא כדאמרי התם אביי, דלמא זמנו עמוד השחר והא דתנן עד חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה כשאר הנאכלין ליום אחד, אבל מתני' דערבי פסחים על כרחין רבי אלעזר היא, דאי זמנו מן התורה עד עמוד השחר לא היה מטמא מחצות, דלא גזרו אלא על הנותר ולא הוי נותר אלא אחר עמוד השחר, והיכי תנן אחר חצות מטמא את הידים, וכן כתב רשב"ם שם: **נמצא אוכל ומתחייב.** כרת משום נותר, ומוטב להביא קדשים לבית הפיסול למעט זמן אכילתן שלא לאכול אחר חצות משיאכל עד הבקר ויבא לידי כרת, כך כתב רשב"ם נמי שם: **מתני' בין תכלת.** צבע ירוק דומה לצבע כרתן. ופירש הערוך כרתן צבע דומה לתכלת קלת: **גמ' בין תכלת שבה ללבן שבה.** לתכלת נקרא הינדו: עד הנץ החמה. כך היא גירסת הספרים. ונראה דכי היכי דתנן לעיל מאימתי קורין את שמע בערבית ופירשו כל המפרשים דקודם זמנה לא יצא עד סוף וכו' דאחר כך לא יצא, הכי נמי דתני (בשחרית) מאימתי ועד בשחרית דקודם לכן ואחר כך לא יצא. ור' יהושע פליג בסוף זמנה עד שלש שעות אבל בתחלת זמנה לא פליג ר' יהושע, וכן כתב הרמב"ם ז"ל בפירוש המשנה סוף שעת קריאה לר' אליעזר עד הנץ ולרבי יהושע עד שלש שעות. הרמב"ם פי' עד ועד בכלל אלא עד סוף שעה שלישית, ורבינו שמחה פירש ולא עד בכלל אלא עד תחלת שעה שלישית: **לא הפסיד.** ומחלקו אי אומר ברכותיה או לא (עי' רמב"ם הל' ק"ש פ"א ה"ג וכס"מ שם): **כאדם שקורא בתורה.** ואין לו שכר כקורא בעונתה: **גמ' בעי מתניתא בין תכלת שבה ללבן שבה.** כלומר פי' בין תכלת ללבן דמתני' בין תכלת שבציצית ללבן שבה, שהיו עושין שני חוטין לבן וחוליא תכלת וחוליא לבן:

ר"ש סיריליאו

לית כאן אכילת פסחים. לא תתני במתני' אכילת פסחים, והכי גרסי לה בני בבל: **אפי' לרבנן.** דאפי' רבנן מודו דאין לאכול הפסח מחצות ואילך: **דתנינן תמן.** בסדר ערבי פסחים (פסחים קכ:): **הפסח אחר חצות מטמא את הידים.** והיינו מדרבנן דאסרו ליה, דאי מדאורייתא ומשום נותר הא קתני סיפא הנותר מטמא את הידים, וממשנה יתירה קא דייק, אבל בגמ' דילן (שם) סבירי דהכיא מיתניא כר' אלעזר בן עזריה ודאורייתא היא: **קדשים קלים.** פירשתי במשנה: **מתני' מאימתי קורין את שמע בשחרין.** דמקמי הכי לאו זמן קיומה הוא: **משיכיר בין תכלת ללבן.** תכלת הוא דס הדג שמטו מלוזן, וצבעין דאמר באותו דס, וצבעו ירוק וילדי בלע"ז: **בין תכלת לכרתי.** תניי (במדבר יא ה) תרגום כרתי, פורים בלע"ז. ומתמיר הוא דלא הגיע הזמן עד שיכיר בין תכלת לכרתי: **עד הנץ החמה.** כלומר וסוף זמנה עד הנץ החמה. ומפרש בגמ' שמטפטפת חמה על ראשי ההרים וזוחרת עליהם, מלשון הנצו הרמוניס (שה"ש ז יג): **עד שלש שעות.** יש שפירש עד רשש שעה שלישית, ויש שפירש עד סוף שלש שעות[א]: **לא הפסיד.** מפרש בגמרא (בבלי יז:) לא הפסיד הברכות: **גמ' ביני מתני' וכו'.** קשיא ליה לבעל התלמוד מאי דמקשי בגמ' דילן (ט:) היכי דמי, אילימא בין גבנא דעמרא חיורא לגבנא דתכלתא, הא בגילא נמי מידע ידיע, אלא בין תכלת שבה וכו'. ופי' רש"י ז"ל גיזת צמר שצבעה תכלת, ויש בה מקומות שלא עלה הצבע יפה. ואינו כן, כדמשמע הכא דאמרינן ורמיתם אותו מן הסמוך לו, אלא בציצית הכתובה בק"ש מיירי, שנותנין בו שלשה חוטי לבן והיינו שש, וחוט אחד של תכלת והיינו שיש, ונאחד מן השמיים הוא כורך על השבעה, ואינו ניכר אלא ביום, וכן פי' בערוך (ערך תכלת). ומאי דאמר שבה, תכלת הכתובה בה, והיינו בק"ש. דקתני, מן הסמוך לו [*לציצית שבשפת הבגד], דהיינו הלבן שבגדיל תכיר התכלת שאצלו:

[ז: - ח"ב]

מאי טעמא דרבנן וכו'. בין רבנן בין רבי אליעזר סבירא להו דורליתם קמי מקרית שמע דשחרית כדאמר בבבלי פרק (הקומץ רבה) [התכלת] (מנחות מג:) ורליתם ראם מצוה זו שבה תלויה מצוה אחרת ואיזו זו קרית שמע. ואומר, לשון מיעוט והבדל, רבנן דרשי אותו היינו שהוט תכלת מה הבדל בינו ובין חוט לבן הסמוך לו, ורבי אליעזר סבר אותו, לבע למעט ולהבדיל לבע אחר שדומה לו קלת: אחרים אומרים וראיתם אותו. קשה דהא איכהו לא תלו לקרית שמע בגילית כלל וכן תנאי דלקמיה דאמרו בין זאב לכלב וכו'. ויש לומר כי היכי דקבלה ביד חכמי ישראל דקרית שמע היינו שלשה פרשיות ואחד מהם פרשת גילית דכתיב בה ראייה, הני תנאי דמתני' ובריתא קבלו דזמנה תלי בראיה וכן גילית, וכל אחד אמר מסברא דנפשיה דראיה דקרא דהיינו הבחנה בין מה למה יבחין, והשתא ניחא דשינו קרית שמע מכל המצות דזמנן ביום, דתנן בפרק (שלישי) [שני] דמגילה (מ"ד) לכתחלה מצומן משתנן בחמה ובדיעבד אם הקדים משעלה עמוד השחר יצא וקרית שמע תלי בראיה, אלא ולאי משום דקבלו דתלית בראיה: חכים. מכיר: לקיצין. לפרקים: בין זאב לכלב. דדמיין אהדדי: כמאן דאמר בין תכלת לכרתן. כלומר שיעור אחד הוא דצריך אור יפה להבחין ביניהם: אבל אמרו מצותה עם הנץ החמה. כלומר אע"פ שמצות קריאת שמע תלי בראייה לאור והיה יכול להתחיל ולגמור קודם הנץ, לא שפיר למיעבד הכי דכתיב יילאוך עם שמש, כלומר התפלה דכתיב (תהלים ג יא) עבדו את ה' בירלאה כלאיתא בבבלי ריש פרק [אין] עומדין (ל:) תהיה עם שמש, דהיינו הנץ החמה שנודע השמש לבריות כדאיתא לעיל (ה"א - ד:), הלכך צריך לאחר קלת. אי נמי לקרותה בניגון ויכון שלא יגמור גאל ישראל אלא ברגע שתנץ החמה נמצאו שני מצות בידו כתקנן. והיינו דתנן במתני' במקלת נסתי מאימתי קורין את שמע בשחרית משכיר וכו' וגומרה עם הנץ החמה. כלומר יתחיל משכיר ויכון לגמור עם הנץ: אמר מר עוקבא הוותיקין היו משכימין וכו'. קשיא טובא דהא מתניתין דקתני משכיר וכל הני תנאי מקדימין יותר מוותיקין, שוותיקין מאחרין קלת בדקדוק כדי שיגמרוה עם הנץ. ועוד דלשון משכימין בירושלמי לעיל (ה"א - ח.) משמע דהוי קודם זמנה, דתניא הקורא עם אנשי משמר לא יצא שאנשי משמר משכימין היו. לכן נראה דמר עוקבא בא לומר דלית הלכתא ככל הנך תנאי דמתניתין ובריתא דמקדימין משכיר, וגם לא כוותיקין דמאחרין קלת, אלא עיקר זמנה להתחיל בעת הנץ וקודם לא יצא. וכן כתבו התוספות פרק שלשי דיומא (לז:) בשם רבינו תם דאין הלכה כוותיקין מכח סתם שמנה, דהתם קתני תחלת זמנה מהנץ דתנן התם אף היא עשתה נגרשת של זהב וכו', וכן פסק הרב רבינו ירחיא הלוי ז"ל במאור (דף ב. ד"ה תניא) ורבינו תנגאל דקודם הנץ החמה לא יצא.

ר"ש סירליאו

נכר בין הצבועים. דורליתם אותו לשון אות משמע, ומיעוט הוא, ואם אין היכר אלא בין תכלת לבן אי אתה מכיר אם הוא שחור או תכלת, ואותו משמע שהכירוהו בבירור גמור לבעו ועינו, הילכך בעיא אור גדול עד שיכיר בין תכלת לכרתי: וראיתם אותה אין כתיב כאן. דמצוה לשון נקיבה, ובמצוה הזאת מזכרו כל המצוות: מקבל פני שכינה. דתפרש ואזל שהתכלת וכו': ורקיע דומה לבסא. דכתיב (שמות כד י) ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, ובבסא כתיב ספיר, אלמא רקיע כמחזה כסא. ואיכא למידק אשמעתין, מאי קאמר ר' מאיר ורליתם אותה אין כתיב כאן, דמשמע דמדינא אותה הוא ליה למכתב, והא רבנן מן הסמוך לו דרשי, ומשמע דמדכתיב אתו אסר דרשי דהוי עמו מן הסמוך לו. ותו קשה מאי ראיה מביאין מגילית לזמן ק"ש. ונראה לי דהכי מוכחינן, ורליתם אותו וזכרתם את כל מצות ה', אי זו היא מצוה שעליה תלויות כל מצות ה', הוי אומר זו ק"ש, שכתוב בה ייחוד ה' ואהבתו ומסירת גופו וממונו על תורתו, (*ועוד נראה לי דר' מאיר קאי אדבנן דר' שמעון דפ' התכלת) [*ותקראתו בזמן שתוכלו לקיים ורליתם. והכי משמע בפ' התכלת], דגרסינן התם (מנחות מג:) ורבנן הא ורליתם אותו מאי עבדי ליה, מיבעי להו לכדתניא ורליתם אותו וזכרתם עשה מצוה זו וזכור מצוה אחרת המלויה בה, ואי זו זו ק"ש, כתבן מאימתי קורין את שמע בשחרית משכיר בין תכלת לכרתן, ועלה מקשה ר' מאיר אותה אין כתיב כאן וכו': כהדא דאחרים. הלכה כאחרים. וע"ל להאי אחרים (*אלמו) ר' מאיר הוא [*דכתיב בבראשית ח כז) בגלות אלקים עשה את האדם]: חכים ליה. מכיר אותו: ואתי לקיצין. לפעמים הוא בא ולוקח לו באכסניא הזה וזהו רגיל ואינו רגיל: לערוד. תמור הכר: הוא בעי מימר. רב אסדא דמפרש לעיל להא דאחרים הוא היה מפרש ג"כ להך פלוגתא דתנאי דפליגי בפלוגתא דר"א ורבנן בתמתי': מן מר. מאן דאמר בין זאב לכלב וכו' ס"ל כמאן דאמר בין תכלת לכרתן לצריך שיאור היום ביותר כדי שיכיר בין הצבע הקרוב כמעט לצבע אחר וזהו השיעור בעצמו משכיר בין זאב לכלב או בין החמור לערוד: ומאן דאמר כדי שיהא אדם רחוק וכו'. ס"ל כמ"ד בין תכלת לצבע שהוא יותר קודם שבמעט אורה יכול להבחין ביניהם וכן להכיר תבירו הרגיל ואינו רגיל ברחוק ד' אמות: יראוך עם שמש. מורלך והיינו ק"ש שהם מקבלין עליהם מלכות שמים עם שמש עם הנץ החמה: היו משכימין. מעט קודם הנץ החמה כדי שיסמכו לה התפילה עם הנץ החמה:

[ח:]

ומה טעמין דרבנן. א) וראיתם אותו מן הסמוך לו. ומה טעמיה דר' אליעזר. וראיתם אותו כדי שיהא ניכר בין [א][ב] הצבועין. תני בשם ר' מאיר [ב] וראיתם אותה אין כתיב כאן אלא [ג] וראיתם אותו מגיד [א] שכל המקיים מצות ציצית כאילו מקבל פני [ב] שכינה [ג] מגיד [ד] שהתכלת דומה לים [ג] והים דומה לעשבים [ה] ועשבים דומין לרקיע [ו] ורקיע דומה לכסא הכבוד והכסא דומה לספיר דכתיב [ב] ואראה והנה על הרקיע אשר על ראש [ז] הכרובים כאבן ספיר כמראה דמות כסא. [ג] אחרים אומרים וראיתם אותו [ב] כדי שיהא אדם רחוק מחבירו ארבע אמות ומכירו. [ח] רב חסדא אמר [ח][ט] בהדא דאחרים מה אנן קיימין אם ברגיל אפילו רחיק [י] כמה חכים ליה ואם בשאינו רגיל אפילו קרוב ליה לא חכים ליה אלא כן אנן קיימין [ג] ברגיל ושאינו רגיל [כ] בההוא דאזיל ליה לאכסניא ואתי לקיצין. אית תניי תני [ל] בין זאב לכלב בין חמור לערוד. ואית תניי תני כדי שיהא אדם רחוק מחבירו ארבע אמות ומכירו. [א][כ] הוא בעי מימר מן דמר בין זאב לכלב בין חמור לערוד כמן דמר בין תכלת [מ] לכרתן [נ] ומן דמר כדי שיהא אדם רחוק מחבירו ארבע אמות ומכירו כמן דמר בין תכלת ללבן. [ס] אבל אמרו [ד] מצותה [נ] עם הנץ החמה כדי [פ] שיסמוך גאולה לתפילה ונמצא מתפלל ביום. [ו] אמר ר' זעירא ואנא אמרית טעמא [ג] יראוך עם שמש. אמר מר עוקבא [מ] הוותיקין היו משכימין וקורין אותה כדי שיסמכו [נ] לה תפילתן כדי שיהא ניכר בין הצבועין. ר"ש דריש ורליתם אותו דקלי על תכלת לעיל מיניה, ומשכיר תכלת בין שאר הצבעין הקרובים לגוון תכלת: וראיתם אותה אין כתיב כאן. דהוה משמע דקלי על אותה מצוה: אחרים אומרים וראיתם אותו. דאדם העומד לנגדו וסתם רליה ד' אמות הוא וכדמפרש רב אסדא בהדא דאחרים באיזו תבירו מייריי: אם ברגיל. תבירו הרגיל עמו אפי' רחוק כמה ממנו מכירו ברליה בעלמא ואם בשאינו רגיל אלא רליה אותו אפי' קרוב לו ביותר אינו מכירו ומאי משכיר דקאמרי: ואתי לקיצין. לפעמים הוא בא והולך לו באכסניא הזה וזהו רגיל ואינו רגיל: לערוד. תמור הכר: הוא בעי מימר. רב אסדא דמפרש לעיל להא דאחרים הוא היה מפרש ג"כ להך פלוגתא דתנאי דפליגי בפלוגתא דר"א ורבנן בתמתי': מן מר. מאן דאמר בין זאב לכלב וכו' ס"ל כמאן דאמר בין תכלת לכרתן לצריך שיאור היום ביותר כדי שיכיר בין הצבע הקרוב כמעט לצבע אחר וזהו השיעור בעצמו משכיר בין זאב לכלב או בין החמור לערוד: ומאן דאמר כדי שיהא אדם רחוק וכו'. ס"ל כמ"ד בין תכלת לצבע שהוא יותר קודם שבמעט אורה יכול להבחין ביניהם וכן להכיר תבירו הרגיל ואינו רגיל ברחוק ד' אמות: יראוך עם שמש. מורלך והיינו ק"ש שהם מקבלין עליהם מלכות שמים עם שמש עם הנץ החמה: היו משכימין. מעט קודם הנץ החמה כדי שיסמכו לה התפילה עם הנץ החמה:

[ח:]

[אין] עומדין (ל:) תהיה עם שמש, דהיינו הנץ החמה שנודע השמש לבריות כדאיתא לעיל (ה"א - ד:), הלכך צריך לאחר קלת. אי נמי לקרותה בניגון ויכון שלא יגמור גאל ישראל אלא ברגע שתנץ החמה נמצאו שני מצות בידו כתקנן. והיינו דתנן במתני' במקלת נסתי מאימתי קורין את שמע בשחרית משכיר וכו' וגומרה עם הנץ החמה. כלומר יתחיל משכיר ויכון לגמור עם הנץ: אמר מר עוקבא הוותיקין היו משכימין וכו'. קשיא טובא דהא מתניתין דקתני משכיר וכל הני תנאי מקדימין יותר מוותיקין, שוותיקין מאחרין קלת בדקדוק כדי שיגמרוה עם הנץ. ועוד דלשון משכימין בירושלמי לעיל (ה"א - ח.) משמע דהוי קודם זמנה, דתניא הקורא עם אנשי משמר לא יצא שאנשי משמר משכימין היו. לכן נראה דמר עוקבא בא לומר דלית הלכתא ככל הנך תנאי דמתניתין ובריתא דמקדימין משכיר, וגם לא כוותיקין דמאחרין קלת, אלא עיקר זמנה להתחיל בעת הנץ וקודם לא יצא. וכן כתבו התוספות פרק שלשי דיומא (לז:) בשם רבינו תם דאין הלכה כוותיקין מכח סתם שמנה, דהתם קתני תחלת זמנה מהנץ דתנן התם אף היא עשתה נגרשת של זהב וכו', וכן פסק הרב רבינו ירחיא הלוי ז"ל במאור (דף ב. ד"ה תניא) ורבינו תנגאל דקודם הנץ החמה לא יצא. ומכח

[ח:]

ועשבים דומין לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד. צ"ל וים דומה לרקיע ורקיע דומה לספיר וספיר דומה לכסא הכבוד [רד"ל]: [ר] בהדא דאחרים. צ"ל הלכה כהדא דאחרים [רד"ל]: [ה] אבל אמרו מצותה עד עם שמש. צריך להיות אחר אמר מר עוקבא וכו' עם הנץ החמה. וצ"ל דתני אבל אמרו. (ולגירסת הספרים קשה מה הוסיף מר עוקבא על הברייתא. אבל הרמב"ן במלחמות (ט.) פי' גירסא דידן על נכון) [רד"ל]:

הגהות וציונים

א. תוס' (ט: ד"ה אחרים) הוכיח כן מדתניא ברישא בשם ר' מאיר: ב. בגליון כתי"ל, מתי מתייראין ממך, כשמוראך מקבלים עליהם, דהיינו מלכות שמים שמקבלים עליהם בק"ש, עם שמש, סמוך לצאת השמש, עם הנץ החמה: (מקורו ברש"י שם)

תורה אור השלם

א) וְהָיָה לָכֶם לְצִיצִת וּרְאִיתֶם אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת יְיָ וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְלֹא תָתֻרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר אַתֶּם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם: (במדבר טו לט) ב) וָאֶרְאֶה וְהִנֵּה אֶל הָרָקִיעַ אֲשֶׁר עַל רֹאשׁ הַכְּרֻבִים כְּאֶבֶן סַפִּיר כְּמַרְאֵה דְמוּת כִּסֵּא נִרְאָה עֲלֵיהֶם: (יחזקאל י א) ג) יְיָרֵאוּךָ עִם שֶׁמֶשׁ וְלִפְנֵי יָרֵחַ דּוֹר דּוֹרִים: (תהלים עב ה)

מסורת הש"ס

מ) מנחות מג: [בשינוי, ספרי במדבר קטו, במדבר רבה יז ה ומנחומא שלח ל ומדרש תהלים ל בשינוי, פסיקתא זוטרתא שלח טו לט, ילקו"ש שלח תשנ, כי תצא תתלג בשינוי] ב) סוטה יז. [מולין פט:, במדבר רבה ד יג, מנחומא שלח כט, מדרש תהלים כד, פסיקתא זוטרתא תצוה כח ט, זהר ח"ג שלח, תיקו"ז קכו:, ילקו"ש לך לך עו] ג) ברכות ט: ועיי"ש בתוד"ה אחרים, תוספתא פ"ז ה"ד ד) ברכות ט: ה) [עי' יומא לז: בתוד"ה אמר] ו) ברכות ט: כה: [בשינוי] כו., תוספתא פ"ז ה"ד ז) [עי' ברכות כט: ש וברש"י שם ד"ה ילפוך] ח) [שם ט:, כה:, כו., מס' סופרים פי"א ה"ד, פסיקתא זוטרתא בא יג ט, ילקו"ש תהלים תתנו]

הגהות הגרח"ק

(א) הוא. צ"ל הוה [כ"ה ברשב"א]:

מהר"א פולדא

בין הצבועים. וכן שאני לצועים אף בגילה יוכל להכיר התכלת, אלא ולאי בין תכלת לכרתי: ה"ג בדברי ר"מ כאילו מקבל פני שכינה. שהתכלת דומה לים וכו': ה"ג רב חסדא אמר בהדא דאחרים. כלומר פסק הלכתא כווותייהו, ובבבלי (ט:) הוא בשם ר' הוא רבה: מה אנן קיימין. אלו דאחרים היכי דמי: חכים. מכיר: לאכסניא. לאוספיתא: לקיצין. לפרקים: לערוד. תמור הכר: כמן דמר. כמאן דאמר בין תכלת לכרתי שהפרש מעט ביניהם, ה"ג בין בלב לזאב ובין תמור לערוד שהפרש מעט ביניהם, ומ"ד בין תכלת לבן שבה, שהוא הפרש גדול ואין צריך אור גדול לכך להכיר בין זה לזה, הבר במ"ד עד שיכיר תבירו הרגיל ואינו רגיל בד' אמות ממנו, דא"ל אמי אור גדול להכירו: עם הנץ החמה. לפו דוקא אלא מעט קודם כדי שתגמר עם הנץ החמה ויוכל להתפלל עם הנץ החמה, וכן הוא בהגיה בבבלי (כט:) בשם ר' יוחנן שהוא קתמא דהשם"ם זה וסדלן אלה[א]: יראוך עם שמש. מתי מתיירא ממך, כשמוראך מקבלים עליהם, דהיינו מלכות שמים שהם מקבלים עליהם בק"ש, עם שמש, כלומר כשהשמש יולא היינו עם הנץ החמה. ולפי ירח דור דורים, והיינו אף בתפילת המנחה צריך להתפלל לפני הימים, והיינו עם דמעולי החמה: הוותיקין. הענווים והמדקדקים במצות:

הערות מהרא"פ

א) וכן הוא בהגיה בבבלי עיין בריש פרק תפילת השחר דמפרש לה הכי, מיהו פשטה משמע דעם הנץ החמה קורא אלא דהוותיקין היו משכימין כדאי בעינן בשעה [לוח הטעות ב, וכעי"ז בלוח הטעות א]

ביאור הגרח"ק

אלא ה"ק בין תכלת שבה ללבן שבה בין תכלת ללבן שבציצית שהיו קבועים בו ב' חוטי תכלת וב' חוטי לבן ועושין חוליא של תכלת וחוליא של לבן וכיון שמעורבבין צריך אור גדול להכיר בין תכלת ללבן: וראיתם אותו. בפרשת ציצית כתיב וכך נדרש בגמ' בבלית פרק התכלת (מנחות מג:) וראיתם אותו וזכרתם ראה מצוה זו היינו ציצית וזכור מצוה אחרת התלויה בו והיינו ק"ש והא למדת שמצות ק"ש תלויה בראיית ציצית והשתא הכי דריש וראיתם אותו את התכלת מן הסמוך לו היינו הלבן שתכיר בינו ללבן שסמוך לו היינו לבן שבציצית: כדי שיהא ניכר בין הצבועים. איהו הכי דריש וראיתם את התכלת שהצבועים דומים לו: וראיתם אותה. אלא וראיתם לו. כלומר הפתיל תכלת: וראיתם אותו. דריש אותו דאחבירו קאי: כהדא דאחרים. הלכתא כאחרים: אם ברגיל. אם בחבירו שרגיל בו: אפי' רחוק. טפי מד' אמות מכירו: ואתא לקיצין. שבא לאכסניא לפרקים ואינו מכירו כ"כ: בין זאב לכלב. זמן ק"ש משכיר בין זאב לכלב: ערוד. חמור הבר: כמאן דאמר בין תכלת לכרתן. הדא שערא הוא שיכיר בין דברים הדומין זה לזה ותנא דמתני' נקט בין תכלת לכרתן ותנא דברייתא נקט בין זאב לכלב והיא היא: כמן דאמר בין תכלת ללבן. דהוי נמי חדא שערא הוא: אבל אמרו מצותה עם הנץ החמה. אע"פ שזמנה משיכיר בין תכלת ללבן או תכלת לכרתי כל חד כדאית ליה יכוין לגומרה עם הנץ החמה שזו עיקר מצותה, והיינו נמי טעמא דת"ק במתני' דאמר עד הנץ החמה: ואנא אמרית טעמא. דצריך להתפלל ביום: יראוך עם שמש. קאי אתפילה ועם שמש משמע משיצאה חמה: הוותיקים היו משכימים וכו'. משמע מצוה מן המובחר הוא לקרותה קודם החמה אבל בדיעבד קורא אותה אחר הנץ החמה וכו' יהושע:

שינויי נוסחאות

א) הצבועין. ברא"ש (סי' י) ובתוס' ר"י שירליאון (ט:) הצבעים:

ב) שכינה. באבודרהם (ברכות השחר) נוסף כתיב הכא וראיתם אותו וכתיב התם את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד. וכ"ה במנחות (מג:) במימרא דרשב"י:

ג) מגיד. ברש"י ליתא וכן הגיה מהרא"פ:

ד) שהתכלת דומה לים והים דומה לעשבים ועשבים דומין לרקיע. במנחות (שם) ובחולין (פט.) שתכלת דומה לים וים דומה לרקיע. בבמדבר רבה (יד ג) שתכלת דומה לעשבים והעשבים דומים לים והים דומה לרקיע:

ה) ועשבים דומין לרקיע. במדרש תהלים (צ יח) ועשבים דומים לאילנות ואילנות לרקיע:

ו) ורקיע דומה לכסא וכו' כמראה דמות כסא. במנחות (שם) ורקיע לכסא הכבוד שנאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר וכתיב כמראה אבן ספיר דמות כסא. בחולין (שם) ורקיע דומה לאבן ספיר ואבן ספיר דומה לכסא הכבוד דכתיב ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו וגו', וכתיב כמראה אבן ספיר דמות כסא. בבמ"ר (שם) והרקיע דומה לקשת והקשת דומה לענן והענן דומה לכסא והכסא דומה לכבוד שנאמר כמראה הקשת אשר יהיה בענן וגו':

ז) הכרובים. כ"ה במקרא ובכי"ר. בכי"ל ובדפוסים הכרוב:

ח) רב חסדא. בש"ג רב:

ט) בהדא. ברש"ס ובד"א ודפ"ו כהדא:

י) כמה. כ"ה ברש"ס ובד"א ודפ"ו וברא"ש (סי' י) וברשב"א (ט:) ובספר הנר (ט:). בכי"ל וד"ו כמן, וכעי"ז בכי"ר:

כ) בההוא. כ"ה בכי"ל וש"ג ובד"ו. בדפ"ו בההוא, וכן הגיה מגיה כי"ל:

ל) הוא. ברש"ס וברשב"א (ח:) הוון. בד"א הוי:

מ) לכרתן. ברש"ס לכרתי. בראב"ה (סי' כה) לכרתי בין פורפירין ובין פריפינין:

נ) עם. ברשב"א (שם) עד:

ס) שיסמוך גאולה לתפילה. בש"ג וכן במלחמת ה' (ב. מהר"ר) ובתוס' הרא"ש (ט:) שיסמוך לה תפילה:

ע) לה. בכי"ר ובמלחמת ה' (שם) ובתוס' הרא"ש (שם) ליתא:

הגהות הגר"א

(א) הצבועין תני. צ"ל הצבועים הסמוכים תני [רד"ל]:

(ב) וראיתם אותה. צ"ל וראיתם אותם. (וכן מה שהעתיק בספר כפתור ופרח (פרק סז) [רד"ל]:

(ג) והים דומה לעשבים ועשבים דומין לרקיע דומה לספיר וספיר דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד. צ"ל וים דומה לרקיע ורקיע דומה לספיר וספיר דומה לכסא הכבוד [רד"ל]:

(ד) בהדא דאחרים. צ"ל הלכה כהדא דאחרים [רד"ל]: (ה) אבל אמרו מצותה עד עם שמש. צריך להיות אחר אמר מר עוקבא וכו' עם הנץ החמה. וצ"ל דתני אבל אמרו. (ולגירסת הספרים קשה מה הוסיף מר עוקבא על הברייתא. אבל הרמב"ן במלחמות (ט.) פי' גירסא דידן על נכון) [רד"ל]:

עין משפט

א [טוש"ע או"ח סימן כד סעיף ו]:

ב ג טוש"ע או"ח סימן נח סעיף ג:

ד מיי' פ"א מהלכות ק"ש הלכה יא טוש"ע או"ח סימן נח סעיף א:

[ז: ח. - ה"ב]

תני. בתוספתא פ"ק (ה"ד) והתם קאמר שהיו עוסקין בגרסי ליבור: **שמא נתייאשו** מק"ש. לפי שעסוקין במצות ופטורין מק"ש: **וכבר היתה החמה על ראשי ההרים.** כשקלאו הס: **מטפטפת.** מתחלת גזרות: הלכה כר' יהושע בשוכח. אם שכח לקרותה בהנץ החמה יכול לקרותה **עד ג' שעות** כר' יהושע: **מגיב ליה חבריה.** השיב לו חבירו וכי שייך לומר הלכה בשוכח ולא היא לך לומר אלא אם שכח קורא כר' יהושע: **כך היא הלכה.** אלא אימא כך היא הלכה כר' יהושע ואפי' לכתחילה ולא אמרו בשוכח אלא כדי לזרז את האדם שיהא קורא בעונתה בהנץ החמה שהיא למעלה מן המובחר: **תמן תנינן.** פ"ק דשבת (מ"ב) מפסיקין לק"ש וכו' ומפרשי הני אמוראי מ"ט: **תפילה אינה ד"ת.** אלא מדרבנן: קשייתה. הקשיתי לפני ר' יוסי דאפי' תימר דק"ש טולה אינה צריכה כוונה ולפיכך קאמרת דמפסיקין וקורין ואע"פ שטרוד הוא ואינו יכול לכוון מי לא מודית דמיהת ג' פסוקים הראשונים צריכין הן כוונה והרי אינו יכול לכוון: **מן גו דאינון ציבחר.** מתוך שהן מועטין יכול לכוון דעתו אף שהוא טרוד: **כגון אנו שעסוקין בתלמוד תורה.** תמיד ואין אנו מפסיקין לדברים אחרים:

עם הנץ החמה. תני [ו] אמר ר' יודה מעשה שהייתי מהלך בדרך אחרי ר' אלעזר בן עזריה ואחרי ר' עקיבה והיו עסוקין במצות והגיע עונת קרית שמע והייתי סבור שמא נתייאשו מקרית שמע וקריתי ושניתי ואחר כך התחילו הם [א] וכבר היתה החמה על ראשי ההרים: **עד הנץ החמה:** [ב] ר' זבדיה [ג] בריה דר' יעקב בר זבדי בשם ר' יונה כדי שתהא החמה מטפטפת על ראשי ההרים: ר' יהושע אומר עד שלש שעות: ר' אידי [ד] ורב המנונא ורב אדא בר [ה] אחא בשם רב [א] הלכה כר' יהושע בשוכח. ר' הונא אמר תרין אמוראין חד אמר בשוכח. [ו] מגיב ליה חבריה וכי יש הלכה [א] בשוכח. כך היא הלכה ולמה אמרו בשוכח [ב] כדי שיהא אדם מזרז בעצמו לקרותה בעונתה: [ח] תמן תנינן [ג] מפסיקין לקרית שמע [ד] ואין מפסיקין לתפילה. אמר ר' אחא [ה] קרית שמע דבר תורה [ו] תפילה אינה דבר תורה. אמר ר' בא [ז] קרית שמע זמנה קבוע [ח] תפילה אין זמנה קבוע. אמר [ז] ר' יוסי [ט] קרית שמע אינה צריכה כוונה [י] תפילה צריכה כוונה. אמר ר' מני קשייתה קומוי ר' יוסי ואפילו תימר קרית שמע אינה צריכה כוונה [כ] שלשה פסוקים הראשונים [ל] צריכין כוונה. מן גו דאינון ציבחר [מ] מיכוין. [נ] ר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יוחי כגון אנו שעוסקין בתלמוד תורה אפילו לקרית שמע אין אנו מפסיקין.

בגבלי (ט:) משיכיר בין זאב לכלב דברי רבי מאיר רבי עקיבא אומר בין חמור לערוד, דלדבריו דרבי מאיר קאמר, לדידי תלי בהנך אבל אתה דתלית ברואיה יש לך לומר בין חמור לערוד: **מגיב ליה חבריה.** הקשה עליו וכי יש הלכה בשוכח, כיון דאמרת הלכה כמותו ולאי אפי' הזיד ולא קרא, אלא עד אלא שעות יצא דהא רבי יהושע אפי' לכתחלה קאמר. והשיב לו האמורא חבירו דאין הכי נמי אלא לא אמר הלכה בשוכח אלא לזרז האדם למהר לקרותה בתחלת עונתה, כלומר דאינה משנת תמידים אלא דעגלים ושוכחין: **תמן תנינן.** ריש פרקא דשבת פ"ק (מ"ב): **מפסיקין לקרית שמע.** דישא דמתניתין לא יצא אדם לפני הספר סמוך למנחה עד שיתפלל, ולא יכנס למרחץ ולא לגורסקי ולא לאכול ולא לדון, ואם התחילו אין מפסיקין. ומפסיקין לקריאת שמע ואין מפסיקין לתפלה, ומוקי התם בגבלי (ט:) אם התחילו אין מפסיקין דרישא בדאיכא שהות להתפלל אחרי [ש]יגמור סעודתו, ואפי' הכי לקרית שמע מפסיק מיד, וקשה מאי שנא קריאת שמע מתפלה. ובא הירושלמי לתרץ **אמר רבי אחא** וכו' קרית שמע דבר תורה והתפלה מדרבנן, וכן תירצו שם רש"י והר"ן כרבי אחא דהכא. ובתוספות רשב"א (מ"א סי' שכ) דאפי' מאן דאמר דאורייתא דווקא פסוק ראשון הוי דאורייתא ושאר קרית שמע דרבנן: **אמר רבי בא.** תירוץ אחר הוא, ואין לומר דסבר דשתיהן דרבנן, דאם כן קשה היכי קאמר תפלה אין זמנה קבוע, הא איפכא תנן (פ"ד ה"א - מב:) תפלת השחר עד חצות תפלת המנחה וכו', אלא על כרחין סבר דשתיהן דאורייתא כדכתב הרמב"ם פרק ראשון מהלכות תפלה (ה"ב), וכתב נמי הרב שם דאין לתפלה זמן קבוע מן התורה, אלא כשתפלל פעם אחת בכל עשרים וארבע שעות ביום יצא ידי חובת תפלה מן התורה, אלא דרבנן קבעו לה זמן, ותקנו שלש תפלות בכל יום, אבל קרית שמע כתב דזמנה קבוע מן התורה בנקר ובערב: **קרית שמע אינה צריכה כוונה.** תירוץ אחר הוא, בין תימא שתיהן מדאורייתא או דרבנן זה ההפרש יש ביניהם דאין קרית שמע צריכה כוונה, הלכך קורא בעודו אוכל או דן או עוסק בגורסקי או פושט בגדיו לרחוץ בבית המילון, על דרך שאמר בפרק שני לקמן בגבלי (פח.) עוסקין במלאכתן וקורין קרית שמע: **שלשה פסוקים הראשונים אין צריכין כוונה.** בתמיה, וכמאן דאמר בפרק שני (יג:) עד על לבבך בעמידה וכוונה, והא דעת בר קפרא שם בירושלמי (יח:), ואם כן צריך להבטל מהמלאכה ומכל עסק. ומשני משום שהם דבר מועט מיכוון, כלומר מפסיק מעט זה ועוסק. ומה שאמר ומפסיקין לקרית שמע היינו לקרות שלשה פסוקים הראשונים ומסיים אותה בעודו אוכל או דן ואחרה דמתניתין, אבל תפלה שהיא ארוכה לא יכוין כי דעתו טרוד במה שהתחיל: **רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יוחאי כגון וכו'.** התם בגבלי פרקא קמא דשבת (יא.) פריך למה תנא בסיפא דמתניתין ואין מפסיקין לתפלה פעם שנית. ומשני אתאן לדברי תורה כדתניא חברים שהיו עוסקין בתורה מפסיקין לקריאת שמע ואין מפסיקין לתפלה. ואמר עלה רבי יוחנן לא שנו אלא כגון רבי שמעון בן יוחאי וחביריו שמורתן אומנותן אבל כגון אנו מפסיקין בין לקרית שמע בין לתפלה. ופירש הר"ן בשם הרב זרחיה הלוי אלה"ה, אף על גב דישא דמתני' בדאיכא שהות, הך סיפא בדליכא שהות ומפני חיבת תורה אין עוקרין התפלה לגמרי, דאי בדאיכא שהות למה אמר רבי יוחנן כגון אנו מפסיקין וכי אסור לעסוק בתורה קודם שיתפלל ע"כ. ומימרא דירושלמי דהכא דרבי יוחנן אחרת היא דקאמר דרבי שמעון בן יוחאי פליג אתנא דמתניתין ואמר דמי שמורתו אומנותו דוגמתו ודוגמת חביריו אפי' לקרית שמע אין מפסיקין.

ר"ש סירילאו

מגיב ליה חבריה. ומשיב לו חברו: **וכי יש הלכה בשוכח.** כיון דקיי"ל (בגבלי יז:) לא הפסיד בברכות אפילו מכאן ואילך, ומה איכר הלכה בשוכח: **תמן תנינן.** בפ"ק דשבת (מ"ב): **מפסיקין לק"ש.** כגון אם יצא לפני הספר [פ"ו דאם יצא לפני הספר] **או בסעודה** [פ"ו חבריה שהיו עוסקין בתורה]: **ק"ש דבר תורה.** מצות עשה דאורייתא: **ותפלה אינה דבר תורה.** והא תניא ברים פרק תפלת השחר (ריש הל' ה - מב:) ולעבדו בכל לבבכם זו תפלה: **תפלה אין זמנה קבוע.** דבערב זמנה כל הלילה ובבוקר עד חצות ומנחה עד הערב שזמנה גדול: **ותפלה צריכה כונה.** הלכך אי מפסיק טריד ולא קמכוין הלכך לא אמרו לו להפסיק אבל ק"ש שאינה צריכה כוונה אמרינן ליה להפסיק: **ואפי' תימר ק"ש א"צ כונה.** ואפי' תימר אין ק"ש כולה צריכה כוונה ג' פסוקין הראשונים היינו עד על לבבך מיהא לכולי עלמא בעי כוונה: ומשני מן גו **דאינון ציבחר מיכוין.** מתוך שאינם אלא ג' פסוקים וא"צ לכוין אלא מעט שפיר קמכוין אפי' אי מפסיק: **כגון אנו שעוסקין בת"ת.** שתורתנו אומנותנו: **אפי' לק"ש.** שהוא ד"ת: **אין אנו מפסיקין.** וטעמא מפרש להלן בגמ':

עין משפט

א מיי' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה יא סמ"ג עשין יח טוש"ע או"ח סימן נח סעיף ג:

ב [טוש"ע או"ח סימן נח סעיף ב]:

ג מיי' שם פ"ב הלכה ה סמ"ג עשין יט טוש"ע או"ח סימן קו סעיף ב:

ד מיי' פ"ו מהלכות תפילה הלכה ח טוש"ע או"ח סימן לה סעיף ב:

ה [מיי' פ"ג מהלכות ק"ש הלכה ג סמ"ג עשין יח טוש"ע או"ח סי' ע סעי' ג]:

ו [מיי' פ"ג מהלכות תפילה הלכה ג סמ"ג עשין יט]:

ז [מיי' פ"ג מהלכות ק"ש הלכה טו והלכה יא]:

ח [מיי' פ"ג מהלכות תפילה הלכה ג]:

ט [מיי' פ"ב מהלכות ק"ש הלכה ג טוש"ע או"ח סימן ס סעיף ה]:

י [מיי' פ"ד מהלכות תפילה הלכה ג טוש"ע או"ח סימן לח סעיף ג ב]:

שינויי נוסחאות

א] **וכבר היתה החמה.** כעי"ז גם בתוספתא שלפנינו (פ"א ה"ד). הרשב"א (ח:) מביא בשם התוספתא **ואחר כך** נראתה החמה. וכתב ושמא גירסא שבירושלמי משובשת: ב] **ר' זבדיה.** בכי"ר ובבעל המאור (ב: מדה"ר) ר' **זברייה**: ג] **בריה דר' יעקב.** בכי"ר **בשם ר' יעקב**:

ד] **ורב המנונא ורב אדא.** בכי"ל וש"ג **רב** המנונא **רב** אדא, ונוספו הורי"ן ע"י מגיה כי"ל:

אחא. בכי"ר **אהבה**:

ה] **מגיב.** בכי"ל וש"ג וכן בראבי"ה (סי' כה) **מתיב**, וכעי"ז בספר המנהיג (דיני תפילה), מגיה כי"ל הגיה כלפנינו. בד"א ודפ"ו **אגיב**:

ז] **ר' יוסי.** ברשב"א (ח:) **ר' בא**:

ח] **צריכין.** במאירי (י:) ובחדרים **אין** צריכין [פי' בתמיה]:

ט] **מיכוין.** בכי"ר וברשב"א (שם) **הוא** מיכוין:

הגהות הגר"א

[א] **בשוכח כך היא.** צ"ל בשוכח **אלא** כך הוא. (וכן העתיק במלחמות (ט.)) [דד"ל]:

מהר"א פולדא

שמא נתייאשו מק"ש. מפני שהיו עסוקים בגרסי ליבור, וכן הוא בהדיא בתוספתא (ה"ד): **מטפטפת.** עושה טיף טיף, כלומר שנראתה במקלתה על ראשי ההרים: בשוכח. אלא קלקה בזמנה: מגיב. משיב: **וכי יש הלכה בשוכח.** אם אין הלכה כר"י לכתחלה בלא שוכח אף בשוכח אין הלכה כמותו: **כך היא הלכה.** אפילו לא שכח, והא דאמרו בשוכח כו': **מפסיקין.** מתלמוד תורה לק"ש: ק"ש דבר תורה. מדאורייתא, ותפילה דרבנן: ג' פסוקים הראשונים. שיש בהן יחוד השם וקבלת מלכות שמים וקבלת עול מצות, צריכין כוונה: מן גו בו'. מתוך שהן מועטים, שאינן אלא ג' פסוקים הוא מכוון: **שאנו עוסקים** וכו'. לקמן מפרש טעמיה שזה שינון וזה שינון ואין מבטלין שינון מפני שינון:

ביאור הגרח"ק

והגיע עונת ק"ש. ולא עמדו לקרותה: **שמא נתייאשו מקריית שמע.** משום דעסקי במצוה והעוסק במצוה פטור מן המצוה ולכך עמדתי וקריתי: **ושניתי.** פרשה שניה: **וכבר היתה החמה על ראשי ההרים.** אלמא הלכתא כר' יהושע: **עד הנץ החמה.** ואיזהו הנץ החמה: **מטפטפת.** נראית: **בשוכח.** ולא קרא עם הנץ החמה הלכה כר' יהושע שיכול לקרות עד ג' שעות: **וכי יש הלכה בשוכח.** בתמיה דכיון דאמרת הלכתא כר' יהושע א"כ אפילו לכתחלה נמי, ואי בבא לשאול אמרינן ליה הלכה כת"ק אם כן בשוכח נמי לא יצא ידי חובתו, וכי יש הלכה לשוכח והלכה לכתחלה, אלא: **כך הוא הלכה.** כרבי יהושע: **לקרותה בעונתה.** לקרותה מיד בעונתה כדי שלא יימשך וישכח מלקרות: **תמן תנינן.** משנה היא פ"ק דשבת והכי תנינן התם לא ישב אדם לפני הספר סמוך למנחה עד שיתפלל לא יכנס אדם למרחץ וכו' ואם התחילו אין מפסיקין, מפסיקין לק"ש וכו': **אמר ר"א.** טעמא דמפסיקין לק"ש ואין מפסיקין לתפילה: **ותפילה.** אינה אלא מדרבנן: **אמר ר' בא.** בא ליתן טעם אחר: ק"ש **זמנה קבוע.** מה"ת דבשכבך ובקומך כתיב כל זמן שבנ"א הולכין לשכב וכל זמן שבנ"א עומדים משנתם דהיינו בערב זמנה קבוע עד חצות ובבוקר עד ג' שעות הלכך חיישינן טפי שמא ימשך ויבטל מצות ק"ש:

מסורת הש"ס

א) תוספתא פ"א ה"ד **ב)** [שבת פ"א מ"ב] שבת פ"א ה"ב - מ: [כל הענין] שבת ט: [יא., תוספתא פ"ב ה"ו] **ג)** [לקמן פ"ב ה"ה - כז. וברכות יג: בשינוי] **ד)** [לקמן פ"ד ה"א - מג., ברכות ל: לא. ותוספתא פ"ג ה"ו בשינוי] **ה)** [לקמן פ"ב ה"א - יח:, ברכות יג: וילקו"ש ותתמן תתלו בשינוי] **ו)** [עי' שבת יא.]

[ח. ח: - ה"ב]

רבי יוחנן כדעתיה. אמר על גרמיה. זו הסימרא היא האמורה בגבלי (שבת יח.) לא שנו במתניתין דמפסיקין לקריית שמע ואין מפסיקין לתפלה אלא למי שמורתו אומנותו כר' שמעון בן יוחאי אבל כגון אנו וכו': דין כדעתיה ודין כדעתיה. כלומר דרבי שמעון בן יוחאי ורבי יוחנן שניהם היו עושין דלא כתנא דמתניתין דתנא דאותן שמורתן אומנותן מפסיקין לקריית שמע ואין מפסיקין לתפלה, דגם רבי יוחנן היה תורתו אומנותו שהרי אמרו גם על רב ששת שהיתה תורתו אומנותו. אלא עיקר טעם רבי יוחנן דלא היה מבטל תפלה כדין משמתינו מפני שהיה לו חיבה רבה בתפלה, ורבי שמעון בן יוחאי היה מבטל גם קריית שמע מפני שהיה לו חיבה גדולה בלימוד תורה ואזלי לשיטתייהו וכדמפרש ואזיל: הוינא מתבעינא. הייתי שואל קומי דרחמנא דיתברי לבר נש תרין פומין חד דהוה לעי באוריתא וחד דעביד ליה כל צורכיה. חזר ומר ומה אין חד הוא לית עלמא יכיל קאים ביה מן דילטוריא דיליה אילו הוו תרין על אחת כמה וכמה. אמר ר' יוסי קומוי ר' ירמיה אתיא דר' יוחנן כר' חנינא בן עקביה דתני [ג]כותבי ספרים תפילין ומזוזות מפסיקין לקרית שמע ואין מפסיקין [ב]לתפילה. [ג]ר' חנינא בן עקביה אומר כשם שמפסיקין לקרית שמע כך מפסיקין לתפילה [ג]ולתפילין ולשאר כל מצותיה של תורה. [ד]ולא מודי ר' שמעון בן יוחי [ד]שמפסיקין לעשות סוכה ולעשות לולב. ולית ליה לר' שמעון בן יוחי [ה]הלמד על מנת לעשות ולא הלמד [ה]שלא לעשות [ו]שהלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא ואמר ר' יוחנן הלמד שלא לעשות נוח לו אילו נהפכה שיליתו על פניו ולא יצא לעולם. טעמא דר' שמעון בן יוחי [ח]זה שינון וזה שינון ואין מבטל שינון מפני שינון. והא תנינן [ט]הקורא מיכן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה [ט]הא בעונתה [ט]חביבה מדברי תורה. [ט]היא היא. אמר ר' יודן ר' שמעון בן יוחי על ידי שהיה [ט]תדיר בדברי תורה לפיכך אינה [ט]חביבה יותר מדברי תורה. אמר [ט]ר' אבא מרי לא תנינן

ר' יוחנן אמרה על גרמיה [א]כגון אנו [א]שאין אנו עסוקין בתלמוד תורה אפילו לתפלה אנו מפסיקין. דין כדעתיה ודין כדעתיה ר' יוחנן כדעתיה [ב]דר' יוחנן אמר [ב]ולואי שיתפלל אדם כל היום למה שאין תפילה מפסדת. ר' שמעון בן יוחי כדעתיה דר' שמעון בן יוחי אמר אילו הוינא קאים על טורא דסיני בשעתא דאיתיהיבת תורה לישראל הוינא מתבעי קומוי רחמנא דיתברי לבר נשא תרין פומין חד דהוה לעי באוריתא וחד דעביד ליה כל צורכיה. חזר ומר ומה אין חד הוא לית עלמא יכיל קאים ביה מן דילטוריא דיליה אילו הוו תרין על אחת כמה וכמה. אמר ר' יוסי קומוי ר' ירמיה אתיא דר' יוחנן כר' חנינא בן עקביה דתני [ג]כותבי ספרים תפילין ומזוזות מפסיקין לקרית שמע ואין מפסיקין [ב]לתפילה. [ג]ר' חנינא בן עקביה אומר כשם שמפסיקין לקרית שמע כך מפסיקין לתפילה [ג]ולתפילין ולשאר כל מצותיה של תורה. [ד]ולא מודי ר' שמעון בן יוחי [ד]שמפסיקין לעשות סוכה ולעשות לולב. ולית ליה לר' שמעון בן יוחי [ה]הלמד על מנת לעשות ולא הלמד [ה]שלא לעשות [ו]שהלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא ואמר ר' יוחנן הלמד שלא לעשות נוח לו אילו נהפכה שיליתו על פניו ולא יצא לעולם. טעמא דר' שמעון בן יוחי [ח]זה שינון וזה שינון ואין מבטל שינון מפני שינון. והא תנינן [ט]הקורא מיכן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה [ט]הא בעונתה [ט]חביבה מדברי תורה. [ט]היא היא. אמר ר' יודן ר' שמעון בן יוחי על ידי שהיה [ט]תדיר בדברי תורה לפיכך אינה [ט]חביבה יותר מדברי תורה. אמר [ט]ר' אבא מרי לא תנינן

הלמד על מנת לעשות. בשלמא תנא דמתניתין ודברייתא דעקרי תפלה בחברים וכותבי ספרים הא אמרי אמוראי לעיל כל אחד טעמא, אבל קריית שמע מאי שנא מכל מצותיה של תורה. ומשני דשאני קריאת שמע דאיגנה מעשה אלא דבור ואתי מצות דבור עסק קריאת תורה ומבטל דבור קריאת שמע (עי' רבינו יונה ט: מדה"ר) וקשה והא אית בה קבלת עול מלכות שמים, ויש לומר דר' שמעון ודאי היה קורא פסוק אחד לעולם בעת קריאת שמע ולא אמרו שהיה מבטל אלא שאר קריאת שמע, וכן לקמן פרק שני דבגבלי (יג:) אמר על רבינו הקדוש בבוקר פעמים שהיה שונה לתלמידים בעת קריאת שמע ולא היה מפסיק רק מעביר ידיו על פניו וקורא פסוק אחד לקבל עליו מלכות שמים ואינו חוזר וגומרה: והא תנינן הקורא וכו'. וקשיא לרבי שמעון דשביק קריאת שמע בעונתה בשביל דברי תורה. ותימא וכי על התנא מקשים ממשנה והא תנא הוא ופליג. ונראה דהכי פריך לאותה משנה נשנית סתם ולא מצינו שחלק רבי שמעון שמע מינה דמודה בה שכך היתה משנה שנויה מהתנאים הקדמונים. ומתרץ ר' יודן דאין הכי נמי דמודה בה אלא שסובר שלא נשנית אלא לרוב בני אדם שאין תורתם אומנותם, אבל למי שתורתו אומנותו כמוהו לא נשנית, וכי שמע לרבנן דדורו בתמניתין בפרקא קמא דשבת (יא.) דחבירים שתורתן אומנותן מפסיקין חלק עליהם, כדאמר רבי יוחנן לעיל בשמו שהיה תדיר דלא פסיק גירסא מפומיה: ורבי אבא מרי. תירץ דמודה רבי שמעון בן יוחאי במשנת הראשונים דשנו דהקורא אחר עונת שמע בקורא בתורה, אלא שהוא הולך לשיטתו דמשנה עדיפא ממקרא, והיינו דשנו לכולי עלמא בקורא בתורה, ובמי שתורתו אומנותו נשנית לרבי שמעון בן יוחאי דמשנה עדיפא ממקרא, דייק בקורא בתורה ולא בקורא משנה, הא בזמנה כמשנה היא, דתורתן אומנותן לא יחליפו משנתן בה דהא שקולין הן, אבל במי שאין תורתו אומנותן אף ממשנה עדיפא בעונתה:

ר"ש סיריליאו

לתמרי (משלי כח ט) מסיר אזנו משמוע תורה וגו': ר' יוחנן אמר על גרמיה. לגומר וכ' יוחנן דיליה אמר: [שיתפלל] כל היום. מתפלל אע"ג דמפסיק מתלמוד תורה: חד דהוה לעי באוריתא. דהוה מביאה ליה כל כך, ולכבלה היה רוצה לשון אחרת, ואילו לתפלה לא קא בעי: זו שינון וזו שינון. תפלה וק"ש שינון, ותלמוד תורה שינון, ואין מתבטל שינון מפני שינון: הא בעונתה חביבא מד"ת. ואמאי לר' שמעון אין מפסיקין לק"ש:

תרין הוו עאכו"כ: אתיא דר' יוחנן. דאמר אפי' לתפילה מפסיקין: מפסיקין לק"ש. שהיא מד"ת ומשום דלא ס"ל דהעוסק במצוה פטור מן המצוה, ומ"מ אינן מפסיקין לתפילה שכל העוסקין במלאכת שמים לא חייבום לעמוד בתפלה: כך מפסיקין לתפלה ולתפילין וכו'. וס"ל לר' חנינא דאף לתפילה מפסיקין ור"י נמי כר' חנינא ס"ל: שמפסיקין לעשות סוכה ולעשות לולב. ואפי' במי שתורתו אומנותו שאין אומרים לענין ת"ת עוסק במצוה פטור מן המצוה שאין הלימוד אלא ע"מ לעשות וכדמסיים וא"כ טעמא מאי אין מפסיקין לק"ש: טעמא דרשב"י. ק"ש שאני: זה שינון וזה שינון. ק"ש שנון הוא ד"ת שנון הוא ותרוייהו ילפינן מושננתם: הא בעונתה חביבה היא מד"ת. והיכי אמרת אין מבטל שנון מפני שנון והא ק"ש עדיפא: היא היא. לר"ש אפילו בעונתה שוה היא לת"ת ואינה חמורה ממנה: ע"י שהיה תדיר בד"ת. ע"י שהיה תורתו אומנותו אין ק"ש חביבה עליו יותר אבל המשנה מיירי במי שאין תורתו אומנותו. ויש גורסין ע"י שהוא חדיד בתורה שהוא חריף בתלמודו אינה חביבה עליו יותר מד"ת:

ב) לעיל ה"ל - ב, לקמן פ"ד ה"ל - מט:, נ, ברכות כא. [פסחים נד:, מס' סופרים פ"א ה"ז, תנחומא מקץ יא]
ג) ביכורים פ"ג ה"ג - כג:, מוספתא פ"ג ה"ו **ג)** [עי' סוכה כו.] **ד)** [עי' פסחים פ"ג ה"ז - כז. וחגיגה פ"ל ה"ז - ז. ומו"ק ט: וקידושין מ: וב"ק יז. ותוס' דר"ל פ"ד ה"ל-ג ומס' שמחות פי"ל ה"ט וספרי עקב מא ומדרש תנאים לדברים יא יג] **ה)** [ספרא בחוקותי ג, ויקרא רבה לה ז, פסיקתא זוטרתא כי תבוא כח ג בשיטי, ילקו"ש בחוקותי תרעא] **ו)** ברכות יז. [ומגילת דרשב"י כד ג] בשיטי קלא **ז)** ברכות י:

מהר"א פולדא

על גרמיה. עלמו: שאין אנו עוסקים בת"ת. כי"ל דתורתו אומנתו היתה לפיכך לא היה מפסיק משל"ק אנו וכו': הלואי שיתפלל אדם כל היום. ותורתו אומנתו נעשית, אלא ודאי לריקן מפילה עיקר: אלו הוינא קאים. אם הייתי עומד: דיתברי. שיברא: לעי באוריתא. ולא הזכיר ג"כ תפילה, ש"מ תורה עיקר: ומה אין חד הוא. ומה השמש דאיכא פה אחד אין העולם יכול לעמוד מפני המלאכים, כ"ש אילו היה לנו תרין פומין: ספרים. ספרי תורה: מפסיקין לק"ש וכו'. מן הטעם דהנך אמוראי לעיל ק"ש לאורייתא וכו': כך מפסיקין וכו'. לדידן מפילה עיקר: שולייתו. הוא הקרום שהולד מונח בתוכו: זה שינון. ק"ש דקתני ושננתם: וזה שינון. תלמוד תורה נמי דכתיב מהלכי קרק, וכדלמרינן (קידושין ל.) ושננתם שיהיו דברי תורה מתודלים בפיך: היא היא. האמת כן הוא לשאר בני אדם, אבל רשב"י על שהיה תדיר בד"ת אינה חביבה יותר: א"ר אבא בר מרי. שעיקר אחריתו הוא דקא מעני לא שנינו במתני' אלא מכאן ואילך ה"ה כאדם הקורא מקרא בתורה, והיינו כאדם הקורא בתורה, אבל בזמנה כמשנה הוא דעדיף ממקרא, הכי ס"ל לתנא דמתני', ורשב"י נמי הכי ס"ל, משום הכי שפיר קאמר טעמא זה שינון וזה שינון, לפיכך לא היה מפסיק ממשנה, אבל רבנן דפליגי אדר"ש ס"ל מקרא כמשנה, א"כ בעונתה ע"כ עדיף ממשנה, לכך אמרו מפסיקין לק"ש:

שינויי נוסחאות

א) כגון אנו שאין אנו. בכי"ר אפילו אנו שאנו:
ב) לתפילה. בתוספתא (פ"ב ה"ו) נוסף רבי אומר כשם שאין מפסיקין לתפלה כך אין מפסיקין לק"ש:
ג) ולתפילין ולשאר כל מצותיה של תורה. בתוספתא (שם) ליתא. וכעין לשון שבירושלמי איתא בסוכה (כו.) עיי"ש:
ד) הלמד וכו' שלא נברא ואמר ר' יוחנן וכו' לאויר העולם. בתוס' ר' יהודה שירליאון (יז:) הלומד על מנת שלא לעשות נוח לו שלא נברא אמר ר' יוחנן וכו'. בראש (פסחים פ"ד סי' ב') המלמד שלא לעשות נוח לו שנהפכה שליתו על פניו ולא יצא לאויר העולם:
ה) שלא. ברש"ס על מנת שלא:
ו) חביבה מדברי תורה. ברשב"א (ט:) חביבה היא יותר מדברי תורה:
ז) היא היא. בירושלמי שבת (פ"א ה"ב - ט.) וברש"ס ליתא:
ח) תדיר. בש"ג ובירושלמי שבת (שם) חדיד, ועי' יפה מראה שם. בבעל המאור (שבת ג: מדה"ר) מחודד, וכעי"ז ברשב"א ובמאירי (ט:):
ט) חביבה. בירושלמי שבת (שם) וברש"ס חביבה עליו:
י) ר' אבא מרי. ברש"ס תיבת מרי ליתא. בספר הפרדס רב:

ביאור הגרח"ק

שאין אנו עסוקין בת"ת. אלא מבטלין מת"ת לאומנותנו: אפי' לתפלה. שהיא מדרבנן: דין כדעתי' ודין כדעתי'. דאשכחנא ר' שמעון ת"ת עדיפא מתפילה ולר' יוחנן חשיבא ליה תפילה: ולואי שיתפלל אדם כל היום. ולא חש לבטול תורה אלמא לר' יוחנן תפילה חשובה היא כת"ת: אילו הוינא קאים וכו'. אלו הייתי עומד על הר סיני בשעה שנתנה תורה לישראל הייתי מבקש מהקב"ה שיברא לבני אדם שני פיות: לעי באוריתא. שיהא לומד בה תורה: דעביד ליה כל צורכיה. תפילה ושאר צרכיו אלמא לדידיה תורה עדיפא מתפילה ואין ראוי שיתפלל בפה שעוסק בו בתורה: חזר. בו ואמר ומה אם כשיש לו לאדם פה אחד אין כל העולם יכול להתקיים מפני לשון הרע שלו אילו

א) מיי' פ"ו מהלכות תפילה הלכה ח טוש"ע או"ח סימן קו סעיף ב:
ב) מיי' שם פ"י הלכה ו טוש"ע או"ח סימן קז סעיף ג:
ג) [טוש"ע או"ח סימן לח סעיף ח וכסג"ה]:
ד) [מיי' פ"ג מהלכות תלמוד תורה הלכה ד]:
ה) מיי' פ"ל מהלכות קריאת שמע הלכה יג טוש"ע או"ח סימן נח סעיף ו:

ר"ש בן יוחי כדעתיה. דאמר לקמן פ' כל כתבי (שבת פט"ז ה"א - לז:) העוסק במקרא מדה שאינה מדה היא ואינו כעוסק במשנה: ורבנן עבדי מקרא כמשנה. והלכך לא מפרשי להמתני' כר"ש ומפסיקין לק"ש מד"ת: מתני' יטו. על לדיסס לכתיב בשכבך דרך שכיבה: יעמדו. לכתיב ובקומך דרך קימה: כדרכן. בין בקימה בין בישיבה בין בשכיבה בין בהליכה: גמ' הא דב"ה מקיימין תרין קריא. דילהו וקרא דש"ש אלא דש"ש מה מקיימין קרא דש"ה: בשבתך בביתך פרט לעוסקים במצות. דמשמע בשבת דידך שאתה עוסק בדברי רשות: ובלכתך בדרך פרט לחתנים. דמשמע בלכת דידך שאתה טרוד בדבר רשות פרט לחתן שטרוד במלוה: מתני' אמר ר' טרפון וכו' בדיי היית. ולוי היית ליכרג ואם היית מת היית מתחייב בנפשך: גמ' חברייא בשם ר' יוחנן וכו'. גרסינן להא פ' י"א דסנהדרין הלכה ד' (עב.) ובפ"ב דע"ז (ה"ז - יד.): דודים דברי סופרים לדברי תורה. כלומר קרובים הן לד"ת וחביבים הן כד"ת:

אלא כאדם שהוא קורא בתורה הא בעונתה כמשנה היא. ר' שמעון בן יוחי כדעתיה דר' שמעון בן יוחי אמר א) העוסק במקרא מידה שאינה מידה. ורבנן עבדי מקרא כמשנה: **הלכה ג מתני'** ב) בית שמאי אומרים בערב כל אדם יטו ויקרו ובבוקר יעמודו שנאמר א) ובשכבך ובקומך. ובית הלל אומרים ג) כל אדם קורין כדרכן שנאמר א) ובלכתך בדרך. אם כן למה נאמר ובשכבך ובקומך אלא בשעה שבני אדם שוכבין ובשעה שבני אדם עומדין: גמ' ד) הא דבית הלל מקיימין תרין ה) קרייא מה מקיימין דבית שמאי בשבתך בביתך ובלכתך בדרך. ו) בשבתך בביתך ז) פרט לעוסקים במצות ובלכתך בדרך דפרט לחתנים. ח) תני ט) מעשה בר' אלעזר בן עזריה ור' ישמעאל שהיו שרויין במקום אחד י) והיה ר' אלעזר בן עזריה מוטה ור' ישמעאל זקוף. יא) הגיע זמן עונת קרית שמע נזקף ר' אלעזר בן עזריה והטה ר' ישמעאל. אמר ר' אלעזר לר' ישמעאל אומר לאחד בשוק יב) מה לך זקנך מגודל והוא אומר יהיה כנגד המשחיתים יג) אני שהייתי מוטה יד) מוטה נזקפתי ואתה שהיית זקוף הטית. אמר לו אתה נזקפת כדברי בית שמאי ואני היטיתי כדברי בית הלל. דבר אחר טו) שלא יראוני התלמידים טז) ויעשו הלכה קבע כדברי בית שמאי: **הלכה ד מתני'** יז) אמר ר' טרפון אני הייתי בא בדרך והטיתי לקרות כדברי בית שמאי וסיכנתי בעצמי מפני הליסטין. יח) אמרו לו כדיי היית לחוב יט) על עצמך כ) שעברת על דברי בית הלל: גמ' כא) חברייא בשם ר' יוחנן דודים דברי סופרים לדברי תורה

ישמעאל. אמר ר' אלעזר לר' ישמעאל אומר לאחד בשוק (א) מה לך זקנך מגודל והוא אומר יהיה כנגד המשחיתים (ב) אני שהייתי מוטה נזקפתי. (ג) מוטה נזקפתי ואתה שהיית זקוף הטית. אמר לו אתה נזקפת כדברי בית שמאי ואני היטיתי כדברי בית הלל. דבר אחר (ד) שלא יראוני התלמידים (ה) ויעשו הלכה קבע כדברי בית שמאי: **הלכה ד מתני'** (ו) אמר ר' טרפון אני הייתי בא בדרך והטיתי לקרות כדברי בית שמאי וסיכנתי בעצמי מפני הליסטין. (ז) אמרו לו כדיי היית לחוב (ח) על עצמך (ט) שעברת על דברי בית הלל: גמ' (י) חברייא בשם ר' יוחנן דודים דברי סופרים לדברי תורה

שמעיל עליו ומשמיתנו: אני שהייתי מוטה נזקפתי. דהייתי כמקלס מעשיך שהיית זקוף ואתה הטית: אתה נזקפת כדברי בית שמאי ואני הטיתי כדברי בית הלל. כלומר אתה טעית כי שתשנה שלמתחלה הייתי זקוף בבוקר קודם עונת קריית שמע מזמן לקרות מעומד לקיים דברי בית שמאי דאמרי יעמדו, ולא כן היה הדבר דאדרבה לפי תומי הייתי עומד ולא הייתי מושב בקריית שמע כלל, וכשהגיע זמן קריית שמע אילו אתה לא נזקפת לא הייתי מוטה דהייתו עושין כדברי בית הלל דאמרי קורין בדרכן, כלומר לפי הזדמן, אך לפי שראיתיך זוקף ומכוין לקיים דברי בית שמאי, כוונתי להודיעך שאני איני סובר כמותך דעבדת כבית שמאי אלא כבית הלל: דבר אחר. מפרש בבבלי (שם) דלהכי אמר דבר אחר דלא מיקשי לך הרי לבית הלל קורין כפי ההזדמן ואם כן למה לא קראת מעומד, ואם היית רוצה להודיעני דעתך פעם אחרת היית אומר לי שב: שמא יראו התלמידים וכו'. ויעלה על דעתם שדעתיו שוה כבית שמאי והיו פוסקים כך למעשה רב: מתני' כדי היית לחוב בעצמך וכו'. לכיון דנפסק הלכה כבית הלל העושה דלא כוותייהו אע"ג דסמיך אדבית שמאי מיקרי עובר על דברי חכמים דחייב מיתה וכדאמרינן לעיל (ה"א - ט.) על מאן דעבד כרבי שמעון נגד רבנן דנשכו נחש גבי ספיחי שביעית:

ר"ש סירליאו

כמשנה היא. ור' שמעון כי קאמר ראין מפסיקין ממשנה הוא דקאמר: מדה שאינה מדה. דמשנה עדיפא מפני שתלויה בגירסא, ועוד שהיא פירוש המלות: מקרא כמשנה. ובעונתה יותר ממשנה, הילכך מפסיקין: מתני' יטו. על לדיסס: בשכבך. דרך שכיבה: ובקומך. כדרכן. או בקימה או בשכיבה או בישיבה או בהליכה: גמ' פרט לעוסק במצות. מפרש לה בגמ' דילן (יח.) בשבת דידך ובלכת דידך הוא דמחייבת, הא דמלוה פטירת: ובלכתך בדרך פרט לחתן. ואע"ג דחתן נמי עוסק במלוה הוא, מי לאו קרא יתירה לא נפקא לן מקרא קמא, דכיון דעוסק במלוה לא כתיב בקרא בהדיא אלא מיעוטא בעלמא הוא דקא דרשינן, לא ממעטינן מינה אלא עוסק במלאכת מלוה דאיכא טירדא, אבל חתן דמחשבה בעלמא הוא שמחשב על בעילת בתולה אי לאו מיעוטא קרא יתירה לא אמעיט. עד כאן לשון רש"י: הגיע עונת קריאת שמע. של שחרית. והבבלי (שם) מייתי המעשה להיפך דקבל דבקיית שמע דערבית הוה מדלא הזכיר שעת ק"ש ע"ש: נזקף ר' אלעזר בן עזריה. כבית שמאי דתנן ובבוקר יעמדו: לאחד בשוק שאמרו לו זקנך מגודל וכו'. אמשול לך משל למה הדבר דומה, לאחד שאומרים לו זקנך נאה ומגודל והוא אומר להם הוא אומר לכם הוא אומר אותו יהיה כנגד המשחיתים, הגידול הזה יהיה נתון לתער ולמספריס

ולמספריס שתגיע עליו ומשחיתנו, כן פי' רש"י ז"ל (שם), ונעל הערוך (ערך זקן ג) פי' המשחיתים המגלחים ומשחיתים זקנם כנגדן זה מגדל זקנו, כלומר זה חילוף מעשיהם, ומצא זה מולק עליהם, כך זה הטה וזה נזקף ע"כ: אני שהייתי מוטה. עמדתי זקוף, והריני כמקלס מעשיך שהיית זקוף, ואתה הטית: דבר אחר שלא יראו התלמידים וכו'. בגמרין (שם) מפרש, וכי תימא בית הלל נמי אית להו מטין, דבמטין נמי שרו ובכל ענין, הני מילי דמוטה ואתי מעיקרא, אבל הכא כיון דעד השתא הוית זקוף והשתא הטית, אם לא נזקפתי אני אמרי שמע מינה כבית שמאי סבירא להו ויעשו הלכה קבע כדברי ב"ש. ודכוותה נמי הכא דסברי דנק"ש של שחרית הוה עובדא [מימא הכי, וכי תימא בית הלל נמי אית להו עומדין וקורין, הני מילי דקאי ואתי מעיקרא, אבל הכא כיון דעד השתא הוויית מוטה וזקפת אם לא הטיתי וכו']: מתני' א"ר טרפון וכו': גמ' דודים דברי סופרים. קרובים ואהובים על התורה, כלומר התורה מולקת כבוד לדברי סופרים, כדליף:

ביאור הגרח"ק

כאדם שהוא קורא בתורה. כלומר כמי שעוסק במקרא הא בעונתה חביבה היא יותר ממקרא והרי היא כמשנה אבל טפי ממשנה לא ורשב"י במשנה הוה עסיק: **מידה ואינה מידה.** כלומר מדה היא קצת ואינה מדה שהמשנה יפה הימנו הלכך לדידיה דמשנה עדיפא ממקרא לא תידוק ממתני' אלא דבעונתה חשיבא כמשנה הלכך העוסק במשנה אינו מפסיק לק"ש: **ורבנן.** דס"ל מפסיקין לק"ש: **עבדי מקרא כמשנה.** הלכך לדידהו שמעינן שפיר ממתני' דק"ש בעונתה חביבה יותר: **מתני' יטו.** על צידיהם דרך שכיבה ויקרו ק"ש: **שנאמר בשבתך בביתך ובלכתך בדרך.** אפי' יושב אפי' מהלך: **אלא בשעה שבנ"א שוכבים וכו'.** לומר לך זמנה של ק"ש אם בשחרית ובערבית: **גמ'** מקיימים תרין קריין. לב"ה מתפרשין ב' הפסוקים הן בשבתך בביתך דמינה ילפי דאף ביושב והן קרא דב"ש דמפרשי לה בשעה שבנ"א שוכבים וכו' אלא לב"ש קשיא קרא דב"ה: **בשבתך בביתך פרט לעוסקים במצוות.** לב"ש איצטריכא ליה למעוטי דהעוסק

א) [מתי' פ"א מהלכות תלמוד תורה הלכה יב טוש"ע יו"ד סי' למו סעי' ד]:
ב) מתי' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה ב סמ"ג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סג סעיף א [ג]:
ג) [טוש"ע או"ח סימן לח סעיף ח ובהג"ה]:
ד) מתי' שם פ"ד הל' ו סמ"ג שם טוש"ע או"ח סימן ע סעיף ג:
ה) [טוש"ע או"ח סימן סג סעיף ב]:

שינויי נוסחאות

א) **ובשכבך ובקומך.** כ"ה בכי"ר ובמשניות (פ"א מ"ג) וברש"ס ובד"א ודפ"ו ובכי"ל וד"ו במשניות שבתחילת הפרק. בכי"ל וד"ו כאן **בשבתך בביתך ובלכתך בדרך** ובשכבך ובקומך:
ב) **ובלכתך.** בד"א **בשבתך בביתך** ובלכתך. וכן נוסף בדפ"ו בסוגריים. וכן משמע בגמ' בסמוך:
ג) **קרייא.** ברש"ס **קראי.** בד"א ודפ"ו **קריין**:
ד) **פרט לעוסקים במצות וכו' פרט לחתנים.** בתוספתא (פ"א ה"ה) **פרט לחתנים** וכו' **פרט לעסוקין במצות.** בבבלי (יא:) ובתוספתא כי"ע הגי' כבירושלמי כאן:
ה) **תני.** בד"א ודפ"ו **וחתני:**
ו) **והיה ר' אלעזר וכו' והטה ר' ישמעאל.** בתוספתא (פ"א ה"ה) **והיה ר' ישמעאל** מוטה ור' **אלעזר** זקוף והגיע זמן ק"ש ונזקף ר' **ישמעאל** והטה ר' **אלעזר.** וכע"ז בבבלי (שם):
ז) **הגיע זמן עונת קרית שמע.** בכי"ר הגיע **עונת** ק"ש. בבבלי (שם) ובתוספתא (שם) וברש"ס ובד"א ודפ"ו הגיע **זמן** ק"ש:
ח) **אני.** בבבלי (שם) **אף כך אתה.** ברש"ס **אף עתה כן אני:**
ט) **מוטה נזקפתי וכו' זקוף הטית.** בתוספתא (שם) **זקוף הטיתי** וכו' **מוטה** נזקפת. וכע"ז בבבלי (שם):
י) **ויעשו הלכה כדברי בית שמאי.** בתוספתא כי"ע **ויעשו קבע כדבריך:**
כ) **אמרו לו.** בחידושי הרי"ד (י:) אמרו **לי:**
ל) **על עצמך.** בכי"ר ובמשניות ובבבלי (י:) וברש"ס ובד"א ודפ"ו **בעצמך:**
מ) **חברייא בשם ר' יוחנן.** כ"ה בכתה"י וברש"ס ובד"א ודפ"ו. בד"ו ליתא **לתיבת חברייא.** בילקו"ש (שה"ש תתקפא) **אמר רבי שמעון בר אבא:**

הגהות הגר"א

[א] **מה לך.** נמחק. (וכפרש"י (יא. ד"ה לאחד) דלא כהרשב"א בחידושין (שם ד"ה אומרים)) [רד"ק]:

תורה אור השלם

א) וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ:
(דברים ו ז)

מהר"א פולדא

מדה ואינה מדה. מדה היא קצת, אבל אינה מדה שעיקר הלימוד לריכה במשנה, לפי שאמתה תלוי במשנה אלא היו מתבנין בימיהם המשנה והגמרא, ועוד שכל עיקר טעם ופירוש המקראות הם מפורסים במשנה, שהמקראות סתומים הם ומפורשים במשניות: מתני' יטו. על לדיסס: בשכבך. דרך שכיבה: יעמדו. לכתיב ובקומך: כדרכו. או בקימה או בשכיבה או בישיבה או בהילוך: גמ' הא דב"ה מקיימין תרין קריין. כלומר ב"ה מתמלין אף אותו קרא שכתיבו ב"ש לרמייה וכמו שאמרו אם כן למה נאמר וכו', אבל ב"ש מתמלין מקרא של ב"ה, לפיכך הקשה היכי מקיימין ב"ש מקרא דב"ה: פרט לעוסק במצוה. פטור מק"ש: פרט לחתן. אי לאו קרא יתירא לא הוה ממעטינן חתן מקרא קמא אע"ג דהוא נמי עוסק במלוה לפי שאינו אלא טרדא דמחשבה בעלמא שמחשב על עסק בתולה, ומשמעות המקרא הכי הוא, בשבת דידך ולכת דידך הוא דמחייב לקרות אבל לא בלכת של מלוה ובשבת של מלוה: הגיע זמן ק"ש. של שחרית: נזקף רבי אלעזר בן עזריה. כב"ש: והטה ר' ישמעאל. להראות דלא כב"ש: אומר לאחד מן השוק. לשבת לזקן שלו שהוא נאה ומגודל, והוא אמר יהיה כנגד המשחיתים, אתן אותו לאשתתה להעבירו בתער, ה"ג עכשיו שאני מקלסך ועושה כדבריך שנזקפתי כמו שהיית אתה עושה, הטית: דודים דברי סופרים. אקרא כי טובים דודיך מיין (שה"ש א ב) סומך, שדברי סופרים דודים וקרובים לדברי תורה ומחבים הם לדברי תורה, דכתיב תכך היינו דברי סופרים, כיון הטוב דברי תורה:

ב) שבת [פ"א ה"ב - לא.] פט"ז ה"א - לז:, תוריות פ"ג ה"ה - יח., ב"מ לג. [מס' סופרים פט"ו ה"ה, מס' דרך ארץ זוטא פ"ד ה"ב]
ג) ברכות י: [ספרי ואתחנן לד, יקו"ש ואתחנן תתמב, זהר תרומה קלט: בשיעור]
ד) [יקרא רבה כו ו ותנחומא אמור יג ותנחומא (ורשא) לך לך א בשיעור] **ה)** ברכות יא. **ו)** ברכות טז., סוכה כה., [תוספתא פ"א ה"ה ופסיקתא זוטרתא ואתחנן ו בשיעור, יקו"ש בהעלותך תשכא] **ז)** ברכות יא., תוספתא פ"א ה"ו [ספרי ואתחנן לד, מדרש תנאים לדברים ו ז, יקו"ש ואתחנן תתמב] **ח)** [בע"ז שפחים ק. וכתובות נ: ותוספתא פ"ה ה"ב] **ט)** [בגיעת פ"ד ה"ב - כט. בשיעור] ברכות י:
י) סנהדרין פי"א ה"ד - עב. וע"ז פ"ב ה"ז - יד. [כל הענין, שה"ש רבה א יא כל הענין בשיעור, יקו"ש שה"ש תתקפא בשיעור]

יא) שבת [פ"א ה"ב - לא.] פט"ז ה"א - לז:, תוריות פ"ג ה"ה - יח., ב"מ לג. [מס' סופרים פט"ו ה"ה, מס' דרך ארץ זוטא פ"ד ה"ב]
יב) ברכות י: [ספרי ואתחנן לד, יקו"ש ואתחנן תתמב, זהר תרומה קלט: בשיעור]
יג) [יקרא רבה כו ו ותנחומא אמור יג ותנחומא (ורשא) לך לך א בשיעור] **יד)** ברכות יא. **טו)** ברכות טז., סוכה כה., [תוספתא פ"א ה"ה ופסיקתא זוטרתא ואתחנן ו בשיעור, יקו"ש בהעלותך תשכא] **טז)** ברכות יא., תוספתא פ"א ה"ו [ספרי ואתחנן לד, מדרש תנאים לדברים ו ז, יקו"ש ואתחנן תתמב] **יז)** [בע"ז שפחים ק. וכתובות נ: ותוספתא פ"ה ה"ב] **יח)** [בגיעת פ"ד ה"ב - כט. בשיעור] ברכות י:
יט) סנהדרין פי"א ה"ד - עב. וע"ז פ"ב ה"ז - יד. [כל הענין, שה"ש רבה א יא כל הענין בשיעור, יקו"ש שה"ש תתקפא בשיעור]
כ) שבת [פ"א ה"ב - לא.] פט"ז ה"א - לז:, תוריות פ"ג ה"ה - יח., ב"מ לג. [מס' סופרים פט"ו ה"ה, מס' דרך ארץ זוטא פ"ד ה"ב]
כא) ברכות י: [ספרי ואתחנן לד, יקו"ש ואתחנן תתמב, זהר תרומה קלט: בשיעור]
כב) [יקרא רבה כו ו ותנחומא אמור יג ותנחומא (ורשא) לך לך א בשיעור] **כג)** ברכות יא. **כד)** ברכות טז., סוכה כה., [תוספתא פ"א ה"ה ופסיקתא זוטרתא ואתחנן ו בשיעור, יקו"ש בהעלותך תשכא] **כה)** ברכות יא., תוספתא פ"א ה"ו [ספרי ואתחנן לד, מדרש תנאים לדברים ו ז, יקו"ש ואתחנן תתמב] **כו)** [בע"ז שפחים ק. וכתובות נ: ותוספתא פ"ה ה"ב] **כז)** [בגיעת פ"ד ה"ב - כט. בשיעור] ברכות י:
כח) סנהדרין פי"א ה"ד - עב. וע"ז פ"ב ה"ז - יד. [כל הענין, שה"ש רבה א יא כל הענין בשיעור, יקו"ש שה"ש תתקפא בשיעור]

גמ' וחכך. של כנסת ישראל הס סופריה: כיין הטוב. ייגה של תורה לכתיב (משלי ט ה) ושתו ביין מסכתי: דתנינן תמן האומר **אין תפילין.** בפרק האמנקין (סנהדרין פח:) גבי זקן ממרא על פי בית דין, ופירש רש"י התם דהאומר אין תפלין פטור דאין זו הוראה דזיל קרי בי רב הוא: חמש **טוטפות** יש. שאף על פי שאין דבר זה אלא להוסיף על דברי סופרים מייב דמדרש סופרים הוא (עי' סנהדרין פח:) לטוטפות לט"ט פו"ת [טט בתפי שתים פת בתפרקי שתים. (גליון כפ"ר)] הרי כאן ארבע: **חמורים דברי זקנים** וכו'. חמודים בדלת גרסינן, כלומר נחמדים בחזי השומעים. ונספר עין יעקב מלאתי חביבין, והיא היא: **דכתיב אל תטיפו** וכו'. במיכה, ופירש הרד"ק אל תטיפו וכו' תחלת הדבור, כמו עלי תיטוף מלתי (איוב כב טו), וישראל היו אומרים לנביאים אל תדברו לנו דברי האל כי אין אנו שומעים לכם, נביאי האל לא ינבאו לאלה האנשים ולא יקחו כלימות: **וכתיב אטיף לך** ליין ולשכר. דעת הירושלמי שהיה משיב הנביא אם אין אתה רוצה לשמוע דברי נבואה שמע דברי חכמים שפירשו על התורה שנקראים יין ושכר, תרגום מיין ושכר יזיר (במדבר ו ג) מחמר חדת ועתיק ייזר. וכתיב על התורה (שה"ש ז יד) **דודים** גם ישנים, ומדאמר להו נביא כך נראה שהיה יודע שדברי סופרים נחמדים עליהם מדברי נבואה: **למלך** ששלח שני **פלטרין.** מיני שלומים ושרים: **על אחד** מהן כתוב. בנימוסי המלך עם העם סמנטורין סימנים: **הדא דתימא משיצאת בת קול** וכו'. אמתניתין קאי דקתני מייב מיתה לעובר על דברי בית הלל: **משיצאת בת קול.** מן השמים דהלכה כבית הלל כדלקמן, אבל עד שלא יצאת בת קול והיו מסופקים כמה זמן אי הלכה כבית שמאי משום דמחדדי טפי מדבית הלל אע"פ שבית הלל רבים. והא דאמר ר' יהושע גבי תנור של עכנאי פרק הזהב בבבלי (ב"מ נט.) אין משגיחין בבת קול וקיימא לן כוותיה, דווקא התם שהיה הבת קול נגד הרוב אמרינן לפי שכבר אמרה תורה (שמות כג ב) אחרי רבים להטות, כך פירשו בתוספות לקמן פרק אלו דברים (דף נב.): **מתני' בשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה.** בגמ' מפרש טעם ברכות אלו:

ר"ש סירילאו

וחכך כיין הטוב. דברי תכך ערבים כיין הטוב דהיינו התורה: **חביבים יותר מד"ת.** כדליף בי טוביס דודיך מיין: **נתחייב מיתה.** כלתנן כדאי היית לחוב בעצמן וכו'. [*חזקן ממרא אתה שעשית מעשה נגד קבלתן דבית הלל על פירוש המקבל] דתנינן תמן. בפרק האמנקין: **האומר אין תפ"ל.** זקן שהורה ואמר אין תפלין בתורה פטור. דאין זו הוראה, דזיל קרי בי רב הוא: **חמש טוטפות.** אע"פ שאין דבר זה אלא להוסיף **על דברי סופרים חייב.** דמדרש סופרים הוא לטוטפת לטוטפות הרי כאן ארבע (מנחות לד:). והאי דברי סופרים דתמני' תורה שבעל פה הוא, והוא זכר לדבר: **אל תטיפו** יטיפון וגו'. **אטיף לך** ליין ולשכר וגו'. שני המקראות מוריס מיעוט משינות שהיו מתשיבים לנביאים, כלכתיב לו אין הולך רוח ושקר כזב אטיף לך ליין ולשכר, ולא מלינו לעג כזה על הזקנים: **פלמנטורין.** עמוריין בלשון יון סופרים גוטאריו, ופולמוס שר בלשון יון, כלומר שר הסופרים: **סמנטורין.** פי' בערוך (ערך סמנטר) מלעפת, ויש לפרשו שתי מלות, סימן נעוריין, סימן סופר המלך כלומר מופמו: **הדא דתימר.** [*הא דתנן כדאי היית לחוב וכו', דמשמע] דהעושה שלא כדברי בית הלל דחייב מיתה, היינו אחר שיצאת בת קול כדלקמן, ובפ"ק בעירובין (ז.): **הכסיל בחשך הולך.** מפרש בפ"ק בעירובין (ז.) כגון שדרה וגולגולת כדלאיתא התם: **דברי אלהים חיים.** דהולן לבן לשמים ומפרשים התורה, ואכר יש לעוסק בדברי זה כמו העוסק בדברי זה, וכבר אלרכתי בזה במקום אחר: **מתני' שתים לפניה.** יוצר אור ואהבה עולם: **ואחת לאחריה.** אמת ויציב:

ד) אל תטפו יטיפון לא יטיפו לאלה לא יסג כלמות: (מיכה ב ו) **ה)** לו איש הלך רוח ושקר כזב אטיף לך ליין ולשכר והיה מטיף העם הזה: (מיכה ב יא) **ו)** כי יקום בקרבך נביא או חלם חלום ונתן אליך אות או מופת: (דברים יג ב) **ז)** על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל: (דברים יז יא) **ח)** החכם עיניו בראשו והכסיל בחשך הולך וידעתי גם אני שמקרה אחד יקרה את כלם: (קהלת ב יד)

א) שמעון בר ווה. בילקו"ש (שה"ש תתקפא) **חבריא:**
ב) דודים וכו' דודיך מיין. בילקו"ש (שם) **חמודים** דברי סופרים מדברי וכו'. בר"ח (ע"ז לה.) הביא בשם ירושלמי **דודים דברי סופרים יין דברי תורה טובים דודיך מיין חביבין דברי סופרים מדברי תורה:**
ג) שחביבין. באו"ז (ח"א הל' ק"ש יח) ובראבי"ה (סי' לא) **חמודין:**
ד) לא קרא. בר"ח (שם) לא קרא קרית שמע. באו"ז (שם) לא קרא כלל, וכעי"ז בראבי"ה (שם):
ה) מיתה. באו"ז (שם) מיתה שכך אמרו לו בדי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ה. וכעי"ז בראבי"ה (שם):
ו) לעבור. במכניות (סנהדרין פ"א מ"ג) **כדי** לעבור:
ז) לא. כ"ה במקרא ובכי"ר. בכי"ל ובדפוסים **אל:**
ח) למה. בד"א ודפ"ו **למי:**
ט) וסמנטירין. בכי"ל **וסלמנטירין,** וכן בסמוך, והוגה כלפנינו ע"י המגיה. בילקו"ש (קונטרס אחרון צא) **ופלמטרין,** וכן בסמוך:
י) וסמנטירין. ברש"ס ובד"א ודפ"ו **ובלא סמנטירין:**
כ) להחמיר וכו'. בעירובין (ז:) וברש"ס **לעשות כדברי ב"ה עושה כדברי ב"ש עושה** להחמיר וכו':
ל) הכסיל. במקרא וברש"ס **והכסיל:**
מ) בקולי וכו' בקולי. בד"א ודפ"ו בקולי דדין וכו' בקולי דדין:
נ) בית הלל. בכי"ר ובירושלמי יבמות (פ"א ה"ו - ח:) וסוטה (פ"ג ה"ד - יז.) וברש"ס בית הלל **לעולם:**
ס) יצאת. בד"א ודפ"ו **יצאה:**

הגהות הגר"א

[א] מראה לכם חותם שלי. צ"ל מראה חותם וסנטרין שלי [רד"ל]:
[ב] הדין דתימר עד שלא יצאת בת קול. נמחק [רד"ל]:

תורה אור השלם

א) וְחִכֵּךְ כְּיֵין הַטּוֹב הוֹלֵךְ לְדוֹדִי לְמֵישָׁרִים דּוֹבֵב שִׂפְתֵי יְשֵׁנִים:
(שיר השירים ז י)

ב) יִשָּׁקֵנִי מִנְּשִׁיקוֹת פִּיהוּ כִּי טוֹבִים דֹּדֶיךָ מִיָּיִן:
(שיר השירים א ב)

ג) חֹפֶר גּוּמֵּץ בּוֹ יִפּוֹל וּפֹרֵץ גָּדֵר יִשְׁכֶּנּוּ נָחָשׁ:
(קהלת י ח)

ביאור הגרח"ק

חכך. חכך של כנסת ישראל היינו ד"ס כיין הטוב כד"ת: **כי טובים** דודיך. היינו ד"ס שהם דודים לד"ת יותר מיין: **לא היה עובר אלא בעשה.** שבטל מצות ק"ש: **האומר אין תפילין לעבור על ד"ת פטור.** גבי זקן ממרא תנן שאם אמר שלא לקיים תפילין שהוא לעבור על ד"ת פטור: **חמש טוטפות.** אבל אם אמר לקיים חמש טוטפות שהוא מוסיף על דברי סופרים דארבע טוטפות בתפילין מדרש סופרים הוא חייב הרי מצינו חומר בד"ס מדברי תורה וטעמא דמילתא משום שאינו חייב אלא על דבר שפירושו מד"ס אבל דבר שהוא ד"ת לאו הוראה הוא דזיל קרי בי רב הוא: **חמודים.** חשובים: **דברי זקנים.** אלו סופרים שדורשין תורה שבע"פ: **אל תטיפו יטיפון** וכו'. מקרא הוא במיכה ולנביאים הוא אומר אל תטיפו להם דברי נביאות להוכיחם פן ישיגקם כלימה שאינם רוצים לשמוע: **אטיף לך** ליין ולשכר. מכל מקום דד"ת אטיף להם אע"פ שאינם רוצים לשמוע אלמא חשובים הם דברי תורה מדברי נביאות ודברי תורה נקראין יין ושכר כמ"ש לכו שברו בלא מחיר יין וחלב: **פלמטרין.** שלוחים: **סמנטירין.** כתב ואות מהמלך: **האמינוהו בלא חותם** ובלא **סמנטירין.** ופשיטא זה חשוב יותר: **ברם הכא ע"פ התורה אשר יורוך.** ולא הצריך אות או מופת: **הדא דתימא.** הא דמשמע במתני' דהעובר על דברי ב"ה חייב מיתה: **משיצאת בת קול.** והכריזה הלכה כב"ה: **כחומרי ב"ה וכחומרי ב"ש.** היכי דסתרן אהדדי וכדפירשו לה בגמ' בבלית (עירובין ז.) ועל דרך זה אמרו דהמקיל כשניהם רשע: **בקולי דדין וכחומרי דדין.** כקולותיו וכחומרותיו של אחד מהם: **מתני' מברך שתים לפניה.** יוצר אור ואהבה רבה: **ואחת לאחריה.** אמת ויציב:

מהר"א פולדא

טובים לה' דודיך. הם הדברי סופרים, מיין מדברי תורה: קולין. מלות עשה ולא תעשה שלין בהן כרת: חמורים. עשה שיש בהן כרת, ולא תעשה כריתות ומיתות ב"ד: תמן. סוף פרק האמנקים: **פטור.** שלין זאת הוראה דזיל קרי בי רב הוא, אבל ה' טוטפות מדרש מהכמים הוא מן לטוטפות דלאין אלא ד' פרשיות, והוא אמר ה' הו"ל הוראה ומייב מיתה: זקנים. חכמים: **אל תטיפו** וגו'. דמשמע אילו לא שמעו לנביאים ג"כ בענין יין ושכר, אין כאן קפידא במה שלא נתאמתו נאות ונמופת ולדמסיק: **פלמטרין.** שלוחים: **וסמנטרים.** מלגפת של מלך להראות שהוא שלוחו: משיצאת בת קול. הוא ההלכה כב"ה וכל העובר עליהם מייב מיתה, דהתני לקמן בברייתא דילאת ב"ק וכו': בחומרי ב"ש ובחומרי ב"ה **על זה נאמר** בסל"ה בחושך הולך. מפרש בפ"ק דעירובין (ז.). היכי דהחומרות סותרות אהדדי כגון שדרה וגולגלת של מת דפליגו בה, לב"ש לא הוה מסרון שלא יטמאו באהל אלא בב' מוליות אבל בחסרון מוליא אחת עדיין מטמא באהל, ובגי טריפה נמי לא הוה חסרון מוליא אחת וכשירה, והוי טעמא דב"ש חומרא לגבי מת וקולא גבי טריפות, ולב"ה הוה חסרון, וחומרא הוא גבי טריפות וקולא לגבי מת, ומאן דעביד בטריפות כב"ה ובמת כב"ש הוה כסיל בחשך הולך, דהא תרי חומרי דסתרן אהדדי, לחה הוא טריפה משום דהוה חסרון, מ"כ לחה הוא טומא בחת הרי חסר השדרה, אבל היכי לא סתרי אהדדי יכול להחמיר בכל החומרות, וכל זה קודם שיצא ב"ק, אבל כו': **מתני' שתים לפניה.** יוצר אור ואהבה רבה: **ואחת לאחריה.** אמת ויציב:

שינויי נוסחאות

א) שמעון בר ווה. בילקו"ש (שה"ש תתקפא) **חבריא:**
ב) דודים וכו' דודיך מיין. בילקו"ש (שם) **חמודים** דברי סופרים מדברי וכו'. בר"ח (ע"ז לה.) הביא בשם ירושלמי **דודים דברי סופרים יין דברי תורה טובים דודיך מיין חביבין דברי סופרים מדברי תורה:**
ג) שחביבין. באו"ז (ח"א הל' ק"ש יח) ובראבי"ה (סי' לא) **חמודין:**
ד) לא קרא. בר"ח (שם) לא קרא קרית שמע. באו"ז (שם) לא קרא כלל, וכעי"ז בראבי"ה (שם):
ה) מיתה. באו"ז (שם) מיתה שכך אמרו לו בדי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ה. וכעי"ז בראבי"ה (שם):
ו) לעבור. במכניות (סנהדרין פ"א מ"ג) **כדי** לעבור:
ז) לא. כ"ה במקרא ובכי"ר. בכי"ל ובדפוסים **אל:**
ח) למה. בד"א ודפ"ו **למי:**
ט) וסמנטירין. בכי"ל **וסלמנטירין,** וכן בסמוך, והוגה כלפנינו ע"י המגיה. בילקו"ש (קונטרס אחרון צא) **ופלמטרין,** וכן בסמוך:
י) וסמנטירין. ברש"ס ובד"א ודפ"ו **ובלא סמנטירין:**
כ) להחמיר וכו'. בעירובין (ז:) וברש"ס **לעשות כדברי ב"ה עושה כדברי ב"ש עושה** להחמיר וכו':
ל) הכסיל. במקרא וברש"ס **והכסיל:**
מ) בקולי וכו' בקולי. בד"א ודפ"ו בקולי דדין וכו' בקולי דדין:
נ) בית הלל. בכי"ר ובירושלמי יבמות (פ"א ה"ו - ח:) וסוטה (פ"ג ה"ד - יז.) וברש"ס בית הלל **לעולם:**
ס) יצאת. בד"א ודפ"ו **יצאה:**

א מיי' פ"ד מהלכות ממרים הלכה ג סמ"ג עשין קיא לאוין ריח:
ב מיי' פ"ד מהלכות קריאת שמע הלכה ה סמ"ג עשין יח טוש"ע או"ח סימן נט סעיף ג וסימן ס סעיף ג:

[א] שמעון בר ווה[ב] בשם ר' יוחנן[ג] דודים דברי סופרים לדברי תורה וחביבים יותר מדברי תורה[ד] כי טובים דודיך מיין. ר' בא בר כהן בשם ר' יודה בן פזי[ה] תדע לך[ו] שחביבין דברי סופרים מדברי תורה שהרי ר' טרפון אילו[ז] לא קרא לא היה עובר אלא בעשה ועל ידי שעבר על דברי בית הלל נתחייב[ח] מיתה על שם[ט] ופורץ גדר ישכנו נחש. תני ר' ישמעאל דברי תורה יש בהן איסור ויש בהן היתר יש בהן קולין ויש בהן חומרין אבל דברי סופרים כולן חמורין הן. תדע לך שהוא כן דתנינן תמן[י] האומר אין תפילין[כ] לעבור על דברי תורה פטור[א] חמש טוטפות להוסיף על דברי סופרים חייב. ר' חנניה בריה דרב אדא בשם ר' תנחום בר' חייא חמורים דברי זקנים מדברי נביאים[ל] דכתיב[מ] אל תטיפו יטיפון[נ] לא יטיפו לאלה לא יסג כלימות וכתיב[ס] אטיף לך ליין ולשכר. נביא וזקן[ע] למה הן דומין למלך ששולח שני פלמטרין שלו למדינה על אחד מהן כתב אם אינו מראה לכם חותם שלי[פ] וסמנטירין שלי אל תאמינו לו ועל אחד מהן כתב אף על פי שאינו[צ] מראה לכם חותם שלי האמינוהו בלא חותם[ק] וסמנטירין כך בנביא כתיב[ר] ונתן אליך אות או מופת ברם הכא[ש] על פי התורה אשר יורוך: הדא דתימר משיצאת בת קול אבל עד שלא יצאת בת קול[ת] כל הרוצה[א] להחמיר על עצמו ולנהוג כחומרי בית שמאי וכחומרי בית הלל על זה נאמר[ב] הכסיל בחושך הולך. כקולי אילו ואילו נקרא רשע. אלא אי[ג] כקולי וכחומרי דדין אי כקולי וכחומרי דדין. ה[ד] הדין דתימר עד שלא יצאת בת קול אבל משיצאת בת קול לעולם הלכה כדברי בית הלל וכל העובר על דברי בית הלל חייב מיתה. תני[ו] יצאת בת קול ואמרה[ז] אלו ואלו דברי אלהים חיים אבל הלכה כדברי[ח] בית הלל. איכן[ט] יצאת בת קול. ר' ביבי אמר בשם ר' יוחנן ביבנה יצאת בת קול: **הלכה ה מתני'** [מ"ד] **[י]בשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה.**

ובערב מברך שתים לפניה. מעריב ערביס ואהבת עולם: **ושתים לאחריה.** אמת ואמונה והשכיבנו: **אחת ארוכה ואחת קצרה.** אשמיס שלפניה קאי בין בשחרית בין בערבית (רמב"ם בפיהמ"ש) **ארוכה** היא שפותחת בברוך וחותמת בברוך וזהו יולר אור וכן מעריב ערביס. **קצרה** היא אהבה בשחרית ובערבית שחותמת בברוך ואינה פותחת בברוך: מקום **שאמרו להאריך.** לפתוח ולחתוס בברוך: **אינו רשאי לקצר.** שלא לפתוח או שלא לחתוס: לקצר. שלא לפתוח בברוך או שלא לחתוס אינו רשאי להאריך לפתוח בברוך או לחתוס: **לחתום.** אקלרה קאי דמקוס שאמרו לחתוס בברוך ולא לפתוח אינו רשאי לשנות שלא לחתוס ולפתוח בברוך: **ושלא לחתום.** מקוס שאמרו שלא לחתוס כגון ברכת הפירות וברכת המעות אינו רשאי לחתוס: **גמ'** שתהא הגיית היום והלילה שוין. ולפיכך מיקנו בשחר שתיס לפניה ואחת לאחריה וג' פרשיות של ק"ש רבי (שלש) [שש] ג"כ, ובערבית לחד מ"ד לקמן שאין אומריס כי אס ב' פרשיות של ק"ש מיקנו שתיס לפניה ושתיס לאחריה וזה היוס והלילה שוין: **על שם שבע ביום הללתיך.** ר' יהושע בן לוי טעמא דכל הברכות הללו קאמר דשחרית וערבית: **כל המקיים שבע ביום הללתיך.** וקולא ק"ש עס ברכותיה שלפניה ושלאחריה בשחרית ובערבית: **מפני מה קורין שתי פרשיות הללו בכל יום.** שמע והיה אס שמוע שאומרין אותן בנקר ובערב דאלו פ' ואיתא פלוגתא היא לקמן בפרקין (ה"ו - טו:) אס מזכירין יציאת מצרים בלילות: **מפני שעשרת הדברות כלולין בהן.** כלומרס ואזיל דנפסוק ראשון כלולין ב' דברות הראשונות אנכי ולא יהיה לך וכן כולן בכל הג' פרשיות ורובן בב' פרשיות הראשונות הן. והנכון דגרסי' מפני מה קורין ג' פרשיות הללו וכאילך מ"ד*: **למען תזכרו.** ועשיתם את כל מצותי וזו היא מצות שבת כדדריש רבי:

א מיי' פ"א מהלכות קריאת שמע הלכה ה טושע"ע מ"ח סימן לו סעיף ג:
ב ג [מיי' שם הלכה ז]:
ד [מיי' פ"ל מהלכות שבת הלכה טו]:

שינויי נוסחאות

א] **שאמרו.** בספר העיתים בשם תשובת גאון (קצו) ובבעל המאור (ה: מדה"ר) ובראב"ה ובמאירי (יא.) **שנהגו,** וכתב בספר העיתים (שם) שאפשר שגירסא זו היא גירסת גמרא דבני מערבא:
ב] **הגיית.** בדפ"ו הגיות:
ג] **ר' יוסי.** בילקו"ש (תהלים תתעח) **ר' יהודה:**
ד] **מני.** בד"א ודפ"ו **מנא:**
ה] **קורין שתי פרשיות וכו'** ר' לוי ור' סימון וכו' ר' לוי **אמר.** בילקו"ש (ואתחנן תתלו) **קורין פרשיות הללו בכל יום** ר' לוי **אמר.** בפירוש התורה לר' חיים פלטיאל (שמות כ ב) **אמר ריש לקיש מפני מה הוחזקו באילו פרשיות בכל יום מפני שי' דברים כלולים בהם** אנכי וכו' ועיין בתוס' (יב:) שהביאו בשם הירושלמי דאותן ג' פרשיות שבק"ש תקנו כנגד עשרת הדברות:
ו] **ה' אחד.** בספר כד הקמח (יחוד השם) **וברתם ועבדתם אלהים אחרים:**
ז] **לישתבע.** ברש"ס ובד"א ודפ"ו **משתבע:**
ח] **ומשקר.** בכד הקמח (שם) לשקרא:
ט] **תזכרו.** בכי"ר ובאו"ז (ח"א הל' ק"ש ל) ובכל בו (סי' י) **תזכרו ועשיתם את כל מצותי.** ברש"ס תזכרו וגו' בראב"ן (ברכות קמז) **וזכרתם את כל מצות ה':**
י] **רבי.** ברש"ס **ותניא** רבי:
כ] **אמר וכו'.** כ"ה בכי"ל ובפרדס הגדול (סי' נח) ובסידור רבינו שלמה מגרמייזה (עמו' צד) ובאבודרהם (דיני קר"ש) וכפי"ז ברש"ס, ונמחק ע"י מגיה כי"ל. בירושלמי נדרים (פ"ג ה"ט - יב:) ובכי"ר כאן ובאו"ז (שם) ובתוס' ר' יהודה שירליאון (יב:) ובכד הקמח (ערך יחוד) מופיעות תיבת אלו להלן לפני תיבת 'להודיעך':
ל] **מצות דשבת מלא.** בפרדס הגדול (שם) מצות **שבת פסוק** מלא. בסידור רבינו שלמה מגרמיזה (שם) מצות **שבת כתי'** מלא. באבודרהם (שם) מצות דשבת **מנין.** בכי"ר ובאו"ז (שם) ובתוס' ר' יהודה שירליאון (שם) ובכד הקמח (שם) ליתא:
מ] **דכתיב וכו' של תורה.** בראב"ן (שם) ובראבי"ה (סי' לג) ובמנהיג (הל' תפילה סי' סח) ובערוגת הבשם (ח"א ענו' 432) ליתא. בכד הקמח (שם) **שנאמר** (נחמיה יז יג) **על הר סיני ירדת ונתת לעמך תורה ומצוות** ואת שבת וכו':

הגהות הגר"א

[א] **שתי.** נמחק [רד"ל]:

תורה אור השלם

א) לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלַיְלָה לְמַעַן תִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכָל הַכָּתוּב בּוֹ כִּי אָז תַּצְלִיחַ אֶת דַּרְכֶּךָ וְאָז תַּשְׂכִּיל: (יהושע א ח)

ב) שָׁבַע בַּיּוֹם הִלַּלְתִּיךָ עַל מִשְׁפְּטֵי צִדְקֶךָ: (תהלים קיט קכד) ג) וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: (דברים ו ז) וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶّרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: (דברים יא יט) ד) אָנֹכִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פָּנָי: (שמות כ ב) ה) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד: (דברים ו ד) ו) לֹא תִשָּׂא אֶת שֵׁם יְיָ אֱלֹהֶיךָ לַשָּׁוְא כִּי לֹא יְנַקֶּה יְיָ אֵת אֲשֶׁר יִשָּׂא אֶת שְׁמוֹ לַשָּׁוְא: (שמות כ ז) ז) וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדֶךָ: (דברים ו ה) ח) זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ: (שמות כ ז) ט) לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתָי וִהְיִיתֶם קְדֹשִׁים לֵאלֹהֵיכֶם: (במדבר טו מ) י) וְאֶת שַׁבְּתֹתַי הוֹדִעְתָּ לָהֶם וּמִצְוֹת וְחֻקִּים וְתוֹרָה צִוִּיתָ לָהֶם בְּיַד מֹשֶׁה עַבְדֶּךָ: (נחמיה ט יד)

הגהות וציונים

א. לנוסחת הרש"ס עיין לקמן ה"ו - יז. ד"ה ומתרץ רב יהודה:

מהר"א פולדא

שתים לפניה. מעריב ערביס ואהבת עולם: **ושתים לאחריה.** אמת ואמונה והשכיבנו, וכן כולם סו"ל שבע ע"ש שבע ביום הללתיך כלומר בגמ': **אחת ארוכה.** אמנים דלפניה דשחרית ובערבית קאי, ולכולה הייגו שהם פותחין וחותמין בברוך, ואין פותחין בברוך: **לחתום.** בברוך: **שלא לחתום.** בברוך, כגון ברכת פירות: **גמ'** והגית בו יום ולילה שוין. מנומר בבבלי פרק היה קורא (יד:) שבערב לא תקנו פרשת ציצית, לכן תקנו כנגדה עוד ברכה אחת:

ביאור הגרח"ק

ושתים לאחריה. אמת ואמונה והשכיבנו: **אחת ארוכה.** אמת ואמונה: **ואחת קצרה.** השכיבנו, רש"י. ובתוס' הקשו דהא השכיבנו נמי ארוכה היא ופי' בע"א: **מקום שאמרו להאריך.** שתקנו ברכה ארוכה: **לחתום.** בברוך כגון ברכות ק"ש וכיו"ב: **שלא לחתום.** כגון ברכת הפירות והמצות שהיא פותחת בברוך ואינה חותמת בברוך: **גמ' שתהא הגיית היום והלילה שוין.** הלכך בלילה שאין אומרים פרשת ציצית בק"ש הוסיפו לה ברכה אחרה כדי שתהא הגיות היום והלילה שוין. שבשחרית יש לו ג' פרשיות וג' ברכות הרי שש ובערב נמי ב' פרשיות וד' ברכות הרי שש, ולהלן בירושלמי מבואר דרבנן שבא"י היו סבורין שאין קורין פרשת ציצית בלילה: **ע"ש שבע ביום הללתיך.** בא ליתן טעם אחר למה בבוקר מברך אחת לאחריה ובערב שתים כדי שיהיו בידו שבע ברכות ביום ע"ש שבע ביום הללתיך: **כאילו קיים והגית בו יומם ולילה.** שהשוה הגיות היום להגיות הלילה: **מפני מה קורין שתי פרשיות הללו.** שמע והיה אם שמוע: **שכיבה וקימה.** בשכבך ובקומך: **מפני שעשרת הדברות כלולין בה.** והולך ומפרש איך כלולין הן: **אנכי ה' אלקיך.** מרומז בשמע ישראל וגו': **מאן דרחים מלא** וכו'. מי שאוהב את המלך אינו נשבע בשמו לשוא הלכך כלול הוא בואהבת: **זכור את יום השבת.** כלול הוא בלמען תזכרו ועשיתם את כל מצותי דאמר רבי כו':

א ובערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה. **ב** אחת ארוכה ואחת קצרה. **ג** מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר לקצר אינו רשאי להאריך. **ד** לחתום אינו רשאי שלא לחתום שלא לחתום אינו רשאי לחתום: **גמ'** ר' סימון בשם ר' שמואל בר נחמן **ה** על שם **ו** והגית בו יומם ולילה שתהא **ז** הגיית היום והלילה שוין. **ח** ר' יוסי בר' אבין בשם **ט** ר' יהושע בן לוי על שם **י** שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך. ר' נחמן בשם ר' **יא** מני כל המקיים שבע ביום הללתיך כאילו קיים והגית בו יומם ולילה: מפני מה **יב** קורין **יג** שתי פרשיות הללו בכל יום. ר' לוי ור' סימון ר' סימון אמר מפני שכתוב בהן **יד** שכיבה וקימה. **טו** ר' לוי אמר מפני שעשרת הדברות כלולין בהן. **טז** אנכי ה' אלהיך **יז** שמע ישראל ה' אלהינו. **יח** לא יהיה לך אלהים אחרים על פני **יט** ה' אחד. **כ** לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא **כא** ואהבת את ה' אלהיך מאן דרחים מלכא לא **כב** לישתבע בשמיה **כג** ומשקר. **כד** זכור את יום השבת לקדשו **כה** למען **כו** תזכרו. **כז** רבי אומר זו **כח** מצות שבת **כט** שהיא שקולה כנגד כל מצותיה של תורה [**ל** אמר ר' אלעזר ב"ר אבינא **לא** מצות דשבת מלא כתיב] **לב** דכתיב **לג** ואת שבת קדשך הודעת להם ומצוות וחוקים ותורה צוית וגו'

ובערב שתים לפניה. מעריב ערביס ואהבת עולם: **ושתים לאחריה.** אמת ואמונה והשכיבנו. [*דהוו להו שבע ברכות על שם שבע ביום הללתיך (תהלים קיט קכד), כדלתתא גמ'] **אחת ארוכה ואחת קצרה.** פי' רש"י ז"ל השכיבנו קלרה היא. והרמב"ם ז"ל פירש (בפירוש המשנה) דקאי אשמיס לפניה בין בשחרית בין בערבית, אחת ארוכה שפותח וחותם בה, ושנייה אינו פותח בה אלא חותם (עכ"ל). ודייקא כוותיה, דלא קתני לפתוח אינו רשאי שלא לפתוח, שלא לפתוח אינו רשאי לפתוח. וקשה דקתני בברייתא דגמ' (לקמן יד.) אלו שמתריכין בהן ברכות ראש השנה ויום הכיפורים, והתם לא אשכחן דפותחות בברוך. ור"ת פירש (יא. תד"ה אחת) דקאי אחתא ואמונה, בין אם אומרה ארוכה (°כגון דאמר פרשת ציצית בין אם לא אמר אלינא דרבנן, דאמרינן לקמן (ה"ו - יח.) דאמר הכי מודים אתמו לך על שהוצאתנו ממצרים ופדיתנו מבית עבדים וכו', ומשם אנו למדין שלפי הפרשיות שהיו קורין היו עושין נוסח הברכה של אמת ואמונה, וא"כ לרבנן היו אומרים עד הפודנו מיד מלכים הגואלנו מלכנו מכף כל עריצים וכו' וירש קרבנו על כל שונאינו, ומדלג, ואומר מודים אתמו לך וכו' [א]עד ונאמר כי פדה ה' את יעקב, גא"י גאל ישראל,] ופירש 'אחת אחת', כמו אחת בעולות ואחת אחרוסות דהמולך (יומא מפ.): מקום **שאמרו להאריך.** כגון הכהן דמנינן בגמ' ברכות ראש השנה ויום הכפורים ודומיהן: **שאמרו לקצר.** כגון ברכות הפירות והמצוות: **לחתום.** בברוך, כגון הני שבע ברכות דתקון לק"ש: **שלא לחתום.** כגון ברכת הפירות והמצות: **גמ' שתהא הגיית היום והלילה שוין.** דאמאי תקינו בברכת לק"ש דערבית ולא סמכו אברכת התורה ליום, וקאמר כדי שתהא הגיותיה שוין: **על שם שבע ביום הללתיך.** פי' רש"י ז"ל (יא. ד"ה בשחר) שחרית שתים לפניה וכו' והרשב"א ז"ל (יב: סוד"ה מתני') היה גורס כאן גירסא אחרת ופירשה בלשון אחר: **מפני מה קורין שתי פרשיות הללו.** דאין מיזג מן התורה לדעת היותר מתמיד (לקמן פ"ב ה"ח - יח:) אלא פרק ראשון:

אחת ארוכה ואחת קצרה. אשמיס לאחריה דערבית קאי (רש"י יא. ועיי"ש תוס' ד"ה אחת): **לחתום.** בברוך: **שלא לחתום.** כגון ברכת הפירות והמצות. רש"י: **גמ' על שם והגית בו יומם ולילה.** כלומר לתכי מיקנו ברכות לפני קריית שמע ולאחריה בין ביום בין בלילה, לומר שכל כך משובה קריאה של לילה כשל יום. ולאפוקי ממאן דאמר (עירובין סה.) לא איברי לילה אלא לשיה, אבל לא נתן טעם למספר שבעה, דברכת השכיבנו דתקינו בלילה מפחד בלילות תקנוה: **הגיית היום והלילה שוין.** הייגו קריית שמע, דאמר בנבלי פרק שתי הלחם (מנחות לט:) רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יוחאי אפילו לא קרא אדם אלא קריית שמע שחרית וערבית קייס לא יומוס והגית בו יומס ולילה. ולפי שהיא קריאה חביבה תקינו לה ברכות לפניה ואחריה כמו שתקינו על קריאת ספר תורה. אחר כך מצאתי לרשב"א בתשובה (ס"א סי' נא) וז"ל, פירוש ר' סימון סבר כבני מערבא דהוו אמרו דבר אל בני ישראל ואמרת אליהס אני ה' אלהיכס אמת כדאיתא בריש פרק היה קורא (יד:). כלומר שהיו מדלגין פרשת ציצית בלילה, ובנקר היה קורא השלשה פרשיות, לפיכך אלשה ברכות ושלשה פרשיות הרי כאן שש, ובערב שאין כאן אלא שתי פרשיות הוסיפו ברכה רביעית כדי להשוות הגיית לילה ליום שיהיו גם ברכה אחת בערב כדי שיהיו בין כל הברכות של שחר ושל ערב שבעה, על שם שבע ביום הללתיך.

הכניס רבי יוסי עצמו במנין הפרשיות אלא הברכות עכ"ל. וכן פירש נמי בסוף פרק זה אמשנת רבי אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה וכו': **שבע ביום הללתיך.** ביום הללתיך שבע ברכות, אקרייה ליום ברכתין. ויום כולל יום ולילה דכתיב (בראשית א ה) ויהי ערב ויהי בקר יום אחד: **כל המקיים.** העיקר משום הקריית שמע דכתיב לא יסוס ספר התורה וכו' והגית, אלא מי שאינו מתשב התורה לקרות בברכותיה כאלו לא קרא דכתיב (ירמיי' ט יב) ויאמר ה' על עזבם את תורתי ופירשו (נדרים פא.) שלא בירכו על התורה: **מפני מה קורין שתי פרשיות הללו בכל יום.** בשלמא פרשת ציצית משום דאית בה יציאת מצרים: **למען תזכרו.** השבת דכתיב ביה (שמות כ ז) זכור, ועשיתם את כל מצותי ששקולה כנגד כל המצות. ואמרו רז"ל (ילקו"ש אלא רמז תשנ) גדי מקושש עצים, סמך הכתוב פרשת ציצית למקושש בשבת, לפי שאין עליו תפלין להזכירו דכתיב בהו בפרשה קדש לי כל בכור (שמות יג ט) ולזכרון בין עיניך דשבת לאו זמן תפלין הוא כדלקמן (עי' שבת פא.) לכך צוה ציצית דנוהג נמי בשבת:

ר"ש סיריליאו

ובערב שתים לפניה. מעריב ערביס ואהבת עולם: **ושתים לאחריה.** אמת ואמונה והשכיבנו. [*דהוו להו שבע ברכות על שם שבע ביום הללתיך (תהלים קיט קכד), כדלתתא גמ'] **אחת ארוכה ואחת קצרה.** פי' רש"י ז"ל השכיבנו קלרה היא. והרמב"ם ז"ל פירש (בפירוש המשנה) דקאי אשמיס לפניה בין בשחרית בין בערבית, אחת ארוכה שפותח וחותם בה, ושנייה אינו פותח בה אלא חותם (עכ"ל). ודייקא כוותיה, דלא קתני לפתוח אינו רשאי שלא לפתוח, שלא לפתוח אינו רשאי לפתוח. וקשה דקתני בברייתא דגמ' (לקמן יד.) אלו שמתריכין בהן ברכות ראש השנה ויום הכיפורים, והתם לא אשכחן דפותחות בברוך. ור"ת פירש (יא. תד"ה אחת) דקאי אחתא ואמונה, בין אם אומרה ארוכה (°כגון דאמר פרשת ציצית בין אם לא אמר אלינא דרבנן, דאמרינן לקמן (ה"ו - יח.) דאמר הכי מודים אתמו לך על שהוצאתנו ממצרים ופדיתנו מבית עבדים וכו', ומשם אנו למדין שלפי הפרשיות שהיו קורין היו עושין נוסח הברכה של אמת ואמונה, וא"כ לרבנן היו אומרים עד הפודנו מיד מלכים הגואלנו מלכנו מכף כל עריצים וכו' וירש קרבנו על כל שונאינו, ומדלג, ואומר מודים אתמו לך עד ונאמר כי פדה ה' את יעקב, גא"י גאל ישראל,] [*כגון אם אמר פרשת ציצית לר' אלעזר בן עזריה (ה"ו - טז:), בין אם לא אמר אלינא דרבנן, דאמרינן לקמן למ"ד מתחיל ואינו גומר דאמר

ב) שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך: (תהלים קיט קכד) **ג)** ושננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך: (דברים ו ז) ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך: (דברים יא יט) **ד)** אנכי יי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים לא יהיה לך אלהים אחרים על פני: (שמות כ ב) **ה)** שמע ישראל יי אלהינו יי אחד: (דברים ו ד) **ו)** לא תשא את שם יי אלהיך לשוא כי לא ינקה יי את אשר ישא את שמו לשוא: (שמות כ ז) **ז)** ואהבת את יי אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך: (דברים ו ה) **ח)** זכור את יום השבת לקדשו: (שמות כ ז) **ט)** למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לאלהיכם: (במדבר טו מ) **י)** ואת שבתתי הודעתם להם ביד משה עבדך: (נחמיה ט יד)

מסורת הש"ס

א) [תוספתא פ"א ה"ז]
ב) [מיקו"ז קכה:, קמה:, וכל מדש מיקוים פא., עי.]
ג) [מדרש תהלים פ, ילקו"ש תהלים ו, ילקו"ש תמיר] **ד)** [שם, מדרש תהלים ו, ילקו"ש תתעח] עי' ברכות ב. תוד"ה מנכן **ה)** [ילקו"ש ואתחנן מתלו כל הענין, מדרש אגדה ואתחנן ה' י בשינוי] עי' ברכות יב: תוד"ה בקשו **ו)** [מכילתא פ"ג ה"ט - יב: שמות רבה כה יב, דברים רבה ד ד ותנחומא (ורשא) כי תשא לג בשינוי, מדרש אגדה שלא טו לד, מיקו"ז מ., שילטות בראשית מ בשינוי]

הגהות וציונים

א. לנוסחת הרש"ס עיין לקמן ה"ו - יז. ד"ה ומתרץ רב יהודה:

מהר"א פולדא

שתים לפניה. מעריב ערביס ואהבת עולם: **ושתים לאחריה.** אמת ואמונה והשכיבנו, וכן כולם סו"ל שבע ע"ש שבע ביום הללתיך כלומר בגמ': **אחת ארוכה.** אמנים דלפניה דשחרית ובערבית קאי, ולכולה הייגו שהם פותחין וחותמין בברוך, ואין פותחין בברוך: **לחתום.** בברוך: **שלא לחתום.** בברוך, כגון ברכת פירות: **גמ'** והגית בו יום ולילה שוין. מנומר בבבלי פרק היה קורא (יד:) שבערב לא תקנו פרשת ציצית, לכן תקנו כנגדה עוד ברכה אחת:

ביאור הגרח"ק

ושתים לאחריה. אמת ואמונה והשכיבנו: **אחת ארוכה.** אמת ואמונה: **ואחת קצרה.** השכיבנו, רש"י. ובתוס' הקשו דהא השכיבנו נמי ארוכה היא ופי' בע"א: **מקום שאמרו להאריך.** שתקנו ברכה ארוכה: **לחתום.** בברוך כגון ברכות ק"ש וכיו"ב: **שלא לחתום.** כגון ברכת הפירות והמצות שהיא פותחת בברוך ואינה חותמת בברוך: **גמ' שתהא הגיית היום והלילה שוין.** הלכך בלילה שאין אומרים פרשת ציצית בק"ש הוסיפו לה ברכה אחרה כדי שתהא הגיות היום והלילה שוין. שבשחרית יש לו ג' פרשיות וג' ברכות הרי שש ובערב נמי ב' פרשיות וד' ברכות הרי שש, ולהלן בירושלמי מבואר דרבנן שבא"י היו סבורין שאין קורין פרשת ציצית בלילה: **ע"ש שבע ביום הללתיך.** בא ליתן טעם אחר למה בבוקר מברך אחת לאחריה ובערב שתים כדי שיהיו בידו שבע ברכות ביום ע"ש שבע ביום הללתיך: **כאילו קיים והגית בו יומם ולילה.** שהשוה הגיות היום להגיות הלילה: **מפני מה קורין שתי פרשיות הללו.** שמע והיה אם שמוע: **שכיבה וקימה.** בשכבך ובקומך: **מפני שעשרת הדברות כלולין בה.** והולך ומפרש איך כלולין הן: **אנכי ה' אלקיך.** מרומז בשמע ישראל וגו': **מאן דרחים מלא** וכו'. מי שאוהב את המלך אינו נשבע בשמו לשוא הלכך כלול הוא בואהבת: **זכור את יום השבת.** כלול הוא בלמען תזכרו ועשיתם את כל מצותי דאמר רבי כו':

[ט.ט: - ה"ה]

תמן תנינן. פ' רביעי דמסכת תמיד. הכא גרסינן לה לכולה מתני' והלר מפרש תלמודא פסקי פסקי. וזה נוסחה, אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת והם ברכו וקראו עשרת הדברות שמע והיה אם שמוע ויאמר וברכו את העם שלש ברכות אמת ויציב ועבודה וברכת כהנים ובשעת מוסיפין ברכה אחת למשמר היולת, עכ"ל המשנה ומייתי לה בבבלי ריש מסכתא זו (יח:). וזה לשון רש"י אמר להם הממונה הוא סגן הכהנים כדאיתא ביומא (טו: וע"ע סנהדרין יט.) היינו סגן היינו ממונה: ברכו ברכה אחת. לקמן מפרש מאי היא ומן הברכות שלפני קריית שמע היא דהתם מסדר כל סדר עבודת השחר. וקאמר דלאחר שסדרו המיברים על גבי הכבש ומלמוס ירדו ובאו להם לשכת הגזית לקרות את שמע. והדר תני אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת והם ברכו וקראו את שמע. ועבודה, בשביל העבודה שעשו היו מברכין אחריה רצה ה' אלהינו עבודת עמך ישראל ואישי ישראל ותפלתם תקבל ברצון ברוך המקבל עבודת עמו ישראל ברצון. אי נמי שאותן לבדן בירושלים נעבוד. וברכת כהנים, לברך את העם. ובשאר תפלה לא היה להם פנאי. ואף זמן קריית שמע לא הגיע כדאמר במסכת יומא (לז:) הקורא עם אנשי משמר ואנשי מעמד לא יצא לפי שאנשי משמר מקדימין וכו':

נחמן תרויהון אמרין [ט]בדין [ז]הוה שיהו [ז]קורין עשרת הדיברות בכל יום ומפני מה אין קורין אותן מפני [ח]טינת המינין שלא יהו אומרים אלו לבדם ניתנו לו למשה בסיני. ר' שמואל בר נחמן [י]בשם ר' יהודה בר זבידא בדין היה שיהו קורין פרשת בלק ובלעם [יא]בכל יום ומפני מה אין קורין אותם שלא להטריח [יב]על הציבור. ר' חונה אמר מפני שכתיב בה [יג]שכיבה וקימה. ר' יוסי בר' בון אמר מפני שכתיב בהן [יד]יציאה [טו]ומלכות.

[א]להודיעך שהיא שקולה כנגד [ב]מצותיה של תורה. [א]כבד את אביך ואת אמך [ב]למען ירבו ימיכם וימי בניכם. [ג]לא תרצח [ד]ואבדתם מהרה מאן דקטיל [ג]מתקטיל. [ג]לא תנאף [ה]לא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. [ד]אמר [ה]ר' לוי [ו]ליבא ועינא תרין סרסורי [ז]דחטאה דכתיב [ח]תנה [ט]בני לבך לי ועיניך דרכי תצרנה אמר הקדוש ברוך הוא אי יהבת לי ליבך ועינך אנא ידע דאת [ז]לי. [ג]לא תגנב [ט]ואספת דגנך ולא דגנו של חבירך. [ג]לא תענה ברעך עד שקר [ח]אני ה' אלהיכם וכתיב [ט]וה' אלהים אמת. [ט]מהו אמת. [ט]אמר ר' אבון שהוא אלהים חיים ומלך עולם. אמר ר' לוי אמר הקדוש ברוך הוא [ט]אם היעדת לחבירך עדות שקר מעלה אני עליך כאילו היעדת עלי שלא בראתי שמים וארץ. [י]לא תחמוד בית רעך [כ]וכתבתם על מזוזות ביתך ביתך ולא בית [ט]חבירך: [א]תמן תנינן [אז]אמר להן הממונה ברכו ברכה אחת והן בירכו. [כא]מה בירכו. רב מתנה אמר בשם שמואל זו ברכת תורה. וקראו עשרת הדברים שמע והיה אם שמוע ויאמר. [כב][ר' זריקן] ר' אמי בשם ריש לקיש זאת אומרת [כג]שאין הברכות מעכבות. אמר ר' בא אין מן הדא לית [כד]שמע מינה כלום שעשרת הדיברות הן הן גופה של שמע דרב מתנה ור' שמואל בר נחמן תרויהון אמרין [ט]בדין [ז]הוה שיהו [ז]קורין עשרת הדיברות בכל יום ומפני מה אין קורין אותן מפני [ח]טינת המינין שלא יהו אומרים אלו לבדם ניתנו לו למשה בסיני. ר' שמואל בר נחמן [י]בשם ר' יהודה בר זבידא בדין היה שיהו קורין פרשת בלק ובלעם [יא]בכל יום ומפני מה אין קורין אותם שלא להטריח [יב]על הציבור. ר' חונה אמר מפני שכתיב בה [יג]שכיבה וקימה. ר' יוסי בר' בון אמר מפני שכתיב בהן [יד]יציאה [טו]ומלכות.

[כב]כבד את אביך ואת אמך. למען יאריכון ימיך, וזהו גרמז בפסוק למען ירבו ימיכם וימי בניכם, שאם תקיימו מצוה זו ירבו ימיכם, וכן ימי בניכם אם הם יקיימו: כתיב תנה בני לבך לי ועיניך. דרש ועיניך אדלעיל, שאם תתן לי לבך ועיניך אז דרכי תצרנה, כדמסייס אמר הקב"ה וכו': וכתיב וה' אלהים אמת. כלומר אחר שיאמר אלהיכם צריך לומר אמת ולא יפסיק כדכתיב וה' אלהים אמת, ובכאן גרמז שלא יעיד שקר כ"א אמת כמו שהקב"ה הוא אמת וכדמסייס ר' לוי לקמיה, ואיידי דדרש מלת אמת מייתי נמי להאי דר' בון דדרש בפ"ק דסנהדרין הלכה ז' (ג.) על הא דאמר התם חותמו של הקב"ה אמת, ומהו אמת ולמה חותמו אמת, א"ר בון שהוא אלהים חיים ומלך עולם. ווטריקון של אמת אלהים מלך ת"מיד: ביתך ולא בית חבירך. ובזה גרמז כל הדבור לא תחמוד, שאם חומד לבית חבירו סוף שיחמוד אשתו וכל אשר לו: תמן תנינן. פ"ה דתמיד: זו ברכת תורה. לפי שקורין בעשרת הדברות היו צריכין לברך ברכת התורה בתחילה: זאת אומרת שאין הברכות של ק"ש מעכבות. שהרי לא בירכו ברכות שלפניה: אין מן הדא לית ש"מ כלום. דהיינו טעמא שלא היו מברכין ברכות ק"ש משום שקורין בתחילה עשרת הדברות והן הן גופה של קריאת שמע כדלעיל, ועל עשרת הדברות לא תיקנו ברכות, וברכת התורה כבר בירכו והיינו כדרב מתנה וכו' כלומר שאם היו יכולין לקרות גם בגבולין לעשרת הדברות לא היו צריכין ג"כ לברך ברכות ק"ש אחרי כן שכבר יצאו בקריאת הדברות שנכללו בהן כל ג' פרשיות של ק"ש: ר' חונה וכו'. כלומר דמפרשי מפני מה בדין היה לקרות גם לפרשת בלק ובלעם: מפני שכתיב בה שכיבה וקימה. כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו ודמי לנשכבך ובקומך שהקב"ה שומרנו בשכבנו ובקומנו לשכוב שלוים ושקטים כארי וכלביא ולפיכך היה בדין שיהו קורין ג"כ פרשה זו אי לאו משום טורח צבור: יציאה ומלכות. יליאת מצרים אל מוליאם ממצרים, ומלכות ותרועת מלך בו:

ר"ש סיריליאו

[°גלילה וכיוס,] כדמפרשי לקמיה טעמא אמולאי: [°שלא להטריח את הציבור.] ומפרש נגמ' דילן (יב:) דלריך לקרותה כולה, כדמפרש התם [ד]כל פרשה דלא פסקה משה לא פסקינן, אלא כדי שלא להטרים את הצבור [°והלקמייה]: מפני שכתוב בה שכיבה וקימה. בדין היה לקרותה, [°גלילה כיון דאיכא מזיקין דתקינו רבנן למימר שמוע והסר שטן מלפנינו ומאחרינו, וכיוס נמי כתיב (תהלים לא ה) מתן יעוף יומם מקטב ישוד וגו', בדין היה לקרותה כיון] שכתוב בה (במדבר כד ט) כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו, והוא הנטתה נגד המזיקין דמפורשת: יציאת מצרים ומלכות בית דוד. דכתיב אל מוליאו ממצרים, וכתיב. דרך כוכב מיעקב:

ביאור הגרח"ק

למען ירבו ימיכם. ובכבד את אביך כתיב למען יאריכון ימיך: **מאן דקטיל מתקטיל.** מי שרוצח נהרג הלכך כי כתיב ואבדתם על הרוצח נאמר: **שהוא אלקים חיים ומלך עולם.** אמת כהכנים הוא אלקים מלך [תמיד]: **תמן תנינן.** במס' תמיד: **אמר להם הממונה.** לאנשי משמר, והממונה סגן הכהנים הוא: **ברכו ברכה אחת.** ואזיל ומפרש מאי היא ומן הברכות שלפני ק"ש היא דהתם מסדר לכולה סדר עבודת השחר וקאמר דלאחר שסדרו האברים ע"ג הכבש ומלחום, ירדו ובאו להם ללשכת הגזית לקרות את שמע, והדר תני אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת והם ברכו: זו **ברכת התורה.** אהבה רבה: **וקראו עשרת הדברים** וכו'. זו היא סיומא דמילתא התם במתני': **שאין הברכות מעכבות.** בקריאת שמע דאע"ג שנתקנו על שמע אינן כברכת המצות שמעכבות את המצוה לכתחלה ומדהפסיקו בין ברכה לשמע וקראו עשרת הדברות זאת אומרת שאין הברכות מעכבות: הן הן **גופה של שמע.** עשרת הדברות נמי ממצות ק"ש היא וכדרב מתנה ור' שמואל בר נחמן הלכך לא הוי הפסק: **פרשת בלק ובלעם בכל יום.** עם ק"ש וכדמפרש טעמא בסמוך והלהן הוא מפרש טעמא מאי: **מפני שכתוב בהן שכיבה וקימה.** כדרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו: **מפני שכתוב בהן יציאת מצרים.** קל מוציאם ממצרים ומלכות דכתיב ותרועת מלך בו:

אלהיך נתן לך: (שמות כ יא) ב) למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע יי לאבתיכם לתת להם כימי השמים על הארץ: (דברים יא כא) ג) לא תרצח לא תנאף לא תגנב לא תענה ברעך עד שקר: (שמות כ יב) ד) והרה אף יי בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה אשר יי נתן לכם: (דברים יא יז) ה) והיה לכם לציצת וראיתם אתו וזכרתם את כל מצות יי ועשיתם אתם ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם: (במדבר טו לט) ו) תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצרנה: (משלי כג כו) ז) ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירשך ויצהרך: (דברים יא יד) ח) אני יי אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות להם לאלהים אני יי אלהיכם: (במדבר טו מא) ט) ויי אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם מקצפו תרעש הארץ ולא יכלו גוים זעמו: (ירמיהו י י) י) לא תחמד בית רעך לא תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמרו וכל אשר לרעך: (שמות כ יג) כ) וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך: (דברים יא כ) ל) כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו מברכיך ברוך וארריך ארור: (במדבר כד ט)

מ) לפנ"מ ומהרא"פ אל מוציאם ממצרים כתועפת ראם לו: (במדבר כג כב) לרש"פ אל מוציאו ממצרים כתועפת ראם לו: (במדבר כד ח) נ) לפנ"מ ומהרא"פ לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל יי אלהיו עמו ותרועת מלך בו: (במדבר כג כא) לרש"פ אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת: (במדבר כד יז)

מהר"א פולדא

כבד את אביך וגו'. סיפא דקרא למען יאריכון ימיך וגו': **ליבא ועינא.** הלב והעין הם שני סרסורי הבעירה, שהעין רואה והלב חומד וכו': **אלהים חיים.** לעולם, ומלך עולם שהכל שלו, לפיכך יכול הוא לאמת דבריו והבטחתו והיינו אלהים אמת: **א"ר לוי.** לפי שראינו שאמר הכתוב אלהים אמת נגד לא תענה ברעך, ש"מ דהכי אמר הקב"ה, אם העדת וכו': **תמן תנינן.** במס' תמיד (לב.): **אמר להם הממונה.** היינו סגן הכהנים: **ברכו.** ברכה אחת, לפני ק"ש אמר כמו שמשמע הכא: זו **ברכת תורה.** היינו אהבה רבה: **וקראו עשרת הדברות.** ואחר כך קראו שמע וכו': **שאין הברכות מעכבות.** כלומר שאינן מעכבות כלל, אפילו לא בירך כל עיקר יכול הוא לקרות את שמע, דאל"כ האיך היו מפסיקים בעשרת הדברות בין הברכה לק"ש, אלא ודאי שאינן מעכבות. ויותר אור לא ברכו באותו זמן כלל לפי שעדיין לא הגיע זמנו, שאנשי משמר מקדימין היו וכדאמר לעיל (ה"א - ט.), ולא קפיד ר"ל אלא אהפסקת אהבה רבה ולא איוצר אור, לפי שאינה משום ק"ש ומשום לימוד התורה, רק על ילדת המאורות תקנוה, וקבעוה בשחרית קודם קריאת שמע ע"ש שהוא זמן ילדת המאור: **אין מן הדא.** אי משום זה אין אתה ש"מ כלום, דאין עשרת הדברות נקראים הפסק שהן נמי גופה של שמע, כמו שאמר רבי לוי לעיל שעשרת דברות כוללים בק"ש, והא דלא קיבון אותו בכל יום כמו ק"ש, מפני המינין שיאמרו אין שאר התורה מסיני רק עשרת הדברות, ולכך אתה מוצרים אותן כל יום: **שכיבה וקימה.** כרע שכב וגו' מי יקימנו: **יציאת מצרים ומלכות.** אל מוליאם ממצרים, ותרועת מלך בו:

שינויי נוסחאות

א) **להודיעך.** בכד הקמח (יחוד השם) נוסף **אמר ר' אלעזר בר אבינא** להודיעך:
ב) **מצותיה.** בירושלמי נדרים (פ"ג ה"ט - יב:) וברש"ס ובדפ"ר **כל** מצותיה:
ג) **מתקטיל.** בראבי"ה (שם) מתקטל **ואובד:**
ד) **אמר.** ברש"ס **ואמר:**
ה) **ר' לוי.** בראבי"ה (שם) **ר' יצחק:**
ו) **דחטאה.** בכד הקמח (שם) וברש"ס דחטאה **נינהו.** וכן הוסיף מגיה כי"ל:
ז) **לי.** בכי"ר וברש"ס **דילי:**
ח) **אמר ר' אבון** וכו' **ומלך עולם אמר ר' לוי.** ברש"ס ובארו"ז (ח"א הל' ק"ש ל) ובכל בו (סי' י) **תיבות אמר ר' אבון** ליתא. בראבי"ה (שם) **הוא אמת וחותמו אמת** אמר ר' בון:
ט) **חבירך.** בספר הפרדס נוסף **והיתיתם קדושים זו היא** קדושת כל המצות. בראבי"ה (שם) נוסף **רמ"ח תיבות יש בקריאת שמע חסר ג' כנגד רמ"ח איברים שבאדם אוספון רבנן עליהו שלש אל מלך נאמן עד דהויין רמ"ח:**
י) **ר' זריקן.** כ"ה בכי"ל וברש"ס. בבבלי (יא:) **ר' זריקא.** מגיה כי"ל מחקו וכן בכי"ר ובדפוסים ליתא:
כ) **שמע.** בד"א ודפ"ר **את שמע:**
ל) **הוה.** ברש"ס ובד"א ודפ"ר **היה:**
מ) **טינת.** כ"ה בכתה"י וברש"ס ובפי' המשניות לרמב"ם (תמיד פ"ה מ"א) ובעוד ראשונים. מגיה כי"ל הגיה **טענת,** ואחריו בדפוסים. בדפ"ר **טענות:**
נ) **בכל יום.** ברש"ס בכל יום בק"ש, וכעי"ז בבבלי (שם):
ס) **על.** בד"א ודפ"ר **את:**
ע) **יציאה.** ברש"ס ובד"א **יציאת מצרים:**
פ) **ומלכות.** ברש"ס **ומלכות בית דוד:**

הגהות הגר"א

[א] **תמן תנינן אמר להן הממונה עד למשה בסיני.** צריך להיות אחרי **ר' שמואל** וכו' **בנביאים ובכתובים** [וד"ל]:
[ב] **מה בירכו** וכו' **זו ברכת תורה.** נמחק [וד"ל]:

תורה אור השלם

א) כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמֶּךָ לְמַעַן יַאֲרִכוּן יָמֶיךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ: (שמות כ יא) ב) לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וִימֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְיָ לַאֲבֹתֵיכֶם לָתֵת לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ: (דברים יא כא) ג) לֹא תִּרְצָח לֹא תִּנְאָף לֹא תִּגְנֹב לֹא תַעֲנֶה בְרֵעֲךָ עֵד שָׁקֶר: (שמות כ יב) ד) וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְיָ נֹתֵן לָכֶם: (דברים יא יז) ה) וְהָיָה לָכֶם לְצִיצִת וּרְאִיתֶם אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת יְיָ וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְלֹא תָתוּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר אַתֶּם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם: (במדבר טו לט) ו) תְּנָה בְנִי לִבְּךָ לִי וְעֵינֶיךָ דְּרָכַי תִּצֹּרְנָה: (משלי כג כו) ז) וְנָתַתִּי מְטַר אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ: (דברים יא יד) ח) אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לִהְיוֹת לָכֶם לֵאלֹהִים אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם: (במדבר טו מא) ט) וַיְיָ אֱלֹהִים אֱמֶת הוּא אֱלֹהִים חַיִּים וּמֶלֶךְ עוֹלָם מִקִּצְפּוֹ תִּרְעַשׁ הָאָרֶץ וְלֹא יָכְלוּ גוֹיִם זַעְמוֹ: (ירמיהו י י) י) לֹא תַחְמֹד בֵּית רֵעֶךָ לֹא תַחְמֹד אֵשֶׁת רֵעֶךָ וְעַבְדּוֹ וַאֲמָתוֹ וְשׁוֹרוֹ וַחֲמֹרוֹ וְכֹל אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ: (שמות כ יג) כ) וּכְתַבְתָּם עַל מְזוּזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ: (דברים יא כ) ל) כָּרַע שָׁכַב כַּאֲרִי וּכְלָבִיא מִי יְקִימֶנּוּ מְבָרֲכֶיךָ בָרוּךְ וְאֹרְרֶיךָ אָרוּר: (במדבר כד ט)

מ) מייי פ"ו מהלכות תמידין ומוספין הלכה ד:
ב) [מיי' פ"ב מהלכות קריאת שמע הלכה ה טוש"ע או"ח סי' ס סעי' ב]:
ג) טוש"ע או"ח סימן ה סעיף ה:

עין משפט

בתורה בנביאים ובכתובים. מחסדי המקום עלינו שלא אבד לשמוע אל עלתם. בנביאים (מיכה ו ה) עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אותו בלעם בן בעור. ובכתובים בנחמיה (יג ט) ביום ההוא נקרא בספר משה וגו' אשר לא יבא עמוני ומואבי וגו' כי לא קדמו וגו' וישכור עליו את בלעם לקללו ויהפוך אלהינו את הקללה לברכה: מה בירכו וכו'. כמו אמר מר הוא. ופריך, והלא לא בירכו יוצר המאורות. ומשני ר' שמואל מפני שעדיין לא יצאו המאורות שהיו משכימין מקודם ואין תימר יוצר המאורות: צריך לברך. ברכת התורה: לאחר ק"ש אין צריך לברך. שכבר נפטר באהבה רבה: והוא ששנה על אתר. מיד דהואיל ואין ברכת אהבה רבה נתקנה על התורה אלא דמ"מ פוטרת היא הלכך דוקא אם למד מיד אמ"כ: כי מאחרים היו. אנשי משמר הם היו משכימין וקורין שלא להפסיק בעבודה, אבל אנשי מעמד והם ישראל הבאים לעמוד בשעת הקרבה והיו מסייעין אותם במה שהם יכולין, מאחרין וקורין היו: הוינן נפקינן לתעניתא. כשגוזרין תענית על הציבור ומתוך שהיו מאחרין להתאסף היו קורין ק"ש אחר שלש שעות, ואע"פ כן לא היה יצא כי מאחרים היו. ר' זעירא בשם ר' אמי ביומי דר' יוחנן הוינן נפקין לתעניתא

ר' יוחנן מותה בילס:

א ב מיי' פ"ו מהלכות תמידין ומוספין הלכה ד:

ג ד מיי' פ"ז מהלכות תפילה הלכה י טוש"ע או"ח סימן מז סעיף ז:

ה מיי' שם טוש"ע או"ח סימן מז סעיף ב:

ו [מיי' פ"א מהלכות קריאת שמע הלכה יג]:

שינויי נוסחאות

א] **אמר.** בכי"ר **ווידא אמ'** **דא** אמר [לשון זה נמצא בירושלמי פסחים (פ"ז הי"ג - סז:)]:

ב] **אחוה ואהבה.** בכי"ר וברש"ס ובבבלי (יב.) **אהבה ואחוה**:

ג] **לברך.** בבבלי (יא:) **לברך שכבר נפטר באהבה רבה**:

ד] **ששנה.** ברשב"א (יא:) בשם הראב"ד שקרא:

ה] **ויתבין.** בכי"ר ובד"א ודפ"ו **יתבין.** ברש"ס **דיתבין**:

ו] **בין.** בד"א ודפ"ו **ובין**:

הגהות וציונים

א. בכתי"ל בין השורות איתא, **מפני שכתובה בתורה** וכו'. נדין היה לקרותה כיון שהשובה כל כך שכתובה [נמוכה] וכו':

ביאור הגרח"ק

מפני שכתובה. נס שהיה להם לישראל עם בלעם: **ובנביאים.** דכתיב (מיכה ו ה) עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב וגו' ובספר יהושע (כד ט) ויקם בלק וגו': **ובכתובים.** בנחמיה (יג א) דכתיב וישכור עליו את בלעם לקללו ויהפך אלקינו את הקללה לברכה: **אמר להם הממונה** וכו'. הוא כמו אמר מר שהביא הא דאמר רב מתנה לעיל כדי להקשות עליו: **והלא לא בירכו יוצר המאורות.** אמאי ברכו רק ברכת אהבה רבה ולא ברכו יוצר המאורות: **עדיין לא יצאו המאורות.** כי משכימין היו וקוראין מיד עם עמוד השחר ועדיין לא נראה האור: **ותימר יוצר המאורות.** וכי אפשר לומר יוצר המאורות בתמיה: **ובשבת** וכו'. היא נמי ממתני' התם: **למשמר היוצא.** שבשבת היו מתחלפות המשמרות משמר יוצא ומשמר נכנס: **השכים לשנות.** תלמודו: **צריך לברך.** ברכת התורה קודם שלומד: **לאחר ק"ש.** אבל אם שונה אחר שקרא ק"ש אינו צריך לברך ברכת התורה שכבר יצא באהבה רבה: **והוא ששנה על אתר.** מיד אחר תפילתו דאל"ה הוי הפסק בין ברכה ללמודו ולא יצא ידי ברכה: **מדרש צריך לברך.** הדורש את המקראות צריך לברך תחלה ברכת התורה: **הלכות.** אבל השונה הלכות פסוקות א"צ לברך שלא תקנו אלא על המקרא ומדרש נמי קרוב למקרא: **הקורא.** ק"ש: **עם אנשי מעמד.** ישראל העומדים על הקרבן שצריך שיהא קרבנו של אדם קרב והוא עומד על גביו, וקרבנות צבור קרבנות של כל ישראל הם

ז [ברכות יא: בשינוי, ועי"ש יב.] **ח** [תמיד פ"ה מ"ג] ברכות יב. **ט** ברכות יא: [כל הענין בשינוי] **י** עי' ברכות יא: בתוד"ה שכבר **יא** יומא לז:

מהר"א פולדא

בנביאים. זכר נא מה יעץ בלעם וגו' (מיכה ו ה): **בכתובים.** נחמיה (יג א-ב) אשר לא יבוא וגו': **והלא לא** ברכו יוצר המאורות. והיה להם לאומרן על הסדר, ולמה שמעטו יוצר המאורות: **עדיין לא יצאו המאורות.** שהיו מקדימין לדפדיפין: **ותימר יוצר המאורות.** בתמיה, אלא מתמנו יאמרו זו לבדה שאין סדרן מעכב, וגם איה שייכה לקריאת שמע כמו שפירשתי: **ובשבת מוסיפין כו'.** קיומא דמתני' דתמיד היא: **למשמר היוצא.** מצולר בסוכה (לו:) שהמשמרות מתחלפים בשבת: השוכן בבית הזה. הוא הקב"ה יבא ביומיכם וכו': אין צריך לברך. שאלא בברכת ק"ש: **על אתר.** לאלתר מיהא אחר ק"ש: מדרש צריך לברך עליו. שהוא פירוש המקרא וקרוב למקרא, כגון מכילתא ספרא וספרי שהם מדרשי מקראות. הלכות. גמרא ופלפול המשניות ג"ל לברך עליו ויוצא בברכת ק"ש א): **אנשי מעמד.** הם ישראלים העומדים על הקרבן בשליחות הצבור, לכתיב (במדבר כח ג) תעמדו להקריב, שיהיו עומדים ומשמרים על קרבנן (עי' תענית טו.): **מאחרים.** עד אחר כלות התמיד:

הערות מהרא"פ

א) לשנות אחריהן אפילו קודם שהגה רבה אין צריך לברך, כ"ה בש"ס בבלי (יא.). (לוח השעות ב)

מוסיפין ברכה אחת. לקמן מפרש לה: **למשמר היוצא.** שהמשמרות מתחלפות ביום השבת, כדאמר במסכת סוכה (לו:) משמר היוצא עושה תמיד של שחר ומוסיפין ומשמר הנכנס עושה תמיד של בין הערבים ובזמן. ע"ל: **מאי ברכו.** פירש רש"י שם (ברכות יא:) דכבר ידוע שהיא אחת מהברכות שלפני קריאת שמע אלא איזו מהן היא שאומר: **רב מתנה בשם שמואל זו ברכת התורה.** וטעם הבבלי שיילוה לרב מתנה לא הוה בידיה, שיילוה לרב יהודא אמר [להו הכי אמר] שמואל אהבה רבה. הא למדת דברכת תורה דקאמר הכא שמואל גופיה, היא ברכת אהבה רבה שהיא שייכה של קריאת שמע, ולהכי קרי לה ברכת התורה הכא משום דהיא פוטרת נמי לקורא בתורה, וכדאמר לקמן (בסמוך) ובבבלי (יא:) אמר שמואל השכים לשנות קודם קריאת שמע צריך לברך ברכת התורה, לאחר קריאת שמע אין צריך לברך דכבר נפטר באהבה רבה, ופירש רש"י לפי שהיא מעין ברכת התורה, ומן בלבנו ללמוד וללמד לשמור ולעשות וכו'. ובירושלמי בתר דשמעה רב מתנה בשם שמואל אמרה בשמו בישיבה אמרת: הכי גרסינן הכא אחר מימרא דשמואל זו והלא לא ברכו יוצר המאורות, רבי אמי בשם ריש לקיש זאת אומרת

שאין הברכות מעכבות. אמר רבי בא אי מן הדא לית שמע מינה כלום רבי שמואל אחוה דרבי ברכיה עדיין לא יצאו המאורות ותימר יוצר המאורות. ופירושה ברור, דרבי אמי בשם ריש לקיש למד ממשנה זו שאין ברכות מעכבות דהא אינו מברך ברכת יוצר אור רק ברכת אהבה רבה. ולהכי רבי בא במימרת רבי שמואל אחיו של רבי ברכיה דאין מכאן ראיה דעדיין לא יצאו המאורות. והכי נמי דאם הבבלי (יב.) הא דריש לקיש גופיה, דלמא הא דלא אמרי יוצר אור משום דלא מטא זמניה וכו', ופירש"י היכי שמע מינה דאין מעכבות זו את זו, דילמא האי דלא אמרי יוצר אור משום דלא מטא זמניה, וכי מטא זמניה אמרי לה, ואף ע"ג דקרי אינהו קרית שמע ולא מטא זמניה, כדאמר בעלמא (יומא לז:) הקורא שמע עם אנשי משמר לא יצא שאנשי משמר מקדימין. עכ"ל: הכא גרסינן הפסקא והאמור עליה בנוסח זה וקראו עשרת הדברות ושמע ויאמר אם שמוע ויאמר שעשרת הדברות הן הן גופה של שמע. וטעמא יהיב למה קורין עשרת הדברות לפי שהן עיקר גופה של תורה ושאר הענפים מתפשטין ממנה דכתיב בספר כתר תורה: שיהיו קורין עשרת הדברות וכו'. כדאמרן לפי שהן גופה של תורה. ולשון הבבלי (יב.) אף בגבולין נקשו לקרות כן אלא שכבר ביטלום מפני תרעומות המינין. ופירש"י נקשו לקבוע עשרת הדברות בקריאת שמע. מפני תרעומת המינין שלא יאמרו לעמי הארץ אין השאר תורה אמת, ומדעו שאין קורין אלא מה שאמר הקב"ה ושמעו מפיו בסיני. עכ"ל: בדין היה שיהו קורין פרשת בלק וכו'. בסוף פרקין בבבלי (יב.) מייתי לה, ולקמן מפרשי אמורא'י למה היה בדין: **יציאה ומלכות.** אל מוציאם וכו' ותרועת מלך בו ודמי לקבלת מלכות שמים: **בנביאים.** עמי זכר נא מה יעץ בלק וכו' (מיכה ו ה): **ובכתובים.** נחמיה (יג ה) וילמדו לבעל פעור וכו' שהיה בעלת בלעם ויעמוד פנחס. הכי גרסינן פסקא ובשבת **מוסיפין** וכו' **השוכן** וכו'. לשון הבבלי (שם) משמר היוצא אומר למשמר הנכנס השוכן בבית הזה וכו': **צריך לברך.** ברכת התורה, ואחר קריאת שמע אין צריך לברך. וסייס הבבלי (יא:) שכבר נפטר באהבה רבה דהיא כברכת התורה: **אמר רבי בא והוא** וכו'. בבבלי לא הביא זה, וזה לשון התוספת (יא:), בירושלמי יש אהא דאמרינן שכבר נפטר באהבה רבה והוא ששנה על אתר, פי' לאלתר שלמד מיד באותו מקום. ונשאל להר"ר ילתק כגון אנו שאין אנו לומדים מיד אחר תפלת השחר שאנו טרודין והולכין בלא למוד עד אמצע היום או יותר, אמאי אין אנו מברכין על התורה פעם אחרת כשאנו מתחילין ללמוד. והשיב ר"י דלא קיימא לן כאותו ירושלמי הואיל ותלמוד שלנו לא אמרו, ואין צריך לאלתר ללמוד. ועוד אפילו לפי הירושלמי דוקא אהבה רבה דלא הוי עיקר ברכה לתורה דלקריאת שמע ניתקנה עיקרה, הלכך בה אינו נפטר מברכת התורה אלא אם ילמוד מיד וגם לא יעשה היסח הדעת. אבל ברכת אשר בחר בנו וברכת לעסוק בדברי תורה שהם עיקר ברכת התורה פוטרת כל היום. עכ"ל: מדרש. הוא קרוב למקרא כגון מכילתא וספרא וספרי שהם מדרשי מקראות: הלכות. בבבלי (שם) במקום הלכות גרים תלמוד: **תני הקורא עם אנשי מעמד לא יצא כי מאחרים היו.** עד כלות התמיד וכבר עברה עונת קריאת שמע דתנן (לעיל הלכה ג - ט:) ר' יהושע אומר עד שלש שעות והם היו פטורים להעוסק במצוה פטור מן המצוה. וקשה הדבר מאוד איך היו מאחרין כל כך, והא אמרינן בפסחים פרק ה' (נח.) דשוחין בעסק תמיד של בין הערבים שעה אחת בלבד: נפקין לתעניתא. כדתנן ריש פרק שני דתעניות, דבתענית גזרת צבור היו יוצאין לרחובה של עיר להתפלל התפלה של כל יום שמונה עשרה ומוסיפין עוד שש ברכות, וכבר קראו קריאת שמע בעונתה, ואע"פ שלא סמכו גאולה לתפלה והכרח היה שצריך להמתין מלהתפלל עד שיתקבצו כל העם לצאת וכבר עברו שלש שעות דעונת קריאת שמע, אבל תפלה שניהו תפלת השחר עד חצות. וכן מצאתי להרמב"ם (עי' הל' תפלה פ"ג ה"ח) ופעמים לא היו סומכין גאולה לתפלה:

ר"ש סיריליאו

מפני שכתובה בתורה [א] **ובנביאים ובכתובים.** בנביאים בספר מיכה (ו ה) עמי זכר נא מה יעץ וגו'. ובכתובים בספר עזרא (נחמיה יג ה) ביום ההוא נקרא בספר משה וגו': **אמר להן הממונה.** כמו גופא: **והלא לא בירכו יוצר המאורות.** ואמאי מסרסי לברכות: **עדיין לא יצאו המאורות.** דלמכי לא מטא זמן, דמקמי הכן הממה היה, כדאמרינן לעיל (ה"ש - ח.) הקורא את שמע עם אנשי משמר לא יצא מפני שמקדימין, ומכי מטא זמן יוצר אור, הוו אמרי: **למשמר היוצא.** שהמשמרות מתחלפות ביום השבת כדאמרינן במסכת סוכה (לו:), ומפרש במכילתא (בשלח יב) משמר היוצא אומר למשמר הנכנס השוכן בבית הזה וכו'. ומשמע שהיו תותמין בה בא"י מברך עמו בשלום: **על אתר.** לאלתר, שלמד מיד באותו מקום: מדרש צריך לברך. מדרש קרוב למקרא, כגון מכילתא וספרא וספרי שהם מדרשי המקראות: הלכות. משניות: **עם אנשי מעמד.** ישראל העומדין בשליחות הציבור על הקרבן, שנאמר (במדבר כח ג) תעמדו להקריב, מלה שיהו שומרין ועומדין על קרבנן, הכי דריש ליה בספרי (במדבר פיסקא קמב ד"ה לו). ומאחרים לקרות עד כלות עבודת התמיד, ועבר זמנה. שעבר הכן הכן למ"ד וגומרה עם הכן החמה. ולמ"ד עד שלש שעות לא עבר, דהא אמרינן בפרק תפלת השחר

הלכך היו אנשי מעמד עומדים על הקרבן בשליחות כל הצבור: כי מאחרים היו. כי הם היו קוראים ק"ש אחר כלות עבודת התמיד, וכבר היה אחר ג' שעות ביום ולעיל תנינן הקורא עם אנשי משמר לא יצא כי משכימין היו שהכהנים שהעבודה מוטלת עליהם היו משכימין לקרותה שמא תמשך עליהם העבודה וימנעו מלקרות, ואנשי מעמד מאחרין היו: **הוינן נפקין לתעניתא וכו'.** היו יוצאין לרחובה של עיר והיו מאריכין בתפלות ופיוטים ועד שהגיעו לק"ש היו מאחרין זמנה וקורין אותה אחר ג' שעות ולא היה מוחה בידן, וטעמא כדאמר להלן שהיו העם קורין שמע בביתם בעונתה קודם התפילה:

[י. - ה"ה]

וקרוי קריאת שמע. אנחנו וכל הצבור אף על פי שקראו אותה בעונתה חוזרין וקורין עתה כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה כדלקמיה: ולא הוה ממחי. לא היה מוחה בידיהו משום דדילמא יטעו ההדיוטות כדלקמיה: אלו ברכות שמאריכין בהן. שתקנו חכמים נוסח שלהן אריך, ואדם רשאי להאריך עוד עליהם אם ירצה: ברכות תענית צבור. ברכת גואל ישראל דשמונה עשרה ועוד שם דמוסיף כדאיתא בפרק שני דתעניות (טו:): אלו ברכות שמקצרין. שתיקנו חכמים נוסח שלהם קצר ואין אדם רשאי להוסיף עליהם: וברכה אחרונה של ברכת מזון. שאין נוסחה רק שלשה מלכיות ושלשה גמולות ושלשה הטבות. ומה שמוסיפין העם הרחמן אינו בכלל הברכה. וטעות הוא בידם. [ומאי הכותב שמעתי מפיו של הרב כשהיה מצדיק לא היה מאריך בברכה אחרונה אלא כבעמוד (כ"כ בגליון הכפ"י)]: הא כל שאר ברכות אדם מאריך. כלומר קשיא רישא אסיפא, דרישא משמע דוקא בנוסח הארוכות מאוד רשאי עוד להאריך הא בשאר ברכות בינוניות כגון תפלת שמונה עשרה ודומיהן אינו רשאי, ובסיפא דבנוסח קצר מאוד אינו רשאי להאריך הא בשאר ברכות בינוניות מאריך. ומשני אמר חזקיה ממה ששנינו בברייתא אחרת שהמאריך בברכות שמונה עשרה הרי זה מגונה, והמקצר כלומר שאינו מוסיף כלל על נוסח חכמים, הרי זה משובח, לפי שכל תיבות כל ברכה מהם במדה במשקל, וכן כתב הרא"ש בתשובה (כלל ד סי' כ), אתה למד שאין זה כלל כלומר דסיפא לאו דוקא ולא תלמוד מינה כלל זה דבאלו הקצרות לא (יקצר) [יאריך] הא בשאר ברכות מאריך אלא רישא הוא דסוי דוקא: צריך להאריך בגואל ישראל. דהיה אומר בה מי שענה את אברהם וכו' כדאיתא ריש פ"ב דתעניות: ופריך הא בשש שהוא מוסיף. אחר גאל ישראל אינו מאריך בתמיה, הרי הם עיקר ורצוי להאריך בהם וכדאיתא התם. ומשני דלרבותא תנא מאריך בגאל ישראל, דלא תימא דכיון דאינה עיקר לתענית כשם ברכות שמוסיף אחר כך אלא היא מעין שמונה עשרה, כלומר מכלל השמועה עשרה ברכות ודוגמתן שהרי הוא אומרה כל השנה כולה עם השאר, הוה אמינא דאין צריך להאריך קא משמע לן דצריך: השוחה על כל ברכה וברכה מלמדין אותו שלא ישחה. בגבלי מייתי לה פרק אין עומדין (לד.). וזה לשון התוס' (ד"ה מלמדין) וא"ת ישתחה וישתחה ומה בכך, ויש לומר שלא יצא לעקור דברי חכמים שלא יאמרו כל אחד מתמיר כמו שירצה ואין כאן תקנת חכמים ומיישינן ליוהרא. עכ"ל: כהן גדול שוחה בסוף כל ברכה וברכה. כל מה שהוא גדול ביותר צריך להכניע ולהשפיל עצמו. רש"י:

ר"ש סירליאו

בגבוך. ואין מוחמין בה ואע"ג דמאריכין בה בגבא אבגל. וכתבו התוס' (שם מו: ד"ה הטוב) דמעיקרא קצרה תקנוה, ואח"כ תקנו שלש מלכיות ושלש גמולות ושלש הטבות:] הא בשש שהוא מוסיף אינו מאריך. בתמיהה, כלומר ואילו לעיל תניא ברכות תענית צבור שמאריכין בהן: אלו ברכות ששוחחין וכו'. בתוספתא (פ"ג ה"ז) תניא לשון אינו רשאי שלא לשוח, שלא לשוח אינו רשאי לשוח, ועלה קתני אלו ששוחחין בהן: בראשונה. [שמוחה בה] מגן אברהם: מודים תחלה וסוף. בתחלת הברכה, ובסוף הטוב שמך ולך וכו': כהן גדול שוחה וכו'. כל מה שהוא גדול יותר צריך להכניע ולהשפיל עצמו:

ביאור הגרח"ק והלא כבר קראו אותה בעונתה. והלא כבר קראו אותה כל העם בזמנה קודם התפלה ואין חוזרין וקורין אותה עכשיו אלא כדי לעמוד בתפלה מתוך ד"ת הלכך מה לך מוחה בידן: א"ל מפני ההדיוטות. יש לי למחות בידם שלא יאמרו ההדיוטות זו היא זמנה של ק"ש שהן אינן יודעין שכבר קראו אותה מתחילה קודם התפלה וחושבין עכשיו הן קוראין אותה וזהו זמנה: אלו ברכות שמאריכין בהן. שמוסיפים בהם פסוקים ותחנונים כפי כחו: ברכות ר"ה. מלכיות זכרונות ושופרות: ויום הכיפורים. של יובל שמתפללין ג"כ כמו בר"ה: ברכות תענית צבור. שהיו מוסיפין שש ברכות בת"צ בין גואל לרופא והיו מאריכין בהן: מברכותיו של אדם. אם אומרן כתקנן ויודע אימת להאריך ואימת לקצר: וברכה אחרונה של ברכת המזון. היינו הטוב והמטיב שלא היו מאריכין בה שעיקר ברכה נתקנה לומר ברוך הטוב והמטיב ואנו שאנו מאריכין בה ואומרים ג' מלכיות ג' הטבות וג' גמולות מנהגא הוא ולא היתה כך עיקר התקנה: הא כל שאר ברכות אדם מאריך. בתמיה, דמדאמר אלו ברכות שמקצרין בהן משמע שאר ברכות כולן מאריכין בהן ומי הכי הוה, ועוד דהא אמרו נמי רישא אלו ברכות שמאריכין בהן וקשיא מרישא לסיפא: מן מה דתני מאריך וכו'. ממה דאשכחן דתני בברייתא המאריך הר"ז מגונה ולא תני לה אהני ברכות אלמא איכא עוד ברכה שמקצר בה הא למדת שאין זה כלל, ולא נתברר על איזה ברכה תני לה: תני צריך להאריך בגואל ישראל בתענית. מוסיף בה תפילה ומאריך בה הרבה: ופריך הא בשש שהוא מוסיף. בין גואל לרופא: אינו מאריך. דמדתנן צריך להאריך בגואל ישראל משמע דבאלו אינו מאריך והא לעיל אמרינן אלו ברכות שמאריכין בהן ברכות תענית צבור: א"ר יוסה. לעולם בשש שהוא מוסיף נמי מאריך אלא גואל ישראל איצטריכא ליה: הואיל והוא מעין י"ח. הואיל והוא מכלל י"ח, לא יאריך הא יותר מבכל יום: ששוחחין בהן. שכורע בהן: בראשונה בברכה ראשונה של י"ח כורע בה בתחילת הברכה ובסופה: מלמדין אותו שלא ישחה. שלא יבא לעקור דברי חכמים שלא יאמרו כל אחד מחמיר כמו שהוא רוצה ואין כאן תקנת חכמים ועוד חיישינן ליוהרא. תוס': משהוא כורע אינו נזקף וכו'. דכל כמה שהוא גדול יותר צריך להכניע ולהשפיל עצמו:

אחר תיבות אחר המזון [דד"ל]: [ב] המלך. בד"א ליתא תיבת המלך, והגר"א הוסיף כלפנינו [דד"ל]:

[ע' לקמן פ"ד ה"ח - מג.:] [כעי"ז לעיל ה"ח - כ.] [מוספתא פ"ח ה"ח]

[ד] שם וברכות ג.

[ה] מוספתא שם [ברכות מו. ופסחים קד: בשינוי]

[ו] [תענית טז: בשינוי]

[ז] ברכות לד., מוספתא פ"ח ה"ח [בראשית רבה לט יב כל הענין, ילקו"ש מלכים-ב קנב]

[ח] [ברכות לד: בשינוי]

מהר"א פולדא

בתר תלת שעין. לאחר ג' שעות ביום אפילו הלא כרבי יהושע, לפי שהיו קוראים אותה בזמנה ולא היו קורין אותה אח"כ אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך ד"ת, ולא הוה מוחה לנו ר' יוחנן אלא יאמרו ההדיוטות שזה הוא עונתה, דלא הוה מיים לכך: אלו ברכות. שמוסיפין על מנוצע ברכות שלהם, ולא איכפת לן כלום: ברכות ראש השנה ויום הכיפורים. בתפות זכרנו, וכגבורות מי כמוך, ובקדושה ובכן יתקדש וכו', ובתענית ציבור היו מוסיפין שם ברכות מלבד הי"ח כמפורש במס' תענית (טו.): אדם ניכר וכו'. שם מאריך במקום שיש לו לקצר: שמקצרין בהן. שאין מוסיפין עליהם על מנוצע שלהן, ומקצרין לאו דוקא, אלא הואיל וקתני רישא מאריכין, קתני סיפא מקצרין: הא כל שאר ברכות הוין מאלו אדם מאריך. בתמיה, והלא רישא קתני אלו מאריכין ומו לא, קשיא סיפא לרישא: מן מה דתני. הואיל ותנינן בברייתא שהמאריך מגונה וכו', אין אומרים אותה בין גואל לרופא: הא בשש שהוא מוסיף אינו מאריך. בתמיה, וכי אין רשאי להוסיף ג"כ בתוכן שם ברכות שמוסיפין בין גואל לרופא, ואת אמרת בתוך ברכת גואל מוסיף, משמע הא בתוך שם בין גואל לרופא לא יוסיף בהן כלום, והלא כל אחד יכול להוסיף עליהם כפי כחו, וכן כתב הרמב"ם ז"ל (הל' תעניות פ"ד ה"י): שלא תאמר. כלומר היא עצמה צריכה לאמשמועינן, דהוה אמינא דלא יוסיף בה הואיל והיא מן שמונה עשרה, קמ"ל דרשאי להוסיף בה בתענית ציבור, ובתוך השם פשיטא דיכול להוסיף, שהרי אין מי"ח ולמה לא יוסיף בהן: בראשון. בתפות:

שינויי נוסחאות

[א] בתר תלת. בכי"ל וברש"ס ובראבי"ה (סי' כה) בתלת. והגיה מגיה כי"ל כמו שלפנינו:

[ב] בידן. ברש"ס בידן ר' יעקב בר זבדי בשם ר' אבהו ביומוי דר' חנינא הוינן נפקין לתעניתא וקרינן ק"ש בתר תלת שעין ולא הוה ממחי בידן:

[ג] ומיקרי. ברש"ס ובבעל המאור (א. מדה"ר) בגון מקרי:

[ד] קורין. בבעל המאור (א: מדה"ר) אין קורין:

[ה] אדם. בד"א ודפ"ר של אדם:

[ו] אלו ברכות וכו'. כתב המאירי (מו.) והוא שאמרו בתלמוד המערב שבפרק ראשון ר' יוסה הגלילי היה (מאריך) [חותם] בברכה אחרונה של ברכת המזון ומאריך בה:

[ז] של ברכת המזון אחר המזון. בכי"ר של אחר המזון. ברש"ס תיבות אחר המזון ליתא. בתוספתא (פ"א ה"ח) שבק"ש ושבבהמ"ז. ובתוספתא כי"ע שבק"ש. בראבי"ה (ח"א סי' לו סי' קצו) שבקריאת שמע. אמר ר' אלעזר בר' צדוק אבא היה מתפלל תפילה קצרה בלילי שבת ומאהבתך ה' אלהינו שאהבת את ישראל עמך וכו' [ומחמלתך מלכנו שחמלת על בני בריתך נתת לנו ה' אלהינו את יום השביעי הגדול והקדוש הזה באהבה] ועל הכוס היה אומר ברוך אשר קידש את השבת מששת ימי המעשה ואינו חותם. תוספת זו מופיעה גם בתוספתא (פ"ג ה"י"א):

[ח] וסוף. באבודרהם (הל' שמונה עשרה) באבות ואקוד ואשתחוה לה' ואברך את ה' אלהי אדוני אברהם ובהודאה ואשתחוה למלך ואברך למלך ומתרגמים ומודינא למלכא:

[ט] על סוף. בכי"ר תיבת על ליתא. בבבלי (לד:) וברש"ס בסוף:

[י] נזקף. בכי"ר ובבבלי (שם) וברש"ס זוקף:

הגהות הגר"א

[א] ומברכותיו של אדם ניכר אם תלמיד חכם הוא אם בור הוא. צריך להיות

[א] מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה ה טוש"ע או"ח סימן תקעט [סעיף ב]:

[ב] [מיי' פי"א מהלכות ברכות הלכה ג]:

[ג] [מיי' פ"ו מהלכות תפילה הלכה ב ג טוש"ע או"ח סימן קיט סעיף ג]:

[ד] מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה ה טוש"ע או"ח סימן תקעט [סעיף ב]:

[ה] מיי' פ"ה מהלכות תפילה הלכה י סמ"ג עשין יט טוש"ע או"ח סימן קיג סעיף ג:

[י. י: - ה"ה]

א מיי' פ"ט מהלכות תפילה הלכה ד סמ"ג עשין יט טוש"ע או"ח סימן קכז סעיף ח:

ב טוש"ע או"ח סימן קכז סעיף ח:

הראה כריעה לפני רבי וכו'. ובפרק החליל (סוכה נג.) גריס קידה [וכפי' רש"י] נועץ שני גוליו בארץ ושוחה ונושק את הריצפה וזוקף ואם כן בריכה היא כפיפה מעט בברכים: כגון הדין נקדים. כעין המנוקד ומצוייר על הכותל כך היה עומד מבלתי תנועה אנה ואנה כי"א באימה ויראה וזהו כפיו פרושות השמים ודומתו שניו בפ"ק דמעשרות (מ"ג) החרוזין משיקדו ומפרש הש"ס משיעשו נקודות נקודות שחורות: **ככפים הללו שלא חטפו וכו'.** כלומר דרבי אלעזר דריש דלהכי פירש כפיו להראות ככפיס הללו שהן עכשיו פרושות ואין בהם כלום כך לא נהגה מכל האולרות שהקדיש דוד אביו לבנין בית המקדש כלום. תנא רבי חלפתא בן שאול אהכל שוחחין עם שליח ציבור בהודאה. [ו]ר' זעירא אמר ובלבד במודים. [ז][ב][ז]ר' זעירא (א"ז) סבר לקרובה כדי לשוח עמו בתחילה וסוף: ר' יסא כד סליק להכא חמתון גחנין ומלחשין. אמר לון מהו דין לחישה ולא שמיע דמר ר' חלבו [ח]ר' שמעון בשם ר' יוחנן בשם [ט]ר' ירמיה ר' חנינא בשם ר' מייאשא ר' חייא בשם ר' סימאי ואית דאמרין ליה חבריא בשם ר' סימאי [י]מודים אנחנו לך אדון כל הבריות אלוה התושבחות [כ]צור עולמים חי העולם יוצר בראשית מחיה המתים שהחייתנו וקיימתנו וזיכיתנו וסייעתנו וקרבתנו להודות לשמך ברוך אתה ה' אל ההודאות. [ל]ר' בא בר זבדא בשם רב מודים אנחנו לך שאנו חייבין להודות [מ]לשמך [נ]תרגנה שפתי כי אזמרה לך ונפשי אשר פדית ברוך אתה ה' אל ההודאות. ר' שמואל בר [נ]מינא בשם ר' אחא הודייה ושבח [ס]לשמך לך גדולה לך גבורה [ע]לך תפארת יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבתינו שתסמכינו [פ]מנפילתינו ותזקפנו מכפיפתינו כי אתה הוא סומך נופלים

ג [סוכה פ"ה ה"ד - כח.]

ד סוכה נג. ותענית כה. ומגילה כב: [בשיטו] **ה** עי' סוטה מ. **ו** עי' סוטה שם בתוד"ה על

א) ויהי בכלות שלמה להתפלל אל ה' את כל התפילה [א]ואת כל התחינה הזאת קם מלפני מזבח ה' מברוע על ברכיו. [ב]אי זו כריעה ואי זו בריכה. ר' חייא רבא הראה [ב]בריכה לפני רבי ונפסח ונתרפא. [ג]ר' לוי בר סיסי הראה [ג]כריעה לפני רבי ונפסח ולא נתרפא. [א]וכפיו פרושות השמים אמר ר' אייבו כגון הדין [ד]נקדים היה עומד. אמר ר' אלעזר בר אבינא [ה]ככפים הללו [ו]שלא נטפו בבנין בית המקדש כלום. תנא רבי חלפתא בן שאול [ז]הכל שוחחין עם שליח ציבור בהודאה. [ח]ר' זעירא אמר ובלבד במודים. [ט][ב][ז]ר' זעירא (א"ז) סבר לקרובה כדי לשוח עמו [ב]תחילה וסוף: ר' יסא כד סליק להכא חמתון גחנין ומלחשין. אמר לון מהו דין לחישה ולא שמיע דמר ר' חלבו [ט]ר' שמעון בשם ר' יוחנן בשם [י]ר' ירמיה ר' חנינא בשם ר' מייאשא ר' חייא בשם ר' סימאי ואית דאמרין ליה חבריא בשם ר' סימאי [כ]מודים אנחנו לך אדון כל הבריות אלוה התושבחות [כ]צור עולמים חי העולם יוצר בראשית מחיה המתים שהחייתנו וקיימתנו וזיכיתנו וסייעתנו וקרבתנו להודות לשמך ברוך אתה ה' אל ההודאות. [ל]ר' בא בר זבדא בשם רב מודים אנחנו לך שאנו חייבין להודות [מ]לשמך [נ]תרגנה שפתי כי אזמרה לך ונפשי אשר פדית ברוך אתה ה' אל ההודאות. ר' שמואל בר [נ]מינא בשם ר' אחא הודייה ושבח [ס]לשמך לך גדולה לך גבורה [ע]לך תפארת יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבתינו שתסמכינו [פ]מנפילתינו ותזקפנו מכפיפתינו כי אתה הוא סומך נופלים

ז) [סוכה פ"ה ה"ד - כח.]

ח) סוכה נג. ותענית כה. ומגילה כב: [בשיטו] **ג)** עי' סוטה מ. **ד)** עי' סוטה שם בתוד"ה על

איזו כריעה ואיזו בריכה רבי חייא וכו' רבי לוי בר סיסי וכו'. כלומר נשאלה שאילה לפני רבי בבית המדרש והראה לפניהם רבי חייא בפועל כילד היא הכריעה, ולוי הראה הבריכה. ובמס' מגילה בפרק שלשי (כב:) מייתי לוי אחוי קידה קמי רבי ואיטלע, ופי' רש"י אחוי קידה נועץ גוליו ונשען עליהם ושוחה עד שנושק הרצפה וזוקף ומתוך שאינו יכול להשען על גוליו ואין ידיו מסייעות אותו בזקיפתו וצריך להתאמץ במתניו כך נגלע בנוקא דאטמא. עכ"ל. ודעת הירושלמי דכריעה ובריכה תרתי מינהו, דכתיב (תהלים לה ו) בוחו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו, ואם כן אע"ג דבריש תפלת שלמה כתוב בדברי הימים (ב ו יג) ויברך על ברכיו ובספר מלכים (ח ח נד) כתיב בכלות התפלה קם מברוע על ברכיו, ע"כ צריכין אנו לומר דתרתי בתחלה בריכה ולבסוף כריעה. ולא הזכיר הירושלמי קידה דסבר היינו כריעה דתרגום ויקדו וישתחוו (בראשית מג כח) וכרעו וסגידו. ויקוד אלה וישתחו (שמות לד ח) וכרע על ארעא דקידה היינו כריעה. והבבלי פרק שלשי דמגילה (כב:) ובפרק חמישי דשבועות (טז:) ובפרק חמישי דברכות (לד:) הזכיר קידה וכריעה והשתחויה ולא הזכיר בריכה, דסבירא ליה כיון דכתיב על ברכיו בכריעה ובבריכה חדא היא. ומאי דכתיב (תהלים שם) נכרעה נברכה כפל ענין במלות שונות לחזק. ורבינו הגיא רבי דוד קמחי ז"ל כתב: רבי לוי נפסח ולא נתרפא. מפרש בפרק שלשי דמגילה (שם) מפני שפעם אחת בהתפללו על הגשמים הטיח דבריס כלפי מעלה שאמר עלית למרוס ואין אתה משגיח על ענין. הא והא גרמא ליה, לפי שהטיח נתקנקל בשעת הסכנה מכה ולאין מרפא: **וכפיו פרושות השמים א"ר איבו וכו' א"ר אלעזר בר אבינא וכו'.** לשון הרב רבי יעקב בן חביב בספר עין יעקב, כענין הדין נקדיס, שמעתי כי בלשון ערב קורין כן לחולי הנקרא פוחלדגרא, ומי שיש לו החולי ההוא אינו יכול לפשוט ידיו כל כך, וזה יורה גודל ענוותנותו לפניו יתברך. וגם שדיו אסורות שלא לעבור על מצוה. ורבי אלעזר ס"ל שפירש כפיו לרמוז שלא נהנו מבית המקדש כלום. עכ"ל: **ובלבד במודים.** אבל בסוף הודאה אין צריך לשוח עם שליח לצור: **רבי זעירא סבר לקרובה.** אף ע"פ שהוא אומר שאין צריך לשוח עם שליח לצור אלא במודים שהוא תחלת הודאה ולא בסוף בסופה, מכל מקום הוא היה מצריך לשוח עם שליח לצור בתחלת מודים ובסוף הודאה ולא בסוף בסופה, מכל מקום הוא היה מצריך לשוח עם שליח לצור מיד: **רבי ייסא כד סליק להכא.** מבבל לארץ ישראל: **חמתון גחנין מלחשין.** ראה החכמים בעת שהשליח לצור אומר מודים, שוחין עמו בכפיפה ואומרים שבח בלחש ובשמסיימין אותו שבח זוקפין:

ר"ש סיריליאו

כריעה. היא קידה, תרגום ויקוד (שמות יב כז) וכרע, והכי איתא בגמ' דילן לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע במסכת תענית (כה.) ובמגילה (כב.): **בריכה.** שמיית ברכים: ר' לוי בר סיסי הראה כריעה וכו'. בפרק הקורא עומד (מגילה שם) אמרינן לוי אחוי קידה קמיה דרבי ואיטלע, ופירש רש"י ז"ל נועץ גוליו ונשען עליהן ושוחה עד שנושק את הרצפה וזוקף, ומתוך שאינו יכול להשען על גוליו ואין ידיו מסייעין אותו בזקיפתו וצריך להתאמץ במתניו, ומתוך כך נגלע בנוקא דאטמא ע"כ: הדין נקדים. טיטא בלע"ז שמבוטל מלגעגע איבריו. [מתרגום אם בשרי נחוש (איוב ו יב) אין בישרי קרים הך נחשא]: **ראה בכפים הללו שלא נטנפו בבנין.** דשלמה ע"ה לא בנה הבית מקדשי אביו, אלא גנזם ומם הטיל על ישראל, כמו שאמר רחבעם בנו (מלכים-א יב יא) אבי יסר אתכם בשוטים ואני [איסר אתכם] בעקרבים. והיה שלמה משבח עצמו, שממונם של ישראל שגבה לבית המקדש לא נהנה ממנו כלום, אלא הכל הוליא בהוצאות הבית: **ובלבד במודים.** אבל בסוף הברכה אין צריך. ולקמן מפרש מה מברכין העם: **סמך לקרובה כדי לשוח עמו וכו'.** ר' זעירא הוא מכוין ואומר מודים דרבנן בגמח, ומאריך עד קרוב לסיום הברכה, והיה מכוין ומסיים עם שליח לצור בסיום הברכה, והיה שוחה עמו בסוף הודאה. לקרובה שליח לצור קרוי כן, שהוא מקרב לבן של צבור למקום: **מודים אנחנו לך וכו'.** ואנו מהגין כדאיתא בגמ' דילן בפרק אלו נאמרין (סוטה מ.) מודים אנחנו לך ה' אלהינו אלהי כל בשר יוצרנו יוצר בראשית על שהחייתנו וקיימתנו כן תחיינו ותחננו ותסלוף גליותינו לחצרות קדשך לעשות רצונך ולעבדך בלבב שלם ברכות והודאות לשמך הגדול והקדוש על שאנו מודים לך, ופי' רש"י (עיין שם ד"ה על שאנו) שבח והודאה לשמך על שזיכיתנו להכיר שמך

כדי לשוח עמו תחלה וסוף כי הוא ס"ל שגם בסוף צריך לשוח עמו ומשום שהצבור אומרים מודים דרבנן כדלהלן היה סומך עצמו לשמוע את הש"צ אימת הוא מסיים: **קרובה.** הוא החזן שאומר קרובץ ופיוטים: **כד סליק להכא.** לא"י: **חמתון גחנין ומלחשין.** ראה שהצבור שוחין עם הש"צ בהודאה ולוחשין איזו תפלה ושאל מהו לחישה זו שהן לוחשין: **ולא שמע דמר.** ור' חלבו שהיו אומרים מודים אנחנו לך וכו' וכולהו אמוראי דלהלן כל חד אמר תפלה אחרת:

תורה אור השלם

א) וַיְהִי כְּכַלּוֹת שְׁלֹמֹה לְהִתְפַּלֵּל אֶל יְיָ אֵת כָּל הַתְּפִלָּה וְהַתְּחִנָּה הַזֹּאת קָם מִלִּפְנֵי מִזְבַּח יְיָ מִכְּרֹעַ עַל בִּרְכָּיו וְכַפָּיו פְּרֻשׂוֹת הַשָּׁמָיִם: (מלכים-א ח נד)

ב) תְּרַנֵּנָה שְׂפָתַי כִּי אֲזַמְּרָה לָּךְ וְנַפְשִׁי אֲשֶׁר פָּדִיתָ: (תהלים עא כג)

מהר"א פולדא

בריכה. לשון ברכייס. ונפסח. נעקם פיסח ומיגר: נקדים. מולי פולדגרה שאינו יכול לפשוט ידיו, דאי פרושות ממש אין זה דרך כבוד של מעלה: **נטפו.** כתוב: **סבר לקרובה.** והרא"ש ז"ל גרס סמוך לקרובה הכיאו הכלנו בהלכות תפילה (סי' י אות ד"ה וכפיגיע ש"ן), ופירש לקרובה חזן, שהיה אומר מודים דרבנן מעט מעט, כדי שיעסה עם שיגמר החזן תפלתה, כי זולת זה לא יאמה בסוף שהרי הוא מגונה, ע"כ. וכן איתא בהרב ב"י ז"ל (או"ח סי' קכז): **כד סליק.** כשעלה: **להכא.** לארץ ישראל: **גחנין.** שוחין: **ומלחשים.** מדברים בלחש: **ולא שמיע דמר ר' חלבו.** מדקתממי מה לחישה הלין, ש"מ דלא שמיע ליה הא דאמר ר' חלבו וכו' בתמיה. ל"א בתמיהא:

ביאור הגרח"ק

קם מברוע על ברכיו. אלמא כל תפילתו היה כורע: **אי זו כריעה ואי זו בריכה.** מצינו במקרא כריעה ומצינו בריכה, נברכה לפני ה' (תהילים צה ו) ואיזו זו כריעה ואיזו זו בריכה: **ונפסח.** נעשה פסח שבריכה האמורה בכתוב קשה לעשותה ונפסח ע"י זה: **וכפיו פרושות השמים.** כתיב אצל שלמה: **הדין נקדים.** כזה החולה שמשותק בגופו ואינו יכול לזוז כך היה עומד לפני ה': **ככפים הללו שלא חטפו מבנין בהמ"ק כלום.** היה עומד וכפיו פרושות כאומר כשם שכפים הללו פרושות וריקות מכלום כך לא חטפו בנין בית המקדש כלום. ל"א כך אמר בזכות שכפים הללו לא לקחו מבנין בית המקדש כלום בזכות זה תתקבל תפלתי: **הכל שוחין עם שליח ציבור בהודאה.** כשהחזן חוזר על תפילתו ושוחה במודים שוחין הכל עמו: **ובלבד במודים.** כלומר בתחילת הברכה בלבד שוחין עמו אבל לא בסופה: **הא"ג סמך לקרובה וכו'.** היה עומד ליד החזן

שינויי נוסחאות

א) **ואת כל התחינה.** במקרא ובכי"ר **והתחינה:**

ב) **בריכה.** כ"ה בכי"ר וברש"ס ובדפוסים ובר"ח (סוכה נג.) וכן הגיה מגיה כי"ל. בכי"ל ובירושלמי סוכה (פ"ה ה"ד - כח.) ובבראשית רבה (לט יב) **כריעה:**

ג) **כריעה.** כ"ה בכי"ל וכי"ר וברש"ס ובדפוסים ובראבי"ה (סי' לז). בסוכה (נג.) קידה ועיין כאן במפרשים. בב"ר (שם) **בריכה.** בר"ח (שם) **קידה כריעה:**

ד) **נקדים.** ברש"ס **נקרים** [עי' מה שפירש]:

ה) **ככפים הללו שלא נטפו.** כ"ה בד"ר וד"א וכן הגיה מגיה כי"ל. בכי"ל **הזהר בכפים** הללו שלא **יטנפו,** וכעי"ז בכי"ר. ברש"ס **ראה** כפים הללו שלא **נטנפו.** בדפ"ו ככפים וכו' שלא **חטפו:**

ו) **ר' זעירא.** בספר הנר (כא:) **ר' אליעזר:**

ז) **ר' זעירא.** במנהגיה (דיני תפילה) **ר' ירמיה:**

ח) **סבר.** כ"ה בכי"ר ובדפוסים וכן הגיה מגיה כי"ל. בכי"ל ובראשונים **סמוך.** ברשב"א (לד.) **הוה סמוך:** ברש"ס **סמך:**

ט) **ר' שמעון.** ברש"ס **ר' שמעון בר זוה:**

י) **ר' ירמיה ר' חנינא.** ברש"ס **ר' חנינא זר' ירמיה:**

כ) **צור עולמים חי העולם.** בכי"ר **צור חי עולמים.** ברש"ס **צור כל העולמים חי** העולם, וכעי"ז בספר הפרדס (סי' נח) ובמנהיג (שם):

ל) **ר' בא בר זבדא.** בסדר רב עמרם גאון **רב ביבי:**

מ) **לשמך.** בתוס' (סוטה מ.) **לך:**

נ) **מינא.** בכי"ר ובתוס' (שם) וברש"ס **אינא:**

ס) **לשמך לך גדולה.** בתוס' (שם) **לשמך הגדול:**

ע) **לך.** בכי"ר **ולך:**

פ) **מנפילתינו.** בתוס' (שם) **בתפלתינו:**

הגהות הגר"א

(א) **שלא נטפו בבנין** [בדפ"א **מבנין**]. צ"ל **שלא נטלו** מבנין [וד"ל]:

(ב) **רבי זעירא וכו' תחילה וסוף.** צ"ל [לקמן טו.] אחר תיבות **או הדא או הדא.** (ועי' בביאורו סי' (קי"ג) [קכ"ז ס"א ד"ה ויש] ותמיהני איך לא חש לקושית המג"א ממלך. גם מצאתי בתשובות הרמב"ם הנקרא פאר הדור סי' ק"ד שנראה סובר כדברי המג"א) [וד"ל]:

הגהות הגרח"ק

(א) **סבר.** צ"ל **סמך** [כ"ה ברשב"א]:

[י: - ה"ה]

אמר רבי יודן נהגין רבנין דאמרין כולהון. רוב המכמיס לכלול כל נוסחאות אלו בסגנון אחד, על דרך שאומר רב פפא בגיטין זה בנבלי (סוטה מ.) הלכך ניסריניהו לכולהו, והיינו לקרובה דר' זעירא לעיל: **אמר רבי ירמיה ובלחוד דלא יעביד כהדין תרדונה.** לשון כמשוגע בלי דעת אלא יכוין לשון כדמפרש בנבלי (כח:) שיתפקפקו כל חוליות שבשדרה, שהם רוב גיונו של אדם כדאיתא בטהרות (אהלות פ"ג מ"ח) לקייס כל עצמותי תאמרנה וכו'. פירש שלשי דזבחים (כה:) פירש רש"י תרדא משוגע בהול: **מילתיה דחנן פליגא.** אהא דאמר לעיל חמתין גחנין ולחשין נראה שבכל נוסח המודים היו כפופים, מלתיה דחנן דמייתי לקמיה דצריך הכורע לזקוף בהזכירו השם להדרו, פליגא עלייהו, דאם כן אף במודים היו שיזכור שליח צבור השם וזוקף צריך שגם כל מי שכרע עמו יזקוף עמו, דאי לא מיחזי דאינו מהדרו אלא על כרחין צריך לזקוף עמו בה' ויגמרו בלי כפיפה המודים כרלוסה וכן המנהג: **ואם היתה ברכה סמוכה לחברתה וכו'.** פרק ערבי פסחים כתב המרדכי (על גמ' קד:) הטעם משום דפחיתת הברכה שלפניה פוטרתה עכ"ל, כלומר דכחדא ברכתא חשיבא: **התיב ר' ירמיה הרי גאולה.** פירש הר"ן (פסחים כו. מדה"ר ד"ה מאי) והרמב"ן סוף פרק ערבי פסחים הרי ברכת אשר גאלנו שאנו מברכים בליל פסחים שהיא סמוכה לברכה רלאשונה של קריאת ההלל, ולמה פותחין בה בברוך, שהיה ר' ירמיה סבור דברכה רלאשונה היינו לגמור את ההלל על שני פרקיס הללו מברך אותה, וברכה אחרונה אשר גאלנו כעין ששניו בה (פסחים קנח:) ואותה בגאולה, וכיון שכן דמיא לברכה אחרונה שבק"ש שאין פותחין בה:

מהר"א פולדא

א"ר יודן. מיהלא הוא: **נהגין רבנן אמרין כולהון.** כל הני מטבעות שאמרו רבנן: **ואית דאמרי.** כל זה מסיק ר' יודן, וי"א שאין אומרים כולהון אלא אי זה אי זה, והיינו דקמתמה, דס"ל שאין אומרים אלא נוסח אחד, ואן היו אומרים זמן אריך דהל כולהון היו אומרים, ולפי לשון אחרון לא בא רבי יודן לתרוצא ופליגי: **תני ובלבד שלא ישוה יותר מדאי.** אדלעיל קאי אלו ברכות שנאמרים בהן ובו', על זה קאמר התנא ובלבד שלא יעשו יותר מדאי, כלומר עד האיך: **אמר רבי ירמיה.** שלא יעשה כהלב הזה כשהוא שותה ראשו זקוף, אלא שותה עד שנתפקרו כל חוליותיו שבשדרה כדי לקיים כל עצמותי וגו', וגם ג"ל יותר מזה, ואם שותה יותר מחזי כיוהרה: **פליגא.** לא שייך הכא מן מלתא עד פליגא, אלא ברים פרק תפילת השחר (פ"ד ה"ל - מג.) שייכא דפליג התם: **לא מסתברא.** לזקוף בשם: **דכתיב מפני שמי.** כלומר מלפני שמי תהא ניתא בשמי. בשעה שאתה מזכיר שמי משמע: **והעבירו.** ש"ץ היה והעבירו מלפני התיבה: ק"ש. ברכות של ק"ש שלפניה ושל אחריה, השייכה לעולם אינה פותחת בברוך, לפי שהיא סמוכה לחברתה שלפניה שמקיימות בברכה: **ותפילה.** י"ח ברכות של תפילה: **הרי גאולה.** ברכת אשר גאלנו וגאל אבותינו שאומרים בלילי פסחים, שפותחת בברוך אע"פ שהיא סמוכה לחברתה שקדמה לה והיא ברכת הלל, ואת אמרת דהסמוכה לחברתה אינה פותחת בברוך:

ביאור הגרח"ק

נוהגין רבנן אמרין כולהון. כל תפלות אלו היו אומרין: **או הדא או הדא.** לא יאמר כולן אלא איזה שירצה יאמר: **כהדין חרדונא.** הוא הצב ודרכו כשהוא שוחה ראשו זקוף ולא יעשה כן אלא צריך שיכוף נמי ראשו: **מילתא דחנן בר בא פליגא.** הלשון הועתק מלקמן ריש פ"ד (פג.), ומשום שרוצה להביא מילתא דר' חנן ודרך הירושלמי בכ"מ כן שמעתיק הלשון כולו מסוגיא אחרת, והתם אמרינן דאסור להשמיע קולו בתפילתו וקאמר דשמועתו של חנן בר בא פליגא ומינה שמעינן שמותר להשמיע קולו: **ברוך אתה שוחה.** כשבא לשחות בתחילת ברכה ובסופה לא ישחה כשאומר את השם אלא ברוך אתה שוחה וכו' ואגב אורחא שמעינן שמותר להשמיע קולו דאל"ה היכי שמע מינה אימת הוה זקיף רב: **ה' זוקף כפופים.** כשמזכיר את ה' זוקף וכך הוא דרך כבוד: **לא מסתברא.** שלא ישחה בשם: **אלא מפני שמי נחת הוא.** משמע מפני השם יהיה שוחה וניחת: **בשמי ניחת הוא יאות.** שפיר הוה ראיה שצריך לשוח בשעה שמזכיר את השם: **לית כתיב אלא מפני שמי.** משמע קודם שבא להזכיר את השם ניחת אבל בשעה שמזכיר כבר זקוף ועומד: **והעבירו רבי.** מן התיבה: **הוה מעביר.** רבי יוחנן הוה מעביר וכדאמר רבי שמואל בר נתן: **אלא גער ביה.** שלא ישוח יותר מדאי: **בגון ק"ש.** שברכת אהבה רבה סמוכה ליוצר אור שהיא פותחת בברוך ואמת ויציב סמוכה לאהבה רבה הלכך אינן פותחות בברוך דפתיחה הראשונה מהניא גם לסמוכות לה: **ותפילה.** וכן תפילה כל אחת סמוכה לחבירתה הלכך הראשונה פותחת בברוך ושאר ברכות אינן אלא חותמות בברוך: **הרי גאולה.** ברכת אשר גאלנו שאומרים בסדר ההגדה בלילי פסחים הרי סמוכה להלל שאומרים קודם לכן והלל הרי פותחין בברוך וא"כ טעמא מאי גאולה נמי פותחת בברוך:

ג) ע' ברכות יב: תוד"ה כרע **ב)** [לקמן פ"ד ה"ל - מג.] **ג)** ברכות יב. עיי"ש [ופסיקתא זוטרתא ותמהו ג כב וזהר בראשית כד. ומשפטים קכ. ופיעתם רכט. רמב: רמז. ומיקו"ז ח. לג. לד: לה. מו: סה: קכ: קכג. קלו: וזהר חדש מקיצוני פ: פח: פט. ולקו"ש תהלים תתפח בשיעו] **ד)** [תוספתא פ"ג ה"ע] עי' ברכות יד. תוד"ה ימיס ושם מו. ובתוד"ה כל ופסחים קד: ושם בתוד"ה מוץ

א טוש"ע או"ח סימן קכ סעיף ח:
ב ג מיי' פ"ע מהלכות תפילה הלכה ד טוש"ע או"ח סימן קכו סעיף ח:
ד מיי' שם פ"ה הלכה י סמ"ג עשין יט טוש"ע או"ח סימן קיג סעיף ז:
ה מיי' פי"ח מהלכות ברכות הלכה ח והסגות שם סמ"ג עשין מז:
ו מיי' שם פ"ח הלכה ה:
ז [מיי' פ"ח מהלכות תמיד ומלה הלכה ה]:

שינויי נוסחאות

א) בריכה. ברש"ס נוסף לך הודיה:
ב) תשבע כל לשון. בתוס' (סוטה מ.) וכל לשון לך תשבע:
ג) ועתה אלהינו. בתוס' (שם) ועתה ה' אלהינו:
ד) מודים אנחנו לך ומהללים לשם תפארתך. בתוס' (שם) ליתא:
ה) מציל עני מחזק ממנו ועני ואביון מגזלו. בתוס' (שם) ליתא:
ו) חרדונה. בכי"ר ובד"א חדרדונא. בראא"ש (סי' טו) חזרנא. ברוקח (סי' שכב) חרותא:
ז) אלא כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. ברוקח (שם) אלא כל עצמותיו:
ח) ר' חמא. בראא"ש (שם) ר' אבא. בתוס' ר"י שירליאון (יב:) ר' אחא:
ט) והעבירו רבי ר' אמי אמר ר' יוחנן העבירו א"ל ר' חייא בר בא לא הוה מעביר. בראא"ש (שם) והעבירו ר' יוחנן בר בא לא הוה מעביר. ברוקח (שם) והעבירו ר' אמי ר' יוחנן הוה מעבר ר' חייא בר אבא לא הוה מעבר. בראבי"ה (סי' לט) והעבירו רבי ר' יוחנן אמר גער בו. בסמ"ג (עשין יט) והעבירו ר' אמי ור' חייא בר אבא לא מעבר: **י)** הוה מעבר. בתוס' ר"י שירליאון (שם) ובד"א העבירו:
כ) גער. בראשונים ובד"א גער ביה. וכ"ה בדפ"ו בסוגריים:
ל) אלו ברכות וכו' פותחין בהן בברוך. בתוס' (יד.) כל הברכות פותחות [והותמות (מהרש"א)] בברוך חוץ מן הברכות הסמוכות לחברתה וברכת הפירות והמצות:
מ) בגון קרית ק"ש ותפילה במהר"ם חלאוה (פסחים קיח.) ליתא:
נ) גאולה. ברמב"ן (פסחים קיח.) ובר"ן (פסחים כו. מדה"ר) גאולה של הלל:

הגהות הגר"א

[א] משתחוים. נמחק [דד"ל]:
[ב] כאן צריך להיות רבי זעירא וכו' תחילה וסוף מהעמוד הקודם. ותיבות תני ובלבד שלא ישוה יותר מדאי צריך להיות אחר תיבות ניחת הוא [דד"ל]:
[ג] אמר ר' ירמיה וכו' מי כמוך. צריך להיות אחר תיבות אלא גער [דד"ל]:
[ד] חרדונה. צ"ל חרזינא [דד"ל]:
[ה] ר' שמואל בר נתן בשם ר' חמא בר חנינא מעשה וכו' והעבירו רבי. צ"ל רשב"נ אמר מעשה באחד וכו' והעבירו ר' חמא בר חנינא [דד"ל]:

תורה אור השלם

א) לְךָ יְיָ הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה וְהַתִּפְאֶרֶת וְהַנֵּצַח וְהַהוֹד כִּי כֹל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ לְךָ יְיָ הַמַּמְלָכָה וְהַמִּתְנַשֵּׂא לְכֹל לְרֹאשׁ: וְהָעֹשֶׁר וְהַכָּבוֹד מִלְּפָנֶיךָ וְאַתָּה מוֹשֵׁל בַּכֹּל וּבְיָדְךָ כֹחַ וּגְבוּרָה וּבְיָדְךָ לְגַדֵּל וּלְחַזֵּק לַכֹּל: וְעַתָּה אֱלֹהֵינוּ מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ וּמְהַלְלִים לְשֵׁם תִּפְאַרְתֶּךָ: (דברי הימים-א כט יא - יג)

ב) כָּל עַצְמוֹתַי תֹּאמַרְנָה יְיָ מִי כָמוֹךָ מַצִּיל עָנִי מֵחָזָק מִמֶּנּוּ וְעָנִי וְאֶבְיוֹן מִגֹּזְלוֹ: (תהלים לה י)

ג) יְיָ פֹּקֵחַ עִוְרִים יְיָ זֹקֵף כְּפוּפִים יְיָ אֹהֵב צַדִּיקִים: (תהלים קמו ח)

ד) בְּרִיתִי הָיְתָה אִתּוֹ הַחַיִּים וְהַשָּׁלוֹם וָאֶתְּנֵם לוֹ מוֹרָא וַיִּרְאֵנִי מִפְּנֵי שְׁמִי נֶחָת הוּא: (מלאכי ב ה)

מאימתי פרק ראשון ברכות

[י: - ה"ה]

אמר רבי יודן נהגין רבנין דאמרין כולהון. רוב המכמיס לכלול כל נוסחאות אלו בסגנון אחד, על דרך שאומר רב פפא בגיטין זה בנבלי (סוטה מ.) הלכך ניסריניהו לכולהו, והיינו לקרובה דר' זעירא לעיל: **אמר רבי ירמיה ובלחוד דלא יעביד כהדין תרדונה.** לשון כמשוגע בלי דעת אלא יכוין לשון כדמפרש בנבלי (כח:) שיתפקפקו כל חוליות שבשדרה, שהם רוב גיונו של אדם כדאיתא בטהרות (אהלות פ"ג מ"ח) לקייס כל עצמותי תאמרנה וכו'. פרק שלשי דזבחים (כה:) פירש רש"י תרדא משוגע בהול: **מילתיה דחנן פליגא.** אהא דאמר לעיל חמתין גחנין ולחשין נראה שבכל נוסח המודים היו כפופים, מלתיה דחנן דמייתי לקמיה דצריך הכורע לזקוף בהזכירו השם להדרו, פליגא עלייהו, דאם כן אף במודים היו שיזכור שליח צבור השם וזוקף צריך שגם כל מי שכרע עמו יזקוף עמו, דאי לא מיחזי דאינו מהדרו אלא על כרחין צריך לזקוף עמו בה' ויגמרו בלי כפיפה המודים כרלוסה וכן המנהג: **ואם היתה ברכה סמוכה לחברתה וכו'.** פרק ערבי פסחים כתב המרדכי (על גמ' קד:) הטעם משום דפחיתת הברכה שלפניה פוטרתה עכ"ל, כלומר דכחדא ברכתא חשיבא: **התיב ר' ירמיה הרי גאולה.** פירש הר"ן (פסחים כו. מדה"ר ד"ה מאי) והרמב"ן סוף פרק ערבי פסחים הרי ברכת אשר גאלנו שאנו מברכים בליל פסחים שהיא סמוכה לברכה רלאשונה של קריאת ההלל, ולמה פותחין בה בברוך, שהיה ר' ירמיה סבור דברכה רלאשונה היינו לגמור את ההלל על שני פרקיס הללו מברך אותה, וברכה אחרונה אשר גאלנו כעין ששניו בה (פסחים קנח:) ואותה בגאולה, וכיון שכן דמיא לברכה אחרונה שבק"ש שאין פותחין בה:

מהר"א פולדא

א"ר יודן. מיהלא הוא: **נהגין רבנן אמרין כולהון.** כל הני מטבעות שאמרו רבנן: **ואית דאמרי.** כל זה מסיק ר' יודן, וי"א שאין אומרים כולהון אלא אי זה אי זה, והיינו דקמתמה, דס"ל שאין אומרים אלא נוסח אחד, והן היו אומרים זמן אריך דהל כולהון היו אומרים, ולפי לשון אחרון לא בא רבי יודן לתרוצא ופליגי: **תני ובלבד שלא ישוה יותר מדאי.** אדלעיל קאי אלו ברכות שנאמרים בהן ובו', על זה קאמר התנא ובלבד שלא יעשו יותר מדאי, כלומר עד האיך: **אמר רבי ירמיה.** שלא יעשה כהלב הזה כשהוא שותה ראשו זקוף, אלא שותה עד שנתפקרו כל חוליותיו שבשדרה כדי לקיים כל עצמותי וגו', וגם ג"ל יותר מזה, ואם שותה יותר מחזי כיוהרה: **פליגא.** לא שייך הכא מן מלתא עד פליגא, אלא ברים פרק תפילת השחר (פ"ד ה"ל - מג.) שייכא דפליג התם: **לא מסתברא.** לזקוף בשם: **דכתיב מפני שמי.** כלומר מלפני שמי תהא ניתא בשמי. בשעה שאתה מזכיר שמי משמע: **והעבירו.** ש"ץ היה והעבירו מלפני התיבה: ק"ש. ברכות של ק"ש שלפניה ושל אחריה, השייכה לעולם אינה פותחת בברוך, לפי שהיא סמוכה לחברתה שלפניה שמקיימות בברכה: **ותפילה.** י"ח ברכות של תפילה: **הרי גאולה.** ברכת אשר גאלנו וגאל אבותינו שאומרים בלילי פסחים, שפותחת בברוך אע"פ שהיא סמוכה לחברתה שקדמה לה והיא ברכת הלל, ואת אמרת דהסמוכה לחברתה אינה פותחת בברוך:

ביאור הגרח"ק

נוהגין רבנן אמרין כולהון. כל תפלות אלו היו אומרין: **או הדא או הדא.** לא יאמר כולן אלא איזה שירצה יאמר: **כהדין חרדונא.** הוא הצב ודרכו כשהוא שוחה ראשו זקוף ולא יעשה כן אלא צריך שיכוף נמי ראשו: **מילתא דחנן בר בא פליגא.** הלשון הועתק מלקמן ריש פ"ד (פג.), ומשום שרוצה להביא מילתא דר' חנן ודרך הירושלמי בכ"מ כן שמעתיק הלשון כולו מסוגיא אחרת, והתם אמרינן דאסור להשמיע קולו בתפילתו וקאמר דשמועתו של חנן בר בא פליגא ומינה שמעינן שמותר להשמיע קולו: **ברוך אתה שוחה.** כשבא לשחות בתחילת ברכה ובסופה לא ישחה כשאומר את השם אלא ברוך אתה שוחה וכו' ואגב אורחא שמעינן שמותר להשמיע קולו דאל"ה היכי שמע מינה אימת הוה זקיף רב: **ה' זוקף כפופים.** כשמזכיר את ה' זוקף וכך הוא דרך כבוד: **לא מסתברא.** שלא ישחה בשם: **אלא מפני שמי נחת הוא.** משמע מפני השם יהיה שוחה וניחת: **בשמי ניחת הוא יאות.** שפיר הוה ראיה שצריך לשוח בשעה שמזכיר את השם: **לית כתיב אלא מפני שמי.** משמע קודם שבא להזכיר את השם ניחת אבל בשעה שמזכיר כבר זקוף ועומד: **והעבירו רבי.** מן התיבה: **הוה מעביר.** רבי יוחנן הוה מעביר וכדאמר רבי שמואל בר נתן: **אלא גער ביה.** שלא ישוח יותר מדאי: **בגון ק"ש.** שברכת אהבה רבה סמוכה ליוצר אור שהיא פותחת בברוך ואמת ויציב סמוכה לאהבה רבה הלכך אינן פותחות בברוך דפתיחה הראשונה מהניא גם לסמוכות לה: **ותפילה.** וכן תפילה כל אחת סמוכה לחבירתה הלכך הראשונה פותחת בברוך ושאר ברכות אינן אלא חותמות בברוך: **הרי גאולה.** ברכת אשר גאלנו שאומרים בסדר ההגדה בלילי פסחים הרי סמוכה להלל שאומרים קודם לכן והלל הרי פותחין בברוך וא"כ טעמא מאי גאולה נמי פותחת בברוך:

פני משה

או הדא. אי נוסח הזה אי הזה ולא אמרין כולהון: **כהדין חרדונא.** כמו הצב הזה כשהוא שוחה ראשו זקוף, אלא כל עצמותי וגו' ואף ראשו יהא כפוף: **מילתא דחנן בר בא פליגא.** אהא דקדריש מכל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך, דמשמע שאף בהזכרת השם צריך שיהא גם ראשו כפוף במקום שאמרו לשון, אבל ר' חנן לא ס"ל הכי אלא כהאי דאמר לחבריה דבשמיה דרב והוטב זה גם בעיני שמואל דכשבא להזכיר את השם זוקף: **לא מסתברא אלא מפני שמי ניחת הוא.** דמשמע דאף בהזכרת השם צריך שיהא שמות וימת: **אילו הוה כתיב בשמי ניחת.** שפיר הוי קאמרת, אבל השתא דכתיב מפני שמי הכי הוא משמע דמכבר קודם שהזכיר את השם ניחת הוא: **ר' אמי אמר ר' יוחנן הוה מעבר.** ר' יוחנן היה מעביר מלפני, ור' חייא בר בא אמר לא היה עוהב ר' יוחנן להעביר בשביל כך אלא גער בהם אלא יעשו כן: **אלו ברכות שפותחין וכו'.** מוסקפתא בפ"ק: בגון ק"ש. כלומר ברכה הסמוכה לק"ש. וכך שנוי במוסקפתא ולא גריס שם ותפילה. ולפי גירסת הספר י"ל דעל ברכה שלאחר ק"ש וסמוכה לתפילה קאמר, דהוי כעין ברכה הסמוכה לחבירתה לאותה שלפני ק"ש, דלא מיתשבא ק"ש הפסק כיון דהברכות נשבילה נתקנו: **הרי גאולה.** ברכת אשר גאלנו שאנו אומרים לאחר הלל בליל פסח, והלא סמוכה היא לברכת הלל ואפ"ה היא פותחת בברוך:

ר"ש סיריליאו

אמר רבי יודן נהגין רבנין דאמרין כולהון. כולם אומרים: **או הדא או הדא.** לא יאמר כולן אלא איזה שירצה יאמר: **כהדין חרדונא.** הוא הצב ודרכו כשהוא שוחה ראשו זקוף ולא יעשה כן אלא צריך שיכוף נמי ראשו: **מילתא דחנן בר בא פליגא.** הלשון הועתק מלקמן ריש פ"ד (פג.), ומשום שרוצה להביא מילתא דר' חנן ודרך הירושלמי בכ"מ כן שמעתיק הלשון כולו מסוגיא אחרת, והתם אמרינן דאסור להשמיע קולו בתפילתו וקאמר דשמועתו של חנן בר בא פליגא ומינה שמעינן שמותר להשמיע קולו: **ברוך אתה שוחה.** כשבא לשחות בתחילת ברכה ובסופה לא ישחה כשאומר את השם אלא ברוך אתה שוחה וכו' ואגב אורחא שמעינן שמותר להשמיע קולו דאל"ה היכי שמע מינה אימת הוה זקיף רב: **ה' זוקף כפופים.** כשמזכיר את ה' זוקף וכך הוא דרך כבוד: **לא מסתברא.** שלא ישחה בשם: **אלא מפני שמי נחת הוא.** משמע מפני השם יהיה שוחה וניחת: **בשמי ניחת הוא יאות.** שפיר הוה ראיה שצריך לשוח בשעה שמזכיר את השם: **לית כתיב אלא מפני שמי.** משמע קודם שבא להזכיר את השם ניחת אבל בשעה שמזכיר כבר זקוף ועומד: **והעבירו רבי.** מן התיבה: **הוה מעביר.** רבי יוחנן הוה מעביר וכדאמר רבי שמואל בר נתן: **אלא גער ביה.** שלא ישוח יותר מדאי: **בגון ק"ש.** שברכת אהבה רבה סמוכה ליוצר אור שהיא פותחת בברוך ואמת ויציב סמוכה לאהבה רבה הלכך אינן פותחות בברוך דפתיחה הראשונה מהניא גם לסמוכות לה: **ותפילה.** וכן תפילה כל אחת סמוכה לחבירתה הלכך הראשונה פותחת בברוך ושאר ברכות אינן אלא חותמות בברוך: **הרי גאולה.** ברכת אשר גאלנו שאומרים בסדר ההגדה בלילי פסחים הרי סמוכה להלל שאומרים קודם לכן והלל הרי פותחין בברוך וא"כ טעמא מאי גאולה נמי פותחת בברוך:

ולהודות לך. ע"כ: **יותר מדאי.** שיזהרא הוא: **דלא יעבד וכו'.** בברכות שמייב לשון לא יעביד וכו': **כהדין חרדונא.** לב (ויקרא יא כט) תרגום ירושלמי חרדונא, והלב כשהוא שוחה ראשו זקוף: **מילתיה דחנן בר אבא פליגא.** דכיון דאייתי ר' ירמיה קרא דכל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך למילף מיניה שלא יהא ראשו זקוף אלא כפוף, משמע דבשעת זכירת ה' בעינן כפיפה, וכדעתיה דר' אמי דלקמיה: **ואלו הן ברכות שפותחין בהן בברוך.** בתוספתא (פ"ג ה"ו) תניא לפתוח אינו ראשי שלא לפתוח, ושלא לפתוח אינו ראשי לפתוח. ועולה קתני (שם ה"י) אלו הן ברכות שפותחין בהן: **כל הברכות.** בין אמוכות בין קצרות כדר' יודן לקמן (מח.): **ברכה הסמוכה לחברתה בגון ברכות ק"ש.** שהרי כבר אתם בברכה רלאשונה, ולכך אינה פותחת [בברכה לא] אהבת עולם ולא אמת ויציב. ואע"ג דקריאת שמע מפסיק בינתיים, אברכות דלפניה סמוכה והויא לה סמוכה לחבירתה, כן פירש רש"י ז"ל (מו: ד"ה ויש). ומצינו הגאי גאון ז"ל (תשובה"ג שערי תשובה סי' קב) שאומר אע"ג דתנן (מדה פ"ו מ"י) כל הטעון ברכה לאחריו טעון ברכה לפניו, הרי אמרו (עיתוקין כט.) אין למדין מן הכללות, ומצינו טעון ברכה לאחריו ואין טעון ברכה לפניו, ק"ש, דאין מברכין אשר קדשנו במצותיו ונוגו על ק"ש, ואעפ"כ הרי מברכין לאחריה אמת ויציב, וזו ודאי ברכה לאחריה הרי על כל פרק ופרק ממנה אומרים אמת, ועל מותמה שהוא פרשה ליית אומרים אמת ממנה ומברכים גאלתנו יי אלהינו וכו' ע"כ. וכתב הרשב"א ז"ל (יח. ד"ה והא דגרסי') דכי קאמר הכא דברכות ק"ש אינם פותחות בברוך, לאו מברכה אחרונה קאמר, אלא מאהבת עולם קאמר שהיא סמוכה לברכה שלפניה בין בשל ערבית בין בשל שחרית. ומ"מ אף היא לאו בדוקא נקט לה, שהרי לא מעיקר דין סמיכות אינה פותחת בברוך, אלא דמעיקרא תקנוה במטבע קצר, אלא כיון שברוב פעמים היא סמוכה לחברתה, אף אם הוא רשאי להקדימה אינה פותחת, ועוד אחריך דזה: **ותפלה.** כולהי י"ח ברכות, שסמוכין כולן לראשונה לאו פותחות בברוך גיונה, ואנחנו פותחת בברוך היא. ומה שלא תקנו בה מלך העולם, כיון דאמרינן אלהי אברהם סגי, דדרשינן בפרק ערבי פסחים (פסחים קח:) ואעפ"ג לגוי גדול (בראשית יב ב) זה שאומרים אלהי אברהם, ואי אמרינן מלך העולם גניה משמע דאין מתכבד באברהם כמו לאיות מלך על כל העולם, ואינו כן, דהוא המלינו בכל העולם והודיע שמו: **והרי גאולה.** ברכת אשר גאלנו בליל פסחים, שהיא פותחת ואע"ג דסמוכה לברכה של קריאת ההלל, וכגון דאינו מפסיק בו, וכגון שעושה הסדר בבית אחד, ומיירי שלא אמרו בבית הכנסת. וקס"ל דכי אמרינן ברכה סמוכה לחברתה דאינה פותחת, אפילו סמוכה לברכה קלה קאמר:

[ה] ר' שמואל בר נתן בשם ר' חמא בר חנינא מעשה וכו' והעבירו רבי. צ"ל רשב"נ אמר מעשה באחד וכו' והעבירו ר' חמא בר חנינא [דד"ל]:

עין משפט

ב ג מיי' פ"ע מהלכות תפילה הלכה ד טוש"ע או"ח סימן קכו סעיף ח:
ד מיי' שם פ"ה הלכה י סמ"ג עשין יט טוש"ע או"ח סימן קיג סעיף ז:
ה מיי' פי"ח מהלכות ברכות הלכה ח והסגות שם סמ"ג עשין מז:
ו מיי' שם פ"ח הלכה ה:
ז [מיי' פ"ח מהלכות תמיד ומלה הלכה ה]:

[י: יא. - ה"ה]

שנייא היא. אשר גלנו דהאמר ר' יוחנן בהלל אם שמע בבית הכנסת כמו שנוהגין הספרדים לאומרו אחר תפילת ערבית יצא ושוב אין צריך לברך עליו בבית והשתא לא הויא ברכת גאולה סמוכה ולפיכך תקנו אותה בפתיחה לעולם: והא סופה. שהיא מותמת בברוך וקס"ד דהודאה בעלמא היא ולא הויא אלא כמוצא הקלר כברכת הפירות ואמאי מותמין בה בברכה: א"ל שתים הנה. ברכת הגאולה זו אלו ברכה אחת היא אלא דכולהו שתי גאולות, אחת להבא בקשת רחמים על העתיד כן ה' אלהינו יגיענו למועדים וכו', ואכל שם מן הפסחים וכו', ואחת הודאה לשעבר אשר גאלנו וכו', ומצאת הראשונה פותחת בברוך ואינה מותמת והשניה מותמת ואינה פותחת: והרי הבדלה. שהיא פותחת בברוך ואע"פ שהיא סמוכה לברכת המאור: שנייא היא. הבדלה דלאו ברכה סמוכה לחבירתה מדינא היא, שהרי יכול הוא לפזרן כל ברכה וברכה בפני עצמה כמו שהיה רבי נוהג שהיה מפזרן ומוזר וכולהו על הכוס: הרי נברך. כלומר דהקושיא על ברכת הזן היא אמאי פותחת בברוך הרי סמוכה לברכת הזימון נברך שאכלנו הוא: שנייא היא. ברכת הזן שהרי אם היו שנים לריכא ברכת הזימון ולא הויא סמוכה ולריך לפתוח בברוך, וכיון שלפעמים פותחת בברוך תקנו אותה בפתיחה לעולם: הרי הזן את הכל. האי מקשה נמי קס"ד דכמוצא קלר הויא ואע"כ אמאי מותמת בברוך הזן את הכל: הרי הטוב והמטיב. שהיא פותחת בברוך והיא סמוכה לחבירתה הויא: שנייא היא. דברכה שנתחדשה אח"כ היא, כדאמר רב הונא שתקנו אותה על הרוגי ביתר, ולהכירא תקנוה בפתיחה כאלו לא נסמכה:

שנייא היא [ט]דמר ר' יוחנן הלל אם שמעה בבית הכנסת יצא. התיב ר' אלעזר בר' יוסה קומי ר' יוסה והא סופה. אמר ליה שתים הנה. [יא]אחת לבא ואחת [יב]לשעבר. התיבון הרי אהבדלה. שנייא היא דמר ר' בא בר זבדא [יג]רבי היה מפזרן וחוזר [יד]וכוללן על הכוס. ר' חייא רובא היה מכנסן. [טו]התיבון הרי [יז]נברך. שנייא היא שאם היו שנים יושבין ואוכלין שאינן אומרים נברך. [יח]הרי [יט]הזן את הכל. קשיא. הרי [כ]הטוב והמטיב. [כא]שנייא היא קריאת ההלל, אבל אשר גלנו אינה אלא הודאה לשעבר על גאולות מצרים שהרי לא נתקנה אלא על הכוס הב', זהו דרך נכון בפי' הירושלמי. עכ"ל. וכתב עוד, ומ"מ כיון שהקשו הרי גאולה של הלל משמע בהדיא שמברך בתחלתו שאם לא כן אין מקום לאותה קושיא כלל. ותימה דרביגו האי גאון כתב (תשובות הגאונים שע"מ פי' קנ) שאין מברכין על הלל שבליל פסחים בגית והמברך משתקין אותו, וכן הסכימו כל הגאונים. ותירץ בשם הרשב"א ז"ל (יא.) דהאי דהמקשה עלה בדעתו שמברך בתחלה כדפריטנא לעיל, המתרץ השיב לו דאין מברך, והכי קאמר שייא שאם שמעה בבית הכנסת יצא, כלומר שעיקר קריאת ההלל בליל פסחים היתה בבית הכנסת ולא בביתו, לפיכך בין שמעה בבית הכנסת בין לא שמעה אינו מברך בביתו, שהשו חכמים מידותיהם כדי שלא יהא שלא שמעה מברך ומי ששמע אינו מברך. ע"כ. וגירסת הר"ן שתים הנה להבא ואחת לשעבר, אבל גירסת ספרינו שתים הנה אחת להבא ואחת לשעבר, וכן גירסת התוספות בפרק שני לקמן (בבבלי יד. בד"ה ימיט). והמרדכי פרק ערבי פסחים (דף קד:) פירש פירושים אחרים: הרי הבדלה. ברכת המבדיל שסמוכה לגורת פרי הגפן, ולא היה לה לפתוח בברוך. וכללו הקושיא אף ברכת בשמים וגר דכולן סמוכות אין: מפזרן. כשאשיבה אומר המבדיל, וכשרואה גר אומר בורא מאורי האש, וכשמביאין לו בשמים מברך עליהן. וכיון שתקנו לומר כל אחת לבדה לא מיקרו סמוכות אע"פ שלא יפזרם אלא יחברם על הכוס: הרי נברך. פי' מהרי"ק זללה"ה הרי נברך שהיא ברכת זימון, ואין פותחת בברך הרי היא סמוכה להמוציא, וקא סלקא דעתין השתא דסעודה איכא מפסקא. ומשני כיון דבשאים אין אומרים אותה לא מיקריא סמוכה: והרי הזן. ראשונה דברכת מזון לעולם המוציא קודם לה ואפילו הכי פותחת בברוך:

ר"ש סיריליאו

שנייא היא דאם שמעו בבית הכנסת דיצא. פי' שהיו קורין ההלל בבית הכנסת גליל פסח כדאיתא במסכת סופרים (פ"כ ה"ז), וכיון דברך בבית הכנסת אין צריך לברך כאן, ואינה סמוכה לחבירתה. ואע"ג דהאי לא ברך בבית הכנסת וצריך לברך לגמור את ההלל, אפילו הכי ברכה לא זזה ממקומה: והרי סופה. סוף ברכת אשר גאלנו שחותם בה בברוך, והיא כולה הודאה, כך פירשו התוספות ז"ל פרק ערבי פסחים (פסחים קד: ד"ה חוץ). והרמב"ן ז"ל (חי' לפסחים קיח: ד"ה והיומשלמי) פי' דמיהללוך הוא דפריך למ"ד לעיל דגאולה פותחת בברוך משום דפעמים אינה סמוכה, אם כן כולי עלמא דמברכין בסוף ההלל (יברכוך) [יהללוך] גליל פסחים, כיון דיהללוך לא קאי אלא על הפרקים שאתרווים ואין להן ברכה בתחלה היה להן לפתוח בה בברוך, אלא ודאי דלא דנו בה דין סמוכה ואינה סמוכה. ומשני שתים הן. כלומר כשתקנו בבית הכנסת ברכות ההלל כך תקנו, אחת בתחלה ואחת בסוף דהיינו לשעבר על מה שכבר קרא, ובהוה זימנא סמוכה היא, ועל אותו הדרך תקנו נמי כאן ולא זזה ברכה ממקומה. [*עכ"ל]. וכ"ל דהכי פריך, דהא יהללוך של סוף ההלל שע"פ שאמרינה בבית הכנסת אנו מוזרין ואומרים אותה על כוס רביעי בבית ואין אנו סומכין על יהללוך של בית הכנסת, מאי שנא ברכה ראשונה [*דבית] שסמכו על בית הכנסת, ויהללוך לא סמכו. ומשני דתרי גווני יהללוך ניתנו, אחת להבא ואחת לשעבר. של בית הכנסת נתקן [*עיקרו] על מה שכבר אירע שהוצלנו ממצרים, [*וכיון שאנו מוזכירים גאולה ראשונה מוזכירים נמי גאולה שנית ומשלימין אותו,] (*ושל ליל פסחים בבית חוזר על לא לנו דנתקן לעתיד כנגד תקנת ארבע כוסות) [*ושל בית אינו חוזר אלא על לא לנו דהוא לעתיד כולו, ונתקנה ברכה עליו כדאיתא בפרק ערבי פסחים בירושלמי (פה.) דתקנת ארבע כוסות] דתקון רבנן כנגד ארבע גאולות, כנגד ארבע כוסות של תנחומין, כנגד ארבע כוסות של פורענות, כדאמרינן לקמן פרק היה קורא (פ"ב ה"ד - כה.) לא לנו לדורות הללו, אהבתי לימות המשיח, אל ה' ויאר לנו לימות גוג ומגוג וכו'. (*הלכך האי יהללוך דליל פסחים של בית המילי) [*הילכך בעינן יהללוך אחר בליל פסחים בבית, דאמילי] דלעתיד הוא דקאי דוקא. אבל פשיטא לי דלא קאה ליה לתלמודא [*דלמה לא תקנו] שתהא פותחת בברוך, דפשיטא דסמוכה הויא לקרא', (*דדמו קראי דהילולא) [*דדמיא לקראי דהילולא] כגון אלי אתה ואודך, ומשום הסמיכות [*הדומה] אינה פותחת בברוך דדמיא להו. והיינו טעמא נמי שאנו אומרים מודים אנו לך על כל טיפה וטיפה וכו', [*דאומרים מזמור הללויה קודם לכן]. ופריך מהבדלה אע"פ שסמוכה לברכת מאור [*ופותחת]. רבי היה מפזרן. פי' רש"י ז"ל פרק מקום שנהגו (פסחים מד.) רבי כשהיה רואה אור היה מברך עליו מיד, וכשמביאין לו בשמים לסוף שעה, מברך עליהם: וחוזר וכוללן על הכוס. בגמ' דילן (פסחים שם) גרסינן א"ר יצחק בר אבדימי אע"פ שרבי מפזרן, חוזר וסודרן על הכוס כדי להוציא בניו ובני ביתו. וכיון דרבי הוה מפזרן ואינו אומרן על הסדר, לאו מצוה לאחרתה היא. ולדעת התוספות דפ"ק דכתובות (דף ח. ד"ה שהכל) הוי מצי לשנויי דכיון דברכת מאור קבלה היא, אינו לא הויא הבדלה פותחת בברוך מחזי כחדא, אלא דעדיפא מינה קאמר דקושייתו איצטא ומסקנא אסקינן הכי: והרי נברך. פי' התוספות פרק ערבי פסחים (דף: ד"ה חוץ) נברך שאכלנו משלו דמשניא ברכה בפני עצמה כדאיתא לעיל (יד.), ובפרק שלשה שאכלו (מה.) אגמרי לה מדכתיב (דברים ל ג) כי שם ה' אקרא, ואפילו הכי מתחיל ברכת הזן בברוך אע"פ שסמוכה לנברך: ומשני שנייא היא שאם היו שנים אוכלין אין אומרים נברך. הילכך בעינן פתיחה, ולא אשו למילתא דלא שייכא: ופריך והרי הזן את הכל. שאומרים אחריו נודה לך ואינה פותחת בברוך אע"פ שפעמים אינה סמוכה לברכת הזן, כגון שרלו שנים לזמן והשליחי מפסיק, ולרב ששת (מו.) עד הזן צריך לשמוע וקיימא לן כרב ששת, וכשיגמור שעולתו קאמר התם בסוף [שמעתא] דרבנן אמרי יחזור למקום שפסק, כך פירשו [התוס'] ז"ל (פסחים שם). ואינו נכון, דאיפכא הו"ל למימר, מעיקרא הו"ל למימר והרי ברכת הזן, ובסוף הו"ל למימר והרי נודה לך, דלא מקשה אלא מהשייה הסמוכה, דומיא דהטוב והמטיב. ועוד מאי קאמר קשיא ליאשי ליה לדוד פעמים היא סמוכה לברכת הזן, דהכי משני לעיל דלא חשו למילתא דלא שכיחא. לכך נראה לי דפריך מנגבך גופה ואליבא דר' עקיבא, דכולהי שתמי אליביה כדאמרינן בפרק הנחנקין (סנהדרין פו.), ור' עקיבא קאמר (פ"ז מ"ג) דאחד עשרה או מאה צריך לברך נברך לאליעו, והיא ברכה סמוכה לברכת היין של אחר המזון שצריך לברך עליו על הגפן, כדתניא (מא.) דבריהם הבאים לאחר הסעודה אלא מחמת הסעודה טעונין ברכה בין לפניהם בין לאחריהם. ותירץ שכן אם הם שנים והוא אין [אומרים] כאן אלהינו, ומשום הכי להכירא עשו אותה ברכה חשובה ולא חשו לסמיכות: והרי את הכל. דלעולם סמוכה לברכת היין של אחר המזון אפילו ביחיד. והתדרין קשיא. ויש להרשב"א ז"ל (יא. ד"ה ומפני) פירוש אחר: והרי הטוב והמטיב. פי' בברכת המזון, דסמוכה לבונה ירושלים ופותחת בברוך:

שינויי נוסחאות

א) אחת. בר"ן (פסחים כו. מדה"ר) ליתא, ועי' חרדים: ב) וכוללן. ברש"י (כתובות ח.) וסודרן:

ג) נברך וכו' את הכל קשיא. בשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן (רב) הזן שנייא היא שאם היו שנים אין אומרים נברך שאכלנו משלו, וכ"נ משו"ת הרשב"א (ח"א שיז) שגרס כן. בראב"ה (סי' קסח) נברך שאכלנו משלו שנייא היא וכו':

הגהות הגר"א

[א] התיבון הרי נברך. צ"ל והרי הזן את הכל [שערי ירושלמי]:

[ב] הרי הזן את הכל קשיא. נמחק [שערי ירושלמי]:

ביאור הגרח"ק

אם שמעה בביה"כ יצא. ידי חובת הלל ואפי' לא אמרו בביתו, הלכך אע"פ שתקנוה לאומרו בסדר ההגדה כיון שאפי' לא אמרו יצא נמצא גאולה פעמים אינה סמוכה הלכך תקנוה לפותחה בברוך: והא סופה. של הלל שאומרים בלילי פסחים שהלל שבסדר ההגדה תחילתה אומרים קודם סעודה וסופה לאחר סעודה וסופה אומרים בה ברכה היינו יהללוך שאינה פותחת בברוך ונהי דהלל שאומרים בביהכ"נ ניחא משום שפותחין הלל בברכה אבל הכא שמפסיקין בסעודה הא אין ברכה שבתחילה מועלת לסופה: שתים הנה. בסדר ההגדה מברך לקרוא את ההלל שתים אחת קודם סעודה ואחת לבא כלומר לאחריה ולאותה ברכה היא סמוכה: התיבון הרי הבדלה. ברכת המבדיל במוצאי שבתות שפותחת בברוך אמאי והא מברך על היין על הבשמים ועל הנר והרי סמוכה לחבירתה: רבי היא מפזרן. ברכת הנר והבשמים ולא היה מברך על הכוס: וחוזר וכוללן על הכוס. להוציא בני ביתו אם לא שמעו עדיין, הא למדת שאין עיקר תקנתן על הכוס וברכת היין נמי אם שתה יין מבעוד יום א"צ לברך: היה מכנסן. היה נוהג לברך על נר ובשמים זה אחר זה ולברך על הכוס: הרי נברך. הרי ברכת הזן שאומר על המזון פותחת בברוך, ואע"פ שהיא סמוכה לברכת הזימון שאומר בה ברוך אלקינו שאכלנו משלו, לברכת הזמון קורא נברך: שאם היו שנים יושבים ואוכלים שא"א נברך. שאין ברכת הזמון אלא בשלשה הלכך פעמים שאין ברכת הזן סמוכה והוצרכו לפותחה בברוך: הרי הזן את הכל. היא חתימתה של ברכת הזן ומה"ט אין ברכת הארץ שלאחריה פותחת בברוך והיינו דקשיא ליה דהא פעמים שאין ברכת הארץ סמוכה לה וכגון דאיכא ג' שאחד מזמן ואומר הזן ושני מתחיל לברך מנודה אפי' לאחר זמן ותו אינה סמוכה וכיון דקאמרת דכל שפעמים אינה סמוכה תקנו לפותחה בברוך א"כ ברכת הארץ נמי ליפתח בברוך: הרי הטוב והמטיב. סמוכה היא לבונה ירושלים ולמה פותחת בברוך:

מהר"א פולדא

אם שמעת בבית הכנסת יצא. ומצאת דברכת אשר גאלנו וגאל את אבותינו לחודא היא בלה ואינה סמוכה: והרי סופה. סוף של גאלנו, שאינה אלא ברכת הודאה בעלמא כברכת פירות והיא פותחת בברוך, ואמה מתחתם בברוך דכל שיש לה פתיחה כברכת פירות אינה חותם בברוך: שתים הנה. כלומר ב' ברכות הם, לפי שיש בה ב' דברים, לשעבר וגם להבא, אשר גאלנו הוא לשעבר, וכן יגיענו כו' הוא להבא, לפיכך נתנו לה ב' ברכות אחד פותח ואחד חותם, ומיהו עיקרה ניתקנה לשעבר ואגבה מתפללים ומבקשים להבא, לפיכך שתי הברכות נוסחן לשעבר: הרי הבדלה. ברכת המבדיל שפותחת בברוך אף שהיא סמוכה, שאומר אותה על הכוס וגם עם ברכת האש שסומך לפניה: מפזרן. שאומר המבדיל לבדו ואפילו אלא כוס, ואע"כ היה מוצאן כשבא לו הכוס, ומצאת פעמים לחודא בלא: מכנסן. ולא היה מפזרן כלל: הרי נברך. ולמה אינה פותחת בשם ומלכות בדין ברכה: הרי הזן את הכל. שאינה אלא ברכת הודאה כברכת פירות, ולמה היא חותמת ג"כ בברוך: הרי הטוב והמטיב. שהיא פותחת בברוך וסמוכה לברכת בונה ירושלים:

א) [מיי' פכ"ט מהלכות שבת הלכה ג והלכה כד טוש"ע או"ח סימן רלו סעיף ח]:

ב) [מיי' פ"ב מהלכות ברכות הלכה ב ג טוש"ע או"ח סימן קנב סעיף ח]:

ג ד מיי' סדר תפלות כל השנה נוסח ברכת המזון:

ה) [שבת פ"מ ה"ח סו., פסחים פ"י ה"ח - פב., שקלים פ"ג ה"ב - כח.]

ו) [פסחים נד.] **ז)** [לקמן פ"ז ה"ח - עב.; עי' ברכות מו., מט. ומגמו"ה מלן]

[יא. - ה"ה]

א דמר [ב] רב הונא [ג] משניתנו הרוגי ביתר לקבורה [ד] נקבעה הטוב והמטיב הטוב שלא נסרחו והמטיב שניתנו לקבורה. [ד] **א** קדושה. שנייא היא [ב] שאם היה יושב ושותה מבעוד יום וקדש עליו היום שאינו אומר בורא פרי הגפן. [ה] והא סופה. אמר [ו] ר' מנא [ז] טופס ברכות כך הוא. [ח] אמר ר' יודן [ג] מטבע [ט] קצור פותח [י] בהן בברוך ואינו חותם בהן בברוך מטבע ארוך פותח [כ] בו בברוך וחותם בברוך. [ג] כל הברכות [ד] אחר חיתומיהן אין אומרים ברכה [ל] פסוק. [מ] התיב ר' צחק בר' אלעזר קומוי ר' יוסה מכיון דתימר אחר חיתומיהן [נ] אמרין ברכה פסוק. [ס] אמרין [ע] חכימי הדין [פ] טלייא [צ] דהוא סבר מהו אחר חיתומיהן ויימר ברכה פסוק, והיינו הך, לפי דס"ד לפרש אחר מיתומיהן כדלקמיה: אמרין חכימי הדין טלייא. בלשון תמיה, תכס הוא זה הבמות דלפי סברתו הוא מקשה: דהוא סבר. לפרש מהו אחר מיתומיהן דקאמר היינו לענין האי דינא שאם עמד בשחרית ביולר אור ושכח והזכיר את של ערבית מעריב ערבים, וחזר ומזכר ותתם בשל שחרית יצא, וזהו אחר מיתומיהן אנו הולכין והלכך יצא, ולפיכך הוא מקשה דס"ל היכי אמרת אין אומרין ברכה פסוק, הרי אם תתם בשל שחרית והוא יולר אור א"ל הברכה פסוק הוא כדכתיב יולר אור וגו'. אבל בתמת לאו היינו פירושא דאחר מיתומיהן אלא כדרב אחא דאמר כל הברכות כענין חותמומיהן, מענין שהוא מזכיר בסוף נוסח הברכה כך הוא חותם, כגון עוזר ומושיע ומגן בא"י מגן אברהם, וכן כולן, ולעולם אין חותמין הברכה בפסוק:

ב [מיי' פכ"ט מהלכות שבת הלכה ב והלכה ז]:
ב טוש"ע או"ח סימן רעא סעיף ד:
ג מיי' פ"ט מהלכות קריאת שמע הלכה ז [ופיי"ט מהלכות ברכות הלכה ט]
סמ"ג עשין יח טוש"ע או"ח סימן נט סעיף ד:
ד [מיי' פ"ט מהלכות קריאת שמע הלכה ח ופ"ט מהלכות ברכות הלכה יא] טוש"ע או"ח סימן נט סעיף ב:

שינויי נוסחאות

א) דמר רב הונא וכו' שניתנו לקבורה. בתוס' (פסחים קד:) וברוקח (סי' רפג) ובאו"ז (ח"א הל' ק"ש מג) **ביבנה תיקונה:**
ב) רב הונא. ברשב"א (יא.) בר רב הונא:
ג) נקבעה. בראבי"ה (סי' קסח) **נתקנה:**
ד) הא קדושה. ברש"ס והרי קדושה. בתוס' (שם) ובעוד ראשונים והרי קידוש:
ה) שאם היה יושב ושותה מבעוד יום וקדש עליו היום שאינו אומר. בא"ש (פסחים פ"י סי' ב) ובעוד ראשונים שאם היה אוכל מבעוד יום ומשך מעודתו עד שיקדש היום אינו אומר. וכעי"ז בתוס' (שם):
ו) ר' מנא. בתוס' (שם) ובמרדכי (פסחים תוספת מערבי פסחים) ר' יונה:
ז) טופס. בד"א מטבע:
ח) אמר. בתוס' (שם) וברש"ס דאמר:
ט) קצור. בתוס' (שם) ובעוד ראשונים ובדפ"ר קצר:
י) בהן. ברש"ס בו:
כ) בו. בד"א ודפ"ר בהן:
ל) ברכה. בירושלמי תענית (פ"ב ה"ג - יא:) אחר ברכה. בר"ח (תענית יט.) בברכה:
מ) פסוק. בראבי"ה (סי' לו, וכעי"ז בסי' קנא) פסוק כגון בא"י למדני חוקיך, וכן משמע באבודרהם (ברכות השחר) עיי"ש:
נ) יאמר. כ"ה בכי"ל וכעי"ז בכי"ר ובד"א ובירושלמי תענית (שם). בד"ו וברש"ס ובדפ"ר אין אומרים:
ס) אמרין. בכי"ר אמר:
ע) חכימי. בכי"ר חכימו [והיא מילה מורכבת 'חכים הוא']. בירושלמי תענית (שם) **הכין הוא.** ברש"ס חכים:
פ) טלייא. בירושלמי תענית (שם) מלייא, ועי' חרדים:

הגהות הגר"א

[א] והא סופא מנא ר' מנא טופס [בדפ"א מטבע] ברכות כך הוא אמר ר' יודן מטבע קצור. צ"ל אמר ר' מנא מטבע ברכות כך הוא מטבע קצור. והשאר נמחק [שערי ירושלמי]: צ"ל והא סופא אמר ר' יודין מטבע ברכות כך הוא מטבע קצר [רד"ל]:
[ב] דהוא סבר. צ"ל דלא ידע [שערי ירושלמי]:

הגהות וציונים

א. ההוספות כאן תוקנו עפ"י שיבלי הלקט:

ביאור הגרח"ק

משניתנו הרוגי ביתר לקבורה נקבעה. כלומר ברכת הטוב והמטיב מדרבנן היא, ומשניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקונה הלכך כברכה לעצמה היא: **הא קדושה.** הא קידוש שאומרים על היין בלילי שבתות שפותחת בברוך ואע"פ שסמוכה לברכת היין: **והא סופה.** אקידוש קשיא ליה טעמא מאי חותמת בברוך הא כל ברכה קצרה פותחת בברוך ואינה חותמת בברוך וכדלהלן: **טופס ברכות כך הוא.** פעמים שתקנו אף בקצרה שתחתום בברוך: **מטבע קצר.** כלומר ברכה קצרה כגון ברכת המצוות והפירות: **כל הברכות אחר חיתומיהן.** קיש"ד דהכי קאמר כל הברכות אומר סמוך לחתימה מעין החתימה: **אין אומרים ברכה פסוק.** אין אומרים סמוך לברכת החתימה פסוק מאותו טעם שצריך לומר סמוך לחתימה מעין החתימה: **מכיון דתימר אחר חיתומיהן.** מכיון שכבר אמר ברישא כל הברכות אחר חיתומיהן מה הוצרך עוד לשנות ולומר אין אומרים ברכה פסוק הא כבר שמעינן לה מרישא: **חכימי הדין טלייא.** זה הנער סבור חכם הוא ויודע לפרש הברייתא אבל באמת הוא טועה בפירוש המשנה: **מהו אחר חיתומיהן.** אלא אחר חיתומיהן דקתני ה"פ:

א קדושה. קידוש היום בשבתות וביו"ט שפותחת בברוך והא סמוכה לברכת היין היא: **שנייא היא.** שלא היא לפעמים אינה סמוכה שהרי אם היה יושב ושותה מבעוד יום וקדש עליו היום שאינו חוזר ומברך על היין: **והא סופה.** קדוש היום שהיא חותמת בברוך ואמאי: **א"ר מנא.** השתא מסיק לטעמא דכולהו ברכות לפי שטופס ברכות כך הוא, כדר' יודן דכל שהוא מטבע קצר וכו', וסופה דהזן נמי לא קשיא, דמטבע אחרון הוא וכן ברכת הגאולה לא צריכין לטעמא דשמי גאולות, אלא הואיל ומטבע אחרון הוא לפיכך חותם בה בברוך: **כל הברכות אחר חותמיהן.** קס"ל דהכי קאמר הכל הולך אחר החיתום, והיינו דמקשי עלה כדלקמן: **אין אומרים ברכה פסוק.** אין חותמין הברכה בפסוק כגון ברוך אתה ה' גואלנו ה' גאלות וגו' וכיוצא בזה: **מכיון דתימר אחר חיתומיהן אין אומרין ברכה פסוק.** בתמיה, ונפ"מ דתענית (ה"ג - יא:) גריס ביחד הן סדורות בטופס חכמים, הרי אכילה ביניהם ומפסקת. ואע"פ שברכה אחרונה דהלל סמוכה ואינה פותחת בברוך היינו משום קריאת הפסוקים אין מפסיק שאסור להפסיק בהלל אם לא מפני הירקה או מפני הכבוד כדפירשו המפרשים בקרית שמע משא"כ באכילת הפירות. והשתא ברכת הזן דהיא לעיל בקשיא ניתרלה. וכן גם כן נברך וברכת אשר גאלנו לא צריך תירוצי דלעיל: **אמר רבי יודן מטבע קצר.** כגון דפירות ודמעות: **הכי גרסינן לה בירושלמי בפרק שני דתענית** (ה"ג - יא:): **כל הברכות אחר חיתומיהן אין אומרים אחר ברכה פסוק התיב רבי יצחק מכיון דהוא אמר אחר חיתומיהן ויאמר אחר ברכה פסוק, אמרי הכין הוא הדין טלייא דהוא סבור מהו אחר חיתומיהן וכו'.** והכי פירושא, אין אומרים אחר סיום ברכה פסוק כדרך (שאומרים קודם) שאנו אומרים פותח את ידיך (תהלים קמה ז) **קודם הזן.** ואכלת ושבעת (דברים ח י) **קודם על** המזון בברכת המזון. והקשה רבי יצחק דישא אסיפא, לכיון דתנא רישא דהכל אחר חתוס משמע דבא לומר דאין להקפיד אם אמר פסוק אחר שחתם כראוי, והשיבו לו בני הישיבה דלא בא לומר זה שאם הכין הוא הדין מילייא דהוא סבור. כלומר כן הוא קשה לפי מה שאתה סובר הברייתא, אבל אין הדבר כן שלא בא לומר אלא שאם היה עומד בשחרית ושכח וכו'. אחר כך מצאתי בספר שבולי הלקט (סי' קכט) וז"ל ה"ר אביגדור הש"ב דהכי פירושו כל הברכות הולכין אחר חתימתן ולריך לומר בסופה שי ברכה סמוך לחתימתן לשון הדומה ומשך אחר החתימה. ואין אומרים אחר ברכה פסוק, פירוש אין אומרים (לברכה של חתימה פסוקי) [פסוק של ברכה סמוך לחתימה], כגון סמוך לחתימת ברכת השנים בלכתיב (דברים כא ח) יו"ל ה' אתך את הברכה, או בברכת חולים [אל יאמר] כל המחלה (שמות טו כו) [או] (דברים ז טו) וכיוצא בהן], וטעמא משום דנראה כמקדים ברכת עבד לרבו באומרו סמוך לחתימה (ברוך) [פסוק] שנאמר עיקרו בלשון ברכה להדיוט, [אלא אם בא לומר פסוק יאמר פסוק שמדבר בשבחו של מקום ואם לאו יאמר בלשון שבח או בלשון בקשה וחותם וזה יהיה כענין חתימה ודומה לה]. ואילין דאמרין (וכו') [אלהי ורוני יושבת ציון וגו'] אין בו משום ברכה פסוק. פירוש, הבא לאומרו סמוך לחתימה דבונה ירושלים או סמוך לחתימה דמשמח ציון בבניה הרשות בידו ואין בו איסור משום ברכה פסוק, דהכל הוא ברכה של מקום דיגדל שמו בעולם בשובו את [שבות עמו ואת] שיבת ציון [כי ברוב עם הדרת מלך ואין מלך בלא פלטין, והיא עיר קדשו קריית מלך רב, הלכך שייהם ברכת הרבן]. עכ"ל. ולא פירש הקושיא שהקשה ר' יצחק וביאותי בדבריו דרבי אחא לאו מילתא בחפי נפשה היא אלא תירוץ שני לקושית רבי יצחק דפירוש הברייתא דאמרה כל הברכות אחר חותמיהן, כלומר דצריך לומר בסוף הברכה לשון הדומה ומשך אחר החתימה. והשתא ניחא דואילין סיום הברייתא ולא שבקיה מקשה לגומרה. וכשתירץ השני תירוצין גמר השונה הברייתא ואילין דאמרין להלי ורוני יושבת ציון וגו' ורבים כאלה בבבלי. אי נמי אמר ר' אחא מילתא בחפי נפשה ולא קשה למה הפסיק מימרא זו קודם סיום ענין ראשון ואילין וכו' כן נראה לי:

ר"ש סיריליאו

ביבנה תקנוה. ואינה מדאורייתא, ומשום הכי פותחת בברוך להיכירא. ואיתא נמי בפרק אלשה שחלבו (ה"ל - עב: ובבבלי מו.): **והרי קדושה.** דערב שבת, פירוש דסמוכה לגורא פרי הגפן ופותחת בברוך: **ומשני שאם היה יושב ואוכל ושותה מבעוד יום [וקדש עליו היום].** דמקדש ואין לריך לברך גורא פרי הגפן. ואיני יודע אי מייירי אליבא דהלכתא או לא, דלר' יוסי לא בעינן פורס מפה וחכמים בעו פורס מפה כדאיתא בפרק ערבי פסחים (דף ק:), וקיי"ל כרבנן [*דפורס מפה ומקדש, ולא מפיק גורא פרי הגפן דרשות ליין קידוש דחובה, כך נראה לי]: **והרי סופה.** של קידוש שתחתם בברוך, ואפילו הכי מברכין כי אל יום טוב אחר שבת בגר אחר קידוש ופותחת בברוך, ולא אהני חתימתה של זו לפתיחתה של זו, וכן בכל רגל אומרים זמן אחר קידוש: **ומשני ר' יודן.** דכל **מטבע קצור פותחין בו בברוך ואין חותמין בו ומטבע ארוך פותחין בו בברוך וחותמין בברוך.** ואפילו הוא סמוכה ברכה קלרה לברכה ארוכה [*אין לפניה בין לאחריה] אין לקצר ברכת פתיחה (הקצרה) [האחרונה], (*ואע"ג דסמוכה הוא, אפילו הכי לא שינו מנהג הברכה) דכיון דקלרה היא הוה מחזיא כחלא, מה שאין כן בברכות ארוכות דיש להם פתיחה וחתימה וכשהן סמוכות אע"ג דאין להן פתיחה מיבעי שיש להן חתימה, דלהכי אמרינן (לעיל טו.) כגון ק"ש ותפלה שברכותיהן ארוכות דחתימתן מהניא לפתיחת חברתן. וטעמא דיהלנוך, כיון דדברי הלל הם [*המקרלות] סמוכה לדברי הלל היא ולדכתיבנא, וכן דעת הרשב"א ז"ל. ועולה שמועתינו כתירוץ המוספות דפ"ק דכתובות (מ. ד"ה שהכל) ולא כענין דבריהם: **כל הברכות אחר חיתומיהן.** לקמיה מפרש לה ואזיל: **מכיון דתימר אחר חיתומיהן וכו'.** כדמפרש לקמיה, דס"ד דמקשן דברייתא הכי קתני, כל הברכות אע"פ שטעה בהן ואמר דברים שלא מן הענין אפילו הכי אחר חיתומיהן אזלינן, כדאיתא בגמ' דילן (יב.) הכל הולך אחר החתום, ומשום הכי פריך כיון דחתם כהוגן מאי איכא למברך על פסוק, וכי גרע המקרא מענין אחר שאמר:

ברכת הטוב והמטיב מדרבנן היא, ומשניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקונה הלכך כברכה לעצמה היא: **הא קדושה.** הא קידוש שאומרים על היין בלילי שבתות שפותחת בברוך ואע"פ שסמוכה לברכת היין: **והא סופה.** אקידוש קשיא ליה טעמא מאי חותמת בברוך הא כל ברכה קצרה פותחת בברוך ואינה חותמת בברוך וכדלהלן: **טופס ברכות כך הוא.** פעמים שתקנו אף בקצרה שתחתום בברוך: **מטבע קצר.** כלומר ברכה קצרה כגון ברכת המצוות והפירות: **כל הברכות אחר חיתומיהן.** קיש"ד דהכי קאמר כל הברכות אומר סמוך לחתימה מעין החתימה: **אין אומרים ברכה פסוק.** אין אומרים סמוך לברכת החתימה פסוק מאותו טעם שצריך לומר סמוך לחתימה מעין החתימה: **מכיון דתימר אחר חיתומיהן.** מכיון שכבר אמר ברישא כל הברכות אחר חיתומיהן מה הוצרך עוד לשנות ולומר אין אומרים ברכה פסוק הא כבר שמעינן לה מרישא: **חכימי הדין טלייא.** זה הנער סבור חכם הוא ויודע לפרש הברייתא אבל באמת הוא טועה בפירוש המשנה: **מהו אחר חיתומיהן.** אלא אחר חיתומיהן דקתני ה"פ:

מהר"א פולדא

דאמר רב הונא. כלומר והו"ל בברכה בפני עצמה, ואין לה שייכות לברכת המזון: **קדושה.** קידוש, דפותח בברוך אף שהיא סמוכה לברכת הטוב או לברכת המזון: **יושב ושותה.** וגם אוכל, מפסיק ומקדש, נמצאת הקידוש לבדו בא: **הרי סופה.** למה סיים בברוך היין שהוא פותח בברוך: **טופס ברכות כך הוא.** כמו שאמר רבי יודן מטבע קצר כו', ומעתה לא קשיא לן מכל הני שהקשינו לעיל, שהכל תלוי במטבע קצר או ארוך: **כל הברכות אחר חיתומיהן.** קס"ל דהש"ס דהכי קאמר, בכל הברכות אנו הולכים אחר חיתומיהן, והיינו שאם היה עומד בשל שחרית כגון ביולר אור ושכח והזכיר של ערבית מעריב ערבים, וחתם בשל שחרית יצא, וזהו אחר חיתומיהן אנו הולכין אחר חתימתן: **ואין אומר ברכה פסוק.** כלומר היכי שהזכיר סמוך לברכה איזה פסוקים אע"פ שהם מענייניא דברכה אין אומרים אחריהן מיקף ברוך אתה וכו' לחתום אותה ברכה, דזה הו"ל ברכה פסוק כלומר שאמר ברכה על פסוק המוזכר למעלה לפני החתימה, ואין זה ניכר שמברך על ההולאה או על הבקשה או התפילה שמתפלל אלא על נוסח ומטבע הפסוק הוא מברך, לפיכך אמרינן בפ' שני דתענית (טו.) ואומר חותמיהן, אחר שאומר הפסוקים והמזמורים של שם ברכות שמוסיף בתענית ליצור אומר חותמיהן, כמו שמפורש שם בגמרא' מי שענה וכו' בקול ענתם ברוך אתה וכו', שיאמר בקשתו ותפילתו ואח"כ מברך ברכתו זה הוא העיקר בדבר זה, והבנה פרושים ראיתי בזה ואינן מתמוורין לי: **מכיון דאמר אחר חיתומיהן.** ויאמרו ברכה פסוק, שהרי לא גרע הפסוק מעניין אחר שאמר לפני הברכה, ואפ"ה יצא הואיל ומתם בה מעניינא, כ"ש שיאמר ברכה פסוק שהוא מדבר מעניינא, והבריתא אמרה ואין אומרים ברכה פסוק, אפילו בדיעבד לא יצא בכך: **חכים הדין טלייא.** דרך זלותא השיב לו, דהוא סבר וכו' לפיכך קשיא ליה, אלא הפי' של ריש הברייתא הכי הוא, כל הברכות אחר חיתומיהן כלומר כענין חיתומיהן אומר קודם ברכה, והיינו אחר חיתומיהן הראוי להם, כמו שמצינו כך צריך להזכיר קודם הברכה דרך תפילה ובקשה ולא ברכה פסוק ומטעם שפירשתי:

ג) [לקמן פ"ז ה"ל - עב.; תענית פ"ד ה"ה - כח.] ברכות מח.; תענית לא., ב"ב קכא.] [במדבר רבה כג ז, איכה רבה ב ד, תנחומא מסעי ה, פסיקתא זוטרתא עקב ח י] **ד)** תענית פ"ב ה"ג - יא: [כל הענין]

א [מיי' פ"ט מהלכות שבת הלכה ז]:
ב טוש"ע או"ח סימן רעא סעיף ד:
ג מיי' פ"ט מהלכות קריאת שמע הלכה ז [ופיי"ט מהלכות ברכות הלכה ט]
סמ"ג עשין יח טוש"ע או"ח סימן נט סעיף ד:
ד [מיי' פ"ט מהלכות קריאת שמע הלכה ח ופ"ט מהלכות ברכות הלכה יא] טוש"ע או"ח סימן נט סעיף ב:

הגהות הגר"א

[א] והא סופא מנא ר' מנא טופס [בדפ"א מטבע] ברכות כך הוא אמר ר' יודן מטבע קצור. צ"ל אמר ר' מנא מטבע ברכות כך הוא מטבע קצור. והשאר נמחק [שערי ירושלמי]: צ"ל והא סופא אמר ר' יודין מטבע ברכות כך הוא מטבע קצר [רד"ל]:
[ב] דהוא סבר. צ"ל דלא ידע [שערי ירושלמי]:

הגהות וציונים

א. ההוספות כאן תוקנו עפ"י שיבלי הלקט:

ביאור הגרח"ק

משניתנו הרוגי ביתר לקבורה נקבעה. כלומר

[יא. יא: - ה"ה ה"ן]

ואילין דאמרין צהלי וגו'. נוהגין היו לומר אחר ברכת הפטרה פסוק הזה, ואין בו משום ברכה בתוכה פסוק הואיל וכבר חתם בנוסח הברכה עצמה ואינו אלא כמוסיף בדברים: **מתני' מזכירין יציאת מצרים בלילות.** פרשת ציצית אומרים אותה בק"ש של ערבית ואע"פ שאין לילה זמן ציצית דכתיב ולא יסור מספר לילה, אומרים אותה מפני יציאת מצרים שבה: **כבן שבעים שנה.** הייתי נראה זקן ולא זקן ממש אלא שהלבינו שערותיו יום שמינו אותו נשיא כדי שיראה זקן ולאוי לנשיאות, ואותו היום דרש בן זומא מקרא זה: **ולא זכיתי.** לא נצחתי לחכמים: **גמ' אע"פ שנכנס לגדולה.** שמינוהו לנשיא כדאמרינן לקמן פרק תפלת השחר: **האריך ימים.** שאמר הריני כבן שבעים שנה: **הדא אמרה שהגדולה מקצרת ימים.** כדאמרינן (פסחים פז:) אוי לרבנות שמקצרת את נעליה ולהכי קאמר הריני כבן שבעים לאם שזכיתי לגדולה עם כל זה האריכני ימים: **תמן.** בנבל אמרין לא יתחיל פרשת ויאמר בלילה אבל אם התחיל גומר, ורבנן דהכא אמרין מתחיל ואינו גומר, ואינהו מפרשי להמתני' דקתני מזכירין יציאת מצרים בלילות כדרב דאמר שהתחיל בתחילת הפרשה אומר מודים אנחנו לך שהוצאתנו ממצרים וכו' כדמסיק:

א מיי' פ"א מהלכות קריאת שמע הלכה ג:

שינויי נוסחאות

א) **כעין.** בירושלמי תענית (פ"ב ה"ג - יא:) **מעין.** בספר הפרדס (סי' נט) **אחר:**
ב) **ואילין דאמרין.** בכי"ר **ואית דמר:**
ג) **אין בו.** בר"ח (תענית יט.) **וחותם בברכה** אין בו. וכעי"ז באשכול (הל' תשעה באב):
ד) **ברכה פסוק.** בר"ח (שם) **ברכת** פסוק:
ה) **להן.** בכי"ר ובמשניות ובבבלי (יב:) ובתוספתא (פ"א הי"ב) וברש"י ליתא:
ו) **כל ימי חייך העולם הבא להביא את ימות המשיח.** במשניות וברש"י ובד"א כל ימי חייך **להביא** לימות המשיח. בבבלי (שם) **כל** להביא לימות המשיח:
ז) **אע"פ שנכנס לגדולה וכו' שהגדולה מקצרת ימים.** בראבי"ה (סי' מד) **אע"פ** שהגדולה מקצרת ימים ור' אלעזר בן עזריה נכנס לגדולה אף על פי כן האריך ימים:

הגהות הגר"א

[א] אמר ר' אחא כל הברכות כעין חותמותיהן. צ"ל כך א"ר אחא כל הברכות מעין חתומיהן [רד"ל]:

תורה אור השלם

א) צַהֲלִי וְרֹנִי יוֹשֶׁבֶת צִיּוֹן כִּי גָדוֹל בְּקִרְבֵּךְ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל: (ישעיהו יב ו)

ב) לֹא תֹאכַל עָלָיו חָמֵץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת לֶחֶם עֹנִי כִּי בְחִפָּזוֹן יָצָאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ: (דברים טז ג)

ג) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה לֵּאמֹר: (במדבר טו לז)

הגהות וציונים

א. בגליון כתי"א נוסף לית להו (וא"ס התמיל) גומר:
ב. בגליון כתי"א נוסף וכ"כ הגא' משמיה דרב אמר מכי נגמ' דיקן (יד:) ורב בנבל הוה:

ביאור הגרח"ק

והזכיר את של ערבית. אמר אשר בדברו מעריב ערבים במקום שיאמר יוצר אור: **יצא.** שהכל הולך אחר החיתום והחתימה היא העיקר: **כל הברכות כעין חותמותיהן.** סמוך לברכה אומר מעין החתימה וכדלעיל: **ואילין דאמרין צהלי ורני.** כך היה מנהגם לומר בברכת הפטרה סמוך לחתימה: **אין בו משום ברכה פסוק.** דכך היתה התקנה: **מתני' מזכירין יציאת מצרים בלילות.** בימים כו"ע מודים דמזכירין דכתיב למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך והכא רבותא אשמועינן דאע"ג דכתיב ימים מזכיר אף בלילות: **ולא זכיתי שתאמר.** שתדרש מנ"ל ליציאת מצרים בלילות: **גמ' אע"פ שנכנס.** ראב"ע לגדולה שמינוהו נשיא: **האריך ימים.** דהא תנן הרי אני כבן שבעים שנה ולא ס"ל כבן שבעים (בבלי כח.) כדאמר לקמן (פ"ד ה"א - מז.) שהי' בן ט"ז: **הדא אמרה.** מהא דאמר רבותא שהאריך ימים: **תמן.** בבבל: **לא יתחיל ויאמר.** לא יתחיל לומר פרשת ויאמר בלילה מפני שאין ציצית נוהג בלילה:

אמר ר' אחא כל הברכות כעין חותמיהן. כלומר דלריך לומר סמוך לחתימה, מעין החתימה והכי נמי איתא בגבלי פרק ערבי פסחים (דף קד:): **ואילין דאמרי צהלי וכו'.** לא איתפרש אחר איזו ברכה. ושמע אחר הבדלה שאנו אומרים ויתן לך האלהים (בראשית כז כח) וכמה פסוקים ובתוכם פסוק צהלי ורוני. ומשום דברכת המבדיל מזכיר בה מעלת קדושת ישראל שהבדילם מן הגויים שהוא בתוכם היו אנשים [נוהגים] בזמן הירושלמי מיד אחר המבדיל להתחיל צהלי ורוני, דאומר פסוק זה כי גדול בקרבך קדוש ישראל דומה בדומה, וקאמר דאין זה משום חתימת פסוק דאסר לעיל, דכיון שמזכיר אחריו פסוקים הרבה לא מיחזי כמוסיף מטבע אלא כמסדר פסוקים. ולא מיקשי וכי מפסיקין בין ברכה לשתיה די"ל דילמא שהיה רגיל לומר בלא כוס דומיא דרבי מפזרן כדאמר לעיל (עו.): **מתני' מזכירין יציאת מצרים.** פרשת ציצית בקריאת שמע, ואע"פ שאין לילה זמן ציצית דכתיב (במדבר טו לט) ורואיתם אותו וזכרתם, אומרים אותה בלילה מפני יציאת מצרים שבה: **אמר ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה.** כבר הייתי נראה זקן ולא זקן ממש שבאת עליו שיבה יום שהעבירו ר"ג מנשיאותו ומינו ר' אלעזר בן עזריה נשיא כדאיתא לקמן פרק תפלת השחר (בבלי כח.) ואותו היום דרש בן זומא מקרא זה עכ"ל רש"י: **גמ' אע"פ שעלה לגדולה וכו'.** לשון בריתא הוא: **האריך ימים.** כדתנן הרי אני כבן שבעים שנה. ופליגא בריתא זו אגבלי (שם) דסבר דכבן ע' אמר ביום שנעשה לו נס שהיה בן י"ז שנה וזרקה בו שיבה, דאם כן איך תמה [ד]לא נלא לחכמים אכתי נער הוא באמת, אלא כשהיה זקן בן ע' שנה ממש אמר משנה זו, כלומר כל ימי נלטערתי להכריח לחכמי הדור לחייב להזכיר יציאת מצרים בלילות עד שעכשיו דרש בן זומא ונלחוש. ומה ששנינו וחכמים אומרים, לא אלא הודו לו אלא הכי קאמר בתחלה היו הם דורשים עד שבא בן זומא ודרש כך וקבלו דבריו. ולדעת בריתא זו הא דאמר הרי אני כבן שבעים ולא בן ע' אולי היה בן ס"ח או ס"ט וקרוב לע' היה: **הדא אמרה** וכו'. תלמודא דייק לה מהברייתא, מדקאמר (יד:) פלוגתא דרבנן דמ"י ורבנן דבנבל: **לא יתחיל.** פירש"י אין לריך להתחיל פרשת ויאמר ערבית דכיון דפרשת ציצית אינה נוהגת בלילה. ולקמן בגבלי (שם) פריך עלה ממתני' דתנן מזכירין יציאת מצרים:

ר"ש סירילאו

ומפרש ר' אחא דלאו דכסלקא דעתיה דמקשן, אלא הכי קאמר כל הברכות כעין חיתומיהן. דלריך לומר מעין חתימתן סמוך לחתימתן, ולא די כשיאמר פסוק מעין החתימה, וכריתא לכתחלה הוא דקאמר: **דאילין דאמרין צהלי ורוני יושבת ציון אין בו משום ברכה פסוק.** כיון דאמרין בה סמוך לחתימה מעין חתימה. וי"ל דקאי על ברכת רחם על ציון כי היא בית חייו ולעגומת נפש וכו', שם חותמין בה ומתמה וכתוב כתוב צהלי ורוני יושבת ציון וגו' ברוך אתה ה' משמח ציון וכו': **מתני' מזכירין יציאת מצרים בלילות.** פי' רש"י ז"ל פרשת ציצית בק"ש, ואף על פי שאין לילה זמן ציצית דכתיב (במדבר טו לט) ורואיתם אותו וזכרתם, אפילו הכי אומרים אותה בלילה מפני יציאת מצרים שבה. ע"כ. ובפירוש ההגדה (פירוש רש"י פי' שם) כתב הרי אני כבן שבעים שנה, ולא בן שבעים שנה, אלא שקפלה עליו זקנה, ובשעה שנתמנה נשיא, כמו ששנינו במס' ברכות (שם.) אהדרו ליה תריסר דרי מיווכתא. ואותו היום עמד בן זומא ודרש, ימי חייך הימים, כל ימי חייך הלילות, ימי חייך היה לו לומר, כל למה לי, לרבות הלילות לומר בהן פרשת ציצית שבק"ש שכתוב בה יציאת מצרים, דלא היו נוהגים לאמרה בק"ש של ערבית לפי שאינה נוהגת אלא ביום, כדאמרינן (לעיל יד:) במערבא אמרי הכי, דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם אמת, והיינו דקאמר ר' אלעזר בן עזריה לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים [בלילות]. ולאו איציאת מצרים דאמת ואמונה קאי, דודאי היו רגילין לקרות ק"ש עם ברכות שלפניה ואחריה. ע"כ. ותמהני עליו, דא"כ מזכירין פרשת ציצית מיבעי ליה. ועוד [*דמשמע מדבריו דפלוגתא דתמתי' היינו פלוגתא דבני מערבא ובני בבל, ואינו כן,] דבגמ' מפרש בהדיא דמזכירין (*דקתני) אליבא דבני מערבא* [*ו]היינו מודים אנחנו לך [*שהוצאתנו מארץ מצרים וגו'] (*ולא פרשת ציצית). [*ופלוגתא דבני מערבא ובני בבל היינו בציצית, משום דלילה לאו זמן ציצית, דיציאת מצרים בכר היו אומרים, והיו מודים לר' אלעזר בן עזריה דקיי"ל כוותיה,] ועוד ראיה דמייתי בן זומא לאו בציצית קא מייתי. ועוד פלוגתא דבן זומא ורבנן על כרחין לאו בפרשת ציצית פליגי אלא ביציאת מצרים דוקא הוא, דאמרינן בגמ' (לקמן) דבן זומא סבר דריבוי כל לאו לרבויי זמן משיח קא אתי, דאין מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח כמו שמוכיח מן המקרא, הילכך לרבויי לילות הוא דאתא, ורבנן סברי דלעולם לרבויי זמן משיח הוא דאתא, ולאו לרבויי לילות, וקיי"ל כבן זומא. הילכך נראה לי דפליגי רבנן ובן זומא דהיינו ר' אלעזר בן עזריה במימרא דר' אבא דאמר (טו.) הכל מודים דנגאלו מבערב ולא יצאו אלא ביום, בן זומא סבר כיון דניתן להם רשות מן המלך ומן העם בחצות הלילה לצאת, כדכתיב (שמות יב ל) ויקם פרעה לילה [וגו'] קומו צאו וגו', וכתיב (שם פסוק לג) ותחזק מצרים על העם וגו', גאולה משיבא, ואף בלילה הוא דמייב רחמנא זכירתה, ו'כל' אלילה דרשינן ליה. ורבנן סברי כיון דלא יצאו אלא ביום לא משיבא גאולה אלא ביום, ולא מייב רחמנא אלא ביום, וכל שדינן ליה לימות המשיח. ואשכחן בגמ' (שם) נמי דר' אלעזר בן עזריה דרש מאי תפזון תפזון דמצרים. [*ואפי' שלא יאמר פרשת ויאמר אלא אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וגו' פליגי]. ומאי דקשיא ליה [לרש"י בפי' ההגדה לעיל] שתים נאחריה היכי משכחת לה, בגמרא אפרש לה: **לא זכיתי.** לא נצחתי לחכמים שתאמר יציאת מצרים בלילה דאנוקין עלי, שהן רבים ולא יכולתי לנצחם. זכיתי נצחתי, כמו מאן דזכי למלכא (עי' סנהדרין לט.) הכא זכנהו ר' נתן לרבנן בהשומטו (חולין לא:): **כל להביא לימות המשיח.** שמעוה לזכרה נמי בימות המשיח: **גמ' תמן אמרין.** בבבל[ב]: **לא יתחיל ויאמר.** שהיא פרשת ציצית בלילה. ופי' רש"י ז"ל בפרק היה קורא (יד: ד"ה לא יתחיל) אין לריך להתחיל ויאמר ערבית. ע"כ. ומדאמרינן התם הילכך אנן מתחלינן כיון דמתחלי במערבא, משמע דבקושי התיר ההתחלה, אם לא שיש לנו מקום על מי נסמוך על בני מערבא, [*וכולהו ס"ל כבן זומא דמזכירין יציאת מצרים בלילה,] והכא פליגי, בני בבל סברי כיון דאין מצות ציצית בלילה אין לנו להתחיל ויאמר ערבית, דאם אנו מתחילין אין בנו כח לגלג ולהפסיק בה, ולריך לגמור את כולה כדרכו:

ב) ברכות יב. **ג)** ברכות יב: [תוספתא פ"א הי"ב, מכילתא בא טו ולקו"ש בא ריש בשיטו] **ג)** ברכות כח. [ספרי ראה קל, ולקו"ש ראה תתקד] **ד)** [תנחומא (וקשא) בא יא, מדרש תנאים לדברים טז ג, מדרש אגדה ראה טו ג] **ה)** [פסיקתא זוטרתא בא יג ג, ראה טו ג] **ו)** [ברכות נה: ופסחים פז: ויומא פו: וסוטה יג: ולקו"ש יתרו שפז והושע תקטו בשיטו] **ז)** ברכות יד:

מהר"א פולדא

צהלי ורוני. בברכת רחם יש שאומרים ונתמנה ושמתמנה ככתוב צהלי ורוני וגו' ברוך אתה וכו', ואין בזה משום ברכה פסוק, שהרי אמר ככתוב לומר שכך הבטחתנו, והו"ל כמו ככתוב ואכלת וגו'[א]: **מתני' מזכירין יציאת מצרים.** כלומר פרשת ציצית דכתיב בה אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים, אע"פ שאין ציצית נוהג בלילה, מ"מ בשביל יציאת מצרים שכתוב בה אומרים כל הפרשה: **כבן שבעים שנה.** בש"ס משמע שהיה באמת זקן לערך שבעים שנה, בגבלי בבבלי (כח.) משמע שנולדו לו שורות לבנות בהיותו בן י"ח שנה: **ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים.** אלא אמרו אותו קודם לכן כלו: **גמ' תמן.** בבבלי (יד:): **לא יתחיל.** פרשת ציצית לבתחילה, ואם התחיל גומר כבן זומא:

הערות מהרא"פ

א) כמו שפירשתי הסוגיא הכי פירשה גם מהרש"ש ז"ל בקונטר מופלג והרואה יראה שכיון לאמת שפירשתי: (לוח הטעות ב)

ואם התחיל. לא ילג ויאמר ה' וכו' דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים וכו' כדי להזכיר יציאת מצרים ולא ליציאת, אלא גומרה, שאין ראוי לפסוק ולדלג כיון דהתחיל: ה"ג **ורבנן דהכא אמרו** וכו'. מקילין ולא מיישנין, מפסיק ומדלג. והכי נמי לשון הבבלי (יד:) אמרי במערבא דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' וכו': הכי גרסינן **מתני' פליגא על רבנן דהתם מזכירין** וכו'. והכי נמי פריך בבבלי לדעתם דאמרו דאין צריך להתחיל, גם בכלל דאין צריך לומר אמת ואמונה שאחריה, והא בעינן לאדכורי יציאת מצרים כדתנינן מזכירין יציאת מצרים וכו', ומתרץ דאמר הכי מודים וכו' כדמתרץ לקמיה הירושלמי: **מבית עבדים.** ומסיים בבבלי ועשית עמנו מיסים וגפלאות על היס ושרנו לך, וכתב רש"י ושרנו לך מי כמוך באליס וכו' מלכותך וכו' עד גאל ישראל והשכינו. ע"כ: הכי גרסינן **מתניתין פליגא אדרבנן דהכא.** כלומר גם משנה אחרת משמעה קשיא על רבנן דאמרי ישראל דאמרי ויאמר ומדלג: **בעון.** בני הישיבה, אבין שהיה גדול כדי שאנו נהוג כמותו: **כרבנן דהכא.** דאמרי ישראל דמקילין לדלג. ור' אחייא לא ידע מנהג אביו, ומחלקו שני תלמידיו במנהגו, ר' חזקיה ורבי יוסה: **מסתברא דרבי יוסה.** שהוא אמר האמת, דודאי רבי זעירא כרבנן דבבל היה נוהג: **דרבי זעירא מחמיר.** רגיל היה להחמיר בכל הדברים: **ואינון מחמירין.** רבנן דבבל מחמירין בזה שלא להפסיק ולדלג פרשה שמתחילין: **והוא עביד נהוג** כוותהון. מסתברא הוגל גם בזה כמותם לנהוג: **רבי סימון בשם ר' יהושע בן לוי אמר לא הזכיר תורה בארץ.** בברכת מזון בברכת המזון, ואגב גרירא דמאי דקאמר מתני' פליגא על רבנן דתמן ויאמר אינו נוהג אלא ביום. כלומר דתמן בפ"ב (ה"ל - כ.), וקשיא לרבנן דתמן דס"ל דגומר כל הפרשה. ומשני הס"ק **כל פרשת ויאמר אינו נוהג אלא ביום,** שהרי בהתחלתה כתובה מצות ציצית ואינה נוהגת בלילה, ולפיכך אינהו דאמרי לא יתחיל, אבל אם כבר התחיל ואמר ועשו להם ציצית גומרה משום יציאת מצרים שבה: חמיתון. ראה אותן נוהגין להתחילה להתחיל ולגמור. וקאמר הס"ס ולא שמיע דתמן אמרין לא יתחיל וכלומר דלא כדשמעינן לעיל דרבנן דתמן ס"ל דלא יתחיל להתחילה: היך הוה אבוך נהוג עביד. משום דר' זעירא עלה מבבל לא"י (שבת מא.), ולפיכך שאלו אם היה נוהג כאן כרבנן דהכא או כמנהגו דתמן: **מסתברא דר' יוסה.** כמו שאמר ר' יוסה, מפני שר' זעירא היה נוהג להיות מחמיר על עצמו כמו לאינון מחמירין בבבל והיה מתנהג כוותייהו: **צריך להזכיר יציאת מצרים באמת ויציב.** מפני שיש בה הודאה על החסד שעשה עם אבותינו ועמנו: **מלכות.** מלכותו ואמונתו לעד קיימת, ומלכנו מלך אבותינו: **צריך להזכיר את כולן.** כמולהו תנאי. ולרבי ג"כ לומר טוב ישראל וגואלו כדי לסמוך גאולה לתפילה: **אם לא הזכיר תורה.** בברכת האדם על המזון: **שנייא היא.** התם דקמסדרו לשבחיה דרחמנא מה דהוה מעיקרא שעד שהוא אברהם בחרת בו ושמת שמו אברהם:

ואם התחיל גומר. דכיון דיציאת מצרים יש בה גומרה כולה, [*דגרירא כולה בתר יציאת מצרים]: **ורבנין דהכא.** רבנן דבני מערבא סברי דיכול להתחיל ולהפסיק, והוא דלא אתחיל ועשו להם ציצית, כדמפרש בגמ' דילן (יד:) קסברי בני מערבא ואמרת אליהם לא הוא התחלה עד דאמר ועשו להם ציצית: **ואינו גומר.** דאע"ג דאית בה יציאת מצרים לא מצי לאדכורי כולה: (*מזכירין יציאת מצרים. וקא סלקא דעתין דאם התחילו מזכירין ומשלימין קאמר דיציאת מצרים משיצא) [*מתני' פליגא על רבנין דהכא. דסברי דאינו גומר, אם כן אין כאן הזכרת יציאת מצרים, ומתני' קתני דבעי לאדכורי יציאת מצרים. וכי תימא והא קא מברך אמת ואמונה, יש לומר דסבירא ליה למקשן דאפילו ר' אלעזר בן עזריה מודי דאין לומר אמת ואמונה, דעל מה יאמר, דעל מה שקרא חוזר, וכיון דלא אמר יציאת מצרים על מה יאמר אמת. ולא פריך אבני נזר, דמעיקן לתרוצי דמזכירין דקאמר דאם התחילו מזכירין ומשלימין קאמר, דליציאת מצרים גרירא ואשיבא]: ומתרץ **רב יהודה בשם רב.** לעולם דאפילו מתחיל אינו גומר משום פרשת ציצית, ומאי מזכירין יציאת מצרים דקתני היינו בברכת אמת ואמונה. וס"ל הכא דכיון דלא אמר יאמי ה' אלהיכם אין צריך לומר אמת', אלא דקאמר מודים אנחנו לך וכו'. ולמדנו שלפי הפרשיות שהיו קורין היו אומרים נוסח הברכה שלאחריה, והכי נמי לרבנן [*דר' אלעזר בן עזריה] דסבירא להו אינו חייב להזכיר כלל לא היו אומרים מודים אנחנו לך שהוצאתנו ממצרים, אלא מודים אנחנו לך ה' אלהינו [*שפדיתנו מיד מלכים] וקרעת לנו הים, ועשית לנו נסים וגבורות על הים, [*דכשנקרע הים לפני ישראל בלילה היה, והפודנו מיד מלכים היינו שהציל אברהם מן המלכים בלילה, ויפחד מאפילך בלילה, והיה מאפילך בלילה, ויעקב מלבן בלילה וגדעון בלילה וסנחריב בלילה], ושרנו לך, שירה חדשה, כן תגאלנו מיד ערילים ומיד כל הקמים עלינו, כבתוב (ירמיה לא י) כי פדה ה' את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו ברוך אתה ה' גאל ישראל. ושוב מצאתי להרשב"א ז"ל (יד: ד"ה הא) שדעתו כן: **דתנינן תמן.** בפרק היה קורא (ה"ג - כ:). **ויאמר אינו נוהג אלא ביום.** ולדידהו בלילה נמי אם התחיל [*ויאמר], גומר משום יציאת מצרים: ומשני **כל פרשת ויאמר אינה נוהגת.** דכל המצות הכתובות בתורה פרשה אינן נוהגות כולן **אלא ביום.** אבל מקצתן נוהגות בין ביום בין בלילה: **ולא שמיע דתמן אמרין** וכו' **ורבנין דהכא** וכו'. כלומר וכיון דבני מערבא שרו להתחיל הוו מתחלי, ואינהו סברי דאם התחיל מיגמר שרי הוו נמי גמרי, והכי ס"ל לאביי בגמ' דילן (יד:): דר' זעירא מחמיר. אלא להתחיל. ואינון. בני בבל. מחמרי. שלא להתחיל, ובודאי הוה עביד דהתהלן לאי מתחיל גומר: מלכות. אמת שאתה הוא אדון לעמך: תורה בארץ. בברכת האדם: **לא הזכיר ברית בארץ.** דבפרשת מילה נאמרה מתנת הארץ (בראשית יז ח): **שנייא היא שעד שהוא אברם** וכו'. ומסדר שבחיה דרחמנא, דמעיקרא בחרת בו דהיות שמו אברם, ושמת שמו אברהם:

ר"ש סירילאו

ג) ברכות יד: [בשינוי] **ד)** [לקמן פ"ב ה"ג - כ:] ברכות יג. [פסיקתא זוטרתא שלח סו לט, ילקו"ש ואתחנן תתלו] **ג)** תוספתא פ"ב ה"ל [שמות רבה כב ג בשינוי] **ז)** ברכות [מת: בשינוי] מע. [תנחומא מקצי ה, זהר תרומה קסח: בשינוי] **ה)** ברכות יג. [ובילקוטים רבה מו ח ושם עם ג ולקו"ש לך לך פא ונמאי' מתרעא והס"ש-פ מתרעא כל הענין בשינוי קצת] **ו)** [פסיקתא זוטרתא לך לך יז ה, מדרש אגדה לך לך יז ה, עי' תוספתא פ"ג הי"ד

מהר"א פולדא

מתחיל. לכתחילה, ומדלג פרשת ציצית ואינו גומר לאומרה כולה עם פרשת ציצית, אלא מדלג ואומר אשר הוצאתי וכו': מזכירין וכו'. משמע דצריך שיאמר כל הפרה: מודים וכו'. לא על פרשת ציצית אמרה מתני', אלא שאמר זה הנוסח מודים וכו': **ויאמר אינו נוהג אלא ביום.** ומתן אמרו אם התחיל גומר: **כל פרשת ויאמר אינו נוהג.** והיינו ציצית לפיכך לא יתחיל, אבל התחיל גומר משום יציאת מצרים שבה: חמתון. ראה אותם ולא הקשה להם משמעתייהו, משום דלא שמיע ליה וכו': **מסתברא דרבי יוסי.** רבי יוסי אומר אמת דר' זעירא נוהג כרבנן דתמן, שהם לאומרה, וכ"ז נמי היה רגיל להחמיר בכל דבריו וגם נהג להחמיר כבני בבל שהוא ג"כ מבבל היה: וינון. ואינון: מלכות. בסלו נכון ומלכותו גו': קריעת ים סוף. יש סוף בקעת וכו': **לא הזכיר תורה בארץ.** בברכת המזון בנודה לך ועל תורתך שלמדתנו, כי לא ניתן לאבותינו א"י אלא בשביל התורה דלכתיב ויתן להם וגו': ברית. על בריתך שחתמת בבשרנו: **אם אמר מנחם ירושלים.** שבבר סיים כל הברכה, א"ל להחזיר. ל"א מנחם ירושלים היינו מלכות בית דוד הנופלת, ואם לא אמר אלא בונה קאי אירושלים ממש:

מתני' פליגא על רבנן דתמן ויאמר אינו נוהג אלא ביום. כלתנן לקמן בפ"ב (ה"ל - כ.), וקשיא לרבנן דתמן דס"ל דגומר כל הפרשה. ומשני הס"ק **כל פרשת ויאמר אינו נוהג אלא ביום,** שהרי בהתחלתה כתובה מצות ציצית ואינה נוהגת בלילה, ולפיכך אינהו דאמרי לא יתחיל, אבל אם כבר התחיל ואמר ועשו להם ציצית גומרה משום יציאת מצרים שבה: חמיתון. ראה אותן נוהגין להתחילה להתחיל ולגמור. וקאמר הס"ס ולא שמיע דתמן אמרין לא יתחיל וכלומר דלא כדשמעינן לעיל דרבנן דתמן ס"ל דלא יתחיל להתחילה: היך הוה אבוך נהוג עביד. משום דר' זעירא עלה מבבל לא"י (שבת מא.), ולפיכך שאלו אם היה נוהג כאן כרבנן דהכא או כמנהגו דתמן: **מסתברא דר' יוסה.** כמו שאמר ר' יוסה, מפני שר' זעירא היה נוהג להיות מחמיר על עצמו כמו לאינון מחמירין בבבל והיה מתנהג כוותייהו: **צריך להזכיר יציאת מצרים באמת ויציב.** מפני שיש בה הודאה על החסד שעשה עם אבותינו ועמנו: **מלכות.** מלכותו ואמונתו לעד קיימת, ומלכנו מלך אבותינו: **צריך להזכיר את כולן.** כמולהו תנאי. ולרבי ג"כ לומר טוב ישראל וגואלו כדי לסמוך גאולה לתפילה: **אם לא הזכיר תורה.** בברכת האדם על המזון: **שנייא היא.** התם דקמסדרו לשבחיה דרחמנא מה דהוה מעיקרא שעד שהוא אברם בחרת בו ושמת שמו אברהם:

שינויי נוסחאות

א) **דהכא.** כ"ה בכי"ר וברש"ס ובד"א, וכן הגיה החרדים, וכ"ה בסמוך. בכי"ל ואחריו בד"ר ודפ"ר **דהתם:**
ב) **לשמך.** בכי"ר לך. ברש"ס נוסף **ועשית לנו ניסים ונפלאות על הים ושרנו לך.**
וכעי"ז בבבלי (יד:):
ג) **וגומרין.** ברש"ס וגומרין **ותמה:**
ד) **ר' אחייא.** בכי"ר ר' יוחיי. ברש"ס ר' **אהבה:**
ה) **בבוקר.** בתוספתא (פ"ב ה"א) ובשמות רבה (כב ג) ליתא:
ו) **ר' סימון בשם.** בד"א ליתא:
ז) **שעד.** בבראשית רבה (עח ג) **ספור הוא מספר ואומר** שעד:

הגהות הגר"א

[א] **על רבנן דהכא.** נמחק [וד"ל]:
[ב] **דתמן.** צ"ל **דהכא** [שנו"א פ"ב מ"ב]:
[ג] **ולא שמיע דתמן אמרין.** צ"ל ולית לון מה **דאנן אמרין** דתמן אמרין. פי' דרבנן דהתם שראה אותם מתחילין וגומרין, פליגו ארבנן דהכא וארבנן דתמן [וד"ל]:
[ד] **בעשה ר' לוי.** צ"ל בעשה והי' שמך אברהם ר' לוי [וד"ל]:

תורה אור השלם

א) וַיִּתֵּן לָהֶם אַרְצוֹת גּוֹיִם וַעֲמַל לְאֻמִּים יִירָשׁוּ:
(תהלים קה מד)

ב) בַּעֲבוּר יִשְׁמְרוּ חֻקָּיו וְתוֹרֹתָיו יִנְצֹרוּ הַלְלוּ יָהּ:
(תהלים קה מה)

ג) וְלֹא יִקָּרֵא עוֹד אֶת שִׁמְךָ אַבְרָם וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם כִּי אַב הֲמוֹן גּוֹיִם נְתַתִּיךָ: (בראשית יז ה)

ד) אַתָּה הוּא יְיָ הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בָּחַרְתָּ בְּאַבְרָם וְהוֹצֵאתוֹ מֵאור כַּשְׂדִּים וְשַׂמְתָּ שְׁמוֹ אַבְרָהָם:
(נחמיה ט ז)

ביאור הגרח"ק

ורבנן דהתם. היינו רבנן דארץ ישראל ותמן קרי להו רבנן דהתם: **מתחיל.** לעולם מתחיל בה פסוק אחד ואינו גומר: **מזכירין יציאת מצרים בלילות.** ואילו רבנן דהכא דאמרין דאינו גומר נמצא אינו מזכיר יציאת מצרים, וארבנן דתמן נמי קשיא דהא אמרין לכתחלה לא יתחיל: **מודים אנחנו לך** וכו'. כלומר אומר מודים אנחנו לך ובזה יצא ידי זכירה אבל פרשת ציצית אינו אומר: **ויאמר אינו נוהג אלא ביום.** משמע אינו נוהג כל עיקר אפילו אינו מתחיל: **חמיתון מתחילין וגומרין.** ראה שמתחילין ויאמר וגומרין והיה סבור דרבנן דתמן ס"ל דמתחילין לכתחלה ולא שמיע וכו': **היך הוה אבוך נהוג** וכו'. ר' זעירא היה בבבל וסליק לא"י הלכך בעון קמי בנו איך היה נוהג בפרשת ציצית כרבנן דבבל או כרבנן דהכא: **דר' זעירא מחמיר.** בכל דבר ונוהג כדעת המחמירים ובענין פרשת ציצית הא אינון מחמירין והוא נהיג כוותהון: **צריך להזכיר יציאת מצרים באמת ויציב.** אע"פ שכבר הזכיר בפרשת ציצית חוזר ומזכיר באמת ויציב: **צריך להזכיר בה מלכות.** כמו שאנו אומרים ה' ימלוך לעולם ועד: **לא הזכיר תורה בארץ.** בברכת הארץ כשמברך על המזון לא הזכיר תורה כמו שאנו אומרים ועל תורתך שלמדתנו: **בעבור ישמרו חקיו** וכו'. הלכך אם לא אמר תורה כמו שלא אמר כלל ברכת הארץ: **ברית.** ועל בריתך שחתמת בבשרנו: **שובר בעשה.** דכתיב והי' שמך אברהם הרי עשה: **שעד הוא אברם בחרת בו.** אינו קורא אותו היום אברם אלא אומר בעוד שהיה אברם בחרת בו:

א מיי' פ"ג מהלכות תפילה הלכה ז סמ"ג עשין מו טוש"ע או"ח סי' יח סעי' ח:
ב ג מיי' פ"ח מהלכות קריאת שמע [הלכה ז] טוש"ע או"ח סי' סו סעיף י:
ד [מיי' פ"ז מהלכות תפילה הלכה יז טוש"ע או"ח סימן סו סעיף ז ח]:
ה ו מיי' פ"ג מהלכות ברכות הלכה ג סמ"ג עשין מז טוש"ע או"ח סימן קפז סעיף ג:
ז מיי' שם הלכה ד טוש"ע או"ח סימן קפח סעיף ד:

ודכוותה. ניחמ נמי הקורא לשרה שרי עובר בעשה: הוא. בלבד נצטווה עליה דכתיב (בראשית יז טו) לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה אבל גניה כתיב ולא יקרא עוד שמך אברם לא יקרא בלבד: שני. שם השני ישראל ניתוסף לו להיות לשם העיקר ושם הראשון יעקב לא נעקר ממנו: עד כאן בצדיקים. הוא דמלינו שנקראו בשמם עד שלא נולדו אבל ברשעים זרו רשעים מרחם ולא יזכר שמם. וישמעאל תחילתו לדיק כדדרשינן (ב"ר נג יד) מבאשר הוא שם, וכן אמרינן (ב"ב טו:) שעשה תשובה בסוף ימיו: שלא להזכיר יציאת מצרים לעתיד לבא. והלכך לא דריש לקרא דלמען תזכור כדדרשי חכמים במתני':

הדרן עלך מאימתי

היה קורא בתורה. בזמן ק"ש והוא קורא אותה בתורה: **אם כיון לבו.** לגאת ידי חובת ק"ש יצא: **ואם לאו לא יצא.** וכמ"ד מצות צריכות כוונה (עי' בגלי יג.) שיהא מכוון לצאת ידי חובה. ומ"ד מצות אין צריכות כוונה מפרש אם כיון לבו לקרות, ולאפוקי בקורא להגיה את הספר אם יש בו טעות, דאפי' לקריאה נמי לא מתכוין. אי נמי שהקורא להגיה אינו קורא התיבות כנקודתן אלא קורא ככתיבתן כדי להבין בחסרות ויתירות, ובקריאה כזו לא יצא: **ובפרקים.** מפרש במתניתין לקמן (ה"ג - כ:) מה הן הפרקים: **שואל מפני הכבוד.** שואל בשלום אדם נכבד שראוי להקדים לו שלום: ומשיב. ואין צ"ל שמשיב לו שלום אם הקדים לו: **ובאמצע.** הפרק שואל מפני היראה. אדם שהוא ירא מפניו כגון אביו או רבו, וכל שכן אם מתירא ממנו שלא יהרגהו, ואין צ"ל שמשיב לו שלום, אבל מפני הכבוד לא. הפרק שואל בשלום מי שירא ממנו ומשיב שלום לאדם נכבד:

הוא נצטווה עליה. דכתיב (בראשית יז טו) לא תקרא את שמה וגו'. וגבי אברהם כתיב (שם פסוק ה) לא יקרא: **הראשון לא נעקר ממנו.** שהרי מלינו שקראו הקב"ה יעקב אב"כ ברדתו למצרים, דכתיב (בראשית מו יג) ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב: **אבל ברשעים זרו רשעים מרחם.** עד שלא נולדו הם זריס: **שלא להזכיר יציאת מצרים.** ועל כרחין ליצוי כל לילות אמי: **וקדמוניות אלו המצריים.** שקדמו לראשונות: [**חדשה עתה תצמח.** דפורענות עתידה תמקנה בחוריהן לא שמענו ולא ראינו, אבל הכלייה נעמיס ביחוד.. שמענו ולאינו:] **פגע בו נחש.** דקשה משמיהם שאינו רואה: **הדרך עלך מאימתי קורין בס"ד**

היה קורא בתורה. קודם זמן קריאת שמע התחיל לקרות: **והגיע זמן וכו'.** זמן קריאת שמע משהתחיל כבר לקרות: **אם כיון לבו.** וכשהגיע שם לפרשיותיה כיון לבו למצות קונו: **בפרקים.** בין ההפסקות. ולקמיה (כ:) מפרש להו ומזל: **שואל מפני הכבוד.** שואל בשלום אדם נכבד [ד]שראוי להקדים לו שלום: ומשיב. בגמ' מפרש למאן דאמר: **באמצע שואל מפני היראה.** בתמצע

ולריך להזכיר בתמת ויליב מייתי לה הכא: ודכוותה הקורא לשרה שרי עובר בעשה. בעיא היא, ומשני דלא דהוא לבדו נצטווה ולא אחריס[א]: **הדרן עלך מאימתי**

היה קורא בתורה. פרשת קריאת שמע: **והגיע זמן המקרא.** זמן קריאת שמע: **בפרקים.** בין ההפסקות, ולקמן (ה"ג - כ:) מפרש להו במתניתין: **שואל מפני הכבוד.** שואל בשלום אדם נכבד שראוי להקדים לו שלום: ומשיב. דגלגי יג.) אם הקדימו לו. ובגמרא (בגלי יג.) פריך כיון דשואל פטיטא דמשיב, ומשני זו ואין לריך לומר זו קתני: **באמצע.** הבריכה לו הפרשה: **מפני היראה.** אדם שהוא ירא מפניו שלא יהרגנו, אבל מפני הכבוד לא. עד כאן לשון רש"י. והרא"ש (פי' ה) כתב פירש רש"י מפני הירא אדם שהוא מתיירא שמא יהרגנו, ולא הירא דהא פטיטא שאין לך דבר עומד בפני פקוח נפש, ורבא דאביי ואמו לו רבו משיב מפני הירא, דכתיב (ויקרא יט ג) איש אמו ואביו תיראו, ותנן (אבות פ"ד מי"ג) ומורא רבך כמורא שמים. ע"כ

ודכוותה הקורא לשרה שרי עובר בעשה. הוא נצטווה עליה. ודכוותה הקורא לישראל יעקב בעשה. שני ניתוסף לו הראשון לא נעקר ממנו. ולמה נשתנה שמו של אברהם ושמו של יעקב ושמו של יצחק לא נשתנה. אילו אבותן קראו אותן בשמן אבל יצחק הקב"ה קראו יצחק שנאמר [א]וקראת את שמו יצחק. [ב]ארבעה נקראו עד שלא נולדו ואילו הן יצחק וישמעאל יאשיהו ושלמה. יצחק וקראת [א](את) שמו יצחק. ישמעאל דכתיב [ב]וקראת את שמו ישמעאל. יאשיהו [ג]הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו. שלמה [ד]כי שלמה יהיה שמו. עד כדון בצדיקים אבל ברשעים [ה]זורו רשעים מרחם. [ג]בן זומא אומר עתידין הן ישראל שלא להזכיר יציאת מצרים לעתיד לבוא. ומה טעם. [ו]לכן הנה ימים באים נאם ה' [ז]לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ [א][ח]צפון. אמרו לו לא שיעקר יציאת מצרים אלא מצרים מוסף על המלכיות מלכיות עיקר ומצרים טפילה. [ח]וכן הוא אומר [ט][ב]לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך [ג][ז]אמרו לא שיעקר שם יעקב אלא יעקב מוסף על ישראל ישראל עיקר ויעקב טפל. וכן הוא אומר [ג][ח]אל תזכרו [ה][ח]ראשונות [ז]אלו המצריים וקדמוניות אל תתבוננו אלו המלכיות [ט]הנני עושה חדשה עתה תצמח זו של גוג. [ז]משלו משל למה הדבר דומה לאחד שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב וניצל ממנו התחיל מספר מעשה הזאב ואחר כך פגע בו הארי וניצל מידו [ח]שכח מעשה הזאב התחיל מספר מעשה הארי ואחר כך פגע בו נחש וניצל מידו שכח מעשה שניהם והתחיל לספר מעשה הנחש כך [ח]היו ישראל הצרות האחרונות משכחות את הראשונות:

הדרן עלך מאימתי

יב. [ט]**היה** [א][י]קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיון לבו יצא [ז][ח]ואם לאו לא יצא. [ו]ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב דברי ר' מאיר. ר' יהודה אומר [ב]באמצע שואל מפני היראה

ר"ש סיריליאו

הוא נצטווה עליה. דכתיב (בראשית יז טו) לא תקרא את שמה וגו'. וגבי אברהם כתיב (שם פס' ה) לא יקרא: **הראשון לא נעקר ממנו.** שהרי מלינו שקראו הקב"ה יעקב אב"כ ברדתו למצרים, דכתיב (בראשית מו יג) ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב: **אבל ברשעים זרו רשעים מרחם.** עד שלא נולדו הם זריס: **שלא להזכיר יציאת מצרים.** ועל כרחין ליצוי כל לילות אמי: **וקדמוניות אלו המצריים.** שקדמו לראשונות: [**חדשה עתה תצמח.** דפורענות עתידה תמקנה בחוריהן לא שמענו ולא ראינו, לאבריהם ניגל מן המלכיות, ויעקב מלבן, ול"ע: ג. בגליון כתי"א נוסף אז לכו שאינו מובנה:

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶבֶל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יֹלֶדֶת לְךָ בֵּן וְקָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק וַהֲקִמֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתּוֹ לִבְרִית עוֹלָם לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו: (בראשית יז יט) ב) וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ יְיָ הִנָּךְ הָרָה וְיֹלַדְתְּ בֵּן וְקָרָאת שְׁמוֹ יִשְׁמָעֵאל כִּי שָׁמַע יְיָ אֶל עָנְיֵךְ: (בראשית טז יא) ג) וַיִּקְרָא עַל הַמִּזְבֵּחַ בִּדְבַר יְיָ וַיֹּאמֶר מִזְבֵּחַ מִזְבֵּחַ כֹּה אָמַר יְיָ הִנֵּה בֵן נוֹלַד לְבֵית דָּוִד יֹאשִׁיָּהוּ שְׁמוֹ וְזָבַח עָלֶיךָ אֶת כֹּהֲנֵי הַבָּמוֹת הַמַּקְטִרִים עָלֶיךָ וְעַצְמוֹת אָדָם יִשְׂרְפוּ עָלֶיךָ: (מלכים-א יג ב) ד) הִנֵּה בֵן נוֹלַד לָךְ הוּא יִהְיֶה אִישׁ מְנוּחָה וְהַנִחוֹתִי לוֹ מִכָּל אוֹיְבָיו מִסָּבִיב כִּי שְׁלֹמֹה יִהְיֶה שְׁמוֹ וְשָׁלוֹם וָשֶׁקֶט אֶתֵּן עַל יִשְׂרָאֵל בְּיָמָיו: (דברי הימים-א כב ט) ה) זֹרוּ רְשָׁעִים מֵרָחֵם תָּעוּ מִבֶּטֶן דֹּבְרֵי כָזָב: (תהלים נח ד) ו) לָכֵן הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם יְיָ וְלֹא יֹאמְרוּ עוֹד חַי יְיָ אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם: כִּי אִם חַי יְיָ אֲשֶׁר הֶעֱלָה וַאֲשֶׁר הֵבִיא אֶת זֶרַע בֵּית יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ צָפוֹנָה וּמִכֹּל הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר הִדַּחְתִּים שָׁם וְיָשְׁבוּ עַל אַדְמָתָם: (ירמיהו כג ז-ח) ז) וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים שִׁמְךָ יַעֲקֹב לֹא יִקָּרֵא שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל: (בראשית לה י) ח) אַל תִּזְכְּרוּ רִאשֹׁנוֹת וְקַדְמֹנִיּוֹת אַל תִּתְבֹּנָנוּ: (ישעיהו מג יח) ט) הִנְנִי עֹשֶׂה חֲדָשָׁה עַתָּה תִצְמָח הֲלוֹא תֵדָעוּהָ אַף אָשִׂים בַּמִּדְבָּר דֶּרֶךְ בִּישִׁמּוֹן נְהָרוֹת: (ישעיהו מג יט)

שינויי נוסחאות

א) **את.** במקרא ובכי"ר וברש"ס ליתא:
ב) **בן זומא אומר וכו' ומה טעם לכן הנה.** בתוספתא (פ"ה הי"ב) ובבבלי (יב:) **אמר להם בן זומא לחכמים וכי מזכירים יציאת מצרים לימות המשיח הרי הוא אומר לכן הנה:**
ג) **לא יאמר.** במקרא ובבבלי (שם) **ולא יאמרו:**
ד) **צפון.** במקרא **צפונה:**
ה) **וכן הוא אומר.** בתוספתא (שם) **כיוצא בו.** בבבלי (שם) **כיוצא בו אתה אומר.** וכ"ה בסמוך:
ו) **אמרו.** בכי"ר ובתוספתא (שם) ובבבלי (שם) וברש"ס ליתא:
ז) **אלו המצריים וכו' אלו המלכיות.** ברש"ס **אלו המלכיות** וכו' **אלו המצריים.** בתוספתא (שם הי"ג) **אלו עול המלכיות** וכו' **אלו עול המצריים.** בבבלי (שם) **זה שעבוד מלכיות** וכו' **זו יציאת מצרים:**

הגהות הגר"א

(א) **צפון.** צ"ל **צפונה** [רד"ל]:
(ב) **לא יקרא שמך** וכו' **שמך.** צ"ל **לא יעקב יאמר עוד שמך** [בראשית לב כט] [רד"ל]:
(ג) **אמרו.** נמחק [רד"ל]:
(ד) **ראשונות אלו המצריים וקדמוניות וכו' אלו המלכיות.** צ"ל **ראשונות אלו המלכיות וקדמוניות** וכו' **אלו המצרים** [רד"ל]:
(ה) **שכח מעשה הזאב.** נמחק [רד"ל]:
(ו) **היו.** נמחק [רד"ל]:
(ז) **ואם לאו לא יצא.** נמחק [שנו"א]:

הגהות וציונים

א. בכת"י החרדים העתיק הסופר בטעות את נוסח הירושלמי בטור שבו הפירוש ולא הוסיף החרדים לפרש המימרא של בן זומא:
ב. בגליון כתי"ל נוסף ראשונות אלו המלכיות.

מהר"א פולדא

לשרה שרי כו'. קשיא היא: הוא. אברהם: **אלו אבותם** קראו אותן. פליגא דממלכא שהביא רש"י ז"ל בתולדות (כה טו), ויקרא שמו יעקב הקב"ה קראו ק, אלא ס"ל כיש אומרים (שם): **עד כדון.** עד השתא בזמן בצדיקים אבל ברשעים וכו', וישמעאל לדיק היה בשעה שיצא מרחם, לאפוקי עשו כתיב ביה זורו וגו': **בן זומא אומר וכו'.** פליג אדרבנן דמוקי להו לקרא דכל ימי חייך לימות המשיח, ואמר חיין מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח: **וכן הוא אומר לא יקרא עוד שמך יעקב.** דברי בן זומא הן שמבית ראיה לדבריו, מה התם עוד לומר שלא יקרא תו לגמרי יעקב, ה"נ לא יאמר עוד וכו' שלא יאמרו לגמרי, וכבנן השיבו גם ביעקב לא נעקר וכו':
הדרן עלך מאימתי
היה קורא בתורה. פרשת ק"ש כדי להגיהה: **והגיע זמן ק"ש, אם כיון לבו נקריאה יצא: בפרקים.** בהפסקות בין הברכות ובין הפרשות ומתני' מפרש להו: [א]**שואל.** שאילת שלום מפני הכבוד, לאדם נכבד שחייב בכבודו כגון רבו וכיולא בו: **ומשיב** לאדם נכבד השואל בשלומו יכול להשיב אפי' באמצע ברכה או פרשה: **מפני היראה.** אדם שירא ממנו שלא יהרגנו:

הערות מהרא"פ

א) כל הדיבור הזה [וה"ה משיב] פירושו לפי הלכתא דמפני הכבוד: (לוח הטעות ח)

ביאור הגרח"ק

ודכוותה. מיבעיא ליה ודכוותה וכו': **הוא נצטווה עליה.** אברהם דכתיב לא תקרא שמה אבל לא נאסר על אחרים: **שני ניתוסף לו.** ישראל ניתוסף לו אבל לא נעקר ממנו שם יעקב דהא חזור וקורא אותו יעקב בפ' וישב דכתיב ויאמר אלקים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב: **אילו אבותן קראו אותן בשמן.** ונשתנה ע"י הקב"ה אבל יצחק מתחלה קרא אותו הקב"ה: **עד כדון בצדיקים.** קורא אותם קודם שנולדו: **מרחם.** אבל לא קודם שיולדו: **אלא מצרים מוסף.** כלומר מלכיות עיקר ומצרים מוסיף עליו כלומר טפילה וכדמסיים: **הדרן עלך מאימתי**
היה קורא בתורה. פ' ק"ש: **אם כיון לבו יצא.** אם כיון לבו לצאת ידי חובתו יצא והיינו למ"ד מצוות צריכות כוונה ולמ"ד א"צ כוונה ה"פ אם כיון לבו לקרות התיבות כהלכתן בנקודתן ולא כקורא להגי' שקורא אותן ככתיבתן כדי לדקדק בחסירות ויתירות הכי אוקמוה בגמ' בבלית אבל בירור' אית דמפרש אם כיון לבו בפירוש המלות דק"ש בלא כונה לא יצא: **ובפרקים.** בין פרק לפרק כגון בין שמע לוהיי' אם שמוע כדמפרש לה להלן במתני': **שואל מפני הכבוד.** מפסיק ושואל בשלום אדם נכבד שראוי להקדים לו שלום: **ומשיב.** שלום אם הקדימו לו משיב מפני הכבוד: **ובאמצע.** הפרק: **מפני היראה.** אדם שהוא ירא מפניו אם לא ישאל לו שלום: **ומשיב.** מפני היראה:

[יב. - ה"א]

לשונו. וכן השיב הרשב"ץ (מ"ל) סי' שכא: **גמ' אמר ר' בא זאת אומרת ברכות אין מעכבות.** מתניתין דקתני דהקורא בתורה וכיוון בקריאתה בקריאת שמע יצא, משמע אע"פ שלא אמר ברכותיה, מדלא קתני אם כיון לבו ואמר ברכותיה יצא. וכתב הרשב"ץ בתשובה (מ"ל) סי' שי"ט על ירושלמי זה, ומיהו מוזר ואומר ברכות, ובפני עצמן בלא קריאת שמע שכבר יצא. ואע"פ שברכות לפני קריאתה נתקנו, לאו ברכות של קריאת שמע הם כדי שתאמר היאך יברך שלא על הקריאה. וכן הסכימו כל הגאונים, שהרי אינו מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו לקרות את שמע או נותן התורה כדרך שתקנו בקריאת התורה או בקריאת מגילה, ולפיכך אף על פי שיצא ידי קריאה, ידי ברכות לא יצא, וחוזר הוא וקורא ברכות בפני עצמן. עכ"ל. למדת מדבריו דהא דאמר הכא ברכות אין מעכבות, את הקריאה קאמר, דבעוד דלא בירך [לא הוי כאילו לא קרא, אלא (עכ) ידי הקריאה יצא בלא ברכות. ולא הוצרך לומר כן אלא למאן דאמר קריאת שמע דרבנן (בבלי כא.), אבל למאן דאמר דאורייתא פשיטא דיצא ידי קריאה, שהתורה לא חייבה ברכות עליה: התיבון ואינו מפסיק. לא גרסינן הכא אמר ר' יוסה, אלא מיד גרסינן התיבון ואדרבי בא פריך, היכי יצאת ממתניתין דברכות אין מעכבות, דילמא לעולם מעכבות, ואי משום דלא הזכירה המשנה ברכות, הא על כרחך צריך להפסיק באחד ולהאריך בדלי"ת כדי שימליכהו בשמים ובארץ ובארבע רוחות העולם כדלקמן, ואם לא הפסיק לא יצא. ואע"ג דתנן בפ"ד דפסחים (מ"ח) דאנשי יריחו היו כורכין את שמע ולא מיחו בידם חכמים, ופירש ר' מאיר התם בברייתא כורכין שלא היו מפסיקין בין אחד לברוך שם, הא כתבו שם המפרשים אע"ג דלא מיחו לא מודו להו אלא ס"ל דלא יצא מי שלא הפסיק והאריך באחד. ואפילו הכי לא תני במתניתין אם הפסיק וכיון לבו אלא היה קורא וכו' אם כיון וכו', משמע דבכיון לבו לצאת דרך קריאתו, והא ליתא ודאי אלא שהמשנה קצרה במובן, והכא גבי ברכות נמי אפשר דמעכבות והמשנה קצרה במובן: **ולא תניתה.** ולא שנאה רבי במשנה להפסקה: **והכא צריך לברך.** כלומר והכא נמי אני אומר לך דאע"ג דלא שנאה רבי צריך לברך ואם לא בירך לא יצא, דברכות מעכבות קריאת שמע, דמצוה מדלא דרבנן היא קריאת שמע בברכותיה: הכי גרסינן הכא אמר רבי יוסה אם אומר אתה שהוא צריך לברך בירך צריך שיכוין לבו בכולן. נשמעינה מן הדא ר' אחי אמר משום רבי יהודה אם כיון לבו בפרק ראשון אע"פ שלא כיון את לבו בפרק שני יצא, זאת אומרת צריך לכוין את לבו בכולן וכו'. ורבי יוסה לאו מימרא הוא דקאמר אלא בעיא הוא דקא בעי, אם תמצא לומר לעולם ברכות מעכבות ולצאת ידי קריאת שמע צריך הוא לומר ברכות מי אמרינן דדין ברכות כדין קריאת שמע וכי היכי דתנן בק"ש אם כיון לבו יצא דמשמע בכולה הכי נמי בברכותיה צריכות כוונה, או דילמא ברכות לא חמירי כקריאת שמע ובלי כונה בהן נמי יצא:

ר"ש סיריליאו

הברכה או בתמצע הפרשה שואל מפני מורא אביו או רבו[א], דתנן (לעיל פ"ד מ"ג) ומורא רבך כמורא שמים, [*דהכי מפרש לה בגמ' (יט.)]: **גמ' אם אומר את שהוא צריך לברך.** ולא יצא אלא אם מברך, ולא תמוה לדיוקא דר' בא, ותימר דהכי קתני מתני' אם בירך וכיון לבו ומתני' מסרה היא, מי יימא דצריך לכוין לבו בכל הפרשיות, ולקמן פשיט לה: **דהתיבון.** כלומר שכבר הקשו הראשונים עלה (*דהכיא) [*דתמני'][ב] **ואינו מפסיק ולא תניתה.** דהא תניא לקמן (יט.) אם הפסיק בה כדי לגמור את כולה לא יצא, והיכי קתני [הכא] יצא, דהא מפסיק בה [*כדי לגמור את כולה] כיון שקורא כסדר המורה, אלא על כרחך מסרה היא, ולא שנה התנא זה הדין, וכך רצוי לומר, אם כיון לבו ולא הפסיק כדי לגמור את כולה יצא, והכי נמי לענין ברכות אפשר דיימא נמי דתסרה היא, ולעולם צריך לברך, ודלא כר' בא: **ותימר דצריך לכוין לבו בכולן.** השתא הדר ר' יוסי לאסוקי בעיא דיליה, דלעולם [*דבעי בדוכי ומתניתין מסרה ולא מיישיע לדיוקא דר' בא, מי] יימא דצריך לכוין לבו בכל הפרשיות. ומסיק דלא בעי כווני אלא בפרק ראשון ומו לא:

מהר"א פולדא

גמ' **זאת אומרת שאין הברכות מעכבות.** מדלא תני נמי אם בירך שהרי קורא להגיה ולא בירך ש"מ שאין הברכות מעכבות, דאי מעכבות ליתני אם בירך, כמו דתני אם כיון לבו דמן הסתם בלא כונה מיירי דהא בקורא להגיה מיירי ולפיכך הוצרך לשנות אם כיון, הכא נמי הוה ליה לשנות אם בירך דמן הסתם בלא ברכה מיירי, אלא ש"מ שאין הברכות מעכבות: **א"ר יוסי אם אתה אומר שהוא צריך לברך בירך צריך שיכון בכולן.** אין לפרש דה"ק אם אתה אומר צריך לברך בירך לכוין בכולן ואמן קיים לן שאינו צריך לכוין בכולן אם כן ש"מ שאין צריך לברך ור' יוסי מסייע ליה לרבי בא, דא"כ האיך אמר בסמוך זאת אומרת צריך לכוין בכולן, דאין זה סוגיית הש"ס להגיה עיקר הקושיא ולומר זאת אומרת בהיפוך. ובאיתי בשדה יהושע שכתב מהרש"ס שהיא בעיא אם צריך לכוין בכולן או לא, משום דקשיא ליה הא דמסיק נשמעינה מן הדא ואין שייך לומר נשמעינה אלא על הבעיא, ולכך גרס בסמוך במקום זאת אומרת ותימה וגרס נמי דהתיבון, דבלא"ה לא מתישב ליה הא דסידר הש"ס מילתיה דר' יוסי בין מילתיה דרבי בא ובין התיבון, ולכך הוצרך לגרוס דהתיבון ויהיה הכל ממילתיה דר' יוסי עד נשמעינה, ולדבריו צריך נמי לגרוס בעי רבי יוסי. אבל לגרסת הספרים משמע דלא מספקא ליה אלא אי צריך לברך או לא, אבל הא פשיטא ליה דצי צריך לברך צריך לכוין בכולן, ומשו"ה אמר נמי זאת אומרת בסמוך, והייט טעמא נמי שסידר לר' יוסי קודם התיבון כדי לאסוקי עליה ג"כ זאת אומרת כו'[א]. וע"ל הא דקאמר בתר הכי נשמעינה מן הדא, ר"ל דמהא אשמועינן שהעיקר כרבי בא, ואע"ג שאין זה סוגיית הש"ס מ"מ לפי הגירסא שלפנינו ע"כ הכי מתפרש, ואתי שפיר לפי גירסת הספרים שלפי המסקנא קיימא הא דרבי בא להלכה, וכן כתבו הראשונים (רשב"ץ יג.) בשם הגאון, אבל לגירסת מהרש"ס ע"כ ליתא לדרבי בא וכן כתב הוא שם בהדיא. ואתיא נמי שפיר הא דקאמר נשמעינה וכו', ולגירסת מהרש"ס קשה דילמא רבי אחא בשם רבי יהודה ס"ל דאין צריך לברך: **ואינו מפסיק.** כתמיה. וכי אין הקורא הזה פוסק מפרשה ראשונה לשנייה כדי לגמור כל הק"ש, שהרי הפרשיות רחוקות זו מזו בתורה, ולמה לא תנא התנא ובלבד שלא יפסיק כדי לגמור את כולה וכמו שאמרו לקמן (יט.). בשם ר"י הגלילי, אלא אע"ג דלא תנא הפסקה אפ"ה אמתא כן הוא דהפסקה מעכבת, הכא נמי לענין שצריך לברך אע"ג דלא תנא לה צריך לברך ותני ושייר:

הערות מהרא"פ א) ליתנא אחריתא שסידר ליה לר"י כאן דבלאו הכי לא מצי למסיק נשמעינה וכו'. ועיקר: (לוח הטעות ב)

ביאור הגרח"ק **גמ' זאת אומרת שאין הברכות.** ברכות ק"ש מעכבות ואפי' קרא ק"ש בלא ברכותיה יצא דהא הכא היה קורא בתורה ק"ש דרך למודו ולא קתני שהיה קורא הברכות ואפ"ה אם כיון יצא: [ה"ג **התיבון ואינו מפסיק ולא תניתה והכא אע"ג דלא תניתה צריך לברך. א"ר יוסה** וכו', ובסמוך ל"ג לה] **התיבון.** לר' בא ומאי ראיה דאי מדלא קתני במתני' שבירך תחילה: **ואינו מפסיק.** והא במתני' פ"ק דשבת (ט:) דתנן מפסיקין לק"ש ואין מפסיקין לתפילה והתם בנכנס לסעודה מיירי ומי אינו מפסיק נמי לברכות ק"ש: **ולא תניתה.** התם אלא מפסיקין לק"ש ואפ"ה אמרינן דאף ברכותיה בכלל, וה"נ אע"ג דלא תניתה, הכי קאמר אם כיון לבו ובירך תחילה יצא: **אם אומר את שהוא צריך לברך** וכו'. אם אתה אומר שלא יצא אלא אם בירך א"כ מאי קאמר אם כיון לבו, וכיון דבירך תחילה פשיטא נותן לבו לקרותה ופשיטא קמכוין לשם מצוה, דס"ל להך מקשן דהא דקאמר במתני' אם כיון לבו בכונה לשם מצוה קאמר, אלא ע"כ אינו מברך, והא קמ"ל שאם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא: **זאת אומרת צריך לכוין את לבו בכולן.** דאם כיון לבו דקתני משמע בכולה, דס"ל דכיון לבו דמתני' במכוין פירוש המלות מיירי, זאת אומרת דק"ש צריך לכוין פרוש המלות בכולן ואם לאו לא יצא:

שינויי נוסחאות

א] **ר' בא.** באו"ז (ח"א הל' ק"ש סי' לא) ר' **אבין**:
ב] **מעכבות.** בשו"ת הרשב"א (ח"א מז) ובשלטי הגבורים (יג. אות מ) מעכבות **זו את** זו:
ג] **בירך וכו' בכולן.** ברש"ס מילת 'בירך' ליתא. בספר הנר (יג.) **יבריך כמו שכיון את לבו בכולה**:
ד] **התיבון.** ברש"ס **דהתיבון**:
ה] **זאת אומרת.** ברש"ס ותימר:

הגהות הגר"א

[א] אמר ר' יוסה וכו' בכולן. צריך להיות אחר התיבון וכו' צריך לברך [רד"ל ושערי ירושלמי]:
[ב] **זאת אומרת וכו' נשמעינה.** כאן צריך לגרוס אמר ר' יוסי **זאת אומרת צריך לברך. בירך צריך לכוין בכולם את לבו נשמעינה** [רד"ל ושערי ירושלמי]:

הגהות הגרח"ק

(א) אמר ר' יוסה וכו' בכולן. צריך להיות אחרי התיבון וכו' צריך לברך [חרדים]:

הגהות וציונים

א. בגליון כתי"א נוסף מוגהק:
ב. בגליון כתי"א נוסף דהוו סגרי דלא יצא אלא אם כן קרא כל הפרשיות:

רידב"ז

אמר ר' בא זאת אומרת שאין הברכות מעכבות. פי' דאם לא כן מאי מהני בשכיון לבו הא לא בירך וברכות מעכבות ולמה לא תני התנא דיבר, ע"ז **אמר ר' יוסי אם אומר את שהוא צריך לברך בירך צריך שיכוין את לבו בכולן** פי' דר' יוסי מילתא באנפי נפשיה קאמר דאם תימר שצריך להפסיק מתורה ולברך דמפסיקין לק"ש ומפסיק ומברך א"כ לפי זה שמעינן הדין בהיה קורא בתורה והגיע זמן המקרא דצריך להפסיק מתורה ולקרות כל הפרשיות שבק"ש בכונת לצאת י"ח דהא בין פרשה לפרשה איכא כמה פרשיות בשיעור כדי לגמור כולה ועל כרחך דצריך להפסיק ולקרות כל הפרשיות רצופין בזה אחר זה ולא מהני מה שיקרא בתורה ועומד בפרשה של ק"ש שיכוין את לבו דהא צריך לכוין בכל הפרשיות וע"כ דמפסיק בתורה ויקרא ק"ש כמו דמפסיק לברך, וע"ז **התיבון ואינו מפסיק** בתמיה והא קי"ל דבאמת מפסיק דמפסיקין לק"ש והיה לו להתנא למיתני היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא מפסיק וקורא ק"ש. **ולא תניתא** א"כ הוא הדין לענין ברכה דבאמת צריך להפסיק ולברך ורק התנא לא תני לה וא"כ אין ראיה ממתני' להא דר' בא. ועל זה קאמר הגמ' **זאת אומרת צריך לכוין את לבו בכולן** בניחותא, פי' דמוכח מכאן דצריך לכוין בכל הג' פרשיות דכן מוכח מהאי מימרא דר' יוסי.

ומשיב מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם: גמ' היה קורא בתורה וכו': אמר [א]ר' בא [ב]זאת אומרת [ב]שאין הברכות [ב]מעכבות. [(א)(א)]אמר ר' יוסה אם אומר את שהוא צריך לברך [ג]בירך צריך שיכוין את לבו בכולן. [ד]התיבון ואינו מפסיק ולא תניתה והכא אף על גב דלא תניתה צריך לברך [ב][ה]זאת אומרת צריך לכוין את לבו בכולן.

ומשיב מפני הכבוד [א]ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם. **גמ'** [א]**ר' בא** [ב]**זאת אומרת** [ב]**שאין הברכות** [ב]**מעכבות.** [(א)(א)]**אמר ר' יוסה אם אומר את שהוא צריך לברך** [ג]**בירך צריך שיכוין את לבו בכולן.** [ד]**התיבון ואינו מפסיק ולא תניתה והכא אף על גב דלא תניתה צריך לברך** [ב][ה]**זאת אומרת צריך לכוין את לבו בכולן.**

מעכבות, א"כ ודאי הוא שאם בירך שצריך שיכוין את לבו בכל הג' פרשיות, שהרי אם אפי' הברכות מעכבות פשיטא הוא דכל ג' הפרשיות מעכבות (1)עד שיכוין לבו בכולן לצאת ידי חובתו, והשתא קשיא על עיקר דיוקא דידך דלמשי: **התיבון.** על הא דיוקא דר' בא: **ואינו מפסיק ולא תניתה.** וכי אינו מפסיק הוא בין פרשה של ק"ש לפרשה אחרת שבה, שהרי הוא קורא בתורה כסדר וכמה וכמה פרשיות איכא בין חדא פרשה של ק"ש לאחרתה, ואפ"ה לא תניתה להאי דינא במתניתין, וזה היה צריך התנא להשמיענו דהא איכא למ"ד לקמן (יט.) שאם הפסיק בק"ש כדי לקרות את כולה לא יצא ידי חובתו: **והכא אע"ג דלא תניתה צריך לברך.** כלומר והשתא הכא נמי לענין הברכות, מנא לך למידק שאין מעכבות מדלא קתני לה במתניתין, הרי לא קתני נמי מדינא דהפסקה מידי, ועל כרחך לומר דלא קתני הכא אלא מה דשייך לגופא דדינא דאין הקורא כדרכו יוצא ידי חובה עד שיכוין לבו לצאת, ומברכות ומהפסקה לא איירי הכא מידי, ולעולם אימא לך שצריך הוא לברך: **זאת אומרת צריך לכוין את לבו בכולן.** השתא שואל הש"ס, למאי דקאמר בירך צריך וכו', אי דנקטינן הכי בתמת לדינא שעד שיכוין בכולן ואע"ג דלא משכחת לה בלא הפסק בין פרשה לפרשה, הא לא קשיא מידי דאימא אין הכי נמי שצריך שיקרא פרשה שניה אח"כ מיד בלא הפסקה וכן פרשה השלישית, דהא קאמרת דלא איירינן הכא מדינא דהפסקה ולא איירי התנא אלא מדינא דכוונה, ואם כן מי נימא עד שיכוין בכולן:

א [מיי' פ"ב מהלכות קריאת שמע הלכה טו סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סו סעיף א]:
ב [טוש"ע או"ח סימן ס סעיף ב]:

נישמעינה מן הדא דר' אחי וכו'. בתוספתא פ"ג (ה"ג) דעיקר הכוונה בפרק ראשון הוא וכדמפרש ר' מנינא טעמא דכל מה שכתוב בפרק ראשון ואהבת וגו' ושננתם וקשרתם כתוב בפרק שני וכבר יצא י"ח בכוונת פרק הראשון: מעתה וכו'. ולמה קורין לפרק השני: הראשון ליחיד. דהכל הוא בלשון יחיד ובפרק השני נאמר בלשון רבים לציבור: והראשון לתלמוד. שאינו מפורש בו כל כך מעשיית המצות כמו בזהיר אם שמוע תשמעו אל מצותי כמו שהוא למעשה: ותני. בברייתא כן ושננתם מפסוק הזה ואילך די בשיון לבדו: מה. שאלה היא וכי אם היה יושב צריך הוא לעמוד. ונקמר דלא כן הוא אלא אם היה מהלך צריך הוא לעמוד: ובלבד בד. אבל בשלא"ך לא יאריך כלל וכן במי"ם לא יאריך כל כך: הוה מאריך סגין. הרבה יותר מדאי: ולינא חמי לרבי. אינו רואה לרבי כשהוא לומד עם התלמידים שהוא מקבל עליו עול מלכות שמים. ומ"ל כשאתה רואה אותו נותן ידו על פניו אז הוא אומר פסוק הראשון ומקבל עליו עול מלכות שמים: לית איפשר דלא יטי מילה. אי אפשר שלא יטנה לאיזה דבר בשמועה שהוא שונה שלא יהא מוזכר מילאת מלריס לפי שהוא מהדר אחר זה: לית הדא אמרה. וכי לאו ש"מ ממילתיה דרבי שאינו צריך כוונה אלא בפסוק הראשון בלבד שהרי ר' חייא בר אבא אמר אם אין לך צריך כוונה אלא שלשה פסוקים הראשונים בלבד. מה אם אתה יושב עומד. בתמיה, מה אתה אומר, אם וכו', אדרבה יומר אדם מכוון מיושב מבעומד: ומשני לא אלא אם היה מהלך עומד. דבעומד מכוון טפי ממהלך לטרוד בהילוכו, וכן כתבו התוס' (יג: ד"ה על) והרא"ש (פ' ג): רב שאיל לר' חייא רבה לינא חמי. לית אנא חמי. ובגבלי בפרקין (יג:) מייתי לה, ופי' רש"י לא חזינא ליה דמקבל עול מלכות שמים, שהיה שונה לתלמידיו קודם זמן קריית שמע, וכשהגיע הזמן לא ראיתיו מפסיק: א"ל כד תחמיניה יהיב ידיה על אנפוהי. כתב הרא"ש (שם) יש אומרים הא דאמרן לעיל כדי שימליכהו בשמים וארך היינו במתשבה, ויש אומרים שירמוז בעיניו בשעה שימליכהו בשמים ובארבע רוחות, ולכך היה רבי מעביר ידיו על עיניו אלא יראוהו כשהוא מרמז. ויש לדחות שמפני שהיה יושב במוך הלבור היה מעביר ידיו על עיניו כדי שיוכל לכוין: מקבל עליו עול מלכות שמים. ובגבלי (שם) אמר בר קפרא דאינו אומר. וכתב הרא"ש (שם) מיירי כגון שעבר זמן קריית שמע קודם שגמר למודו. ומ"ת כיון דבעינן שיקרא כולה למה לא הפסיק לקרותה, דאפילו מי שתורתו אומנתו תנן (שבת פ"ט מ"ב) דמפסיק לקריית שמע. וי"ל דהני מילי אדם שלומד לבדו, אבל מי שלומד ברבים אין לו להפסיק. עכ"ל: א"ל לית אפשר דלא יטי מילה. לשון הבגבלי (שם) מהדר רבי אשמעתא דאית בה יציאת מצרים ואמת ויציב. ע"כ. והכא הכי פירושה אי אפשר שלא היה מטה הדבר ביום לבוא לידי הלכה שמזכיר בה יציאת מצרים: לית הדא אמרה וכו'. הא דרבי, דאי צריך כוונה בשאר קריית שמע זו תורה וזו תורה ולא היה מניח תורה תביבה שצריכה כוונה בעבור תורה שאין צריכה כוונה, ולמה אומרים העולם דעד ושננתם צריך כוונה, מהיכן יצא להם:

ר"ש סיריליאו

כל מה שכתוב בזה כתוב בזה. ומו לא בעינן ליה: הראשון ליחיד. דבלשון יחיד כתובה פרשה ראשונה, ושניה כתובה בלשון רבים: והשני למעשה. דכתיב (דברים יא יח) ושמתם את דברי אלה על לבבכם, וקשית לן אלה על לבבכם ולא שאר מצות על לבבכם, והא כתיב (שם לב מו) שימו לבבכם לכל הדברים אשר אני מעיד בכם היום אשר תצוה את בניכם לשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת, ומפרש ר' יצחק בגמ' דילן (יג:) במצות תפילין הכתוב מדבר דבעי שיהא כנגד הלב: עד כאן לכוונה. עד על לבבך שלמי שלשה פסוקים: מה אם היה יושב עומד. בתמיהה, דאטו איכפל תנא לאשמועינן כבית שמאי: שאם היה מהלך עומד. שאם היה מהלך ותתמיל בק"ש, צריך שיעמוד על סוף מקרא השלישי ואחר כך יהלך. ודוקא לענין מהלך בדרך, אבל לענין עוסק במלאכה צריך להתבטל ממלאכתו עד תשלום פרק ראשון, כמו שכתב הרי"ף ז"ל (ע. מהר"ר): לינא חמי. לית אנא חמי לרבי, שהיה שונה לתלמידיו קודם זמן ק"ש, וכשהגיע הזמן לא ראיתיו מפסיק: [לית אפשר] דלא ייתי מילה. אי אפשר שלא יבא ענין לדבר בו ענין ליאתת מצרים: לית הדא אמרה וכו'. דהא רב ור' חייא לא מיירו אלא בקבלת עול מלכות שמים, אם כן אינו אלא במקרא הראשון:

נישמעינה מן הדא [6]ר' אחי אמר משום ר' יהודה אם כיון לבו בפרק ראשון אף על פי שלא כיון לבו בפרק שני [8]יצא מה בין פרק ראשון ומה בין פרק שני אמר ר' חנינא יב: כל [9]מה שכתוב בזה כתוב בזה מעתה לא יקרא אלא אחד אמר [10]ר' עילא הראשון ליחיד והשני לציבור [11]והראשון לתלמוד והשני למעשה. בר קפרא אמר [12]אין לך צריך כוונה אלא שלשה פסוקים הראשונים בלבד ותני כן [13]ושננתם עד כאן לכוונה מיכן ואילך לשינון. ר' חונה [14]ר' אורי רב יוסף רב יהודה בשם שמואל [15]צריך לקבל עליו [16]מלכות שמים מעומד. [17]מה אם היה יושב עומד. לא [18]אם היה מהלך עומד. תני [19]צריך להאריך באחד. [20]רב נחמן בר' יעקב אמר [21]ובלבד בדל"ת. סומכוס [22]בר יוסף אמר [23]כל המאריך באחד מאריכין לו ימיו ושנותיו בטובה. ר' ירמיה הוה מאריך סגין. אמר ליה ר' זעירא לית את צריך כל הכין אלא [24]כדי שתמליכהו בשמים ובארבע ובארבע רוחות העולם. רב שאיל לר' חייא רבא [25]לינא חמי לרבי מקבל עליו עול מלכות שמים. אמר ליה כד תחמיניה [26]יהיב ידיה על אפוהי [27]הוא מקבל עליו עול מלכות שמים. אמר ליה [28]ואינו צריך [29]להזכיר יציאת מצרים. אמר ליה לית איפשר דלא [30]יטי מילה. ר' טביומי שאל לר' חזקיה לית הדא אמרה [31]שאין לך צריך כוונה בג' פסוקים הראשונים:

לא יקרא אלא אחד: מה בין פרק ראשון וכו'. דאמר דידי שני יצא, ידי שלישי לא יצא: לא יקרא אלא אחד. לאו דוקא, דהא צריך לקבל עול מלכות שמים בראשון, אלא לא יקרא אלא ראשון קאמר: הראשון ליחיד ולתלמוד. ומכל מקום די בכיון בראשון, דכל אדם יחיד הוא ותלמוד מביא לידי מעשה: בר קפרא אמר אין לך צריך כוונה אלא שלשה פסוקים הראשונים בלבד. בר קפרא תנא הוא, ופליג אר' יהודה המצריך כוונה בשתי פרשיות: שלשה פסוקים הראשונים. עד על לבבך: מה אם אתה יושב עומד. בתמיה, מה אתה אומר, אם וכו', אדרבה יומר אדם מכוון מיושב מבעומד: ומשני לא אלא אם היה מהלך עומד. דבעומד מכוון טפי ממהלך לטרוד בהילוכו, וכן כתבו התוס' (יג: ד"ה על) והרא"ש (פ' ג): רב שאיל לר' חייא רבה לינא חמי. לית אנא חמי. ובגבלי בפרקין (יג:) מייתי לה, ופי' רש"י לא חזינא ליה דמקבל עול מלכות שמים, שהיה שונה לתלמידיו קודם זמן קריית שמע, וכשהגיע הזמן לא ראיתיו מפסיק: א"ל כד תחמיניה יהיב ידיה על אנפוהי. כתב הרא"ש (שם) יש אומרים הא דאמרן לעיל כדי שימליכהו בשמים וארך היינו במתשבה, ויש אומרים שירמוז בעיניו בשעה שימליכהו בשמים ובארבע רוחות, ולכך היה רבי מעביר ידיו על עיניו אלא יראוהו כשהוא מרמז. ויש לדחות שמפני שהיה יושב במוך הלבור היה מעביר ידיו על עיניו כדי שיוכל לכוין: מקבל עליו עול מלכות שמים. ובגבלי (שם) אמר בר קפרא דאינו אומר. וכתב הרא"ש (שם) מיירי כגון שעבר זמן קריית שמע קודם שגמר למודו. ומ"ת כיון דבעינן שיקרא כולה למה לא הפסיק לקרותה, דאפילו מי שתורתו אומנתו תנן (שבת פ"ט מ"ב) דמפסיק לקריית שמע. וי"ל דהני מילי אדם שלומד לבדו, אבל מי שלומד ברבים אין לו להפסיק. עכ"ל: א"ל לית אפשר דלא יטי מילה. לשון הבגבלי (שם) מהדר רבי אשמעתא דאית בה יציאת מצרים [ופרש"י] במקום פרשת ציצית ואמת ויציב. ע"כ. והכא הכי פירושה אי אפשר שלא היה מטה הדבר ביום לבוא לידי הלכה שמזכיר בה יציאת מצרים: לית הדא אמרה וכו'. הא דרבי, דאי צריך כוונה בשאר קריית שמע זו תורה וזו תורה ולא היה מניח תורה תביבה שצריכה כוונה בעבור תורה שאין צריכה כוונה, ולמה אומרים העולם דעד ושננתם צריך כוונה, מהיכן יצא להם:

שינויי נוסחאות

א) ר' עילא. ברש"ס ר' עולא: ב) והראשון. בכי"ל וכי"ר וברש"ס הראשון, והוגה כלפנינו ע"י מגיה כי"ל: ג) ר' אורי רב יוסף. בתוס' ר"י שירליאון (יג:) וברש"ס ר' אידי רב יוסף. ברי"ף (ז:) ובשבלי הלקט (ענין תפילה טו) ר' אידי בר יוסף. במחזור ויטרי (סי' יא) בשם רב אידי: ד) מלכות. ברי"ף (שם) וברש"ס עול מלכות: ה) מה אם וכו' לא אם. ברי"ף (שם) ובמרדכי (פ"ב לט) לא אם וכו' אלא אם: ו) רב נחמן בר' יעקב. בבבלי רב אחא בר יעקב. במרדכי (פ"ב לח) ובראב"ה (סי' מו) ובעוד ראשונים רב נחמן בר יצחק: ז) ובלבד בד"ל"ת. בילקו"ש (ואתחנן תתלו) ובמרדכי (שם) ובראב"ה (שם) ובטור (או"ח סא ז) ובלבד שידגיש בדל"ת. מהר"ם די לונזאנו בספרו דרך חיים (עמ' קסא בהוצאת אהבת שלום) הביא גירסת המרדכי: ובלבד שלא ידגיש בד"ל"ת. ועיי"ש שהאריך והרחיב בגרסאות אלו וקיים גירסת הירושלמי שלפנינו: ח) בר יוסף. בבבלי (שם) ליתא: ט) לינא. בכי"ר ובדפוסים ולינא: י) הוא. באו"ז (ח"א הלכות ק"ש לה) ובערוך (ערך בר פחתי) ההיא שעתא: כ) יטי. ברש"ס ייתי. בד"א יטיף:

הגהות הגר"א

[א] יצא. בדפ"א ליתא תיבת יצא, והגר"א הוסיפה כלפנינו [וד"ק]:

תורה אור השלם

א) וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: (דברים ו ז)

ביאור הגרח"ק

נשמעינה מן הדא. דפליגי בה תנאי בברייתא: כל מה שכתוב בזה כתוב בזה. כל מצוות שכתובות בפרק ראשון כתובות נמי בפרק שני, הלכך סגיא אי כיון בראשון: מעתה לא יקרא אלא אחד. פרק א' או שמע או והיה אם שמוע ולא ליקרי תרוויהו דהא אמרת כל מה שכתוב בזה כתוב בזה: הראשון ליחיד. נאמר בלשון יחיד ומצוות שבו ליחיד נאמרו והשני נאמר בלשון רבים לצבור: והראשון לתלמוד. אין כתיב בו אלא תלמוד ושננתם לבניך: והשני למעשה. דיבר בו מעשיית המצוות והיה אם שמוע תשמעו אל מצוותי וגו': ושננתם. בא ללמד: עד כאן. עד ושננתם היינו ג' פסוקים הראשונים: צריך לקבל וכו' מעומד. פסוק ראשון אומר בעמידה ואזיל ומפרש לה: מה אם הי' יושב עומד. שאלה היא מאי מעומד דקאמר שאם יושב צריך לעמוד וקאמר דלא: אם הי' מהלך עומד. במקום אחד כדי שיוכל לכוין לבו: צריך להאריך באחד. כדי שיכווין את לבו ויקבל עליו עול מלכות שמים: ובלבד בד". יאריך בד' שבאחד ולא בחי"ת, דכל כמה דלא סיים התיבה ואמר אח בלא ד' לא משתמע מידי ומה בצע בהארכתו: לית את צריך כל הכין. אין אתה צריך להאריך כ"כ אלא סגי שתאריך בכדי שתמליכהו וכו': ולינא חמי לרבי מקבל עליו עול מלכות שמים. שהיה רבי שונה לתלמידיו קודם זמן ק"ש והיה מאריך עד אחר זמן ק"ש ולא ראיתיו מפסיק לקרות את שמע: א"ל כד תחמיניה וכו'. כשתראהו מעביר ידיו על פניו אז הוא קורא פסוק ראשון של שמע, ומשום דס"ל לרבי דאין מצוות ק"ש דבר תורה אלא פסוק ראשון אבל הפרשיות אינן אלא מדרבנן, והיה מעביר ידיו על פניו להסתיר את עיניו שלא להפריע הכוונה: וא"צ להזכיר יציאת מצרים. בתמיה וכיון דאינו קורא אלא פסוק ראשון של שמע נמצא אינו מזכיר יציאת מצרים, ונהי דחובת ק"ש יצא בפסוק ראשון אכתי זכירת יציאת מצרים לא יצא: לית אפשר דלא יטי מילה. א"א שלא יזכיר בשמועתו ענין יציאת מצרים וע"י כך כבר יצא ידי זכירת יציאת מצרים: לית הדא אמרה שאין לך צריך וכו'. מהא דרבי לא היה אומר אלא פסוק ראשון, מי לא נשמע מינה דא"צ כוונה אלא פסוק ראשון, דהא שמעינן דבפסוק ראשון כבר יצא ידי חובתו:

מהר"א פולדא

לציבור. שבלשון רבים נאמרה פרשה והיה אם שמוע: והשני למעשה. מפורש במדרש ספרי (עקב סי' מג) כתיב ולמדתם אותם וכתיב בפרשה צילת ועשיתם אותם ש"מ לימוד בשעת מעשה אמר קרא, ומה שדרש שם לגימוד קודם למעשה מדכתיב והיה ואין והיה אלא מיד, הש"ס זה לא ס"ל כדרש הזה א): ותני כן. בברייתא שסידר: לשינון. לגימוד: מה אם היה יושב עומד. בתמיה אלא כבית הלל ב): ולינא חמי. ואין אני רואה: כד תחמיניה. כשתראה אותו: יטיף מילה. שלא ידבר דבר מילאת מלריס: לית הדא וכו'. וכי לא נוכל להוכיח מכאן דסבור רבי וכו':

הערות מהרא"פ

א) ליתנא אחריתא מן ולעבדו נפקא לי' מעשה, וכן משמע בהדיא בספרי שם סס:
(לוח הטעות ב)

ב) פירוש דסבירא להו (לעיל פ"א ה"ג-יא:) דקומא כדרכו. וכי משני לא אם הלך יושב אע"ג דב"ה ס"ל קומא כדרכו מ"מ מצוה מן המובחר הוא לעמוד. תוספות (יג: ד"ה על), וכן פירש בשם יהושע:
(לוח הטעות ב)

רידב"ז

וקאמר ע"ז נשמעינה מן הדא דאינו כן ר"ל דפליגי ע"ז [וכן איתא בירושלמי לפעמים נשמעינה מן הדא למימר דאינו כן ופליג על הא דלעיל, וכן איתא בירושלמי במס' כתובות פ"ב ה"א (י:) אמר ר' יוסי בי ר' בון נשמעינה מן הדא, ר"ל דאינו כן, וכן פי' שם ביאור הגר"א ז"ל בחו"מ סי' פח] ר"א אומר משום ר"י אם כיון לבו בפרק ראשון אע"ג כיון בפרק שני יצא:

ג) ברכות יג: [טח. ויומא יט: בשיטו] תוספתא פ"ג ה"ג [ילקו"ש ואתחנן תתלו]
ד) [לעיל פ"א ה"ג-יז:] קומא כדרכו.
ה) ברכות יג: [בשיטו] ועיי"ש בתוד"ה על [דברים רבה ב לא]
ו) [מדרש תנחומא ואתחנן ו ד ויל"קו"ש ואתחנן תתלו כל הענין בשיטו]
ז) [זהר מ"א הענין בשיטו]
ח) [לעיל פ"א ה"ד-יח. ותוספתא פ"ב ה"א ושמות רבה כב ג ומדרש תנחומא לדברים כ א בשיטו]
ט) ברכות יג: [טח. ויומא יט: בשיטו] תוספתא פ"ג ה"ג [ילקו"ש ואתחנן תתלו]
י) [לעיל פ"א ה"ג-יז:] דקומא כדרכו.
יא) ברכות יג: [בשיטו] ועיי"ש בתוד"ה על [דברים רבה ב לא]
יב) [מדרש תנחומא ואתחנן ו ד ויל"קו"ש ואתחנן תתלו כל הענין בשיטו]
יג) [זהר מ"א הענין בשיטו]
יד) [לעיל פ"א ה"ד-יח. ותוספתא פ"ב ה"א ושמות רבה כב ג ומדרש תנחומא לדברים כ א בשיטו]

הכי גרסינן א"ל אבא תני עד ושננתם. וזהו ר' חזקיה בנו של רבי חייא שסידר הברייתות, והוא שנה ברייתא לעיל דעד ושננתם לריך כוונה, וזהו שגור בפי העולם: **לא יצא**. ומוזר לרשב"ם: **אף בתקיעות כן.** תקיעות שופר של רשב"ם שהיה תמן (ר"ה פ"ד מ"ט) סדר תקיעות שלש של שלש שלש, אם שהה ביניהם כדי לגמור כולן מוזר לרשב"ם: **אפי' שמעון.** לשון הבבלי (ר"ה לד:) שמע תשע תקיעות בתשע שעות ביום יצא, ופסקו כל הפוסקים בשופר, והשוו קריאת שמע והלל ומגילה לשופר, וקשיא טובא שהרי זה הירושלמי מחלק דבשופר יצא ובקריאת שמע והלל ומגילה לא יצא: **עד דאנא תמן.** כשהייתי בבבל: הוה צריכה לי. היה הדין ספק אצלי: **והוא ששמעון על הסדר.** תקיעה ואחריה תרועה ואחריה תקיעה: **פשוטה.** היינו תקיעה דהוא קול ארוך: **מוציאה ידי שתיהן.** אם אמרו לאחד שיתקע להם אז לא, וסלקא בתיקו, ולאומרא דספיקא דאורייתא היא: ר' אבין בר חייא בעי קרית שמע וכו'. הא דפסקינן לעיל דאי שהה באמצע קריאת שמע אחר לרשב"ם, מי אמרינן דברכותיה מבללה הם וכדי לגמור את כולה היינו לגמור אותה וברכותיה קאמר, או דילמא לגמור קרית שמע לבד קאמר: **ברכותיה ולא היא.** כלומר ואם תמצא לומר דברכות בכלל, אם קרא ק"ש והתחיל אמת וכו' ושהה לגמור עד סופה, מכיון דכבר קרא קרית שמע אין בברכות דין שהה, או דילמא אף בזה שוו ברכותיה אליה: **הפסיק שלישה.** בעיא אחרת היא. כלומר אם קרא אלים קרית שמע ושהה, ודאי אם היה שוהה כדי לגמור שני שלישים הנשאריים הייינו לגמור את כולה אחר לרשב"ם, אבל הא איבעיא לי, שהה כדי לקרות אלים שני וקרא אלים שני וחזר ושהה כדי לגמור אלים אלישי מהו שיטטרפו השהיות ולריך לחזור לרשב"ם: **בקורא משערין.** בעיא אחרת היא. הא דשהה כדי לגמור את כולה משערין בקורא עצמו או באדם ביומו, שיש אדם בטבעו קורא במהרוה מאוד ויש בכבדות מאוד והרוב בביומו: **סליק מבקרא.** הלך לבקר את ר' שמעון בר אבא שהיה חולה, ושאל החולה לר' אלעזר, לפי תשוש כוחי מחליי ואני מתנמנם בתוך קריית שמע על כרחי ואני שוהה כדי לגמור את כולה מהו, דלא היה יודע הדין מי שהה כדי לגמור את כולה אי יצא או לריך לחזור לרשב"ם, והורה לו ר' אלעזר דיבא: ר' ירמיה **שאל לר' זעירא.** זה שאמר ר' אלעזר לרבי שמעון דיבא לאו משום דסבירא ליה הכי אלא כר' יוחנן דאמר לעיל לא יצא, אלא לפי שידע דר' שמעון חסיד גדול ומחמיר לפיס משורת הדין על דרך שאמרו בירושלמי במקום אחר (סוף פ"ח דתרומות - פד:) לא משנת חסידים היא זו, וידע בחמת שאף על פי שאמר לו יצא יחזור לרשב"ם מפני החסידות, ולכך הורה לו יצא כדי שישמע שהוא עושה לפיס משורת הדין, או דילמא פליג ר' אלעזר אר' יוחנן ולפי תומו הורה לו כסברתו:

ר"ש סיריליאו

אדאי תני. שם חכם: **כדי לקרות בולה.** מפרש בפ"ב דמגילה (יח:) מריש לסיפא. ולקמן מיבעיא ליה אי בהדי ברכות משערינן או לא, ובפרק שני דמגילה (שם) משמע דדוקא בק"ש משערינן. ותו מיבעיא ליה שהיות מהו שיטטרפו ולא איפשיטא: **והוא ששמעון על הסדר.** ולמעוטי תרועה ושתי תקיעות: ק"ש וברכותיה. הא דאמרינן כדי לקרות את כולה, ק"ש וברכותיה קאמרינן, או היא גופא ברכותיה, או ברכותיה גופא היא: **לא יצאת ידי חובתך.** מפרש בפרק בתרא דר"ה (לד:) לדידי לא סבירא לי מה שהפסקת שתהא לריך לחזור, דהא סבירא לי [דמצוות המטונפות מניח ידו על פיו וקורא, ועוד סבירא לי שמע] תשע תקיעות בתשע שעות ביום דיבא, [אבל] לדידך דסבירא לך דבעית הפסקה, הפסקה מעכבת, ואם שהית כדי לגמור את כולה חוזר לרשב"ם: **א"ל בגין דאנא תשיש.** ר' שמעון בר בא שאל לר' אלעזר: [**ואנא** קרי שמע] ומתנמנם, **נפיק אנא ידי חובתי.** מי מיישין לשהה כדי לגמור את כולה: מדקדק במצוותן סגין. ויזהר שלא לשהות, ויתלה נגבו על ירחת שמיס:

מהר"א פולדא

אדא. שם חכם: **סליקון לבי רב.** לבהמ"ד: **אפי' שמעון.** לתשע תקיעות בתשע שעות, שעה א' שמע תקיעה, ב' תרועה, ג' תקיעה, וג' פעמים הו"ל תשע בתשע שעות יצא: תמן. בבבל: צריכה לי מבעיא לי כמה זמן יהשה בין התקיעות ולא הוה הפסק: **על הסדר.** תקיעה קודם תרועה ותקיעה לאחר תרועה, לאתוקי הקדים תרועה לב' תקיעות, ליבא אחריבא תשב"ש תש"ת תר"ת: **זה צריך פשוטה.** לפני תרועה וזה לריך לאחר תרועה, אם שמעו שיהיה תקיעה אחת יצאו שיהיה: ק"ש וברכותיה וכו'. לריך דוקא בהפסק ק"ש וברכותיה ק"ש עם הברכות, או בקריאת שמע אפי' ק"ש לבד והברכות כדי ברכות לבד: **הפסיק שלישה.** כדי שלישית שעה וחזר כדי שלישית מלטרפים השלישית לשיעור, או נאמר בבא אחת בעיון הסהייה כדי כולה. ש"ה. ליבא אחרינא גראה לפרש שהה כדי יולר אור ואחבה רבה ושמע, ואח"כ קרא וחזר והפסיק כדי והיה אם שמוע ויאמר אמת ויציב, ובאם מימנא לומר עם ברכותיה קמבעיא ליה: **בקורא משערין.** אם הקורא מתריך בק"ש יותר משאר בני אדם משערין ההפסק כדי כולה לפי קריאתו או לפי זמן שאר בני אדם: **מסתברא בקורא.** ושאר בעיות לא נפשטו: **מבקרא.** לנקר חולה: **תשיש.** תלוש וחולה: **אמר ליה אין.** הן יולא אתה: **בגין.** בשביל שידע ר' אלעזר דר' שמעון מדקדק במצות הרבה ואף אם הוא מתנמנם אין מפיס דעתו, או דילמא בשביל שהיה חולה ולא אפשר ליה בלתי מתנמנם ואנוס הוא לפיכך הורה ליה דיבא. ואמר ליה בפי' ס"ל לר' אלעזר מתנמנם יצא אפי' בבריא:

שינויי נוסחאות

א) **אדא.** ברש"ס **אדאי:**
ב) **יתנה.** ברש"ס ובד"א **תני:**
ג) **ר' מנא.** כ"ה בכי"ר ובירושלמי מגילה (פ"ב ה"ב-כג). בכי"ל ובדפוסים **ר' מני.** ברש"ס **ר' מונא:**
ד) **רב ירמיה.** ברשב"א (יג.) **בשם** רב ירמיה:
ה) **כר' מנא.** כ"ה בכי"ר ובירושלמי מגילה (שם). בכי"ל ובדפוסים **מינא.** ברש"ס **מונא:**
ו) **שאמר משום ר' יוסי הגלילי.** ברש"ס ליתא:
ז) **הונא.** בכי"ר ובירושלמי מגילה (שם) וברש"ס וברשב"א (שם) ליתא:
ח) **שמעון עד תשע שעות.** ברש"ס שמעון **בב'** שעות. בד"א תיבת **עד** ליתא. ברשב"א (שם) שמעון **כל** היום עד תשע שעות:
ט) **ר' יסא.** בכי"ר ר' **מנא:**
י) **ר' אבין.** בכי"ר ר' **אדא:**
כ) **קרית.** בירושלמי מגילה (שם) וברשב"א (שם) **בגון** קרית. ובעי"ר בכי"ר:
ל) **שלישה.** ברש"ס נוסף **וחזר והפסיק שלישה:**
מ) **מסתברא.** בכי"ר ובירושלמי מגילה (שם) וברשב"א (שם) **לא** מסתברא:
נ) **בגין.** ברשב"א (שם) **בגון:**

הגהות הגר"א

[א] **אמר ליה.** נמחק [רד"ל]:
[ב] **אמר משום.** בדפ"א הגי' אמר שאמר משום, והגר"א הגיה כלפנינו [רד"ל]:
[ג] **והוא ששמע על הסדר.** פי' שלא יהא בין קול לקול קול אחר שאינו מהסדר עדיין, דאז אעפ"י ששמע אחר כך כל הקולות הנצרכים אינו יוצא, כיון ששהה כל כך צריך שלא יהא קול אחר מפסיק (עי' בביאורו סי' תקי"ן ס"ק כ"ז) [רד"ל]:

ביאור הגרח"ק

אדא. שם חכם: **יתנה עד ושננתם.** היה שונה ברייתא שצריך לכוין שלשה פסוקים ראשונים עד ושננתם: **אם הפסיק בה.** בקריאתה ושהה כדי לגמור את כולה: **לא יצא ידי חובתו.** כלומר ואינו מסיים ממקום שפסק אלא

א [טוס"ע או"ח סימן סה סעיף א בהג"ה וסימן עח סעיף ג בהג"ה וסימן פה סעיף ג בהג"ה]:
ב ג ד מיי' פ"ג מהלכות תפילה ה"ב ומגי' עשין מג טוס"ע או"ח סימן תקפח סעיף ב:
ה סמג עשין מג טוס"ע או"ח סימן תקפח סעיף ד:
ו טוס"ע או"ח סימן סה סעיף ג בהג"ה וסימן עח סעיף ג בהג"ה וסימן קד סעיף ו בהג"ה:
ז טוס"ע או"ח סימן סה סעיף ג [בהג"ה] וסימן עח סעיף ג [בהג"ה]:
ח מיי' פ"ב מהלכות קריאת שמע ומגי' עשין יח טוס"ע או"ח סימן סג סעיף ה:

מקיל לו, אבל לדינא לא ס"ל לר' אלעזר הכי:

א"ל אדא יתנה עד ושננתם. אדא, בתוך כך. כלומר בתוך כך שהוא מניח ידיו על פניו יכול הוא לשנות ולומר עד ושננתם ולכוין בהם: **אף בהלל ובקריאת המגילה כן.** אם הפסיק בהם כדי לגמור את כולה חוזר לרשב"ם: ר"ג **רב הונא בשם** רב ג"ל. וכן הוא בפ"ב דמגילה בהלכה ד' (כג.): **אפי' שמעון.** לתשע תקיעות בכו' שעות יצא: **עד דאנא תמן צריכה לי.** בעוד שהייתי בבבל הוה מספקא לי בדין זה וכשעליתי לכאן שמעתי משמיה דר' יוחנן שאפילו אם שמעון בכל היום כולו יצא: הוה זה צריך פשוטה הראשונה. שעליין לא שמע כלום והאחר שמע כולן חוץ מן מפשוטה האחרונה ושמעו תקיעה אחת מהו שמוציאין ידי שתיהן. ולא איפשיטא: ק"ש וברכותיה. הא דאמרינן אם הפסיק כדי לגמור את כולה לא יצא מאי את כולה דקאמר היינו ק"ש עם ברכותיה או היא ולא הפסיק כדי לגמור את כולה אלא הפסיק כדי לגמור שלש וקרא וחזר והפסיק כדי שלש וכן אמ"כ עוד כדי שלש, מהו שיטטרפו להפסקה כדי שיעור כולה. ולא איפשטו הני בעיות: בקורא משערין. וכן הא דאמרינן הפסיק וכו' בקורא משערין או בקריאת סתם כל אדם משערין: **מסתברא בקורא.** משערין כל אחד ואחד לפי קריאתו: **נפיק אנא ידי חובתי.** אם אני גומרה אמ"כ: מדקדק **במצוותא סגין הורי ליה.** כלומר אם מה שהוא הורה לו שיצא לא יהא הורה לו הלכה סבירא ליה לר"א בר אבא תש כח הוא ולא היה רולה להטרימו לפיכך היה הורה לו, אבל לדינא לא ס"ל לר' אלעזר הכי:

אלא פסוק הראשון בלבד. [א]אמר ליה [א]אדא [ב]יתנה עד ושננתם. [ג]ר' מנא [ד]אמר משום ר' יודה שאמר משום ר' יוסי הגלילי [ה]אם הפסיק בה כדי לקרות את כולה לא יצא ידי חובתו. ר' בא [ו]רב ירמיה בשם רב הלכה [ז]כר' מנא שאמר משום ר' יהודה [ח]שאמר משום ר' יוסי הגלילי. [ט]ר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יהוצדק אף בהלל ובקריאת המגילה כן. אבא בר רב הונא ורב חסדא הוו יתבין אמרין אף בתקיעות כן. סלקון לבית רב ושמעון רב חונה בשם רב [י](הונא) [יא]אפילו [יב]שמעון עד תשע שעות יצא. אמר ר' זעירא עד דאנא תמן צריכא לי וכד סלקית להכא שמעית [יג]ר' יסא בשם ר' יוחנן [יד]אפילו שמעון כל היום יצא [טו]והוא ששמעון על הסדר. ר' יוסה בעי הוה זה צריך פשוטה הראשונה וזה צריך פשוטה האחרונה [טז]תקיעה אחת מוציאה ידי שתיהן. [יז]ר' אבין בר חייא בעי [יח]קרית שמע וברכותיה היא ולא ברכותיה ברכותיה ולא היא. הפסיק שלישה וחזר והפסיק [יט]שלישה. [כ]בקורא משערין או בכל אדם משערין. אמר ר' מתניא [כא]מסתברא [כב]בקורא. [כג]ר' אבהו שאל לר' יוחנן בגין דאנא קרי שמע ועבר במבואות המטונפות ומפסיק נפיק אנא ידי חובתי. אמר ליה אבהו בני [כד]אם מפסיק את כדי לקרות את כולה לא יצאת ידי חובתך. ר' אלעזר סליק מבקרא לר' שמעון בר אבא אמר ליה [כה]בגין דאנא תשיש ואנא קרי שמע ומתנמנם נפיק אנא ידי חובתי. אמר ליה [כו]אין. ר' ירמיה בעא קומוי ר' זעירא בגין דר' אלעזר ידע דר' שמעון בר אבא [כז]מדקדק במצוותא סגין הורי ליה או בגין דהוא תשיש הורי ליה.

ב ג ד מיי' פ"ג מהלכות תפילה ה"ב ומגי' עשין מג טוס"ע או"ח סימן תקפח סעיף ב:
ה סמג עשין מג טוס"ע או"ח סימן תקפח סעיף ד:
ו טוס"ע או"ח סימן סה סעיף ג בהג"ה וסימן עח סעיף ג בהג"ה וסימן קד סעיף ו בהג"ה:
ז טוס"ע או"ח סימן סה סעיף ג [בהג"ה] וסימן עח סעיף ג [בהג"ה]:
ח מיי' פ"ב מהלכות קריאת שמע ומגי' עשין יח טוס"ע או"ח סימן סג סעיף ה:

מחזר לראש: אף בהלל ובקריאת המגילה כן. שאף בהם אם שהה לגמור את כולה חוזר לראש: **אף בתקיעות כן.** שצריך לשמוע ט' תקיעות תשר"ת תש"ת תר"ת, ואם הפסיק ביניהם ושהה כדי לגמור את כולן לא יצא ידי חובתו: **אפי' שמעון עד תשע שעות יצא.** אפי' שמע ט' תקיעות בתשע שעות, ששהה הרבה ביניהן יצא, ופליג אאדא ורב חסדא: **אר"ז.** ר"ז היה בבבל וגלה לא"י, ואמר דעד שהיה בבבל מספקא ליה אי אף בתקיעות כן: **אפי' שמעון כל היום.** אפי' שמעון משך כל היום שנמצא שהה הרבה ביניהן יצא: **והוא ששמעון על הסדר.** שתוקע שברים תרועה פשוטה לפניה ופשוטה לאחריה, אבל אם יתקע ב' פשוטות ואח"כ שברים תרועה לא יצא ידי פשוטה שלאחריה: **תקיעה אחת מוציאה ידי שתיהן.** כיון דאמרת שצריך לשמוע על הסדר מיבעיא ליה דהכא מיהא כל אחד שומע על הסדר, או דילמא אין תקיעה אחת עולה אלא או לשלפניה או לאחריה: **ק"ש וברכותיה.** שעורא דקאמרת בק"ש כדי שישהה בה כדי לגמור את כולה מאי כולה ק"ש עם ברכותיה ונימא דלא הוי הפסק אלא אם ישהה בכדי לגמור ק"ש עם ברכותיה: **היא ולא ברכותיה.** או אפי' ק"ש בלא ברכותיה: **ברכותיה ולא היא.** וכן אם יפסיק בברכות ושהה בהן מי צריך שישהה כדי לגמור ק"ש וברכותיה או דילמא ברכותיה ולא היא: **הפסיק שלישה.** הפסיק ושהה כדי לגמור שליש מק"ש והמשיך בקריאה וחזר והפסיק שלישה וכן בשלישית מי נימא המצטרפין כולן לכשיעור שהיה ויחזור לראש או דילמא כל הפסק לא היה בו שהיה כשעור: **בקורא משערין.** כגון אם זה קורא במתינות שעור ההפסק משערין בו בכדי שיגמור הוא כולה או דילמא בכל אדם משערין כדרך שסתם בנ"א קוראין: **מסתברא בקורא.** משערין דכפי הקריאה כך שעור ההפסק: **סליק מבקרא לר"ש בר אבא.** עלה לבקר את ר"ש בר אבא שהיה חולה: **ומתנמנם.** באמצע ק"ש, וא"א לי לקרות בלי הפסק, אי יצאתי ידי חובתי: **דר"ש מדקדק במצוותא סגין וכו'.** וידע שאין ר"ש בר אבא מפסיק כדי לקרות את כולה והלכך הורי ליה שיצא או משום שהיה חולה הקיל לו:

[יג. - ה"א]

א מיי' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה יב סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סג סעיף ה:

ב מיי' שם הלכה טו טוש"ע או"ח סימן סו סעיף ג:

ג מיי' פ"ח מהלכות אבל הלכה ח סמג עשין מדרבנן ג טוש"ע יו"ד סימן שמ סעיף כה:

ד מיי' פ"ג מהלכות שבועות הלכה יז ופ"כ מהלכות עדות הלכה ג סמג עשין נב קז טוש"ע יו"ד סימן רמב סעיף טז:

ה טוש"ע יו"ד סימן רמב סעיף טז בהג"ה:

שינויי נוסחאות

א) ר'. ברשב"א (יג.) דר':
ב) נשמה. ברש"ס נשמה ומת:
ג) שלום בין הרב לתלמיד. ברש"ס שלום תלמיד לרב:
ד) רבי. ברש"ס רבי זמורי:
ה) ר' יעקב בר אידי וכו' אמר ליה כך. בירושלמי שקלים (פ"ב ה"ה - יז.) ר' חייא בר אבא וכו' אמר ליה ר' יעקב בר אידי כך:
ו) בי. בכי"ר ליה. ברש"ס עמי:
ז) דלא אמר שמועתא משמי. בירושלמי שקלים (שם) דמיטמר. ואח"כ מובא שם הא דלא אמר שמעתא משמיה בשינויים עיי"ש:
ח) כך אינון נהגין גביהן זעירא. במדרש שמואל (יט ד) ובילקו"ש (שמואל-א קכד) לא נהיגין בבלאי דזעירא:
ט) דאינון מקיימין. בירושלמי שקלים (שם) דאינון נהגין ומקיימין. ברא"ש (פ"ד ס' ה) ובתוס' ר"י שידליאון (כז:) ומקיימי בנפשייהו:
י) מי מהלכין חמי. ברש"ס כי מהלכין אחמי:
כ) מהו. כ"ה ברש"ס ובד"א ודפ"ו ובירושלמי שקלים (שם) ומו"ק (פ"ג ה"ו - כב.) וכעי"ז בכי"ר. בכי"ל וד"ו מידו. בילקו"ש (שם) אתון מעבר קומי צלמא הורודום אמר ליה מהו וכעי"ז במדרש שמואל (שם):
ל) אהדורי. ברש"ס ובחרדים ובירושלמי שקלים (שם) אדורה. בירושלמי מו"ק (שם) אדורי וכעי"ז בכי"ר. בילקו"ש (שם) הורודום:
מ) איתפליג. בירושלמי שקלים (שם) ומו"ק (שם) וברש"ס ובד"א את פליג:
נ) אמר ר' יעקב. בכי"ר ובירושלמי מו"ק (שם) אמר ליה ר' יעקב. בד"א אמר ליה ר' יוחנן יעקב:

הגהות הגר"א

[א] בין הרב לתלמיד. צ"ל תלמיד לרב [רד"ק]:

תורה אור השלם

א) וְאֹנִי נְעָרִים וְנֶחְבָּאוּ וִישֵׁישִׁים קָמוּ עָמָדוּ:
(איוב כט ח)

ב) אָגוּרָה בְאָהֳלֶךָ עוֹלָמִים אֶחֱסֶה בְּסֵתֶר כְּנָפֶיךָ סֶלָה:
(תהלים סא ה)

א"ל בפירוש פליגין. לדינא ר"א ור' יוחנן וסבירא ליה לר"א להלכה דינא ידי חובתו מע"פ שהפסיק בה: מה פליגין. עד כאן לא פליגי אלא בק"ש דוקא מפני שהיא עשויה פרקים פרקים שאין בה כוונה שמוכות זו לזו בתורה: **אבל בהלל.** שפרשיות שלו מכוסות זו לזו וכן במגילה אף ר"א מודי דאם הפסיק אפי' בין פרק לפרק כדי לגמור את כולו לא יצא וצריך לחזור לראש: * ועוד מן הדא דתני וכו'. כלומר מהכא נמי שמעינן דצריך התלמיד שישאל בשלום רבו ויאמר לו שלום עליך רבי כדקאמר לקמן: קרע. על מתו שהיה נדמה לו שמת וחזרה בו נשמה ואח"כ מת, אם נאמר מת אינו צריך לחזור ולקרוע: והיה ר' אלעזר. תלמידו רואה אותו ומטמין עצמו מלפניו: **זעירא לא שאל בשלמיה דרבה.** זהו דרך ארץ שלהם שאין הקטן שואל בשלום מי שגדול ממנו שלא יטריח אותו להשיבו: מי מהלכין. בעוד שהיו מהלכין ולא בית המדרש וא"ל הכא הוה ר"מ יתיב וכו' וכן כ"ע ידעין דר"א תלמיד שלך ואע"פ שאינו אומר השמועה בפירוש משמך: מהו מיעבור. אח"כ שאל ר' יעקב לר' יוחנן מהו לעבור לפני אהדורי לגלגל, עבודה זרה אחת שהיתה עומדת על הדרך. ובפ"ב דשקלים (ה"ה - יז.) גרים אדורי עכו"ס: מה איתפליג ליה איקר. אם רואה אתה לחלוק לו כבוד שלא לעבור לפניו, אלא אדרבה עבור לפניו ולסמוך את עיניו, א"ל אם כן ר' אלעזר יאות עביד שאינו נראה לפניך כשאתה עובר דזהו הכבוד שלך: אמר, ר' יוחנן, יעקב בר אידי יודע אתה לפיים. וכן הוא שם: ור' יוחנן בעי וכו'. לפי שאף דוד ביקש עליה רחמים:

אמר ליה בפירוש פליגין [א]ר' אלעזר אמר [ב]יצא ר' יוחנן אמר לא יצא. מה פליגין בקרית שמע מפני שהיא עשויה פרקים פרקים אבל בהלל ובקריאת המגילה אוף ר' אלעזר מודי: [ובאמצע שואל מפני היראה:] תני [ג]השואל בשלום רבו או במי שהוא גדול ממנו בתורה הרשות בידו. הדא אמרה [ד]שאדם צריך לשאול במי שהוא גדול ממנו בתורה. ועוד מן הדא דתני [ה]קרע וחזרה בו [ו]נשמה אם על אתר אינו צריך לקרוע אם לאחר זמן צריך לקרוע וכמה הוא על אתר כדי דיבור [ז]וכמה הוא כדי דיבור ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי כדי שאילת שלום בין אדם לחבירו אבא בר בר חנה בשם ר' יוחנן [ח]כדי שאילת [ט]שלום [י]בין הרב לתלמיד ויאמר לו שלום עליך [כ]רבי. [ל]ר' יוחנן הוה מיסתמיך על [מ]ר' יעקב בר אידי והיה ר' אלעזר חמי ליה ומיטמר מן קדמוי. אמר הא תרתיי מילין הדין בבלייא עביד [נ]בי חדא דלא שאל בשלומי וחדא [ס]דלא אמר שמועתא משמי. אמר ליה [ע]כך אינון נהגין גביהן זעירא [פ]לא שאל בשלמיה דרבה [צ]דאינון מקיימין [ק]ראוני נערים ונחבאו. [ר]מי מהלכין חמי ליה חד בית המדרש אמר ליה הכא הוה ר' מאיר יתיב ודרש ואמר שמועתא מן שמיה דר' ישמעאל ולא אמר שמועתא מן שמיה דר' עקיבה. אמר ליה כל עלמא ידעין [ש]דר' מאיר תלמידו דר' עקיבה. אמר לו כולי עלמא ידעין [ת]דר' אלעזר תלמידיה דר' יוחנן. (מיהו) [א"]מיעבור קומי [ב"]אהדורי צילמיה. אמר ליה מה [ג"]איתפליג ליה איקר אלא עבור קומוי וסמי עיניה. אמר ליה ר' אלעזר יאות עבד דלא עבר קומיך. [ד"]אמר ר' יעקב בר אידי יודע את לפיים. [ט"]ור' יוחנן בעי דיימרון שמועתה מן שמיה אף [ט"]דוד ביקש עליה רחמים [ב"]אגורה באהלך עולמים אמר ליה. רבי יוחנן לר' יעקב, ר' יעקב יפה אתה יודע לפיים, שגלגלת כל הדברים האלה לשכך כעסי מעל רבי אלעזר:

ר"ש סיריליאו

ר' יוחנן אמר לא יצא. אליבא דר' שמעון בן יהודא דביה: עשויה פרקים פרקים. ויש בתורה הפסק גדול בין פרשה לפרשה. ולענין הלכה, קיימא לן כר' יוחנן דאמר שמע תשע תקיעות בתשע שעות ביום יצא, וכן בהלל ומגילה ובק"ש. והני מילי כי שהה והפסק לרווח, אבל מי פסק מפני שהדין כך ושהה כדי לגמור את כולה, כגון שנכנס לבית הכסא לעשות צרכיו לר' יוחנן, ולדידן אפילו הולך במדוגות המטוגפות דצריך להפסיק, מודי ר' יוחנן דחוזר לראש. ומשום הכי אורי ליה לר' אבהו דיחזור לראש. וטעמא דכל הראוי לגילה אין גילה מעכבת, וכל שאין ראוי לגילה מעכבת (קידושין כה.), וכן פסק רי"ז בעל התוספות (עי' תוס' כג: ד"ה אלא): הרשות בידו. כדתנן ובאמצע שואל מפני היראה: וקרע. דלמה לו שמת ונתעלף: אם על אתר. היינו לאלתר תוך כדי דיבור אין צריך לקרוע, וטעמא הוא, דתקון רבנן לתלמיד, שיאמר שלום לרבו ולא הוי הפסק. ובפרק מרובה (ב"ק עג: תוד"ה כי ליתא) אפסיקא הילכתא כמ"ד כדי שאלת תלמיד לרב: מיסתמיך על ר' יעקב בר אידי. נשען על ר' יעקב בר אידי: ומיטמר מן קמוי. מסתיר עצמו מפניו: הדין בבלאי עביד. ר' אלעזר בן פדת עלה מבבל: **דזעירא לא שאיל בשלמא דרבא.** דס"ל דהא דתניא בברכות פרק (אין עומדין) [תפלת השחר] (מז:) הנותן שלום לרבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל, דבכל ענין הוא דאסיר. ור' יוחנן סבר דלא אסיר אלא כדרך שאלת שלום בין אדם לחבירו, כגון שלום עליכם, אבל שלום עליך רבי ומרי שרי, והכי קי"ל: ולא אמר שמועתא מן שמיה דר' עקיבא. ובפ"ק דעירובין (יג.) אמרינן דגמר עם ר' עקיבא ורוב תכמתו היה ממנו: קמי ארורא צילמא. בא לרומו על האמרת שהיה מסתיר עצמו מפניו, ואמר לו מהו לעבור לפני עבודה זרה: עבור קמיה וסמי עיניו. וכי אתה מולך לו כבוד שאתה יראת ומנו, עבור לפניו ושבר עיניו:

ר"א אמר יצא. אפי' שהה כדי לגמור את כולה: מה פליגין. דס"ל לר"א דיצא: **מפני שהיא עשויה פרקים פרקים.** שאומר בה כמה פרשיות שאינן סמוכות זל"ז בתורה, ואע"ג דס"ל דאף באמצע הפרק יצא מדהורי לר"ש בר אבא דמתנמנם יצא, היינו טעמא דכיון דחזינן דאין ק"ש כולה חדא קריאה

מהר"א פולדא

פרקים פרקים. אין פרשיותיה כתורה זה אחר זה אלא יש הפסק שאני פסוקים ביניהם: קרע. על מת: וחזרה בו נשמה. בסוף נדליס (פז.) איתא להא מילתא, והטעם דחזרה נשמה לאו כלום הוא: על אתר. לאלתר: לתלמיד. ולא אמר לתלמידו, ש"מ אפילו אינו רבו חייב לשאול בשלומו לאמור שלום עליך רבי: מסמך על ר' יעקב. נשען עליו: מיטמר קדמוי. מתבא: זעירא. קטן לא שאל בשלמא לגדול: כד מהלכין. כשהיו מהלכין רבי יוחנן ורבי יעקב בר אידי: א"ל. רבי יעקב לר' יוחנן: מהו מיעבר קמי ארורה צילמי. אם מותר לעבור לפני עבודה זרה האמורה: אמר ליה מה את פליג לה איקר. כיון שאין אתה עובר לפניה אתה מולך לה כבוד וכי כבוד רוצה אתה לאתלן לה: וסמי עיניה. של ע"ז: אמר ליה. רבי יעקב לרבי יוחנן א"כ אפיר עביד ר' אלעזר שלא עבר קמך שאתה מולך כבוד. ואי משום שאלת שלום, הוא נהג שאין קטן שואל בשלום הגדול על כן אין לך להקפיד על שלא עבר לפניך משום שאלת שלום:

ביאור הגרח"ק

ר"א אמר יצא. אפי' שהה כדי לגמור את כולה: מה פליגין. דס"ל לר"א דיצא: **מפני שהיא עשויה פרקים פרקים.** שאומר בה כמה פרשיות שאינן סמוכות זל"ז בתורה, ואע"ג דס"ל דאף באמצע הפרק יצא מדהורי לר"ש בר אבא דמתנמנם יצא, היינו טעמא דכיון דחזינן דאין ק"ש כולה חדא קריאה

א) מיי' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה יב סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סג סעיף ה:
ב) מיי' שם הלכה טו טוש"ע או"ח סימן סו סעיף ג:
ג) מיי' פ"ח מהלכות אבל הלכה ח סמג עשין מדרבנן ג טוש"ע יו"ד סימן שמ סעיף כה:
ד) מיי' פ"ג מהלכות שבועות הלכה יז ופ"כ מהלכות עדות הלכה ג סמג עשין נב קז טוש"ע יו"ד סימן רמב סעיף טז:
ה) טוש"ע יו"ד סימן רמב סעיף טז בהג"ה:

ו) [יומא לו: בשינוי]
ז) [פאה פ"ג ה"ח - כו: ומגילה פ"ג ה"ח - יח: ויומא פ"י ה"ג - נו. ועירובין יג. ופסחים פו. ומנחות עח. ומדרש תהלים יב בשינוי]
ח) [ב"ב קנ: בשינוי, תמורה כה:] יומא לו: [בשינוי]
י) [בכורות לח: ומדרש תהלים ח ושם ל ושם מא ופסיקתא רבתי ג ופסיקתא זוטרתא לבמה כנו ט וילקו"ש תהלים תריג תרעא בשינוי, ושם תשפא ושם"ם מתקנב כל הענין בשינוי]

כ) [עי' בראשית רבה לד ה וקהלת רבה ז טו]
ל) [מו"ק פ"ג ה"ו - כב. כל הענין נדליס פז. [מס' שמחות פ"ט הכ"ג]
מ) [מזיר פ"ד ה"ח - טז.] ב"ק עג: [בשינוי, תוספתא מזיר פ"ג ה"ב]
נ) [מזיר כ:, מכות ו., שבועות לב:, תוספתא נדרים פ"ה ה"ג]
ס) שקלים פ"ג ה"ה - ח. ומו"ק פ"ג ה"ו - כב. [ומדרש שמואל יט כל הענין, ילקו"ש שמואל-א קכד]
ע) [יומא לו: בשינוי]
פ) [פאה פ"ג ה"ח - כו: ומגילה פ"ג ה"ח - יח: ויומא פ"י ה"ג - נו. ועירובין יג. ופסחים פו. ומנחות עח. ומדרש תהלים יב בשינוי]
צ) [ב"ב קנ: בשינוי, תמורה כה:] יומא לו: [בשינוי]
ק) [בכורות לח: ומדרש תהלים ח ושם ל ושם מא ופסיקתא רבתי ג ופסיקתא זוטרתא לבמה כנו ט וילקו"ש תהלים תריג תרעא בשינוי, ושם תשפא ושם"ם מתקנב כל הענין בשינוי]
ר) [עי' בראשית רבה לד ה וקהלת רבה ז טו]
ש) [מו"ק פ"ג ה"ו - כב. כל הענין נדליס פז. [מס' שמחות פ"ט הכ"ג]
ת) [מזיר פ"ד ה"ח - טז.] ב"ק עג: [בשינוי, תוספתא מזיר פ"ג ה"ב]
א") [מזיר כ:, מכות ו., שבועות לב:, תוספתא נדרים פ"ה ה"ג]
ב") שקלים פ"ג ה"ה - ח. ומו"ק פ"ג ה"ו - כב. [ומדרש שמואל יט כל הענין, ילקו"ש שמואל-א קכד]
ג") [יומא לו: בשינוי]
ד") [פאה פ"ג ה"ח - כו: ומגילה פ"ג ה"ח - יח: ויומא פ"י ה"ג - נו. ועירובין יג. ופסחים פו. ומנחות עח. ומדרש תהלים יב בשינוי]
ט") [ב"ב קנ: בשינוי, תמורה כה:] יומא לו: [בשינוי]
ב") [בכורות לח: ומדרש תהלים ח ושם ל ושם מא ופסיקתא רבתי ג ופסיקתא זוטרתא לבמה כנו ט וילקו"ש תהלים תריג תרעא בשינוי, ושם תשפא ושם"ם מתקנב כל הענין בשינוי]

א"ל ר"א אמר יצא. אליבא דר' שמעון בן יהודא דביה: עשויה פרקים פרקים. ויש בתורה הפסק גדול בין פרשה לפרשה. ולענין הלכה, קיימא לן כר' יוחנן דאמר שמע תשע תקיעות בתשע שעות ביום יצא, וכן בהלל ומגילה ובק"ש. והני מילי כי שהה והפסק לרווח, אבל מי פסק מפני שהדין כך ושהה כדי לגמור את כולה, כגון שנכנס לבית הכסא לעשות צרכיו לר' יוחנן, ולדידן אפילו הולך במדוגות המטוגפות דצריך להפסיק, מודי ר' יוחנן דחוזר לראש. ומשום הכי אורי ליה לר' אבהו דיחזור לראש. וטעמא דכל הראוי לגילה אין גילה מעכבת, וכל שאין ראוי לגילה מעכבת (קידושין כה.), וכן פסק רי"ז בעל התוספות (עי' תוס' כג: ד"ה אלא): הרשות בידו. כדתנן ובאמצע שואל מפני היראה: וקרע. דלמה לו שמת ונתעלף: אם על אתר. היינו לאלתר תוך כדי דיבור אין צריך לקרוע, וטעמא הוא, דתקון רבנן לתלמיד, שיאמר שלום לרבו ולא הוי הפסק. ובפרק מרובה (ב"ק עג: תוד"ה כי ליתא) אפסיקא הילכתא כמ"ד כדי שאלת תלמיד לרב: מיסתמיך על ר' יעקב בר אידי. נשען על ר' יעקב בר אידי: ומיטמר מן קמוי. מסתיר עצמו מפניו: הדין בבלאי עביד. ר' אלעזר בן פדת עלה מבבל: **דזעירא לא שאיל בשלמא דרבא.** דס"ל דהא דתניא בברכות פרק (אין עומדין) [תפלת השחר] (מז:) הנותן שלום לרבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל, דבכל ענין הוא דאסיר. ור' יוחנן סבר דלא אסיר אלא כדרך שאלת שלום בין אדם לחבירו, כגון שלום עליכם, אבל שלום עליך רבי ומרי שרי, והכי קי"ל: ולא אמר שמועתא מן שמיה דר' עקיבא. ובפ"ק דעירובין (יג.) אמרינן דגמר עם ר' עקיבא ורוב תכמתו היה ממנו: קמי ארורא צילמא. בא לרומו על האמרת שהיה מסתיר עצמו מפניו, ואמר לו מהו לעבור לפני עבודה זרה: עבור קמיה וסמי עיניו. וכי אתה מולך לו כבוד שאתה יראת ומנו, עבור לפניו ושבר עיניו:

א"כ אפי' פרק אחד נמי הפסיק בה יצא: **אבל בהלל ובקריאת המגילה.** שהכל ענין אחד, אוף ר"א מודי שאם שהה בה כדי לגמור את כולה חוזר לראש: הרשות בידו. לשאול באמצע ק"ש, והיינו דתנן שואל מפני הכבוד: **הדא אמרה שאדם צריך וכו'.** מדהתירו לשאול באמצע ק"ש: ועוד מן הדא. ראיה שצריך לשאול בשלום רבו: קרע. על המת שהיה נדמה לו שמת: וחזרה בו נשמה. שעדיין בשעת הקריעה לא מת ואח"כ מת: אם על אתר. אם מיד לאחר שקרע מת א"צ לחזור ולקרוע שקריעה ראשונה עלתה לו: כדי שאילת שלום בין אדם לחבירו. בכדי שיאמר שלום עליך: ויאמר לו שלום עליך רבי. נמצא מרבה על שעורו של ר' סימון, ואגב אורחא שמעינן שצריך לשאול בשלום רבו: ר' יוחנן הוה מסתמיך. היה הולך ומסמיך גופו על ר' יעקב בר אידי: דמטמר מן קדמוי. ונחבא ממנו: אמר וכו'. היה ר' יוחנן מקפיד על ר"א ואמר שני דברים עושה לי הדין בבלייא היינו ר"א שעלה מבבל: א"ל. ר' יעקב בר אידי לר"י שבקש לפייסו: כך אינון נהגין גביהן. כך הם נוהגין בבבל שקטן אינו שואל בשלום דגדול אלא מחביאין עצמן מהן דרך כבוד: מי מהלכין וכו'. תוך כדי שהן מהלכין ראו בית המדרש אחד: א"ל הכא וכו'. ר' יעקב בר אידי לר"י: כל עלמא ידעין וכו'. וידעין דכל שמועותיו ממנו וא"צ לאומרו משמו דר"ע: מהו מיעבור קומי אהדורי צלמיה. כשהיו צריכין להלך דרך ע"ז שאל לו ר' יעקב בר אידי לר"י מהו שנטה דרכנו שלא לעבור אצל הע"ז: א"ל מה איתפליג וכו'. א"ל ר' יוחנן מה נחלוק לו כבוד שלא נעבור דרכו אלא אדרבה עבור אצלו וסמא את עיניו, כלומר אל תחוש לו: א"ל ר"א יאות עבד וכו'. א"ל ר' יעקב בר אידי אי הכי יאות עבד ר"א דהא את הוא דאמרת דדרך כבוד הוא בכך: אמר. ר' יוחנן ר' יעקב וכו': ור' יוחנן בעי דאמרין שמועתא מן שמיה. בתמיה, טעמא מאי הקפיד עליו וכי מה תועלת יש לו שיאמרו שמועתא משמו:

[יג. יג: - ה"א]

מה הניא ליה. מה תועלת למת שיאמרו שמועה מפיו בעולם הזה. ומשני לוי כל האומר וכו': [חד אמר כהדין דשתי] קונדיטון [וחרינא אמר כהדין דשתי] חמר עתיק. ליסיה דקרא וחכך כיין הטוב, חד מפרש יין ישן וחד מפרש קונדיטון, סיינו שמערבין בו דבש ופלפלין: אין דור וכו'. לא גרסינן הכא, ומקומו סוף פ"ב דשקלים (יח.) משום דעשות לדקה, דמיירי הסיא משנה בצדקה ופליגין שבויש: הכי גרסינן בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב, מפני מה הוא משיב מפני הכבוד או לכל אדם, נשמעינה מן הדא רבי יהודה אומר בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם, הא בקדמיתא שואל מפני הכבוד ומשיב מפני הכבוד. ובגלי (יג:) הכי איתא, משום דכיון דמנא דבפרקים שואל מפני הכבוד, אי משיב מפני הכבוד ממי קאמר, פשיטא, דאי שואל כל שכן דמשיב, ולפיכך הייתי מפרש דמשיב שלום לכל אדם קאמר, ומייתי ראיה מדרבי יהודה דאי אפשר לפרש כן, דקתני סיפא רבי יהודה אומר בפרקים וכו', וא"כ היינו רבי מאיר, אלא על כרחך רבי מאיר משיב מפני הכבוד ממי קאמר, וזו ואין צריך לומר זו קתני, וכיונא בזה חוזר ומפרש בגמרא דרבי מאיר מהכרת בגמרא דרבי יהודה: מרמז. שואל ומשיב דמתניתין, כשהיה מזדמן לו היה עושה ברמז ולא בדבור ממש: רבי יונה משתעי. בדבור, ומייתי רב הונא ברייתא לסיועי:

ר' פינחס ר' ירמיה בשם ר' יוחנן וכי עלת על לב דוד שהוא חי לעולם אלא אמר דוד אזכה שיהו דברי נאמרין [א]על שמי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. [ב]מה הנייא ליה. [ג]לוי בר נזירא אמר [ד]כל [ה]האומר שמועה משם אומרה [ו]שפתותיו רוחשות [ז]עמו בקבר. [ח]מה טעם. [א]דובב שפתי ישינים ככומר הזה של ענבים שהוא [ז]זב מאיליו. [ח]ר' חננא בר פפא ור' סימון חד אמר כהדין דשתי קונדיטון וחרנה אמר כהדין דשתי חמר עתיק אף על גב דהוא שתי ליה טעמיה בפומיה. [ט]אין דור שאין בו [א]ליצנין אצל חלונותיו של דוד [י]ואומרים לו דוד אימת יבנה בית המקדש אימתי בית ה' נלך והוא אומר אף על פי שמתכוונין להכעיסני יבא עלי שאני שמח בלבי [ב]שמחתי באומרים לי בית ה' נלך. [ג]והיה כי ימלאו ימיך [ד]אמר ר' שמואל בר נחמני אמר הקב"ה לדוד דוד ימים מלאים אני מונה לך איני מונה לך ימים חסירים [ט]כלום שלמה בנך בונה בית המקדש [כ]לא להקריב בו קרבנות [ל]חביב עלי [כא]משפט וצדקה שאתה עושה יותר מן הקרבנות. ומה טעם. [כב]עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח: ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב: [כג]מפני מה הוא משיב [כד]מפני היראה או [כה]מפני הכבוד. נשמעינה מן הדא ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב [כו](מפני הכבוד) דברי ר' מאיר הא בקדמיתא שואל מפני הכבוד ומשיב מפני הכבוד: ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב דברי ר' מאיר: מפני מה הוא משיב מפני היראה או מפני הכבוד. נשמעינה מן הדא ר' יהודה אומר [א]באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד הא קדמיתא שואל מפני היראה ומשיב מפני היראה. [ב]ואפילו באמצע הפסוק. ר' ירמיה (מדמי) (א) [מרמז] [ג]ר' יונה משתעי. ר' חונה רב יוסף [ד]ודברת בם [ה]מיכן שיש לך רשות לדבר בם:

מהניא ליה. ומה הנאה יש לו: אע"פ שמתכוונין להכעיסני. שהן יודעין שכל זמן שאני חי לא יגנה שאמר לו הקדוש ב"ה והיה כי ימלאו ימיך וגו': מפני מה הוא משיב. לר' מאיר בין הפרקים, אי דוקא מפני היראה והכי קאמר שואל מפני הכבוד אם הוא מייב בכבודו כגון אביו או רבו אז שואל הוא, והאי ומשיב הכי קאמר, אם אינו מייב בכבודו אלא שעושה לו כבוד מפני היראה אז משיב הוא לו אבל אינו שואל, או אפי' מפני הכבוד והאי ומשיב ואין צריך לומר הוא דקאמר*: נשמעינה מן הדא ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני היראה דברי ר"מ. גרסינן. וזה מוכח הוא מדלקמן. כלומר על כרחך האי ומשיב דבאמצע לר"מ הייינו מפני היראה, דאי אפשר לפרש בענין אחר, וש"מ הא בקדמיתא בין הפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב מפני הכבוד, וכולהו ואל"ל דמשיב קאמר: ובאמצע וכו'. השתא מפרש לה להאי ומשיב דבאמצע לר"מ אם מפני היראה ואל"ל קאמר או דוקא מפני הכבוד שאינו רשאי להקדיש שלום לזה כי אם משיב הוא לו: נשמעינה מן הדא דר' יהודה אומר באמצע וכו'. וא"כ על כרחך הא קדמיתא היינו באמצע לר"מ שואל מפני היראה ומשיב מפני היראה ואל"ל קאמר דאם לא כן היינו דר' יהודה: עד כדון. לא שמענו אלא באמצע הפרשה למר כדאית ליה ואמר כדאית ליה: ואפי' באמצע הפסוק. אם מותר להפסיק אף באמצע הפסוק לכל חד כדאית ליה. וקאמר דר' ירמיה מדמי דלך למיון הוא מראה, אי נמי מרמז גרסינן ולא היה משתעי: ודברת בם מיכן שיש לך רשות לדבר בם. לכאתקרע להפסיק כמו בתמתיתין:

ר"ש סיריליאו

בכומר הזה של ענבים. כלי שמיתין בו ענבים עד שמתחממין והיין נוח לגאת, כמו מכמר בשרא (פסחים נח.): שהוא דובב. לשון תוסס, בולייר בלע"ז: קונדיטון. יש בו דבש ויין ופלפלין: אע"ג דשתי ליה טעמיה בפומיה. אע"פ שכבר כלה לשתותו, הטעם בפיו לזמן מרובה, כן תלמיד חכם שמת, אע"פ שאינו לומד, עדיין ההלכות שגורות בפיו, ושפתותיו רוחשות כשאומרין שמועות משמו: שמתכוונין להכעיסני. אלא יהא נגנה הנית אלא אחר מיתתי, והיה נראה שקניס בחייו והיו מלפין בנין הנית: יותר מן הקרבנות. דקרבנות בחין על חטא שעבר, והדין מסלק החטאים ומייסר מי שעשאן: נשמעינה מן הדא ובאמצע שואל וכו'. ומפרש לקמיה דהאי משיב מפני היראה הוא, משמע דבין הפרשה משיב מפני הכבוד, וה"ק ואין צריך לומר משיב מפני הכבוד (בגלי יג:): רשות לדבר בם. כלתנן בתמתי'. והכא מוכח דפירוש רש"י ז"ל דפרק אמר להם הממונה (יומא יט:) עיקר[א]:

הכבוד וכו' עד הא בקדמייתא שואל. צ"ל מפני הכבוד או לכל אדם נשמעינה מהדא ר' יהודה אומר בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם הא תנא קדמייתא שואל וכו'. (תנא קדמייתא ר"ל ר"מ) [רד"ק ובע"ז בשערי ירושלמן]:

תורה אור השלם א) וְחִכֵּךְ כְּיֵין הַטּוֹב הוֹלֵךְ לְדוֹדִי לְמֵישָׁרִים דּוֹבֵב שִׂפְתֵי יְשֵׁנִים: (שה"ש ז י) ב) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת לְדָוִד שָׂמַחְתִּי בְּאֹמְרִים לִי בֵּית יְיָ נֵלֵךְ: (תהלים קכב א) ג) כִּי יִמְלְאוּ יָמֶיךָ וְשָׁכַבְתָּ אֶת אֲבֹתֶיךָ וַהֲקִימֹתִי אֶת זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֶיךָ וְהַכִּינֹתִי אֶת מַמְלַכְתּוֹ: (שמואל-ב ז יב) ד) עֲשֹׂה צְדָקָה וּמִשְׁפָּט נִבְחָר לַיְיָ מִזָּבַח: (משלי כא ג) ה) וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: (דברים ו ז)

ביאור הגרח"ק מהניא ליה. וכי תועלת יש לו לדוד בזה: כומר. כלי שמניחין בו ענבים עד שמתחממין ויינו נוח לצאת עד שהוא זב מאליו וה"נ מאיליו שפתותיו דובבות: קונדיטון. יין דבש ופלפלין: אע"ג דהוא שתי ליה טעמיה בפומיה. אע"ג דגמר לשתות עדיין טעמו בפיו, וה"נ אף שכבר מת עדיין שמועותיו בפיו: אימת יבנה בית המקדש. לפי שידעו שלא יבנה בימיו: ימים מלאים אני מונה לך. ואין אני מחסיר לך מימיך כדי שימלוך שלמה ויבנה בית המקדש: מפני מה הוא משיב מפני היראה או מפני הכבוד. דשמא אינו משיב אלא מפני הכבוד אבל מפני הכבוד לא, דאע"ג דשואלו מפני הכבוד היינו משום דצריך התלמיד לשאול בשלום רבו אבל משיב מפני הכבוד שיהא הרב משיב לתלמיד דילמא לא: דברי ר"מ. והא התם משיב מפני היראה קאמר ר"מ וכדמוכחינן לה להלן, הלכך ע"כ הכא דתנן משיב אפי' מפני הכבוד דאי מפני היראה אפי' באמצע שואל מפני היראה ולא הוצרך למיתני: הא קדמיתא. הא ר"מ דפליג עליה ע"כ משיב מפני היראה קאמר: עד כאן באמצע הפרשה. מפסיק למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה ומיהא לא שמענן אלא שיהא מפסיק בין פסוק לפסוק והיינו דמיבעיא ליה ואפי' באמצע הפסוק: ר' ירמי' מרמז. באמצע הפסוק היה מרמז ולא היה מפסיק: ר' יונה משתעי. הי' מדבר אפי' באמצע הפסוק כלומר שואל היה בשלום לא ברמז אלא בדבור: ודברת בם. כתיב ודרשינן שיש לך רשות לדבר בם, כלומר באמצע אלו הפסוקים מפני הצורך:

רידב"ז פיסקא ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב מפני מה משיב מפני היראה או מפני הכבוד. ר"ל אם מפני היראה דווקא משיב אבל לא מפני הכבוד דכיון דחבירו שואל בשלומו תחלה אל כרחך אין משיב מפני הכבוד כיון דהוא מכובד יותר מחבירו ורק מפני היראה משיב כיון דאם לא ישיבנו יעשה לו רעה וקאמר נשמעיניה מן הדא ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב דברי ר"מ כן הגירסא בדפוס אמשטרדם והחם על כרחך משיב מפני היראה כמו דמוכיח לקמן בסמוך וא"כ על כרחך מוכח דבקמייתא גבי ובפרקים משיב אף מפני הכבוד, וע"ז שאל על הא דבאמצע שואל מפני היראה ומשיב מנא ליה התם גופיה אם משיב מפני היראה דווקא או אפילו מפני הכבוד דאולי להשיב די אפילו מפני הכבוד ואפילו דלהשיב אינו כבוד כל כך כמו הכבוד דשאלה מ"מ בלהשיב כבוד כל דהו סגי, ע"ז קאמר נשמעיניה מן הדא כו' באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד מכלל ע"כ דבקמייתא ר"ל בדר' מאיר שואל ומשיב מפני היראה דווקא ואתא ר"י וקאמר מפני הכבוד משיב:

מפני מה כו': נשמעיניה מן הדא. נראה לפרש שהש"ס תרוייהו הוה קשיא ליה בהדדי בריש הא בסיפא, ומכח מילתיה דר' יהודה בסמוך בפשוט הכל. דהייתו מכח מילתיה דר"י בפשוט מילתיה דר' מאיר דר"ל משיב מפני היראה, דאם לא כן ר' מאיר היינו ר"י, ומדר"מ בפשוט מילתיה דמשיב מפני הכבוד. ואין הנעיא ראשונה נפשטת אלא אחר שכבר נפשוט בעיא אחרונה, והסדרן סידרן כסדר המתני' כאלו הנעיא ראשונה נפשטת קודם לאחרונה, אבל באמת אינה נפשטת אלא בנפוף: עד כדון. עד השתא לא שמענן ממתני' הא דקתמר בתמנא בכל הפסוח בתמנא פרשה קתמר וכין פסוק לפסוק, אלא דקתנעיא לן אם ממר דמתני' דקתמרה בתמנא אם אפי' בתמנא פסוק מיירי או דווקא בתמנא פרשה בין פסוק לפסוק: מרמז. דרך רמז ולא הסיב בדיבור ממש בתמנא הפסוק: משתעי. הסיב בדיבור: בם. משמע בעצמן אפילו בתמנא הפסוק, ומדלא אמר וקראת אלא ודברת ש"מ שמותר לדבר:

הערות מהרא"פ א) אין דור וכו'. תוספת זו מלוח הטעות א:

הגהות הגרח"ק

(א) מרמז. כצ"ל [כ"ה ברשב"א]:

הגהות וציונים

א. עיין בפירש"י ביומא (שם) וצ"ע. וע"ע בתוס' (שם ד"ה בם, ובברכות יג. ד"ה ובאמצע):

מהר"א פולדא

וכי עלתה על לב דוד וכו'. שהרי הוא עצמו אמר (תהילים ל) ימי שנותינו בהם שבעים שנה: אלא וכו'. ועולמים לא לומר בעולם הזה ובעולם הבא, כיון שספתו דובבות בקבר הו"ל כאלו מי בשני עולמות: מאי הניא ליה. מה הנאה יש לו: בומר. קופה גדולה שמניחים בה ענבים לכמור: קונדיטון. סוס של דבש ויין ופלפלין: טעמיה בפומיה. אתלוייהו קאי אף על גב שכבר שתה ליה נשאר הטעם בפיו: [א]אין דוד שאין בו ליצנות כדורו של דוד. כל"ל] יבא עלי. לשון שנועה יפא עלי כך וכך וכו': ימים מלאים וכו'. אע"ג שבניין בית המקדש מתאחר בשביל ימי חיין עד שיבא שלמה בנך ויבנה את בהמ"ק, אפי' הכי ימים שלימים וכו': מפני מה הוא משיב כו'. משום דקשיא ליה למה תני משיב לחודא הו"ל למימר הכי שואל ומשיב מפני הכבוד. וכן בסיפא ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב הו"ל למימר שואל ומשיב מפני היראה, ומדאמר ומשיב לחודא קס"ד דלא קיימי ומשיב על מפני הכבוד, וכן בסיפא על מפני היראה, ולפיכך מצינא ליה מפני מה כו': נשמעיניה מן הדא. נראה לפרש שהש"ס תרוייהו הוה קשיא ליה בהדדי בריש הא בסיפא, ומכח מילתיה דר' יהודה בסמוך בפשוט הכל. דהייתו מכח מילתיה דר"י בפשוט מילתיה דר' מאיר דר"ל משיב מפני היראה, דאם לא כן ר' מאיר היינו ר"י, ומדר"מ בפשוט מילתיה דמשיב מפני הכבוד. ואין הנעיא ראשונה נפשטת אלא אחר שכבר נפשוט בעיא אחרונה, והסדרן סידרן כסדר המתני' כאלו הנעיא ראשונה נפשטת קודם לאחרונה, אבל באמת אינה נפשטת אלא בנפוף: עד כדון. עד השתא לא שמענן ממתני' הא דקתמר בתמנא בכל הפסוח בתמנא פרשה קתמר וכין פסוק לפסוק, אלא דקתנעיא לן אם ממר דמתני' דקתמרה בתמנא אם אפי' בתמנא פסוק מיירי או דווקא בתמנא פרשה בין פסוק לפסוק: מרמז. דרך רמז ולא הסיב בדיבור ממש בתמנא הפסוק: משתעי. הסיב בדיבור: בם. משמע בעצמן אפילו בתמנא הפסוק, ומדלא אמר וקראת אלא ודברת ש"מ שמותר לדבר:

הגהות הגר"א

[א] ליצנין. בדפ"א הגירסא ליצנות, והגר"א הגיה ליצנים כלפנינו (וכ"ה בשוחר טוב מזמור קכ"ב) [רד"ל]:

[ב] מפני היראה או מפני הכבוד וכו' עד הא בקדמייתא שואל. צ"ל מפני הכבוד או לכל אדם נשמעינה מהדא ר' יהודה אומר בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם הא תנא קדמייתא שואל וכו'. (תנא קדמייתא ר"ל ר"מ) [רד"ל ובע"ז בשערי ירושלמן]:

שינויי נוסחאות

א) על שמי. בכי"ר ובירושלמי שקלים (פ"ב ה"ה-יז.) ומו"ק (פ"ג ה"ד - כב.) ליתא:

ב) מה הנייא. בד"ר ודפ"ר מהנייא. בירושלמי שקלים (שם) ליתא:

ג) לוי בר נזירא. בכי"ר ובמדרש שמואל (יט ד) תיבת לוי ליתא. ברש"ס שמעון בר מירא. בירושלמי שקלים (שם) שמעון בן נזירא בשם ר' יצחק. ובירושלמי מו"ק (שם) בר מירא. ביבמות (צז.) ר' יוחנן בשם רשב"י:

ד) האומר שמועה משם אומרה. ביבמות (שם) ובירושלמי שקלים (שם) וברש"ס תלמיד חכם שאומרין דבר הלכה מפיו בעולם הזה:

ה) עמו. בכי"ר וביבמות (שם) ובירושלמי מו"ק (שם) ליתא:

ו) מה טעם דובב וכו' זב מאליו. בירושלמי שקלים (שם) שנאמר דובב שפתי ישנים מה כמר של ענבים זה כיון שמניח אדם אצבעו עליו מיד דובב אף שפתותיהם של צדיקים כיון שאומרין דבר הלכה מפיהם של צדיקים שפתותיהן מרחשות עמהן בקבר:

ז) זב. ברש"ס דובב:

ח) ר' חננא בר פפא וכו' דשתי חמר. בדפוסים ר' חנינא בר פפאי וכו'. בירושלמי שקלים (שם) מה הנאה לו לוי בר נזירא אמר כהדין דשתי קונדיטון ר' יצחק אמר כהדין דשתי חמר:

ט) מה. בירושלמי שקלים (שם - יח.) בדורו של דוד מה:

י) ואיה. במקרא ליתא:

כ) לא. בירושלמי שקלים (שם) וברש"ס אלא:

ל) משפט וצדקה. בירושלמי שקלים (שם) וברש"ס צדקה ומשפט:

מ) מפני הכבוד. בש"ג וברש"ס ליתא, וכן ליתא במשנה, וכן מוכח מן הסוגיא:

נ) מרמז. כ"ה בכי"ר וברש"ס ובד"א ובראשונים. בכי"ל וד"ר ובאשכול (ליקוטים מהלי ק"ש) מדמי:

א) [מיי' פ"ג מהלכות ק"ש הלכה טו והלכה טז טוש"ע א"ח סימן סו סעיף ג]:

ב) טוש"ע א"ח סימן סו סעיף ג]:

הלכה ב מתני' [א] [ב]ואלו הן בין הפרקים בין ברכה ראשונה לשניה בין שניה לשמע בין שמע לוהיה אם שמוע בין והיה אם שמוע לויאמר בין ויאמר לאמת ויציב. ר' יהודה אומר בין ויאמר לאמת ויציב [ב]לא יפסיק: **גמ'** אמר ר' לוי [ג]טעמיה דר' יודה [א][ד]אני ה' אלהיכם וכתיב [ב]וה' אלהים אמת: **הלכה ג מתני'** [ג]אמר ר' יהושע בן קרחה [ד]למה קדמה שמע לוהיה אם שמוע [ב]אלא שיקבל עליו [ג]מלכות שמים תחילה ואחר כך יקבל עליו עול מצות. והיה אם שמוע לויאמר שוהיה אם שמוע נוהג בין ביום ובין בלילה [ד]ויאמר אינו נוהג אלא ביום: **גמ'** ר' חייא בשם [ד]ר' יוחנן [א][ה]מה טעם אמרו אדם [ה]לובש תפילין וקורא את שמע ומתפלל כדי שיקבל עליו מלכות שמים [ד](תחילה) משלם. [ו]רב אמר קורא את שמע ולובש את תפיליו ומתפלל. [א][ז]מתניתא (רב) [דרב] פליגא עילוי [ו]הרי שהיה עסוק עם המת בקבר והגיע עונת קרית שמע הרי זה [ז]פורש [ז]למקום טהרה ולובש תפילין וקורא את שמע ומתפלל. מתניתא מסייעא לרב [ז]אלא שיקבל עליו [ח]מלכות שמים תחילה ואחר כך יקבל עליו עול מצות: [ו]אמר ר' ינאי [ח]תפילין צריכין גוף [ט]נקי. [ט]מפני מה לא החזיקו [י]בהן מפני הרמאין. [כ]עובדא הוה בחד בר נש דאפקיד גבי חבריה וכפר ביה. [ט]אמר ליה לא לך הימנית אלא [ל]אילין דבריך הימנית. [מ]ר' ינאי היה לובשן חוליין שלשה ימים לומר [נ]שהחולי ממרק. מה טעם. [נ]הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי. [ס]רבן יוחנן בן זכאי [פ]לא הוון תפילוי זעין מיניה לא בקייטא ולא בסיתוא

מתני' בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק. כדמפרש בגמרא דכתיב וה' אלהים אמת, הלכך אין להפסיק בין אני ה' אלהיכם לאמת. וכן הלכה: **גמ'** אמר ר' לוי וכו'. ודשמאומר אני ה' אלהיכם צריך לומר אמת מיד בלי שום הפסק ואחר שאומר אמת אז הוא דינו כנאמנע הפרק: **מתני'** שוהיה אם שמוע נוהג בין ביום בין בלילה. דכתיב (דברים יא יט) ולמדתם אותם את בניכם, ותלמוד תורה נוהג ביום ובלילה: **ויאמר אינו נוהג אלא ביום.** דאית ביה מצות לילית שאינה נוהגת בלילה דכתיב (במדבר טו לט) וראיתם אותו: **גמ'** לובש תפילין. בתחלה ואחר כך קורא את שמע ומתפלל דאז הוא קבלת מלכות שמים שאימה שקורא ק"ש ותפילין עליו שכתובה ק"ש בהם: **רב אמר קורא את שמע.** בתחלה כדמפרש טעמיה לקמן, דקתני שיקבל עליו מלכות שמים בתחילה ואח"כ עול מצות תפילין: **מתניתא.** בריתא זו פליגא עליה דרב דקתני לובש תפילין בתחילה: **למקום טהרה.** בראוק ד' אמות: **מתניתא.** דיקן מסייעא לרב דממנה למד דעול מלכות שמים קודם הוא לעול מצות בכל מקום דהא לא כך תני שאדם וכו' אלא עול מלכות קדים: **מפני מה לא החזיקו בהן.** לאדם הנמיחן מפני מה לא החזיקו בו בנאמנות שיהיה נאמן למעשרות וכיוצא בהן: **מפני הרמאים.** שהיו מניחין תפילין להחזיק עצמן ככהנים ולרמות בני אדם וכהאי עובדא דלקמיה*: **לאילין דבריך הימנית.** לתפילין אלו שבראשך האמנתי שהשבתי אדם כשר הוא זה שתפילין עליו כל היום: **לומר שהחולי ממרק.** את הגוף וגופו נקי הוא להיות תפילין עליו כל היום. והכי מצוה הוא במדרש תהלים ק"ג (ז) דגרים התם ר' יאשי היה לבוש תפילין בתר בישיה תלתא יומין דאמר מר (שבת מט.) תפילין צריכין גוף נקי כאילשע בעל כנפים כל עומד מחליו גופו נקי ואחר שלשה [ימים] היה מניח אותן, ר' יוחנן היה לובש תפילין בכל יום ויום כדי שיאמר הסולח לכל עוניכי [וגו'] המשביע בטוב עדיך. וכך צריך לגרוס כאן ושייך הא דקאמר מה טעם הסולח וכו' דקאי על הא דר' יוחנן: **מתני' אלו הן בין הפרקים וכו' לא יפסיק. בגמ' מפרש טעמא: גמ' וה' אלהים אמת.** לכך אין מפסיקין בין אני ה' אלהיכם לאמת. רש"י (יד:). וכתב הרא"ש (סי' ח) כיון דיהיב טעמא משום וה' אלהים אמת [נראה] דאמיר מאמצע הפרק, דלא פסיק אלא אפילו מפני הילאה, אלא אומר אמת ויציב ואח"כ יפסיק כדין אמצע הפרק: **מתני' כדי שיקבל עליו.** ואע"פ שמוקדם שמע לוהיה אם שמוע בתורה צריך טעם, דאין מוקדם ומאוחר בתורה. הרא"ש (סי' ט): **שוהיה אם שמוע נוהג בין ביום ובין בלילה.** דמשמעי בתלמוד תורה דכתיב (דברים יא יט) ולמדתם אותם את בניכם: **ויאמר אינו נוהג אלא ביום.** דמשמעי בלילה שאינה נוהגת אלא ביום, דכתיב (במדבר טו לט) וראיתם אותו, ולקמן בתחילת הלכה ג' אמר דאינו נוהג בלילה. דמשמעי בתלמוד תורה דכתיב (דברים יא יט) ולמדתם אותם את בניכם: **ויאמר אינו נוהג אלא ביום.** דמשמעי בלילה שאינה נוהגת אלא ביום, דכתיב (במדבר טו לט) וראיתם אותו: **גמ' לובש תפילין.** בתחלה ואחר כך קורא את שמע ומתפלל דאז הוא קבלת מלכות שמים שאימה שקורא ק"ש ותפילין עליו שכתובה ק"ש בהם: **רב אמר קורא את שמע.** בתחלה כדמפרש טעמיה לקמן, דקתני שיקבל עליו מלכות שמים בתחילה ואח"כ עול מצות תפילין: **מתניתא.** בריתא זו פליגא עליה דרב דקתני לובש תפילין בתחילה: **למקום טהרה.** בראוק ד' אמות: **מתניתא.** דיקן מסייעא לרב דממנה למד דעול מלכות שמים קודם הוא לעול מצות בכל מקום דהא לא כך תני שאדם וכו' אלא עול מלכות קדים: **מפני מה לא החזיקו בהן.** לאדם הנמיחן מפני מה לא החזיקו בו בנאמנות שיהיה נאמן למעשרות וכיוצא בהן: **מפני הרמאים.** שהיו מניחין תפילין להחזיק עצמן ככהנים ולרמות בני אדם וכהאי עובדא דלקמיה*: **לאילין דבריך הימנית.** לתפילין אלו שבראשך האמנתי שהשבתי אדם כשר הוא זה שתפילין עליו כל היום: **לומר שהחולי ממרק.** את הגוף וגופו נקי הוא להיות תפילין עליו כל היום. והכי מצוה הוא במדרש תהלים ק"ג (ז) דגרים התם ר' יאשי היה לבוש תפילין בתר בישיה תלתא יומין דאמר מר (שבת מט.) תפילין צריכין גוף נקי כאילשע בעל כנפים כל עומד מחליו גופו נקי ואחר שלשה [ימים] היה מניח אותן, ר' יוחנן היה לובש תפילין בכל יום ויום כדי שיאמר הסולח לכל עוניכי [וגו'] המשביע בטוב עדיך. וכך צריך לגרוס כאן ושייך הא דקאמר מה טעם הסולח וכו' דקאי על הא דר' יוחנן: **מתני' אלו הן בין הפרקים וכו' לא יפסיק. בגמ' מפרש טעמא: גמ' וה' אלהים אמת.** לכך אין מפסיקין בין אני ה' אלהיכם לאמת. רש"י (יד:). וכתב הרא"ש (סי' ח) כיון דיהיב טעמא משום וה' אלהים אמת [נראה] דאמיר מאמצע הפרק, דלא פסיק אלא אפילו מפני הילאה, אלא אומר אמת ויציב ואח"כ יפסיק כדין אמצע הפרק: **מתני' כדי שיקבל עליו.** ואע"פ שמוקדם שמע לוהיה אם שמוע בתורה צריך טעם, דאין מוקדם ומאוחר בתורה. הרא"ש (סי' ט): **שוהיה אם שמוע נוהג בין ביום ובין בלילה.** דמשמעי בתלמוד תורה דכתיב (דברים יא יט) ולמדתם אותם את בניכם: **ויאמר אינו נוהג אלא ביום.** דמשמעי בלילה שאינה נוהגת אלא ביום, דכתיב (במדבר טו לט) וראיתם אותו, ולקמן בתחילת הלכה ג' אמר דאינו נוהג בלילה. דמשמעי בתלמוד תורה דכתיב (דברים יא יט) ולמדתם אותם את בניכם: **ויאמר אינו נוהג אלא ביום.** דמשמעי בלילה שאינה נוהגת אלא ביום, דכתיב (במדבר טו לט) וראיתם אותו: **גמ' לובש תפילין.** בתחלה ואחר כך קורא את שמע ומתפלל דאז הוא קבלת מלכות שמים שאימה שקורא ק"ש ותפילין עליו שכתובה ק"ש בהם: **רב אמר קורא את שמע.** בתחלה כדמפרש טעמיה לקמן, דקתני שיקבל עליו מלכות שמים בתחילה ואח"כ עול מצות תפילין: **מתניתא.** בריתא זו פליגא עליה דרב דקתני לובש תפילין בתחילה: **למקום טהרה.** בראוק ד' אמות: **מתניתא.** דיקן מסייעא לרב דממנה למד דעול מלכות שמים קודם הוא לעול מצות בכל מקום דהא לא כך תני שאדם וכו' אלא עול מלכות קדים: **מפני מה לא החזיקו בהן.** לאדם הנמיחן מפני מה לא החזיקו בו בנאמנות שיהיה נאמן למעשרות וכיוצא בהן: **מפני הרמאים.** שהיו מניחין תפילין להחזיק עצמן ככהנים ולרמות בני אדם וכהאי עובדא דלקמיה*: **לאילין דבריך הימנית.** לתפילין אלו שבראשך האמנתי שהשבתי אדם כשר הוא זה שתפילין עליו כל היום: **לומר שהחולי ממרק.** את הגוף וגופו נקי הוא להיות תפילין עליו כל היום. והכי מצוה הוא במדרש תהלים ק"ג (ז) דגרים התם ר' יאשי היה לבוש תפילין בתר בישיה תלתא יומין דאמר מר (שבת מט.) תפילין צריכין גוף נקי כאילשע בעל כנפים כל עומד מחליו גופו נקי ואחר שלשה [ימים] היה מניח אותן, ר' יוחנן היה לובש תפילין בכל יום ויום כדי שיאמר הסולח לכל עוניכי [וגו'] המשביע בטוב עדיך. וכך צריך לגרוס כאן ושייך הא דקאמר מה טעם הסולח וכו' דקאי על הא דר' יוחנן:

ר"ש סיריליאו

מתני' לא יפסיק. בגמ' מפרש טעמיה דר' יהודה: **גמ' וה' אלהים אמת.** ואין להפסיק בו כלל: **מתני' למה קדמה שמע וכו'.** למה הקדימו אותה [*אנשי כנסת הגדולה], כיון דלא סדרום כסדר שכתובים בתורה: **והיה אם שמוע נוהג ביום ובלילה.** דמשמעי בתלמוד תורה, דכתיב ולמדתם אותם את בניכם, כדאיתא בגמ': **אינו נוהג אלא ביום.** דמצות לילית אינה נוהגת אלא ביום, דאיתו להכיר ליאת מצרים פלוגתא דתנאי היא לעיל (פ"א ט"ו - מז:): **גמ' לובש תפלין וקורא ק"ש כדי שיקבל עליו וכו'.** דלא להוי מעיד עדות שקר (בבלי יד:): **מתני' מסייעא ליה לרב.** דתנן במתני' שיקבל עליו וכו', ורב סבר כר' יהושע בן קרחה. ובגמ' דילן (יד:) לא קאי הך תירוצא, ומסקינן שליחא הוא דעוית, כדאיתא התם: גוף נקי. מפרש בפרק במה טומנין (שבת מט.) אלא יפיח בהן: **מפני הרמאין.** פי' הרא"ש ז"ל (הלכות תפילין סי' כח) לא בעי למימר אלא החזיקו במצות תפילין מפני שיש רשעים שמרמין עצמן ככהנים ומניחין תפילין ומרמין את הבריות, ובאמצע זה יימנעו הכהנים מלהניחן, דהא כתיב (הושע יד י) כי ישרים דרכי ה' וגו' ופושעים יכשלו בם, אלא הכי פירושו, מפני מה לא החזיקו הצולם להיות מניחין תפילין כל היום הכהנים והנאמנין, כי כן היה הדבר ראוי [ל]מי שאם ה' נקרא עליו: **מפני הרמאין.** שהן רשעים ומניחין תפילין לרמות בני אדם:

תורה אור השלם

א) אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לִהְיוֹת לָכֶם לֵאלֹהִים אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם: (במדבר טו מא)

ב) וַיְיָ אֱלֹהִים אֱמֶת הוּא אֱלֹהִים חַיִּים וּמֶלֶךְ עוֹלָם מִקֶּצְפּוֹ תִּרְעַשׁ הָאָרֶץ וְלֹא יָכְלוּ גוֹיִם זַעְמוֹ: (ירמיה י י)

ג) הַסֹּלֵחַ לְכָל עֲוֹנֵכִי הָרֹפֵא לְכָל תַּחֲלוּאָיְכִי: (תהלים קג ג)

כל היום מפני מה אין מחזיקין אותן לחברירין שיהיו נאמנים על המעשרות וכיוצא בהן: **מפני הרמאין.** שהיו מניחין תפילין להחזיק עצמן כשרין וכעובדא דלקמיה: **לא לך המניתי וכו'.** לא לך האמנתי שהפקדתי פקדון בידך אלא לתפילין שבראשך האמנתי: **הי' לובשן וכו' ג' ימים.** אותן ג' ימים היה לובשן כל היום: **לומר שהחולי ממרק.** את הגוף וכשעומד מחוליו גופו נקי: **הרופא לכל תחלואיכי.** ובתר הכי כתיב המשביע בטוב עדיך, והיינו תפילין ומינה שמעינן שאחר שנרפא מחוליו גופו נקי למינח תפילין: **לא הוון תפילוי זעין מיניה וכו'.** היה לבוש תפילין כל ימות השנה ולא היה חולצן לא בימות החורף ולא בימות הקיץ:

שינויי נוסחאות

א) **אני ה' אלהיכם.** ברש"ס ובבבלי (יד:) ליתא:
ב) **אלא.** כ"ה בכי"ל וד"ר כאן וברש"ס וכ"ה בסמוך בגמ'. בכי"ל וד"ר במשניות שבראש הפרק ובכי"ר ובדפ"ו ובבבלי (יג:) **כדי.** במשניות **אלא** כדי:
ג) **מלכות.** במשניות בבבלי (שם) **עול** מלכות:
ד) **תחילה.** בכי"ל וברש"ס ובד"א ליתא. ונוסף ע"י מגיה כי"ל ע"פ כי"ר וכ"ה בד"ו ודפ"ו:
ה) **מתניתא דרב פליגא עלוי.** כ"ה בכי"ל. בכי"ר ומגיה כי"ל מתניתא **ארב** פליגא עילוי. ברש"ס ובד"א מתניתא פליגא עלוי **דרב.** בד"ו ודפ"ו מתניתא **רב** פליגא עילוי:
ו) **למקום טהרה.** ברש"ס ליתא:
ז) **אלא.** ברש"ס **כדי:**
ח) **מלכות.** ברש"ס **עול** מלכות:
ט) **נקי.** בשבת (מט.) ובספר העיטור (הל' תפילין) ובספר התרומה (הל' תפילין ריג) **נקי כאלישע בעל כנפים:**
י) **בהן.** בכי"ר בהם **בארץ ישראל.** בפסיקתא (כב י) בהם **בני ישראל.** באו"ז (ח"א סי' תקלא) בם **בני ארץ ישראל** [גירסא זו הובן על פי דברי ר' שרירא גאון בתשובותיו שבני ארץ ישראל היתה רופפת בידם מצות תפילין מפני השמדות]:
כ) **עובדא הוה בחד בר נש וכו' הימנית.** בראא"ש (הל' קטנות, הל' תפילין כח) בחד **גברא דהוה טען ממונא בערובתא דשבתא אשכח חד גברא מצלי ותפיליו ברישיה אמר ליה לי לפקוד ממוני אלא להדין דנטיר מצות כדון אפקידיה גביה לאפוקי שבתא כפר ביה אמר לא לך הימנית אלא לשמא דקודשא דעל רישך.** במחזור ויטרי (סי' תכה) **ההוא גברא דאנח תפילי ואפקידו גביה וכפר א"ל אנא לא הימנת אלא למילין דבריך.** וכעי"ז בספר התרומה (שם):

הגהות הגר"א

(א) **מה טעם אמרו.** נמחק [רד"ק]:

הגהות הגרח"ק

(א) מתניתא פליגא עילוי דרב. כצ"ל [ד"א]:

מהר"א פולדא

וכתיב וה' אלהים אמת. לפיכך אין להפסיק בין אלהיכם לאמת: **מתני' למה קדמה שמע.** שהוא נאמר לייחד: **לוהיה אם שמוע.** שנאמר לרציס, ולו משום שנאמר בתורה תחילה, הרי וראמר קודם לכולן וקטועה לנסוף: **גמ' מפני מה לא החזיקו בהם.** להיותן כל היום עליו: **מפני הרמאים.** שיחזיקו עצמם בזה לחסידים: **לאילין וכו'.** לאותן תפילין שראיתי בראשך כל היום האמנתי לפי שאמרתי אינם מהימנים את: **ג' ימים.** אחר חולי הגוף נקי מעבירות לפי שהחולי ממרק עונות: **קיימא.** קיץ: **סיתוא.** חורף:

ביאור הגרח"ק

וכתיב וה' אלקים אמת. הלכך צריך לסמוך אלקיכם לאמת ולא יפסיק ביניהם: **מתני' שוהיה אם שמוע נוהג ביום ובלילה.** דמשתעי בתלמוד תורה שנוהג בין ביום בין בלילה: **ויאמר.** דמשתעי בפ' ציצית שאינו נוהג אלא ביום רש"י, אבל לעיל ספ"ק (יז.) משמע בגמ' דהכונה שאין אומרים פרשת ויאמר בלילה: **גמ' מה טעם וכו' לובש תפילין וקורא את שמע.** כלומר לובש תפילין קודם שקורא את שמע כדי שיקרא את שמע בתפילין: **כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחילה משלם.** שיקבל עול מלכות שמים שלימה שבתפילין של ראש ושל יד משעבד מוחו וגופו לעבודת הבורא: **רב אמר קורא את שמע.** ואח"כ לובש תפילין ופליג אר' יוחנן: **למקום טהרה.** ברחוק ד' אמות מן המת שלא יהא לוגע לרש: **ומתפלל.** וכגון דאיכא תרי שא' מתעסק עם המת והשני מתפלל ושמעת מינה מיהא שלובש תפילין תחילה וקשיא לרב, ומשני דמתני' דידן מסייעא לרב: **אלא שאדם יקבל עליו מלכות שמים תחילה ואח"כ יקבל עליו עול מצוות.** היינו מתני', ובמתני' משתעי להקדים שמע לוהיה אם שמוע, וס"ל לרב דה"ה ק"ש שהוא עול מלכות שמים קודם לתפילין שהוא עול מצוות: **תפילין צריכין גוף נקי.** שלא יניח תפילין אלא בגוף נקי ושלא יפיח בהן: **מפני מה לא החזיקו בהן.** אותן המניחין תפילין **לא הי' המניתי וכו'.** לא לך האמנתי שהפקדתי: **לומר שהחולי ממרק.** את הגוף וכשעומד מחוליו גופו נקי: **הרופא לכל תחלואיכי.** ובתר הכי כתיב המשביע בטוב עדיך, והיינו תפילין ומינה שמעינן שאחר שנרפא מחוליו גופו נקי למינח תפילין: **לא הוון תפילוי זעין מיניה וכו'.** היה לבוש תפילין כל ימות השנה ולא היה חולצן לא בימות החורף ולא בימות הקיץ:

א) ברכות יג. **ב)** ברכות יד. **ג)** ברכות יג. [פסיקתא זוטרתא שלח טו לט, ילקו"ש ואתחנן תתלו] **ד)** עי' ברכות טו. **ה)** [עי' שם ילקו"ש ס"ג - כ., ברכות יד: ומס' שמחות פי"ג ה"ד בשיעור] **ו)** לקמן (דף יז:) [כב: בשיעור] שבת מט. [קל., מדרש תהלים קג, פסיקתא רבתי כב כל הענין בשיעור, פסיקתא זוטרתא בא יג ט, ילקו"ש תהלים תשלה, אתחנן] **ז)** [עי' רא"ש הל' תפילין סי' כח ועי' שבת מט. בתוד"ה כאילשע ובריטב"א שם ד"ה רבא אמר ובשו"ת הריטב"א סי' כל] **ט)** [מדרש תהלים קג, בראשית רבתי מא מב, ילקו"ש תהלים תתנח, ועי' רא"ש הל' תפילין סי' כטו] **י)** [נדרים מא. בשיעור, בראשית רבה סב ב, ילקו"ש חיי שרה קו, חיזק תתקנט בשיעור] **כ)** [סוכה כח. בשיעור, בראשית רבתי מא מב]

תרגום

מתני' בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק. כדמפרש בגמרא דכתיב וה' אלהים אמת, הלכך אין להפסיק בין אני ה' אלהיכם לאמת. וכן הלכה: **גמ'** אמר ר' לוי וכו'. ודשאומר אני ה' אלהיכם צריך לומר אמת מיד בלי שום הפסק ואחר שאומר אמת אז הוא דינו כנאמנע הפרק: **מתני'** שוהיה אם שמוע נוהג בין ביום בין בלילה. דכתיב (דברים יא יט) ולמדתם אותם את בניכם, ותלמוד תורה נוהג ביום ובלילה: **ויאמר אינו נוהג אלא ביום.** דאית ביה מצות לילית שאינה נוהגת בלילה דכתיב (במדבר טו לט) וראיתם אותו: **גמ'** לובש תפילין. בתחלה ואחר כך קורא את שמע ומתפלל דאז הוא קבלת מלכות שמים שאימה שקורא ק"ש ותפילין עליו שכתובה ק"ש בהם: **רב אמר קורא את שמע.** בתחלה כדמפרש טעמיה לקמן, דקתני שיקבל עליו מלכות שמים בתחילה ואח"כ עול מצות תפילין: **מתניתא.** בריתא זו פליגא עליה דרב דקתני לובש תפילין בתחילה: **למקום טהרה.** בראוק ד' אמות: **מתניתא.** דיקן מסייעא לרב דממנה למד דעול מלכות שמים קודם הוא לעול מצות בכל מקום דהא לא כך תני שאדם וכו' אלא עול מלכות קדים: **מפני מה לא החזיקו בהן.** לאדם הנמיחן מפני מה לא החזיקו בו בנאמנות שיהיה נאמן למעשרות וכיוצא בהן: **מפני הרמאים.** שהיו מניחין תפילין להחזיק עצמן ככהנים ולרמות בני אדם וכהאי עובדא דלקמיה*: **לאילין דבריך הימנית.** לתפילין אלו שבראשך האמנתי שהשבתי אדם כשר הוא זה שתפילין עליו כל היום: **לומר שהחולי ממרק.** את הגוף וגופו נקי הוא להיות תפילין עליו כל היום. והכי מצוה הוא במדרש תהלים ק"ג (ז) דגרים התם ר' יאשי היה לבוש תפילין בתר בישיה תלתא יומין דאמר מר (שבת מט.) תפילין צריכין גוף נקי כאילשע בעל כנפים כל עומד מחליו גופו נקי ואחר שלשה [ימים] היה מניח אותן, ר' יוחנן היה לובש תפילין בכל יום ויום כדי שיאמר הסולח לכל עוניכי [וגו'] המשביע בטוב עדיך. וכך צריך לגרוס כאן ושייך הא דקאמר מה טעם הסולח וכו' דקאי על הא דר' יוחנן:

[יד. - ה"ג]

בסיתוא דהזיק רישיה. שבימות המורף היה מושם בראשו, ובטבעו [היה] מולה מראשו [יומר] משאר אדם, לכך לא היה מניח אלא זרוע לבד, מכל מקום כרבן יוחנן בן זכאי וכר' אליעזר היה נוהג דלא הוו תפלין זזין מעליו תמיד: ופריך

[ו] וכך נהג ר' אליעזר תלמידו אחריו. [ז][א] ר' יוחנן [ח][ב]בסיתוא דהוה חזיק רישיה הוה לביש תרויהון ברם בקייטא דלא הוה חזיק רישיה לא הוה לביש אלא [ט][ג]דאדרעיה. [י][ד]ואינו אסור משום ערוה. אמר ר' חייא בר אבא אפיקרסין היה לובש מבפנים כד הוה אזיל מסחי כיון שהיה מגיע אצל האוליירין היה חולצן. [יא][ה]אמר ר' יצחק עד יעקב תרמוסרה היה לובשן וכד הוה נפיק מסחי הוו יהבין [יב][ו]לה [יג][ז]וכד הוה [יג][ח]מייתן [יד][ט](לי) ליה הוה אמר דא מילתא [יד][י]שני ארונות היו מהלכין עם ישראל במדבר ארונו של חי העולמים וארונו של יוסף והיו [יד][יא]אומות העולם אומרים מה טיבן של שני ארונות הללו והיו ישראל אומרין להן זה ארונו [יד][יב]של יוסף עם ארונו של חי העולמים והיו אומות העולם מונין את ישראל ואומרים וכי [יד][יג]איפשר לארון המת להיות מהלך עם ארונו של חי עולמים והיו ישראל [יד][יד]אומרים על ידי ששימר זה מה שכתוב בזה. ולמה הוא אמר דא מילתא. אמר ר' חנינא בגין מימר מילא דאוריא. אמר ליה ר' מנא והכין לא הוה ליה מילא דאוריא חורי למימר אלא דא אלא קינתורין [יד][טו]הוון לומר [יד][טז]יוסף לא זכה למלכות [יד][יז]אלא על ידי ששימר מצותיו של הקדוש ברוך הוא ואנו לא זכינו לכל הכבוד הזה אלא על ידי ברם בקייטא דלא הוה חזיק רישיה. מחמת הממימות לא היה מניח אלא של יד. ויש גורסין בהפך בקייטא דלא הוה חזיק רישיה הוה לביש תרויהון ברם בסיתוא דהוה חזיק רישיה מחמת הקור לא הוה לביש אלא דאדרעיה: **ואינו אסור משום ערוה.** לא שייך הא מילתא הכא ואילוף הסיטות יש כאן וגרסינן להא לקמן בתר דקאמר וכל הוה נפיק מסחי הוו יהבין ליה: כד הוה אזיל מסחי. כשהלך לרחוץ במרחץ ותפילין עליו: כיון שהיה מגיע אצל האוליירין היה חולצן. כלומר מקום שהבלנין עומדין ומקבלין מלבושי בני אדם שפוסטין עצמן, שם היה חולצן: עד יעקב תרמוסרה היה לובשן. שהיה בית זה סמוך להמרחץ ושם היה לובשן כשיצא אח"כ מכל רשות המרחץ, והכי מוכח מדלקמן דקאמר אבל אינו לובשן עד שיצא מאותו רשות של כל אותה מרחץ ולא מסייעא להאי דאמר ר' יצחק בגין ר' יוחנן עד יעקב תרמוסרה היה לובשן: וכד הוה נפיק מסחי הוו יהבין ליה. וגרסינן הכא להא לכתוב בספרים לעיל דפריך ואינו אסור משום ערוה, דהא משמע מיד שהיה יוצא מלרחוץ היו נותנין לו התפילין והרי עדיין ערום היה. ומשני ר' חייא בר אבא אפיקרסין היה לובש מבפנים, קודם שיצא להפסיק בין לבו לערוה. אפיקרסין הוא לבוש המתחת שעל הבשר והוא פתוח בכתפיס וכשלובשו קושרו על הכתף, וכמו שגינו בפרק י' דמקואות (מ"ד) הקשר שבפרקסין שבכתף: וכד הוה מייתין ליה הוה אמר דא מילתא שני ארונות וכו': מונין את ישראל. אומרין להן דברי אומה וכי אפשר וכו': בגין מימר מילא דאוריא. בשביל לומר דברי תורה אחר יציאתו ממקום שהיה אסור בדברי תורה: והכין לא הוה ליה מילא וכו'. וכי לא היה לו דברי תורה אמרים לאומרן ומאי שנא זה שהיה אומרו בכל פעם שיצא מן המרחץ, דהכי משמע וכד הוה מייתן ליה הוה אמר דא מילתא: אלא קינתורין הוון. דברי קינתורין היה מתכוין לומר להן על שהיו על הרוב מאחרין מלהביא לו התפילין מיד לפי שהיו טרודין בחנשים הבאים למרחץ, וכדמסיק לומר יוסף לא זכה למלכות אלא ע"י ששימר, וכו'. לכל הכבוד הזה שעושין לו לכבוד המורה אלא ע"י ששמרנו מצותיו של הקב"ה,

בקייטא דלא הוה חזיק רישיה. בקיץ שהיה לו מיחוש לראש: **ואינו אסור משום ערוה.** (*דסלקא דעתין) דלמרינן דלא היו זזין ממנו, ואפילו בלילה ואפילו בשעה ששוכב, ולהכי פריך ומיפוק לי משום ערוה שהיה ערום: ומשני בשעה ששוכב אפיקרסין היה לובש מבפנים. אפיקרסין הוא לבוש המתחת ופתוח בכתפיו וכשלובשו קושרו, כדתנן בסוף מקואות (פ"י מ"ד) הקשר של אפרקסות שבכתף. [*וכיון דלעולם היה לבוש בגדו, כשבא ליישן קושרן בגבדו ויישן, והיינו דאמר לא היו זזים וכו'א:] **אצל האוליירין.** השמשין שמשמשין במרחץ דהיינו הבלנין קרויין כן: [*עד יעקב] **תרמוסרא.** [*עד המקום שיושב בו זה יעקב שהיה תורמוסרא], שמוסר לכל אחד ואחד עבודתו, זה לחמם וזה לשטף וזה לגלח בשורה וכסדר, הראשון לראשון והאחרון אחרון. ומקבל מעות הנכנסין למרחץ, הכי משמע בפ"ק דמעשר שני (ה"ל - ה:). וקאמר רב יצחק דעד יעקב וכו', עד מקום מושבו לא היה חולצן, שהוא יותר לפנים ממקום האוליירין. [*ומשמע לקמן (כב.) דמקום מושבו היה במקום שמקלתם עומדים לבושים ומקלתם ערומים, ומפני שצריך להפשיט בגדיו חולצן שם]: מונין. מלעברין, כמו והאכלתי את מונין (יחעני מט כו), ובלשון משנה (פ"ד מ"י) תוארת דבריה:

ר"ש סיריליאו

א מיי' פ"ד מהלכות תפילין הלכה כג:

שינויי נוסחאות

[א] ר' יוחנן בסיתוא דהוה חזיק וכו' אלא דאדרעיה. בראא"ש (פ"ג סי' לא) ר' יוחנן לא הוה מנח תפילין אלא מפסחא לפסחא והוה חזיק רישיה מפסחא ועד עצרת וכעי"ז ברבינו יונה (יד. מדה"ר). בספר העיטור (הל' תפילין) ר' יוחנן בסתווא דחזיק רישיה לא הוה לביש אלא דאדרעיה בקייטא דלא חזיק רישא הוה לבושין תרוייהון. וכעי"ז במרדכי (הלכות קטנות ד"ה זה לשון רי"ף) ובבראשית רבתי (מקץ) ובשו"ת הרשב"א החדשות (סי' ג) ובשו"ת תשב"ץ (ח"א סי' ל) ובריטב"א (פסחים ז):

[ב] לה וכו' לי ליה. בכי"ר ובפסיקתא רבתי (פיסקא כב י) לילה וכו' לילה:

[ג] וכד הוה מייתן לי ליה. בפסיקתא רבתי (פיסקא כב י) וכיון דהוי מעני מן למיתן ליה וכעי"ז בכתה"י. ובדפוסים הוגה כדלפנינו:

[ד] לי. ברש"ס ובד"א ודפ"ר ליתא:

[ה] אומות העולם. בתוספתא סוטה (פ"ד ה"ג) ובבלי שם (יג.) עוברין ושבין:

[ו] של יוסף עם ארונו. בכי"ר של מת של יוסף וזה ארונו:

[ז] איפשר לארון המת להיות מהלך. בכי"ר דרכו של ארון המת לילך:

[ח] אומרים. בכי"ר וברש"ס אומרים להם:

[ט] הוון לומר. בד"א הוה בני למימר:

[י] אלא על ידי ששימר. בכי"ר עד ששימר:

הגהות הגר"א

[א] בסיתוא עד לא הוה לביש. צ"ל בקייטא דלא הוי חזיק רישא הוי לביש תרוייהון ברם בסיתוא דהוי חזיק רישא לא הוי לביש [שערי ירושלמי]:

[ב] דאדרעיה עד וכד הוו מייתין. צ"ל דאדרעיה כד הוי אזיל מסחי כיון שהיה מגיע אצל האוליירין היה חולצם וכד הוי נפיק מסחי הוו יהבין ליה ואינו אסור משום ערוה א"ר חייא בר בא אפיקרסין היה לבוש מבפנים א"ר יצחק עד יעקב תרמסורה לא היה לובשם וכד הוו מייתין. (ועי' בספר התרומות הל' תפלין במשפטי הברכות (סי' ריג) מקיים נוסחא שלנו קצת, ובריטב"א פרק המקבל (חי' המיוחסים, צ"מ קה: ד"ה מצאתי)) [רד"ל ושערי ירושלמי]:

הגהות הגרח"ק

(א) ואינו אסור וכו' לובש מבפנים. צריך להיות אחרי כד הוה אזיל וכו' היה חולצן [כ"ה בפס"ר]:

(ב) מייתן. צ"ל מעני מייתן [כ"ה בפס"ר]:

הגהות וציונים

א. נוסף בכתי"א והכי אשכחן ליה בפ' מי שאמרו (כב.) שלא היה רולה לתת התפילין לאחר כשנכנס לבית הכנוד:

מהר"א פולדא

חזיק רישא. מחזיק הראש סביב במטפחת מפני הצינה: **דאדרעיה.** בשל זרועו: **ואינו אסור משום ערוה.** דר' יוחנן בעל בשר היה והיה פושט בגדיו בקר והיאך יכול להמתין כל היום: **אפיקרסין.** לבוש התחתון: **מסחי.** לרחוץ: **אוליירין.** בלנים: **עד ר' יעקב.** הוא שם בלן רחוק מן המרחץ, אז מחזר ולובשן ולא במקום שהבלנין בכניסתו למרחץ: **מילי דאורייתא.** דברי תורה דעל הבשר אסור בד"ת בבית המרחץ לפיכך כשיצא אומר ד"ת: **חורי.** אחריות: **קינתורין.** נגד אומה בני אדם שאומרים שאין לובשן כל היום אלא בשעת ק"ש ותפילה: **ששימר מצוותיו** של הקב"ה. בשעת פוטיפרע כדכתיב (בראשית מט כד) ותשב באיתן קשתו ויפוזו זרועי ידיו: **ואנו.** על עצמו אומר. לישנא אחריתא על כל ישראל קאמר, שלא זכינו להיותנו דבקים בה' אלהינו ולהיות ממלכת כהנים וגוי קדוש אלא ע"י קבלת התורה וקיום מצוותיה:

ביאור הגרח"ק

בסיתווא דהוה חזיק רישיה. בימות החורף שלא היה חש בראשו: תרוויהון. בין תפילין של יד ובין של ראש: **לא הוי לביש אלא דאדרעיה.** אלא של יד דשל ראש לא לבש מפני שהיה חש בראשו: [ה"ג וכ"ה בפסיקתא רבה, כד הוה אזיל מסחי כיון שהיה מגיע אצל האוליירין היה חולצן ול"ג לה בסמוך] **כד הוה אזיל וכו'.** ר' יוחנן כשהיה הולך לבית המרחץ: **אצל האוליירין.** אצל בעל המרחץ שהיה מקבל פריטי והוא היה עומד בבית הפנימי: **ואינו אסור משום ערוה.** דהא פושטין בגדיהן בבית האמצעי ובבית הפנימי עומדין ערומים ואיך היה עומד בתפילין ומי אינו אסור משום ערוה: **אפיקרסין** הי' **לובש מבפנים.** חלוק תחתון היה לובש וחולץ התפילין ואח"כ היה פושט זה החלוק בבית הפנימי: **עד יעקב תרמוסרה** הי' **לובשן.** יעקב תרמוסרה היה מוכר תורמוסין חוץ לבית המרחץ, וע"ש כך היו קורין אותו יעקב תרמוסרה, וקאמר דכשהיה גומר לרחוץ לא היה לובשן אלא משיצא לגמרי מבית המרחץ, ואצל יעקב תורמוסרה היה לובשן: **וכד הוה נפיק מסחי הוו יהיבין ליה.** וכשהיה יוצא מבית המרחץ היו מביאין לו תפילין להניחן: **וכד הוה מעני מייתן ליי.** וכשהיו מאחרין להביאן לו תוך שהיה ממתין היה אומר שמועה זו: **מונין את ישראל.** ולמה היה אומר שמועה זו: **בגין מימר מילא דאוריא.** כדי לומר מילי דאורייתא ולא יתבטל מתלמודו: **א"ל ר' מנא וכו'.** וכי לא היה לו שמועות אחרות שלא היה אומר אלא זו, אלא מקנתרן היה לאמר יוסף וכו':

ואתון בעיי מבטלה מצוותא מינן ומיגכס ממהרין להניח אומן לי: **באיזה צד.** כילד מבכר על התפילין: **ואתיא כמאן דאמר** בחוקת תפילין הכתוב מדבר. ושמרת את החוקה הזאת וגו' דמיימים כתיב ולא לילות, והלכך מבכר לשמור חקיו כשהוא חולצן בסוף היום: **לא בדא.** דלהאי מ"ד דמוקה אפסח קאי לא מבכרינן אחלילת תפילין, משום דס"ל דמן התורה לילה זמן תפילין הוא אלא דרבנן גזרו שמא יפיח בהן: **מצדדין הוה.** מן הלד ברשו שלא במקום הנחת תפילין היו וכמין פקדון היו בידו לשמרן ולא לשם מצוה: **אית דבעי מימר.** דהייגו טעמיה דר' אבהו שהיה מניחן ברשו, לפי שכבר היו עליו מבעוד יום, ולא אמרו עובר בעשה אלא המונח עליו בתחילה בלילה: **אית דבעי מימר.** על פרט לשבתות וימים טובים אי, דאיכא דאמרי מהכא נפקא לן, דכתיב והיה לך לאות פרט לשבתות וי"ט שהן עצמן אות שאסורין בעשיית מלאכה: **ולא** כן כתב מימים ימימה. כלומר והא כבר נפקא לן למעט שבתות וי"ט מיימימה והאי דרשא לך לאות למה לי: **לית לך.** לשנויי **להא אלא כיי דאמר ר' יוחנן כל מילא דלא מחוורא,** שאינו כתוב בפירוש אלא דאסמכינן לה אדרשא דקרא מסמכין לה מן אתרין סגין, מן מקומות הרבה. ולא קשיא כל הני למה לי, שהרי אינם אלא אסמכתות: **נשים מניין.** למעט מתפילין:

ששמרנו מצותיו של הקדוש ברוך הוא ואתון בעיי מבטלה מצוותא מינן. [א]כאי זה צד הוא מברך עליהן. ר' זריקן בשם ר' יעקב בר אידי [ב]כשהוא נותן [ג]על יד מהו אומר. ברוך אשר קדשנו במצותיו וציונו [ד]על מצות תפילין. כשהוא נותן על ראש מהו אומר. ברוך אשר קדשנו במצותיו וציונו [ד]על מצות הנחת תפילין. [ה]כשהוא חולצן מהו אומר. ברוך אשר קדשנו במצותיו וציונו לשמור חוקיו. [ו]ואתיא כמאן דמר [ז]בחוקת תפילין הכתוב מדבר ברם כמאן דמר בחוקת הפסח הכתוב מדבר [ח]לא בדא. [ט]ר' אבהו בשם ר' אלעזר הנותן תפילין בלילה עובר בעשה. ומה טעם. [א]ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה [ג]ימים ולא לילות. [ה]ימימה [ד]פרט לשבתות וימים טובים. [ו]והא ר' אבהו יתיב מתני ברמשא ותפילוי עילוי. [ז]מצדדן הוה וכמין [ח]פיקדון היו בידו. אית דבעי מימר לא אמר אלא הנותן [ח]אבל אם היו עליו מבעוד יום [ט]מותר. אית דבעי מימר נשמעינה מן הדא [כ]והיה לך לאות [י]פרט לימים טובים [ט]את שהוא לך לאות [י]פרט לימים טובים ושבתות [כ]שכולן אות. ולא כן כתיב מימים ימימה. לית לך אלא כיי דמר ר' יוחנן כל [כ]מילא דלא מחוורא מסמכין לה מן אתרין סגי. [מ][תמן תנינן [מ]נשים ועבדים פטורים [נ]מקריאת שמע [ס]ומן התפילין] נשים מניין. [ג][נ]ולמדתם אותם את בניכם [ס]ולא את בנותיכם [ע]את שהוא חייב בתלמוד תורה חייב בתפילין [פ]נשים שאינן חייבות בתלמוד תורה אינן חייבין בתפילין. [א]התיבון הרי [צ]מיכל בת [ק][ר]כושי היתה לובשת תפילין בתלמוד תורה וכו'. התיבון. היכי תני אין חייבות דמשמע דאם רצו עושות מדלא תנא אסורות הא תניא מיכל בת שאול וכו'. וכל היכא דתנא ולא מיחו איסורא איכא, כההוא שלשה דבריס דסוף פ"ד דפסחים (מ"ק) דלא מיחו מכמיס בתנאי ירמו ופירשו המפרשים דאיסורא איכא. ורבי חזקיה נשא רבי אבהו היה שונה דמיחו:

ר"ש סיריליאו

על מצות הנחת תפילין. מפרש לה בפרק (התכלת) [הקומץ רבה] (מנחות לו. עיי"ש ברש"י) דהיינו כשאם בינתיים, אבל לא סח אינו מברך אלא אחת לשמיהן: **כשהוא חולצן.** גליה: **כמ"ד בחוקת תפילין הכתוב מדבר.** פלוגתא דר' יוסי הגלילי ור' עקיבא בפרק המולה תפילין (שילוחין לו.), דתניא ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה, ימים ולא לילות, מימים ולא כל ימים, פרט לשבתות וימים טובים, דברי ר' יוסי הגלילי. ר' עקיבא אומר, לא נאמרה חוקה זו אלא לענין פסח בלבד. ולר' עקיבא מימים ימימה משמע לשנה הוא, דלמתרגמינן מזמן לזמן (רש"י עירובין שם): **לא בדא.** לא שייך לנרך לשמור חוקיו, דלילה זמן תפילין הוא: **עובר בעשה.** דושמרת, דהשמר דעשה עשה הוא. וקסבר רי' יוסי הגלילי: **עד שתנטל רוב רגל מן השוק.** ור' אבהו עד שתנטל הוא דמשהי להו עליה: **מן הדא.**

ולשמירה ולא דרך חיוב: **אית דבעי לומר.** ולתרץ שאני ר' אבהו שכבר היו מונחים ואינו מחוייב לשלקן כשיגיע לילה, ואינו עובר בעשה אלא כשמניחן לכתחילה בלילה: **אית דבעי מימר.** קאי למ"ד ימימה פרט לשבת וימים טובים: נשמעינה. מקרא זה דכתיב בפרשת תפילין לאות על ידכה יצאו שבת וימים טובים שהן סולן אות, דבשבת כתיב (שמות לא יג) כי אות היא וגו', ויו"ט נמי אות היא וגם נקראו (ויקרא כג) שבתון: **ולא כן כתיב.** כלומר ולמה לך דרשה אחרינא: **כל מילתא דלא ברירא לן שפיר מסמכינן לה.** ומביאים ראייה ממקומות הרבה, הכא נמי איכא למימר דאפסח קאי וכר"ע לפיכך מייתי קרא אחרינא: **נשים מנין.** שהן פטורות מתפילין וק"ש: **חייב בתפילין.** וק"ש אינו מתפילין שהיא מצות עשה שהזמן גרמה כמו תפילין: **כושי.** שאול נקרא כן (מו"ק טז.): **מיכל בת כושי כו'.** בהמצוה תפילין (שילוחין לו.) מייתי לה ודייק מינה שהתפילין אינן מצות עשה שהזמן גרמה מדלא מיחו בהן הכמיס, ופי' רש"י ז"ל דאי פטורות היו להם לחכמיס למתות משום דהוה ליה בל תוסיף. עד כאן. והתוס' (ד"ה מיכל) פי' דשם ר"א דאי פטורות היו להם למתות משום דתפילין צריכין גוף נקי ונשים אין זריזות ליזהר, ועליה לרגל משום מוקין בעזרה:

רידב"ז **התיבון הרי מיכל כו'.** וכהאי גוונא מקשה במסכת עירובין (דף צו ע"א) דאי ס"ד דנשים פטורות מתפילין היכי מנחה תפילין ומברכת עליהן כדאיתא בתוס' ז"ל במסכת ר"ה דף לג ע"א (ד"ה הא) והתוס' ז"ל במסכת עירובין פירשו דתפילין צריכין גוף נקי ונשים לא זהירי בזה:

ביאור הגרח"ק **ואתון בעיי מבטלה מצוותה מינן.** שאתון משתהין מלהביא לי התפילין: **באי זה צד מברך עליהן.** כיצד מברך על התפילין: **כשהוא חולצן.** סמוך לערב: **לשמור חקיו.** ושעמא כדמסיים: **בחוקת תפילין הכתוב מדבר.** הא דכתיב ושמרת את החוקה הזאת מימים ימימה מפרש לה דקאי אתפילין ומהך קרא ממעט לילה מתפילין והלכך כשפושטו קודם לילה אומר ברוך וכו' לשמור חקיו: **בחוקת הפסח הכתוב מדבר.** הך מ"ד ס"ל לילה זמן תפילין ושמרת את החוקה דכתיב בחוקת הפסח הכתוב מדבר שיהו עושין את הפסח כל שנה ולהך מ"ד אינו מברך כשהוא חולצן: **מצדדין הוה.** לא היו על מקומן אלא לצדדין: **לא אמר אלא הנותן.** בא להניח בלילה עובר בעשה אבל אם היו עליו מביום א"צ לחולצן: **ולא כן כתב מימים ימימה.** וכבר נתמעט שבתות וי"ט מימים ימימה ומה הוצרך עוד להך דרשה: **כל מילה דלא מחוורין.** כל דין שאינו ברור בדיינו מסמכינן לה על פסוקים הרבה: **את שהוא חייב בת"ת חייב בתפילין.** דהוקש ולמדתם וקשרתם ומכאן לכל מצות עשה שהזמן גרמא שנשים פטורות: **הרי מיכל בת כושי.** בת שאול שנקרא כוש כדכתיב על דברי כוש בן ימיני: **היתה לובשת תפילין.** וכיון שהיתה פטורה איך היתה לובשת דס"ל לגמ' דכל שפטורות איסורא איכא בדבר שנראה כתוספת על דברי תורה:

שינויי נוסחאות

א) **כשהוא נותן וכו' מצות הנחת תפילין.** ברי"ף (הלכות קטנות הל' תפילין) ובספר העיטור (הל' תפילין) ובעוד ראשונים בשם ירושלמי **כשהוא לובשן מברך אקב"ו להניח תפילין.** ועיי"ש מה שלמדו מזה:

ב) **על.** ברש"ס **של.** וכ"ה בכי"ר וברש"ס בסמוך:

ג) **על מצות תפילין.** במנחות (לו.) ובפסיקתא רבתי (פיסקא כב י) וברש"ס ובד"א ובספר המכריע (סי' פז) **להניח** תפילין, וכ"ה בריטב"א (ר"ה לד.) בשם נוסחא ישנה שנמצאת בספרים מדויקים:

ד) **על מצות הנחת תפילין.** במנחות (שם) ובד"א תיבת 'הנחת' ליתא וכ"ה בריטב"א (שם) בשם נוסחא ישנה שנמצאת בספרים מדויקים. בספר המכריע (שם) **על הנחת** תפילין:

ה) **ימימה פרט לשבתות וימים טובים.** בכי"ר ובירושלמי עירובין (פ"י ה"א - סג:) ליתא. בכי"ל **ימים** פרט וכו' והמגיה שם הגיה **ימימה.** בעירובין (צו.) ובמנחות (לו.):

ברש"ס **מימים:**

ו) **והא.** בכי"ל **ימים ולא לילות** והא:

ז) **מצددן.** בכי"ר **מצריין:**

ח) **פיקדון.** כתב הרמ"ע מפאנו (שו"ת סי' קח) 'לשון אחר כמין **פקרון,** עיין בערוך במילת צף (ח). ועיין עוד בערוך (ערך פקרין):

ט) **מותר.** בירושלמי עירובין (שם) נוסף **ואית דבעי מימר מצותן עד שתיכלה רגל מן השוק.** וכעי"ז בכי"ר וברש"ס ובפסיקתא רבתי (שם):

י) **את שהוא לך לאות.** בכי"ר ובד"א ליתא. בירושלמי עירובין (שם) **מי שצריכין** אות. ברש"ס **כשהן** לך אות:

כ) **שכולן אות.** בירושלמי עירובין (שם) **שהן נופן** אות:

ל) **מילא.** ברש"ס מילא **דאוריא:**

מ) **תמן תנינן וכו' ומן התפילין.** כ"ה בד"א ודפ"ר, וכעי"ז ברש"ס:

נ) **ולמדתם.** ברש"ס כתיב והיו **לטוטפות בין עיניכם** ולמדתם:

ס) **כושי.** בכי"ר **שאול** כושי. בירושלמי עירובין (שם) **שאול,** וכ"ה בחברות:

ע) **את שהוא לך לאות.** בכי"ר ובד"א ליתא.

פ) [עי' פסיקתא רבתי כב כל הענין] **ג)** [עי' לקמן פ"ט ה"ג - נא., ועי'] ברכות ס: ומנחות לו. [מג: ותוספתא פ"ו הט"ו ומנחומא (ורשא) בא יד הט"ו ופסיקתא זוטרתא בא יג ט וזהר מדש מיקומים לו.] **ג)** ברכות מד:, גלה נא: [ילקו"ש בא רכב]

ד) [מכילתא בא יז, מכילתא דשב"י יג י, מדרש תהלים א ופסיקתא זוטרתא יג י וילקו"ש תהלים תריד בשינוי]

ה) עירובין פ"י ה"ל - סג: [כל הענין] מנחות לו: [וילקו"ש בא רכב בשינוי, ועי' פסיקתא רבתי כב]

ו) עירובין לו., מנחות לו: [מנחות (ורשא) בא יד, ילקו"ש בא רכב]

ז) שם [ופסיקתא זוטרתא ואתחנן ו ח בשינוי]

ח) ברכות כ. [לקמן פ"ג ה"ג - לו:] [מס' תפילין ה"ד, ילקו"ש ואתחנן תתמב]

ט) [לקמן פ"ג ה"ג - לו., קידושין כט:, ספרי דברים מו, מדרש תנאים לדברים יא יט, פסיקתא זוטרתא בא יג ט, ילקו"ש עקב תתט, תתעא]

י) [קידושין לד. בשינוי]

כ) עירובין פ"י ה"ל - סג.; עירובין לו. ועיי"ש בתוד"ה מיכל ובמל"ש (הל' תפילין) [קידושין פ"א סי' מט ומולין פ"ח סי' כו, מס' תפילין ה"ד, מכילתא בא ח, ילקו"ש בא רכב]

ל) [עי' מו"ק טז: וספרי בהעלותך לט ובספרי (זוטא) בהעלותך יב ג ומדרש תהלים ז ופסיקתא רבתי כו וילקו"ש בהעלותך תשלז ומנחל-ב קנז]

הגהות הגר"א

(א) התיבון הרי. נמחק. והא דמיכל ענין בפני עצמו הוא [רד"ק]: [ובביאור הגר"א או"ח סימן לח ס"ג מקיים גירסת הספרים]:

הגהות וציונים

א. בכתי"ב הוגה לר' עקיבא, ול"ע:

מהר"א פולדא

ואתון בעיין. ותמס רוצים לבטל מצוותיו של הקב"ה ממנו: **באיזה צד.** כמו כילד: **ואתיא כמ"ד בחוקת תפילין הכתוב מדבר.** לפליגי בה ר"ע ור' יוסי הגלילי בפסוק ושמרת את החוקה לי מיירי בתפילין לו בפסח: **לא בדא.** לא שייכה: **ושמרת** וגו'. דהו"ל לאו הבא מכלל עשה: **ומתני ברמשא.** ושונה בלילה: **מצددן היה.** מן הלד היה מניחן בלילו היה בידו לקדקון ואינו עובר בעשה אלא כשמניחן לכתחילה בלילה: **אית דבעי מימר.** קאי למ"ד ימימה פרט לשבת וימים טובים: נשמעינה. מקרא זה דכתיב בפרשת תפילין לאות על ידכה יצאו שבת וימים טובים שהן סולן אות, דבשבת כתיב (שמות לא יג) כי אות היא וגו', ויו"ט נמי אות היא וגם נקראו (ויקרא כג) שבתון: **ולא כן כתיב.** כלומר ולמה לך דרשה אחרינא: **כל מילתא דלא ברירא לן שפיר מסמכינן לה.** ומביאים ראייה ממקומות הרבה, הכא נמי איכא למימר דאפסח קאי וכר"ע לפיכך מייתי קרא אחרינא: **חייב בתפילין.** וק"ש אינו מתפילין שהיא מצות עשה שהזמן גרמה כמו תפילין: **כושי.** שאול נקרא כן (מו"ק טז.): **מיכל בת כושי כו'.** בהמצוה תפילין (שילוחין לו.) מייתי לה ודייק מינה שהתפילין אינן מצות עשה שהזמן גרמה מדלא מיחו בהן הכמיס, ופי' רש"י ז"ל דאי פטורות היו להם לחכמיס למתות משום דהוה ליה בל תוסיף. עד כאן. והתוס' (ד"ה מיכל) פי' דשם ר"א דאי פטורות היו להם למתות משום דתפילין צריכין גוף נקי ונשים אין זריזות ליזהר, ועליה לרגל משום מוקין בעזרה:

מיעוטא דשבתות וימים טובים: **שכולן אות.** ימים שצריכין ישראל להעמיד אות עליהן להיכר שהן מחזיקין בתורתו של מקום, יצאו שבתות וכו' שהן עצמן אות בין הקב"ה וישראל, שהרי עדות הוא לכל בני העולם שמוציא מצותיו: **ולא כן כתיב מימים ימימה.** ולדרוש מייה מימים ולא כל ימים יצאו וכו': **תמן תנינן.** בפרק מי שממנו (כ.): **ופטורין מק"ש.** דמצות עשה שהזמן גרמה הוא: **ומן התפילין.** כדמפרש טעמא הוא **נשים מניין** וכו', ואיתעריך אפי' לר' יוסי הגלילי[א], דלא תימא כיון דאיתקוש לאמוזה ומזוזה נשים חייבות הכי נמי בתפילין, קמ"ל: **מיכל בת כושי.** בת שאול. ובודאי דהיתה מברכת, ואם איתא דפטורה היו מוחים בידה, דכיון דצריכין גוף נקי ותסתם נשים אינן נקיות (עי' תוס' עירובין לו. ד"ה מיכל), היה לסם למתות בה:

תורה אור השלם

א) וְשָׁמַרְתָּ אֶת הַחֻקָּה הַזֹּאת לְמוֹעֲדָהּ מִיָּמִים יָמִימָה: (שמות יג י) ב) וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל יָדֶךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת יְיָ בְּפִיךָ כִּי בְּיָד חֲזָקָה הוֹצִאֲךָ יְיָ מִמִּצְרָיִם: (שמות יג ט) ג) וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: (דברים יא יט)

רש"ש **התיבון הרי מיכל בת כושי.** בא להניח בלילה עובר בעשה אבל אם היו עליו מביום א"צ לחולצן: **ולא כן כתב מימים ימימה.** וכבר נתמעט שבתות וי"ט מימים ימימה ומה הוצרך עוד להך דרשה: **כל מילה דלא מחוורין.** כל דין שאינו ברור בדיינו מסמכינן לה על פסוקים הרבה: **את שהוא חייב בת"ת חייב בתפילין.** דהוקש ולמדתם וקשרתם ומכאן לכל מצות עשה שהזמן גרמא שנשים פטורות: **הרי מיכל בת כושי.** בת שאול שנקרא כוש כדכתיב על דברי כוש בן ימיני: **היתה לובשת תפילין.** וכיון שהיתה פטורה איך היתה לובשת

ואשתו של יונה הושבה. לאחור בגזירת חכמי ישראל שבאומו הדור, וכן בהגהות אלפסי מס' ראש השנה (שלטי הגבורים אות ג. ט: מדה"ר) בשם ר"י (מ"ז שם פ"ד ה"ב סוף אות ג) אסור לנשים להניח תפילין אפילו בלא ברכה, מפני שנראה כדרך המינים שעוברים על דברי חכמים ואינו רוצים לדרוש המקראות כמותם. עכ"ל. ומטעמו אתה למד שכך דעתו בכל מצוה שהאשה פטורה: מקום וכו' עומדין לבושין. היינו בית המילון: מקום שרוב בני האדם וכו' ערומין. היינו פיימי: מקצתן וכו'. היינו אמגעי: אבל אינו לובשן וכו'. אריאשא קאי, אע"ג דשרי להניח במילון, הני מילי באדם שנכנס שם ואריך לשבת שם מעט לאיזה צורך, ואין דרכו להיות בלא תפילין כל היום וחלנן להכרח, שרי להניחם שם, אבל הנכנס למרחץ וילא לא ייחם שם עד שילא מכל המרחץ, כלומר אפילו מן המילון: ודא מסייעא כי הא דאמר ר' יצחק וכו'. הא דקתני בהך ברייתא דבבית אמגעי אין צריך לחלון עד הפיימי, מסייעא לרבי יצחק שאמר על ר' יוחנן לעיל (כפא.) דעד הפיימי שאם היה איש שאמו יעקב לא היה חולנן, ולא כמאן דפליג על רבי יצחק התם ואמר דבאמגעי היה חולנן: מר עוקבא אמר אהן חזירא וכו'. והכי נמי אמרינן בנבלי פרק מי שאמתו (כה.) פי חזיר כלומה עוברת דמי, כלומר כגרף של רעי שהעבירו לפניו. ואע"ג דסליק מנהרא אין רחילה מועילה לו, ודרכו ללכלך פיו תמיד: ההן צררה דעל כיף ימא. רפש וטיט מסריח שפולט היס על שפתו: מהו. שיהא נידון כלומה לאסור לקרות כנגדו: הורי רבי ירמיה מעבר ליה בפיליום. פירש בערוך (ערך פליום) מטפחת, כלומר אם קורא נגדו צריך לכסותו במטפחת וכיולא בה: ולא סמכין עליו. כלומר ואם מאחריו, לא יקרא סמוך לו, אלא כדתנן לקמן (פ"ג ה"ה - לט:) מן הלומה ארבע אמות [ומוקי לה בגמ' שם (פ"ג ה"ה - מ:)] מאחריו: ישן בהן שינת עראי. וכן כתב הרא"ש פ' מי שאמתו (סי' כח) דהאי דאמרינן בסוכה (כו.) שאסור לישן בהן שינת עראי, היינו כשהן בידו אלא יפלו (רש"י סוכה שם ד"ה דנקיט) אבל בזה כשהן בראשו מותר. ומ"ת הרי אסור להניח דעתו, וכשאתנמנם הרי מסיח דעתו. כתב ה"ר יונה (דף יד: מדפ"ר) דלא מיקרי היסח הדעת אלא כשעומד בשמוק או בקלות ראש, אבל כשעומד [בירואה] ומתעסק בצורכו או בשומנומו ואין דעתו עליהן ממש לא מיקרי היסח הדעת, דאי לא תימא הכי היאך אדם יכול להניח תפילין כל היום, וכן נמי כשנתנמנם אין כאן היסח הדעת כי הוא שוכח הבלי העולם ואין כאן קלות ראש, עכ"ל. אבל רמב"ם (פ"ד מהל' תפילין הל' טו) והתוספות פ"ד דשבת (מט. ד"ה אבל) אפילו התפילה בראשו אסרו שינת עראי:

ר"ש סירילאו

[ואשתו של יונה וכו'] ולא מיחו בידה. מפרש בפרק בתרא דעירובין (עו:) דקסבר נשים סומכות רשות: המרחץ. יש לו אלשה חדרים, פיימי להזיע ולהשתטף, ואמגעי שיולא לחוכו ולובש חלוקו, ויולא לחילון וגומר לבשתו, ונא שם שעה מיגיעת המרחץ: עומדין לבושין. מילון: מקרא. קריאת שמע: עומדין ערומין. פיימי: וחולץ תפילין. מלאשו: ואין צריך לומר [שלא יתן]. שאם אוחזן בידו בתיק שלהן שאינו מניחן. והא דקתני ואין צריך לומר, איידי דבעי למיתני סיפא ואינו חולץ ואינו נותן, שאמגעי לא מרחץ גמור הוא ומקצת תורת מרחץ עליו, הילכך היו בראשו אין צריך לחלון, היה אוחזן בידו אסור להניחן שם, אלא יוצא (°לחילון) [°לאוץ] ומניחן: ואינה מרחצת בימות הגשמים. מי נימא דלאו מרחץ מיקריא ומותר להרהר בה: שאין בו צואה. אפילו אמר: אהן חזירא בית הכסא מטולטל הוא. והכי אמרינן בגמ' דילן בפרק מי שאמתו (כה.) פי חזיר כלומה עוברת דמי, ואע"ג דסליק מנהרא: צררא דעל כיף ימא. לרוחות שעל שפת היס, ממה שהיס גורפת רפש וטיט וזורק: מעבר ליה בפיליום. מטפחת, שמתכסה בו פניו אלא לראותם וקורא ק"ש, ולא חש לריח רע דס"ל דאתבטל: ולא סמכין עלוי. חבריו, דסבירא להו כדאמרינן התם (שם), אלא כתרס אסור לקרות ק"ש כנגדה, עד שיזוקקן אותה ונפרכת: אוכל בהן. בתפילין דלא חיישינן לשכרות: ואין אוכל בהן אכילת קבע. וחולנן, שמא יתפכל בתפילין עליו ויתגנה: שינת עראי. דלא חיישינן שמא יפיח בהם: ולא שינת קבע. דחיישינן שמא יפיח:

ואשתו של יונה היתה עולה לרגלים ולא מיחו [א]**בידם חכמים.** [ב]**ר' חזקיה בשם ר' אבהו אשתו של יונה הושבה מיכל בת כושי** [א]**מיחו בידה חכמים: תני** [ג]**נכנס למרחץ** [ב]**במקום** [ד]**שבני אדם עומדין לבושין יש שם מקרא (ותפילין)** [ה]**[ותפלה] ואין צריך לומר שאילת שלום** [ג]**נותן תפילין ואינו צריך לומר שלא יחלוץ.** [ד]**מקום** [ד]**שרוב בני אדם רגילין להיות עומדין ערומין אין שם שאילת שלום ואין צריך לומר מקרא ותפילה** [ה]**וחולץ תפיליו ואין צריך לומר שלא יתן.** [ו]**מקצתן ערומין ומקצתן לבושין יש שם שאילת שלום ואין שם לא** [ה]**מקרא ולא תפילה ואינו חולץ תפיליו ואינו נותן אבל אינו לובשן עד שיצא מאותה רשות של כל אותה מרחץ.** [ז]**ודא** [ז]**מסייעא כיי** [ג]**דמר ר' יצחק** [ז]**בגין ר' יוחנן עד יעקב תורמוסרה** [א]**היה לובשן. ר' ירמיה בעא קומוי ר' זעירא היתה מרחץ מרחצת בימות החמה ואינה מרחצת בימות הגשמים. אמר ליה** [ח]**מרחץ ואף על פי שאינה מרחצת** [ו]**ובית הכסא אף על פי שאין בו צואה. מר עוקבא אמר** [ח]**אהן חזירא בית כסא מטולטל הוא. ר' יונה בעי** [ו]**אהן** [ב]**צררה** [ב]**דעל גיף ימא מהו. אמר ר' אמי אסיא הורי** [ג]**ר' ירמיה מעבר ליה בפיליום ולא סמכין עילוי. ר' זעירא בשם אבא בר ירמיה** [ט]**אוכל בהן אכילת עראי** [ז]**ואינו אוכל בהן אכילת קבע** [ח]**ישן בהן שינת עראי ואינו ישן בהן שינת קבע.**

מהר"א פולדא

הושבה. הוחזרה: **נותן תפילין.** מעיקן לכתפילה ואין צריך לומר שם המיקן כבר ובא לשם בתפילין שלא יחלוץ אותן: **ודא מסייע.** וזה מסייע לזה דאמר רבי יצחק לעיל דרבי יוחנן לא היה לובשן כשיצא מן המרחץ עד שהגיע ליעקב תורמסרה, שעל תחילת לבישתן מן המרחץ היה צריך להתרחק יותר מן המרחץ ממה שהיה מתרחק בחלילתן: **אהן חזירא.** אלו פי חזיר כלומה עוברת וכביית הכסא מטולטל הוא שמעביר הוא מלולכך פיו בלומה, ואפי' עוברת בגבר דייקינן לפיו כלומה עוברת: **צררה.** לרוח של לומה שעל שפת היס ומעיד היס שופך עליו ואין שם ריח של רעי מהו: **אסי.** הוא ר' אסי בר פלוגתא דר' אלעזר, הורי דלא כר' ירמיה שהיה מעביר ליה במטפחת שהיה מכסה מטפחת על פניו שלא ירגיש וקבע ק"ש, ולא סמכינן עליו אלא אסור הוא, לישנא אחרינא בגורסת גרסינן, והייגו מי שנגה בימו על שפת היס וקורות יולאים מביתו כמין זיזין לבית הכסא ולומה מתגלגל לתוך היס. ולכשנא אחרינא לא סמכינן עליו ומותר מכל וכל:

רידב"ז

ר"ח בשם ר"א אשתו של יונה הושבה מיכל בת כושי מיחו בידה חכמים. המפרשים ז"ל מפרשים הושבה הוחזרה ואינו מובן למה לא קאמר בתרוייהו מיחו בידיה חכמים. ונראה לפענ"ד דפי' הושבה הוא כמו דאיתא בירושלמי במסכת מע"ש פ"ג (ה"ו - לב:) ובמסכת ביכורים פ"ב ה"ב (טז:) דהושבה כמו הושוו ר"ל דליכא פלוגתא דלא נחלקו ע"ז קאמר דבאשתו של יונה לא נחלקו חכמים עליה ובמיכל בת כושי נחלקו עליה ומיחו בידה חכמים עי' בשנו"א ז"ל במסכת בכורים שם: **ר"ז בשם אבא בר ירמיה אוכל בהן אכילת עראי ואינו אוכל בהן אכילת קבע כו' אית תניא תנא מברך פעם אחת כו'.** פי' הסוגיא הזאת על פי מה שפסק הרמב"ם ז"ל פ"ד מהלכות תפילין הט"ז היו תפילין כרוכין בידו מותר לישן בהם אפילו שינת קבע ואינו אוכל בהם אלא אכילת עראי אבל אם נכנס לסעודת קבע חולצן ומניחן על שולחנו כו'. וצריך ביאור גדול למה נקט הדין הזה דאכילת עראי גבי אוחזן בידו והו"ל למימר סתם היה לבוש תפילין מותר לאכול סעודת עראי אבל לא סעודת קבע. ועל כן נלפענ"ד דהרמב"ם ז"ל הוציא הדין הזה מהאי ירושלמי דסוגיא דידן דהנה גרסינן במסכת סוכה דף (כז) [כו] (ע"א) לא יאחז אדם תפילין בידו וס"ת בזרועו ויתפלל ולא ישתין מים ולא ישן בהם לא שינת עראי ולא שינת קבע ופרש"י ז"ל דלא ישן בהם הוא בדנקט להו בידיה הרי מוכח בתיבת בהם משמעותו באוחזן בידו ולא באינון עילוי והרמב"ם ז"ל מפרש ג"כ כן עי' בכסף משנה ז"ל ובהגהות מיימוני ז"ל עיי"ש.

שינויי נוסחאות

א] **בידם.** כ"ה בכי"ר וברש"ס ובירושלמי עירובין (פ"ו ה"א - סג:). בכי"ל ובדפוסים **בידיה:**
ב] **ר' חזקיה וכו' חכמים.** כ"ה בכי"ר ובדפוסים וכעי"ז בירושלמי עירובין (שם) ובראשונים. בכי"ל וברש"ס ליתא:
ג] **נכנס.** בכי"ר ובתוספתא (פ"ב הכ"א) **הנכנס:**
ד] **שבני אדם.** בכי"ר **שרוב בני אדם:**
ה] **ותפלה.** כ"ה בכי"ר ובתוספתא (שם) ובשבת (י.) וברש"ס ובד"א וכ"נ מהמשך הגמ'. בכי"ל ובד"ר ודפ"ר **תפילין:**
ו] **נותן.** בכי"ר **ולובש.** בשבת (שם) **ומניח:**
ז] **שרוב בני.** בתוספתא (שם) **שבני:**
ח] **מקרא.** בכי"ר נוסף **ולא משנה:**
ט] **מסייעא.** בכי"ר **מסייעה ואתיא:**
י] **בגין.** ברש"ס ובד"א ליתא:
כ] **דעל גיף ימא.** בכי"ר **בימא.** ברש"ס ובחדרים **דעל כיף ימא:**

הגהות הגר"א

[א] **היה לובשן.** צ"ל **לא היה לובשן** [רד"ק]:
[ב] **צררה** צ"ל **צואה** [רד"ק]:
[ג] **ר' ירמיה.** צ"ל **לר' ירמיה** [רד"ק]:

ביאור הגרח"ק

הושבה. למקומה: **נכנס למרחץ.** ג' בתים איכא במרחץ, החיצון שעומדין לבושין, ופנימי שעומדין ערומין, ואמצעי שפושטין בגדיהם שם ומקצתן לבושין ומקצתן ערומין: **תפילין.** מניחן: **שאילת שלום.** שהוא שמו של הקב"ה: **אבל אינו לובשן.** אע"פ שנותן בבית החיצון אם היה רוחץ אינו חוזר ולובשן אפי' בבית החיצון אלא עד שיצא כלל מבית המרחץ: **ודא מסייעא וכו'.** והך ברייתא מסייעא להא דאמר ר' יצחק לעיל דר' יוחנן לא היה לובשן אלא אצל יעקב תורמוסרה: **היתה מרחץ מרחצת בימות החמה.** שרוחצין בה בימות החמה ואין רוחצין בה בימות הגשמים מהו שיהא מותר בו מקרא ותפילה בימות הגשמים: **א"ל מרחץ.** אסור אפי' אינה מרחצת אפי' אין אדם רוחץ בו הלכך זו נמי כיון שמרחצת בימות החמה אף בימות הגשמים אסור בו: **אע"פ שאין בו צואה.** אע"פ שפינו ממנו את הצואה: **אהן חזירא.** שנובר תמיד באשפה: **בית כסא מטלטל הוי.** דין בית כסא מטלטל הוא פי' כגרף של רעי שעוברת לפניו שאסור לקרות ולהתפלל כנגדו: **אהן צררא דעל גיף ימא מהו.** צרורות של פסולת שעל שפת הים שספק יש שם צואה מהו להתפלל כנגדו: **מעבר ליה בפיליום וכו'.** שיכסה אותו בכסוי וסגי בהכי ואין צריך להרחיק שמא יש בו ריח דמספק לא החמיר אבל לא סמכינן עליו ואף מרחיקין נמי מספק: **פיליום.** בגד: **אוכל בהן.** כשתפילין עליו:

מהרש"א [ד] שבת י., תוספתא פ"ב [מס' דרך ארץ רבה פ"י ה"ז בגיעור] **ה)** [מס' תפילין ס"ר ה' בגיעור] **ג)** [לעיל מא.] **ד)** ברכות כו. ושבת י. [בגיעור] **ה)** ברכות כה. [בגיעור] **ו)** [עי' לקמן פ"ג ה"ה - מא. ושם ע"ב וברכות כה.] **ז)** ברכות כג. [בגיעור] **ח)** סוכה כו. עי' ברכות כג. [ופסיקתא זוטרתא בא יג ע]

א טוש"ע או"ח סימן לח סעיף ג בהג"ה:
ב מיי' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה ג טוש"ע או"ח סימן פד סעיף א:
ג מיי' פ"ד מהלכות תפילין הלכה כב טוש"ע או"ח סימן מה סעיף ב:
ד [מיי' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה כז טוש"ע סימן פד סעיף א:
ה מיי' פ"ד מהלכות תפילין הלכה כב טוש"ע או"ח סימן מה סעיף ב:
ו מיי' שם טוש"ע או"ח סימן מה סעיף ב וסימן פד סעיף א:
ז מיי' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה ב טוש"ע או"ח סימן פג סעיף א:
ח מיי' שם הלכה יג סמג עשין יב טוש"ע או"ח סימן עו סעיף ג:
ט מיי' פ"ד מהלכות תפילין הלכה טז סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן מ סעיף ח:

א מיי' פ"ד מהלכות תפילין הלכה יט סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן מג סעיף ו:

ב מיי' שם הלכה יז סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן מג סעיף ג:

ג מיי' שם הלכה יט סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן מג סעיף ו:

ד מיי' שם הלכה יח טוש"ע או"ח סימן מג סעיף ג:

ה מיי' שם הלכה יט סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן מג סעיף ו:

ו מיי' שם הלכה עו סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן לז סעיף ב:

שינויי נוסחאות

א) **עראי**. ברש"ס קבע:
ב) **בר ירמיה**. כ"ה בכי"ר וברש"ס ובהמשך הסוגיא:
ג) **המים**. בכי"ל המרחץ. והגיה המגיה ע"פ כי"ר:
ד) **שיהא**. ברש"ס שיהא שהות:
ה) **אין**. ברש"ס אין שהות:

הגהות הגר"א

(א) **מאן דמר פעם אחת ניחא מאן דמר מברך שתי פעמים הא אכל**. צ"ל מאן דתני פעמיים ניחא מאן דתני **פעם אחת הא** אכיל (רד"ל):
(ב) **בר ירמיה**. בד"א ליתא והגר"א הוסיפה כלפנינו (רד"ל):
(ג) **ר' יוחנן**. כאן צריך להיות הא דבסמוך **מתניתא פליגא וכו'** עד **מבזי לון**. (הוקשה להגאון לגירסא דידן מאי שנא דקאמר מתניתא פליגא על אבא בר ירמיה, הא על ר' יוחנן נמי פליגא לענין ספרים) (רד"ל):

הגהות הגרח"ק

(א) **בר ירמיה**. כצ"ל (ירושלמי כת"י):
(ב) **וספריו**. לא גרסינן (נדפ בשערים):

תורה אור השלם

א) שַׁוִּיתִי יְיָ לְנֶגְדִּי תָמִיד
כִּי מִיְּמִינִי בַּל אֶמּוֹט:
(תהלים טז ח)

ביאור הגרח"ק

מברך פעם אחת. כשמניחן ואפי' חלצן לאכול וחזר ולבשן אינו חוזר ומברך אלא סגי מה שבירך תחילה פעם אחת: **פעמיין**.

אית תניי תני מברך. על התפילין פעם אחת ביום: **ואית תניי תני פעמיים**. כלומרפש ומזל. ויש בכאן חלופי שיטות וכל"ל, מאן דאמר מברך שתי פעמים ניחא, לפי שצריך הוא לאכול וחולצן וחא"כ כשמניחן חוזר ומברך עליהן: **מאן דמר פעם אחת הא אכל ואינון עילוי**. כלומר א"כ על כרחך בשעת אכילה לא היה חולצן והרי אסור לאכול בהן אכילת קבע. ומשני ר' זעירא קיימה **אבא בר ירמיה** להא דתני פעם אחת, **באוכל בהן אכילת עראי**. והא קמ"ל הא' תנא דמותר לאכול בהן אכילת עראי, ולהכי קתני מברך פעם אחת עליהן: **לבית המים**. מקום שמשתינין מים: **כד הוה סיפרא בידיה**. כד הוה שהות ביום: **כד הוה קאים בון**. היה עומד בהן ומניחן עליו: **מתניתא**. ברייתא פליגי עליה דר' אבא דקתני נכנס ואפי' תפילין בידיו: **קיימא אבא בר ירמיה**. להאי ברייתא דמייתי ביכול לנודען אח"כ דאיכא שהות ביום. והאי דקאמר לא יכנס בתפילין בידיו כשאין שהות עוד ביום לנודען: **דלכן**. כלומר דאי לא כן אלא יכנס עמהן א"כ גנאי הוא עושה לתפילין שהרי מצוה לא עביד בהון עוד היום, ולמה הוא מבזי להון להכניסן עמו לבית המים: **בחורין**. הסמוכין לרה"ר והן בתוך מחיצות בית הכסא: **וכשאירע אותו מעשה**. בתלמיד אחד שהניח תפילין בחורין הסמוכין לרה"ר ונטלתן ובאת בבית המדרש ואמרה לו מה נתן לי פלוני בשכרי, כיון ששמע אותו תלמיד כך עלה לגג ונפל ומת: **מאן דעבד טבאות**. מי שהוא עושה דבר הטוב ביותר, עושה להן כיס של טפח ונותנן כנגד לבו ולקייס שויתי ה' וגו' ואז נכנס עמהן, ואפי' אין שהות ביום כדי לנודען: **תמן**. בגבל אמרין, כל שאינו יכול להזהר בגוף נקי כאלישע בעל כנפים לא ילבש תפילין.

מאן דאמר מברך שתי פעמים הא אכל וכו'. כלומר הא דאמר דמברך שתי פעמים אתפילין, כגון דשכח ואכל בהן אכילת קבע צריך לברך מחדש כאילו עתה מניחן, ורבי זעירא אמר דאפילו באוכל אכילת עראי: **א"ר זעירא קיימא וכו'**. כלומר אידך בריתא דאמרה מברך פעם אחת ואמרת דיעמא, **באוכל אכילת עראי** איעטריך, דלא תימא דעל כרחיה אסא דעתיה, דאי [לאו] באוכל מיירי, פשיטא דאין צריך לברך אלא פעם אחת: **לבית המים**. בית הכסא, וכן בלשון ערבי קורין לבית הכסא בית אלמַיַה: **ר' יוחנן וכו'**. לשון הבבלי (כג.) אמר רבה בר [בר] חנה, כד הוה אזלינן בתריה דר' יוחנן, כי הוה בעי למיעל לבית הכסא, כי הוה נקיט ספרא דלגדתא יהיב לן, כיסתא דתפילין לא הוה יהיב לן, אמר הואיל ורבנן נגטוהן פירש הר' יונה (יד: מדפי"ל ד"ה הואיל) ישמרנו מן המזיקין: **מתניתא פליגא על רבי אבא**. אבל אר' יוחנן [לא], דאפשר דמודה הוא דשרי ליכנס בספר, [רק] היה מתמיר, אבל בתפילין עושה כדין משום שמירתו: **אמר רבי זעירא קיימא רבי אבא**. מירץ ר' אבא קושיא שהקשו לו מן הברייתא, דמאי דשריא להכנס בתפילין דוקא כשנכנס מבעוד יום שיש שהות לנודען כשיצא, הילך שרי שיהיו מזומנים בידו, וכשאסרתי אני היינו כשנכנס קרוב לגילה דליכא שהות להניחם כשיצא: **דלכן**. דאם לא כן היכי אפשר דאשרי הברייתא: **מצוה לא עביד בהו**. כשיצא מיד לא יצה אותן להכניסן למקום המטונף ההוא: **וכשאירע המעשה התקינו וכו'**. בגבלי (שם) מעשה בתלמיד אחד שהניח תפיליו בחורין הסמוכין לרשות הרבים, ובאת אחת ונטלתן, ובאת זונה אחת ונטלתן, לפני מכמיס אמרה להם ראו מה נתן לי פלוני באתנני, כיון ששמע אותו תלמיד כך עלה לגג ונפל ומת, באותה שעה התקינו שיהא אוחזן בבגדו ובידו ונכנס: **רבי מאישה בר בריה דרבי יהושע בן לוי אומר**. הלכה גוללן ואוחזן בימינו כנגד לבו (כ"ה בגבלי שם): **תמן**. בגבלי, ומייתי לה בפ"ד דשבת (מט.). ומפרש התם שאינו כאלישע שאינו יכול לשמור עצמו מלהפיח בהם:

ר"ש סיריליאו

שתי פעמים. כלומרפש ומזל: **הא אכל ואינון עלוי**. וכיון דלא חלצן אמאי בעי ברכה: ומשני **שאכל בהן אכילת קבע**. ואיכא הסח הדעת. ואע"ג דלא חלצן בעי ברוכי. והיסח הדעת היינו קלות ראש ושיחה בטלה: **הוה קאי בון**. שהיה לבוש בהן וכנכס לבית המים. אי נמי כדאמרינן בגמרא דילן (כג.), הואיל ושרינהו רבנן לאוחזן בידו משום שמירתן וינטרן: **ביכול ללובשן**. שיש שהות ביום לנודען אז אוחזן בידו וכנכס, אבל אי ליכא שהות אסור ליכנס בהן, אלא מניחן בבית המדרש או בביתו: **דלכן**. דאי לא כן: **וכשאירע אותו מעשה**. בגמרא דילן (שם) מפרש ליה בפרק מי שמתו, דמעשה בתלמיד אחד שהניח תפיליו בחורים הסמוכין לרשות הרבים, ובאת זונה ונטלתן, ובאת לבית המדרש ואמרה לו מה נתן לי פלוני בשכרי, כיון ששמע אותו תלמיד כך נפל מן הגג ומת, באותה שעה התקינו שיהא אוחזן בבגדו וידו ונכנס: עושה להן כיס טפח. כשאין שהות ביום, ונותן בכיס דחללו טפח (*דחשיב) [*כי היכי דלחשיב] הכלי אהל להפסיק בינס לקרקע. (*כך פירש רש"י ז"ל (כג. ד"ה עושה)). [*ומשם ירא מן העכבריס ויש לו אפרקסות [קושרן בבגדו] כדלעיל]: **ונותנן על לבו**. או נותנן על לבו: **אלישע בעל כנפים**. בפרק בתה טומנין (שבת מט.) מפרש ליה:

ג) [ברכות כג. כל הענין בשיטי] **ד)** [לעיל ריש ההלכה כ:] ובשבת מט. [ושם קל. ומדלא מהלים קג ופסיקתא ומדלא מהלים קג ופסיקתא זוטרתא בא יג ט וילקו"ש מהלים תשלה ושם תתמה בשיטי]

מהר"א פולדא

מברך פעם אחת. כלומר הא דבכך עליהן בתחילת המתמן סגיא ולא צריך לברך תחילתו אסיק דעת שהרי אכילת עראי הוא אוכל בהן, שאכילת קבע שהוא היסח הדעת בעמי שאין שם היסח הדעת לפיכך אינו מברך, אבל **פעמיין מברך פעמים** על כרחך אכילת קבע דאכיל דאיכא היסח דעת, א"כ קשה היאך אכיל אכילת קבע ומפילין עליו, וקושיא לר' זעירא בשם ר' אבא. ומשני דהוא מוקי לה **באכילת עראי**, דס"ל לבריתא זאת אפילו באכילת עראי איכא היסח דעת והוא סבר כאידך בריתא דפליגי עליה: **לבית המים**. לקנוסין להשתין: **ספרא**. ספרא דלגדתא: **הוה קאים בון**. היה עומד בהן ולא חלצן והשתין: **ביכול ללובשן**. שיש עדיין שהות ביום כשחלצן שיוכל אח"כ ללבשן: **דלכן**. דאם לא כן: **מצוה לא עביד**. בהן שהרי עבר היום ואין זמן תפילין בלילה ולמה יצה אותן לכנס עמהן לבית המים על חנם, ולפיכך אמר ר' אבא לא יכנס וכו': **אותו מעשה**. שנטלן זונה אחת והכניסתן לבית"מ ואמרה אלו נתן לה אותו תלמיד בשכרה, ושמע אותו תלמיד ועלה לגג ונפל ומת: **נכנס**. לבית המים והן בידו: **מאן דעבד טבאות*. מי שרוצה לעשות הטוב שבכולן, עושה להן כיס של טפח דהיינו משוב אוהל בפני עצמו ותולה אותן כנגד לבו: **תמן*. בגבלי: **באלישע בעל כנפים*. שנזכרו שמד שלא להניח תפילין ומלאו שוטר ואוחזן בידו ואמר לו מה זאת והשיב כנפי יונה, וכן הוה ע"י הנס לפי שמסר עצמו עליהן:

רידב"ז

ועפ"ז מפורש סוגיא דידן והכי פירושו **אית תניא מברך פעם אחת אית תניא תנא פעמים** ר"ל מברך ב' פעמים דכשחוזר ולובשן חוזר ומברך: **אכל ואינון עלוי*. הא שרי ליה לאכול בתפילין, הלכך אם חלצן לאכול לא הוי הפסק, וטעמא מאי חוזר ומברך: **באוכל בהן אכילת עראי*. הוא דשרי, אבל אכילת קבע אסור בהן, ובריתא באכילת קבע איירי, דכיון דמן הדין חולצן חשיב הפסק הלכך כשחוזר ולובשן חוזר ומברך, ומאן דפליג עליה ס"ל דאפי' אכילת קבע לא הוי הפסק: **לבית המים**. מקום שמשתינין שם מים: **כד הוה סיפרא בידי' וכו'**. כשהי' ספרו בידו מסרו לאחר ולא נכנס עמהן: **כד הויין תפילוי עלוי*. כשהיה תפילין עליו היה נכנס וטעמא כדאמר להלן דמשום אותו מעשה התירו ליכנס בו בתפילין: **מתניתא פליגא על אבא בר ירמיה*. דאמר לא יכנס ותפיליו בידו: **כאן ביכול ללובשן*. ברייתא דקתני נכנס בשיש לו שהות ללובשן אחר שיצא שעוד היום גדול הלכך שרי ליה לאוחזן בידו כדי שיהיו מזומנים בידו ללובשן אבל אבא בר ירמי' מיירי כשנכנס סמוך לשקיעה, דתו ליכא שהות ביום ללובשן וכבר חלצן קודם לילה: **דלכן וכו'**. פי' מי לא כן הוא, כיון דמצוה תו לא עביד בהן למה יבזה אותם: **בראשונה היו נותנין אותן לחבירתן**. קודם שיכנסו לבית המים: **התקינו שיהו מניחן בחורין*. בחורין שבכתלים הסמוכין לבית הכסא: **וכשאירע אותו מעשה*. הכי הוא בגמ' בבלית ברכות כ"ג א' מעשה בתלמיד א' שהניח תפילין בחורין הסמוכין לרה"ר ובאתה זונה אחת ונטלתן ובאת לבית המדרש, אמרה להם ראו מה נתן לי פלוני באתנני, כיון ששמע אותו תלמיד כן עלה לגג ונפל ומת, באותה שעה התקינו שיהא אוחזן בבגדו ובידו ונכנס: **ורבי יוחנן דלעיל הוה ס"ל דאפי' הן על ראשו נמי: עושה להן כיסוי של טפח**. שאם בחללו טפח חשיב כאהל לחצוץ: **באלישע בעל כנפים*. שהיה נזהר מאוד במצוות תפילין והיה נזהר להניחן בגוף נקי:

ה מאן דאמר מברך פעמים אחת ניחא מאן דמר מברך שתי פעמים הא אכל ואינון עילוי. אמר ר' זעירא קיימא אבא בר ירמיה באוכל בהן אכילת [א] עראי. ר' זעירא בשם ר' אבא [ב] [בר ירמיה] [א] לא יכנס אדם לבית [ג] המים וספריו ותפיליו בידיו. [ג] ר' יוחנן כד הוה סיפרא בידיה הוה יהיב ליה לחורן. כד הויין תפילוי עילוי הוה קאים בון. מתניתא פליגא על אבא בר ירמיה [ב] נכנס אדם לבית המים [ב] וספריו ותפיליו בידו. אמר ר' זעירא קיימא אבא בר ירמיה כאן [ג] ביכול ללובשן כאן בשאינו יכול ללובשן דלכן מצוה לא עביד בון למה הוא מבזי לון. בראשונה היו [ד] נותנין אותן לחביריהן והיו נוטלין אותן ובורחין התקינו שיהו מניחין בחורין

טו: **וכשאירע אותו** [ה] **מעשה התקינו שיהא אדם** נכנס והן בידו. ר' יעקב בר אחא בשם ר' זעירא אמר והוא [ו] שיהא ביום כדי ללובשן אבל אם [ז] אין ביום כדי ללובשן אסור דלכן מצוה לא עביד בון למה הוא מבזי לון. מיישא בר בריה דר' יהושע בן לוי אמר מאן דעבד טבאות [ח] עושה להן כיס של טפח ונותנן על לבו. מה טעם. [א] שויתי ה' לנגדי תמיד. תמן אמרין [ט] כל שאינו כאלישע בעל כנפים לא ילבש תפילין.

ו מיי' פ"ד מהלכות תפילין הלכה יט סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן מג סעיף ו:

ז מיי' שם הלכה יז סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן מג סעיף ו:

ח מיי' שם הלכה יט סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן מג סעיף ו:

ט מיי' שם הלכה יח טוש"ע או"ח סימן מג סעיף ג:

י מיי' שם הלכה יט סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן לז סעיף ב:

כ מיי' שם הלכה יז סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן מג סעיף ו:

ל מיי' שם הלכה יט סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן מג סעיף ו:

מ מיי' שם הלכה יח סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן מג סעיף ג:

נ מיי' שם הלכה יט סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן מג סעיף ו:

ס מיי' שם הלכה יז סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן מג סעיף ו:

ע מיי' שם הלכה יט סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן לז סעיף ב:

הגהות הגר"א

(א) **עראי**. ברש"ס קבע:
(ב) **בר ירמיה**. כ"ה בכי"ר וברש"ס ובהמשך הסוגיא:
(ג) **המים**. בכי"ל המרחץ. והגיה המגיה ע"פ כי"ר:
(ד) **שיהא*. ברש"ס שיהא שהות:
(ה) **אין*. ברש"ס אין שהות:
(ו) **בר ירמיה*. בד"א ליתא והגר"א הוסיפה כלפנינו (רד"ל):
(ז) **ר' יוחנן*. כאן צריך להיות הא דבסמוך **מתניתא פליגא וכו'** עד **מבזי לון*. (הוקשה להגאון לגירסא דידן מאי שנא דקאמר מתניתא פליגא על אבא בר ירמיה, הא על ר' יוחנן נמי פליגא לענין ספרים) (רד"ל):
(ח) **אין*. ברש"ס אין שהות:

הגהות הגרח"ק

(א) **בר ירמיה*. כצ"ל (ירושלמי כת"י):
(ב) **וספריו*. לא גרסינן (נדפ בשערים):

תורה אור השלם

א) שִׁוִּיתִי יְיָ לְנֶגְדִּי תָמִיד
כִּי מִיְּמִינִי בַּל אֶמּוֹט:
(תהלים טז ח)

ביאור הגרח"ק

**מברך פעם אחת*. כשמניחן ואפי' חלצן לאכול וחזר ולבשן אינו חוזר ומברך אלא סגי מה שבירך תחילה פעם אחת: **פעמיין*.

אית תניי תני מברך. על התפילין פעם אחת ביום: **ואית תניי תני פעמיים**. כלומרפש ומזל. ויש בכאן חלופי שיטות וכל"ל, מאן דאמר מברך שתי פעמים ניחא, לפי שצריך הוא לאכול וחולצן וחא"כ כשמניחן חוזר ומברך עליהן: **מאן דמר פעם אחת הא אכל ואינון עילוי**. כלומר א"כ על כרחך בשעת אכילה לא היה חולצן והרי אסור לאכול בהן אכילת קבע. ומשני ר' זעירא קיימה **אבא בר ירמיה** להא דתני פעם אחת, **באוכל בהן אכילת עראי*. והא קמ"ל הא' תנא דמותר לאכול בהן אכילת עראי, ולהכי קתני מברך פעם אחת עליהן: **לבית המים*. מקום שמשתינין מים: **כד הוה סיפרא בידיה*. כד הוה שהות ביום: **כד הוה קאים בון*. היה עומד בהן ומניחן עליו: **מתניתא*. ברייתא פליגי עליה דר' אבא דקתני נכנס ואפי' תפילין בידיו: **קיימא אבא בר ירמיה*. להאי ברייתא דמייתי ביכול לנודען אח"כ דאיכא שהות ביום. והאי דקאמר לא יכנס בתפילין בידיו כשאין שהות עוד ביום לנודען: **דלכן*. כלומר דאי לא כן אלא יכנס עמהן א"כ גנאי הוא עושה לתפילין שהרי מצוה לא עביד בהון עוד היום, ולמה הוא מבזי להון להכניסן עמו לבית המים: **בחורין*. הסמוכין לרה"ר והן בתוך מחיצות בית הכסא: **וכשאירע אותו מעשה*. בתלמיד אחד שהניח תפילין בחורין הסמוכין לרה"ר ונטלתן ובאת לבית המדרש ואמרה לו מה נתן לי פלוני בשכרי, כיון ששמע אותו תלמיד כך עלה לגג ונפל ומת: **מאן דעבד טבאות*. מי שהוא עושה דבר הטוב ביותר, עושה להן כיס של טפח ונותנן כנגד לבו ולקייס שויתי ה' וגו' ואז נכנס עמהן, ואפי' אין שהות ביום כדי לנודען: **תמן*. בגבל אמרין, כל שאינו יכול להזהר בגוף נקי כאלישע בעל כנפים לא ילבש תפילין כל היום כי אם בשעת ק"ש ותפילה:

מאן דאמר מברך שתי פעמים הא אכל וכו'. כלומר הא דאמר דמברך שתי פעמים אתפילין, כגון דשכח ואכל בהן אכילת קבע מחדש כאילו עתה מניחן, ורבי זעירא אמר דאפילו באוכל אכילת עראי: **א"ר זעירא קיימא וכו'**. כלומר אידך בריתא דאמרה מברך פעם אחת ואמרת דיעמא, **באוכל אכילת עראי** איעטריך, דלא תימא דעל כרחיה אסא דעתיה, דאי [לאו] באוכל מיירי, פשיטא דאין צריך לברך אלא פעם אחת: **לבית המים*. בית הכסא, וכן בלשון ערבי קורין לבית הכסא בית אלמַיַה: **ר' יוחנן וכו'**. לשון הבבלי (כג.) אמר רבה בר [בר] חנה, כד הוה אזלינן בתריה דר' יוחנן, כי הוה בעי למיעל לבית הכסא, כי הוה נקיט ספרא דלגדתא יהיב לן, כיסתא דתפילין לא הוה יהיב לן, אמר הואיל ורבנן נגטוהן פירש הר' יונה (יד: מדפי"ל ד"ה הואיל) ישמרנו מן המזיקין: **מתניתא פליגא על רבי אבא*. אבל אר' יוחנן [לא], דאפשר דמודה הוא דשרי ליכנס בספר, [רק] היה מתמיר, אבל בתפילין עושה כדין משום שמירתו: **אמר רבי זעירא קיימא רבי אבא*. מירץ ר' אבא קושיא שהקשו לו מן הברייתא, דמאי דשריא להכנס בתפילין דוקא כשנכנס מבעוד יום שיש שהות לנודען כשיצא, הילך שרי שיהיו מזומנים בידו, וכשאסרתי אני היינו כשנכנס קרוב לגילה דליכא שהות להניחם כשיצא: **דלכן*. דאם לא כן היכי אפשר דאשרי הברייתא: **מצוה לא עביד בהו*. כשיצא מיד לא יצה אותן להכניסן למקום המטונף ההוא: **וכשאירע המעשה התקינו וכו'**. בגבלי (שם) מעשה בתלמיד אחד שהניח תפיליו בחורים הסמוכין לרשות הרבים, ובאת זונה ונטלתן, ובאת לבית המדרש ואמרה לו מה נתן לי פלוני בשכרי, כיון ששמע אותו תלמיד כך נפל מן הגג ומת, באותה שעה התקינו שיהא אוחזן בבגדו וידו ונכנס: **רבי מאישה בר בריה דרבי יהושע בן לוי אומר*. הלכה גוללן ואוחזן בימינו כנגד לבו (כ"ה בגבלי שם): **תמן*. בגבלי, ומייתי לה בפ"ד דשבת (מט.). ומפרש התם שאינו כאלישע שאינו יכול לשמור עצמו מלהפיח בהם:

ר"ש סיריליאו

**שתי פעמים*. כלומרפש ומזל: **הא אכל ואינון עלוי*. וכיון דלא חלצן אמאי בעי ברכה: ומשני **שאכל בהן אכילת קבע*. ואיכא הסח הדעת. ואע"ג דלא חלצן בעי ברוכי. והיסח הדעת היינו קלות ראש ושיחה בטלה: **הוה קאי בון*. שהיה לבוש בהן וכנכס לבית המים. אי נמי כדאמרינן בגמרא דילן (כג.), הואיל ושרינהו רבנן לאוחזן בידו משום שמירתן וינטרן: **ביכול ללובשן*. שיש שהות ביום לנודען אז אוחזן בידו וכנכס, אבל אי ליכא שהות אסור ליכנס בהן, אלא מניחן בבית המדרש או בביתו: **דלכן*. דאי לא כן: **וכשאירע אותו מעשה*. בגמרא דילן (שם) מפרש ליה בפרק מי שמתו, דמעשה בתלמיד אחד שהניח תפיליו בחורים הסמוכין לרשות הרבים, ובאת זונה ונטלתן, ובאת לבית המדרש ואמרה לו מה נתן לי פלוני בשכרי, כיון ששמע אותו תלמיד כך נפל מן הגג ומת, באותה שעה התקינו שיהא אוחזן בבגדו וידו ונכנס: **עושה להן כיס טפח*. כשאין שהות ביום, ונותן בכיס דחללו טפח (*דחשיב) [*כי היכי דלחשיב] הכלי אהל להפסיק בינס לקרקע. (*כך פירש רש"י ז"ל (כג. ד"ה עושה)). [*ומשם ירא מן העכבריס ויש לו אפרקסות [קושרן בבגדו] כדלעיל]: **ונותנן על לבו*. או נותנן על לבו: **אלישע בעל כנפים*. בפרק בתה טומנין (שבת מט.) מפרש ליה:

באוכל בתפילין דהוא ע"כ באכילת עראי דבאכילת קבע אסור חד תנא ס"ל דצריך לברך אחר אכילתו עוד פעם שני על התפילין ומשום דע"כ חולצן קודם אכילה וחד תנא ס"ל דאין צריך לברך פעם שני משום דלא צריך לחלוץ ע"ז מקשה דלמ"ד אין צריך לברך ב' פעמים ניחא משום דא"צ לחלוץ דהא מותר לאכול אכילת עראי בתפילין, אבל למ"ד דצריך לברך ב' פעמים קשה דס"ד דמותר לאכול אכילת עראי בתפילין אפילו כשהוא לבוש בתפילין א"כ קשה למה יברך **הא אכל ואינון עלוי** ר"ל דהא מותר לאכול והוא לבוש בהם דאינון עליו. ע"ז משני ר"ז **בשם אבא בר ירמיה** דאזיל לטעמו **באוכל בהם אכילת עראי** ר"ל דלא שרי לאכול ואינון עליו אלא באוכל דווקא בהם אכילת עראי ר"ל דאוחזן בידו וכרוכין על ידיו אז מותר לאכול עראי ולא קבע אבל באינון עליו אסור לאכול אפילו עראי דבהם דווקא אבל לא באינון עילוי, ופסק הרמב"ם ז"ל לחומרא דבאינון עליו אסור לאכול אפילו עראי ועיין ברמב"ם ז"ל בפ"ד מהלכות תפילין הט"ו וט"ז דמשמעות תיבת בהם הוא באוחזן בידו ובהט"ז מיירי שלא כרכן ובהט"ז מיירי שכרכן עיי"ש:

[טז: - ה"ג]

דלמא ר' חייה רובא וכו'. דלמא לשון קלרה הוא, דא לְמֵה דמיא. אי נמי כמו איתמר בנבלי: וחכמין אינון כלום. בתמיה, וכי יודעים הם כלום: עירב את האותיות. שנגעה אות בחבירתה ונדבקה. ובהלכות תפלין (מיימי) בספר התרומה (סי' רה) [מייתי לה]. ובתשובות [הרשב"א המיוחסות ל]הרמב"ן (סי' רלו) יש לפרש, אם נדבקה האות לאחר שנגמרה לורתה, כגון שנדבקו ברגליהם, אין דבוק זה פסול ואין צריך לא לגרוד ולא להפריד. אבל אם נדבקה בראשה קודם שנגמר אותו הראש, צריך לגרוד הכל, שהרי לא נעשה בה דבר בהכשר. ואם נדבקה באמצעיתה, [כגון] רגל הכ"ף האחוכה או רגל הקו"ף, אותו הצד הדבק צריך גריפה. וכן אמרו בירושלמי שאם נדבקו למטה, כגון ארגיעו, תפארתיו, שרגל הנו"ן דבוקה אצל רגל המי"ו או אצל רגל הצדי"ק, כשר. ארצך צריכה תפארתך צריכה. כלומר, שנדבק רגל הכ"ף באמצעיתה לצדי"ק או אל המי"ו, צריכה עיון, דשמא אמר שהרגל כבר נגמרה כשמגיע עד רגל הצדי"ק והוא כרגל קטן, או שמא אינו נחשב כנגמר והרי הוא דבוק קודם שנגמר, ולפיכך צריך לחזור ולגרוד הרגל. אבל אם נדבקה האות בראשה, כגון שהיה כותב בראשית ונגע גגה של רי"ש לגגה של בי"ת, צריך לגרוד כל הרי"ש.

וכן כל כיוצא בזה. עכ"ל:

ר' זעירא בשם ר' אבא בר ירמיה א)לא יכנס אדם לבית הקברות ויעשה צרכיו שם ואם עשה כן עליו הכתוב אומר א)לועג לרש חרף עושהו. ב)דלמא ר' חייא רובא ור' יונתן היו מהלכין קומי ערסיה דר' שמעון בר יוסי בר לקוניא והוה ר' יונתן מפסע על א)קיבריה. אמר ליה ר' חייא רובא כדון אינון מימר למחר אינון גבן ואינון מעיקין לן. אמר ליה וחכמין אינון כלום לא כן כתיב ב)והמתים אינם יודעים מאומה. אמר ליה ג)לקרות את יודע לדרוש אין את יודע ד)ב)כי החיים יודעים שימותו ה)אילו הצדיקים שאפילו במיתתן קרויין חיים והמתים אינם יודעים מאומה ו)אילו הרשעים שאפילו בחייהן קרויים מתים מניין שהרשעים אפילו בחייהן קרויין מתים שנאמר ז)כי לא אחפוץ במות המת וכי המת מת אלא אילו הרשעים שאפילו בחייהן קרויין מתים. ומניין שהצדיקים אפילו במיתתן קרויין חיים דכתיב ח)ויאמר ט)[ה'] אליו זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר מה תלמוד לומר י)לאמר ט)אמר לו לך ואמור לאבות כל מה שהתניתי לכם עשיתי לבניכם אחריכם: כ)עירב את האותיות אית תניי תני כשר ואית תניי תני ב)פסול. ל)ר' אידי בשם ר' שמעון בשם ר' יוחנן מן דמר כשר מ)מלמטן מן דמר פסול מלמעלן כגון ארצינו תפארתינו. ארצך צריכה תפארתך צריכה: ר' אידי נ)בר' שמעון בשם ס)ר' (יוסה) [יוחנן] נ.ס)לא יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל. מה טעם. אמר ר' אבא ס)בריה דרב פפי ע)ממעמקים קראתיך ה'. אמר ר' אידי בר' שמעון בשם ר' יוחנן ד"לא יעמוד אדם ויתפלל וצריך לנקביו. מה טעם. פ)הכון לקראת אלהיך צ)ישראל. ק)אמר ר' אלכסנדרי ר)ש)שמור ת)רגלך כאשר תלך אל בית האלהים שמור עצמך מן הטיפים היוצאות מבין רגליך. הדא דתימר בדקים אבל בגסים ת)אם יכול לסבול יסבול. כשצריך לקטיס אל יתפלל ואם התפלל תפלתו מועבה, אבל בגסים, שהיה צריך לגדולים אם יכול לעמוד בעצמו ולסבול יסבול:

ר"ש סיריליאו

דלמא. מעשה בר' חייא רבה ור' יונתן שהיו מהלכין לפני מטתו של ר"ש בר' יוסי לעותו והיה ר' יונתן פוסע על הקברים, ואל"ל ר' חייא עכשיו יאמרו המתים למחר הם באים אלינו והן מצערין לנו: וחכמין אינון כלום. וכי הן יודעין כלום ולא כן כתב וכו': לדרוש אין את יודע. דהכתוב אינו מדבר אלא באלו שאפי' בחייהם קרוין מתים, דאל"כ מאי האי דקאמר כי החיים יודעים שימותו ומי לא ידע כזאת, אלא דהכי קאמר כי החיים שהן לעולם קרוין חיים והן הצדיקים, נותנין אל לבם ויודעים שימותו ומתקנין מעשיהם, ואלו שהן קרוין מתים לעולם אינם רוצים לידע מאותה: לך ואמור לאבות. כדי שיחזיקו לך טובה על זאת הבשורה אלמא לידעי והרי הן קרוין מתים: עירב את האותיות. בכתב ספר תורה ותפילין ומזוזה קאמר. וכן גרים להא בפ"ק דמגילה (ס"ט - יג.), ואיידי דמייתי לקמן לדברי ר' אידי בשם ר"ש בענין תפילה מייתי נמי להא דר' אידי: מאן דמר כשר מלמטן. אם למטה נתערבו בכתיבה כהאי דלקמיה אלנו, תפארתנו, ונוגע הנו"ן בוי"ו מלמטה כשר לפי שלמעלה נפרדין הן והרי זה כנגמר ומיכר כל אות בפני עצמו: ומאן דמר פסול. כשהן נדבקין למעלה קאמר ולא פליגי: ארצך. אם נוגע הצדי"ק בך בגמצע, צריכה היא תלמוד, דמספקא לן הואיל והך' נמשכת הרבה אינו נחשב כנגמר והרי הוא דבוק קודם שנגמר האות. וכן תפארתך: ממעמקים קראתיך ה'. ואף שהכתוב בעמקי הלב מדבר, מ"מ יש סמך גם לזה שלא יעמוד במקום גבוה, להראות שאין גבהות לפני המקום: הכון. הכן עצמך ותקן גופך כשאתה עומד לקראת אלהיך: הדא דתימר בדקים. מלגלגו ומדבק גג הנו"ן עם הוי"ו פסול, ולא מהני ליה גרידת הדבוק, אלא צריך לגרוד כל הוי"ו. והייגו בספר תורה דמגיהין, אבל תפילין אין להן תקנה, דכיון שנדבקו בראש צריך לגרוד האות, והוה ליה שלא כסדרן, ויגנזו: ארצך צריכה. היכא שנדבקה רגל הכ"ף הפסוטה באמצעה של הצדי"ק, או אל המי"ו, צריך עיון, דשמא נאמר שרגל הכ"ף כבר נגמר כשמגיע עד רגל הצדי"ק, או שמא אינו נחשב כנגמר והרי הוא דבוק קודם שנגמר, והדבר ספק. ויש מי שפירש דכי מכסר הכא אף בלא גרידה הוא, וסובר דפליג אגמרא דילן, וכן דעת (התוספות) [המרדכי] בפרק הקומץ רבא (סי' תתקנב). ופירושא קמא עיקר, כדי שלא יהא מחלוקת בין שני התלמודים, ואפילו שיהא פירוש דחוק, כל שכן שהוא פירוש מרווח. וכן פירש הרשב"א ז"ל (שו"ת המיוחסות לרמב"ן סי' רלו): שמור עצמך מן הטיפים: בגסים. נקביס גדולים: אם יכול לסבול. ומפרש במכילתין (פב.) עד פרסה, אז מותר להתפלל בתפילה:

ר"מ בדבר אם תשוב לגמעלה ופסול לא כלמטה וכשר עד כאן מלאתי כתוב. והא דתני כשר היינו שתי תיבות זו אצל זו הדא מסיימת בכ"ף או בגו"ן ואתיבה שנייה שאלנה מתחלת בוא"ו ונוגעת הוא"ו בכ"ף או בצדי"ק או בו"ן למטן דהשתא הו"ל שתי אותיות למטן ודיינינן לה באותיות קטנות וכשר, וכן נמי בשני ואו"ן הסמוכין זו לזו ונוגעות למטן שכשר: וצריך לנקביו. לומר כשהולך לנקביו לא יעמוד ויתפלל, אלא יפנה ואחר כך יתפלל: מן הטיפין. של הטמן היוצאין מבין רגליך: בדקים. קטנים: גסים. גדולים: אם יכול לסבול. עד אחר תפילתו יעכב עצמו, הואיל ואינו צריך לנקביו אשתא ואין מצוי כמו קטנים ויוכל טפי לעכבן מקטנים שהן שותתין בעל כרחו ואינו יכול לעכבן:

ו) לָבֵן כֹּה אֲעֶשֶׂה לְךָ יִשְׂרָאֵל עֵקֶב כִּי זֹאת אֲעֶשֶׂה לָּךְ הִכּוֹן לִקְרַאת אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל: (עמוס ד יב) ז) שָׁמֹר רַגְלְךָ כַּאֲשֶׁר תֵּלֵךְ אֶל בֵּית הָאֱלֹהִים וְקָרוֹב לִשְׁמֹעַ מִתֵּת הַכְּסִילִים זָבַח כִּי אֵינָם יוֹדְעִים לַעֲשׂוֹת רָע: (קהלת ד יז)

ביאור הגרח"ק

דלמא. הוה עובדא: היו מהלכין קומי ערסיה וכו'. היו מהלכין לפני מטתו של ר"ש ב"ר שמת והיה ר' יונתן פוסע על הקברים: כדון אינון מימר. עכשיו יאמרו המתים לסוף אלו נמי מתים והן באין אצלנו ועכשיו הן מצערין אותנו: וחכמין אינון כלום. וכי יודעים הם המתים מאומה: כי החיים יודעים שימותו. הוא רישי' דקרא: וכי המת מת. וכי המת חוזר ומת דכתיב במות המת אלא במות החי הו"ל למיכתב: ויאמר אליו זאת וכו'. ה' אמר למשה: כל מה שהתניתי לכם. שהבטחתי לכם קיימתי לבניכם ושמעת מינה שחכמין אינון שהרי אמר לו לך אמור להם: עירב את האותיות. בכותב ס"ת מיירי ונגעה אות בחבירתה: ואית תניי תני פסול. משום דבעינן שיהא מוקף גויל וליכא, ואזיל לפרש טעמא דמאן דאמר כשר: מן דמר כשר מלמטן. משום דהך דינא דמוקף גויל לא נאמר אלא בשעת הכתיבה אבל אם כבר נכתב האות בחבירתה ולאחר מכן נתפשט הכתב ונגעה אות בחבירתה כשר, והך מ"ד נמי מיירי כשנגעה אות בחבירתה למטה שנמצא כבר נכתב האות בהכשר וכדמסיים, כגון ארצינו תפארתינו שנגע רגל הוא"ו ברגל הנו"ן למטה שכבר נכתב הו' בהכשר: מלמעלן. שנגע הו' בראשו בנ' שעדיין לא נכתב האות בהכשר הלכך פסול: ארצך צריכה תפארתך צריכה. כגון שנגע אמצע הכ"ף בסוף הצדי"ק מספקא לן אי כשר דאיכא למימר דאף היא אינה אות עד שיגמר רגל האות שבה לגמרי, ואיכא למימר דינו כלמטה וכשר: הכון. הכן עצמך ותקן גופך לקראת אלקיך: שמור עצמך וכו'. מפרש שמור רגליך שמור עצמך וכו': הדא דתימר בדקין. בנצרך להטיל מימיו, דאיכא למיחש שמא לא יסבול ויצא ממנו טיפין בתפילתו:

מהר"א פולדא

דילמא. מעשה: קומי ערסיה. לפני מרוזו: מפסע. מדלג: כדון. השתא יאמרו: מעיקין. מצערין: וחכמין. וכי מכירין הם כלום: וכי המת מת. והלא המי מת: לאברהם וגו'. מלא אמר לאבותיכם וקרא אותן בשמן שמע מינה שקרויים חיים. מדרש רבה (קהלת פ"ט פ"ה): לאמר. הואיל ומייתי לקרא דריש ליה. מיהו יש לומר ע"י שהם מספרים הן עם זה משגיח להו כאלו הן חיים ופליגא אמדרש רבה: עירב את האותיות. מלאתי כתוב בשם המרדכי (פוף הל' תפילין) (אמר) הייתי שנדבק האות לחבירו ולא היתה מוקפת גויל (וע"ע ב"י סי' לב יח): למעלה. פסול שהוא מקום הדבוק כאלו מיטל ואין כאן אות: למטה. כשר לא יהא אלא אות קטן וכשר: ארצינו תפארתינו. אם נוגעות ר"ש בצדי"ק או בתי"ו אז כולם זהו למעלה ופסול: אבל ארצך תפארתך צריכה. אם נוגעת התי"ו למטה בהמלע הכ"ף שהיא מרוכה וכן צדי"ק בהמלע הכ"ף, צריכה ספק יש בדבר אם תשוב בהמלע ופסול לא כלמטה וכשר עד כאן מלאתי כתוב. והא דתני כשר היינו שתי תיבות זו אצל זו הדא מסיימת בכ"ף או בגו"ן והתיבה שנייה שאצלה מתחלת בוא"ו ונוגעת הוא"ו בכ"ף או בצדי"ק או בו"ן למטן דהשתא הו"ל שתי אותיות למטן ודיינינן לה באותיות קטנות וכשר, וכן נמי בשני ואו"ן הסמוכין זו לזו ונוגעות למטן שכשר: וצריך לנקביו. לומר כשהולך לנקביו לא יעמוד ויתפלל, אלא יפנה ואחר כך יתפלל: מן הטיפין. של הטמן היוצאין מבין רגליך: בדקים. קטנים: גסים. גדולים: אם יכול לסבול. עד אחר תפילתו יעכב עצמו, הואיל ואינו צריך לנקביו אשתא ואין מצוי כמו קטנים ויוכל טפי לעכבן מקטנים שהן שותתין בעל כרחו ואינו יכול לעכבן:

שינויי נוסחאות

א) קיבריה. ברש"ס קברי:
ב) ה'. כ"ה במקרא ובכי"ר וברש"ס. בכי"ל ובדפוסים ליתא:
ג) אמר לו לך ואמור. בכי"ר אלא אמור. ברש"ס אלא אמר לו הב"ה:
ד) ר' אידי בשם ר' שמעון. בכי"ר וביר'ש' מגילה (פ"א ה"ט - יג.) ר' אדא בר' שמעון:
ה) מלמטן. ברש"ס מלמטה כגון ארצה תפארתה:
ו) בר'. ברש"ס בשם ר' וכן בסמוך:
ז) ר' יוחנן. כ"ה בכי"ר וביר'ש' מגילה (שם) וברש"ס. בכי"ל ובדפוסים ר' יוסה. בקהלת רבה (ד יז) ר' נתן:
ח) בריה דרב פפי. בירושלמי מגילה (שם) בשם רב פפא:
ט) ישראל. בכי"ר וביר'ש' מגילה (שם) נוסף אמר רבי סימון התכוון לקראת אלהיך ישראל:
י) שמור. בכי"ר כתוב שמור. ברש"ס מאי דכתיב שמור:
כ) רגלך וכו' עצמך מן הטיפים. בקהלת רבה (שם) רגלך ר' קרוצפי בשם ר' יוחנן אמר שמור רגלך מן הטיפין:

תורה אור השלם

א) לֹעֵג לָרָשׁ חֵרֵף עֹשֵׂהוּ שֹׁמֵחַ לְאֵיד לֹא יִנָּקֶה:
(משלי יז ה)

ב) כִּי הַחַיִּים יוֹדְעִים שֶׁיָּמֻתוּ וְהַמֵּתִים אֵינָם יוֹדְעִים מְאוּמָה וְאֵין עוֹד לָהֶם שָׂכָר כִּי נִשְׁכַּח זִכְרָם:
(קהלת ט ה)

ג) כִּי לֹא אֶחְפֹּץ בְּמוֹת הַמֵּת נְאֻם אֲדֹנָי אֱלֹהִים וְהָשִׁיבוּ וִחְיוּ:
(יחזקאל יח לב)

ד) וַיֹּאמֶר יְיָ אֵלָיו זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה הֶרְאִיתִיךָ בְעֵינֶיךָ וְשָׁמָּה לֹא תַעֲבֹר:
(דברים לד ד)

ה) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת מִמַּעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ יְיָ:
(תהלים קל א)

עין משפט

א) [מיי' פי"ד מהלכות אבל הלכה יג סמג עשין דרכנן ג טוש"ע יו"ד סימן שסח סעיף ג]:
ב) [מיי' פי"א מהלכות ספר תורה הלכה ג] טוש"ע או"ח סימן לב סעיף יח:
ג) מיי' פי"ה מהלכות תפילה הלכה ז סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן נ סעיף ג:
ד ה) מיי' שם פי"ד הלכה י סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן לב סעיף ג:

שמור עצמך. התקן עצמך כשתהא נקרא אל בית אלהים לעמוד בדין כשיצא עתך שתהא טהור ונקי במעשיך: מקורך. לשון מקלקלך כשיהו קורין אותך לקבר יהי ברוך שיהיה בלא חטא: עת ללדת. הלמ"ד דרש דמיותר, אלא דה"ק תראה עת המיתה שיהא שוה להעת שלו לדת שיהא נקי בלא חטא: מתני' ר' יוסי אומר לא יצא. משום דכתיב (דברים ו ד) שמע השמע לאזניך מה שאתה מוציא מפיך. ות"ק סבר שמע בכל לשון שאתה שומע. והלכה כת"ק: קרא ולא דיקדק באותיותיה. להוציאן בשפתו יפה בשתי מיצות שהמיצה השניה מתחלת באות שגמרת הראשונה, כגון על לבבך, עשה בשדך וכיוצא בהן, ואם אינו נותן ריוח ביניהם להפרידן נמצא קורא אותן שתי מיצות באות אחת: ר' יוסי אומר יצא. והלכה כר' יוסי. מיהו לכתחילה צריך לדקדק באותיותיהם, וכן יזהר שלא יניח הגג ולא יניד הגת, ולא יריפה החזק ולא יחזק הריפה. וצריך להתיז הזי"ן של תזכרו, שלא יהא נראה כאומר תשכרו בשי"ן, כלומר כדי שתרבו שכר, והרי אין ראוי לשמש את הרב על מנת לקבל פרס: הקורא למפרע. הקדים פסוק שלישי לשני ושני לראשון וכיוצא בזה: לא יצא. לכתיב (דברים ו ו) והיו הדברים, בהווייתן יהו, כלומר כסדר שהן כתובין בתורה. ומיהו אם הקדים הפרשיות זו לזו אין זה משוב למפרע ויצא, שהרי אינן סדורות כך זו לאחר זו בתורה: יחזור למקום שטעה. אם בין פרק לפרק טעה, שאינו יודע באיזה פרק הפסיק ולראש איזה הפרק יחזור, חוזר להפסק הראשון שהוא והיה אם שמוע. ולדעת הרמב"ם (פ"ג ה"ג) חוזר לראש פרק הראשון שהוא והאכת, אבל אם באמצע הפרק פסק שיודע הפרק שפסק בו אבל אינו יודע באיזה מקום מאותו הפרק פסק חוזר לראש אותו הפרק. ואם היה קורא וכתבתם ואינו יודע אם הוא בוכתבתם של שמע או בוכתבתם של והיה אם שמוע, חוזר לוכתבתם של שמע. ואם נסתפק לאחר שהתחיל למען ירבו, אינו חוזר, שעל הרגל לשונו הוא הולך: גמ' רב אמר הלכה כדברי שניהן להקל. בשני החלוקות האלו במתניתין הלכה כדברי המיקל בריש"א כת"ק ובקרא ולא דקדק כר' יוסי: ופריך דלא כן מה אנן אמרין. הא פשיטא הוא, הא בריש"א קתמא היא ור' יוסי פליג ות"כ הלכה כסתמא, ובסיפא ר' יוסי ור' יהודה והלכה כר' יוסי בכל מקום לגביה דר' יהודה, ות"כ מה צריכה למימר רב להאי הלכה: אלא בגין שמע דתני לה ר' חייא בשם ר"מ. כלומר משום דר' חייא בתוספתא קתני להאי דינא דשמע שיצא אף אם לא השמיע לאזניו בשם ר"מ, דסבירא ליה הכי, והכי איתא התם בפ"ב (שם) בעל קרי שאין לו מים לטבול הרי זה קורא את שמע ואינו משמיע לאזניו ואינו מברך לא לפניה ולא לאחריה דברי ר"מ, וחכמים אומרים קורא את שמע ומשמיע לאזניו ומברך לפניה ולאחריה. אמר ר' מאיר פעם אחת היינו יושבין לפני ר"ע בבית המדרש והיינו קורין את שמע ולא היינו משמיעים לאזנינו מפני קסדור אחד שהיה עומד על הפתח. אמרו לו אין שעת הסכנה ראיה, לפי שמלכות הרשעה גזרה על התורה ועל המצות. אלמא דר"מ הוא דס"ל דלא השמיע לאזניו יצא וחכמים הוא דסברי לא יצא והתירו לבעל קרי בשעת הדחק שאין לו מים, לפי שאינו יוצא בלא השמיע לאזניו. ות"ק דמתניתין היינו ר"מ, וחכמים דתוספתא ר' יוסי היא, וא"כ הוה אמינא דהדדיהן לכללא ר"מ ור' יוסי הלכה כר' יוסי (עירובין מו:). לפום כן. צריך רב למימר הלכה כדברי שניהם להקל, הואיל ורבי סתים לן להריש"א ש"מ דהלכה כת"ק: למי נצרכה. האי בריתא, לר' יוסי דמתני' כדמפרש ואזיל: היידין ר' יוסי. איזה ר' יוסי וקאמר הדא דתנינן וכו' וכלומר דלר' יוסי דס"ל במתניתין דבק"ש אף בדיעבד לא יצא קמ"ל דבתפילה מודה הוא דבדיעבד יצא, דלא כתיב בה שמע. וכן יש לומר דהאי למי נצרכה אמתניתין דתרומות נמי קאי, דקתני התם (פ"א מ"ג) תרש המדבר ואינו שומע לא יתרוס, לפי שלכתחילה צריך להשמיע לאזניו כשמברך ובדיעבד תרומתו תרומה, דאף ר' יוסי דמתניתין מודה בה מיהו הא דלקמן אמתניתין דמגילה איתמר כדשמעא מהסוגיא ולא שייכא כולה אמתניתין דתרומות כי אם מקצת ממנה*: אמר רב מתנה דר' יוסי היא. האי דרב מתנה לאו אמתניתין דהכא איתמר אלא

מתני' יצא. דיעבד, אבל לכתחילה צריך לכולי עלמא להשמיע לאזנו: קרא ולא דקדק באותיותיה. להוציאן בשפתיו יפה כשתי מיצות, שהמיצה שניה מתחלת באות שהמיצה הראשונה נגמרת, כגון על לבבך, עשה בשדך, ואבדתם מהרה, ואינו נותן ריוח ביניהם להפרידם, נמצא קורא אותן שתי אותיות כאות אחת: הקורא למפרע. הקדים פסוק שלישי לשני (ושלישי) [ושני] לראשון, וכיוצא בזה: גמ' דלכן מה אנן אמרין. לשון קצר הוא, דאם לא כן. וקושיא היא כדמסיק לישנא, מה הוצרך רב ללמדנו כן, פשיטא, דאם לא אמר כן רב מה אנו היינו אומרים, הא על כרחך בפלוגתא דלא השמיע לאזנו, כיון דסתם משנה קתני יצא, הא קי"ל (שבת מו.) הלכה כסתם משנה. ובפלוגתא דלא דקדק, הא קי"ל (עירובין מו:) הלכה כר' יוסי מתצינו: ומשני לפי ששמע רב דרבי חייא רבו היה גורס במשנה בפלוגתא דלא דקדק ר' מאיר במקום רבי יוסי, וקי"ל (עירובין שם) בכל מקום ר' מאיר ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה, לכך אמר הלכה כדברי המיקל בין משנה רבי מאיר או רבי יוסי: למי נצרכה. לאו הכא קאי, אלא שמועה זו נאמרה אריש תרומות (פ"א מ"ב) ואפרק שני דמגילה (מ"ד), ומייתי לה הכא אגב גררא: למי נצרכה. [הא דתנינן (תרומות שם)] תרש המדבר ואינו שומע לא יתרוס לפי שאינו יכול להשמיע לאזנו הברכה, ואם תרש תרומתו תרומה. הני דריש"א כולי עלמא [מודי] דכיון דאינו יכול להשמיע הברכה לאזנו לא יתרוס, אבל סיפא דקתני ואם תרש תרומתו תרומה, למאן דאמר דבדיעבד יצא, הרי יצא ידי ברכה ופשיטא דתרומתו תרומה, אלא על כרחין לרבי יוסי נצרכה, דהוה אמינא כיון דידי ברכה לא יצא יהא צריך אותו כהן לחזור ולתרוס מדרבנן, קמשמע לן דלא: אמר רב מתנה דרבי יוסי היא. מימרא זו אפרק ב' דמגילה (מ"ד)

להשמיע לאזנו הברכה, ואם תרש תרומתו תרומה. הני דריש"א כולי עלמא [מודי] דכיון דאינו יכול להשמיע הברכה לאזנו לא יתרוס, אבל סיפא דקתני ואם תרש תרומתו תרומה, למאן דאמר דבדיעבד יצא, הרי יצא ידי ברכה ופשיטא דתרומתו תרומה, אלא על כרחין לרבי יוסי נצרכה, דהוה אמינא כיון דידי ברכה לא יצא יהא צריך אותו כהן לחזור ולתרוס מדרבנן, קמשמע לן דלא: אמר רב מתנה דרבי יוסי היא. מימרא זו אפרק ב' דמגילה (מ"ד)

[ה] ר' יעקב בר אבי' בשם ר' אחא שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלהים שמור עצמך כשתהא נקרא אל בית האלהים שתהא טהור ונקי. אמר ר' אבא יהי מקורך ברוך יהי מקראך לקבר ברוך. אמר ר' ברכיה עת ללדת ועת למות אשרי אדם ששעת מיתתו כשעת לידתו מה שעת לידתו נקי כך בשעת מיתתו יהא נקי: הלכה ד מתני' [מ"ג] הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא ר' יוסי אומר לא יצא. קרא ולא דיקדק באותיותיה ר' יוסי אומר יצא ר' יהודה אומר לא יצא. הקורא למפרע לא יצא. קרא וטעה יחזור למקום שטעה: גמ' רב אמר הלכה כדברי שניהן להקל. דלכן מה (כן) [אנן] אמרין סתמא ר' יוסי הלכה כסתמא ר' יוסי ור' יודה הלכה כר' יוסי ומה צריכה למימר רב הלכה כדברי שניהן להקל. אלא בגין שמע דתני לה ר' חייא בשם ר' מאיר לפום כן צריך למימרא הלכה כדברי שניהן להקל: תני נתפלל ולא השמיע לאזנו יצא. למי נצרכה לר' יוסי. היידין רבי יוסי. הדא דתנינן הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא ור' יוסי אומר לא יצא. אמר רב מתנה דר' יוסי היא.

א מיי' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה ח סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סב סעיף ג:

ב מיי' שם סמג עשין יח טוש"ע שם סעיף ח:

ג מיי' שם הלכה יא סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סד סעיף ח:

ד מיי' שם הלכה יג סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סד סעיף ב:

ה [מיי' שם הלכה ח טוש"ע או"ח סימן סב סעיף ח וסעיף ג]:

שינויי נוסחאות

א] **ר' אחא.** בכי"ר ר' אחא שמע לה בן הדא:

ב] **אבי.** בכי"ר **אבא.** ברש"ס **אבן.** בירושלמי מגילה (פ"א ה"ט - יג:) **אביה.**

ג] **ברוך.** בקהלת רבה (ד יח) נוסף **בבית מקוראך תהיה ברוך:**

ד] **עת ללדת וכו' אשרי אדם.** בדברים רבה (ז ה) עת ללדת ועת למות וכי אין אנו יודעין שעת הוא שאדם נולד ועת הוא שאדם מת אלא אשרי אדם. בקהלת רבה (שם) הרי כל חכמתו של שלמה שאמר עת ללדת ועת למות מה הוא אשריו לאדם:

ה] **יהא.** ברש"ס **יצא:**

ו] **יצא.** כ"ה בכי"ל וד"ו במשניות שבראש הפרק ובמשניות ובבבלי (טו.) ובדפ"ו וכן משמע מהגמ' בסמוך. בכי"ל וד"ו כאן ובשאילתות דרב אחאי (ואתחנן קמג) **ר' יודה אומר** יצא. וכעי"ז ברי"ף (ח:) ובארו"ז (ח"א הל' נט"י פ). בד"ש **ר' מאיר אומר** יצא:

ז] **מה אנן.** כ"ה ברש"ס ובד"א וכעי"ז בכי"ר. בכי"ל וד"ו ודפ"ו מה כן:

ח] **סתמא.** ברש"ס **והא** סתמא:

ט] **שמע.** בכי"ר **דשמע.** ברש"ס **רישא:**

י] **אמר.** בכי"ל **תמן תנינן הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחש"ו אמר:**

הגהות הגרח"ק

(א) **אנן.** כצ"ל [רש"ס]:

(ב) **אמר רב מתנה.** צ"ל **תמן תנינן הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחש"ו אמר רב מתנה** [גר"א]:

תורה אור השלם

א) יְהִי מְקוֹרְךָ בָרוּךְ וּשְׂמַח מֵאֵשֶׁת נְעוּרֶיךָ:
(משלי ה יח)

ב) עֵת לֶדֶת וְעֵת לָמוּת עֵת לָטַעַת וְעֵת לַעֲקוֹר נָטוּעַ: (קהלת ג ב)

ביאור הגרח"ק

יהי מקראך לקבר ברוך. בעת שקוראין אותך לקבר תהי' ברוך בלא חטא: **מתני' ולא דיקדק באותיותי.** לא פירשן יפה בשפתיו: **הקורא למפרע.** כגון שקרא פסוק שני וחזור וקורא פסוק ראשון לא יצא אלא קורא כסדר: **יחזור למקום שטעה.** אם דלג פסוק או תיבה לא יקרא אותו במקום שעומד אלא חזור למקום שטעה וקורא משם ואילך על הסדר: **גמ' הלכה כדברי שניהם להקל.** ברישא וסיפא הלכה כמאן דמיקל ברישא כת"ק, שאם לא השמיע לאזנו יצא, ובסיפא כר' יוסי שאם לא דקדק באותיותיה יצא: **דלכן מה כן אמרין וכו'.** ופריך מאי איצטריך רב למימר והא בלא רב נמי ידענינן דסתמא ור' יוסי הלכה כסתמא, הלכך ברישא הלכה כסתמא דיצא, ור"י ור' יוסי הלכה כר' יוסי, הלכך בסיפא הלכה כר' יוסי דמיקל: **אלא בגין דשמע.** רב: **דתני לה ר"ח ברישא.** למ"ד יצא בשם ר"מ שלא תאמר ר"מ ור"י הלכה כר"י, איצטריך למימר דהלכה להקל דיצא ומשום דדבי תני לה סתמא: **למי נצרכה לר' יוסי.** דתמני' וכדמסיים דאיהו אמר הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו לא יצא, ואיצטריך לאשמועינן דה"מ בק"ש כתיבים בה שמע ודרשינן השמע לאזנך מה שאתה מוציא מפיך, אבל בתפילה יצא, אבל לרבנן דאפי' בק"ש סברי דיצא כ"ש בתפילה: [ה"ג (גר"א) **תמן תנינן הכל כשרין לקרות את המגילה] חוץ מחש"ו.** והך חרש ע"כ בחרש המדבר ואינו שומע דאי באינו מדבר הא אינו יכול לקרות: **דר' יוסי היא.** דס"ל צריך שישמיע לאזניו הלכך החרש שאינו שומע אינו כשר לקרות את המגילה:

שמור עצמך. מן החטא, כדי שתלך **אל בית האלהים,** אל מקום משפט שלו, נקי: **מתני' לא השמיע לאזנו יצא.** מפרש במכילתין (בבלי טו.) טעמיה, דכתיב (דברים ו ו) 'על לבבך' אתר כוותא הלב הן הדברים: **לא יצא.** דדרש 'שמע' השמע לאזניך מה שאתה מוציא מפיך (שם): **ולא דקדק.** לכתחילה מיתייב לדקדק באותיותיה, שלא יריפה הדגוש ולא יגזוש הרפה, ושוא נע לא יתנועע והתנוף לא יעינע, [וכן ה"א נחה לא יעינע, וכן ה"ל המוצאת כגון יעולה' לא יתמנה,] וגם בריוח בין הדבקים דאמרינן בגמרא (בבלי טו:): **למפרע לא יצא.** בגמרא נפקא לן מקראי: **גמ' דלא כן מה אנן אמרין.** בתמיהה, כלומר מאי קמ"ל, דהכי נמי הוה אמינא דלא מיירתא דרב, דהא סתמא קתני לה לא השמיע לאזנו יצא. וכי אפילו ר' יוסי אסתם משנה פליג, וקיי"ל הלכה כסתם, דהוו להו רבים להו רבים (עי' בילה ג: תוד"ה גבי). ומסיפא ר' יהודה ור' יוסי, קי"ל כר' יוסי (עירובין מו:) [דנמוקו עמו (גיטין סז.)]: ומשני (בראה רישא. כהדא ריש"א:) [בגין רישא. בשביל שאם:] **דתני לה ר' חייא בשם ר' מאיר** דאמר כ' מאיר בתכילתין (בבלי טו.) דיצא ואין צריך לחזור, דאתר כוותא הלב הן הדברים, ור' מאיר ור' יוסי הלכה כר' יוסי, ומשום הכי איצטריך למימר הלכה כדברי שניהם להקל: **למי נצרכה לר' יוסי.** דדוקא גבי שמע הוא דפליג, אבל גבי תפלה דרחמי הוא מודי: **תמן תנינן.** מגילה פרק שני (יט:): חוץ מחרש שוטה וקטן. סתם חרש דעלמא אינו מדבר ואינו שומע (תרומות פ"א מ"ב), אבל זה מדבר הוא אלא שאינו שומע, דהא קורא המגילה הוא. ומשום הכי קאמר רב מתנה דר' יוסי היא. דאין כאן אלא שאינו יכול להשמיע לאזנו, אבל פיקח הוא לכל דבר:

ר"ש סיריליאו

ו) [ילקו"ש קהלת תתקנא]

ז) [קהלת רבה ד יח, ילקו"ש משלי תתקלו]

ח) [דברים רבה ז ה, קהלת רבה ג ב, מדרש זוטא קהלת ג ב, ילקו"ש כי תבוא תתקלא, קהלת תתקמח]

ט) [תרומות פ"א ה"א - ז.] ברכות [יג.] טו., מגילה [יז:] יט: [סוטה לב:, ילקו"ש ואתחנן תתלו]

י) [ספרי ואתחנן לא, ילקו"ש ואתחנן תתלג]

יא) [דברים רבה ב לא]

יב) [תוספתא פ"ב ה"ג, מגילה פ"ב ה"ל - כב. וברכות יג. ומגילה יח. וסוטה לב: ומדרש תנאים לדברים ו ו ילקו"ש ואתחנן תתלו מתלו בשינוי]

יג) [ברכות טו:]

יד) [יבמות פ"ד ה"ל - כו: ותענית יח. ויבמות מב: וב"מ לג. בשינוי]

טו) [עירובין מו:]

יז) [תוספתא פ"ב ה"ג [ועי' ברכות טו:]

יח) [עי' לקמן פ"ד ה"ל - מג. פ"ט ה"ל - פז. ועי' תוספתא פ"ג ה"ט [וברכות לא. ודברים רבה ב ל ומדרש שמואל ב ומדרש אגדה ואתחנן ו ז ילקו"ש שמואל-ל עמ]

מ) תרומות פ"א ה"ל - ז. כל הענין

נ) מגילה פ"ב ה"ה - כה. כל הענין

מהר"א פולדא

טהור ונקי. לפנות הגוף. לינשא אחריינא לבית אלהים לומר למעלה ולשעת מיתה קאמר שיהא טהור ונקי מן העונות: ברוך. בלי חטא: נקי. מעבירות: **מתני' ולא דקדק באותיות.** מפרש בגמרא: **למפרע.** שהקדים פסוק המאוחר: **גמ' כדברי שניהם.** כת"ק דריש"א וכרבי יוסי דסיפא: **דלכן.** דאם לא כן מה אנו אומרים ומה הוצרך רב לומר הלכה כדברי שניהם להקל. והש"ס לא גרים בריש"א ר' מאיר אלא קתמא ודברי שניהם הייתי ת"ק דריש"א ור' יוסי דסיפא, ולפיכך מקשה הש"ס דשיטת דנלאו מילתיה דרב ממי ידעינן דהלכה כדברי שניהם להקל, דאם לא כן מאי אמרין שהרי סתם ור' יוסי הלכה כסתם ור' יהודה ורבי יוסי הלכה כר' יוסי הכי פסקינן בעירובין (מו:) אם כן אלא רב ממי ידעינן לה: **בשם ר"מ.** במקום סתמא בריש"א: **דר' יוסי.** דאיהו לית ת"ק בק"ש יצא דכתיב שמע השמע לאזנך כל שכן בתפילה, אלא לר"י צריכה לדווקא בק"ש לא יצא שכתיב שמע אבל בתפילה יצא: **דעתיידין.** איזו רבי יוסי. כל הסוגיא הזאת מן למי נצרכה עד רב מתנה שייכה לפ"ק דתרומות (פ"א - ז.) ומגב גררה דתפילה מייתי לה הכא דחד טעם אית להו: **אי"ר מתנה דר' יוסי היא.** מבאן עד סוף הסוגיא שייך למתני' דמגילה (יט:) דתנן הכל כשרים כו' חוץ מחרש שוטה וקטן ואמר ר' מתנה ר"י היא כמו גבי ק"ש לא יצא לר' יוסי מדוקא דהדין בשאר מצות דלא מפליג ר"י ביניהם ולכן אמר חוץ מחרש:

[טז. טז: - ה"ד]

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמֶר אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְהַיָּשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהַאֲזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל חֻקָּיו כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בְמִצְרַיִם לֹא אָשִׂים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי יְיָ רֹפְאֶךָ: (שמות טו כו)

מהר"א פולדא

לא. ואפילו ר"י מודה שאינו צריך להשמיע לאזניו וכן בתרומה אינו צריך להשמיע הברכה, אבל מהא דר"מ ס"מ דלא מפליג ר' יוסי: **לית כאן חרש.** לא גרסינן חרש. כלל דסתם חרש היינו שאינו שומע ואינו מדבר כדתנן ברים תרומות, והכא על כרחך מדבר הוא שהרי קורא המגילה, אבל ודאי לא גרסינן חרש. וגרירת לשון הוא הרגל ונקטה ליה ג"כ הכא. ופליג אדרבי מתנה דגרים חרש במתני' וכו' יוסי ולא מפליג בין קריאת שמע לשאר מצות ובמדבר ואינו שומע מיירי: **א"ר חסדא.** דלא גרסינן חרש: **מסתברא** דמודה ר' חסדא. דמתני' דתרומות דתני חרש המדבר ואינו שומע לא יתרום הוא ואינו שומע הברכה ר"י היא, דאלו לרבנן אפי' לכתחילה יתרום שהרי אין הברכות מעכבות ומה בכך שאינו שומע הברכה, אבל לרבי יוסי היא ולפיכך לכתחילה לא יתרום. ואף על גב דפליג עליה דרב מתנה בההיא דמגילה ואף בעי לאוקמה כרבי יוסי, לאו משום דסגיא ליה דר"י מודה בשאר מצות, אבל משום דתנן פ"ק דתרומות דסתם חרש שאינו שומע ואינו מדבר, אבל אליביה דר"י מודה ר' חסדא דלא מפליג בין ק"ש לשאר מצות ומטעם דאמרן לרבנן אף לכתחילה מותר לתרום: **על כרחך.** כו"ע גריסים להודות דמתני' דתרומות ר"י היא ולא מחלק בין ק"ש לשאר מצות: **דתנינן חמשה קדמייתא.** ממקום לא יתרומו ואם תרמו אין תרומתן תרומה, ולא קאמר שם ולמשוך חרש המדבר עמהן. ואי משום שאינו דומה להם לענין דיעבד, הו"ל למתניא בהדי ממקום דסיפא האילם והסכור וכו' דתרומתן בדיעבד תרומה כמו חרש המדבר ולמה תני בבא בפני עצמו, אלא שהתנא בא להודיע שהוא רוצה להשמיע לנו דבר חידוש ולפיכך תני לה בבא בפני עצמו, שאילו היה תושבו בסיפא לא היינו מרגישים שרוצה להשמיעינו שום חידוש, והחידוש הוא דר"י היא ולא רבנן:

ביאור הגרח"ק

הא שאר כל המצוות לא. דמודה ר' יוסי דא"צ להשמיע לאזנו: **מן מה דמר וכו'.** הא שמעינן דאפי' בקריאת המגילה נמי בעי ר' יוסי שישמיע לאזניו, וה"ה שאר כל הקריאות והברכות: **והאזנת למצוותיו.** בכל מצוותיו ישמעו אזניך מה שפיך מדבר: **לית כן חרש השגרת לשון היא וכו'.** לא תפרש מתני' בחרש המדבר ואינו שומע וכו' יוסי, אלא מתני' כת"ק וחרש דאינו מדבר ואינו שומע, ואי קשיא לך הא אינו יכול לקרות ומאי איצטריך לאשמועינן, שגרת לשון הוא, דכיון דבכ"מ תני חרש בהדי שוטה וקטן תני נמי הכי חרש: **בתרומות.** במתני' דתרומות דתנן חרש המדבר ואינו שומע לא יתרום ואם תרם תרומתו תרומה, מ"ט משום שצריך לברך והחרש שאינו יכול להשמיע לאזניו אינו יכול לברך הלכך לכתחלה לא יתרום, ואם תרם תרומתו תרומה שאין הברכה מעכבת בחלות התרומה, והך מתני' יודי ר' חסדא דכר' יוסי היא וכדמוכחינן לה להלן, ולא תימא ת"ק היא ות"ק נמי מודה דלכתחלה צריך שישמיע לאזניו: **א"ר חנינא וכו'.** בהדיא אמר רב חסדא עלה דמתני' דתרומות דכר' יוסי היא: **על כרחין איתמר וכו'.** אזיל לאוכוחי דע"כ ההיא ר' יוסי היא: **דתנינן חמשיתא קדמייתא ולא תניתא עמהן.** משום דבריישא התם תנינן חמשה לא יתרומו ומונה שם חרש [שאינו מדבר ואינו שומע] שוטה וקטן וכו' ולא תנינן עמהן חרש המדבר ואינו שומע אלא תני לה בבא לחודא: **אם משום שאין תרומתן תרומה.** ואלא מה תאמר לא תנינתא עם חמשה שבריישא משום שאלו אם תרמו אין תרומתן תרומה ובמדבר ואינו שומע אם תרם תרומתו תרומה: **והא תנינן חמשתי אחרנייתא.** והא תנינן התם נמי מתני' אחרנייתא חמשה לא יתרומו ואם תרמו תרומתן תרומה האלם וכו' ולמה לא תנינן עמהן:

תוספות

ד) ה) ו) עי' ברכות טו: [תרומות פ"ל מ"ל]

ז) [תרומות פ"ל מ"ל]

ג) [תרומות פ"ל מ"ו]

תוספות

ד) ה) ו) מיי' פ"ל מהלכות תרומות הלכה ד סמג עשין קלד טוש"ע יו"ד סימן שלח סעיף לב:

ז) [מיי' שם הלכה ב סמג עשין קלד טוש"ע יו"ד סימן שלח סעיף לז]:

שינויי נוסחאות

א) **היא שמע.** כ"ה בכי"ר ובירושלמי תרומות (פ"א ה"א - ז.) ומגילה (פ"ב ה"ה - כה.) וברש"ס ובד"א. בכי"ל וד"ו ודפ"ר ליתא:

ב) **השגרת.** בד"א **בשגרת:**

ג) **לר' יודה.** בכי"ר ובירושלמי תרומות (שם) ומגילה (שם) וברש"ס ובד"א ליתא:

ד) **אמר ר"ח בשם.** בכי"ל ובירושלמי מגילה (שם) **אתא** וכו', והוגה כלפנינו ע"י מגיה כי"ל. ברש"ס **אתא** ר"ח **ואמר:**

ה) **איתמר.** בכי"ר וברש"ס **את אמר:**

הגהות הגר"א

[א] **דהיא דר' יוסי עד סופך** מימר דר' יוסי היא. צ"ל דהוא דלא דר' יוסי אתא ר' חנניא בשם רב חסדא **ואמר** דר' **יודא** הוא אמר ר' יוסי בר' בון על כרחיך איתמר דהיא **דלא כר' יודא** דתנינן [תיבות **חמשתי קדמייתא** וכו' עד **והא תנינן** נמחק] עמהן אחרנייתא ולא תניתה דלא כר' יודא: (יגעתי לפרש גירסא זו ולא מצאתי, גם ראיתי בהגהותיו לתרומות (פ"א ה"א) ובפי' משניות של הגאון שם (פ"א מ"ב ד"ה חרש) הגיה בענין אחר, ובכל מקום שכתוב כאן דר' יודא הגיה דר' יוסי וכמו שהוא בירושלמי שלנו. ואני אומר קיימו שנים ובטלו אחד, והיא הנוסחא הנכונה בהגהתו. וי"ל לפרשה דהכי קאמר, דיש לפרש בדרב חסדא דלית כאן חרש מב' טעמים, או דס"ל דר' יודא אפי' לכתחלה נמי שרי ואיהו בעי לאוקמה כר' יודא (מדאיירי ר' יודא שם ולא פליג אחרש, עי' בחידושי הרשב"א (טו: ד"ה מאן)), אי נמי דס"ל דר' יודא מודי לכתחלה, והא דמחק חרש, או משום דלא ניחא ליה למימר דחרש לכתחילה משום דדומיא דשוטה וקטן קתני כדאיתא בבבלי, או משום דסתם חרש שאינו מדבר ואינו שומע (ואע"ג דמצינו יוצאים מכלל זה, כדאיתא בירושלמי דתרומות (פ"א ה"א - ח.) וכן פירש"י במנחות ס"ד ב' (ד"ה ההיא) דחרש דהתם שומע ואינו מדבר). ונפק"מ בין הני טעמי, לטעם הראשון על כחך מתני' דתרומות ר' יוסי היא, והא דתרומתו תרומה משום דברכות אין מעכבות, א"כ הו"ל למיתני חרש המדבר ואינו שומע בהדי ה' אחרנייתא דאלם וערום ובעל קרי ג"כ, להכי לא מצי לערבינהו בהדי חמשה אחרנייתא, דהנהו לא ידי חובת ברכה, דאלם ובעל קרי אין יכולין לברך כלל, וערום אפי' בירך אין ברכתו כלום. כן נ"ל לפרש דברי הגאון (דברי המעתיק דוד לוריא מביחאב ישן). והחכם ר' יצחק פרנקיל בהגהות למשניות ההגאון בסופו, חתר לפרש דברי הגאון בדרכים רחוקים והגירסא בדבריו, והנלע"ד נכון כתבתי) [דד"ק]:

אמר ר' יוסי הוינן סברין מימר מה פליגין רבנן ור' יוסי בשמע דכתיב בה שמע א) [ד] הא שאר כל המצות לא מן דמר [ה] רב מתנה דר' יוסי היא הוי א) [היא שמע] היא שאר כל המצות. מאי טעמא דר' יוסי. א) והאזנת למצותיו ישמעו אזניך מה שפיך מדבר. אמר רב חסדא לית כאן חרש ב) השגרת לשון היא מתניתא ג) (לר' יודה). אמר ר' יוסי מסתברא דיודי רב חסדא ב) בתרומות [א] דהיא דר' יוסי. ד) אמר ר' חנינא בשם רב חסדא דר' יוסי היא. אמר ר' יוסי בר' בון על כרחיך ה) איתמר דהיא דר' יוסי דתנינן ו) חמשתי קדמייתא ולא תניתה עמהן אם משום ז) שאין תרומתן תרומה והא תנינן ו) חמשתי אחרנייתא ולא תניתה עמהן

טז: דר' יוסי היא: **א"ר יוסי.** הוא ר' יוסי אומרה דהמר ס"ס, ולפעמים קורא אותו רב יוסף כדמשמע בכמה דוכתי: הוינן סברין מימר. אי לאו דאוקמי רב מתנה למתניתין דמגילה כר' יוסי דמתניתין, היינו סוברין לומר דעד כאן לא פליגי רבנן ור' יוסי במתניתין אלא בשמע משום דכתב בה שמע, ומר דריש לה להשמיע לאזניו ומר דריש לכבל לשון כדפרישית במתניתין: **הא שאר כל המצות.** דלא גלי לן קרא לא פליג ר' יוסי ומודה הוא דאינו צריך להשמיע לאזניו, אבל מן מה דאמר רב מתנה ר' יוסי היא מתניתין דמגילה, הוי היא שאר כל המצות בק"ש לר' יוסי, ובדיעבד נמי לא יצא חרש במגילה כדמפרש טעמיה דדרש מוהאזנת למצותיו: **אמר רב חסדא לית כאן חרש.** רב חסדא פליג אדרב מתנה דאוקמי לתוקי דהיא מתניתין כר' יוסי, וקאמר דאפי' תימא כר' יהודה ובחרש בדיעבד יצא. ואי נמי אפי' לכתחילה, ולא גרסינן במתניתין דמגילה חרש אשגרת לשון היא, הואיל דבכל מקום שוה התנא חרש עם שוטה וקטן קאמר הכי וחרש דקתני לאו דוקא הוא לגיעא: **מתניתא לר' יודה.** כלומר והשתא מתניתא דהתם לר' יהודה נמי אתייא וכדאמרן: **א"ר יוסי.** אע"ג דפליג רב חסדא עליה דרב מתנה ואוקי למתניתין דמגילה כר' יודא, מסתברא הוא דמיהת מתניתין דתרומות דתנינן התם בפ"ק (מ"ב) חרש המדבר ואינו שומע לא יתרום לפי שאינו שומע הברכה ואם תרם תרומתו תרומה, בהאי מתניתין מודה רב חסדא דלא אתיא אלא כר' יוסי, ואע"ג דר' יוסי דמתניתין דהכא סבירא ליה דאף בדיעבד לא יצא שאינו דברכות מדרבנן הן והלכך לכתחילה הוא דלא יתרום ובדיעבד תרומתו תרומה, דאין הברכות מעכבות. וכן א"ר חנינא בשם רב חסדא דאוקי למתניתין דתרומות כר' יוסי דמתניתין: **א"ר יוסי בירבי בון.** על כרחך אית לן למימר דמתניתין דתרומות ר' יוסי היא ואין צריך לאיה, דמגופא דמתניתין שמעינן לה, דהא תנינן התם (פ"ל מ"ל) חמשה קדמייתא חמשה לא יתרומו ואם תרמו אין תרומתן תרומה החרש והשוטה והקטן וכו' ולא תניתה להאי חרש המדבר ואינו שומע עמהן, ואי משום דהני חמשה אפי' בדיעבד אין תרומתן תרומה ובמדבר ואינו שומע בדיעבד תרומתו תרומה, אכתי קשיא והא תנינן התם לקמן (מ"ו) חמשה אחרנייתא, חמשה לא יתרומו ואם תרמו תרומתן תרומה האלם והסיכור וכו', ולמה לא תניתה למדבר ואינו שומע עמהן:

אתמר, דתנן הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן, ולמאן דאמרי בקריא שמע יצא, הכא נמי האי המדבר ואינו שומע דיעבד כשר לקרות את המגילה, ומתני' דתני דחרש נמי דיעבד אינו כשר על כרחך רבי יוסי היא: **אמר רבי ייסא** הוינן סברינן מימר, בתחילה היינו סברין, דפליגתא דרבנן ורבי יוסי דמתני' דפליגי בקריית שמע [דסתמא דמתני' דקתני יצא היינו רבנן] פלוגתייהו דווקא בק"ש דרבנן [סבירא להו] שמע בכל לשון שאתה שומע, ושמעינן קרא דשמע נאמרת בכל לשון, ורבי יוסי דריש שמע השמע לאזניך. אבל בכל המצות והברכות מודו כולי עלמא דאם לא השמיע דיעבד יצא, ואי משום סיפא דמתניתין דתרומות, י"ל דלגבי דמתי לא יתרוס תני סיפא דאם תרם תרומתו תרומה אלא צורך, ואי משום מתניתין דמגילה דפסל חרש המדבר ואינו שומע, הא אמר רב מסדא לקמיה דלא גרסינן חרש במשנה: **מן דאמר רב מתנה דרבי יוסי היא וכו'.** כלומר ורב מתנה הוליאנו מסברא זו, כיון דאמר דגרסינן במגילה (פ"ג ה"ה - פה.) חרש ורבי יוסי הוא, למדנו דלא בשמע דווקא איפליגו אלא בכל המצות והברכות, ומשום הכי פסל במגילה חרש המדבר ואינו שומע דרבי יוסי היא: **אמר רב חסדא לית כאן חרש.** אמתני' דמגילה קאי, וקאמר דלא גרסינן במשנה חרש וטעות נפל בתלמוד לפי שבכל התלמוד שוטים יחד חרש שוטה וקטן טעה לשונם לשנות גם כאן חרש: **הכי גרסינן באשגרת לשון היא מתניתא.** ולא גרסינן רבי יודה. וטעם דמשכח המשנה דמגילה, כי היכי דלא תיקשי סתמא דקרית שמע דתנן ולא השמיע לאזנו יצא אסתמא דמגילה. והכי נמי שיבא רב הונא אכילת פסחים ברים פירקא קמא (לעיל - ט:), כי היכי דלא תיקשי אסתמא אחריתי: **אמר ר' ייסא מסתברא דיודה רב חסדא.** סיפא דמתניתין דתרומות דקתני ואם תרם תרומתו תרומה, ופריסנא לעיל דלא נגרסה אלא לרבי יוסי, וא"כ קשיא אסתמא דשמע, לא תימא דרב חסדא שיבא סיפא דלא צורך נשנית, אלא ודאי לרבי יוסי נשנית ולצורך, ולא קשיא מידי, דסתמא אסתמא לא אקשינן אלא כששונה הדבר בהדיא ולא כשתבין הדבר מיתור, ולדפרישנא התם ברים פירקא קמא: **על כרחך איתמר וכו'.** על כרחך איתי לך לומר דרבי יוסי הוא, ואין לומר דלא צורך נשנית אגב דתני לא יתרוס תנא ואם תרם, דתנן התם בראש הפרק (פ"ל מ"ל) חמשה לא יתרומו ולא שנה ששה לא יתרומו דמתני עמהם חרש המדבר ואינו שומע, ואי משום דלא מצי למיתני בשיטי סיומא דמסיים ואם תרמו אין תרומתן תרומה, לתנייה אחמשה האחרים דשנה אח"כ באמצע הפרק (מ"ו) חמשה לא יתרומו ואם תרמו תרומתן תרומה, וליתני שם כיון דדיבס שוה ולא הוה קשה היאמר דאם תרמו תרומתן תרומה דהוצרך לשנות כן מפני החמשה, אלא על כרחך מפני שלא שנה הא דחרש אלא לדעת רבי יוסי ולא לכו"ע כאותן חמשה, שנה לבד:

ר"ש סיריליאו

דכתיב בה שמע. דדרש ר' יוסי מיגה השמע לאזניך. ופיסול דהך מתני' [*לכולי עלמא כיון דבעל מום הוי, ו]אפילו בדיעבד [*נמי] הוא, דקתני ליה בהדי שוטה: **לית כאן חרש, ואשגרת לישן היא.** לכיון דמדבר ואינו שומע יצא ואפילו לר' יוסי, ודווקא גבי שמע בלחוד הוא דפליג ר' יוסי: **יודה רב חסדא.** במתני' דתרומות (פ"ל מ"ב) דתנן חרש המדבר ואינו שומע לא יתרוס ואם תרם תרומתו וכו' [*דר' יוסי היא. כלומר אפילו ר' יוסי מודי בה, וטעמא] דתרומה משום ברכה הוא, ודווקא גבי ק"ש הוא פסול בדיעבד, אבל הכא מכשיר בדיעבד: **דתנינן חמשתי קמייתא.** הכי ממשה דריש מס' תרומות (מ"ל) דתנינן בהו ואם תרמו אין תרומתן תרומה: **אם משום שאין תרומתן תרומה.** דהכי ממשה דקתני אין תרומתן תרומה ואפילו בדיעבד, למעוטי הלי דבדיעבד מיהת כשר, אי הכי ליתנייה בהדי ממשה דסיפא דקתני בהו התם דבדיעבד כשר, ואמאי תני ליה ביני ביני.

ואמר ר' יוסי דהעיקר כטעם הב', ומתני' דתרומות דר' יודא ודלא כר' יוסי (מהטעם דמפרש ר"י בר בון). ור' חנינא קאמר כטעם הא'. ומסייע ר"י בר בון לטעם הב' דמתני' דתרומות דלא כר' יוסי, דלר' יוסי כיון דלא יצא ידי חובת ברכה אלא דתרומתו תרומה משום דברכות אין מעכבות, א"כ הו"ל למיתני חרש המדבר ואינו שומע בהדי ה' אחרנייתא דאלם וערום ובעל קרי ג"כ, ובדיעבד יצא ידי חובת ברכה אין מעכבת, אלא וודאי דאתיא כר' יודא, ובדיעבד יצא ידי חובת ברכה דכתיב בה שמע. ומדלא כתיב בה שמע, ומר דריש לה להשמיע לאזניו ומר דריש לכבל לשון כדפרישית במתניתין: **הא שאר כל המצות.** דלא גלי לן קרא לא פליג ר' יוסי ומודה הוא דאינו צריך להשמיע לאזניו, אבל מן מה דאמר רב מתנה ר' יוסי היא מתניתין דמגילה, הוי היא שאר כל המצות בק"ש לר' יוסי, ובדיעבד נמי לא יצא חרש במגילה כדמפרש טעמיה דדרש מוהאזנת למצותיו: **אמר רב חסדא לית כאן חרש.** רב חסדא פליג אדרב מתנה דאוקי לתוקי דהיא מתניתין כר' יוסי, וקאמר דאפי' תימא כר' יהודה ובחרש בדיעבד יצא. ואי נמי אפי' לכתחילה, ולא גרסינן במתניתין דמגילה חרש אשגרת לשון היא, הואיל דבכל מקום שוה התנא חרש עם שוטה וקטן קאמר הכי וחרש דקתני לאו דוקא הוא לגיעא: **מתניתא לר' יודה.** כלומר והשתא מתניתא דהתם לר' יהודה נמי אתייא וכדאמרן: **א"ר יוסי.** אע"ג דפליג רב חסדא עליה דרב מתנה ואוקי למתניתין דמגילה כר' יודא, מסתברא הוא דמיהת מתניתין דתרומות דתנינן התם בפ"ק (מ"ב) חרש המדבר ואינו שומע לא יתרוס לפי שאינו שומע הברכה ואם תרם תרומתו תרומה, בהאי מתניתין מודה רב חסדא דלא אתיא אלא כר' יוסי, ואע"ג דר' יוסי דמתניתין דהכא סבירא ליה דאף בדיעבד לא יצא שאינו דברכות מדרבנן הן והלכך לכתחילה הוא דלא יתרוס ובדיעבד תרומתו תרומה, דאין הברכות מעכבות. וכן א"ר חנינא בשם רב חסדא דאוקי למתניתין דתרומות כר' יוסי דמתניתין: **א"ר יוסי בירבי בון.** על כרחך אית לן למימר דמתניתין דתרומות ר' יוסי היא ואין צריך לאיה, דמגופא דמתניתין שמעינן לה, דהא תנינן התם (פ"ל מ"ל) חמשה קדמייתא חמשה לא יתרומו ואם תרמו אין תרומתן תרומה החרש והשוטה והקטן וכו' ולא תניתה להאי חרש המדבר ואינו שומע עמהן, ואי משום דהני חמשה אפי' בדיעבד אין תרומתן תרומה ובמדבר ואינו שומע בדיעבד תרומתו תרומה, אכתי קשיא והא תנינן התם לקמן (מ"ו) חמשה אחרנייתא, חמשה לא יתרומו ואם תרמו תרומתן תרומה האלם והסיכור וכו', ולמה לא תניתה למדבר ואינו שומע עמהן:

א מיי' פ"ל מהלכות ברכות הלכה ז סמג עשין כד טוש"ע או"ח סימן קפה סעיף ג' וסימן רו סעיף ג:

ב [מיי' פ"ד מהלכות תרומות הלכה ד סמג עשין קלד טוש"ע יו"ד סימן שלח סעיף לב]:

ג [מיי' שם הלכה ב סמג עשין קלד טוש"ע יו"ד סימן שלח סעיף לז]:

הוי סופך מימר. אלא על כרחך דהאי דמדבר ואינו שומע דר' יוסי היא, ומשום הכי לא קתני לה עם הני תמשה אחרנייתא, דהא קמ"ל התנא דהאי דינא המדבר ואינו שומע כר' יוסי היא דמודה בה דבדיעבד יצא, דאלו הוי תני עם הני תמשה האחרונים הוה אמינא דהאי דינא כר' יהודה אתיא וס"ל דלכתחילה לא כמו בתיך דאפי' לר' יהודה לכתחילה לא ודמיא להך תמשה דהתם, הלכך הוא דתני בתנאי נפשה לאשמעינן דהאי דינא כר' יוסי הוא ומודה בה לענין דיעבד כדאמרן, אבל לר' יהודה אפי' לכתחילה הוא תורס: אלו. המיבות שצריכין דיקדוק ליתן ריוח בין הדבקים: אשר נשבע ה'. גם בזה צריך שידקדק להתיז את העי"ן דלא לישתמע נשבה: ובורא חושך. מפני שצריך להזכיר מדת לילה ביום ומדת יום בלילה דלא יאמר ובורא טוגה ואע"ג דאיכא למ"ד בריש פסחים (נבלי ג.) דאור ליל הוא וא"כ מזכיר הוא שביהם אפ"ה צריך לומר לישנא דלא משתפקא: שם שרו לך. אם לא אמר פרשת אילת בלילה אמרינן בפ"ק (יד:) דאומר מודים אנחנו לך ה' אלהינו שהוצאתנו מארץ מצרים ומבית עבדים ועשית לנו נסים וגבורות על הים ושם שרנו לך ולא יאמר הללו לך מפני שצריך ליזהר דלא לישתמע כמיבה אחת הללוך: צריך להתיז כי לעולם חסדו. בהלל ובפסוקים דלא לישתמע משדו: אם היה לשונו ערוך. כמו ארוך, כלומר שהיה מגמגם בלשונו כאלו המגמגמין מחמת שלשונם קצת ארוך וכבד עליהם להוציא המבטא ומאריכין ביותר טרם שמדברין, מותר מפני שזה אינו משנה האותיות מהוייתן: והיו בדרך הוייתן יהו. כסדר שהן כתובין בתורה ולא למפרע: דכתיב בה בכתבם. משמע כסדר שהיא כתובה ולא למפרע*: ברם בהלילא. מאי טעמא, וקאמר בגין דכתיב ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה' מהולל שם ה' ממזרח שמש עד מבואו. הכי גריס לה לקמן בריש פ"ב דמגילה (ה"ל - כב). כלומר דהכי קאמר שצריך שיהא מהולל שם ה' כממזרח שמש ועד מבואו, כמו שהן בסדר ולא יהפכו כך צריך להלל על הסדר: מה את שמע מינה. כלומר ומה הוא שמקפיד שיאמר על הסדר אם הפסוקים לבד או אף הפרשיות:

הוי סופך מימר דר' יוסי היא: [קרא ולא דקדק וכו':] אלו צריך דיקדוק על לבבך על לבבכם עשב בשדך ואבדתם מהרה הכנף פתיל אתכם מארץ. ר' חנינא בשם ר' אחא אשר נשבע ה'. ר' שמואל בר חנינא בשם ר' הושעיא יוצר אור ובורא חושך דלא יימר יוצר אור ובורא נוגה. ר' חגיי בשם ר' אבא בר זבדא שם שרו לך דלא יימר שם הללו לך. ר' לוי ר' אבדימא דחיפא בשם ר' לוי בר סיסי צריך להתיז למען תזכרו. ר' יונה בשם רב חסדא צריך להתיז כי לעולם חסדו. תני אין מעבירין לפני התיבה לא חיפנין ולא בישנין ולא טיבעונין מפני שהן עושין היהין חיתין ועיינין אאין. אם היה לשונו ערוך מותר: הקורא למפרע לא יצא: ר' יונה אמר תנא רב נחמן בר אדא ר' יוסי אומר תנא נחמן סבא והיו כדרך הוייתן יהו. תני אף בהלל ובקריאת המגילה כן. ניחא בקריאת המגילה דכתיב בה בכתבם ברם בהלילא. בגין דכתיב ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה'. מה את שמע מינה.

לך מי כמוך וכו' מלכותך וכו' ונוסח הירושלמי [הכא] לנוכח אבותיו, הוצאת את אבותיו ממצרים ופדיתם מבית עבדים ועשית עמהם נסים וגפלאות על הים ושם שרו לך: דלא יימר שם וכו'. תלמודא קאמר לך, דהא אתא ר' חגי ללמדנו שיאמר ושם שרו לך' ולא יאמר שם הללו לך' כמקצת בני אדם שהיו רגילין לומר כן, דטעות הוא בידם, דשיר לאוד והלל לאוד כדאמרו ז"ל (פסחים קיז.) בעשרה מיני [של שבח] נאמר ספר תהלים באשרי בשיר בהלל: להתיז. זי"ן [של למען תזכרו] להדגישה שלא תראה כש"ן ויהיה משמע למען תקבלו שכר, ואין ראוי לעבוד אלא שלא על מנת לקבל פרס, כך פירשו התוס' כאן (טו: ד"ה בין הדבקים): לא חיפנין וכו'. לשון הבבלי סוף פ"ג דמגילה (כד:) לא אנשי בית חיפה ולא אנשי בית שאן ולא אנשי טבעונין וכו', ופי' רש"י דפוגמין תפילתן במילוף האותיות: אם היה אחד מהעיירות הללו לשונו ערוך. דלא טעי בלשניה: מותר. למנותו שליח ציבור, ולא חיישינן דילמא מיימנו ממנו אחד משאר העיר דטועה כמותם: כתבם. כסדר שנכתבו יקראם, ולא למפרע: מה את שמע מינה. היכי יליפת מהאי קרא דלא יקרא הלל למפרע.

ר"ש סירילאו

הללו משום דר' יוסי היא, ודמי לריש נחת נד, דגבי שמע פסול ואפילו בדיעבד, וכן בברכת המזון, ואילו גבי ברכה דתרומה כשר בדיעבד. ולאשמועינן דאינו בכלל האחרים, דיש מקומות דפסול ואפילו בדיעבד, תני לה ביני ביני, דהני אחריני דקיפא כשרים בכל מקום דיעבד: [צריך דקדוק. כלומר צריך לשהות ולהפסיק, כדי שיבאר שני האותיות הדומות]: על לבבך. [כ]שהמיבה [ה]שייה מתחלת באות שמיבה שלפניה נגמרת, לא יהא קורא אותן שתי אותיות כאחת, שטלא האחת אם אין מדקדק ליתן ריוח ביניהן: נשבע ה'. ע"ין אות גרונית היא, ונבלעת עם הבית אל"ף של שם. והוא הדין בין והרה אף ה', וכן בגל"ף הבאה אחר מ"ם, כגון ולמדתם אותם את בניכם: דלא נימא יוצר אור ובורא נוגה. וטעמא דלאיתא במכילתין פ"ק (יא:), כדי להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום: שם שרו לך. שיהא תדשה שורלו גאולים לך: דלא לימא הללו. דמשמע אלא משום דר' יוסי היא, ודמי לריש נחת נד, דגבי שמע פסול ואפילו בדיעבד, וכן בברכת המזון, ואילו גבי ברכה דתרומה כשר בדיעבד. ולאשמועינן דאינו בכלל האחרים, דיש מקומות דפסול ואפילו בדיעבד, תני לה ביני ביני, דהני אחריני דקיפא כשרים בכל מקום דיעבד: [צריך דקדוק. כלומר צריך לשהות ולהפסיק, כדי שיבאר שני האותיות הדומות]: על לבבך. [כ]שהמיבה [ה]שייה מתחלת באות שמיבה שלפניה נגמרת, לא יהא קורא אותן שתי אותיות כאחת, שטלא האחת אם אין מדקדק ליתן ריוח ביניהן: נשבע ה'. ע"ין אות גרונית היא, ונבלעת עם הבית אל"ף של שם. והוא הדין בין והרה אף ה', וכן בגל"ף הבאה אחר מ"ם, כגון ולמדתם אותם את בניכם: דלא נימא יוצר אור ובורא נוגה. וטעמא דלאיתא במכילתין פ"ק (יא:), כדי להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום: שם שרו לך. שיהא תדשה שורלו גאולים לך: דלא לימא הללו. דמשמע לך מי כמוך וכו' מלכותך וכו' ונוסח הירושלמי [הכא] לנוכח אבותיו, הוצאת את אבותיו ממצרים ופדיתם מבית עבדים ועשית עמהם נסים וגפלאות על הים ושם שרו לך: דלא יימר שם וכו'. תלמודא קאמר לך, דהא אתא ר' חגי ללמדנו שיאמר ושם שרו לך' ולא יאמר שם הללו לך' כמקצת בני אדם שהיו רגילין לומר כן, דטעות הוא בידם, דשיר לאוד והלל לאוד כדאמרו ז"ל (פסחים קיז.) בעשרה מיני [של שבח] נאמר ספר תהלים באשרי בשיר בהלל: להתיז. זי"ן [של למען תזכרו] להדגישה שלא תראה כש"ן ויהיה משמע למען תקבלו שכר, ואין ראוי לעבוד אלא שלא על מנת לקבל פרס, כך פירשו התוס' כאן (טו: ד"ה בין הדבקים): לא חיפנין וכו'. לשון הבבלי סוף פ"ג דמגילה (כד:) לא אנשי בית חיפה ולא אנשי בית שאן ולא אנשי טבעונין וכו', ופי' רש"י דפוגמין תפילתן במילוף האותיות: אם היה אחד מהעיירות הללו לשונו ערוך. דלא טעי בלשניה: מותר. למנותו שליח ציבור, ולא חיישינן דילמא מיימנו ממנו אחד משאר העיר דטועה כמותם: כתבם. כסדר שנכתבו יקראם, ולא למפרע: מה את שמע מינה. היכי יליפת מהאי קרא דלא יקרא הלל למפרע.

א) מיי' פ"ג מהלכות קריאת שמע [הלכה ט] סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סא סעיף כ: **ב)** טוש"ע או"ח סימן סא סעיף טז: **ג)** [מיי' שם פ"א הלכה ו ז טוש"ע או"ח סימן נט סעיף א]: **ד)** מיי' שם פ"ב הלכה ט סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סא סעיף יז: **ה)** מיי' פ"ח מהלכות תפילה הלכה יב סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן נג סעיף יב: **ו)** מיי' פ"ג מהלכות תענית הלכה ט טוש"ע או"ח סימן (תקנ סעיף ג) [תכב סעיף ו]: **ז)** מיי' פ"ב מהלכות מגילה הלכה ז סמג עשין מד"ס ד טוש"ע או"ח סימן תרפ סעיף ו:

שינויי נוסחאות

א) אלו צריך דיקדוק. בכי"ר איזה הוא דיקדוק: ב) לבבך. ברש"ס נוסף בכל לבבך: ג) ר' חנינא. בכי"ר ר' הונא: ד) בר חנינא. בכי"ר בר נחמן בר חנניה: ה) להתיז. ברש"ס וברי"ף (ח:) להתיז זין: ו) להתיז. בכי"ל וש"ג להתים: ז) היהין חיתין. בכי"ר חיתון היתון. בש"ג וברש"ס היהין חיתין חיתין ההין: ח) אאין. בכי"ר וש"ג אינין: ט) בגין. ברש"ס מגין: י) ה'. בירושלמי מגילה (פ"ב ה"א - כב.) נוסף מהולל שם ה' ממזרח שמש עד מבואו. רעיין פנ"מ:

הגהות הגר"א

[א] שם שרו לך דלא יימר שם הללו לך. צ"ל שם שרנו לך ולא יימר שם הללנו לך [רד"ק]:

תורה אור השלם

א) קָמוּ וְקִבְּלוּ הַיְּהוּדִים עֲלֵיהֶם וְעַל זַרְעָם וְעַל כָּל הַנִּלְוִים עֲלֵיהֶם וְלֹא יַעֲבוֹר לִהְיוֹת עֹשִׂים אֶת שְׁנֵי הַיָּמִים הָאֵלֶּה כִּכְתָבָם וְכִזְמַנָּם בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה: (אסתר ט כז)

ב) מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ עַד מְבוֹאוֹ מְהֻלָּל שֵׁם יְיָ: (תהלים קיג ג)

ביאור הגרח"ק

הוי סופך מימר ר' יוסי היא. ואלא מדתני לה בבא לחודא ע"כ משום דר' יוסי היא, ורבנן פליגי עליה וס"ל דאפי' לכתחלה תורם, והלכך בסיפא דתנינן חמשה שאם תרמו תרומתן תרומה אינו מונה עמהן חרש המדבר ואינו שומע דההיא סיפא כרבנן אתיא דס"ל אפי' לכתחלה תורם: אלו צריך דקדוק. אלו תיבות צריך לדקדק ליתן ריוח בין תיבה לתיבה: על לבבך וכו'. כל אלו התיבות תיבה שניה שבהן מתחלת באות שנגמרת התיבה הראשונה הלכך אם אינו מדקדק ליתן ריוח קורא אותן שתי אותיות באות אחת: אשר נשבע ה'. צריך לדקדק לאומרו בע"ין דלא לישתמע נשבה: דלא יימר יוצר אור ובורא נגה. כדכתיב בקרא, ואמרו בגמ' (בבלי יא.) הטעם שתקנו לשנות מלשון הכתוב כדי להזכיר מדת לילה ביום: שם שרו לך. היו אומרים באמת ויציב ולא יאמר שם הללו לך: למען תזכרו. דלא לישתמע תשכרו: כי לעולם חסדו. חסדו יתיז הסמ"ך דלא לישתמע בזיין: לא חיפנין וכו'. אנשי חיפה ולא אנשי בית שאן ואנשי טבעון שהן מחליפין הא בחית ועיין באלף ופוגמין בתפילתן: אם היה לשונו ערוך. אם הוא חיפני ולשונו ערוך שאומר כהלכה מותר להעבירו לפני התיבה: והיו. בק"ש כתיב והיו הדברים האלה ודרשינן כהויתן יהו כסדר שהן כתובין בתורה, הלכך אם קראן למפרע לא יצא: אף בהלל ובקריאת המגילה כן. שאם קראן למפרע לא יצא: ניחא בקריאת המגילה. דלא יצא: כתבם. כתיב בה באסתר להיות עושים את שני הימים האלה ככתבם ודרשינן שיהיו קוראין ככתיבתן: ברם בהלילא. מ"ט לא יצא למפרע: ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה'. כדרך שהשמש עולה כסדר ממזרח למערב כך צריך להיות ההלל על סדר: מה את שמע מינה. דהא לא ילפת שיאמרם כסדר כתיבתם אלא שיהיו על סדר ומה את שמע מינה שבסדר כתיבתם כך הוא סדר הלל ולא למפרע:

מהר"א פולדא

על לבבכם. בין הלמדי"ס והבינמי"ס וכו': נשבע ה'. צריך לדקדק ולומר נשבע, שלא יהא כאומר ח"ו נשבה: שם שרו לך. כן היה נוסח בתפילה, ולא יאמרו הללו לך ליתן דקדוק בין הלמדי"ס: להתיז. זזי"ן שלא יהא נשמע תשכרו על מנת לקבל שכר: כי לעולם. יתיז היו"ד של כי, שלא יהא נשמע לעולם ולא ממש. וכן חסדו יתיז החו"ס מחסדו, שלא יהא נראה חס דו משמע ב' רשויות: חיפנין. ממקום חיפה וכן בישנין מאותה מקום שדרכן לדבר מתיתי"ן הסי"ן ומעיי"ן אלפי"ן: ואם היה לשונו ערוך. ולא מדבר כאנשי מקומו מוסר שלא המקום גורם: בדרך הוייתן. כמו שכסדר כתובים ולא למפרע: בכתבם. כמו שהיא כתובה ולא למפרע. לישנא אחריתא ככתבם וכזמנם כתיב, מה זמן למפרע לא אף כתבם למפרע לא: ממזרח שמש וכו'. כשם שזריחה ושקיעה לא יתפכו, ה"ע מהולל שם ה' לא יתהפך: מה את ש"מ. דילמא קרא כפשטיה מייירי שמזריחת השמש עד שקיעתה מהולל שם ה':

מסורת הש"ס

א) [ברכות טו: וילקו"ש עקב תתע ותהלים תשלה בשיטו] **ב)** [ברכות יא. בשיטו] **ג)** עי' ברכות טו: בתוד"ה בין ובהגהות הגר"א שם **ד)** מגילה כד: **ה)** [בעי' ברכות לב. וילקו"ש דברים תשלז] **ו)** מגילה פ"ג ה"א - כב. [כל הענין] **ז)** ברכות יג., מגילה יח: [סוטה לב:, מדרש תנאים לדברים ו ו, ילקו"ש ואתחנן תתלו, וכעי"ז מגילה ט.] **ח)** מגילה יח. [בשיטו]

ומשני עוד היא אמורה על הסדר. כלומר לא מהאי קרא לחודיה, אלא גם כי תסתכל בהלל תמצא שמספר שבח הלל מתחילת זריחת שמשן של ישראל וגאולתן וגאולתן לעתיד ועד סוף העולם, א"כ פירושיה דהאי קרא הכי, ממזרח שמש דהיינו יציאת מצרים, עד מבואו דהיינו סוף העולם, מהולל שם ה' כלומר ראוי להללו, ולא למפרע: אף מי שהתקין את התפילה. עזרא ובית דינו: הזאת. של שמונה עשרה ודשבמות וימים טובים: על הסדר. ואם אמרה למפרע לא יצא: צדקנו בנה ביתך ושמע. היינו ברכת הצדיקים ותשכון ושמע קולנו, אבל ברכת את צמח לא היה לבני הירושלמי, אלא כוללין את צמח דוד בתשכון כדאמר לקמן, ולא ברכה לעצמה. והכי נמי אמרו לקמן פרק תפלת השחר (ה"ג - מח.): דהברכות היו שבע עשרה וברכת המינין שתיקנו ביבנה משלמת שמונה עשרה אבל בני הבבלי היה להם (תשכון) [תשע עשרה], ואמרו בדותק דמאי דתנן לקמן פרק תפלת השחר (ה"ג - מח.) בכל יום מתפלל שמונה עשרה, מלבד ברכת המינין קאמר: לית צורכה היא. מה סדר הוא זה, הרי (שמועה) [שמע] דעכשיו היא התפילה היה לנו להקדיש, ואחר כך לומר של בנין בית המקדש ולנו הקרבנות, [דמה] דאנו שואלים [על העתיד] היה ראוי לסמוך יחד. ומשני דסדרא דקרא נקט: והביאותים אל הר קדשי זה מקדש, ובית תפלתי, [זו שמע תפילה (מהרש"ם)], ורצון עולותיהם וזבחיהם דסיפא דקרא לנסוף:

אמר [א]ר' אבון עוד היא אמורה על סדר [ב]בצאת ישראל ממצרים לשעבר [ג]לא לנו ה' לא לנו לדורות הללו [ד]אהבתי כי ישמע ה' את קולי לימות המשיח [ה]אסרו חג בעבותים לימות גוג ומגוג [ו]אלי אתה ואודך לעתיד לבוא. ר' אחא בשם ר' יהושע בן לוי [ז]אף מי שהתקין את התפילה הזאת [ח]על הסדר התקינה [ט]שלש ברכות ראשונות ושלש ברכות האחרונות שבחו של מקום והאמצעיות צרכן של בריות. חננו דיעה חננתנו דיעה רצה תשובתינו רצית תשובתינו סלח לנו סלחת לנו גאלינו גאלתנו רפא חליינו ריפית חליינו ברך שנותינו בירכת שנותינו קבצינו קיבצתנו שופטינו בצדק שפטתנו בצדק הכנע קמינו הכנעת קמינו צדקינו במשפט צידקתנו בנה ביתך ושמע [י]עתירתינו ורצינו בתוכו. לית צורכה (דבנה ביתך ושמע עתירתינו) [יא][דלא שמע עתירתינו ובנה ביתך] ורצינו בתוכו. אלא [יב]כמה דאישתעי קרייא כן אשתעייא מתניתא [יג]והביאותים אל הר קדשי ושימחתים בבית תפילתי. אמר ר' ירמיה [יד]מאה ועשרים זקנים ומהם [טו]שמונים [טז]וכמה נביאים התקינו את התפילה הזאת. ומה ראו לסמוך האל הקדוש לחונן הדעת על שם [יז]והקדישו את קדוש יעקב מה כתיב בתריה [יח]וידעו תועי רוח בינה. דיעה לתשובה [יט][יא]השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע וגו' עד ולבבו יבין ושב. תשובה לסליחה [כ]וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח. סליחה לגאולה [כא]הסולח לכל עווניכי הרופא לכל תחלואיכי הגואל משחת חייכי. ויאמר רופא חולים קדמיי. אמר ר' אחא מפני מה התקינו גואל ישראל ברכה שביעית ללמדך [כב]שאין ישראל נגאלין אלא בשביעית. ר' יונה בשם ר' אחא [כג]שיר המעלות בשוב ה' את [כד]שבות ציון שירה שביעית היא להודיעך שאין ישראל נגאלין אלא בשביעית. [כה]אמר ר' חייא בר אבא מפני מה התקינו רופא חולים ברכה שמינית כנגד המילה שהיא [כו]לשמנה על שם [כז]בריתי היתה אתו החיים.

ר"ש סירילאיו

אהבתי כי ישמע ה' לימות המשיח. דכתיב בה דלומי ולי יהושיע, ודרשינן (פסחים קיח:) אע"פ שדלה אני מן המעות, לי נאה להושיע: לימות גוג ומגוג. דכתיב ביה אל ה' ואור לנו, ונההוא זמנא עתיד להאיר, דכתיב (ישעי' ס ג) והלכו גויים לאורך: חננתנו דעה. זהו פי' מוקן הדעת, כלומר אנו מתפללים לפניך שתחננו דעת, שילענו שבידך הוא, כי ברוך אתה, המוקן דעת עד עכשיו. וכך פירוש כל סוף ברכה וברכה: ה"ג בנה ביתך ושמע עתירתנו ורצנו בתוכו לית צורכא דלא שמע עתירתנו ובנה ביתך ורצנו בתוכו. כלומר מה שילול הוא זה בונה ירושלים ושומע תפלה ולא, לית צורכא דא אין הצורך כן, [כו]דמשמע דאין אנו צריכים שתשמע תפלתנו אלא אחר הבנין], אלא כך היה להם לתקן, שמע עתירתנו ובנה ביתך ולנו בתוכו, לסמוך עבודה לבנין ירושלים: ומשני כסדר המקרא תקנו, והביאותים אל הר קדשי. זו בונה ירושלים [כח]ומנמת

[כט]אמר ר' אבון עוד היא אמורה על הסדר, כלומר גם הפרשיות שלה הן על הסדר ולא יקדים המאוחר למוקדם כדמפרש ואזיל, דפרשה הראשונה מדברת לשעבר, ולא לנו וכו': לימות גוג ומגוג. שיעשה עמנו נפלאות וצריך לכפול חסד בהודאה כעבותים הללו: לעתיד לבוא. לתחיית המתים ואז ג"כ אודך כמו עתה: אף מי שהתקין את התפילה וכו'. כלומר ואף התפילה שכל ברכות המצעיות בקשה להבא הן, מכל מקום על הסדר הזה אנחנו מבקשין תעשה עמנו כמו שעשית לשעבר כדמפרש ואזיל לקמיה: חנינו דיעה חננתנו דיעה. כלומר חנינו דיעה כמו שחננתנו לשעבר. וכן כולם: ורצינו בתוכו. וכל"ל לית צורכה דשמע עתירתינו ובנה ביתך ורצינו בתוכו. כלומר לא כך היה צריך לומר על הסדר בתפילה שמע עתירתינו ואח"כ ובנה וכו': אלא כמה דאישתעי קרייא וכו'. כמו שהוא כתוב בקרא בתפילה והביאותים אל הר קדשי זה בנין הבית ואח"כ ושמחתים בבית תפילתי שאשמע תפלתם וישמחו ואח"כ עולותיהם וזבחיהם לרצון: יבין ושב. אחר שיבין ושב: הסולח וגו' גאולה וגאולה כדכתיב הרופא הגואל. וקאמר ר' אחא מפני שהגאולה צריכה להיות ברכה שביעית: כנגד המילה. שצריכה רפואה כדאמר דריתי היתה אתו החיים.

מהר"א פולדא

עוד היא אמורה על הסדר. עוד יש לומר טעם למה למפרע לא, שכל הלל מסודר על הסדר כפי הזמנים, לפיכך אי אפשר לאומרה למפרע: לדורותנו. שאין בנו לא מקדש ולא זמן להתלות בו אלא לשנן שמו הגדול: אהבתי. דכתיב בה אפפוני חבלי מות ויהיו חבלי משיח, ועוד דכתיב לעתי ולי יהושיע והיינו ע"י משיח: לימות גוג ומגוג. דכתיב לעיל מיניה סבוני כדבורים ודרש (בתענומתא) [בשחר טוב] (פ' קיח) על מלחמת גוג ומגוג, ואח"כ אסרו חג בקרנות לאחר הישועה וזבח זבח תודה: לעתיד לבא. תחיית המתים. דכתיב אלי אתה, פנים בפנים מדבר עם הסם, והיינו לעתיד שעשה הקב"ה מחול לצדיקים וכל אחד מראה באצבע הנה אלהינו זה קוינו לו וגו' (עיין תענית לא.): התפילה הזאת. שמונה עשרה: על הסדר תקנו. לפיכך לא יתפלל אותה למפרע. והא דאמרינן אמצעות אין להם סדר היינו דשלשה ראשונות ושלשה אחרונות אם טעה בהם אחר לראש סולן, אבל אמצעיות אחר לברכה שטעה: חננו דיעה חננתנו דיעה רצה תשובתנו. כלומר היינו על הסדר דקאמר, שאנו מתפללין חננו דעה וכיון שחננתנו דעה אנו מתפללין רצה תשובתינו, וכיון שרצית תשובתינו אנו מתפללין סלח לנו עוונותינו וכן כולם, ממלא שאמצעיות על הסדר תקנו וכולן שייכים זה אחר זה, לכיון שאין דיעה לא ידע לשוב, וכיון שעשה תשובה לכך מסלח לעוונינו וכן כולם שייכים זה אחר זה: בנה ביתך ושמע עתירתנו ורצינו בתוכו. היינו ג' ברכות, בונה ירושלים ושמע קולינו ורצה. וקאמר הש"ס לא צורכה דלא אין הסדר כן, אלא כך צריך להיות שמע, בונה, רצה, שברצה שאין אנו צריכין לשמוע תפלתינו אלא אחר הבנין ולא קודם, אלא כך ראוי להיות שמע בונה רצה. והא דלא קאמר התנא זה הסדר משום דסדרא דקרא נקיט, הכי קדמיי היינו בנין בית המקדש, תפילתי היינו שמע קולינו, לרנון על מזבחי היינו רצה: ויאמר רופא חולים קדמיא. לתחלה קודם גואל ישראל כדכתיב בקרא: בריתי. היינו המילה לריכה רפואה וזהו החיים והשלום:

ביאור הגרח"ק

א"ר אבון עוד היא אמורה על סדר. על סדר היא כתובה וכדמפרש ואזיל: לשעבר. מודה אלשעבר: לדורות הללו. בקשה היא תן כבוד בדורות הללו: **על הסדר התקינה.** והלכך בתפילה נמי אינו יכול להקדים ברכה להבירתה: **שלש ברכות ראשונות וכו'.** בברכות ראשונות ואחרונות אינו יכול להקדים משום דכברכה אחת היא וכך הוא מטבע הברכה, ובאמצעיות נמי לא יקדים משום שעל הסדר נתקנה וכדמפרש ואזיל: **חננו דעה.** היינו חונן הדעת וכיון שחננתנו מבקשים אנו עוד רצה תשובתנו וכך כולן על הסדר הן: **בנה ביתך ושמע עתירתנו.** אבל את צמח דוד לא היה להם לבני ירושלים ברכה בפ"ע אלא כוללין אותו בבונה ירושלים כדי שיהיו בידן י"ח ברכות, כן איתא בתוס' רי"ד בתענית: **לית צורכה דבנה ביתך וכו' ורצינו בתוכו.** מי לא הוה צריך לומר רצה אחר בנה ביתך כלומר בנה ביתך ורצינו בתוכו ובתר הכי שמע עתירתנו: **אלא כמה דאשתעייא קרא.** אלא תקונה על סדר הכתוב שסומך תפילה לבנין המקדש: **ושמחתים בבית תפילתי.** ובתר הכי כתיב עבודה עולותיהם וזבחיהם לרצון וגו': **עד ולבבו יבין ושב.** אחר שיבין ושב: **הסולח וכו'.** למימר דרפואה וגאולה בתר סליחה הואי ועל אחר הוא מקשי: **ויאמר רופא חולים קדמיי.** קודם גאולה כסדר הכתוב: **אלא בשביעית.** בשנת השמיטה, ובגמ' בבלית אמרו מוצאי שביעית בן דוד בא ובשביעית מלחמות, אלא דמלחמות נמי אתחלתא דגאולה: **שירה שביעית היא.** שאמר דוד ט"ו שיר המעלות, וזו שביעית שבהן: **כנגד המילה.** שצריכה רפואה: **בריתי היתה אתו החיים.** שאחר המילה צריך בקשה לחיים:

שינויי נוסחאות

א] ר' אבון. בכי"ר ר' אבא:
ב] אסרו. ברש"ס אל ה' ויאר לנו אסרו:
ג] עתירתינו. בכי"ר תפילתינו:
ד] דלא שמע עתירתינו ובנה ביתך. כ"ה בכי"ר וש"ג וברש"ס ובד"א:
ה] שמונים וכמה נביאים. בד"א שמונים נביאים. בבבלי (יז:) כמה נביאים:
ו] השמן לב וכו' השע וגו' עד. ברש"ס ליתא:
ז] שבות. במקרא וברש"ס ובד"א שיבת:
ח] לשמונה. בכי"ר לשמונה ימים:

הגהות הגר"א

[א] וכמה. בד"א ליתא תיבה זו והגר"א הוסיפה וכלפנינו [דד"ל]:

תורה אור השלם

א) בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם בֵּית יַעֲקֹב מֵעַם לֹעֵז: (תהלים קיד א)

ב) לֹא לָנוּ יְיָ לֹא לָנוּ כִּי לְשִׁמְךָ תֵּן כָּבוֹד עַל חַסְדְּךָ עַל אֲמִתֶּךָ: (תהלים קטו א)

ג) אֲהַבְתִּי כִּי יִשְׁמַע יְיָ אֶת קוֹלִי תַּחֲנוּנָי: (תהלים קטו א)

ד) אֵל יְיָ וַיָּאֶר לָנוּ אִסְרוּ חַג בַּעֲבֹתִים עַד קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ: (תהלים קיח כז)

ה) אֵלִי אַתָּה וְאוֹדֶךָּ אֱלֹהַי אֲרוֹמְמֶךָּ: (תהלים שם כח)

ו) וַהֲבִיאוֹתִים אֶל הַר קָדְשִׁי וְשִׂמַּחְתִּים בְּבֵית תְּפִלָּתִי עוֹלֹתֵיהֶם וְזִבְחֵיהֶם לְרָצוֹן עַל מִזְבְּחִי כִּי בֵיתִי בֵּית תְּפִלָּה יִקָּרֵא לְכָל הָעַמִּים: (ישעיה נו ז)

ז) כִּי בְרֵאשִׁתוֹ יְלָדָיו מַעֲשֵׂה יָדַי בְּקִרְבּוֹ יַקְדִּישׁוּ שְׁמִי וְהִקְדִּישׁוּ אֶת קְדוֹשׁ יַעֲקֹב וְאֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יַעֲרִיצוּ: (ישעיה כט כג)

ח) וְיָדְעוּ תֹעֵי רוּחַ בִּינָה וְרוֹגְנִים יִלְמְדוּ לֶקַח: (ישעיה כט כד)

ט) הַשְּׁמֵן לֵב הָעָם הַזֶּה וְאָזְנָיו הַכְבֵּד וְעֵינָיו הַשַּׁע פֶּן יִרְאֶה בְעֵינָיו וּבְאָזְנָיו יִשְׁמָע וּלְבָבוֹ יָבִין וָשָׁב וְרָפָא לוֹ: (ישעיה ו י)

י) יַעֲזֹב רָשָׁע דַּרְכּוֹ וְאִישׁ אָוֶן מַחְשְׁבֹתָיו וְיָשֹׁב אֶל יְיָ וִירַחֲמֵהוּ וְאֶל אֱלֹהֵינוּ כִּי יַרְבֶּה לִסְלוֹחַ: (ישעיה נה ז)

כ) הַסֹּלֵחַ לְכָל עֲוֹנֵכִי הָרֹפֵא לְכָל תַּחֲלוּאָיְכִי: הַגּוֹאֵל מִשַּׁחַת חַיָּיְכִי הַמַּעֲטִרֵכִי חֶסֶד וְרַחֲמִים: (תהלים קג ג-ד)

ל) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת בְּשוּב יְיָ אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ כְּחֹלְמִים: (תהלים קכו א)

מ) בְּרִיתִי הָיְתָה אִתּוֹ הַחַיִּים וְהַשָּׁלוֹם וָאֶתְּנֵם לוֹ מוֹרָא וַיִּירָאֵנִי וּמִפְּנֵי שְׁמִי נִחַת הוּא: (מלאכי ב ה)

עין משפט

א) [מיי' פ"ז מהלכות תפילה הלכה ד סמג עשין יט:]
ב) מיי' שם סמג עשין יט טור או"ח סימן קיב וסימן קיג:

[יז] ויקרא רבה ל ה, פסיקתא דר"כ כו, מדרש תהלים כו, ילקו"ש תמוז תרנא, תהלים תצג, ועי' פסחים קיח.]
[יח] ברכות כח: ומגילה יז: [בשיטו'] [ג] [ברכות לד. וספרי וזאת הברכה שמג וזהר פינחס רכג. וכי תצא רעח. ותיקו"ז כו. וזהר חדש תיקונים עז. בשיטו'] [ד] [כעי"ז סוטה פ"ג ה"ח - ט: וכ"ק פ"ח ה"ח - ח: וסנהדרין פ"ז ה"י - מח.] [ה] מגילה יז: כל הענין [בשיטו'] [ו] ע' מגילה יז: וסנהדרין לז. [ז] [שה"ש רבה ז ה]

[א] [מיי' פ"ז מהלכות תפילה הלכה ד סמג עשין יט:]
[ב] מיי' שם סמג עשין יט טור או"ח סימן קיב וסימן קיג:

[א] בבכ"ר ר' אבא: [ב] אסרו. ברש"ס אל ה' ויאר לנו אסרו: [ג] עתירתינו. בכי"ר תפילתינו: [ד] דלא שמע עתירתינו ובנה ביתך. כ"ה בכי"ר וש"ג וברש"ס ובד"א: [ה] שמונים וכמה נביאים. בד"א שמונים נביאים. בבבלי (יז:) כמה נביאים: [ו] השמן לב וכו' השע וגו' עד. ברש"ס ליתא: [ז] שבות. במקרא וברש"ס ובד"א שיבת: [ח] לשמונה. בכי"ר לשמונה ימים:

[א] וכמה. בד"א ליתא תיבה זו והגר"א הוסיפה וכלפנינו [דד"ל]:

[יז. יז: - ה"ד]

בנגד קול ה' שובר ארזים. שהוא הסם התשיעי שבמזמור. ושובר ארזים רמז על בעלי שעריס המייקרים את התבואה ומפקיעין את השער: למה כי קרבו לבוא. הגליות, אלמא קבון גליות בעת שנתברכו השנים: והדין נעשה. דלכתיב (ישעיה ג כה) ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבור סיגיך, וכתיב (שם כו) ואשיבה שפטיך כבראשונה: הזידים נבנעין. דלכתיב (שם כח) ושבר פושעים וחטאים יחדיו ועוזבי ה' יכלו: והצדיקים שמחים. דכתיב (תהלים עא יא) וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק, ולכך הם תכופים זו אחר זו: אחר ישובו בני ישראל. לירושלים ואז ובקשו וגו': אין מי חייא. אם מן המיתים הוא יהיה שמו דוד, ואם מן המתים הוא יהיה דוד בעצמו: למשיחו לדוד. לעולם דוד הוא משיחו: הוא צמח הוא מנחם. הכל אחד כפי הגימטריא: ודא מסייעא להו. הלי עובדא לקמן דקאמר ממנחם שמיה, והוצא מעשה הזאת באיכה רבתי (א נא): קאים רדי. היה עומד וחוזק ועקר השור שלו בעקה אחת, וא"ל ערבי אחד שעבר לפניו יהודאי תמיד למד השוריס וקנקן המחריסה שלך ותניח מלחרוש מפני שהיום חרוב בית המקדש שלכם. ואחר כך שלעק עוד פעם שנית א"ל קשור שורך ותחרוש מפני שבו ביום נולד מלך המשיח שלכם: מן הן. מאיזה מקום הוא: ואיתעביד זבין לבדים למיינוקא. ועשה עצמו מוכר הבגדים והמטפחות שכורכין בהם התינוקות, והיה עולה למקום ויוצא למקום עד שבא לאותו המקום שאמר לו הערבי, והיו כל הנשים לוקחין ממנו הבגדים ואמו של מנחם לא באת לקנות, ושמע קול הנשים אומרות וקוראות לה אימיה דמנחם תבא הנה ותקנה בשביל בנך, והיתה עוזה אותן אני הייתי רוצה לתקנו לשונא ישראל, וכלפי התינוק היתה מכנה כן לפי שביום שנולד נחרב בית המקדש, ואמר לה האיש הזה בטוח אני שבשם שנחרב ביומו כך עתיד להבנות ביומו ובא ותקנה לו, ואמרה לו אין לי מעות, וא"ל ומה איכפת לי קחי עתה בשבילו ואם אין לך מעות אבוא פעם אחרת לכאן ואקח המעות. לאחר ימים בא וחזר להמקום ושאל על אותו התינוק מה הוא עושה, ואמרה לו מן השעה שרצית אותי ולברנו ממנו בא רוח סערה וחטפה אותו מידי והשיאו ונעלם מעיני: מה לנו ללמוד מן הערבי הזה. שאמר שנולד באותו היום, והלא מקרא מלא הוא והלבנון באדיר יפול, זה ביהמ"ק, ואז מיד ויצא חוטר מגזע ישי ויולד מלך המשיח:

ר"ש סיריליאו

קול ה' שובר ארזים. והוא שם תשיעי במזמור הבו לה' בני אלים, דבהשות מזמור הוא דנפקא לן שאומרים אבות וגבורות וקדושת ה', כדאיתא בריש הקורא לשמע (מגילה יח:). קול ה' שובר ארזים ששובר מפקיעי שערים. ארזים לשון רזון, שגורמין רזון ורעב לעולם: נתקבצו הגליות הדין נעשה. דכתיב (ישעי' ג כה) ואשיבה ידי עליך, וכתיב (שם ג כו) ואשיבה שופטיך כבראשונה: והזדים נבנעים. שנאמר (שם ג כח) ושבר פושעים וחטאים יחדו: והצדיקים שמחים. ומרימים קרן, שנאמר (תהלים עה יא) וכל קרני רשעים אגדע וגו': ושל גרים ושל זקנים, במבטח לצדיקים. לכתיב (ויקרא יט לב) מפני שיבה תקום והדרת פני זקן, וסמיך ליה וכי יגור אתך גר: [אחר ישובו בני ישראל. אחר שישובו לבית המקדש: ובקשו וגו'. פי' אלא שיך שיובו אלא בעיר שהיו בה סולן מעיקרא וגורשו ממנה וחזרו לה, והיינו ירושלם:] מן דמכייא. מן המתים: קאים רדי. עומד וחוזק: געת תורתיה. לעקה פרחו: ושרי קנקנך. המיר הקנקן, כלי המחריסה, כדתנן שבבר הקנקן פטור בכ' (הפועלים) [המומנין] (ב"מ פ.): זבין לבדין למיינוקא. מוכר לבדים לגורך קטנים: ועלעולין. רוח סערה: והלבנון. זה בית המקדש שמלבנין עוונות (ספרי דברים פיסקא ו ד"ה והלבנון), וסמיך ליה ויצא חוטר וגו'. דמשמע בשעת נפילה למה לנו ללמוד ממעשה של הערבי זה שבאותו יום שיתרבב בית המקדש באותו יום שנולד משיח, והלא מקרא מלא הוא:

הגהות הגר"א

(א) והדין נעשה הזידים נבנעין. צ"ל הדין נעשה והזדים נבנעים (רד"ל):
(ב) עלה. נמחק (רד"ל):
(ג) ושל רשעים וכו' ושל גרים ושל זקנים [בדפ"א רשעים]. צ"ל ושל פושעים וכו' ושל גרים ושל זקנים (רד"ל):
(ד) אחר ישובו. צ"ל מה טעם אחר ישובו (רד"ל):

מהר"א פולדא

קול ה' שובר ארזים. שהיא מזכרה התשיעית הרומזים לי"ח ברכות, כלומר הטעויים ונעלי זרוע ומפקיעי שעריס והיינו שיסבול ה' זרוע מרזיס הללו, וכן אמר (תהלים י טו) שבור זרוע רשע וגם מזמור זה מזמור תשיעי הוא דאמרי אינש ולמה רגשו תמתי גויים: כי קרבו לבא. אלמא קיבון גליות בעת ברכת השנים היא: והדין נעשה. כרשעים, וכל זה טעם לסמיכות הברכות זה אחר זה: כולל וכו'. כמו שהוא ג"כ נוסח שלנו בכל אלו הברכות: אחר ישובו. אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלקיהם. ואת דוד מלכם: מן הן. מאיזה מקום הוא: בירת מלכא דבית לחם. מקום הנקרא כן בפלך בית לחם, ובאיכה רבתי (פרשה ג) גריס בירת ערבא: ואתעביד זבון לבדין. ועשה מוכר לבגדי תינוקות. ויש מפרשים דבריס ששוחקים בהן התינוקות כגון פעמונים, כלי שיבוחו הנשים שיש להם תינוקות ליקח ומתוך כך יבוא לאותו התינוק: איתי זבין לבדין לבריך. בא' חזבין לבדין לגורך בנך: בני אנא מיחנקוניה לסנאיהון דישראל. על בנה אמרה כן ותלתה קללתו על שונאי ישראל, רוצה אני שיתנקו בני דעולד במזל רע דביומא שנולד תריב בית המקדש: רחיצא אנן. מוכנסים אנו שהוא סימן לגורבן וסימן לבניין שבשבילו יבנה בית המקדש: פריטין. מעות: אמר לה הוא. היינו הלי גברא שמוכר לבדין, אף אי לית לך הבאת מעות קחי הלבדין ולמחר אחר ימים אני בא ואקח המעות: רוחיו. וסערין בתו וחטפו אותו ממני ולא ידעתי אנה הוא בא: מה לנו ללמוד.

תורה אור השלם

א) קוֹל יְיָ שֹׁבֵר אֲרָזִים וַיְשַׁבֵּר יְיָ אֶת אַרְזֵי הַלְּבָנוֹן: (תהלים כט ה) ב) וְאַתֶּם הָרֵי יִשְׂרָאֵל עֲנָפְכֶם תִּתֵּנוּ וּפִרְיְכֶם תִּשָּׂאוּ לְעַמִּי יִשְׂרָאֵל כִּי קֵרְבוּ לָבוֹא: (יחזקאל לו ח)
ג) אַחַר יָשֻׁבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבִקְשׁוּ אֶת יְיָ אֱלֹהֵיהֶם וְאֶת דָּוִד מַלְכָּם וּפָחֲדוּ אֶל יְיָ וְאֶל טוּבוֹ בְּאַחֲרִית הַיָּמִים: (הושע ג ה) ד) מַגְדִּיל יְשׁוּעוֹת מַלְכּוֹ וְעֹשֶׂה חֶסֶד לִמְשִׁיחוֹ לְדָוִד וּלְזַרְעוֹ עַד עוֹלָם: (תהלים יח נא)
ה) וְנִקַּף סְבָכֵי הַיָּעַר בַּבַּרְזֶל וְהַלְּבָנוֹן בְּאַדִּיר יִפּוֹל: (ישעיה י לד) ו) וְיָצָא חֹטֶר מִגֶּזַע יִשָׁי וְנֵצֶר מִשָּׁרָשָׁיו יִפְרֶה: (ישעיה יא א)

ביאור הגרח"ק

קול ה' שבר ארזים. הוא קול תשיעי שבפרק: בעלי שערים. מפקיעי שערים: ופריכם תשאו לעמי ישראל. ומסיים בי' קרא כי קרבו לבא והיינו דאמר למה פריכם תשאו כי קרבו לבא: נתקבצו לבא והדין נעשה וכו'. הולך ומפרש סדרן של שאר ברכות: ושל דוד בבונה ירושלם. כדפירשתי לעיל דאת צמח דוד היו כוללין בבונה ירושלים ומה טעם משום דכתיב: אחר ישובו בני ישראל לירושלים: ובקשו את ה' אלקיהם. והיינו שאומרים ותשכון בתוכה: אין מי חייא. אם מבין החיים יבוא משיח הרי שמו דוד: אין מי דמכייא. ואם מבין המתים יקום משיח שמו דוד: למשיחו לדוד. הרי שמשיח שמו דוד: חושבנא דהדין וכו'. צמח בגימטריא מנחם: ודא מסייעא להו. לריב"ל ור' יודן: דהוה קאים רדי. הי' עומד וחוזק ומשמיע קול: עבר חד ערבי. שהי' יודע שיחת חיות: שרי תורך שרי קנקנך. התר את שורך והתר את המחרישה, כלומר תפסיק מלחרוש שהשור אומר שחרב בית המקדש וחזור שוב השור וגעה, אמר לו קשור שורך שכבר קם לישראל גואל שכבר נולד מלך המשיח: אז זבין וכו'. הלך ומכר שורו ומחרישתו ועשה עצמו מוכר בגדים לתינוקות, וכדי לראות את מלך המשיח עשה כן, והיה הולך מעיר לעיר עד שהגיע לבית לחם, והיו כל הנשים קונות אצלו ואמו של מנחם לא באתה לקנות, שמע הנשים קוראות אמו של מנחם בואי וקני לבנך: אמרה בעיא אנא מיחנקוניה סנאיהון של ישראל. רוצה הייתי לחנוק שונאיהן של ישראל. וכלפי התינוק היתה אומרת כך משום שנולד ביום שנחרב בית המקדש: א"ל רחיציא אנן וכו'. בטוח אני שלרגליו נחרב בית המקדש ובשבילו, כלומר על ידו יבנה בית המקדש, א"ל אין לי מעות, אמר לה מה איכפת לך קני ולאחר זמן אבא ואקח את הכסף, ומשום שרצה לראות את התינוק אמר לה כך, לאחר זמן בא לעיר הזאת ושאל לאמו מה שלום התינוק, אמרה בשעה שראיתני באה רוח וחטפתו מידי: ועלעולי. סערה: ולא מקרא מלא הוא. שבעוד שנחרב ביהמ"ק כבר קם לנו גואל:

א) בעלי. ברש"ס מפקיעי:
ב) ר' אחא. בכי"ר ר' חמא:
ג) והדין. בכי"ל וברש"ס הדין וכ"ה בהגהות הגר"א. גירסתינו היא הגהת מגיה כי"ל:
ד) עלה. בכי"ר כן:
ה) מינים. ברש"ס זדים:
ו) רשעים. בכי"ר ולקמן (פ"ד ה"ג - מח:) ובירושלמי תענית (פ"ב ה"ב - י:) פושעים:
ז) ושל גרים ושל זקינים. בכי"ר ולקמן (שם) ובירושלמי תענית (שם) ושל זקינים ושל גרים:
ח) ושל זקנים במבטח לצדיקים. בתוספתא (פ"ג הכ"ה) בשל זקנים:
ט) צמח שמו. באיכה רבה (א נא) נוסף שנאמר הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח:
י) מנחם שמו. באיכה רבה (שם) נוסף שנאמר כי רחק ממני מנחם:
כ) להו. בכי"ר לההיא. ברש"ס ליה. באיכה רבה (שם) לההא דר' יודן בשם ר' איבו:
ל) רדי. בכי"ר רדיה בהדיה בקעת אדבל:
מ) קומוי עבר. בד"א עבר קומוי:
נ) קלה. בכי"ר קליה:
ס) ילידי. ברש"ס איתיליד:
ע) מנחם. בכי"ר אמר ליה מנחם:
פ) מן בירת מלכא דבית. בכי"ר מביתת דבית. ברש"ס מן דבית מלכא ומן דבית. באיכה רבה (שם) בבירת ערבא בדבית:
צ) זובנין. באיכה רבה (שם) וברש"ס ובד"א זובנין לבדין:
ק) בעייא אנא וכו' איחרוב בית מוקדשא. באיכה רבה (שם) חשיתה קשיי לינוקי אמר לה למה אמרה ליה דעל ריגלוי חרב בית מקדשא:
ר) דישראל. ברש"ס דישראל הוא:
ש) אמר לה רחיצת וכו' לי פריטין. בכתה"י ליתא ונוסף ע"י מגיה כי"ל, וכ"ה בדפוסים ובאיכה רבה (שם) וברש"ס:
ת) רחיצא. ברש"ס רחיצין. באיכה רבה (שם) רחיצין אנן במריה עלמא:
א) והוא. ברש"ס ליתא:
ב) ליה. ברש"ס ובד"א ליך:
ג) אין לית קומך. בכי"ר ואין לית ליך:
ד) בתר יומין. באיכה רבה (שם) נסבה אזלה לבתר יומין:
ה) מן. באיכה רבה (שם) אמרה ליה לא אמרית לך דחשיה קשיי אפיה על רגליה נחשיה דמן:
ו) דחמיתני. בכי"ר וברש"ס דחמיתיניה:
ז) וחטפיניה. בכי"ר ומטפלן ליה:
ח) [מגילה יז:, מדרש תהלים כט בשיטי, ילקו"ש תהלים תתנב] ט) [ילקו"ש יחזקאל שעד, עי' סנהדרין לח.]
י) [לקמן פ"ד ה"ג - מח:, תענית פ"ב ה"ב - י:, תוספתא פ"ג הכ"ה]
כ) [ילקו"ש קדושים תרלו]
ל) [איכה רבה ג נא כל הענין בשיטי, מדרש משלי יט בשיטי, זהר לך לך פב:, ועי' סנהדרין לח:] מ) [שם ומאמרי רבה יח כא ומנחומא (ורשא) קרח יב ופסיקתא זוטרתא ויחי ג כד וברא"מ רבתי לך לך יב ג בשיטי]
נ) [סנהדרין לח:, ילקו"ש תהלים תתו]

ר' אמר ר' אלכסנדרי מפני מה התקינו מברך השנים ברכה תשיעית כנגד [א]קול ה' שובר ארזים שהוא עתיד לשבר כל [א]בעלי שערים. ר' לוי בשם [ב]ר' אחא בר חנינא [ג]מה ראו לסמוך מברך השנים למקבץ נדחי ישראל על שם [ב]ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל למה כי קרבו לבוא נתקבצו הגליות [א][ג]והדין נעשה הזידים נבנעין והצדיקים שמחים. ותני [ב][ד]עלה [ג]כולל של [ה]מינים [ג][ו]ושל [ז]רשעים במכניע זדים [ז][ח]ושל גרים [ח]ושל זקינים במבטח לצדיקים ושל דוד בבונה ירושלים [ג][ט]אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם. רבנן אמרי אהן [י]מלכא משיחא אין מי חייא הוא דוד שמיה אין מי דמכייא הוא דוד שמיה. אמר ר' תנחומא אנא אמרית טעמא [י]ועושה חסד למשיחו לדוד.

ר' יהושע בן לוי אמר [כ][מ]צמח שמו. ר' יודן בריה דר' אייבו אמר [ל][נ]מנחם שמו. אמר חנניה בריה דר' אבהו ולא פליגין חושבניה דהדין כחושבניה דהדין הוא צמח הוא מנחם. ודא מסייעא [מ]להו דמר ר' יודן בריה דר' אייבו [נ]עובדא הוה בחד יהודאי דהוה [ס][ע]קאים רדי געת תורתיה [פ]קומוי עבר חד ערביי ושמע [צ]קלה אמר ליה בר יודאי בר יודאי שרי תורך ושרי קנקנך דהא חריב בית מוקדשא. געת זמן תניינות אמר ליה בר יודאי בר יודאי קטור תוריך וקטור קנקניך דהא [ק]יליד מלכא משיחא. אמר ליה מה שמיה. [ר]מנחם. אמר ליה ומה שמיה דאבוי. אמר ליה חזקיה. אמר ליה מן הן הוא. אמר ליה [ש]מן בירת מלכא דבית לחם יהודה. אזל זבין תורוי וזבין קנקנוי ואיתעביד זבין לבדין למיינוקא והוה עייל קרייה ונפק קרייה עד דעל לההוא קרתא והויין כל נשייא זבנן ואימיה דמנחם לא זבנה. שמע קלן דנשייא אמרין אימיה דמנחם אימיה דמנחם איתיי [ת]זובנין לברך. אמרה [א]בעייא אנא מיחנקוניה סנאיהון [ב]דישראל דביומא דאיתיליד איחרוב בית מוקדשא. [ג]אמר לה [ד]רחיצא אנן דברגליה חריב וברגליה מתבניי. אמרה ליה לית לי פריטין. אמר לה [ה]והוא מה איכפת [ו]ליה איתיי זובנין ליה [ז]אין לית קומך יומא דין בתר יומין אנא אתי ונסיב. [ח]בתר יומין עאל לההוא קרתא אמר לה מהו מיינוקא עביד. אמרה ליה [ט]מן שעתא [י]דחמיתני אתון רוחין ועלעולין [יא]וחטפיניה מן ידיי. אמר ר' בון מה לנו ללמוד מן הערבי הזה ולא מקרא מלא הוא [יב]והלבנון באדיר יפול מה כתיב בתריה [יג]ויצא חוטר מגזע ישי.

[כ] מנחם בגימטריא דוד וכו'. צמח בגימטריא מנחם: ודא מסייעא להו. לריב"ל ור' יודן: דהוה קאים רדי. הי' עומד וחוזק ומשמיע קול: עבר חד ערבי. שהי' יודע שיחת חיות: שרי תורך שרי קנקנך. התר את שורך והתר את המחרישה, כלומר תפסיק מלחרוש שהשור אומר שחרב בית המקדש וחזור שוב השור וגעה, אמר לו קשור שורך שכבר קם לישראל גואל שכבר נולד מלך המשיח: אז זבין וכו'. הלך ומכר שורו ומחרישתו ועשה עצמו מוכר בגדים לתינוקות, וכדי לראות את מלך המשיח עשה כן, והיה הולך מעיר לעיר עד שהגיע לבית לחם, והיו כל הנשים קונות אצלו ואמו של מנחם לא באתה לקנות, שמע הנשים קוראות אמו של מנחם בואי וקני לבנך: אמרה בעיא אנא מיחנקוניה סנאיהון של ישראל. רוצה הייתי לחנוק שונאיהן של ישראל, וכלפי התינוק היתה אומרת כך משום שנולד ביום שנחרב בית המקדש: א"ל רחיציא אנן וכו'. בטוח אני שלרגליו נחרב בית המקדש ובשבילו, א"ל אין לי מעות, אמר לה מה איכפת לך קני ולאחר זמן אבא ואקח את הכסף, ומשום שרצה לראות את התינוק אמר לה כך, לאחר זמן בא לעיר הזאת ושאל לאמו מה שלום התינוק, אמרה בשעה שראיתני באה רוח וחטפתו מידי: ועלעולי. סערה: ולא מקרא מלא הוא. שבעוד שנחרב ביהמ"ק כבר קם לנו גואל:

[יז: יח. - ה"ד ה"ה]

שומע תפלה [ברכה] ט"ו. אינו מוזה ברכת המינין, דבינה מיקנוס, לכך קרי לשומע תפלה ט"ו: כנגד ה' למבול ישב. כדאמר בנבלי לקמן פ"ד (כח:) הני י"ח כנגד מי, כנגד י"ח אזכרות שאמר דוד בהנו לה' בני אלים: שהיא בולה. תפילה מועלת הפורענות של כלייה, דומיא דמבול: עבודה. היינו זביחה דקרבנות: זובח תודה יכבדנני. פי' רש"י ריש פרק שני דמגילה (יח.) זובח תודה, אחר זביחה תן הודאה: טעה בין כתיבה. שיודע שצריך לומר וכתבתם ואינו יודע אי ראשון אי שני: דלמא. מעשה הוא: גנוניה דר' אלעזר. שהיה עושה אשה, והיו עושין לו כילת חתנים, כחתן יוצא מחופתו (תהלים יט ו) תרגומו כחתנה נפיק מגנוניה: ומצא עצמו בלמען. ירבו ומיכסא ומיסקיף בדעתו אם קרא והיה אם שמוע או דילג אותה: חזקה כוין. לשון הכנלי סרכי נקט ואמי ופי' הרמב"ם (פ"ה מהל' ק"ש הי"ד) דעל הרגל לשונו הוא הולך כמנהגו כל יום, ואין צריך לחזור לויהיה אם שמוע: לא כיונית. כלומר התפילה מרחם ועד סוף בלי שום הרהור. וחלילה שהקדושים הללו שלא היו מכוונין, אלא אי עובר על לד אומם הרהור עובר וחוזר ומכוין: מאן עליל קדמי. ראשון: ארקפתא. פי' בערוך (ערך אנקפתא) ממונה על ריש גלותא: דמוסיא. פי' (ערוך ערך דמוס א) שורות בנין המחוה: מתני' האומנין. שהן עוסקין במלאכתם בראש האילן או בראש הנדבך, והגיע זמן קריאת שמע, קורין שם מיד: נדבך. בנין של אבנים, כמו נדבכין די אבן גלל (עזרא ו ד):

[א] אמר ר' תנחומא מפני מה התקינו שומע תפילה ברכה חמש עשרה [א]כנגד [א]ה' למבול ישב [א]שהוא כולה את הפורענות מלבוא לעולם. [ב]עבודה להודייה [ב]זובח תודה יכבדנני ושם דרך אראנו בישע אלהים. וחותם בשלום שכל הברכות חותמיהן שלום. [ג]אמר ר' שמעון בן [ב]חלפותא [ג]אין לך כלי שמחזיק ברכה יותר מן השלום. ומה טעם. [ד]ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום: [א]קרא וטעה יחזור למקום שטעה: [ב ד]טעה בין כתיבת הראשונה לשנייה חוזר לכתיבת הראשונה [ה]טעה ואינו יודע היכן טעה [ו]יחזור כבתחילה [ז]למקום הברור לו. דלמא [ח]ר' חייא [ט]ר' יסא ר' אמי סלקון מיעבד גנוניה דר' אלעזר שמעין קליה דר' יוחנן [א][ב][ו] אי מחדית מילה אמרין מן נחית שמע לה [ב]מיניה. אמרין וייחות ר' אלעזר דהוא זריז סגין. נחית וסליק אמר לון כן אמר ר' יוחנן [ד]קרא ומצא עצמו בלמען חזקה כיון. [ז]ר' ליא [ח]ר' יסה בשם [ט]ר' אחא רובא נתפלל ומצא עצמו בשומע תפילה חזקה כיון. ר' ירמיה בשם ר' אלעזר [ה]נתפלל ולא כיון לבו [ו]אם יודע שהוא חוזר ומכוין את לבו יתפלל ואם לאו אל יתפלל. [ח]אמר ר' חייא [ו]רובא אנא מן יומיי לא כיונית [ב]אלא חד זמן בעי מכוונה [ו]והרהרית בלבי ואמרית מאן עליל קומי מלכא קדמי [ט][ג][ז]ארקבסה אי ריש גלותא. שמואל אמר אנא מנית [ח]אפרוחיא. ר' בון בר חייא אמר אנא מנית דימוסיא. [ט]אמר ר' [ו]ר' מתניה אנא מחזק טיבו לראשי דכד הוה מטי למודים הוא כרע מגרמיה: [יח] [ט]הלכה ה' מתני' [מ"ד] [ז]האומנין קורין בראש האילן או בראש הנדבך מורה היה, וכן כל אלו דלקמן: ארקבסה. אלקפטא שהוא למעלה מריש גלותא, וכלומר אם נכנסין להמלך לסדר ממטה למעלה או ממעלה למטה ואלקפטא קודם להריש גלותא: אנא מנית אפרוחיא. הפורחים מחמת הרהור התורה: דימוסיא. שורות הבנין: הוא כרע מגרמיה. ואף שאני טורוד בהרהור התורה: מתני' הנדבך. שורה של בנין אבנים כמו (עזרא ו ד) נדבכין דאבן גלל, ואע"ג דמיסתפו דילמא נפלי ולא מלי מכווני, לא הלריכו חכמים לרדת דק"ש לא בעי כוונה אלא פסוק ראשון בלבד, וזה יכולין לכוין בקל:

[א] כנגד: בבראשית רבה (מט ח) כנגד מ"ז אזכרות שבתבו לה' בני אלים עד ה' למבול ישב:

[ב] חלפותא. ברש"ס ובד"א חלפתא:

[ג] אין לך כלי שמחזיק ברכה. במשניות עוקצין (פ"ג מי"ב) לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל:

[ד] יחזור כבתחילה למקום. בכי"ר חוזר למקום:

[ה] ר' חייא. בבבלי (שם) וברש"ס ליתא:

[ו] אי מחדית מילה אמרין מן. ברש"ס אמרין אי מחדית מילה מאן. בד"א מהדין מילה וכו':

[ז] ר' ליא. בכי"ר ר' הילא, וכעי"ז בד"א:

[ח] ר' יסא. בכי"ר ר' אסי:

[ט] ר' אחא. ברש"ס ר' חייא:

[י] רובא. ברש"ס בר אבא:

[כ] אלא. בכי"ר ליתא:

[ל] ארקבסה. בכי"ר ארקטווסא. ברש"ס ארקבנה. בתוס' (ד"ה טז. ד"ה עיין) אלקפטא:

[מ] אפרוחיא. בכי"ר פרחיה וכעי"ז בתוס' (שם):

[נ] ר' מתניה. בתוס' (שם) ר' מנא:

שינויי נוסחאות

[א] כנגד. בבראשית רבה (מט ח) כנגד מ"ז אזכרות שבתבו לה' בני אלים עד ה' למבול ישב:

[ב] חלפותא. ברש"ס ובד"א חלפתא:

[ג] אין לך כלי שמחזיק ברכה. במשניות עוקצין (פ"ג מי"ב) לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל:

[ד] יחזור כבתחילה למקום. בכי"ר חוזר למקום:

[ה] ר' חייא. בבבלי (שם) וברש"ס ליתא:

[ו] אי מחדית מילה אמרין מן. ברש"ס אמרין אי מחדית מילה מאן. בד"א מהדין מילה וכו':

[ז] ר' ליא. בכי"ר ר' הילא, וכעי"ז בד"א:

[ח] ר' יסא. בכי"ר ר' אסי:

[ט] ר' אחא. ברש"ס ר' חייא:

[י] רובא. ברש"ס בר אבא:

[כ] אלא. בכי"ר ליתא:

[ל] ארקבסה. בכי"ר ארקטווסא. ברש"ס ארקבנה. בתוס' (ד"ה טז. ד"ה עיין) אלקפטא:

[מ] אפרוחיא. בכי"ר פרחיה וכעי"ז בתוס' (שם):

[נ] ר' מתניה. בתוס' (שם) ר' מנא:

הגהות הגר"א

[א] שהוא כולה. צ"ל שבילה (וד"ל):

[ב] אי מחדית. צ"ל מחדא [נדצ"ל מהדא] (וד"ל):

[ג] ארקבסה אי ריש גלותא. צ"ל ארקפתא או ריש גלותא. (וכ"ה גירסת ערוך (ערך ארקפט) ותוס' בר"ה ט"ז ע"ב (ד"ה ועיין)) (וד"ל):

הגהות הגרח"ק

(א) אי מחדית מילה. לא גרסינן:

(ב) מיניה. צ"ל מיניה אי מחדית מילה:

[א] מיי' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה יג סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סד סעיף ב:

[ב] מיי' שם הלכה יג יד סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סד סעיף ג:

[ג] מיי' שם הלכה יג סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סד סעיף ב:

[ד] מיי' שם הלכה יד טוש"ע או"ח סימן סד סעיף ד:

[ה] [מיי' פ"י מהלכות תפילה הלכה ג טוש"ע או"ח סימן קב סעיף ג וכסג"ה]:

[ו] [מיי' פ"ד מהלכות קריאת שמע הלכה ז בהגהות טוש"ע או"ח סימן ע סעיף ג]:

[ז] מיי' שם פ"ג הלכה ד סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן סג סעיף ח:

כנגד ה' למבול ישב. שבהבו לה' בני אלים איכא י"ח אזכרות, וכנגדן תקנו י"ח ברכות שבתפילה, וזה חמש עשרה שבהן: שהוא כולה את הפורענות. שלא יבא עוד מבול: בולה. מונע: זובח תודה יכבדנני. אחר שזובח תודה: ה' יברך את עמו בשלום. שזו היא ברכה יותר מכולן: בין כתיבת הראשונה לשניה. שהוא עומד בוכתבתם ואינו יודע אם שבפרק ראשון או שבשני: ואינו יודע היכן טעה. שאינו יודע היכן הוא עומד יחזור למקום שברור לו שאמרו ומשם ואילך קורא: דלמא. הוה עובדא: סלקון מיעבר גנוני' דר' אלעזר. שהיה ר"א נושא אשה וירדו לעשות לו חופה ושמעו קולו של ר' יוחנן שיושב ודורש אמרו מי ירד לשמוע אי מחדש לן מילתא אמרו ירד ר"א בעצמו שהוא זריז ויהא סיפק בידו לירד לשמוע ולחזור: קרא ומצא עצמו בלמען. אע"ג דאמרינן חוזר לכתיבה הראשונה אם נסתפק לאחר שכבר פתח למען ירבו לא יחזור, דחזקה שמתוך הרגל אמר כהלכה: ומצא עצמו בשומע תפילה חזקה כיון. אם נסתפק עכשיו אם אמר כל הברכות חזקה שמתוך הרגל אמר כולן, ונקט שומע תפילה מפני שהיא אחרונה שבאמצעיות, וכן אם מצא עצמו באחד משאר הברכות חזקה שאמר כהלכה עד ברכה זו: אם יודע הוא. אם בטוח הוא שאם יחזור יכוין: אנא מן יומי לא כוונית. לא עלה בידי לכוין אלא חד זמן טרחתי לכוין ומצאתי עצמי מהרהר: מאן עליל קומי מלכא קדמי. מי נכנס אצל המלך ראשון: ארקבסה. שר: אנא מנית. באמצע התפילה אפרוחיא שהיו מנתרין שם: דימוסיא. שורות אבנים שבבנין: אנא מחזק טיבו וכו'. אני מחזיק טיבותא לראשי שמשאני מגיע למודים הוא כורע מאיליו וכל אלו האמוראים באו לומר שאין לו לחזור ולהתפלל: מתני' האומנין. שעסוקין במלאכתן בראש האילן או בראש הנדבך והגיע זמן ק"ש קורין לשם מיד: נדבך. בנין של אבנים:

תורה אור השלם

א) יְיָ לַמַּבּוּל יָשָׁב וַיֵּשֶׁב יְיָ מֶלֶךְ לְעוֹלָם: (תהלים כט י)

ב) זֹבֵחַ תּוֹדָה יְכַבְּדָנְנִי וְשָׂם דֶּרֶךְ אַרְאֶנּוּ בִּישׁוּעַת אֱלֹהִים: (תהלים נ כג)

ג) יְיָ עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן יְיָ יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בַשָּׁלוֹם: (תהלים כט יא)

מהר"א פולדא

כנגד ה' למבול ישב. שהיא אזכרה ממש עשרה, וכרכת המינים לאמר זמן ביבנה ניתקנה: בילה את הפורענות. מכלה את הפורענות: עבודה להודייה. סמך עבודה להודייה על שם הפסוק זובח תודה ואמר כך תודה: שכל הברכות חותמיהן שלום. שנאמר (במדבר ו כו) ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום. ספרי (שם פיסקא מג): ה' עוז לעמו. מלבא הזכיר המועלת בגמרא המורה אלא הסלוס ש"מ שזה העיקר בכל הברכות: בין כתיבות. בין וכתבתם שבפרשה ראשונה לוכתבתם שבפרשה שנייה: בבתחילה למקום הברור לו. כלומר שברור לו שעד כאן קרא ומכאן ואילך נסתפק, חוזר לאותו פסוק ולא לראש הפרשה, וכן הוא בתוספתא דמגילה (פ"ג ה"ד) ודמכילתין (פ"ג ה"ד): גינוני. מופס: שמעון קליה דר' יוחנן מהדין מילה. שמעו שר"ש לריש בנית המדרש שעברו שם מדברים אלו. ויש ספרים גורסים לי מהדית מילה אשר מהדש אחר דברים, לי לשון אשר כמו כי שהוא ג"כ אשר: מן נחית. מאן ירד ושמע: בלמען. היינו למען ירבו וגו': חזקה כיוון. ולא צריך להתחיל מוכתבתם ראשונה, דסיכרא דקרא ואחי וחזקה בוכתבתם שנייה הוה קאי: רבא. אדם גדול: חזקה כיון. בתמצעות ול"ל להתחיל לראש מפני ספיקו: ארקבסה ממונה על ריש גלותא: מנית דמוסייא. מספר שורות הבנין כמה הן: אנא מחזיק. אני מחזיק טיבותא לראשי, דכי הוא מגיע למודים הראש כורע מעצמו אפילו בלא כוונתי: מתני' האומנין. שהיו מלאכה בראש האילן או בראש הנדבך והוא קיר של אבנים כמו (עזרא ו ד) נדבכין די אבן גלל, וסם עסוקים שם במלאכתם והגיע זמן ק"ש, קורין שם לפי שאינה צריכה כוונה אלא פסוק ראשון יכולין לכוין בזמן קצר הוא:

ר"ש סיריליאו

כנגד יצא מוהר: ה' למבול ישב. שם [ה]ממשה עשר במזמור הזה [ו]הנו לה' בני אלים], ובכה [ה]ממשה עשר הימ, דברכת המינין ביבנה תקנוה: למבול ישב. לשון עבבה, כמו תשב בדמי טהרה (ויקרא יב ד). ועבב בעצמו מלעשות הפורענות, כדכתיב (בראשית ח ה) ויעבר אלהים רוח על הארץ וישוכו המים, שנחו מרתיחתן. ועוד שהיו מתגברין מאד ממחת פחיתת המעיינות וסכרן, כדכתיב (שם ח ב) ויסכרו מעיינות תהום: בולה את הפורענות. מונע, לשון לא יכלה ממך (שם כג ו): זובח תודה. זובח היינו עבודה, ותודה רמז לחודייה: חותמיהן שלום. יבנכך יאר יש"ש מוחמין בשלום: בין כתיבה ראשונה לשנייה. בין וכתבתם לראשון לוכתבתם שני. ואית דגרסי בין נחיה ראשונה לשנייה, והוא [ז]שאינו יודע אם קורא] ונתתי לראשון ונתתי מטר, [ח]לו] ונתתי שני ונתתי עשב בשדך: גנוניה. עושין לו חופת מתנים מהלם: בלמען ירבו חזקה כיון. ודאי כיון, כיון שלשונו נכנסה לשם [ודאי] כסדר אמר: אלקבטא. ממונה ושר: דימוסיא. שורות הנדבכין של הכותל: מתני' האומנין קורין בראש האילן. בגמרא מפרש דהכי קאמר, הפועלים שעסוקים במלאכתן, [ט]לבור בגפנים לנמוק בזיתים [ו]לגדור בתמרים], קורין בראש האילן. דאומנין שיך בתכמים בחומנתן, כגון חרשי עצים ובנאין, אבל קוצרין ולוקטי פירות שיך שמא דפועלין, [ז]הם שכירי יום]. [וקאמר דאם היו עסוקים במלאכתם] והגיע זמן ק"ש קורין לשם. ואוקימנא בגמרא דילן (נח.) דבפרק ראשון בטלין ממלאכתן וקורין: נדבך. שורת בנין המחוה שעושין מתבנים בסדר קרוי נדבך, תרגום וטור סביב (להם) [בהם] (יחזקאל מו כג) ונדבכין עבידין להן. ובלשון תלמוד שמו דימוס לעיל (סוף ה"ד):

ביאור הגרח"ק

ה' למבול ישב. שבהבו לה' בני אלים איכא י"ח אזכרות, וכנגדן תקנו י"ח ברכות שבתפילה, וזה חמש עשרה שבהן: שהוא כולה את הפורענות. שלא יבא עוד מבול: בולה. מונע: זובח תודה יכבדנני. אחר שזובח תודה: ה' יברך את עמו בשלום. שזו היא ברכה יותר מכולן: בין כתיבת הראשונה לשניה. שהוא עומד בוכתבתם ואינו יודע אם שבפרק ראשון או שבשני: ואינו יודע היכן טעה. שאינו יודע היכן הוא עומד יחזור למקום שברור לו שאמרו ומשם ואילך קורא: דלמא. שהיה ר"א נושא אשה וירדו לעשות לו חופה ושמעו קולו של ר' יוחנן שיושב ודורש אמרו מי ירד לשמוע אי מחדש לן מילתא אמרו ירד ר"א בעצמו שהוא זריז ויהא סיפק בידו לירד לשמוע ולחזור: קרא ומצא עצמו בלמען. אע"ג דאמרינן חוזר לכתיבה הראשונה אם נסתפק לאחר שכבר פתח למען ירבו לא יחזור, דחזקה שמתוך הרגל אמר כהלכה: ומצא עצמו בשומע תפילה חזקה כיון. אם נסתפק עכשיו אם אמר כל הברכות חזקה שמתוך הרגל אמר כולן, ונקט שומע תפילה מפני שהיא אחרונה שבאמצעיות, וכן אם מצא עצמו באחד משאר הברכות חזקה שאמר כהלכה עד ברכה זו: אם יודע הוא. אם בטוח הוא שאם יחזור יכוין: אנא מן יומי לא כוונית. לא עלה בידי לכוין אלא חד זמן טרחתי לכוין ומצאתי עצמי מהרהר: מאן עליל קומי מלכא קדמי. מי נכנס אצל המלך ראשון: ארקבסה. שר: אנא מנית. באמצע התפילה אפרוחיא שהיו מנתרין שם: דימוסיא. שורות אבנים שבבנין: אנא מחזק טיבו וכו'. אני מחזיק טיבותא לראשי שמשאני מגיע למודים הוא כורע מאיליו וכל אלו האמוראים באו לומר שאין לו לחזור ולהתפלל: מתני' האומנין. שעסוקין במלאכתן בראש האילן או בראש הנדבך והגיע זמן ק"ש קורין לשם מיד: נדבך. בנין של אבנים:

מה שאין רשאין לעשות כן בתפילה. דלגותא רחמי היא ונעי כונה והלכך יורדין למטה ומתפללין: **גמ'** כיני מתניתה הפועלים קורין בראש האילן והאומנין בראש הנדבך. ליטנא כפילא דמתניתין הוא דמפרש, דלמה ליה למינקט תרוייהו בראש האילן ובראש הנדבך, הא לא נעבי לאשמעינן אלא שאין צריכין לירד למטה ובחדא מינייהו סגי, הלכך קאמר כן צריך לפרש המתניתין, דלורמא דמילתא הוא דנקט התנא בראש האילן קאי על הפועלין המושכרין לבעל הבית שכן דרכן לנקט הפירות ולתקן האילן, ודרך האומנין והן בוני בתי האבנים לעמוד בראש הנדבך, ולפיכך נקט תרוייהו: **ותני כן.** בתוספתא פ"ג (ה"מ). ומסר כאן בהעתקה והכי תניא התם פועלין קורין בראש האילן ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה ובשאר כל האילנות יורדין וכו'*: **ובעל הבית.** שאינו משועבד למלאכה הוא לעולם יורד ומתפלל ואפי' מראש הזית והתאנה: ולמה. תירוצו בראש הזית והתאנה יותר משאר אילנות: **מפני שטרחותן מרובה.** שיש להם ענפים הרבה ויש טורח גדול בעלייתם ובירידתם וכן כך יתבטלו ממלאכתן ולפיכך הקילו בהן: **תני.** בתוספתא שם הכתוב שנשא המשאוי: **מפני שאין לבו מיושב.** בשעת פריקה וטעינה ולא יכול לכוין אפי' בפסוק ראשון: **משאוי של ארבעת קבין.** לא טריד כולי האי מותר: **והוא ששיקל.** כדמפרש ואזיל שעשה המשקל כדרך הנושאין משאוי לחלקו, וכ' חלקי המשאוי מלאחריו על כתיפו וחלק אחד בולט מלפניו: **תני.** שם בפ"ה (הכ"ה) הפועלין שהיו עושין מלאכה וכו' מפני שהן צריכין למהר למלאכתן לפיכך אינם צריכין לברך כל ברכת המזון אלא ברכה ראשונה ברכת הזן וכולל"ן וכו' בברכה שניה וחותמין בשל ארץ: **בסעודן.** ואין לוקחין ממנו שכר כי אם בעד סעודתן הן עושין והם אינם ממהרין כל כך, או שהיה בעל הבית מיסב ואוכל עמהן, וכל זמן שהוא אוכל אינם צריכין למהר ואפי' עושין בשכרן מברכין כל ד' ברכות כתיקונה: **דל"כן.** דאם לא כן אלא שמותר לעסוק במלאכה בשעת ברכה, א"כ מה אנן אמרין לחלק בין עושין בסעודתן או אם עושין בשכרן, הא יכולין לעשות מלאכה ולברך כל הברכות: **ומין מטבע בידו.** לפי שהוא טורח על המטבע אלא תפול מידו ואינו יכול לכוין:

ר"ש סיריליאו

מה שאין רשאין לעשות כן בתפלה. דלגותא רחמי היא, ואין יכולין לעמוד אם אלא ע"י הדחק, ואיכא ביעתותא ולא מצו מכווני, [*ויורדין למטה ומתפללין]. ומפרש בגמרא, דבשאר כל אילנות חוץ מזית ותאנה קאמר: **גמ'** ותני כן. דדוקא הפועלים שלוקטין הפירות ולרכן בכך קורין שם, מה שאין כן באומנין דאין לרכן לעמוד בגופות האילן, אע"פ שדרכן לבנות במקום גבוה: **ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה.** ומפרש לקמן בגמרא **מפני שטרחתן מרובה.** והיינו מפני שיש להן פירות הרבה בענפים הרבה יותר משאר אילנות, ומתבטלין פירותיו מן הענף, ויש טורח הרבה בלקיטת פירותיהן, לא הטריחו אותן תכמים לירד, דדילמא אם ירד ישכח אותו מקום ואיכא פסידא דבעל הבית. ודוקא בפועלין שעוסקין במלאכת בעל הבית, אבל בעל הבית גופיה לא, מאי טעמא, דטבעיות עינא אית ליה בגויה והוא מכירו, ולא התירו לו תכמים. ומנא לן דטעמא דהני מפני שפירותיהן מרובין וכדפרישנא, דגרסינן בפ"ק דשביעית (ה"ג - ד:) ולמה אמרו תאנים, ע"י שפירותיו גסין. והרי אתרוג שפירותיו גסין, אינו עושה הרבה. והרי זית עושה הרבה, אין פירותיו גסין, אלו עושות הרבה ופירותיו גסין ע"כ. אלמא דזית ותאנה עושין הרבה: **והוא ששיקל.** כלומר שיעשה האדרעה קבין שיהו במשקל שני חלקים מאחריו ושלש מלפניו, כדי שלא יפלו ויהא לבו טורוד: **וכולל"ן של ירושלים בשל ארץ.** שתי ברכות לאחת, שברכת האדרן ובונה ירושלם דומות: **וחותמין בברכת הארץ.** ופע"ג דמלאוריתא הן (בבלי מח:), היינו שנוהגו שנתן לנו ירושלם כדלדרשין (שם) הטובה זו בונה ירושלם, אבל דוד תקנה ברכה לעצמה, וכיון דטרודין במלאכת בעל הבית אוקמוה כדמעיקרא מקמי דאתי דוד: **זאת אומרת.** מדקאמר בונה ירושלם וכללוה בברכת הארץ, שמעינן דאסור לאדם לברך ברכת המזון ולעשות מלאכה, דאי לא כן אמאי קבדי רבנן, יעשה מלאכה ויברך ברכות:

מה שאינן רשאין לעשות כן בתפילה. דתפילה רחמי היא ונעשית כווה, הלכך אין מתפללין בראש האילן או בראש הנדבך, דמסתפו דלמא נפלי, דאין יכולין לעמוד שם אלא על ידי הדחק, ומחמת ביעותותא לא מצי מכווני. עכ"ל רש"י: **גמ'** כיני מתניתין וכו'. כן גירסת משנתינו הפועלים קורין בראש האילן והאומנין בראש הנדבך, דלא שייך אומנין בתילה דמה אומנות יש בלקיטת פירות, אלא אבנין קאי אומנין: הכי גרסינן **ותני כן הפועלים מתפללים וכו'.** וכן הוא בתוספתא, כלומר וכן בברייתא אשכחן דתנא פועלים גבי אילן: **ובעל הבית וכו'.** פי' ה"ר יונה (ע. מדה"ר) אבל קיים שמע גם בעל הבית קורא בראש האילן: יורד ומתפלל למטה. מסיים הבבלי (טז.) לפי שאין דעתו מיושבת עליו. וכתב הרא"ש (סי' יג) הא לאו הכי, משום לא יעמוד במקום גבוה ויתפלל דאסר לעיל ליכא, דכיון דעולה באילן לעשות מלאכתו הוי כאדם שעולה לעליה: שטרחותם מרובה. פירש ה"ר יונה (שם) שיש להם ענפים רבים יותר משאר אילנות, ויש טורח גדול בעליתם וירידתם, ויתבטלו ממלאכת בעל הבית: הכי גרסינן **ואם היה עליו משוי של ארבעה קבין אם לפניו אסור לאחריו מותר.** ובמסכת [בבא] מציעא פרק תשיעי איתא בבבלי (קה:) המושא משאוי על כתיפו והגיע זמן תפילה וכו' מפשילו לאחוריו, וכדמפרש ואזיל, אבל [לגירסת הספרים] על כתפו כלאחריו דמי, דאמר בריש על כתיפו, ועלה קאמר ואם היה עליו משאוי של ארבעה קבין מותר. והבבלי פליג עליה בתרתי, חדא דפחות מארבעה קבין הוא דשרי וארבעה אסור, ועוד דאפילו על כתיפו לא שרי אי לא מפשילו לאחוריו, ופירש רש"י שאין כובדו מוגע מלהתכוין לבו: **והוא ששיקל.** כלומר לאו דוקא כל המשא לאחריו, אלא אפילו שני חלקים לבד לאחוריו שרי: **ומין מטבע בידו.** אפילו פרוטות. ופי' רש"י בבבלי (פג:) כאן דאמר לא יאמר מעות בידו ויתפלל שאין לבו מיושב בתפילה שדואג שמא יפלו מידו ויאבדו:

מה שאינן רשאין לעשות כן בתפילה. דלגותא רחמי היא, ואיכא ביעותותא ולא מצו מכווני, ע"י שפירותיו גסין. והרי אתרוג שפירותיו גסין, אינו עושה הרבה. והרי זית עושה הרבה, אין פירותיו גסין, אלו עושות הרבה ופירותיו גסין ע"כ. אלמא דזית ותאנה עושין הרבה: **והוא ששיקל.** כלומר שיעשה האדרעה קבין שיהו במשקל שני חלקים מאחריו ושלש מלפניו, כדי שלא יפלו ויהא לבו טורוד: **וכולל"ן של ירושלים בשל ארץ.** שתי ברכות לאחת, שברכת האדרן ובונה ירושלם דומות: **וחותמין בברכת הארץ.** ופע"ג דמלאוריתא הן (בבלי מח:), היינו שנוהגו שנתן לנו ירושלם כדלדרשין (שם) הטובה זו בונה ירושלם, אבל דוד תקנה ברכה לעצמה, וכיון דטרודין במלאכת בעל הבית אוקמוה כדמעיקרא מקמי דאתי דוד: **זאת אומרת.** מדקאמר בונה ירושלם וכללוה בברכת הארץ, שמעינן דאסור לאדם לברך ברכת המזון ולעשות מלאכה, דאי לא כן אמאי קבדי רבנן, יעשה מלאכה ויברך אדרעא ברכות:

שינויי נוסחאות

א) **כיני.** כ"ה בכי"ר וברש"ס ובד"א ודפ"ו. בכי"ל וד"ו **מני:**

ב) **מתפללין.** בתוספתא (פ"ב ה"ח) וברש"ס **הפועלין קורין בראש האילן** ומתפללין:

ג) **הא בשאר.** בתוספתא (שם) וברש"ס **ובשאר:**

ד) **יורד ומתפלל.** ברש"ס **יורדין ומתפללין:**

ה) **יתחיל.** בתוספתא (שם) **יקרא:**

ו) **תני.** במלחמת ה' (ט. מדה"ר) **ותני כן:**

ז) **מברכין ברכה ראשונה.** בתוספתא (פ"ה הכ"ה) **מברכין לאחריה שתים כיצד מברך ברכה ראשונה כתקנה:**

ח) **וכולל"ן.** בבבלי (טז.) **שניה פותח בברכת הארץ** וכולל"ן.

ט) **בשל.** כ"ה בתוספתא (שם) וברש"ס ולקמן (פ"ו ה"א - סג:), וכעי"ז בכי"ר ובבבלי (שם). בכי"ל ובדפוסים **ושל:**

י) **אבל.** ברש"ס **בד"א בזמן שהיו עושין בשכרן ולא היה בעה"ב אוכל עמהן** אבל. וכעי"ז בתוספתא (שם):

כ) **ארבע.** ברש"ס ובד"א ודפ"ו **ארבע ברכות:**

ל) **בשעה.** בכי"ר ובמלחמת ה' (שם) ובראבי"ה (סי' נה) **עד שעה:**

הגהות הגר"א

(א) **כן.** נמחק [רד"ל]:

(ב) **הא בשאר.** צ"ל **ובשאר** [רד"ל]:

(ג) **של ארבעת.** צ"ל **פחות מארבעת.** (כ"ה בש"ס דידן בפרק המקבל (ב"מ קה:)) [רד"ל]:

ביאור הגרח"ק

מה שאינן רשאין לעשות כן בתפלה. דצלותא רחמי נינהו ובעי כוונה הלכך אין מתפללין בראש האילן ובראש הנדבך, דמסתפי דלמא נפלו דאין יכולין לעמוד שם אלא ע"י הדחק, ומחמת בעותותא לא מצי מכווני, אבל ק"ש א"צ כונה אלא בפסוק ראשון ומתוך שהוא מעט יכול לכוין אפי' בראש האילן: **גמ'** **הפועלים קורין בראש האילן והאומנין בראש הנדבך.** שהעוסקין במלאכת בנין נקראים אומנים אבל העוסקין אצל האילן לבצור הפירות פועלים מקרי, הלכך במתני' צריך לגרוס הפועלים וכו': **ותני כן.** והכי תני בברייתא כלומר אצל אילן פועלים ואצל נדבך אומנין: **ובע"ה לעולם יורד ומתפלל למטן.** אפי' בראש הזית מפני שאינו משועבד למלאכה שהוא ברשות עצמו, ואם הקילו אצל פועלים מפני בטול מלאכה לא הקלו אצל בע"ה: **מתפללין בראש הזית.** ולהלן קאמר טעמא: **ולמה בראש הזית ובראש התאנה.** מאי שנא בראש הזית דשרי להתפלל: **מפני שטרחותן מרובה.** לירד מן האילן הלכך הקלו בו מפני בטול מלאכה: **הר"ז קורא את שמע.** מפני שא"צ כוונה: **מפני שאין לבו מיושב.** ואינו יכול לכוין אפי' פסוק ראשון: **לא יתפלל עד שעה שיפרוק.** כיון דתפילה כולה בעי כוונה ומתוך כובד המשא אינו יכול לכוין: **של ארבעת קבין.** ששעור משאוי מארבעת קבין ולמעלה: **והוא ששיקל.** ארבעת קבין נמי דמותר והוא ששיקל שכיון את המשקל וכדאזיל ומפרש לה: **תרין חלקין לאחורי וחד לקומוי.** שיפשיל לאחוריו ב' חלקים וחלק א' לפניו דבכה"ג אין כובדן מונע מלהתכוין לבו: **הרי אלו מברכין.** אחר הסעודה: **ברכה ראשונה.** כתקונה: **וכולל"ן של ירושלים ושל ארץ.** בברכה אחת ונמצא מברך ב' ברכות והטוב והמטיב שהיא מדרבנן אינן מברכין כלל ומפני בטול מלאכה: **אבל אם היו עושין עמו בסעודן.** אם היו עושין בשביל האכילה לבדה שאין נוטלין שכר מלבד הסעודה מותר להם לשהות בסעודתן, הלכך מברכין ד' ברכות וכן אם היה בעה"ב מיסב עמהן דכל כמה שהוא מיסב ומברך מברכין עמו: **דל"כן מה נן אמרין.** שלא יברך אלא ב' ברכות ויברך ד' תוך כדי מלאכתו אלא ש"מ שאסור לעשות מלאכה בשעה שיברך: **ומין מטבע בידו לפניו אסור.** לפי שהוא טורוד על המטבע שמא תפול מידו אבל אם הפשילו לאחריו ואינו דואג עליו מותר:

מהר"א פולדא

מה שאין רשאים לעשות כן בתפילה. כיון דצבי כוונה כמעלה, ואיידי דמסתפי שמא יפלו מתמת ביעותותא אינן יכולין לכוין: **גמ'** כיני. לשון כן הוא: **הפועלין קורין בראש האילן.** שאין שם אומן נופל על מלאכת האילן ללקט פירותיו, אלא על בניין של הנדבך: **ותני כן.** וכן תנינן בהדיא בתוספתא (פ"ג ה"מ) פועלין וכו', ולא האומנין שטרחתן מרובה שיש להם ענפים הרבה וטורח גדול הוא לירד ולעלות ויתבטלו ממלאכת בעל הבית, מה שאין כן בשאר אילנות שאין טורח כל כך בעליתן וביריתן יורדין למטה להתפלל דמרחת הוא. אבל ק"ש שאין צריך כוונה אלא בפסוק ראשון אף הפועלים קורין בראש האילן, ומתני' בשאר אילנות מייני כמו שמפורש בפיפא דברייתא: **הכתף.** נוטל כתף: **אע"פ שמשאו על כתיפו הרי זה קורא שמע.** לדפסוק ראשון שהוא מתוייב לכוין מלי לכוונו: **אבל לא יתחיל וכו'.** כיון שבשעת פריקה וטעינה לא מצי מכוין לכוון שאין לבו מיושב עליו, ועיקר כוונה בהתחלה היא לפיכך לא יתחיל אז: בין כך כו'. כלומר אבל לתפילה שצריכה כוונה כוונה, לא יתפלל עד שיפרוק כן הוא בתוספתא (שם ה"ז): מותר. להתפלל ומשאו על כתיפו דעד אדרעה קבין לאו משא גדולה היא ואין כאן טרדא, וכדמסיק שאילו המשא שני חלקים לאחוריו ואחד לפניו בשאם לא יהא המשא פחות מד' קבין, משפיל כל המשא לאחוריו ומתפלל, ואם נוטל משא שתי תחיכות כל אחד ג' קבין שלי אפשר לו לחלק כלאמרן, מניח המשא כולה על גבי קרקע ומתפלל: **ברכה ראשונה.** ברכת הזן וכולל בה מבניין ירושלים: **ושל ארץ.** נוהה לך ה' אלהינו על שהאחלת וכו', ותומיס על המכון: **בסעודה.** לאוחרא ולא נוטלין שכר: **זאת אומרת דאסור כו'.** דאם לא כן למה יכולו, מאחר שלא יבטל ממלאכתו, יעשה מלאכתו עם הברכות אלא ש"מ שאסור לעשות כן: **דל"כן.** קושיא היא פשיטא, דאם לא כן מה אנן אומרים בכל הני דלעיל מאחר ביטול מלאכה, יעשה מלאכתו ויפפלל ויברך ברכת המזון, אלא ולאי שאסור לעשות כן ומאי קמ"ל ר' מנא: **מין מטבע.** מעות שדעתו עליו ולא מני מכוון:

א) [מני' פ"ה מהלכות תפילה הלכה ח טוש"ע או"ח סימן ל סעיף ב]:

ב) [מני' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה ד טוש"ע או"ח סימן סג סעיף ח]:

ג ד ה ו) מיי' פ"ה מהל' תפילה הלכה ח טוש"ע או"ח סימן ל סעיף ג:

ז) טוש"ע או"ח סימן סג סעיף יט:

ח ט) [מיי' שם הלכה ה סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן לז סעיף ה]:

י) מיי' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה ח טוש"ע או"ח סימן סג סעיף ו:

כ) מיי' פ"ג מהלכות ברכות הלכה ב סמג עשין מז טוש"ע או"ח סימן קצא סעיף א:

ל) טוש"ע או"ח סימן קפג סעיף יב וסימן קצא סעיף ג:

מ) מיי' פ"ה מהלכות תפילה הלכה ה סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן לו סעיף א:

נ) תוספתא פ"ג ה"מ

ס) [ברכות טז.] תוספתא שם

ע) תוספתא שם ה"ז **ד)** פ"מ קה: [בשיטה **ה)** יומא יט: **ו)** [לקמן ע"ו ה"מ - סג:] ברכות טז. [מו. בשיטה] תוספתא פ"ה הכ"ה [ועיי"ש] פ"ג [ה"מ] **ז)** [ברכות כג: וסוכה מא: בשיטה]

א״מה שאין רשאין לעשות כן בתפילה: **גמ׳** (מני) [א][כיני] מתניתה [ב]הפועלין [ג]קורין בראש האילן והאומנין בראש הנדבך. ותני [א][ג][ד] כן [ג][ב] מתפללין בראש הזית ובראש התאנה [ב][ג] הא [ד]בשאר כל האילנות [ה]יורד ומתפלל למטן. ובעל הבית [ה]לעולם יורד ומתפלל למטן. ולמה בראש הזית ובראש התאנה. ר׳ אבא ור׳ סימון תרויהון אמרין [ו]מפני שטרחותן מרובה. תני [ז][ח]הכתף אף על פי שמשאו על כתיפו הרי זה קורא את שמע אבל לא [ח]יתחיל לא בשעה שהוא פורק ולא בשעה שהוא טוען מפני שאין לבו מיושב. בין כך ובין כך [ח][ט]אל יתפלל עד שעה שיפרוק. [ט]ואם היה עליו משאוי [ו]של ארבעת קבין מותר. אמר ר׳ יונתן והוא ששיקל. מהו ששיקל. תרין חלקין לחורויי וחד לקומויי: תני [י][כ]לא יהא מרמז בעיניו וקורא. [כ]תני [ל][מ]הפועלין שהיו עושין מלאכה אצל בעל הבית הרי אילו [מ]מברכין ברכה ראשונה [מ]וכוללין של ירושלים בשל ארץ וחותמין [נ][ס]בשל ארץ [ע]אבל אם היו עושין עמו בסעודן או שהיה בעל הבית אוכל עמהן הרי אילו מברכין [כ]ארבע. אמר ר׳ מנא זאת אומרת [ל]שאסור לעשות מלאכה [ל]בשעה שיברך. דלכן מה אנן אמרין יעשה מלאכה ויברך. ר׳ שמואל בר רב יצחק בשם רב חונה [מ][פ]לא יעמוד אדם ויתפלל ומין מטבע בידו מה שאינן רשאין לעשות כן בתפילה. דתפילה רחמי היא ונעשית כווה, הלכך אין מתפללין בראש האילן או בראש הנדבך, דמסתפו דלמא נפלי, דאין יכולין לעמוד שם אלא על ידי הדחק, ומחמת ביעותותא לא מצי מכווני. עכ"ל רש"י: **גמ׳** כיני מתניתין וכו׳. כן גירסת משנתינו הפועלים קורין בראש האילן והאומנין בראש הנדבך, דלא שייך אומנין בתילה דמה אומנות יש בלקיטת פירות, אלא אבנין קאי אומנין: הכי גרסינן **ותני כן הפועלים מתפללים וכו׳.** וכן הוא בתוספתא, כלומר וכן בברייתא אשכחן דתנא פועלים גבי אילן: **ובעל הבית וכו׳.** פי׳ ה"ר יונה (ע. מדה"ר) אבל קיים שמע גם בעל הבית קורא בראש האילן: יורד ומתפלל למטה. מסיים הבבלי (טז.) לפי שאין דעתו מיושבת עליו. וכתב הרא"ש (סי׳ יג) הא לאו הכי, משום לא יעמוד במקום גבוה ויתפלל דאסר לעיל ליכא, דכיון דעולה באילן לעשות מלאכתו הוי כאדם שעולה לעליה: **שטרחותם מרובה.** פירש ה"ר יונה (שם) שיש להם ענפים רבים יותר משאר אילנות, ויש טורח גדול בעליתן וירידתן, ויתבטלו ממלאכת בעל הבית: הכי גרסינן **ואם היה עליו משוי של ארבעה קבין אם לפניו אסור לאחריו מותר.** ובמסכת [בבא] מציעא פרק תשיעי איתא בבבלי (קה:) המושא משאוי על כתיפו והגיע זמן תפילה וכו׳ מפשילו לאחוריו, וכדמפרש ואזיל, אבל [לגירסת הספרים] על כתפו כלאחריו דמי, דאמר בריש על כתיפו, ועלה קאמר ואם היה עליו משאוי של ארבעה קבין מותר. והבבלי פליג עליה בתרתי, חדא דפחות מארבעה קבין הוא דשרי וארבעה אסור, ועוד דאפילו על כתיפו לא שרי אי לא מפשילו לאחוריו, ופירש רש"י שאין כובדו מוגע מלהתכוין לבו: **והוא ששיקל.** כלומר לאו דוקא כל המשא לאחריו, אלא אפילו שני חלקים לבד לאחוריו שרי: **ומין מטבע בידו.** אפילו פרוטות. ופי׳ רש"י בבבלי (פג:) כאן דאמר לא יאמר מעות בידו ויתפלל שאין לבו מיושב בתפילה שדואג שמא יפלו מידו ויאבדו:

מה שאינן רשאין לעשות כן בתפילה. דלגותא רחמי היא ונעי כונה והלכך יורדין למטה ומתפללין: **גמ׳** כיני מתניתה הפועלים קורין בראש האילן והאומנין בראש הנדבך. ליטנא כפילא דמתניתין הוא דמפרש, דלמה ליה למינקט תרוייהו בראש האילן ובראש הנדבך, הא לא נעבי לאשמעינן אלא שאין צריכין לירד למטה ובחדא מינייהו סגי, הלכך קאמר כן צריך לפרש המתניתין, דלורמא דמילתא הוא דנקט התנא בראש האילן קאי על הפועלין המושכרין לבעל הבית שכן דרכן לנקט הפירות ולתקן האילן, ודרך האומנין והן בוני בתי האבנים לעמוד בראש הנדבך, ולפיכך נקט תרוייהו: **ותני כן.** בתוספתא פ"ג (ה"מ). ומסר כאן בהעתקה והכי תניא התם פועלין קורין בראש האילן ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה ובשאר כל האילנות יורדין וכו׳*: **ובעל הבית.** שאינו משועבד למלאכה הוא לעולם יורד ומתפלל ואפי׳ מראש הזית והתאנה: **ולמה.** תירוצו בראש הזית והתאנה יותר משאר אילנות: **מפני שטרחותן מרובה.** שיש להם ענפים הרבה ויש טורח גדול בעלייתם וירידתם וכן כך יתבטלו ממלאכתן ולפיכך הקילו בהן: **תני.** בתוספתא שם הכתוב שנשא המשאוי: **מפני שאין לבו מיושב.** בשעת פריקה וטעינה ולא יכול לכוין אפי׳ בפסוק ראשון: **משאוי של ארבעת קבין.** לא טריד כולי האי מותר: **והוא ששיקל.** כדמפרש ואזיל שעשה המשקל כדרך הנושאין משאוי לחלקו, וכ׳ חלקי המשאוי מלאחריו על כתיפו וחלק אחד בולט מלפניו: **תני.** שם בפ"ה (הכ"ה) הפועלין שהיו עושין מלאכה וכו׳ מפני שהן צריכין למהר למלאכתן לפיכך אינם צריכין לברך כל ברכת המזון אלא ברכה ראשונה ברכת הזן וכולל"ן וכו׳ בברכה שניה וחותמין בשל ארץ: **בסעודן.** ואין לוקחין ממנו שכר כי אם בעד סעודתן הן עושין והם אינם ממהרין כל כך, או שהיה בעל הבית מיסב ואוכל עמהן, וכל זמן שהוא אוכל אינם צריכין למהר ואפי׳ עושין בשכרן מברכין כל ד׳ ברכות כתיקונה: **דל"כן.** דאם לא כן אלא שמותר לעסוק במלאכה בשעת ברכה, א"כ מה אנן אמרין לחלק בין עושין בסעודתן או אם עושין בשכרן, הא יכולין לעשות מלאכה ולברך כל הברכות: **ומין מטבע בידו.** לפי שהוא טורוד על המטבע אלא תפול מידו ואינו יכול לכוין:

ר"ש סיריליאו

מה שאין רשאין לעשות כן בתפלה. דלגותא רחמי היא, ואין יכולין לעמוד אם אלא ע"י הדחק, ואיכא ביעתותא ולא מצו מכווני, [*ויורדין למטה ומתפללין]. ומפרש בגמרא, דבשאר כל אילנות חוץ מזית ותאנה קאמר: **גמ'** ותני כן. דדוקא הפועלים שלוקטין הפירות ולרכן בכך קורין שם, מה שאין כן באומנין דאין לרכן לעמוד בגופות האילן, אע"פ שדרכן לבנות במקום גבוה: **ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה.** ומפרש לקמן בגמרא **מפני שטרחתן מרובה.** והיינו מפני שיש להן פירות הרבה בענפים הרבה יותר משאר אילנות, ומתבטלין פירותיו מן הענף, ויש טורח הרבה בלקיטת פירותיהן, לא הטריחו אותן תכמים לירד, דדילמא אם ירד ישכח אותו מקום ואיכא פסידא דבעל הבית. ודוקא בפועלין שעוסקין במלאכת בעל הבית, אבל בעל הבית גופיה לא, מאי טעמא, דטבעיות עינא אית ליה בגויה והוא מכירו, ולא התירו לו תכמים. ומנא לן דטעמא דהני מפני שפירותיהן מרובין וכדפרישנא, דגרסינן בפ"ק דשביעית (ה"ג - ד:) ולמה אמרו תאנים, ע"י שפירותיו גסין. והרי אתרוג שפירותיו גסין, אינו עושה הרבה. והרי זית עושה הרבה, אין פירותיו גסין, אלו עושות הרבה ופירותיו גסין ע"כ. אלמא דזית ותאנה עושין הרבה: **והוא ששיקל.** כלומר שיעשה האדרעה קבין שיהו במשקל שני חלקים מאחריו ושלש מלפניו, כדי שלא יפלו ויהא לבו טורוד: **וכולל"ן של ירושלים בשל ארץ.** שתי ברכות לאחת, שברכת האדרן ובונה ירושלם דומות: **וחותמין בברכת הארץ.** ופע"ג דמלאוריתא הן (בבלי מח:), היינו שנוהגו שנתן לנו ירושלם כדלדרשין (שם) הטובה זו בונה ירושלם, אבל דוד תקנה ברכה לעצמה, וכיון דטרודין במלאכת בעל הבית אוקמוה כדמעיקרא מקמי דאתי דוד: **זאת אומרת.** מדקאמר בונה ירושלם וכללוה בברכת הארץ, שמעינן דאסור לאדם לברך ברכת המזון ולעשות מלאכה, דאי לא כן אמאי קבדי רבנן, יעשה מלאכה ויברך אדרעא ברכות:

[יח. יח: - ה"ה]

לא גרסינן הכא לפניו אסור לאחריס מותר: רבי ייסא היה צוררן ותופשן בידו. ומתפלל, דלוקא בכפו ממש או אפי' בבגדו ובידו מותרין דומא שמא יאבדו, אבל לרוחין לא, דשמורין הס: ולמדת הדין אמר רבי יצחק וכו'. כלומר, והכי נמי לענין דין השומר המוליך פקדון מעות ממקום למקום, אם לא הולכן לרוחין בידו חייב. והכי נמי איתא בבבלי מסכת [בבא] מציעא פרק המפקיד (מב.) וליף לה מהאי קרא: וצרת. לרוחין: בחד אתר. בשלה: והוה גבי ר' יעקב בר אחא פריטין. ולא היה לו בגד לקושרן, ואין אים בבית שיוכל להניחן כהוית[ן]: הכי גרסינן **אתא ענתא דצלותא** ויהבון לרבי חזקיה. אולי אזור רבי חזקיה היה של בגד, והיה אפשר לקושרן בו: קטר פורתיה לפורתיה ושרתון וערק. כלומר דהיה רוחב האזור לר מאוד, והיה קושר מעט מעט שלא ישמטו ויפלו, ולא הועיל לו, דסוף הותרו כלומר הרוחב נשמטו הופַר מהקשר, וערק כלומר נשמטו ונפלו הפרוטות לאיבוד: א"ל ומה בידך. ראה ר' אחא לר' חזקיה מצטער על איבוד הפרוטות שמא חייב לפרען, אמר ליה אל תצטער דפטור אתה, דמה היה בידך לעשות, אנוס אתה: אמר רבי חנינא אף מי שהיו מימיו על כתפו. אבריתא דלעיל קאי, דקתני דבמשאוי ארבע קבין אכתיפו שרי להתפלל, אפילו היה המשאוי כד מים או שאר משקין אכתיפו שרי, דסתמא קתני משאוי וכל משאוי בכלל מדלה מפליג, ולא תימא כיון דדעתו עליהם שלא ישפכו אסור: רב הונא אמר ק"ש ותפלה וכו'. מתמה אהאי דיוקא דבריתא, דמשמע מינה אפי' משאוי מים שרי כדאמר ר' חנינא, וכי אין צריך כוונה לקרית שמע ולתפלה: ואפילו תימר קרית שמע אין צריך כונה וכו'. אפילו נקל בכוונת קרית שמע מדשרי בבריתא ליטא משאוי יתר על ארבעה קבין בקרית שמע ובמשנתיו האומנין קורין בראש האילן: תפלה אינה צריכה כוונה. בתמיה, הא תנן מה שאין רשאין לעשות כן בתפילה. ותירץ רבי יוסי דקיימה לברייתא בסוף מלאכת המים, כלומר בפועל שכבר הורגל ליטא מים בכתף ואין צריך ליתן לב כל כך. ומה שאמר הגיעוך וכו' הכי פירושו, אע"פ שאני מתרץ לך בסוף מלאכת [המים] ליטא מים והוא קורא ומתפלל, דוודאי כוונת הלב רעועה דמ"מ בזה. וזה היה ספק בין האמוראים אי ק"ש ותפלה דבר תורה הבריתא בסוף מלאכת המים, אעפ"כ דברי בריתא אלו דסוף כלומר שאין ק"ש ותפלה מחווירין ומצוררים מדין תורה אלא דסוף אסמכתא בעלמא הם. ויש לפרש האי שמעתא בענין אחר, דהא דאמר ר' חנינא אף מי שהיו מימיו על כתיפו והורה הורגל ואינו מוסב, אלא אמר דאפילו בהם אפר פרה, ומשנה זו כתבה רמב"ם ריש פ"א מהלכות פרה אדומה. והשתא קאמר רבי חנינא, דהא דתניא לעיל הכתף אע"פ שמשאו על כתפו הרי זה קורא קרית שמע ומתפלל וכו' ואם היה עליו משאוי של ארבע קבין מותר, קאמר השתא שהוא אלא בריתא אחרת שנשנית אחר זאת שאומרת לשון זה, אף מי שהיו מימיו על כתיפו הרי זה קורא קרית שמע ומתפלל, כלומר ולא נפסלו המים בכך, ובשיעור מים של ארבעה קבין מיירי, ועלה קאי אף. והקשו עליה שהרי על כרחך קרית שמע ותפילה צריכין כוונה, ולפחות תפילה מוכרח שיהיה בה כוונה, והרי ועל ידי הכוונה מסיח דעתו מן המים ונפסלו. ותירץ רבי יוסי כי הוא מיישב הבריתא בנה שאמר ר' יוחנן במקום אחר, דאין היסח הדעת פוסל המים אלא בתחילה, משעת שאינתן ומילוין והולכתן אל המקום אשר יש בו אפר פרה ויטול בהם האפר, אבל בסוף מלאכת המים כלומר אחר שהטיל בהן האפר, אם (מלאן) [נשאן] עוד על כתיפו והוליכן למקום אחר אין היסח הדעת פוסל בהן, מידוש זה השמיענו ר' יוחנן על קושיא אחרת, ואמר עלה הגיעוך, כלומר קושיא זו (הכריחו) [הכריחה] אותך לומר שאין היסח הדעת פוסל. בסוף מלאכת המים, שאין מחווירין דבר תורה, כלומר אין לנו ראיה מן התורה שאחר הטלת האפר (ש)יש צורך שיהיו המים 'מחווירין', [כלומר] נקיים ומלובנין מהיסח הדעת הפוסל ומשחיר המים קודם הטלת האפר. וזה הלשון משל הוא, ולא נודע לנו היכא איתמר הא דרבי יוחנן. ור' חנינא בא לתרץ וליישב הבריתא בהא דרבי יוחנן, דהכי קאמר, דאף מי שהיו מימיו על כתיפו בסוף מלאכת המים אחר שהטיל האפר בהם יכול לקרות קרית שמע ולהתפלל בכוונה כמלותן, ואינו חושש, שלא נפסלו המים בכך. וכן כתב הרמב"ם בפ"ז מהלכות פרה אדומה (ה"ח) לעולם המלאכה פוסלת במים עד שיטיל להם את האפר, הטיל את האפר ותקדשו ונעשה מי נדה אין המלאכה פוסלת בהן, אלא המולך המים המקודשין מערה אותן מכלי לכלי והוא עוסק במלאכה אחרת אין בכך כלום עכ"ל:

ר"ש סיריליאו

לפניו אסור. דלגו עליהן: צוררן ותופשן בידו. דאז לגו מיושב ולא יגנבוס, אבל אי מסלקן מידו מיטריד: ולמדת הדין. לענין שמירה כך הוא: [יוהבון לר' חזקיה. ור' חזקיה נתנם בטעפורתו, ואח"כ כשרצה להתפלל ר' חזקיה, התפלל בעודן עליו ולא נתנן לר' יעקב בר אחא, מה עשה ר' יעקב, מפני שלא למד [ר' חזקיה] ממנו שהיה לו ליתן לר' יעקב שכבר התפלל:] קטר פורתיה לפורתיה. כמו עפורתיה, קשר מעפורתו לטעפורתו (יהגלון) [יר' חזקיה]: מעפורת, מין סודר להסיר העפר מעל הבגד או השיער, כי לפניו אסור לאחריו מותר. [ב]ר' יסא היה צוררן ותופשן בידו. ולמדת הדין [ג]אמר ר' יצחק [א]וצרת הכסף בידך [ד]ובלבד בידך. ר' יוסי בר אבון הורי [ה]לר' הלל חתניה כן. ר' חזקיה ור' יעקב בר אחא הוו יתבין בחד אתר והוה גבי ר' יעקב בר אחא פריטין. אתת ענתא דצלותא [ו]ושרתון יח: ויהבון [ז]לר' חזקיה קטר פורתיה לפורתיה [ח]ושרתון וערק. אמר ליה ומה בידך. אמר ר' חנינא אף מי שהיו [ט]מימיו על כתיפו הרי זה קורא את שמע ומתפלל. [י]רב חונא אמר [כ]קרית שמע ותפילה אינן צריכות כוונה. אמר ר' מנא קשייתה קומי ר' פינחס ואפילו תימר קרית שמע [כא]אינה צריכה כוונה [כב]תפילה [כג]אינה צריכה כוונה. אמר [כד]ר' יוסי קיימתיה כיי דמר ר' יעקב בר אחא בשם ר' יוחנן הגיעוך סוף מלאכת [כה]המים לפניו. אם היה מתפלל ומטנע לפניו אסור מפני שמסתכל בו ואין לבו מיושב, ולאחריו מותר ולא משום שמא יהפוך פניו: היה צוררן ותופסן בידו. דכשהן צרורין נמישבה דעתו ואינו מושש שלא יפלו: ולמדת הדין. ולענין הדין אם אחד מפקיד מעות ביד חבירו היאך יתנהג: א"ר יצחק וצרת הכסף בידך. כתיב, שיהו צרורין דוקא, ובלבד בידך, שאע"פ שהן צרורין יהיו בידך ואם לא עשה כן פושע הוא בממון חבירו: הורי לר' הלל חתניה כן. שיהו צרורין ובידו: והוה גבי ר' יעקב בר אחא פריטין. היו מעות אצלו והגיע עת התפלה: ושרתון. כמו וערתון והשי"ן מתחלף בגד"ל שהן ממוצא אחד, כלומר שלרכן ותתוס לר' חזקיה לפקדון והיה רוצה לידע איך יתנהג: קטר פורתיה לפורתיה. ור' חזקיה הוסיף בקשרים וקשר מקצת הכיס או המטפחת שהיו בתוכו קשרו קצתו אל קצתו: ושרתון וערק. כלומר ולרכן היטב ונרצועה. ערקא לרועה, מלשנא ערקתא דמסאנא (סנהדרין עד:), והיאיסה כך ולא תפסן בידו: א"ל, ר' יעקב, ומה בידך. ומה אתה עושה עם הכמוס בידך, והיכן קיימתה אותו שהרי למדנו שאף על פי שהם צרורין ובלבד שיהו בידך. אי נמי ומה בידך שלא הועלת כלום. והרבה יש בהש"ס כעין זה: אף מי שהיו מימיו על כתיפו. נמי חטאת קאמר הרי זה קורא את שמע ומתפלל ולא חיישינן להיסח הדעת, וקס"ד מפני שאינן צריכין כוונה וכדמפרש רב הונא, ואין מסיח דעתו ממימיו החטאת: קשייתה. הקשיתי לפני ר' פנחס דאפי' תימר קריאת שמע אינה צריכה כונה, כל"ל. תפילה אינה צריכה כונה. בתמיה, הא אנן תנן האומנין קורין קריאת שמע בראש המדבך אבל לא תפלה מפני שצריכה כונה: א"ר יוסי קיימתיה. להא דר' חגינא כהאי דאמר ר' יוחנן: הגיעוך. כלומר על כרחך הייתו טועמא שסוף מלאכת המים והייתו שטשאן על כתיפו אחר המילוי כדי לקדשן וזהו סוף מלאכת המים שהמילוי תחילת מלאכה היא. אי נמי סוף מלאכת המים סוף הדבר שהמים נפסלין במלאכה אחרת:

מכל מקום אי ק"ש ותפלה הוו דבר תורה וודאי לא הוה שריגן לגו אמימיו קלת, אלא על כרחיך ק"ש ותפלה דרבנן מינהו, והקלו לגו אמימיו אלא אע"פ שאינו בהם אפר פרה, ומשנה זו כתבה רמב"ם ריש פ"א מהלכות פרה אדומה. ואי דבר סופרים, וקאמר השתא ר' יוחנן דאע"פ שאנו מתרלינן מלאכת המים הגיעוך והכריחוך לומר שאין מחווירין דבר תורה, אלא דבר תורה אינו אלא מדברי סופרים הם, וכל הפסוקים שהביאו התנאים מן התורה אסמכתא בעלמא הם. ויש לפרש האי שמעתא בענין אחר, דהא דאמר ר' חגינא אף מי שהיו מימיו על כתיפו והורה הורגל ואינו מוסב, אלא אמר דאפילו בהם אפר פרה, אלא שיטיל בהם אפר פרה, ומשנה זו כתבה רמב"ם ריש פ"א מהלכות פרה אדומה. ואי דבר תורה אינו אלא מדברי סופרים, ולא אמר ר' יוחנן דאע"פ שאנו מתרלינן מלאכת המים הגיעוך והכריחוך לומר שאין מחווירין דבר תורה, אלא דבר תורה אינו אלא מדברי סופרים הם, וכל הפסוקים שהביאו התנאים מן התורה אסמכתא בעלמא הם. ויש לפרש האי שמעתא בענין אחר, דהא דאמר ר' חגינא אף מי שהיו מימיו על כתיפו והורה הורגל ואינו מוסב, אלא אמר דאפילו

[יח: יט. - ה"ה ה"ו]

שאינם מחוורים דבר תורה. כלומר אינם ממוורין בדין זה מן התורה שהטושה אותן פוסל אותן במלאכה כזו אלא שחכמים גזרו בהן ופסלו מי חטאת שעשה עמהן מלאכה ולפיכך הקילו להיות קורא ק"ש ומתפלל*: **מתני'** חתן. שנשא בתולה פטור מק"ש בלילה הראשון משום דטריד שמא לא ימצאנה בתולה. אי נמי שמתיירא שמא יעשה כרות שפכה בבעילתו, וטרדה דמלוה היא ורחמנא אמר (דברים ו' ז') ובלכתך בדרך בלכת דידך הוא דמחייבת הא דמלוה פטירא: **אם לא עשה מעשה.** אם לא בעל עד מוצאי שבת שהן ד' לילות טריד, מכאן ואילך בעו גם בה ותו לא טריד, ואע"פ שלא עשה מעשה חייב בק"ש: **מעשה בר"ג וכו'.** קמ"ל אם אדם גדול הוא ובטוח בעצמו שיכול להתכוין והוא רגיל ליטול את הסם כנסוף פרקין (ה"ט - לא.) הרשות בידו: **גמ' זאת אומרת.** מדקתני עד מוצאי שבת אם לא עשה מעשה א"כ לילי שבת גם כן בכלל ש"מ שמותר לבעול להבתולה בתחילה בשבת: **תיפתר באלמנה.** מהמתיתין דהכא ליכא למישמע מינה, דאיכא למידחי דתיפתר באלמנה דלא שייכא בה חבורה, ואימא אפי' כונס את האלמנה פטור מק"ש דמיהת טריד ועוסק בבתולה הוא: **א"ל והא תנינן ארבעה לילות.** כלומר הי דממתיתין דהכא מדחית לה ואוקימתה באלמנה, מתניתין דנדה מאי איכא למימר דתנינן התם בר"פ תינוקת [נדה סד:] דאם הגיע זמנה לראות קאמרי בית הלל נותנין לה עד מוצאי שבת ארבעה לילות לתלות בדם בתולים, וכי אית לך למימר התם נמי ד' לילות באלמנה, אלא לאו ש"מ דשרי למיבעל בתולה בשבת: **קשייתה קומי ר' יוסי.** הקשיתי לפניו דמאי קמ"ל פשיטא דמותר, וכי מה ביניה ובין שובר את החבית לאכול ממנה גרוגרות דתנינן בפרק כ"ב דשבת (קמו.) דמותר לכתחילה משום להנאתו מתכוין, והכא נמי כן ואע"פ שהוא כעושה חבורה: **א"ל ואמור דבתרה.** אימא סיפא ובלבד שלא יתכוין לעשות כלי בהחיא שבירה, והכא נמי כאן שמתכוין לעשותה בעולה והוי כמי שמתכוין לעשותה כלי, והוה אמינא דאסור: **או מקשי.** כמו ואיכא למקשי לה ממתניתין דמפיס מורסא דשרי לכתחילה ושני ליה כדשנינן:

שאינם מחוורים דבר תורה: הלכה ו מתני' [מ"ה] [א]חתן פטור מקרית שמע לילה הראשון עד מוצאי שבת אם לא עשה מעשה. מעשה ברבן גמליאל שנשא וקרא לילה הראשון. אמרו לו תלמידיו [א]לימדתנו רבינו שחתן [ב]פטור. [ג]אמר להם איני שומע לכם לבטל ממני [ד]מלכות שמים אפילו שעה אחת: **גמ' ר' אלעזר בן אנטיגנס בשם ר' אליעזר בר' ינאי זאת אומרת** [ב]שמותר לבעול [ה]בעילה בתחילה בשבת. אמר ר' חגיי קומי ר' יוסה תיפתר באלמנה [ה]שאינה עושה חבורה. אמר ליה והא תנינן [ג]ארבעה לילות אית לך למימר ארבעה לילות באלמנה. [א]אמר ר' יעקב בר זבדי קשייתה קומי [ו]ר' יוסי מה בינה לבין [ד]שובר את החבית לאכול ממנה גרוגרות. אמר ליה ומור דבתרה [ה]ובלבד שלא יתכוין לעשותה כלי וכאן [ו]שמתכוין לעשותה בעולה כמי שמתכוין לעשותה כלי. רב יצחק בר רב משרשיא [א][ז]או מקשי מה בינה [ו]למיפים מורסא בשבת. **מתני'** חתן פטור מק"ש וכו'. בתולה נשאת ליום הרביעי (כתובות פ"א מ"א) וכל אותן שלשה ימים וארבעה לילות לבו טרוד במשתה מלוה, דירא שמא יעשה כרות שפכה, אבל אחר עבור זמן זה אע"פ שלא עשה מעשה כבר מתיאש מן הדבר ואינו טרוד וחייב, כן כתב ה"ר יונה (ט: מדה"ר). ורמב"ם (פ"ד מהל' ק"ש ה"א) פירש דטריד שמא לא ימצאנה בתולה: **גמ' זאת אומרת דמותר לבעול וכו'.** ולא מיתסר משום חבורה, או משום פותח פתח דהוי כבנין. והכי פסיק הלכתא בפרק קמא דכתובות בבבלי (ז.): **זאת אומרת.** מדקתני פטור לילה הראשון עד מוצאי שבת אם לא עשה מעשה, משמע דהוה אפשר לעשות מעשה בכל אלו ארבעה לילות. אי נמי מדפטור ליה ליל שבת, ואי אסיר לבעול בשבת אותה לילה מיהא ליחייב דליתי ליה בה (טירתא) [טירדא]: ודאי ר' חגי. דילמא מתני' מיירי בין בבתולה בין בבעולה, וטריד שמא יארע לו איזה מקרה שלא יוכל לבעול, ומשום בעולה נקט עד מוצאי שבת: **אמר ליה והא תנינן.** בברייתא תנן פטור מקריאת שמע עד מוצאי שבת ארבעה לילות, ואי באלמנה קאמר, הא תנן בפ"ק דכתובות (מ"ח) דאלמנה ניסאת ליום החמישי, והיכן ארבעה עד מוצאי שבת, אלא על כרחך לא מיירי באלמנה אלא דוקא בבתולה, ומטעם טירדא דבתינבא. והכי תני בהדיא בבבלי (טז.) הכונס את הבתולה פטור ואת האלמנה חייב, דלא טריד: **אמר ר' יעקב וכו'.** הקשיתי לפני ר' יוסי, למה הוצרכנו ללמוד מהמשנה דשרי לבעול בשבת, פשיטא, דמה בין זו להחיא דתנן (שבת פכ"ב מ"ג) **שובר אדם את החבית לאכול ממנה גרוגרות.** וכתב רבינו נסים דאע"ג דבמקלקל איסור דרבנן מיהא איכא, הכא משום טורף שבת שרי, והכא נמי להנ[א] דמיא, כמה דאת אמר (בראשית לט ו) כי אם הלחם אשר הוא אוכל: והשיב לו אמור סוף לשון המשנה, דמסייס ובלבד שלא יתכוין לנוקבה לעשותה כלי: **וכאן וכו'.** כדאמרינן בעלמא (סנהדרין כב:) אין האשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי, ומתניתין קמ"ל דלא נימא הכי, וטעמא מפרש לקמיה:

שאינן מחוורין מדבר תורה. אין ממוור ביד חכמים המלאכות שאסורות בשעת תפלה שמן התורה יהו אסורות, ולכך פעם החמירו, ופעם הקלו, כגון במיס על כתפו [*ובמשוי של ארבע קנין] לעיל, ויש כיולא בו בפ' כילד מעברין (עירובין פ"ה ה"ד - לא.): **מתני' חתן פטור מק"ש.** כדילפינן לעיל פ"ק (ה"ג - יא.): **ובלכתך בדרך פרט לחתן:** **לילה הראשון עד מוצאי שבת.** דתנן בפ"ק דכתובות (ב. ה.) בתולה ניסאת ביום הרביעי ונבעלת בליל חמישי וכו', והתם מפרש אמאי אינה ניסאת באחד בשבת: **עד מוצאי שבת.** ומוצאי שבת בכלל, [*כדתנן בפרק בתרא דנדה (סד:) דהן] (*והן) ארבע לילות, ונותנין לו זמן לבעול, דאי בעיל בליל חמישי מצי לבעול עד ארבע לילות, דדם בתולים עד כאן הוא גבוהו. (*ואי לא בעיל מצי לבעול ואפי' בשבת), [*ולגבי קריאת שמע אשמעינן אמתני', (ד)דוקא היכא דלא בעיל [ד]מצי לבעול ואפילו בשבת, כדאמר בגמ',] והכי מסקינן לה בפ"ק דכתובות (ז.) ומשום הכי פטור מק"ש דמטריד בבעילת בתולה, וטפי לא טריד, דהא אפילו לא אשכח נמי לא מצי טעין, דנתקררה דעתו: **גמ' [*זאת אומרת.** ממשנתנו למדנו:]

מתני' חתן פטור מקרית שמע לילה הראשון. משום דטריד לבעול בתחילה בשבת. וטעמא, דאע"ג דדם חיבורי מיתבר, להנאת עצמו הוא צריך ודם ממילא קא אתי, דהוא אינו מתכוין להוציאו אלא הוא יוצא מעצמו. והתם (כתובות ו:) מפרש דלאו פסיק רישיה הוא, דאפשר לבעול בלא הוצאת דם: **[א]איתי לך ארבע לילות באלמנה.** בתמיהה, דהא אין כאן דם בתולים. והכי [*נמי מצי לאקשויי ד]אמרינן בגמרא דילן (טז.) הכונס את האלמנה חייב: **שובר אדם את החבית לאכול ממנה גרוגרות.** והכא נמי להנאת עצמו קא מיכוין: **ואמור דבתרה ובלבד שלא יתכוין לעשותה כלי.** סיפא דהחיא לעיל בפ' חבית (שבת קמו.) היא: **וכאן מתכוין לעשותה בעולה.** לנפתח מתכוין כדי שתהא פתוחה ותתעבר בפעם אחרת, דאין אשה מתעברת בביאה ראשונה (יבמות לד.): **למפים מורסא בשבת.** הפותח נפח (רש"י כתובות ו: ד"ה המפיס). דאמרינן בפ' האורג (שבת קז.) אם להוציא ממנה ליתה פטור ומותר, דליתה פקיד ועקיר, וס"ל לר' יצחק בר מסרשיא דדם מיפקד פקיד ועקיר, והוציא דם הוא [גרינ], לראות אם היא בתולה:

מהר"א פולדא

מתני' פטור לילה הראשון. לפי שטרוח לבעול בעילת מצוה ומתמיס לו ד' לילות עד מוצאי שבת אם אם עדיין לא בעל, ומשם ואילך חייב אפילו לא בעל דאסמכי מדעתיה: **מעשה בר"ג.** ואין זה מעשה לפטור, דקמ"ל אם בטוח הוא שיכול לכוון ולאוי ליטול הסם הרשות בידו לקרות: **גמ' זאת אומרת בו.** שהרי עד מוצאי שבת הוא אמר ושבת בכללן, וכן מפורש בהדיא בסוף נדה (סד:) דטומים לו ד' לילות: **והא תנינן.** בנדה ד' לילות: **אית לך למימר באלמנה.** בתמיה, ד' לילות משמע דאי לא בעיל בעילה גמורה אלי לא בעל וכל דם שמוציא תליגן בדם בתולים, דאם לא כן שמוציא שבת ותו לא אם כן ש"מ דבבתולה מיירי: **ומור דבתרא.** אמור מה שסיים בהחיא דשובר את החבית: **למפים מורסא.** להוציא ממנה אליה מותר ג"כ לכתחילה לנפים, ומאי שבת מהא:

שינויי נוסחאות

א) לימדתנו. בכי"ל וד"ו במשניות שבראש הפרק לא כך לימדתנו. בכי"ר ובמשניות לא לימדתנו:

ב) פטור. בכתה"י וד"ו במשניות שבראש הפרק ובמשניות פטור מק"ש לילה הראשון:

ג) מלכות. ברי"ף (ט:) ובראב"ש (סי' טו) ובעוד ראשונים עול מלכות:

ד) בעילה. בכי"ר ליתא. בד"א בתולה:

ה) שאינה. ברש"ס ובד"א שאינו:

ו) שמתכוין. בכי"ל מיכוין שמתכוין, וכעי"ז בכי"ר, והוגה כלפנינו ע"י מגיה כי"ל:

ז) או. בכי"ר וברש"ס ובד"א ליתא:

הגהות הגר"א

(א) אמר ר' יעקב. כאן צריך להיות [הא דאיתא לקמן כח.] תני לא יבעול אדם בתולה [כצ"ל] בתחלה מפני שהוא עושה חבורה ואחרים מתירין אמר ר' יעקב וכו' [הד"ל]:

הגהות הגרח"ק

(א) אר. לא גרסינן [ד"א]:

הגהות וציונים

א. נוסף בגליון כתי"א והא תנינן ארבעה לילות. והא תניגן דשיעור משך זמן ביטול קריאת שמע עד ארבעה לילות כדפרישית במתני':

ביאור הגרח"ק

שאינן מחורין ד"ת. שאין היסח הדעת כזה פוסל בהן מד"ת אלא מדרבנן, והקלו בק"ש ותפילה: **מתני' חתן פטור מקרית שמע לילה הראשון.** משום דטריד לבעול, וטירדא דמצוה היא הלכך פטור דהעוסק במצוה פטור מן המצוה: **עד מו"ש.** ד' לילות הם שבתולה נשאת ליום הרביעי: **אם לא עשה מעשה.** אם לא בעל עד מו"ש טריד, מכאן ואילך לבו גם בה ולא טריד: **גמ' זאת אומרת שמותר לבעול בתחילה בשבת.** ואע"ג שעושה חבורה, ומדתני עד מו"ש פטור מק"ש דאף שבת בכלל, והיינו משום דטריד לבעול, ש"מ דאף בשבת בועל וטעמא דשרי קאמר בגמ' משום דהוי דבר שאינו מתכוין: **תיפתר.** מתני' דפטור מק"ש בכונס את האלמנה שאינו עושה חבורה: **והא תנינן ארבעה לילות.** משנה היא ריש פ' תינוקת (נדה סד:) ותנינן התם תינוקת שהגיע זמנה לראות וכו' וב"ה אומרים עד מו"ש ד' לילות, פי' עד ד' לילות אפי' ראתה מחזקינן לה בדם בתולים, ומשמע דהכי קאמר כל ד' לילות שרי לבעול ואפי' היכא שלא בעל בעילה גמורה בתחילה, משמע דשרי לבעול אע"פ שיוציא דם: **אית לך למימר ארבעה לילות באלמנה.** והך מתני' מי אית לך לפרש באלמנה דהא התם שרי משום דמחזקינן בדם בתולים ואפ"ה משמע דבועל אפי' בשבת: **מה בינה וכו'.** מה הוצרכנו ללמוד ממתני' דמותר לבעול בשבת והא פשיטא דמותר דמה בינה וכו': **לבין שובר את החבית וכו'.** דשרי משום דמקלקל הוא אף הכא מקלקל בחבורה הוא וכו' יהודה דמקלקל בחבורה פטור: **א"ל אמור דבתרה.** א"ל ומה קמסיים התם: **ובלבד שלא יתכוין לעשותה כלי.** דבכה"ג תקון הוא: **כמי שמתכוין לעשותה כלי.** שהוא מתכוין לתקון כדאמרינן בסנהדרין כ"ב ב' אשה גולם היא ואינה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי שנאמר (ישעיהו נד ה) כי בועלך עושיך, והיינו לתקון: **מה בינה למפים מורסא בשבת.** המבקע מורסא בשבת כדי להוציא ליחה מותר, אע"ג דשויה פתח דאיכא ליחיובי משום בונה ואפ"ה מותר משום דהוי מלאכה שא"צ לגופה, ואע"ג דבכל מקום מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור אבל אסור התם משום צערא התירו, וה"נ לישתרי משום דהוי מלאכה שא"צ לגופה שהרי א"צ לדם אלא לבעול ולישתרי נמי לכתחילה משום מצוה:

ר' אסי אמר אסור. לבעול בתולה בשבת, דס"ל דממשנתינו אין רגיל להתיר כדדמי לה רבי חגי לעיל, ופוסק לאסור כת"ק דלתמרים: **בנימין גנזכייה.** שמו בנימין, וכינויו גנזכייה: **נפק ואמר.** כשאסר רב אסי, יצא ואמר לרבים הוראה דהוא בתריה דשמואל היה [אומר] זה ואמר דשמע מרב להתיר: **שמע שמואל ואיקפד.** כעס עליו, שהוא ידע דרב היה אוסר וזה שקר ענה בו: **וקרי עלוי ברוך שנגפו.** על עונו, ובטלה הוראתו: **לא יאונה לצדיק כל און.** שאילו לא מת אולי היה מחזיק הוראתו משם רב, [והוא] עמל ואון: **שמואל אמר כל ההיא וכו'.** מה ששנינו במסכת נדה דאש פרק אחרון (סד.), תינוקת בתולה שלא הגיע זמנה לראות דשריא לשמשה עד שתהיה המכה, ונודע הדבר בכל זמן מדתה והיא יושבת אינה רואה כדמפרש התם דאמרינן דם בתולים הוא, ותינוקת שהגיע זמנה ולא ראתה שריא לשמש ארבע לילות, [וקאמר שמואל ד]לא עבדינן מעשה הכי, אלא בועל בעילת מצוה ופורש בין הגיע זמנה לראות בין לא הגיע, דכן חזרו וגמנו רבותינו כדתניא התם בגבלי: **ר' יאי ערק וכו'.** מדקאמר שמואל כל, משמע בין הגיע בין לא הגיע, וכן פירש רבינו נסים גרים שבועות (ד: מדפה"ר), וא"כ על כרחין הא דקאמר השתא ר' יאי ערק הכי קאמר וכן ר' יאי סבר כשמואל, והיה בורח ושמר מלהתיר אפילו תינוקת שלא הגיע זמנה לראות, וכל שכן בתינוקת שהגיע זמנה אע"פ שלא ראתה, אלא בתרוייהו היה מורה בועל בעילת מצוה ופורש: **מהו לבעול בעילה שנייה.** מפרש לקמיה הבעיא דנפסקה בינתיים בעי, כלומר שלא נודע מיום המכה דהיינו כל זמן שעומדת רואה, אלא פסקה, מי אמרינן מאי דתנן ארבעה לילות אפי' פסקה, דקיש להו דלא מייתה בגיר מארבעה לילות, אלא דבתינוקת שלא הגיע זמנה מקילין יותר מארבעה לילות כל זמן שרואין שאינה פוסקת, או דילמא ארבעה לילות (דנקיא) [דוקא] כשנדע ודאי שלא מיתה, שאינה פוסקת: והשיבו בני ישיבת רבי יוחנן **דאפילו לתלות** וכו' כלומר אפילו דנודע שלא פסק הדם ויש לתלות בתולה, ר' יוחנן רבינו אינו מורה להתיר (אלא) כרבותינו דנמנו דבועל בעילת מצוה ופורש, כל שכן בְּפָסַק דיש לתלות דמיתה המכה, ואסיר אפילו למשנתינו: מה צריכה לון. על מה שאלו, דנראה דהם היו סברין כמשנתינו, ומה שאלו הרי התירה ארבעה לילות: **ומשני** בהפסקה וכדפרישית, ובעילה [שנייה] לאו דוקא, אלא לגמור ארבעה לילות כמשנתינו: הכי גרסינן **א"ר אבהו וכו' מהו לבעול בעילה שנייה בשבת.** ובלא מיתה המכה מיירי והיו סברין כמשנתינו, ולענין שבת הוא דבעא, ובבעילה ראשונה הוה פשיטא להו כמאן דאסר לעיל משום חבורה, אלא בעילה שנייה בעא לי אסיר גמי משום תוספת חבורה: **דהוא סבר** וכו'. והכי מייתי בגבלי ריש פרק בתרא דנדה (שם):

ר"ש סירילאו

אם לעשות לה פה חייב. שמתכוין להיות לה פה ליום מחר, מייב משום בונה: **שהוא מתכוין לעשותה בעולה.** דלפתח מתכוין גמי, מלבד הוצאת הדם: **למלאכתו הוא מתכוין.** דטעם בתולה רוצה לטעום, ולא להוציא דם ולא לפתח: **בנימין גנזכייה.** שם מקומו גנזך: **דרישא דפירקא אחרייא** דנדה. דאש פרק אחרון דנדה, דתנן (נדה סד:) הגיע זמנה לראות ומשאת, בית הלל אומרים נותנים לה ארבעה לילות עד מוצאי שבת, דעד ארבעה לילות משיך דם בתולים אע"ג דהגיע זמנה לראות: **ערק אפילו מתינוקת שלא הגיע זמנה.** שלא ליתן לה כל הלילה[א] אלא בועל בעילת מצוה ופורש: **מהו לבעול בעילה שנייה.** בשבת[ב], מי אמרינן דפסק פסיקה הוא, דפסק תולה דם בשעת תשמיש דפסק לא תולה, ואם תמלי לומר תולה, [*ולענין נדה[ג]] הא אמרינן דשרו ארבע לילות ואפילו מפוזרין כדאיתא התם [*ולענין בשבת משמע דכולהו שרו דלא פליגי אלא בגיאה דאשוה[ד]][ה]: **אמרין.** תלמידיה דר' יוחנן לבעיין: **לתלות בדם המכה לא הורי.** אשה שבשעת תשמיש רואה דם, דאמרינן בפ' תינוקת (נדה סו.) אם יש לה מכה תולה במכתה, ור' יוחנן לא מורי, וטעמא דאמרינן התם אם דם מכתה משוה מדם דאייתה אינה תולה, וא"כ אין כאן שריותא דארבע לילות, דלא תלינן דמן המכה שלא מייתה עדיין היא, וא"כ בעילה שנייה בלא שני לא משכחת לה: **מה צריכא ליה.** הלי בעיין במאי קא מספק. ומשני **שבאו לה ימי הפסק טהרה בינתים.** דכיון דעברו עליה ימי טהרה וספרה שבעה ימים ונפתלה לאיסור, והשתא אחר שספרה וטבלה מיתה המכה, דליכא לספוקי: **מהו לבעול בעילה שנייה.** בשבת: **אפילו משרת צרורות.** והכא נמי אע"ג דמוליא דם, פתח עשוי הוא:

ד. המגיה המאוחר מחק תיקון זה: ה. בגליון כתי"ל וכתי"א נוסף ואע"ג דר' יאי ערק ור' יוחנן תלמידיה הוא, דייני שלא ליתן לה כל הלילה של בעילה הראשונה דודאי לא מיתה המכה, אבל בלא שני נותנין לה אפשר דמיתה:

אמר ליה ומור דבתרה א[א]**ובלבד שלא יתכוין לעשות לה פה וכאן (מתכוין)** (א)ב[מכוין] **שהוא מתכוין לעשותה בעולה כמי שהוא מתכוין** ג**לעשותה כלי.** (א)**תני** ד**לא יבעול אדם בעילה לכתחילה בשבת מפני שהוא עושה חבורה** ה**ואחרים** ב**מתירין. אמר ר' יוסי בר' אבון טעמון דאחרים** ג**למלאכתו הוא מתכוין מאיליה** ה**נעשה חבורה. אסי אמר אסור. בנימן** ו**גנזכייה נפק** ז**ואמר משמיה דרב מותר. שמע שמואל ואיקפד עילוי ומית וקרי עילוי** ח**ברוך שנגפו. ועל רב קרא** א**לא יאונה לצדיק כל און.** ג**שמואל אמר כל ההיא הילכתא דרישיה דפירקא אחרייא דנידה להלכה אבל** ד**לא למעשה.** ר' יניי ערק ד**אפילו מתינוקת שלא הגיע זמנה לראות ונישאת. בעון קומוי ר' יוחנן** (ב)ד[מהו לבעול בעילה שנייה. אמרין לתלות בדם המכה לא הורי ולבעול בעילה שנייה הוא מורייא. מה צריכה לה בשבאו לה** ב**ימי הפסק ימי טהרה בנתים. אמר ר' אבהו שושביניה דר' שמעון בר אבא הוינא** ז**שאלית לר' אלעזר מהו לבעול** ח**בעילה שנייה ושרא** ט**ליה דהוא סבר כהדא דשמואל** ז**דשמואל אמר פירצה דחוקה נכנסין בה בשבת אפילו** ח**משרת צרורות. אמר ר' חגי שושביניה דר' שמואל קפודקיא** מידי דשנ מינו עושה חבורה ואיכא למימר דבעילה שניה מותרת: **דהוא סבר כהדא דשמואל** וכו'. משום דהוי דבר שאינו מתכוין, והכי נמי כן אף שעדיין הפתח הוא לחוק:

מסורת הש"ס

(כתובות פ"א ה"ו - ח., כתובות ג:, ה:, תוספתא כתובות פ"ו ה"ח) ב) [כתובות ו:] ג) נדה סה: בעי"ז ד) כתובות ו:, נדה סד:

מהר"א פולדא

פה. ממייב משום בונה: **למלאכתו הוא מכוונין ומאליו נעשית חבורה.** וכל' שמעון ס"ל דאמר דבר שאינו מתכוין מותר (שבת מד.). ופע"ג דמודה ר"ש בפסיק רישא דמייב (שם עה.), הכא לא פסיק רישא היא דס"ל דשמואל (כתובות ו:) דרוב בקיאים בהטייה ומותר: **אסי.** הוא רב אסי: **אמר אסור.** דס"ל שאני שמואל דרב גוברייה ובקי מה שאין כן אצל אינשי: **איקפד.** שמואל דבתריה היה והורה כן: **לא יאונה** וגו'. שלא נעשה מעשה ע"י הולאתו בשבילו: **כל הני הלכתא כו'.** דרישי פרק אחרון דנידה והיא תינוקת שלא הגיע זמנה וכו', להלכתא אבל לא למעשה הס: **ערק.** לשון השמיט עצמו מלהורות אפילו במשנה הא אם תינוקת שלא הגיע זמנה לראות ונשאת דאמרו בית הלל דנותנים לה יותר מד' לילות דעד שתהיה המכה תלינן בדם בתולים, מה שאין כן בהגיע זמנה לראות לא תלינן אלא ד' לילות עד מוצאי שבת, ורבי יאי השמיט עצמו מלהורות למעשה אפילו בלא הגיע זמנה לראות שאין שם שום משש שהרי עדיין לא הגיע זמנה לראות, אפילו הכי לא רצה להורות ולהתיר יותר מד' לילות כנ"ל. ושמואל דאמר בית הלכתא וכו' אף מזו אמר והיא דרבי יאי מסייע ליה: **מהו לבעול בעילה שנייה.** קס"ל דמבעיא ליה אי מותר לבעול אחר בעילה הראשונה בלי הפסק ימי טהרה בנתיים: **לתלות.** כל תותן דמיס שראתה בעילה הראשונה לא רצה להתיר לתלות בדם המכה, לבעול בעילה שנייה יבא מורה להתיר בלי הפסק טהרה שהרי מחזיקה בעילה: **מה צריכא ליה.** הא דמבעיא ליה היינו שהיה שם הפסק טהרה בתחילה ונשבת קבעי לה: **שושביניה.** ריעו לשמש החתן: **פרצה דחוקה.** לשון בעילה שנייה שכבר נפרץ בבעילה ראשונה אלא עדיין דחוקה היא ומשיר צרורות בבעילה שנייה מותר בשבת:

ביאור הגרח"ק

ובלבד שלא יתכוין לעשותה פה. אם מתכוין לקולפה ולעשות לה פה שיתקיים כדי שתצא ליחה למחר חייב משום דהוי צריכה לגופה, וה"ג כיון שמתכוין לעשותה בעולה כמתכוין לעשות פתח וכצריך לדם: **למלאכתו הוא מתכוין מאיליה נעשה חבורה.** ואינו מתכוין לחבורה דשרי ואע"ג דבפסיק רישא אפי' דבר שאינו מתכוין אסור הכא לא פסיק רישא הוא דיש בקיאין בהטיה וא"צ להוציא דם, כך אמרו בגמ' בבלית (כתובות ו:): **שמע שמואל וכו'.** דהוא נמי ס"ל אסור, דס"ל הלכה כר' יהודה דבר שאינו מתכוין אסור: **לא יאונה לצדיק כל און.** שלא באה תקלה על ידו: **כל ההיא הילכתא דרישה דפרקא אחרייא דנידה.** כל ההלכה שנשנית בראש הפרק האחרון של נדה, והיא משנה דתינוקת, דתנן התם פלוגתא ב"ש וב"ה וס"ל לב"ה דתינוקת שלא הגיע זמנה לראות נותנין לה עד שתהיה המכה, דאפי' ראתה דם מחזיקינן לה בדם בתולים ושרי לבעול, ובהגיעה זמנה לראות ד' לילות: **להלכה אבל לא למעשה.** דלמעשה לא סמכינן עלה ואסור לבעול בעילה שניה אלא בועל בעילת מצוה ופורש: **ערק אפי' מתינוקת** וכו'. ברח מלנהוג היתר אפי' בתינוקת שלא הגיע זמנה לראות דם ווסת דיותר יש לנו לתלות בדם בתולים: [ה"ג (הרי"ף) **מהו לתלות בדם המכה ולא הורי.**] **מהו לתלות בדם המכה.** אם ראתה מחמת תשמיש בבעילה שניה ולא הורי ולא איסור: **מהו לבעול בעילה שניה** בשבת, כיון שעדיין הפתח החוק מי צריך למיחש שמא יוציא דם, או שמא נאמר כיון שכבר בעל בעילה גמורה תו אין לחשוש, ולמ"ד דאסור לבעול בתחילה בשבת מיבעיא ליה: **אמרין לתלות בדם המכה לא הורי.** כלומר מאי בעיתון מיניה לבעול בעילה שניה הא כיון שלא הורי לכם אי תולין בדם המכה אלמא מסופק הוא בדבר משום דהיה חוכך שמא אפי' שכבר בעל בעילה ראשונה אכתי איכא דם בתולים וא"כ לבעול בעילה שניה מי יורה להם היתר: ומשני **מה צריכא ליה ימי הפסק** וכו'. הא דמספקא לן אי שרי לבעול בעילה שניה בכה"ג שכבר פסקה מלראות דם והיה לה כמה ימים טהרה, והשתא הוא דמיבעיא ליה מהו שיהא מותר לבעול בעילה שניה דשמא תו אין לחשוש: **אפי' משרת צרורות.** והוי כמתקן שרי כיון דאפשר לו לייכנס בלא שישיר צרורות וה"נ בעילה שני' אפשר לו לבעול בלא שיוציא דם:

שינויי נוסחאות

א) **ובלבד שלא יתכוין לעשות לה פה.** במשניות עדיות (פ"ב מ"ה) וברש"ס **ואם לעשות לה פה חייב:**
ב) מכוין. כ"ה בש"ג וברש"ס וכעי"ז בכי"ר. בכי"ל וד"ו ורפ"ו **מתכוין.** בד"א ליתא:
ג) **לעשותה כלי.** ברש"ס ובד"א **לעשות לה פה:**
ד) **ואחרים.** בכתובות (ו:) **וחכמים:**
ה) **נעשה.** בכי"ר וברש"ס ובד"א **נעשית:**
ו) **גנזכייה.** בד"א **גנייא:**
ז) **ואמר.** כ"ה בכי"ר וברש"ס. בכי"ל ובדפוסים **ומור:**
ח) **ברוך.** ברש"ס **ברוך המקום:**
ט) **שמואל אמר.** ברש"ס **רב ושמואל אמרין:**
י) **מהו לבעול.** בש"ג וברי"ף (שבועות ד:) **מהו לתלות בדם המכה ולא הורה:**
כ) **ימי הפסק ימי טהרה.** בכי"ר **הפסק טהרה.** ברש"ס **ימי הפסק טהרה.** בד"א **ימי הפסק טהרה וימי טהרה:**
ל) **שאילית.** ברש"ס **ושאל:**
מ) **בעילה שנייה.** בכי"ר **בעילת מצוה שנייה.** בד"א **בעילה שנייה בשבת:**
נ) **ליה.** בכי"ר **לי:**
ס) **משרת.** בכתובות (ו:) ובנדה (סד:) **שמשיר,** וכעי"ז בד"א:

הגהות הגר"א

(א) תני לא יבעול עד ואחרים מתירין. צ"ל לעיל [כז:] קודם אמר ר' יעקב בר זבדי [רד"ל]:

הגהות הגרח"ק

(א) מכיון. כצ"ל [ש"נ]:
(ב) מהו לבעול. צ"ל מהו לתלות בדם המכה ולא הורי מהו לבעול [רי"ף]:

תורה אור השלם

א) לֹא יְאֻנֶּה לַצַּדִּיק כָּל אָוֶן וּרְשָׁעִים מָלְאוּ רָע:
(משלי יב כא)

הגהות וציונים

א. בגליון כתי"ל וכתי"א נוסף דודאי לא מיתה המכה:
ב. בגליון כתי"ל וכתי"א נוסף בלא שני:
ג. המגיה המאוחר מחק תיקון זה:
ד. המגיה המאוחר מחק תיקון זה:
ה. בגליון כתי"ל וכתי"א נוסף ואע"ג דר' יאי ערק ור' יוחנן תלמידיה הוא, דייני שלא ליתן לה כל הלילה של בעילה הראשונה דודאי לא מיתה המכה, אבל בלא שני נותנין לה אפשר דמיתה:

א מיי' פ"י מהלכות שבת הלכה יז סמג לאוין סה טוש"ע או"ח סימן שכח סעיף כח:
ב [מיי' שם פ"ל הלכה יד סמג לאוין סה ועשין מח טוש"ע או"ח סימן רפ סעיף ג וטוש"ע יו"ד סימן סג סעיף א]:
ג ד מיי' פי"ל מהלכות מיסורי ביאה הלכה ח סמג לאוין קיא טוש"ע יו"ד סימן קנג סעיף ג [וטוש"ע אהע"ז סימן סג סעיף א]:

[יט. יט: - ה"ו ה"ז]

א [מיי' פי"ח מהלכות תפילה הלכה ה טוש"ע יו"ד סימן קנ"ב סעיף ו וטוש"ע אה"ע סימן סג סעיף ח]:

ב ג מיי' פ"ה מהלכות תפילה הלכה ה סמג עשין מד"ס ב טוש"ע יו"ד סימן שפ"ח סעיף ח:

ד טור יו"ד סימן שפ"ח:

שינויי נוסחאות

א) לר' שמואל. ברש"ס לר' שמעון:

ב) תני. בכי"ר דתני:

ג) כלה אסורה לביתה כל שבעה. במסכת כלה (תחילת פ"א) כלה שנבעלה יום ראשון אסורה כל שבעה:

ד) של ברכה. בכי"ר ובמסכת כלה (שם) (וברש"א (כתובות סא.) ליתא:

ה) לימדתנו. בכי"ל וד"ו במשניות שבתחילת הפרק לא כך לימדתנו. במשניות לא לימדתנו:

ו) ושאל. בכי"ר ובירושלמי מו"ק (פ"ג ה"ה - יח.) שלח:

ז) לגבי ר' אחא. בירושלמי מו"ק (שם) ליתא:

ח) אלפך. בכי"ר ובירושלמי מו"ק (שם) אלפן:

ט) רבי. כ"ה בירושלמי מו"ק (שם) וברש"ס ובד"א:

י) אינון. בכי"ר הוון:

כ) איילן. בירושלמי מו"ק (שם) ובד"א היידן:

ל) דרומיא. בירושלמי מו"ק (שם) בכל הסוגיא מדרומא:

מ) אין. בירושלמי מו"ק (שם) אין תימר רבנן דהכא ניחא אין:

נ) להרחיץ. בכי"ר ובירושלמי מו"ק (שם) ובד"א לרחוץ:

הגהות הגר"א

(א) ואסור ליטול ממנה כוס של ברכה. צ"ל ואסורה ליטול ממנו כוס של ברכה. (לפי גירסת הגאון בחנם טרח הראב"ד בשער הפרישה להוכיח דאסור לשלוח כוס של ברכה לנדה. אבל לספרים שלנו דגרסי ממנה אתי שפיר, דהוי קבלה ממש, ומשום נגיעה הוא. וכוס של ברכה רבותא היא כמ"ש הראב"ד שם) [רד"ל]:

(כ) לא כן אלפך רבי. נמחק [רד"ל]:

(ג) אמר ליה דילמא. צ"ל אמר ליה לא כך אולפן רבי ר' אמי הו"ל עובדא שאל ליה לר' חייא בא אבא והורי ליה כר' נתן אמר ליה דילמא [רד"ל]:

(ד) ניחא אין תימר רבנן דרומיא. נמחק [רד"ל]:

(ה) ובדרום מרחיצין. צ"ל ומקום שנהגו שלא לרחוץ אחר המטה אין מרחיצין ובדרום מרחיצין [רד"ל]:

הגהות הגרח"ק

(א) ושאל. צ"ל שלח [ש"נ]:

ביאור הגרח"ק

ושרע מיניה. נמנע מלהורות: א"ל מעתה. אי דאסרת בעילה שניה משום דאכתי איכא דם בתולים, א"כ אי זה דם נדה ואי זה דם בתולים. ולעולם יהא מותר משום דם בתולים, ואלא כיון דנהיגינן שרק בעילה ראשונה דם בתולים הוא מכאן ואילך דם נדה

מה"ט נמי שרי לבעול בעילה שניה בשבת: כלה אסורה לביתה כל שבעה. שצריכה לספור ז' נקיים על דם שראתה מחמת בעילה ראשונה ואסורה לבעלה עד שתטבול אחר ז': ואסור ליטול ממנה כוס של ברכה. כנדה: מתני' איסטנים אני. ואין זה תענוג אצלי, ובגמ' בבלית אמרו (טז:) שלא התיר אלא לילה ראשון ומשום דסבר אינונת לילה דרבנן: גמ' מאן תנא וכו'. משום דרבנן מתירין רחיצה באבל, וכדאמרינן להלן בגמ' דעבדי ליה כאכילה ושתיה, ורחיצה נמי צורך גופו הוא: א"ל לא כן אילפך וכו'. מי לא שניתי עמך דהוה עובדא וכו': א"ל דילמא תרין עובדין הוו משום דאנן תנין עובדא ששאל לר' חייא בר בא וכדלעיל ואת אמרת דשאל לריש לקיש, אלא שמא תרין עובדין איגון: ועוד מן הדא. ראיה שהלכה אסור: איילין רבנן. מאיזה רבנן היה שואל: רבנן דהכא. שבגליל או שבדרום: רברביא קומוי וכו'. רבותינו בגליל לפניו והם גדולים מאלו שבדרום והוא הולך לשאול בדרום בתמיה: איגון שריין. ועוד דהא רבותינו שבדרום מתירין וכדתני בברייתא והכא הא אסרון ליה וכי איגון שריין ואינון אסרון בתמיה אלא רבותינו שבגליל הוה:

ושרע מיניה. ולמטה מיניה הוה ימיב ר' שמואל בר רב יצחק ושאילתיה: א"ל מעתה אי זה נדה ואי זה דם בתולים. כלומר דהוה מתמה אמאן דסרי ומדמי ליה להא דשמואל דאמר פרלה לחוקה מותר לכנס בה בשבת ואפי' משרת לרוחות, ומשמע דהכי נמי כן בבעילה שניה אע"פ שהוא משיר מקצת דם בתולים שנשארו, וא"כ מעתה היאך נבחין בה בבעילה שניה ולאיזה דם את משוי ליה, דלענין לתלות בדם בתולים הא אמרינן דלא תליגן וכדם נדה מיתסנא, ולענין השרת לרוחות כדם בתולים משוית ליה, והוי כתרתי דסתרן אהדדי: כלה. אחר בעילה ראשונה אסורה לביתה כל ז' כנדה: מתני' רחץ. במים חמין בלילה הראשון שמתה אשתו ואע"פ שאבל אסור ברחיצה: איסטנים אני. קר ומצונן, לשון ליטה ואיכא לערא אם לא היה רוחץ, ואין אסור בימי אבלו אלא רחיצה של תענוג: גמ' מאן תנא אבל אסור ברחיצה וכו'. לאו אהאי מתניתין קאי ובפ"ג דמועד קטן (ה"ט - יח.) איתמר האי סוגיא כולה ואיידי דקאמר לקמן דלא אסרו אלא ברחיצה של תענוג מייתי לה וכדאמר ר"ג בתמיתין איסטנים אני. והתם גרים לעיל מינה תני אלו דברים שאבל אסור בהן כל שבעה ברחיצה וכסיכה וכו' ועלה קאמר מאן תנא אבל אסור ברחיצה כל שבעה: לא כן אלפך רבי ר' אמי הוה ליה עובדא וכו'. הכי גרים לה במועד קטן (שם) לא כבר למדך רבך דר' אמי הוה ליה עובדא וכו': א"ל דילמא תרין עובדין איגון וכו'. על שאמר לו דר' אמי שאל לריש לקיש אמר לו כן והלא אתנו מקובלין דלר' חייא בר בא הוא דשאל ר' אמי ואתון אמרין ליה דלריש לקיש הוא דשאל אפשר שני מעשים היו לר' אמי ושאל לזה וחזר ושאל לזה: ועוד מן הדא וכו'. גם זה מהמשובה שהשיבו לר' יוסי דרבנן אסרין: היידן אלין רבנן. וכן הוא במועד קטן (שם). איזו רבנן אם רבנן דהכא או רבנן דמדרום ועל שהקשה עליהם לקמיה שאל לו זה: רברביא קומוי. הגדולים הם לפניו שהן רבנן דהכא והוא שאל להקטנים שהם זקני דרום בתמיה: אין תימר רבנן דהכא ניחא ואין תימר רבנן דדרומייא וכו'. וכן הוא במועד קטן (שם). כלומר ועוד קשיא, דאי רבנן דהכא שפיר, אלא אי אמרת זקני דרום, הא איגון שריין כדתני בברייתא דלקמיה, והשתא קאמרת דאיגון אסרין: אחר המיטה. אחר שנשאו המת במטה ונקבר נהגו להקל ברחיצה: ובדרום. נהגו כן ומרחיצין עצמן שבדרום הדבר בנהג, וכששאל ר' חמא היה להם [לומר] בנהגא תליא, ולא לאסור סתם:

ר"ש סיריליאו

הוינא ושאילת לר' יאשיה. בעילה שנייה, ובלא מייתה המכה: ושרע מני. נשמע ממני ולא השיבני: אי זה דם נדה ואי זה דם בתולים. כלומר אין כח בידי לומר שלא יצא דם נדה בהדי דם בתולים, ולאין בידינו לחלק, ואסורה, ולאין דם בתולים אלא ביאה ראשונה: אסורה לביתה. לשמש: מאי טעמא דר' אליעזר. להא בית הלל שרו לכל הפחות ארבעה ליום, ואי לא הגיעה המכה לחיות עד שתמיה המכה: אי אפשר שלא יצא דם נדה עם דם בתולים. ואין להמיר, אלא בוטל בעילת מצוה ופורש. והכי קי"ל, ור' שמואל בר רב יצחק הכי ס"ל: מתני' רחץ לילה הראשון. של ימי אבלו, שמתה אשתו ביום ונקברה, ובלילה של אחריו רחץ, ואע"פ שאבל אסור לרחוץ כל שבעה, כלשיתא בגמ': איסטנים אני. אדם מעונג ומפונק, וכיון דאיכא צער שרי, דלא אסירא רחיצה אלא שהיא של תענוג: גמ' מאן תנא אבל אסור לרחוץ וכו'. כלומר מדקתני שאבל אסור לרחוץ, משמע כל זמן דשם אבל עליו אסור לרחוץ: [°הוה ליה עובדא. שמת לו מת: ר' יוסי ור' אחא חברים היו, וכמו שכתבתי בפתיחה:] לא כן אלפון רבי. לא כך למדנו אינו [°מרבינו, דהיינו ר' זעירא]°: תרין עובדין. דלעיל אמרינן ר' אמי שאל לר' חייא בר אבא: ועוד מן הדא. דברי ר' אחא, שמספר לר' בא בר כהן שיאמר כן לר' יוסי: אי יליף. הילן רבנן: רבנן דרומיא. חכמים של דרום: רברביא קומוי. רבנן דהכא היו לפניו, ובא ושאל לקטנים האלו. ועוד קשה אין תימר חכמי דרום, והא הם מתירין כדמייתא בברייתא:

א) [מס' כלה פ"ח ה"ד]

ב) ברכות נז: [שמות פ"ו ה"ח] **ג)** [מועד קטן פ"ג ה"ט - יח.] מועד קטן נו: [כת., תענית יג.; ילקו"ש שמואל-ב קמטו] **ד)** מועד קטן פ"ג ה"ט - יח. [כל הענין]

מהר"א פולדא

ושרע מיניה. והשמיט עצמו מהשולחה זאת אע"ג שבעל ברלשונה בעילה גמורה: מעתה. אם אתה מושם לדם בתולים אף בשנייה, אימת מתלקיון בין דם בתולים לדם נידה אלא לא תיישינן לבתולים: לביתה. לשמש כל שבעה אחר ביאה ראשונה הכי נמי בתמ' כלה (ה"ג): מתני' רחץ. ר"ג במים חמין ב"ש כל גופו בצונן: איסטנים. מעונג ומפונק: גמ' מאן תנא בו'. כל הסוגיא נאמרה בלוז מגלחין (ירושלמי מו"ק פ"ג ה"ה - יח.) בברייתא שנשנית שם אלו דברים שאבל אסור בהם כל שבעה ברחיצה וכו', ואתא לאמר מאן תנא וכו', והכא לגבי מתני' נאמרה כל הסוגיא הכא ולא שייך כאן לומר מאן תנא: א"ל רבי בא בר כהן. לרבי יוסי לא כן למדתנו רבינו דר' אמי הו"ל לבילות ושאיל לריש לקיש והורי ליה כר' נתן אמר ליה כר' נתן אמר ליה אלפן רבי. ר' אמי הוה ליה עובדא ושאל לר' חייא בר בא ואתון אמרין ליה על דריש לקיש. ועוד מן הדא ר' חמא אבוי דר' אושעיא הוה ליה עובדא שאל לרבנן ואסרון. ר' יוסי בעי איילן רבנן רבנן דהכא או רבנן דרומיא. אין תימר רבנן דהכא ניחא אין תימר רבנן דרומיא רברביא קומוי והוא שאל לזעירייא. אין תימר רבנן דרומייא אינון שריין ואינון אסרין. דתני דמקום שנהגו להרחיץ אחר המיטה מרחיצין ובדרום מרחיצין. שאילת לרבי יאשיה. אי עבדינן כמתני', אי מתמרינן כרבותינו: ושרע. ונשמע מלהמיר: מעתה איזה דם וכו'. כלומר מאחר שנמנו רבותינו אין אנו מחלקין בין דם נדה לדם בתולים: לביתה. לשמש: כל שבעה. וכתב הרא"ש (פ"ד דנדה סי' ח) ולא תלבש לבנים ולא תתחיל לספור שבעה נקיים עד יום חמישי לשימושה: ואסור ליטול ממנה. כלומר כל דקדוקי איסור נדה עליה: מתני' בלילה הראשון. אבל ביום עצמו לא רחץ, וטעמא מפרש בגבלי (טז:): איסטנים אני. פי' רש"י (שם ד"ה רחץ) מעונג ומפונק (עכ"ל), ומצטער מאוד אם לא ירחוץ. ורמב"ם (בפי' המשנה) פירש [איסטנים] קר [הגוף] מלשון ליטה, ופירש רחץ בחמין. וטעם רבן גמליאל דאין לאסור לרחוץ אלא רחיצה של תענוג, אבל משוס צער שרי כדלקמן בגמרא, וכן כתבו המפרשים: גמ' רי' נתן. נראה שהיה בברייתא דר' נתן אסר ורבנן פליגי עליה ושרו אבל ברחיצה כל שבעה: עובדא. אבל: ושאל. אי שרי ברחיצה, דימיד ורבים הלכה כרבים, או אסיר כשתם מתני': ה"ג ר' יוסי הוה ליה עובדא ושאל לר' אבא בר כהן, א"ל לא כן אלפן רבי, ר' אמי הוה ליה עובדא וכו'. פי' ר' אבא חבירו של רבי יוסי היה, ודרך כבוד השיבו, וכי לא לימדתנו רבינו שר' אמי וכו', אבל האמת שמאחרים שמע הא דר' אמי: א"ל. ר' יוסי לר' אבא ודאי ראוי לי להחמיר אע"פ שחכמים חולקין על ר' נתן, חדא דשמא הכל אמת, מה ששמעת שר' אמי שאל לריש לקיש, ומה ששמענו אנחנו שר' אמי שאל לר' חייא בר אבא, וכיון ששני מעשים הם שהורו שני גדולים יש להחמיר, ומעיקרא שלא הייתי יודע אלא מעשה אחד לא הייתי מחזיק הדבר להחמירו: ועוד מן הדא. תלמודא קאמר לה ולא ר' יוסי, דאי ידע זה מה שאל, אלא תלמודא ועוד נתחזק ר' יוסי להחמיר, ששמע אח"כ מאחרים הא דר' חמא וכו': ר' יוסי בעי איילן רבנן. שמע אומרים שר' חמא הנזכר שאל לחכמי מקומו, ויש אומרים דלא שאל אלא לחכמי הדרום, ולזה להכריח האמת כדי לומר הדבר בשם אומרו: רבנן דהכא. בני הירושלמי היו דרים בטבריא ופפורי וגליל העליון והתחתון, ולגד דרום שלהם של ארץ ישראל קרוי דרום, והיה שם גמי חכמים גדולים, וכדאמר פ"ב דזבחים (כב:) זקני הדרום אומרים וכו': ותמיה אין תימר. כלומר יש לי להכריח דרבנן דהכא שאל: רברביא במדינתו. שהם היו חכמים יותר גדולים מזקני הדרום, והוא מניח מלשאול הגדולים ושואל לקטנים מהם: לרחוץ רחיצה של תענוג: אחר המיטה. אחר שנקבר המת, לאפוקי קודם, כיון דאסור לאכול בשר ולשתות יין כל שכן רחיצה: ובדרום מרחיצין. ומסתמא המה על פי רבנן דילהו עבדי, וא"כ אם הם הורו לאיסור לר' חמא קשיא דילהו אדילהו. ולא תיקשי דילמא ידעו דבמקום ר' חמא נהגו שלא להרחיץ ולהכי אסרו, דהא א"כ מה שאל ר' חמא, הא תנן בפסחים (פ"ד מ"ח) מקום שנהגו לעשות וכו' ואל ישנה אדם מפני המחלוקת, אלא ודאי יש רוחצין ויש שאינן רוחצין ושאל הדין. אי נמי יש לפרש איגון שריין וכו', כלומר הם סברה שלישית דאוסרין ומתירין, כלומר דתולין הדבר בנהג, וכששאל ר' חמא היה להם [לומר] בנהגא תליא, ולא לאסור סתם:

[יט: - ה"ז]

[מי שהוא מתיר את] הרחיצה הזאת. לע"פ שהיא לתענוג כדלקמיה, על דרך מ"ש הבגלי פ"ק דתעניות (יג.) אבל מותר לרחוץ כל גופו בצונן כל שבעה: [עושה אותה] באכילה ושתייה. דהותרה לאבל, ולא אסרו מידי דהוה אנשרפ, ופי' רש"י (שם) דתענוג הוא בצונן כגון בשר ויין, כך נראה לפרש לדעת כל הפוסקים שלא חילקו בין רחיצה הראשונה לשל שאר שבעה. אך הרמב"ן הביא ירושלמי זה מקום שנהגו וכו' בספר תורת האדם (שער האבל ענין האבלות ד"ה ירושלמי), וכתב עליו, ירא מכאן שהיו נוהגים במקצת מקומות שהקרובים המברין את האבל היו מרחיצין אותו קודם הברלה, לפי שעשו אותה באכילה ושתיה, שנריכה להם הרבה מפני שנריכין להעביר מהם הזוהמא. והיו מתירין זו הרחיצה הראשונה ואח"כ היו נוהגין איסור ברחיצה כל שבעה, הילכך אי איכא דוכתא דנהיגי ברחיצה זו אין ממחין בידם, עכ"ל. והביאו הטור (יו"ד סי' שפא). מפרש הרב [הרמב"ן] אחר המיטה, לאפוקי שאר כל שבעה. והרחיצה הזאת, רואה לומר הראשונה. ופי' איגון שריין ואיגון אסרין, כלומר בשלמא אי רגנן דהכא, ניחא דאסרו סתם, דאין חילוק לדעתם בין ראשונה לאחר כך, אבל אי זקני דרוס הם, איך כשאול רבי חמא אמר ר' יוסי בר' אבון מי שהוא מתיר את הרחיצה הזאת עושה אותה באכילה ושתייה. [ז]הדא דתימר ברחיצה של תענוג מותר. [א]אבל ברחיצה שאינה של תענוג מותר. [א]כהדא דשמואל בר אבא עלו בו חטטין אתון שיילון [ב]לר' יסא מהו דיסחי. [א]אמר לון [א][ג]דלא יסחי מיית הוא אין [ד]בעי [ב]אפילו בתשעה באב [ה]אין בעי [ג]אפילו ביום הכפורים. ר' יוסי בר' חנינא ראו אותו טובל [ב][ה]אם לקירויו לא ידעין וכו'. ולא ידענו אם בשביל קרי טבל או אם להקר גופו משום דס"ל שאין רחיצת לונן רחיצה דלא אמרו אלא בחמין: [ו]לא ידעין. ונשאר בספק: קיהות עליו. מטונפות ומאוסות עליו: וכן בתענית ציבור. שגוזרין על הנשמים כדתנן בפ"ק דתעניות (יב:) שבשלש שניות אסורין בנעילת הסנדל ובמהלכין בדרך מותרין בנעילת הסנדל לכשיבואו אל העיר יחלוצו. [ו]וכן בתשעה באב וכן בתענית ציבור. תני [ז]במקום שנהגו לשאול [ח][בשלום] אבילים בשבת שואלין ובדרום שואלין. [ט][ז]ר' הושעיא רובא אזל לחד אתר וחזא אבילייא בשובתא ושאיל בון. אמר לון אני איני יודע מנהג מקומכם אלא שלום עליכם כמנהג מקומינו. ר' יוסי בר' חלפתא משבח בדר' מאיר קומי ציפוראי אדם גדול אדם קדוש אדם צנוע חד זמן חמא אבילייא בשובתא ושאל בון.

מי שהוא מתיר את הרחיצה הזאת. בתחילת שבעה טעמיה מפני שהוא עושה אותה כאכילה ושתיה, דאי אפשר בלא כך, וכן הוא סובר ברחיצה למי שהוגבל בה: הדא דתימר. הא דפליגי ברחיצה דאיכא דאסר ואיכא דשרי, דוקא ברחיצה של תענוג הוא דפליגי: מותר. לדברי הכל: מהו דיסחי. משום רפואה: דלא יסחי מיית הוא. אם לא ירחון יומת, וא"כ אין בעי אפי' בט"ב וכו'. ובמועד קטן (פ"ג ה"ה - יח.) גריס אין כיי אפי' וכו' והיינו הך לכל שהוא משום רפואה מותר אפי' בט"ב וביום הכיפורים: ראו אותו טובל. בימי אבלו: אם לקירויו לא ידעין וכו'. ולא ידענו אם בשביל קרי טבל או אם להקר גופו משום דס"ל שאין רחיצת לונן רחיצה דלא אמרו אלא בחמין: לא ידעין. ונשאר בספק: קיהות עליו. מטונפות ומאוסות עליו: וכן בתענית ציבור. שגוזרין על הנשמים כדתנן בפ"ק דתעניות (יב:) שבשלש שניות אסורין בנעילת הסנדל ובמהלכין בדרך מותרין בנעילת הסנדל לכשיבואו אל העיר יחלוצו. וכן בתשעה באב וכן בתענית ציבור. תני

[יט: כ. - ה"ז ה"ח]

אהן דאת מתני שבחיה. זהו אדם גדול שאתה מספר בשבחיה והלא הוא שואל בשלום אביליה בשבת: בעי אתון מידע. אדרבה אם אתם רוצים לידע מרב תכמתו הוא בא להודיעכם זה שאין אבילות בשבת: במה דתימא נעצב המלך. מתאבל היה ולמדנו דהאי לא יוסיף עצב לומר שאין אבילות בשבת: מתני' שאין מקבלין תנחומין על העבדים. כמו על שאר קרוביו שמצטער על מיתתן, אלא אומריס לו המקום ימלא לך חסרונך כדרך שאומריס על בהמתו שמתה: גמ' הא בני חורים וכו'. אלישע דעל העבדים מדייק הש"ס, דמשמע על העבדים דעלמא, וא"כ משמע הא בני חורין אף אחריס שאין קרוביו מקבלין תנחומין עליהן בתמיה, והוו להו למימר על עבדיו: כיני מתנייתה. ומשני כך היא הנאמת השנויה ששנה להס ר"ג זה הלשון, אין מקבלין תנחומין על העבדיס, ולפיכך אמרו לו כן מפני שמייב אדם לומר בלשון רבו, ועוסק על עבדיו דיליה קאי: כמדומה הייתי שאתם נכוין בפושרין. כלומר שתבינו ברמז מועט שילאתי מפניכם בתחילה: כד דמך. כשנפטר ר' חייא בר אדא קביל ריש לקיש תנחומין עליו משום שהיה רבו והוא היה תביב עליו כבנו כדאמרינ: עאל ואיפטר. ודרש עליו הפסוק הזה: לא צורכה. וכי לא היה לריך לומר אלא כך, דודי ירד לגנו לרעות בגנים, ומאי לערוגת הבושם דקאמר בתחלה, והלכך דריש ליה שהכתוב מדבר באומות העולם וביסראל, וסיפיה דקרא אריבא קאי: לרעות בגנים אלו אומות העולם. אם יש בהן איזה לדיק לוקח מהם ומדבקו לישראל כדמפרש בהמשך, וללקוט שושנים על ערוגת הבושם קאי:

א) [מיי' פ"י מהלכות אבל הלכה ח טוש"ע יו"ד סימן ת סעיף ח]:

ב **ג ד** מיי' פי"ב מהלכות אבל הלכה יב טוש"ע יו"ד סימן שמז סעיף ח:

שינויי נוסחאות

א) ליה. בירושלמי מו"ק (פ"ג ה"א - יח:) ליה רבי:
ב) אהן. במאירי (מו"ק כד.) הדין הוא:
ג) עיסקיה. בירושלמי מו"ק (שם) עבד:
ד) מהו חיליה בא להודיעכם וכו' היא דכתיב. במאירי (שם) חיליה מן דכתוב:
ה) אבל. ברש"ס אבלות:
ו) דתימא. ברש"ס דכתיב:
ז) לא. בכי"ל וד"ו במשניות שבראש הפרק לא כך. בכי"ר וברש"ס ובד"א ליתא:
ח) להם. כ"ה בכי"ל וד"ו במשניות שבראש הפרק ובכי"ר וברש"ס ובמשניות. בכי"ל וד"ו כאן ליה:
ט) אפילו. בכי"ר אלא:
י) מקבלין. בכי"ל אין מקבלין (בתמיה):
כ) והלא אמרו וכו' ימלא חסרונך. בבבלי (טז:) לא כך שניתי לכם עבדים ושפחות אין עומדים עליהם בשורה ואין אומרים עליהם ברכת אבלים ולא תנחומי אבלים אלא מה אומרים עליהם כשם שאומרים לו לאדם על שורו ועל חמורו שמתו המקום ימלא לך חסרונך כך אומרים לו על עבדו ועל שפחתו המקום ימלא לך חסרונך:
ל) בר אדא. בכי"ר ליתא. בויקרא רבה (ו ד) בר אויא:
מ) עילוי. בד"א עליה תנחומין:
נ) נימא. בכי"ר מימר:
ס) עאל. בכי"ר על ריש לקיש:
ע) בגנים. בכי"ר בגנים וללקוט בשושנים:
פ) בגנים. ברש"ס בגנו:
צ) אילו הצדיקים שמסלקן מביניהן. בכי"ר לסלק את הצדיקים שביניהם:
ק) היה. בכי"ר היה אביו:
ר) וגוטעה. בכי"ר מביאה ונוטעה:
ש) היה מקצץ כל נטיעותיו. בשיר השירים רבה (ו ג) ובקהלת רבה (ה יד) היה המלך רואה איזו נטיעה יפה בתוך הפרדס ועוקרה:
ת) כל. בכי"ר וברש"ס ליתא:
א) באומות העולם. בכי"ר יפה בעולם:

הגהות הגר"א

[א) בעיין אתון מידע מהו חיליה. צ"ל בדה אתון מודעין חיליה [רד"ל]:
[ב) אין מקבלין תנחומין על העבדים. צ"ל אין בני עבדים מקבלין תנחומין על אביהם. (עי' בפי' משניות של הגאון) [רד"ל וכנ"ז בשערי ירושלמי]: [ג) אלא דודי ירד לגנו לרעות בגנים דודי. צ"ל אלא לגנו מהו לרעות בגנים אלא דודי [רד"ל]: [ד) הצדיקים שמסלקן מביניהן. צ"ל הצדיקים שביניהם שמסלקן ליטען בישראל [רד"ל]:

תורה אור השלם א) בְּרִכַּת יְיָ הִיא תַעֲשִׁיר וְלֹא יוֹסִף עֶצֶב עִמָּהּ: (משלי י כב) ב) וַתְּהִי הַתְּשׁוּעָה בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר לְכָל הָעָם כִּי שָׁמַע הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר נֶעֱצַב הַמֶּלֶךְ עַל בְּנוֹ: (שמואל-ב יט ג) ג) דּוֹדִי יָרַד לְגַנּוֹ לֶעָרוּגוֹת הַבֹּשֶׂם לִרְעוֹת בַּגַּנִּים וְלִלְקֹט שוֹשַׁנִּים: (שה"ש ו ב)

ביאור הגרח"ק א"ל. ציפוראי לר' יוסי ב"ר חלפתא: אהן דאת מתני בשבחיה. האם זה הוא שאתה מספר בשבחו והלא נוהג שלא כדין: א"ל מה עיסקיה. מה הוא דעבד שלא כדין: אמר לן אתון מודע מהו חיליה. אתם יודעים מה כוחו בא ללמדכם שאין אבל בשבת ושרי לשאול בשלומו: כמה דתימא נעצב המלך על בנו. בדוד נאמר שנעצב על מות אבשלום בנו ומיכן שעצב זו אבילות: הא בני חורים שאינן קרובין מי מקבלין עליהן. לישנא דמתני' קשיא ליה דתנן אין מקבלין תנחומין על העבדים, והיינו דקשיא ליה הא בני חורין שאינן קרובין מי מקבלין עליהן: אין מקבלין תנחומין על העבדים. שהן קרובין קאמר, שאין עבד מקבל תנחומין על אביו עבד, ומשום דאין חייס לעבד, ור"ג שקבל תנחומין היינו משום שהיה חביב עליו כבנו, וכדאמר להלן דר"ל קבל תנחומין על תלמידו, והיינו שהשיב להם כשר היה: המקום ימלא חסרונך. דהעבד נמי קנינו כבהמה: נכנס מפניהם לחצר. כשראה אותם באים מפניהם ונכנס לחצר כדי שלא יקבל תנחומין מהם: שאתם נכוין בפושרין. כלומר שתבינו ברמז מועט שנכנסתי מפניכם לחצר: ואי אתם נכוים אפי' ברותחין. שבאתם אחרי עד לבית: כד דמך. כשנסתלק מן העולם: קביל ר"ל עילוי. תנחומין: נימר וכו'. והיינו טעמא משום דתלמידו של אדם חשוב כבנו: עאל ואיפטר. דרש עליו הפסוק: לא צורכא אלא דודי וכו'. וכי אינו צריך הכתוב אלא לספר מענין גנים ושושנים אלא ה"פ דודי זה הקב"ה וכו': לרעות בגנים אילו אומות העולם. והכונה כדמסיק משלו משל וכו':

אמרין [א]ליה [ב]אהן דאת מתני שבחיה. אמר לון מה [ג]עיסקיה. אמרין ליה חמא אבילייא בשובתא ושאל בון. אמר לון [א]בעיין אתון מידע [ד]מהו חיליה בא להודיעכם [א]שאין [ה]אבל בשבת הדא היא דכתיב [ב]ברכת ה' היא תעשיר זו ברכת שבת ולא יוסיף עצב עמה זו אבילות כמה [ו]דתימא [ב]נעצב המלך על בנו: הלכה ח מתני' [מ"ז] [ג]וכשמת טבי עבדו קיבל עליו תנחומין אמרו לו [ז]לא לימדתנו רבינו [ב]שאין מקבלין תנחומין על העבדים. אמר [ח]להם אין טבי עבדי כשאר העבדים [ט]כשר היה: [כ]גמ' הא בני חורים אחרים [ט]מקבלין תנחומין עליהן. כיני מתנייתה [ל]אין מקבלין תנחומין על העבדים. תני [מ]מעשה שמתה שפחתו של ר' אליעזר ונכנסו תלמידיו לנחמו ולא קיבל נכנס מפניהם לחצר ונכנסו אחריו לבית ונכנסו אחריו. אמר להן כמדומה הייתי שאתם ניכוין בפושרין ואי אתם נכוין [י]אפילו ברותחין [נ]והלא אמרו [י]אין מקבלין תנחומין על העבדים מפני שהעבדים כבהמה אם על בני חורין אחרים אין מקבלין תנחומין כל שכן על העבדים מי שמת עבדו או בהמתו [ד]אומר לו המקום ימלא חסרונך: [נ]כד דמך ר' חייא [ל]בר אדא בר אחתיה דבר קפרא קביל ריש לקיש [מ]עילוי דהוה רביה [נ]נימא תלמידיה דבר נשא חביב עליה כבריה. [ס]עאל ואיפטר עילוי [ע]דודי ירד לגנו לערוגת הבושם לרעות [ע]בגנים לא צורכה [צ]אלא דודי ירד לגנו לרעות [פ]בגנים דודי זה הקדוש ברוך הוא ירד לגנו זה העולם לערוגת הבושם אילו ישראל לרעות בגנים אילו אומות העולם וללקוט שושנים [צ]אילו [ר]הצדיקים שמסלקן מביניהן. [ק]משלו משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו בן והיה חביב עליו יותר מדאי מה עשה המלך נטע לו פרדס בשעה שהיה הבן עושה רצונו של אביו [ש]היה מחזר בכל העולם כולו ורואה אי זו נטיעה יפה בעולם [ת]ונוטעה בתוך פרדיסו ובשעה שהיה מכעיסו [ש]היה מקצץ [ת]כל נטיעותיו כך בשעה שישראל עושין רצונו של מקום הקדוש ברוך הוא מחזר בכל העולם כולו ורואה אי זה צדיק [א]באומות העולם

ר"ש סירילאו

מתני' שאין מקבלין תנחומים וכו'. לשון רש"ג (טז: ד"ה וכשמת) ופ"ת ולא יהא אלא בן חורין מי מקבלין תנחומין על הרמוקיס, כגר פירשו בירושלמי (כאן בגמ') שתלמידו של אדם תביב עליו כבנו, וכן עבדו המשמשו כרצונו (היה) [תביב] עליו כבנו, עכ"ל: גמ' בני חורין אחרין. רשעים, דמדמפליג בעבדים בין כשר לרשע מכלל דבני חורין אין חילוק ולא כר' אליעזר דלקמן. אבל הפורשים מדרכי ליבור דהיינו כופרים ודאי לא, כדכתב הרא"ש בסוף מועד קטן (סימן נט): כן היא מתני'. כלומר לא תימא דרבנן פליגי ארבן גמליאל, דשנו סתם אין מקבלין תנחומין על העבדים ולא פלוג בין כשר לרשע, דלימא, דמדשנו על העבדים ולא על עבדים משמע הידועים שרובן רשעים, כדאמרינן בעלמא (גיטין יג.) עבדא בהפקרא ניתא ליה, אבל כשריס לא. ומינה דמדרבנן נמי גידוק הא בני חורין לא וכו': והלא אמרו וכו' אם על בני בניו וכו'. כלומר אפי' לרבנן דפליגי באחריס בני חורין דהיינו רשעים מודו בעבדים, וכל שכן לדידי שאתם ידעתם דסבירא לי דברשעים אין מקבלין תנחומין:

(קנב.) דאמר מי שאין לו שיתאבל עליו באין עשרה בני אדם וכו' כדאמרינן התם: כיני מתני' אין מקבלין תנחומין על העבדים. כך היא הלעה של משנה, וכדאמרו לקמן גבי הרב שתלמידו תביב עליו, ולא גרסינן אין מקבלין תנחומין על האמרים: שאתם נכוין בפושרין. כלומר סבור הייתי שתבינו הדבר ברמז מועט שרמיתם אותי סר מעליכם ליכנס לאחר: קביל ריש לקיש עלוי. תנחומין, דהוה ריש לקיש רביה דר' חייא בר אדא: לא צורכא, דא אלא דודי ירד לגנו לרעות בגנו. מאי בגנים: לרעות באומות העולם. ולשון לרעות, לרבץ ראשי הרשעים שהן גגאי בעולם, לפי שמסלקן הצדיקים ההיינו ללקוט שושנים, כדי להניח פורעות עליהם הרשעים:

(ד) [מו"ק כג., תוספתא פסחים פ"ג הי"ז, שמחות פ"י הי"ד] ג) [בראשית רבה יח ה, פסיקתא רבתי מז, ילקו"ש משלי תתקמז]
ג) ברכות טו: [שמחות פ"ח ה"י] ד) [סוכה פ"ב מ"ז ויומא פז. וילקו"ש נח סא ושמיני תקלב בעי"ז]
ה) ברכות טז: [מס' שמחות פ"ח ה"ה] ו) [עי' שה"ש רבה ו יא וקהלת רבה ה טו]
ז) [ילקו"ש שה"ש תתקלא, שה"ש רבה ו ח וקהלת רבה ה יג וחזר מדש עט. בשינוי]
ח) [מס. שה"ש רבה ו י]

מהר"א פולדא

מתני. מספר: בעי אתון מידע. אם תרצו לידע טעמייה למה עשה כן להודיע שאין אבילות בשבת: זו ברכת שבת. שנאמר (תהילים ט"ו ד) והמתנדב על ה' ויתן לך משאלות לבך: ולא יוסיף עצב עמה. שלא יעסוק בה אבל: נעצב המלך על בנו. ש"מ שאבל נקרא עצב: מתני' תנחומים. תתנחם מן המיתה: גמ' הא בני חורין כו'. מדאמר אין מקבלים תנחומים על העבדים משמע הא בני חורין דומיא דעבדים שאינן קרובו מקבלים בתמיה, דאם לא כן למה אמרו עבדים תיפוק ליה אפילו בני חורין דומתמן נמי אין מקבלים, אלא ודאי הא בני חורין מקבלין: כיני מתני'. כלומר לא תימא הא דאמרו לו אין מקבלין תנחומין על העבדים לדיוקא הוא דאמרי הכי, ובעיא למידק הא בני חורין שאינן קרובו מקבלים עד דקאיל לך בתמיה הא אפי' בני חורין שאינן שאר בשר אין מקבלים, אלא הכי אמרו אין מקבלים תנחומין על העבדים משום עבדותו שהוא כבהמה וכמו שתתקיק תני מעשה וכו': שאתם נכוונין בפושרין. משל הוא לומר הוה אמינא שאתם מרגישים בדבר קל כפושרין, הכי אני רואה שאין אתם מרגישים אפילו בדבר שהוא כהבה כרותחין: לא צורכה. כלומר לא הו"ל למימר כן, דלגנו לשון יחיד הוא ולרעות בגנים לשון רבים הוא, אלא הכי פירושא דקרא דודי זה הקב"ה הו': כד דמך. כשמת:

רידב"ז

הא בני חורים אחרים מקבלין תנחומים עליהן. פי' בניחותא כיני מתנייתא ר"ל וכן הוא כל משניות ובריתות כיני מתניתא בכל הש"ס הוא להורות דמתקן המשנה ומבאר המשנה. ומלות כיני מתניתא הוא הוראת כן הוא מתניתא ונקט לשון קלילא כיני מתניתא והכונה שכן הוא מתניתא והכא משמש ג"כ תיבה הזאת להמשמעות דכן הוא מתניתא ונקט לשון מתנייתא לשון רבים והכוונה דכן הוא מוכח מכל מתנייתא ולאו דווקא ממשנה דידן לחוד אלא המשנה ובריתא מורו לן דבני חורים אחרים מקבלין תנחומין עליהן מדלא אסר אלא עבדים אע"פ שהם ג"כ אחרים דאינן קרובין כדמסיק תני מעשה שמתה שפחתו של ר"א ונכנסו תלמידיו לנחמו כו' מפני שהעבדים בימים הקדמונים בבהמה ע"כ לשון הברייתא במסכת שמחות פ"א (ה"י). וע"ז מסיק הגמ' אם על בני חורין אחרים אין מקבלין תנחומין כ"ש על עבדים א"כ למה קאמר מפני שעבדים כבהמה אלא ע"כ דמוכח דב"ח אחרים מקבלין תנחומין עליהן. ומסיק הגמ' מי שמת עבדו או בהמתו אומר לו המקום ימלא חסרונך זאת היא לשון הגמ' ולא לשון הברייתא דמסכת שמחות וכן בש"ס דילן ג"כ לשון הגמ' הוא ונמצא מסקנת הגמ' דב"ח אחרים מקבלין תנחומין עליהן. ומסיק כד דמך ר"ח בר אדא בר אחתיה דב"ק קביל רשב"ל עלוי דהוי רביה נימר דתלמידו דבר נשא חביב עליה כבריה ונמצא לפ"ז דבחביב ליה מקבלין תנחומין על ב"ח אפילו אחרים שאינן קרובין וכמו דמוכח ממתנייתא מהמשנה ובריתא כנ"ל ועל פי דברינו מובן דברי הרשב"א ז"ל דכתב בדף טז ע"ב וז"ל וכשמת טבי עבדו קיבל עליו תנחומין וא"ת ולא יהא אלא ב"ח מי מקבל תנחומין על הרחוקים כבר פירשו בירושלמי שתלמידו חביב כבנו וכן עבדו המשמשו כרצונו היה עליו כבנו עד כאן לשונו ז"ל ועל ידי דברינו מובן דבריו ז"ל דכן מתפרש בירושלמי בהאי סוגיא:

סליק פירקא בס"ד

[כ. כ: - ה"ח]

כד דמך. [ר' בון בר חייא וכו'] בעין יעקב (על הירושלמי פ"ח מ) מפרש לה: **איפטר**. פתח ודרש, לשון יפטירו בשפה (תהלים כב מ): **כהנא**. זהו רב כהנא: **הוה עולם סגין כד סליק להכא**. היה נער מאד רך בשנים כשעלה לארץ ישראל, ועל זה תמצא בכל מקום בירושלמי כשאומר מימרא שלו, אומר כהנא אמר ואינו אומר רב כהנא. תרגום נער (בראשית כא יב) עוילמא: **חמתיה חד בר פחין**. ראהו פחות אחד שפל אנשים והתלונן עליו כדלקמיה, ומפני היותו נער הרגה מרתיחת הדם לא יכול [היה] לסבול מרפה ולשתוק, והעניש:

ומביאו ומדבקו [א]לישראל כגון יתרו [ב]ורחב ובשעה שהן מכעיסין [ג]אותו [ד]היה מסלק הצדיקים שביניהן. [ה]דלמא ר' חייא בר אבא וחבורתיה ואית דמרין [ו]ר' יוסי בר' חלפתא וחבורתיה ואית דמרין ר' עקיבה וחבורתיה הוו יתבין לעיי באוריתא תחות חדא תאינה והוה מרא דתאינתא קריץ ולקיט לה בכל [ז]יום. אמרין שמא הוא חושדינו נחלוף את [ח]מקומינו למחר אתיא מרה דתאינתא גבון אמר לון מריי אף חדא מצוה דהויתון נהיגין ועבדין עמי מנעתונא מיני. [א]אמרון ליה אמרינן דלמא [ח]דאחשד לן [ט]בצפרא אתי מודעא יתהון זרחה עליו החמה והתליעו תאינותיה. באותה שעה אמרו [י]בעל התאנה יודע אימתי עונתה של תאינה ללקוט [כ]והיה לוקטה כך הקדוש ברוך הוא יודע אימתי עונתן של צדיקים [ל]לסלקן מן העולם והוא מסלקן. [מ]כד דמך ר' בון בר ר' חייא על ר' זעירא ואפטר עילוי [א]מתוקה שנת [נ]העובד ישן אין כתיב כאן אלא אם מעט אם הרבה יאכל למה היה ר' בון בר' חייא דומה למלך ששכר פועלים הרבה והיה שם פועל אחד [ס]והיה משתכר במלאכתו יותר [ע]מדאי מה עשה המלך נטלו והיה מטייל עמו ארוכות וקצרות לעיתותי ערב באו אותם פועלים ליטול שכרן ונתן לו שכרו עמהן משלם [פ]והיו הפועלים מתרעמין ואומרים אנו יגענו כל היום וזה לא יגע אלא שתי שעות [צ]ונתן לו שכרו עמנו משלם אמר להן המלך יגע זה לשתי שעות [ק]יותר ממה שלא יגעתם אתם כל היום כולו כך יגע ר' בון בתורה לעשרים ושמונה שנה מה שאין תלמיד ותיק [ר]יכול ללמד למאה שנה. [ש]כד דמך ר' סימון בר זביד עאל [ת]ר' ליא ואפטר עילוי ארבעה דברים תשמישו של עולם וכולן אם אבדו יש להן חליפין [ב"א]כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזוקו ברזל מעפר יוקח ואבן יצוק נחושה אילו אם אבדו יש להן חליפין אבל תלמיד חכם שמת מי מביא לנו חליפתו מי מביא לנו תמורתו [ב"ב]והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום [ב"ג]בינה [ב"ד]ונעלמה מעיני כל חי. אמר ר' לוי מה אם אחי יוסף על שמצאו מציאה יצא לבם דכתיב [ב"ה]ויצא לבם אנו שאבדנו את ר' סימון בר זביד °על אחת כמה וכמה. [ב"ו]כד דמך ר' לוי בר סיסי על [ב"ז]אבוי דשמואל ואפטר עילוי [ב"ח]סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא למה היה לוי בן סיסי דומה למלך שהיה לו כרם [ב"ט]והיו בו מאה גפנים והיו עושות [ג"י]כל שנה ושנה מאה חביות של [ג"א]יין עמד על [ג"ב]חמשים עמד על ארבעים עמד על חלשים עמד על עשרים עמד על עשר עמד על אחד והיה עושה מאה חביות של יין והיה אותו הגפן חביב עליו בכל הכרם כולו [ג"ג]כך היה ר' לוי בר סיסי חביב לפני הקדוש ברוך הוא בכל אדם הדא הוא דכתיב [ג"ד]כי זה כל האדם. [ג"ה]כי זה בכל האדם. [ג"ו]כהנא הוה [ג"ז]עולם סגין כד סליק להכא [ג"ח]חמתיה חד בר פחין

ר"ש סיריליאו

קריין. משכים: **אימתי עונתן של צדיקים לסלקן**. ואין מסלקן לרעתן אלא לטובתן, שגלוי לפניו שאם יאריכו ימיס יחטאו: ישן אין כתיב כאן. דהוה ליה למכתב ישן, אלא אם מעט ואם הרבה דקאמר קאי אעבודה שעבד, ו"אכל" הוא מתן שכר, ו"מתוקה שנת" היינו שמתוקה מיתתו: **משתכר במלאכתו**. משתדל ומהנה אותה: ותיק. עניו מלשון, שאין רוחו גסה בקרבו, אלא שפל ברך, מלשון אוחזתו ויתוק (גיטין ע.): **מוצא**. בלע"ז מיינ': **ומקום**. מיוחד יש בעולם שיזוקו שם הזהב: לוי בר סיסי. לוי שתם המוזכר בתלמוד, תלמידו של רבי: **על ארבעים**. ועושין מאה חביות, וכן שלשים עושין מאה חביות: **כד סליק להכא**. לארץ ישראל. ומפרש בהגהות בתרא (נ"ק קיח.) דסליק משום דקטל גברא דאמר קמיה דרב ממזיעא ומתוינא. ולבסוף המיתו ר' יוחנן לרב כהנא משום דחזא דפריטא שפוותיה וכו' וחזר והמיתו כדלעיתא דתם: **חמתיה חד בר פחין**. ראהו פחמי אחד:

דלמא. מעשה בר' חייא בר אבא והחבורה שלו וכו' שהיו רגילין ליצא וליגע בתורה תחת אילן תאנה אחד והיה בעל התאנה משכים בבוקר ולוקט התאנים בכל יום והיו שבורין שמא הוא מוצא אותם אלא ילקטו הן ולפיכך הוא משכים תמיד ואמרו נחלוף את מקומינו והלכו למקום אחר למחר בא בעל התאנה אצלם ואמר להם מוריי ורבותיי וכי אף מצוה אחת שהיתה לי שנהגתם ועשיתם זכות עמי מנעתם עכשיו ממני ואמרו לו הטעם מפני שהיינו שבורין שמא אתה חושד אותנו: **בצפרא**. בבוקר האחר אמר בעל התאנה בלבו הגי מודיע אותם שלא מפני החשד עשיתי כך ולא היה לוקטן בהשכמה בפעם הזאת וזרחה עליו החמה וכו': **ישן אין כתיב כאן**. דלפי פשטיה דקרא דקאי על שינה של העובד ויגע במלאכה מ"כ היה לריך לסייס כן אם מעט ואם הרבה ישן ומאי יאכל לפיכך דריש ליה על ענין השונה ולומד ויגע במשנתו בזריזות ואם מעט ואם הרבה יאכל הוא בשכרו כמו אלו שהיו יגיעים כבל היום וימים הרבה שלפי זריזות והתאמצות שלו הוא משתלם כמו שמסייס במשל שהביא: **ארבעה דברים**. דתשיב בקרא דלקמיה הן עיקר תשמישו של עולם ושאר כל מיני מתכות בלולין בהן וכולן אם אבדו מאחד יש להן חליפין להביאן ממקום אחר ולמלאות חסרונו אבל ת"ח שמת מי מביא לנו וכו' דמיהת חסרונו של זה אי אפשר למלאות: ***כהנא הוה עולם סגין**. היה ייקר וחכיס הרבה כשעלה לכאן ומפני שהיה בחור וחריף והיה כועס מיד כהביא דלקמיה שהיה מעניש לאלו המלעיגים ועל דרך שאמרו (מעניה ד.) הלי לורבא מרבנן דרתח אורייתא דקא מרתחא ליה הלכך קאמר עולם סגין: **בר פחין**. בליעל אחד:

[א] לישראל. בכי"ר וברש"ס בישראל:
[ב] ורחב. בשיר השירים רבה (ו ג) רחב ורות ובגון אנטונינוס:
[ג] אותו. בכי"ר לפניו:
[ד] היה. בכי"ר וברש"ס הוא:
[ה] ר' יוסי בר' חלפתא. בשיר השירים רבה (ו ב) ר' יהושע:
[ו] יום. בכי"ר צפר, וכעי"ז בבראשית רבה (סב ב) ובשיר השירים רבה (שם):
[ז] מקומינו. בבראשית רבה (שם) נוסף מה עבדון חלפון אתרון:
[ח] דאחשד. ברש"ס דאת חשד:
[ט] בצפרא וכו' והתליעו תאנותיה. בבראשית רבה (שם) פייסן והזורו למקומן מה עשה השכים בשחרית ולא ליקטה וזרחה עליה החמה והתליעו. בשיר השירים רבה (שם) מובאת מימרא זו בשינויים:
[י] בעל. ברש"ס כשם שבעל:
[כ] והיה. בכי"ר וברש"ס הוא:
[ל] לסלקן. כ"ה בכי"ר וברש"ס ובד"א ובשיר השירים רבה (שם). בכי"ל וד"ר ודפ"ר לסלק:
[מ] העובד. בכי"ר מובא המשך הפסוק אם מעט ואם הרבה יאכל. ברש"ס ובעין יעקב העובד וגו':
[נ] והיה משתכר. בכי"ר ובאו"ז (ח"א הל' ק"ש ס' ו) שהיה מתכשר וכעי"ז בשיר השירים רבה (ו ו) ובילקו"ש (קהלת תתקעב):
[ס] מדאי. בשיר השירים רבה (שם) מבולם:
[ע] והיו. בכי"ר התחילו:
[פ] ונתן. בכי"ר ואת נותן:
[צ] יותר ממה שלא יגעתם. בכי"ר ובאו"ז (שם) מה שלא יגעתם. ברש"ס יותר ממה שיגעתם:
[ק] יכול ללמד. בכי"ר עתיד לייגע. ברש"ס ובילקו"ש (שם) ובאו"ז (שם) יכול ללמוד. בשיר השירים רבה (שם) מה שלא יגע תלמיד ותיק:
[ר] ר' ליא. בכי"ר ר' הילא וכעי"ז בירושלמי הוריות (פ"ג ה"ה - יז:) ובד"א. בבראשית רבה (צא ט) ר' אילעא:
[ש] בינה. בשיר השירים רבה (ו ה) בינה תהום אמר לא בי היא וים אמר אין עמדי ונעלמה מעיני כל חי ומעוף השמים נסתרה, וכעי"ז בבראשית רבה (צא ט):
[ת] אבוי. בכי"ל ובקהלת רבה (יב א) אבא אבוי, ומגיה כי"ל מחקו. בילקו"ש (קהלת תתקפט) אבא בר אבוי:
[א] וחיו. בכי"ר ודפ"ר והיה:
[ב] כל שנה ושנה. בכי"ל ובקה"ר (שם) ליתא, ונוסף ע"י מגיה כי"ל:
[ג] יין. בקהלת רבה (שם) יין והיה אותו פרדס חביב עליו
מכל פרדסים שיש לו:
[ד] חמשים. בכי"ר חמישים והיה עושה מאה חביות של יין וכן בסמוך בארבעים והיה עושה מאה חביות של שלושים והיה עושה מאה חביות של יין עשרים והיה עושה מאה חביות של יין עשר והיה עושה מאה חביות של יין ואחד:
[ה] כך היה וכו' בכל האדם. בקהלת רבה (שם) כך אמר הקב"ה חביב עלי הוא בכל העולם וכיון שמת אמרו כי זה כל האדם:
[ו] כי זה בכל האדם. בד"א ודפ"ר ליתא:
[ז] עולם. בד"א עלים. בראש"ש (קידושין פ"ד כד) עלם:

הגהות הגר"א

[א] אמרון ליה אמרינן דלמא דאחשד לן בצפרא אתי מודעא יתהון זרחה עליו החמה. צ"ל אמרין ליה דלמא דאחשד לן אתא מחווה לון כיון שזרחה החמה [רד"ל]:

מהר"א פולדא

ואפטר. הספיד:
מסלק הצדיקים מביניהם. כך בר אמתיה דבר קפלא לדיק היה והקב"ה מסלקו מן העולם: **דלמא.** מעשה: **ולעיי.** ועוסקים: **תחות.** אמת: **קריין.** הסכים בבוקר וקאי בכל יום אצל התאינה: **חושדינו.** שאנו לוקטים תאינים מתאינתו לפיכך הוא קאים עלינו בכל יום לשמור את תאינתו: **מורי ורבותי הדא מצוה כו'.** מצוה אחת שייתה עושים עמי לזכוי לעסוק בתורה תחת תאינתי, והשאת אתם מנעתם המצוה הזאת ממני שהלכתם למקום אחר. **אמרו** לו שבורים היינו שאתה חושד אותנו על תאינתך, ויכול להיות שהאמת כן הוא שאתה חשדת אותנו. לאמר בא והודיע להם שאינו כן אלא שהיינו משכים כל יום קודם זריחת השמש ומלקט אותן וכן כל (ה)יום כל תאינה שהגיע זמנה ללקוט מיקח ומיד אי לוקטה קודם שיזרח עליהם השמש ויתחממו מחום השמש ויתליעו התאנים ויתקלקלו, שעכשיו אני מודיע לכם שהיום אני בא בעפרא ולא שהכמתי בבוקר קודם זריחת השמש וזרחה עליהם השמש והתליעו התאנים. כך הקב"ה יודע לדיק אימת זמנו ללקטו מן העולם כשנעשה לדיק גמור קודם שיחטא ח"ו ויתליע, וכדכתיב (שיר טו טו) הן בקדושיו לא יאמין. ונראה דהאי מעשה נמי ריש לקיש אמרה, ולומר לנו ג"כ דבר אחתיה דבר קפלא מהן בקדושיו לא יאמין הוה: **ישן אין כתיב כאן.** אם מעט אם הרבה ישן הו"ל למימר כריש לקיש דאמר מתוקה שנת העובד, אלא מסיים בתחילה לומר לך וכו', הרבה או מעט שיעשה מלאכה זמן מרובה או זמן מועט יאכל השכר בשוה: **ארבעה דברים תשמישו של עולם.** כסף וזהב ברזל ומתוקה אלו נאבדו מן האדם, כסף או זהב שהיה לו יש להן חליפין, שהרי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזוקו וגו', אבל תלמיד חכם שמת מאין לנו אחר כדכתיב בשיר השירים רבה (שם) מה שלא יגע תלמיד ותיק: **מי מביא לנו תמורתו.** כי החכמה עכשיו אני מודיע אותם למה אני משכים ובאותו יום לא ליקט התאינים: **זרחה עליו החמה והתליעו תאינותיה.** דתאינה אין לקיטתן כאחת ומיד שמתבשלת אחת מהן צריך ללקטה שאם לא כן מתלעת, ומשום כך היה משכים: **מתוקה שנת העובד.** אם מעט ואם הרבה יאכל: **ישן אין כתיב כאן.** והיה צריך לכתוב אם מעט ואם הרבה ישן דהא מתוקה שנת העובד קאמר, וישן אין כתיב כאן אלא אכל, אלא אל העמל בתורה לקאי וכדמסיק למה היה ר' בון בר' חייא דומה: **כך יגע ר' בון בתורה לעשרים ושמונה שנה.** שמת לכ"ח שנה, והכי פירושא דקרא מתוקה שנת העובד קאי אשכרו לעוה"ב, אם מעט היו ימי שניו או הרבה, ויאכל קאי אחייר בעוה"ז: **תשמישו של עולם.** הן עיקר תשמישי עוה"ז: **כי לכסף יש מוצא.** וכיון שיש להן מוצא יש להן חליפין שאם אבדו יכול לילך למוצא הכסף לחצב לו אחרים תמורתן: **מי מביא לנו תמורתו.** כי החכמה אין לה מקום ומאין תמצא: **על שמצאו מציאה.** שמצאו כספם בשקם: **עמד על חמישים.** נשתיירו חמישים גפנים ועדיין היו עושות מאה חביות: **בכל אדם.** שקול כנגד כל האדם: **כי זה כל האדם.** זה שאת האלקים יראה שקול כנגד כל האדם: **הוה עולם סגין.** היה רך בשנים מאד כשעלה לא"י: **בר פחין.** בן בליעל:

תורה אור השלם

א) מְתוּקָה שְׁנַת הָעֹבֵד אִם מְעַט וְאִם הַרְבֵּה יֹאכֵל וְהַשָּׂבָע לָעָשִׁיר אֵינֶנּוּ מַנִּיחַ לוֹ לִישׁוֹן׃ (קהלת ה יא) ב) כִּי יֵשׁ לַכֶּסֶף מוֹצָא וּמָקוֹם לַזָּהָב יְזוּקוּ׃ (איוב כח ב) ג) וְהַחָכְמָה מֵאַיִן תִּמָּצֵא וְאֵי זֶה מְקוֹם בִּינָה׃ (איוב כח יב) ד) וְנֶעְלָמָה מֵעֵינֵי כָל חָי וּמֵעוֹף הַשָּׁמַיִם נִסְתָּרָה׃ (איוב כח כא) ה) וַיֹּאמֶר אֶל אֶחָיו הוֹשֵׁב כַּסְפִּי וְגַם הִנֵּה בְאַמְתַּחְתִּי וַיֵּצֵא לִבָּם וַיֶּחֱרְדוּ אִישׁ אֶל אָחִיו לֵאמֹר מַה זֹּאת עָשָׂה אֱלֹהִים לָנוּ׃ (בראשית מב כח) ו) סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע אֶת הָאֱלֹהִים יְרָא וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר כִּי זֶה כָּל הָאָדָם׃ (קהלת יב יג)

ביאור הגרח"ק ומביאו ומדבקו לישראל. והיינו לרעות בגנים וללקוט שושנים כשהן מכעיסין אותו: **ואית דמרין ר' יוסי וכו'.** וי"א ר' יוסי וחבורתו היו: **הוו יתבין לעיי באורייתא תחות הדא תאינה וכו'.** היו יושבין ולומדין תורה תחת תאינה פלונית והיה בעל התאינה משכים וללוקט התאינים בכל יום, אמרו שמא חושד הוא בנו לכך משכים הוא ללקוט נלך ונחליף את מקומינו, למחר בא אצלם בעל התאינה וראה שהחליפו מקומם אמר להם מצוה אחת שהיתה בידי שהייתם לומדים תחת תאנתי אתם באים ומונעים ממני, אמרו לו חשבנו שמא חושד אתה בנו: **בצפרא אתי מודע יתהון.** למחר אמר עכשיו אני מודיע אותם למה אני משכים ובאותו יום לא ליקט התאינים: **זרחה עליו החמה והתליעו תאינותיה.** דתאינה אין לקיטתן כאחת ומיד שמתבשלת אחת מהן צריך ללקטה שאם לא כן מתלעת, ומשום כך היה משכים: **מתוקה שנת העובד.** אם מעט ואם הרבה יאכל: **ישן אין כתיב כאן.** והיה צריך לכתוב אם מעט ואם הרבה ישן דהא מתוקה שנת העובד קאמר, וישן אין כתיב כאן אלא אכל, אלא אל העמל בתורה לקאי וכדמסיק למה היה ר' בון בר' חייא דומה: **כך יגע ר' בון בתורה לעשרים ושמונה שנה.** שמת לכ"ח שנה, והכי פירושא דקרא מתוקה שנת העובד קאי אשכרו לעוה"ב, אם מעט היו ימי שניו או הרבה, ויאכל קאי אחייר בעוה"ז: **תשמישו של עולם.** הן עיקר תשמישי עוה"ז: **כי לכסף יש מוצא.** וכיון שיש להן מוצא יש להן חליפין שאם אבדו יכול לילך למוצא הכסף לחצב לו אחרים תמורתן: **מי מביא לנו תמורתו.** כי החכמה אין לה מקום ומאין תמצא: **על שמצאו מציאה.** שמצאו כספם בשקם: **עמד על חמישים.** נשתיירו חמישים גפנים ועדיין היו עושות מאה חביות: **כל אדם.** שקול כנגד כל האדם: **כי זה כל האדם.** זה שאת האלקים יראה שקול כנגד כל האדם: **הוה עולם סגין.** היה רך בשנים מאד כשעלה לא"י: **בר פחין.** בן בליעל:

והיה מלעיג ואמר ליה מה קלא בשמיא מפני שבניאתו כעס עליו ר' יוחנן והעמיסו ומת ואח"כ נקש עליו רחמים ומיה, כהתיא עובדא דהגוזל בתרא (ב"ק קיז:), ושאל לו זה מה קול שמעת בשמים וא"ל גזר דין דהכוא גברא מיתתם עליו שימות וכן הוה, וחזר ופגע באחר כמותו וא"ל כן: אמר מה. זה סליקית להכא למיזכי ולהגות בתורה ואנא אחטא להעניש הבריות, וכי עליתי להרוג בני ארץ ישראל: ניזול וניחות לי מן הן דסליקית. אי צריך לילך ולירד מן המקום הזה שעליתי לכאן ולחזור לנבל: אתא לגבי ר' יוחנן. ולא היה רוצה לגלות לו שדעתו לחזור פן יעכבנו, ולפיכך לא נטל ממנו רשות בפירוש כי אם דרך רמז אמר לו: בר נש דאימיה מבסרא ליה. שאמו מבזה אותו ואשת אביו מכבדו לאיזה מהן יולך, והרמז על ארץ ישראל שהיא משולה לאמו וחוזר לארץ דומה לאשת אב, וכאן יש לו נער ובושה ובחוזר לארץ עושין לו כבוד הרבה, ור' יוחנן לא הרגיש בדבריו והשיב לו ילך למקום שמכבדין אותו: נחת ליה כהנא מן הן דסלק. והלך רב כהנא וירד ממקום שעלה וחזר לנבל ובאו והגידו זה לר' יוחנן, והיה מתמיה ואמר מה זה שהלך לו בלא נטילת רשות ממני, ואמרו לו זה הדבר שאמר לך הוא הנטילת רשות שלו, ואתה שהשבת לו כך לפיכך הלך לו: אזל בעי מיזבון. הלך בדעתו לקנות ליטרא בשר מהטבח: בחמישין מניי. מין מטבעות שהיה להם: וחד קורסם. ומכה אחת בגרזן נקרא קורסם, הערוך. וא"ל תקח לך ששים מטבעות ולא תעשה לי המכה, וחזר והוסיף לו ולא קיבל דבריו וא"ל עשה כמנהגך, ולעת ערב כשבא ר' זעירא לבית המדרש ואמר לרבנן מה המנהג הרע הזה כאן שלא יאכל אדם ליטרא בשר עד שיכו אותו מכה אחת, ואמרו לו ומה זה הדבר ומי הוא עושה זה, והשיב פלוני הטבח ושלחו אחריו להביאו וליסרו על כך ומלאו שמת ואדונו יולא לקראתם, ואמרו לר' זעירא רבי כל כך כעסת והענשת לזה, והשיב יבא עלי שלא כעסתי עליו מפני שהייתי סבור שהמנהג כאן הוא כך: אזל ספר. נסתפר והיה בדעתו לילך לרמון בזה המרחץ של טבריא, ופגע בו לץ אחד ונתן לו פורקדל חד, זהו פרגול ששניו בפרק כ"ט דכלים (מ"ח), ולשון המדרש בפרשת אמור (פרשה לג) מה לך לוקה בפרגל וכו', כלומר מכה אחת על זאתו בעד שקורין פורקדל וא"ל עדיין זאתו והענק שלו רפה הוא וצריך לחזק אותו, ולרך שחוק והימול אמר לו כמנהג הלץ, וכשהלך היה שם ארבונא חד, שופט ומושל שהיה דן לליסטים אחד, וזה הלץ עמד ושחק לנגדו, וכשאמר הדיין לליסטים מי היה עמך כשעשית המעשה תלה עיניו והביט בלץ הזה, ולאה שהוא שוחק, ואמר זה השוחק הוא היה עמי ולקחוהו ודנו אותו ביסורין עד שהודה על אדם אחד שהוא הרגו, וכשהוליאו לשניים אלו וטעונין שתי קורות עליהן לתלות אותם, בתוך כך יצא ר' יוסף מהמרחץ, וא"ל זה הלץ ההולך להתלות כבר הענק הזה שהיה רפוי נשתנס ונתחזק, וכלומר שנגמר דינו ליהרג על שנתן לו מכה על זאתו, ואמר לו ר' יוסף אחור המזל שלך ולא כתיב ואל תתלוצצו וגו', ואיני מתחייב בנפשך כי אתה בעצמך גרמת לך:

ר"ש סירילאו

מה קלא בשמיא. הלעיג עליו שמעו שמת וחזר ומיה, ולא היה מאמין: מה סליקית מחטי. וכי עליתי לארץ ישראל לחטוא: ניחות לי מן הן דסליקית. אלד לי לאותו מקום שעליתי משם, דהיינו לנבל: מבסרא ליה איטיה. אלרץ ישראל שבה ישיבתנו מבסרא ליה מגזה אותו. תרגום כי דבר ה' בזה (במדבר טו לא) פיתגמא דה' בסר: איתתיה דאבוה. בנבל: לאן ניזול ליה. להיכן ילך לו: ר' זעירא כד סליק להכא. אגב דאייתי לעיל דרב כהנא שהרג שני אנשים על הליצנות מייתי לה: קופד. בסר: קורסם. מכה של מה קלא בשמיא. כלומר מה מידוש בשמים. וזה היה מעשהו מיד כשעלה לארץ ישראל, [וכד]מייתי הבבלי בסוף מסכת בבא קמא (קיז.) שבא לישיבת רבי יוחנן והקשה כמה קושיות, ופתח עיניו רבי יוחנן [1]ראה(י) שפתו, והיתה שפתו קרועה מחמת מכה, ותשב ר' יוחנן שהיה שוחק עליו, וכעס ר' יוחנן ומת רב כהנא וקברוהו, ביום השני אמר ר' יוחנן בישיבה, הרגיתם אותו בבלי איך היה משחק עלי. אמרו לו, לא אדונינו, כי שפתו קרועה ולא שחק. הלך לקברו והחייהו, אמר ליה אילו ידעתי שזה מנהגך לא כעסתי, עתה בא עמי. אמר ליה אי מצית למיבעי רחמי (דאי) [דתו] לא שכיבנא אזלנא, ואי לא לא אזלנא הואיל וחליף שעתא חליף, וז"ל רש"י (שם) אי מצית למיבעי רחמי דתו לא שכיבנא, אי אקשינא לך, אזלנא בתרך ואעמוד עמך בבית המדרש. ואי לא, הואיל וחליף שעתא, ואתרמיס ניסא. חליף, ולא אלך עוד עמך, שמא תכעוס עלי ואמות עוד פעם אחרת, אלא אלך לביתי אי ולא אעמוד עוד אצלך פן אמות פעם אחרת. ואיתי דמפרש הואיל וחליף שעתא, וקבלתי לער מיתה, לא אקבל עוד לילך מכאן. ובפסחים (מט.) מוכח דהלך לביתו, דאמר רב כהנא אי לאו דנסיבנא וכו'. ועוד אמרינן בברכות ירושלמי, פגע ביה ההוא גברא אמר ליה מאי עביד בשמיא, כלומר שליעג עליו שהיה מת ומיה. פגע ביה אחרינא, אמר ליה הכי נמי ומיתת וכו'. עד כאן לשונו: דאימיה. ארץ ישראל: מבסרא ליה. מזלזל בו הם בני ארץ ישראל: איתת אבוהי. חולה לארץ, דהכי אמרינן (תענית כא:) [אם] גדילה לוקה שפתה לוקה לא כל שכן: מוקרא ליה. בני חולה לארץ היו מכבדין אותו הרבה: אזל בעי מזבון [חדא ליטרא] דקופד. בשר, שהיו רגילין לסעוד בשר ויין ביום הקזה, כדאיתא בבבלי (שבת קכט.): בחמישין מניי וחד קורסם. בכך מעות והכאה אחת: ברמשא נחית לבית וועדא. בערב הלך לבית המדרש: שלחון וכו'. שלחו אחריו שליח בית דין ליסרו על דשעו: אשכחון ארוניה נפקא. שמת בידי שמים על עלבון אותו לדיק: אמרו ליה כל הכין. אמרו חכמי הישיבה, וכי כל כך כעסת עליו שנענש מיתה על ידך: אמר להו וייתי עלי דלא כעסית. נשבע, כה יעשה לי אלהים ויסף עלי טוב ממנו, שלא כעסתי עליו, שהשבתי בתחת שכך המנהג: אזל ספר. הלך לגלח, שדרך האיש הבא מדרך ארוכה לגלח, כדתנן (מו"ק פ"ג מ"ח) ואלו מגלחין הבא מן מדינת הים: בעי מסחי. רצה לרחוץ במרחץ של טבריא, לחיזוק איבריו מיגיעת הדרך: פגע חד ליצן ויהב ליה חד פורקדל. אמר ליה אתה הולך לחזק איבריך, והכהו מכה על העורף, פיסק"ו שאד"ה בלע"ז, ואמר לו (אתה הולך) חזקתי עורפך, ומכל מקום עדיין תוכל להכנס למרחץ לחזקו שעדיין לא נתחזק יפה: פורקדל. קדל עורף, פור מכה, עונקא עורף בלשון ערבי:

לועה: ארוניה נפק. שמת, והיו מוציאין ארונו מן הבית, שמת פתאום: כל הכין. כל כך כעסת שהרגת אותו: וייתי עלי. יבא עלי קללה אם כעסתי להרגו: מיסברית. שסברתי שכן היה המנהג. והטבח הענו ענה כן, מפני ששאל כמה הדיין ליטרלאה, והיה לו לשאול תן לי בדיוק בשר: באהדן דימוסן דטבריא. בזה המרחץ דיומסית של טבריא, מיס תמיין מעלמן: פורקדל. פיסקיסדא בלעז, מלשון גוו אפרקיד (ב"ב עד.), ותרגום ערוף (שמות כג כז) קדל. [מ"ש פרק לפרקיס פריקת צוארייה, ומלה מורכבת היא פרק קדל]:

כן הווה ליה. שמת: חורן. אחר: אמר. כהנא מה זאת שעשיתי, אני עליתי לא"י לזכות שלא לקיים מצוות ואני מוטל, וכי עליתי לקבול בני מ"ר, ואיזל לי ואדר לי לנבל מיד אחר שעליתי: אימיה מבסרא. מ"י מסב ליה כאמיה, ובכל מסיב ליה כאשת אב: מבסרא. מבזה: מוקרי. מכבד. ושאל לר' יוחנן כאן בא"י מבזין לי ואם בנבל מכבדין אותי להיכן אזיל ודרך רמז אמר לו: נחת ליה כהנא מן הן דסליק. מיד אחר שעלה חזר וירד: ההיא מילתא דאמר ליה. אותה שאלה דשאל לך להיכן ילך ואמרת ליה שילך למקום שמכבדים אותו, היינו נטילת רשות וגם נתינת רשות, דהוה סבר שהכנת דרך רמז לשאלתו ונתת לו רשות: קופד. בסר: קורסם. מכה: סב לך שיתין. אמן לך ששים מנה ולא תכה אותי ולא שמע ליה: עביד במנהגך. בחמישים ומכה אחת: לבית וועדא. לבית המדרש שמתוועדים שם רבנן: אמר לון. ר' זעירא לרבנן, רבותינו מה מנהג רע זה בימיכם שאין אדם קונה לעולם בשר עד שמכין אותו: ארוניה. שמת: אמרו ליה. רבנן לר' זעירא: כל הכין. כל כך עשית שענשתה להאי טבחא: אמר להו. בלשון שבועה יבוא עלי כך וכך אם כעסתי עליו, כי סבור הייתי שמנהג הוא כן: ספר. נסתפר ולא לגמור במרחץ של טבריא שיצאין מים חמין מן הקרקע: פורדקל. הלי לעין יהב לר' יסף מכת עורף דרך לעגות:

[א] קלא. ברש"י (ב"ק קיז:) עביד:

[ב] ומית פגע. בד"ו ודפ"ו ומתפגע:

[ג] פגע ביה. ברש"ס ליתא:

[ד] חמתיה. ברש"י ב"ק (קיז:) ליתא:

[ה] ליה. בכי"ר ובד"א ליה ומית:

[ו] לגבי ר'. בכפו"פ (פ"י) שאיל לר':

[ז] אמר מה הוה מיזל. בכי"ר אי אפשר דהוא מיזל:

[ח] מילתא דאמר. בכי"ר ובכפו"פ (שם) שאילתה דשאל:

[ט] הדין. בכי"ל ליתא, ונוסף ע"ז המגיה. בכי"ר הוא:

[י] ברומשא. בכי"ר ליתא:

[כ] ומה הוא דין. בכי"ר מן הוא:

[ל] ליה. בכי"ר ליתא. ברש"ס לון. בד"א ודפ"ו א"ל:

[מ] מי סברת דמנהגא. בכי"ר מיסבר מנהגא דהכא. ברש"ס מיסברית דמנהגא:

הגהות הגר"א

[א] פגע ביה חמתיה חד חרן. צ"ל פגע ביה חד חורין. (וכן נראה מדברי רש"י ב"ק קי"ז ב' (ד"ה ואי) [דד"ל]):

[ב] מי סברת. צ"ל דסברית [דד"ל]:

ביאור הגרח"ק

א"ל מה קלא בשמיא. מה נעשה בשמים, כי כשעלה לא"י מבבל ובא ללמוד תורה אצל ר' יוחנן הקפיד עליו ומת וחזר ובקש עליו רחמים וחיה וכעובדא דשנינו בגמ' בבלית ב"ק קי"ז א', והיה מלעיג עליו ושאלו מה קלא בשמיא: **א"ל גזר דיניה דההוא גברא מיתתם.** גזר דינך חתום למיתה: **ומתפגע ביה וכו'.** לאחר זמן פגע בו איש אחר ושאלו גם מה קלא בשמיא: **אמר מה סליקית וכו'.** אמר כהנא מה אני עליתי לא"י לזכות ולהגות בתורה וכי עליתי לחטוא ולהעניש להרוג מבני א"י, אלך וארד למקום שעליתי משם היינו בבל: **בר נש דאימי' מבסרא וכו'.** אדם שאמו מזלזלת בו ומבזה אותו ואשת אביו מכבדתו למי ילך, משל לא"י שמזלזלין בו ובבבל מכבדין אותו: **אמר מה הוה מיזל וכו'.** מה וכי ירד בלא שנטל רשות אמרו לו מה ששאל אותך זה היה נטילת רשות שלו שכיון שאמרת לו שילך למקום שמכבדין אותו הלך לבבל: **אזל בעי מיזבון וכו'.** רצה ליקח ליטרא בשר מן הטבח שאחר הקות דם צריך לאכול בשר: **בחמישין מניי וחד קורסם.** בחמישים כסף ומכה אחת והיה מתלוצץ עמו, ור' זעירא חשב שזה מנהגו הלכך אמר לו קח שישים כסף בליטרא ואל תכני ולא הסכים: **א"ל עביד כמנהגך.** ותן לי חד קורסם: **ברומשא וכו'.** בלילה הלך לבית המדרש ואמר כמה רע הוא המנהג בכאן שאין אדם יכול לאכול בשר עד שמקבל עליו חד קורסם, אמרו לו ומי עושה כן אמר פלוני הטבח ושלחו אחריו לקראו ומצאו שמת וארונו יוצא לקראתם: **א"ל ר' כל הכין.** אמרו לו לר' זעירא רבי וכי כל כך הקפדת עליו אמר יבא עלי כך וכך שלא הקפדתי עליו שהייתי סבור שכך המנהג: **אזל ספר.** הלך אצל הספר ולאחר מכן בקש לילך לרחוץ בבית מרחץ של טבריא: **פורקדל חד.** מכה אחת על ערפו:

ארכונא. שופט העיר יושב בשוק: [קאים דאין וכו']. והיה דן את הגנב ומכהו עד [ש]יגיע מי היה עמו כשהוא היה גוזב: תלה עיניו. הגנב, ורואה זה הליצן שהיה נגדו משמק עליו, והעליל עליו שהוא היה עמו: מי נפקין תרויהון. כשיצאו שניהם טעונין שני שלשלאות של ברזל על צואריהן להוליכן לתלותן על העץ, גא ר' יוסף מבית המרחץ ועבר ורואה אותן, אמר הליצן העורף שהיה רפה נדחק במקום לר, כלומר שהוא שהיה רפה ומשמק ניתן שלשלת עליו וקולר תלוי על צוארו: אמר ליה ביש גדא. השיבו ר' יוסף, רע המזל שלך, וכי לא ידעת דברי הנביא ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם, והרי מוסרי צוארך: מתני' ר' שמעון בן גמליאל אומר לא כל הרוצה וכו'. דמ"ק סבר דלא מיישינן ליוהרא ורשב"ג סבר דמיישינן (עי' בבבלי יז:). וכתבו המפרשים (תוס' שם ד"ה רב שיבא, טור או"ח סי' ע בשם מהר"ם מרוטנבורג) מיהו האידנא שאין אנו מכוונין כל השנה, אדרבא אם לא יקרא מיחזי כיוהרא, כלומר דכוליה שתא מכוין: גמ' צער. תענית או ביטול מלאכה שמפסיד שכר פעולת יומו: יחיד. כי הא דתנן בפ"ק דתעניות (י.) הגיע י"ז בתשון ולא ירדו גשמים, התחילו היחידים מתענין. פירוש בני אדם יראי חטא אע"פ שאינן תלמידי חכמים ולא בורים: תלמיד חכם עושה. כי הא דתנן (פסחים פ"ד מ"ה) גבי תשעה באב, ובכל מקום תלמידי חכמים בטלים: של שבח. כגון קריאת שמע של חתן וכיוצא בו: מסתלקין לצדדים. דזה אחד מעשרה תנאים שהתנה יהושע, ומסיק הנבלי במסכת ב"ק בסוף פרק מרובה (פא.): דאפילו בחוץ לארץ התנה. ופי' רש"י (שם פא.) ומסתלקין לגדי הדרכים. בכל עת, ואפילו בזמן שהתבואה בשדות הפקיר לכל אדם להסתלק מן הדרך מפני היחידות וליכנס לגבול שדה חבירו וילך על המילר אצל הדרך. מפני יחידות הדרכים.

[א] ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם כי כלה ונחרצה שמעתי מאת צבאות על כל הארץ: (ישעיה כח כב)

תורה אור השלם

א) ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם כי כלה ונחרצה שמעתי מאת אדני אלהים צבאות על כל הארץ:
(ישעיה כח כב)

מהר"א פולדא

א"ל. ר' יוסף נלגלג עד שהגיע ענק שסביב צוארך רפיה. כוונתו היה שלריך להיות חזק ולמנקו כדכתיב אל תתלוצצו פן יחזקו לצועות הענק שלכם, וכסוף הכין הא' ליצן כשבא לתלותו. והוא הענק שסביב צוארו לצועת התלייה שמהדקים ומחזיקים סביב לוארו: ארבונה. מושל היה דן לסטים אחד והא' ליצן הלך לשם לראותו ולהתלוצץ עליו כמנהגו, ושאל הא' מושל לאלה לסטים מי גנב ענק והיה מריס עיניו ורואה זה ליצן מתלוצץ עליו, ואמר הלסטים זה שמתלוצץ עלי גנב ענק, וכפתיה והולה שהרג הוא לאחד בלסטיותיה, והיו לסטים הללו טוענים שהי קורות לתלותן עליהם, ונאותו פעם יצא ר' יוסף ממרחץ, א"ל אותו הליצן לר' יוסף ענק שאמרת היה רפיא והשתא נא הזמן שיתחזק כלומר נתקיים דבריך: שנצת. רלועות כלומר נתהדק בלצועותיו: א"ל. ר' יוסף ולא כן כתיב וכו': ביש גדא. מזל רע שלך הוא שגרם לך כל זה, לא בשביל עלבוני בא לך: של צער כו'. תענית וכדומה לו עושה, דאין אדם מצער עצמו ליוהרא אלא עושה מידאת ה' לפיכך נעשה יחיד בזה, ההיא דאמרינן בתענית (י.) הגיע י"ז בתשון היחידים מתענים וכל אדם יכול לעשות יחיד בזה: של שבח. ולית ביה נער כגון טלית של תלמיד חכם חיישינן ליוהרא: ת"ח עושה. דאינו בלשונא מדרבנן לא מחזי כיוהרא: אלא א"כ נעשה פרנס על הציבור. ומפרש בפ' אלו קשרים (שבת קיח.) איזה יחיד שנעשה פרנס וכו': תני מסתלקין. מעשרה תנאים שהתנה יהושע דדאיתא במערובה (כ"ק פא.): מפני יתידות. שנחייבם הטיט ונעשה ביחידות לכן מסתלקים לצדדים אפי' לשדה מלאה תבואה, אבל לשדה כרכוס שדמיה יקריס והפסדה מרובה לא אלא אם כן הוא משתקע בטיט או אפילו לשדה כרכוס מסתלקים: שמראה עצמו באצבע. לומר לאו אותי מדקדק ומחמיר על עצמי ומשתקע בטיט ואיני רוצה לסלק לגדי דרכים בשדה תבואה: והא תני כל דבר של שבח לא כל הרוצה כו'. ואע"ג דבדבר של צער כל הרוצה לעשות עצמו מ"מ עושה, הכא דאף הת"ש לא נהג בו ונעשה כדבר של שבח ותני לא כל הרוצה לעשות עצמו מ"מ עושה:

אמר ליה עד כדון [א]עונקתיה דההוא גברא רפיא והוה ארכונא קאים דאין אחד ליסטים [ב]ואזל קם ליה גחיך [ג]כל קבליה. אמר ליה ארכונא מאן [ד]הוא עמך. תלה עינוי וחמא דהוא גחיך. אמר ליה אהן דגחיך [ה]הוא עמי. נסביה ודניה ואודי ליה על חד קטיל. מי נפקין תרויהון טעינין תרתי שריין [ו](ד)עבד ר' יסא [נפיק] מסחי אמר ליה ההוא [ז]עונקתא דהות רפיא כבר שנצת. אמר ליה ביש גדא דההוא גברא ולא כתיב [א]ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם. ר' פינחס ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר רב יצחק [ח]קשה היא הליצנות שתחילתה ייסורין [ט]וסופה כלייה. תחילתה ייסורין דכתיב ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם וסופה כלייה דכתיב [א]כי כלה ונחרצה שמעתי מאת [ט]ה' צבאות על כל הארץ: [י]הלכה ט

[א] מתני' [מ"ח] [א]חתן אם רוצה לקרות את שמע בלילה הראשון קורא. רבן שמעון בן גמליאל אומר לא כל הרוצה ליטול [ו]לו את השם יטול: גמ' תני [ג][ב]כל דבר שהוא של צער [ב]כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד חכם עושה ותבוא לו ברכה וכל דבר שהוא של שבח לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד חכם עושה [א]אלא אם כן [ד]מינו אותו פרנס על הציבור. תני [ד][ה]מסתלקין לצדדין מפני יתידות דרכים [ו]ובשעה שהוא משתקע אפילו בשדה שהיא מליאה כורכמין. אמר ר' אבהו [ז]מעשה ברבן גמליאל ור' יהושע שהיו [ח][מהלכין] בדרך והיו [ט]מסתלקין לצדדין מפני יתידות דרכים וראו את [י]ר' יהודה בן פפוס שהיה משתקע ובא כנגדן אמר רבן גמליאל לר' יהושע מי הוא זה שמראה עצמו באצבע. אמר לו יהודה בן פפוס הוא שכל מעשיו לשם שמים. [יא]אמר ליה ולא כן תני כל דבר שהוא של שבח לא כל הרוצה לעשות עצמו מתני' לא כל הרוצה ליטול לו את השם יטול. אם לא מוחזק חכם ופרוש בשאר דבריס אין זה אלא יוהרא שמראה בעצמו שיכול לכוין לבו. ואין הלכה כרשב"ג. וקנא מרבותא אמרי דהאידנא כל אדם יקרא ק"ש בלילה הראשון שכיון שבדורות הללו אין מכוונים כל כך בשאר ימים אם לא יקרא בלילה אחד מיחזי יותר כיוהרא, שמראה עצמו שהוא מכוון בכל שעה אלא השתא משום דטריד במלוה: גמ' תני. בתוספתא פ"ק דתענית (ה"י) על הא דשניו שם היחידים מתענין בה"ב: תני. בתוספתא דב"ק (עי' ב"ק פא.) מסתלקין לגדדין להשדות שבגדי דרכים, מותר להסתלק מן הדרך ולילך לשם מפני יתידות הדרכים, כשהארץ יבישה ועשויה כמין גריד וכיתידות שאינו נוח להלך עליהן נאמנע הדרך מסתלקין לגדדין, וזה אחד מעשרה תנאים שהתנה יהושע בכניסתן לארץ, ומייתי לה בהאי תלמודא בפרק המוכר את הספינה (ב"ב פ"ה ה"א - יז:): ובשעה שהוא משתקע וכו'. כלומר אם השדה שהיא מליאה כרכוס היא סמוכה להדרך ומתקלקלת אם הולכין ודורסין עליה ואם יקיף ולא יעבור באותה שדה צריך הוא להשתקע הרבה מן הדרך ולהקיפה, אז מותר להסתלק אפי' לאותה שדה מליאה כרכוס מפני טורח המרובה: שהיה משתקע. הרבה ונטה מן הדרך ולא רצה להסתלק לגדדין לתוך שדה חבירו. אי נמי ובשעה שהוא משתקע צריך להשתקע עצמו הרבה בדרך שהיא עשויה כמין גומות ועולה ויורד שכיחי הרבה בה מסתלקין אפי' לשדה כרכוס: באצבע. מראה חסידותו לפניו באצנע ויוהרא הוא: שכל מעשיו לשום שמים. ואין לחושדו משום יוהרא: ולא כן תני כל דבר שהוא של שבח וכו'. ור"ג היה סבור לדמות זה לדבר של שבח שאמראה חסיבות לפניהם שהוא מדקדק במעשיו ומחמיר על עצמו לעשות לפיס משורת הדין:

עונקתיה. לוארו, ולכך הכיתיך: גחיך בלקבליה. שחק הליצן כנגדו: ארבונא. הדיין: תרויהון טעינין תרתין שריין. הליצן והלסטים היו טעונין שני קורות לתלותן בהן: כבר שניצת. כבר נתחזקה, מלשון וישנם מתניו (מלכים-ב יח מו), כלומר ראית שנדרשה נקמתך ממני: כי כלה ונחרצה. סיפיה דקרא הוא: מתני' לא כל הרוצה ליטול וכו'. אם לא הוחזק חכם ותכיד לרבים הרי זו גאוה, שמראה בעצמו שיכול לכוין את לבו. ומפרש בפ"ק דתענית (י.) מאן יחידים רבנן: תלמיד חכם. ממונה פרנס על הצבור. ויחיד לאו לממונה פרנס: יתדות דרכים. הן כמו גומות מלאות מים ושפמותיהן גבוהות, ולכשמתייבשין הן קשין ומשופים כיתדות, ולכך הקלו להולכי דרכים להסתלק וילך בצידי דרכים, שהן סוף השדות הסמוכות לדרך: ובשעה שהוא משתקע. [כשהן לחין משתקע] הרגל:

ר"ש סירילאו

ביאור הגרח"ק

א"ל עד כדון עונקתי' וכו'. היה מתלוצץ ואומר ראה הרצועה שעל צוארך רפה: והוה ארכונא וכו'. והיה שופט יושב ודן ליסטים א' והלך זה הליצן וצחק כנגדם: א"ל ארכונא וכו'. ללסטים מי הי' עמך בעבירה הרים עיניו וראה את זה הליצן צוחק ממנו אמר לו זה שצוחק היה עמי לקחו השופט והתחיל לדונו וליסרו עד שהודה לו על א' שהרג: מי נפקין תרויהון וכו'. כשיצאו שניהם להריגה טעונין קורות לתולתם עליהם הי' ר' יסא חוזר מרחיצתו אמר לו זה הליצן הצוואר שהי' רפה כבר קשרוהו ונתכוין לומר שיודע שבשביל שפגע בו נלכד: א"ל. ר' יסא ביש מזלו של זה האיש מי לא כתיב וכו': מתני' לא כל הרוצה ליטול וכו'. דמיחזי כיוהרא: גמ' כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה. כגון הא דתנינן פ"ק דתענית (י.) הגיע י"ז בתשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענין, ולענין זה כיון שהוא דבר של צער כל הרוצה עושה עצמו יחיד: תלמיד חכם עושה. כי הא דתנן פ"ה דפסחים (נד.) מקום שנהגו לעשות מלאכה בט"ב עושין וכו' ובכל מקום ת"ח בטלים בו, ואמרו בגמ' בבלית פ"ק דתענית שם איזהו יחיד ואיזהו תלמיד יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הצבור, תלמיד כל ששואלין אותו דבר הלכה בלמודו ואומר: וכל דבר שהוא של שבח. כגון ק"ש של חתן או להתנאות בסודר של ת"ח: תלמיד חכם עושה. פי' ולא כל הרוצה לעשות עצמו ת"ח עושה: מסתלקין לצדדין. ההולך בדרך מסתלק לצדדין לתוך שדותיו של חבירו: מפני יתידות דרכים. בימות החמה יבש הטיט ונעשה כיתידות מקום דריסת האדם והבהמה שדרסו שם בימות החורף ואינו יכול לילך בדרך הרבים, ומתנאי יהושע הוא (כ"ק פא.): ובשעה שהוא משתקע. אם רגליו שוקעות בטיט: אפי' בשדה וכו'. מסתלק אפי' לשדה שהיא מליאה כורכמין, מין פירות, ואפי' שמתקלקלין בהליכתו: שהי' משתקע ובא כנגדן. שהחמיר ע"ע שלא לילך בשדה חבירו והיה משתקע בטיט והולך: מי הוא זה שמראה עצמו באצבע. שהוא מחמיר על עצמו: ולא כן תני כל דבר שהוא של שבח וכו'. הלכך יהודה בן פפוס זה אינו רשאי לעשות עצמו מחמיר:

עין משפט

א מיי' פ"ד מהלכות קריאת שמע הלכה ז טוש"ע או"ח סימן ע סעיף ג:
ב מיי' פ"ג מהלכות תפילה [הלכה ח] טוש"ע או"ח סימן תקעה סעיף ח:
ג מיי' פ"ה מהלכות נזקי ממון הלכה ג סמג עשין סו טוש"ע חו"מ סימן רעד סעיף ז בהג"ה:

שינויי נוסחאות

א] עונקתיה. בכי"ר עניבתה:
ב] ואזל קם ליה גחיך. בכי"ר אזל קם חורי עמודא מן הוה ליה גחך. ברש"ס ואזל קם ליה חורי עמוד אסתכל ביה גחיך:
ג] כל קבליה. ברש"ס כלקבליה. בד"א מלקיבליה:
ד] הוא. ברש"ס ובד"א ודפ"ר הוה:
ה] הוא. בכי"ר ובד"א ודפ"ר הוה, וכביי"ז ברש"ס:
ו] עבד וכו' נפיק. כ"ה בכי"ר. בכי"ל וד"ר דעבד ר' יסא. בד"א מי עבר ר' יסא. בדפ"ר עבר ר' יסא:
ז] עונקתא. בכי"ר עונבתה:
ח] וסופה. כ"ה בכי"ר וברש"ס. בכי"ל ובדפוסים וסופן, וכ"ה בסמוך:
ט] ה'. במקרא וברש"ס ה' אלקים:
י] לו. בכי"ר ובמשניות וברש"ס ובד"א ליתא:
כ] כל. ברש"ס רשב"ג אומר כל, וכביי"ז בתוספתא תענית (פ"א ה"ו):
ל] מינו אותו פרנס על הציבור. בתוספתא תענית (פ"א ה"ו) מינוהו בית דין על הצבור:
מ] מסתלקין לצדדין וכו' אפילו. בירושלמי ב"ב (פ"ה ה"א - יז:) ומסתלקין לצדדין רב יהודה בשם רב אפילו:
נ] ובשעה. בכי"ר וכן בשעה:
ס] מהלכין. כ"ה בכי"ר וברש"ס ובד"א. בכי"ל ובד"ר ודפ"ר ליתא:
ע] ר' יהודה בן פפוס. בכי"ר ובירושלמי ב"ב (שם) תיבת ר' ליתא. ברש"ס ר' יהודה בן נקוסא. בכפו"פ (פמ"ד) פפוס בן יהודה, וכ"ה בסמוך:

הגהות הגר"א

[א] אלא אם כן מינוהו פרנס על הציבור. בהגהות הגר"א על תוספתא תענית פ"א ה"ו נראה שמוחק תיבות אלו:
[ב] אמר ליה וכו' אמר ליה והא תני. נמחק. (ונראה לי לפרש גירסתו, דמקשה הש"ס ארבן גמליאל ור' יהושע דהא הכא דבר של צער הוא ואפילו אין כוונתן לשם שמים שרי. ומשני ר' זעירא ובלבד שלא יבזה חורנין. כלומר כשיש אחרים אתו והוא פירש מהם ומחמיר הוי מבזי חורנין, ולהכי אי לאו דכל מעשיו לשם שמים שפיר הקפיד עליה ר"ג) [דד"ק]:

[כא. כא: - ה"ט ה"א]

א [מיי' פ"ג מהלכות תעניות הלכה ג טוש"ע או"ח סימן תקצה סעיף ג]:
ב מיי' פ"ו מהלכות תפילה הלכה ה סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן לב סעיף ב:
ג טוש"ע או"ח סימן תלט סעיף ז [בהג"ה]:
ד מיי' פ"ד מהלכות קריאת שמע הלכה ג [והלכה ז] סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן ע סעיף ג:
ה מיי' פ"ד מהלכות אבל [הלכה ו] ופ"ד מהלכות קריאת שמע [הלכה ג] סמג עשין יח כ טוש"ע או"ח סימן עג סעיף ג [וטוש"ע יו"ד סימן שמ סעיף ג]:
ו מיי' פ"ד מהלכות קריאת שמע הלכה ד טוש"ע או"ח סימן עג סעיף ג וסימן עב סעיף ג [וטוש"ע יו"ד סימן שנח סעיף ג]:

אמר ליה. ר' יהושע: **והא תני כל דבר של צער וכו'.** והא׳ נמי דבר של צער הוא שהרי הוא צריך להטעבר עצמו בהילוך הדרך כשאינו מסתלק לגלדין: **ובלחוד דלא יבזה חורנין.** הא דאמרינן בדבר של צער אם רצה לעשות (אותה) [עושה], דוקא בפני עצמו יכול להחמיר עליו, אבל אם הוא בפני אחרים וכהך עובדא, לא יעשה כן מפני שהוא כמבזה לאחרים שהם אינם רוצים לעשות לפיס משורת הדין והוא עושה: **דלמא.** מעשה בר' יסא ור' שמואל שהיו יושבין והולכין באחד מבהכ"נ שבעלייה והגיע עונת התפלה וקם ר' שמואל והפסיק מאכילה להתפלל: **א"ל והא תנינן חתן פטור חתן אם רוצה.** כלומר דאע"פ שאינו שהחתן פטור מק"ש אפילו הכי שנה רבי כאן אם רוצה לקרות קורא, אלמא דלא נקרא הדיוט כשמחמיר על עצמו בדבר שהוא פטור מן הדין: **א"ל יכיל אנא פתר בר"ג.** והכי גרים לה בפ"ק דשבת (ה"ג - ח:) ולא גרסינן הכיא א"ל קמא. כלומר דמתניתין דהכא בר"ג אתיא דלא רצה לפטור עצמו מק"ש כמו שהשיב לתלמידיו איני שומע וכו' ואתי ק"ש דאתיא ביה קבלת מלכות שמים:

הדרן עלך היה קורא

מי שמתו מוטל לפניו. אחד מן הקרובים שחייב להתאבל עליהם מוטל עליו לקוברו: **פטור מק"ש ומן התפילין.** משום דטריד טרדא דמלוה: **וחילופיהן.** שכן דרך שמתחלפין לפי שהכל רוצים לזכות במצוה: **את שלפני המיטה ואת של אחר המיטה.** כלומר בין אלו ובין אלו את שהמטה צורך בהן שצריכין לשאת את המטה פטורין. ואת שאין המטה צורך בהן אסה כגון ההולכים ללוות את המת בלבד לכבודו חייבין:

יחיד עושה תלמיד חכם עושה אלא אם כן מינו אותו פרנס על הציבור. [א]אמר ליה והא תני [א]כל דבר [א]של צער כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה תלמיד חכם עושה ותבוא עליו ברכה. אמר ר' זעירא ובלחוד דלא יבזה חורנין. [ב]דלמא [ב]ר' יסא ור' שמואל בר רב יצחק הוו יתבין אכלין בחדא מן אילין כנישתא עלייתא. אתת עונתה דצלותא וקם ר' שמואל בר רב יצחק מצלייא. אמר ליה [ג]ר' מיישא לא כן אלפן רבי [ב]אם התחילו אין מפסיקין ותני חזקיה [ג]כל מי שהוא פטור מדבר ועושהו נקרא הדיוט. אמר ליה והא תנינן [ד]חתן פטור [ד]חתן אם [ד]רוצה. [ה]אמר ליה ולא דרבן גמליאל היא. אמר ליה יכיל אנא פתר כרבן גמליאל דרבן גמליאל אמר איני שומע לכם לבטל ממני מלכות [ו]שמים:

הדרן עלך היה קורא

[ז]**מי שמתו מוטל לפניו [ה]פטור מקרית [ז]שמע [ח]ומן [ט]התפילין. נושאי המיטה וחילופיהן** כא: **[י]וחילופי חילופיהן את שלפני [כ]המיטה ואת שלאחר המיטה [יא]את [יב]שהמיטה צורך בהן פטורין ואת שאין [יג]המיטה צורך בהן חייבין.**

וסתם משנה זו דסוף פרקין דקתני תחן אם רצה קורא רבן גמליאל היא ולא רבנן: **א"ל יכיל אנא פתר לה כרבן גמליאל.** כלומר יכול אני לעשות כרבן גמליאל, הואיל וסתם לן תנא כוותיה דלא חיישינן ליוחנן. והשיב אינו שומע לכם, דלא סבירא לי כרבנן, אלא אני חולק עליהם וסובר דלא חיישינן ליוחנן, וסתם משנה זו דלא רבנן: **א"ל יכיל אנא פתר לה כרבן גמליאל.** כלומר יכול אני לעשות כרבן גמליאל, הואיל וסתם לן תנא כוותיה: **הוו יתבין ואכלין בחדא מן אילין כנישתא עלייתא.** הלשון מהופך עליית כנישתא, כלומר שהיו אוכלין באחד מהחדרים והעליות הסמוכין לבית הכנסת, שרגילות לאורחין לאכול שם כדכתב רבינו נסים בריש פרק ערבי פסחים (ד"ה לאפוקי): **ותני חזקיה וכו'.** כלומר ואם תשיב שאתה רואה להחמיר, הא תני חזקיה וכו': **הדיוט.** דמיישינן ליוחנן: **והא תנינן חתן פטור.** ואפי' הכי תנן נמי חתן אם רצה לקרות קורא ולא חיישינן ליוחנן, ואני סומך על המשנה ולא על הברייתא: **אמר ליה ולא דרבן גמליאל היא.** חזר ר' מיישא להקשות לר' שמואל, וכי סתם משנה זו אי אתה מודה דיחידאה היא ורבנן פליגי עלה, והיכי שבקת רבים ועבדת כיחיד, דהא תנן לעיל חתן פטור מקריאת שמע, ומעשה בר"ג שקרא [ו]אמרו לו תלמידיו לא לימדתנו שחתן פטור, ומה הקשו לו, הרי אפשר דאע"ג דפטור מחמיר על נפשיה, אלא על כרחך כך אמרו לו, לימדתנו דחתן פטור, וידענו דדעת רבנן דכל דבר שאדם פטור אין ראוי לעשות, דחיישינן ליוחנן. והשיב אינו שומע לכם, דלא סבירא לי כרבנן, אלא אני חולק עליהם וסובר דלא חיישינן ליוחנן, ומתני' דלא כרבנן, אלא אני חולק עליהם וסובר דלא חיישינן ליוחנן, ואיתא הוא דקאמר דאע"ג דפטור אם רצה קורא אבל רבנן לא ס"ל: **א"ל יכיל אנא פתר בר"ג.** יכול אני לפתור מתני' בר"ג ואפ"ה רשאי אני לנהוג בר"ג כיון דסתם לן תנא כוותיה: **הדרן עלך היה קורא**

מי שמתו מוטל לפניו פטור מק"ש ומן התפלה. ה"ג בדפו"א, מפני שהוא טרוד במחשבת קבורתו והיא טירדא דמצוה ופטור משום עוסק במצוה. ומן התפילין ל"ג משום דבגמ' מייתינן עלה ברייתא דפטור מן התפילין אלמא במתני' ל"ג לה: **וחילופיהן.** שכן הדרך שמתחלפין לשאת לפי שהכל חפצין לזכות בו: **את שלפני המטה.** בין אלו שעדיין לא נשאו את המטה: **ואת של אחר המטה.** ובין אלו שכבר נשאו את המטה: **את שהמטה צורך בהם.** אם צריכין להם שיתחלפו לשאת את המטה:

ר"ש סיריליאו

אלא א"כ מינו אותו. ויהודה בן נקוסא קטן הוה: **כל דבר שהוא של שבח וכו'.** מפרש לקמיה דאע"ג דהאי של צער הוא, מ"מ כיון שהיה בפניהן משתבח בפניהן היה וכשל שבח דמי: **כל דבר של צער.** וזו של צער הוא: **דלא יבזה חורנין.** וזה היה מבזה לרבן גמליאל ור' יהושע, שנראה שלא היו מסידים כמוהו: **אם התחילו אין וכו'.** [מ]משנה בפ"ק דשבת (ט:), וקתני התם ולא לאכול, ועלה קתני אם התחילו: **נקרא הדיוט.** וא"כ היאך פסקת להתפלל: **ותנינן חתן.** וא"כ ליתה לאזקיה: **יכיל אנא פתר לה בר"ג.** דתנן לעיל **איני שומע לכם** וכו', ומתני' דקתני אם רצה לקרות וכו' כרבן גמליאל, אבל רבנן ס"ל כרשב"ג, והייט מתני' דחתן פטור והדיוט הוי, ובגמ' דילן (יח:) מסקינן דליכא הכא יוחנן, דכיון דכו"ע קא קרו ואיכו נמי קא קרי ליכא יוחנן. וכן גרי הפסקת אכילה כדי להתפלל, ליכא יוחנן אי ליכא אחריני בהדיה:

הדרן עלך פרק היה קורא בס"ד

מי שמתו [מ]**מוטל לפניו.** מוטל עליו לקברו:] **פטור מקרית שמע ומן התפילין.** ואע"ג דאבל חייב בכל מצוות האמורות בתורה [מ]כדאיתא בגמרא דילן בפ"ק (יח.)], אפילו הכי אבל לחוד ואונן לחוד. ובגמ' ילף לה מקרא דדחמנא לא חייב להזכיר יציאת מצרים בשעה שעוסק במתו, ותפילין יציאת מצרים כתיב בהן, וק"ש נמי יש בה יציאת מצרים, והוא הדין לפרשה ראשונה דהיא קבלת עול מלכות שמים. אבל רש"י ז"ל פירש הטעם לפי שהוא טרוד במחשבת קבורתו, והוא דומיא דחתן [דפטור משום טירדא דמצוה (עכ"ל)] להעוסק במצוה פטור מן המצוה. ולדעתו אם רצה לקרות מלי קרי, ואינו כן כדאיתא בגמרא, אלא לגמרי פטור מכל המצוות, [מ]וברכה לבטלה היא]: **ומן התפילין.** ואע"ג דאחר הקבורה נמי פטור למר עד יום שני ולמר עד יום שלישי, בגמרא מפרש דאיידי דתנא ק"ש תני תפילין: **נושאי המטה וחילופיהן וחילופי חילופיהן את שלפני המטה.** שכן דרך שמתחלפין לשאת המטה, לפי שהכל חפצים לזכות בו: **את שלפני המטה.** שהי כתוב מאותן שהולכין לפני המטה פטורין, שעדיין לא נשאו ויתעסקו בו כשתגיע המטה אצלם. ואע"ג דעכשו אינו נושאין [מ]ואין צריכין למטה], כיון דטרודין לשאת פטורין: **ואת שלאחר המטה.** שאותן כבר נשאו: **את שהמטה צורך בהן.** (מ)שנושאין והן צריכין פטורים) [מ]דאע"ג שנושאין כת ראשונה אז כת שניה אז כת שלישית, מ"מ אותם שלאחריה צריכין לסייע, וכגון שהגוף כבד, ואע"פ שכבר נשאו פטורין]: **ואת שאין המטה צורך בהן.** אפילו רוצין לסייע בידן חייבין. ורש"י ז"ל גורס גירסא אחרת:

שינויי נוסחאות

א) של. בכ"ר שהוא של, וכ"ה לעיל (ע"א):
ב) ר' יסא. בכ"ר ובירושלמי שבת (פ"א ה"ב - ח:) ר' מיישא:
ג) ר' מיישא. ברש"ס ר' יסא:
ד) רוצה. בירושלמי שבת (שם) וברש"ס רצה לקרות קורא וכו', וכעי"ז באו"ז (ח"א הל' נט"י פד):
ה) אמר ליה ולא דרבן גמליאל היא. בירושלמי שבת (שם) וברש"ס ובד"א ליתא. באו"ז (שם) א"ל ולאו רשב"ג תני לא כל הרוצה ליטול את השם יטול:
ו) שמים. בכ"ר ובירושלמי שבת (שם) שמים שעה אחת, וכעי"ז באו"ז (שם) וברש"ס ובד"א שמים אפילו שעה אחת:
ז) שמע. במשניות ובבבלי (יז:) ובמסכת שמחות (פ"י ה"א) נוסף ומן התפלה, ועיין בתוס' שם דמשמע דלא גרס לה, ועיין תויו"ט:
ח) ומן התפילין. בבבלי (שם) נוסף ומכל מצוות האמורות בתורה. במסכת שמחות (שם) ומכל מצוות האמורות בתורה. בדברים רבה (ט א) ומן התפלה. בשו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' קיג) כתב, פטור מקרית שמע ומן התפלה הכי גרסינן ותו לא ומפרש בירושלמי תני מן התפילין. ועיין מלאכ"ש:
ט) שהמיטה. במשניות שלמיטה:
י) המיטה. במשניות למיטה:

הגהות הגר"א

(א) אמר ליה והא תני. נמחק [שערי ירושלמי]:

הגהות הגרח"ק

(א) התפילין. צ"ל התפלה [ד"א]:

ביאור הגרח"ק

א"ל והתני כל דבר שהוא של צער. וזה נמי דבר של צער הוא שרגליו שוקעות בטיט: **ובלחוד דלא יבזה חורגין.** דבר של צער נמי בלבד שלא יבזה אחרים שאינם מחמירים כמותו: **מן אילין כנישתא עלייתא.** היו אוכלין בעליית בית הכנסת: **אתת עונתה דצלותה.** הגיע זמן התפילה ועמד ר' שמואל ב"ר יצחק להתפלל: **אם התחילו אין מפסיקין.** משנה היא פ"ק דשבת (ט:) שאם התחילו בסעודה והגיע זמן תפילה אין מפסיקין להתפלל, נמצא פטור הוא מדבר זה ותני חזקיה וכו': **חתן פטור חתן אם רוצה.** והתנינן חתן פטור מלקרות ק"ש, ותנינן נמי אם רוצה קורא, אלמא אע"ג דפטור אם רוצה מחמיר על עצמו: **א"ל ולא דר"ג היא.** הך ת"ק דקאמר אם רוצה קורא מי לאו ר"ג הוא דאמר במתני' לעיל איני שומע לכם לבטל ממני מלכות שמים, ואיהו הוא דקאמר דאע"ג דפטור אם רצה קורא אבל רבנן לא ס"ל: **א"ל יכיל אנא פתר בר"ג.** יכול אני לפתור מתני' בר"ג ואפ"ה רשאי אני לנהוג בר"ג כיון דסתם לן תנא כוותיה: **הדרן עלך היה קורא**

מהר"א פולדא

דבר של צער כו'. כלומר כיון דדבר של צער הוא יכול לעשות עצמו מ"מ אפילו בדבר דלא נהג מ"מ: **ובלחוד דלא יבזה.** ובלבד שלא יבזה אחרים כאשר רואה שעושין כמוהו, דמחזי כיוהרא דלא נאה לעשות כן אלא לו. יש מפרשים ובלבוד שלא יבזה חורגין, ובלבד שבעשייתו זאת לא יבזה דבר הגורם בזיון לאחרים דהוה אפילו מ"מ לא יעשה: **בכנישתא עלייתא.** מגפת עליונה: **אתת עונתה.** הגיע זמן תפילה: **אם התחילו.** לאכול קודם מנחה והגיע זמן מנחה אין מפסיקין ולמה אתה מפסיק כדי להתפלל, אם תאמר שאתה מחמיר על עצמך והא תני חזקיה וכו': **והא תנינן חתן פטור.** מק"ש ומצינן נמי במשנתינו תחן אם רוצה וכו' הרי פטור הוא ואפילו הכי אם רוצה לקרות קורא ש"מ דליתא לדחזקיה: **יכול אנא פתר לה בר"ג.** דס"ל במתני' לעניין אדם שיכול לעמוד על עצמו ויכוון דשאי ולא כרשב"ג דאמר לא כל הרוצה וכו', ואתן קיימת לן כל הרוצה דבכל מקום שאנה רשב"ג במשנתינו הלכה כמותו בר מעבר ודינין ודאיה אתרוה (כתובות עז.), ור' חזקיה אלגיה דרשב"ג תני לה והלכה כוותיה. ולא גרסינן מה שכתוב בספרים דר"ג היה וכן ליתא נמי פ"ק דשבת (ה"ג - ח:) בסוגיא זאת. וטעמא דר"ג מבואר בבבלי (יז:) כיון דכו"ע קורין ומיהו נמי קרי לא מחזי כיוהרא:

הדרן עלך היה קורא

מי שמתו מוטל לפניו. לקברו: **פטור מקריאת שמע.** משום דטריד ל(ה)תבן ולהתעסק בקברי המת: **וחילופיהון.** שכן דרך שמתחלפים לשאת לפי שהכל חפצים לזכות: **את שלפני המטה.** שיתעסקו בו כשתגיע המטה אצלם: **ושל אחר המטה.** שנשאוהו כבר: **צורך בהן.** היינו אלא נשאוהו עדיין:

א) שבת פ"א ה"ב - ח: כל הענין **ב)** [שבת פ"א מ"ב, קידושין פ"א ה"ז - כ, סוכה נח.] **ג)** [עיל ה"ו - כז:] **ד)** ברכות יז: [שמחות פ"י ה"ח, בר"ר נח ו, דב"ר ט ג, מדרש תנאים לדברים טז ג, ילקו"ש ראה תתקד]

ה) שבת פ"א ה"ב - ח: כל הענין **ו)** [שבת פ"א מ"ב, קידושין פ"א ה"ז - כ, סוכה נח.] **ז)** [עיל ה"ו - כז:] **ח)** ברכות יז: [שמחות פ"י ה"ח, בר"ר נח ו, דב"ר ט ג, מדרש תנאים לדברים טז ג, ילקו"ש ראה תתקד]

[כא: - ה"א]

אלו ואלו פטורין מן התפלה. פירש רש"י (יח:) משום דהוא מדרבנן. והנכון משום דתפילה מעומד, ואי אפשר לשהות כל כך, אבל קריאת שמע דסגי לעמוד בפסוק ראשון חייבים, עכ"ל: **גמ' תני ומן התפילין.** כמו תניא הנהוג בגבלי, כלומר שניו במשנתיו ומן התפילין, וקשה דמשנה שאינה צריכה היא, דהא תניא אבל ביום הראשון אינו נותן תפילין, ומסיק הקושיא לריכה למימר מי שמתו וכו'. וזה לשון הרשב"א (יז: ד"ה הא) ואיכא למידק, מאי איריא מוטל לפניו אפילו כל יום ראשון נמי, כדאמרינן בפרק אלו מגלחין (מו"ק טו.) מדאמר ליה רחמנא ליחזקאל פארך חבוש עליך וגו', מכלל דאבל אסור בתפילין. ומסתברא דתפילין אגב קריאת שמע ותפילה נקט להו. ובירושלמי בעו לה ופירקו בה פירוקא אחרינא. עכ"ל. ובספרי ירושלמי שלפנינו לא מצינו פירוקא אחרינא, אלא דאיידי קריאת שמע ותפילה נקט תפילין כמו שאירע הרב: **אבל וכו'.** להקשות אמתני' מייתי לה, וכדמסיק: **ר' יהושע אומר בראשון ובשני אינו נותן.** דגם שני יש בו מרירות דומה לראשון: **אם בשני וכו' צורכה וכו'.** בתמיה, ופריך אמתני' דתני דפטירי מן התפילין דמשנה שאינה צריכה [היא], ולהגדיל הקושיא מקשה לדעת ר' יהושע, אבל ודאי אפילו לדעת ר' אליעזר משנה שאינה צריכה [היא], וכמו שכתבתי (במשנתנו) [בתחילת הגמ'] בשם רשב"א פירוש ירושלמי זה: **אם בשני אינו נותן תפילין.** אלא יראה מפותר: **צורכה למימר.** כל שכן כשמתו לפניו דהוי תוקף המרירות. ומשני דאין הכי נמי דלא לצורך תנא תפילין, אלא איידי דתנא מק"ש ומן התפילה תנא נמי ומן התפילין: **כרבי אליעזר בנתינה.** דביום שני מניח תפילין: **וכו' ר' זעירא בעי מניח תפילין.** הוא עצמו נסתפק בהא דאמר משמיה דרב דהלכה כר' יהושע בחליצה, ובשני אין חליצה לר' יהושע דהא לית ליה ביה הנחה כלל, שמא בשלישי אמר דהלכה כר' יהושע דאינו חולץ, אבל בשני לא ידענא אי חולץ אי לא: מהו שנעשה לרבי אליעזר בשני, כרבי יהושע בשלישי, שלא לחלוץ בפניו מדשות. והכריח ר' יוסי בר בון, דודאי כן סברת רב דבשני נותן כר' אליעזר ואינו חולץ כר' יהושע, דאם לא כן היה [לו] לומר הלכה כר' אליעזר בשני וכר' יהושע, דאם לא כן היה משמע דבשני הלכה כר' אליעזר בכל דבריו, דנותן וחולץ בו, ומדתלה בהנחה ובחליצה ולא תלה בימים משמע דאין חילוק בימים כלל לדין חליצה. וכן נפשטה בעיא זו בגבלי פרק אלו מגלחין (מו"ק כא.), וכן נפסקה ההלכה, אע"פ שמחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע להיפך שם:

אילו ואילו פטורין מן התפילה: גמ' מי שמתו מוטל לפניו וכו': [א]**תני** [ב]**ומן התפילין.** [ג]**אבל** [ד]**ביום הראשון אינו נותן תפילין ביום השני הוא נותן תפילין ואם באו פנים חדשות הוא חולצן** [ה]**כל שבעה דברי ר' אליעזר. ר' יהושע אומר בראשון ובשני אינו נותן תפילין ביום השלישי הוא נותן תפילין ואם באו פנים חדשות אינו חולצן. אם ביום השני אינו נותן תפילין צורכה מימר מי שמתו מוטל לפניו. אלא בגין דתנא דא תנא דא.** [ו]**ר' זעירא רב ירמיה בשם רב** [ז]**הלכה כר' אליעזר בנתינה** [ח]**וכר' יהושע בחליצה. ר' זעירא בעי נתן ביום השני כר' אליעזר מהו שיעשה** [ט]**ר' אליעזר כר' יהושע שלא לחלוץ. אמר ר' יוסי בר' בון** [א]**וכיני נתן ביום השני כר' אליעזר נעשה** [ח]**ר' אליעזר כר' יהושע שלא לחלוץ.** [ב]**ואין כיני נימא הלכה** [א]**כר' אליעזר. אלא בגין דתנא דא.** בשביל דתני ק"ש בתמיתין, תני נמי תפילין ואע"ג דמשנה אינה לריכה היא: **הלכה כר' אליעזר בנתינה.** דביום שני הוא נותן תפילין וכר' יהושע בחליצה ואילך אינו חולצן אף אם באו פנים חדשות: **נתן ביום השני כר"א.** דהלכתא כוותיה בנתינה אלא הא דמסקא לן מהו שיעשה **רבי אליעזר כרבי יהושע שלא לחלוץ.** כלומר מהו שיעשה בדיניה דר"א כסברת ר' יהושע בחליצה דהיינו ביום השני אם אינו לריך לחולצן אם באו פנים חדשות, דאלו ר"א לדידיה ס"ל דאפי' כל שבעה הוא חולצן, מיהו לדידן דלא קיימא לן כר"א בחליצה כי אם כר' יהושע, ולדידיה משלישי ואילך הוא דקאמר אינו חולצן, דהא ביום השני ס"ל דאינו נותן כלל, והשתא הבעיא היא ביום השני אי נהגינן כסברת ר' יהושע בחליצה שאינו לריך לחולצן: **א"ר יוסי ב"ר בון וכיני.** וכך הוא הדין בתמת, דכר"א בתמיה הוא דקי"ל אבל לא בחליצה, וא"כ אם נתן בשני כדיניה דר"א, אינו לריך לחולצן, דהא בחליצה כר' יהושע הוא דקי"ל, דכל זמן שמותר להניחן אינו חולצן, אפי' אם באו פנים חדשות: **ואין כיני נימא הלכה כר"א.** כלומר דמתמה הש"ס דאם כן הוא דאפי' ביום השני אינו חולצן, א"כ לאיזה ענין הוא דאיצטריך ליה למימר הלכה כר' יהושע בחליצה, שהרי לר' יהושע גופיה משלישי ואילך הוא דקאמר, ואי אין נהגינן גם בשני דאין לחולצן לא לימא אלא הלכה כר"א בנתינה לחודיה וממילא שמעינן דדוקא בנתינה הלכתא כוותיה אבל לא בחליצה ואף ביום השני אינו חולצן:

אילו ואילו פטורין מן התפילה. פירש רש"י (יח:) משום דהוא מדרבנן. והנכון משום דתפילה מעומד, ואי אפשר לשהות כל כך, אבל קריאת שמע דסגי לעמוד בפסוק ראשון חייבים, עכ"ל: **גמ' תני ומן התפילין.** כמו תניא הנהוג בגבלי, כלומר שניו במשנתיו ומן התפילין, וקשה דמשנה שאינה צריכה היא, דהא תניא אבל ביום הראשון אינו נותן תפילין, ומסיק הקושיא לריכה למימר מי שמתו וכו'. וזה לשון הרשב"א (יז: ד"ה הא) ואיכא למידק, מאי איריא מוטל לפניו אפילו כל יום ראשון נמי, כדאמרינן בפרק אלו מגלחין (מו"ק טו.) מדאמר ליה רחמנא ליחזקאל פארך חבוש עליך וגו', מכלל דאבל אסור בתפילין. ומסתברא דתפילין אגב קריאת שמע ותפילה נקט להו. ובירושלמי בעו לה ופירקו בה פירוקא אחרינא. עכ"ל. ובספרי ירושלמי שלפנינו לא מצינו פירוקא אחרינא, אלא דאיידי קריאת שמע ותפילה נקט תפילין כמו שאירע הרב: **אבל וכו'.** להקשות אמתני' מייתי לה, וכדמסיק: **ר' יהושע אומר בראשון ובשני אינו נותן.** דגם שני יש בו מרירות דומה לראשון: **אם בשני וכו' צורכה וכו'.** בתמיה, ופריך אמתני' דתני דפטירי מן התפילין דמשנה שאינה צריכה [היא], ולהגדיל הקושיא מקשה לדעת ר' יהושע, אבל ודאי אפילו לדעת ר' אליעזר משנה שאינה צריכה [היא], וכמו שכתבתי (במשנתנו) [בתחילת הגמ'] בשם רשב"א פירוש ירושלמי זה: **אם בשני אינו נותן תפילין.** אלא יראה מפותר: **צורכה למימר.** כל שכן כשמתו לפניו דהוי תוקף המרירות. ומשני דאין הכי נמי דלא לצורך תנא תפילין, אלא איידי דתנא מק"ש ומן התפילה תנא נמי ומן התפילין: **כרבי אליעזר בנתינה.** דביום שני מניח תפילין: **וכר' יהושע בחליצה.** הוא עצמו נסתפק בהא דאמר משמיה דרב דהלכה כר' יהושע בחליצה, ובשני אין חליצה לר' יהושע דהא לית ליה ביה הנחה כלל, שמא בשלישי אמר דהלכה כר' יהושע דאינו חולץ, אבל בשני לא ידענא אי חולץ אי לא: מהו שנעשה לרבי אליעזר בשני, כרבי יהושע בשלישי, שלא לחלוץ בפניו מדשות. והכריח ר' יוסי בר בון, דודאי כן סברת רב דבשני נותן כר' אליעזר ואינו חולץ כר' יהושע, דאם לא כן היה [לו] לומר הלכה כר' אליעזר בשני וכר' יהושע, דאם לא כן היה משמע דבשני הלכה כר' אליעזר בכל דבריו, דנותן וחולץ בו, ומדתלה בהנחה ובחליצה ולא תלה בימים משמע דאין חילוק בימים כלל לדין חליצה. וכן נפשטה בעיא זו בגבלי פרק אלו מגלחין (מו"ק כא.), וכן נפסקה ההלכה, אע"פ שמחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע להיפך שם:

ר"ש סירליאו

אלו ואלו פטורין מן התפילה. פי' רש"י ז"ל הטעם, משום דלאו דאורייתא היא. ואין תכמי התלמוד הבכח סודברין כן (כדאיתא לעיל פ"ק ה"ג - י: ופ"ד ה"ל - מג.), אלא נראה דטעמא כי ההיא דלעיל דפ"ק (שם) דמפרש טעמא דאמתי' (שבת פ"ק מ"ב) דתנן מפסיקין לק"ש היינו משום דלא צריך כוונה אלא פסוק ראשון או שלשה פסוקים, ומיהו דאיתן ליכתר מלי מיכוין, אבל תפלה כולה בעיא כוונה גדולה לכל שמונה עשרה, [°וכיון דכולה בעיא כוונה] והן טרודין לכוונת המת לא מצו מכוונין: **גמ' ביום הראשון אינו נותן תפילין.** מפרש טעמא בפ' אלו מגלחין (מו"ק כא.), דכתיב (עמוס ח י) ואמריתה כיום מר, משמע דיום אחד בלאוד הוא המר, ותפילין נאמר בהם פאר ואבל מעולה בעפר קרנו, ומדקאמר ליה רחמנא ליחזקאל (יחזקאל כד יז) פארך חבוש עליך ומתרגמינן טוטפתך תקטור עלך, מכלל דלכו"ע אסירי: **ביום השני הוא נותן תפילין.** בגמרא דילן (מו"ק שם) לא גרסינן הכי, אלא דר' אליעזר ממתיר ור' יהושע מקל. והכי גרסינן לה התם, אבל שלשה ימים הראשונים אסור להניח תפילין, משלישי ושלישי בכלל מותר, ואם באו פנים חדשות אינו חולץ דברי ר' אליעזר, ר' יהושע אומר אבל שני ימים הראשונים אסור להניח תפילין, משני ושני בכלל מותר להניח. וכבר כתבתי לך בפתיחה דהיכא דליגי בגירסא בני בבל ובני ארץ ישראל לבני בבל שומעין, והאמת הוא כדברי תלמוד בבלי. ונקטינן דמאן דמקל לא אסר אלא יום ראשון מטעם אבלות. ותלמודא דילן דאמר דמאן דמקל אסר בשני דלילה לאו זמן תפילין הוא, ובעינן בשני ביום, [ו]מטעם אבלות הוא דאסר ליה דבעינן מקצת שני באבלות, ואנן קי"ל דלילה זמן תפילין [°וכמו שפסק הרי"ף ז"ל בהל' תפילין (מ: מדה"ר)] אלא דאסור [°להניח בו תפילין] [°להורות כן] לצתמילה, שהלילה של שני זמן תפילין, הילכך יכול להניח ביום השני, ולפיכך כתב הרי"ף ז"ל בפ' הישן (סוכה יח: מדה"ר עי' בהגהות הב"ח) דאינו אסור מטעם אבלות אלא יום ראשון בלבד: **חולצן כל שבעה.** כלומר אם באו פנים חדשות חולצן, ואפילו אם באו בכל שבעה, מפני שמתעורר לבבי ומספר מאוריעו ושמחי של מת, לכך חולצן דדמי להו ליום מר: **בראשון ובשני אינו נותן תפילין.** מפרש טעמא התם דכתיב (דברים לד ח) ימי בכי אבל משה, ומיעוט רבים שנים: **ואשתא פריך אם ביום השני אינו נותן תפילין וכו'.** והוא הדין דמלי פריך לר' אליעזר, אם אמר קבורה כל יום ראשון אינו נותן כל שכן כשמתו מוטל לפניו, אלא משום דקי"ל כר' יהושע בעלמא פריך אליביה: **הלכה כר' אליעזר בנתינה.** ואינו אסור אלא יום ראשון להנתן: **וכר' יהושע בחליצה.** דאם באו פנים חדשות אינו חולץ: **נתן ביום השני כר' אליעזר.** ובאו פנים חדשות בו ביום: **מהו.** שימלוץ, דהא באותו היום חולץ למר ולמר אינו מניח, ואם אינו חולץ ליכא תנא דשרי ליה, מהו דנקטינן כקולי שניהם, וכיון דמניח כר' אליעזר אינו חולץ כר' יהושע, דסבר דיום דשרי להניח אינו חולץ: **וכיני נתן ביום השני וכו'.** בתמיה, ופירושו כך הוא שאם נתן ביום השני וכו' א"כ הוא **נימא הלכה כר' אליעזר בנתינה** ואם לא. ומהכא נפקא לן דשרי להניח, וכיון דמניח אינו חולץ, דקי"ל כר' יהושע בעלמא, אבל מדאמינטריך למימר הלכה כר' יהושע בחליצה משמע הלכה כר' יהושע דאינו חולץ בזמן דקאמר ר' יהושע, דהיינו מיום שלישי ואילך, והכי ס"ל לעולא בגמ' דילן (מו"ק כא.), אבל מ"מ קי"ל כרבא דאמר התם כיון שהניח שוב אינו חולץ:

מהר"א פולדא

מן התפילה. שהיא מדרבנן: **גמ' פנים חדשות.** שבאו אחרים לנחמו שעדיין לא נחמו אותו: **אם ביום השני.** שכבר נקבר המת ואינו מוטל לפניו: **אינו נותן.** לר' יהושע דקי"ל כוותיה, מה לריך התנא לומר מוטל לפניו פטור, אפילו אינו מוטל נמי פטור: **בגין דתנא.** איידי דתנא לק"ש בתמתי' תנא נמי לתפילין ולענין ק"ש דווקא מוטל לפניו פטור: **הלכה כר' אליעזר בנתינה.** דביום שני נותן תפילין: **וכר' יהושע בחליצה.** ביום שלישי אינו חולץ כשבאו פנים חדשות: **מהו שיעשה.** באותו היום נמי כר' יהושע שלא יחלוץ: **וכיני.** בתמיה וכי כן הוא, וכי קא סלקא דעתך לומר הכי שנעשה ר' אליעזר כר' יהושע, ל"כ ממא הלכה כר' אליעזר בנתינה ומו לא, ואנא ידענא דווקא בנתינה אבל לא בחליצה, אלא ודאי משום דבשני ס"ל אף בחליצה כר' אליעזר. והלכה אמם אי אפשר לו לומר, דהוא"א לעולם הלכה כר"א לענין פנים חדשות ואפילו באו ביום ג' לכן פסק כר"י: **ליעבע אחרינא וכיני.** בתמתא. והקשה מין מיי מו':

ביאור הגרח"ק

אילו ואילו פטורין מן התפלה. שהיא מדרבנן: **גמ' תני ומן התפילין.** בברייתא מוסיף עלה דמי שמתו מוטל לפניו פטור ומן המת מן התפילין: **אבל ביום הראשון אינו נותן תפילין.** אבל חייב בכל המצוות האמורות בתורה חוץ מן התפילין שנאמר בהן (יחזקאל כד יז) פאר ודרשינן בפרק בתרא דמו"ק (טו.) מדאמר ליה רחמנא ליחזקאל פארך חבוש עליך מכלל דלעולמא אסור, וס"ל לר"א דעיקר אבילות יום אחד הוא: **ואם באו פנים חדשות.** מנחמים שלא היו אצלו יום ראשון: **בראשונה ובשני.** ס"ל דעיקר אבילות ב' ימים ודרשי לה מקראי בפ' בתרא דמו"ק (כא.) ור' יהושע מחמיר בחדא שאינו נותן תפילין ב' ימים ומיקל בחדא שאינו חולצן בשאר ימים: **אם ביום השני וכו'.** אם אפי' ביום השני אינו נותן תפילין איצטריך למימר בברייתא דמי שמתו מוטל לפניו פטור ומן התפילין בתמיה דהא אפי' אבל נמי פטור וכ"ש אונן, וה"ה דלר"א נמי קשיא אלא דעדיפא קמקשי לר"י דאפי' ב' ימים פטור כ"ש אונן: **אלא בגין דתנא דא.** שהוא פטור מק"ש ומן התפלה דאבל חייב בהן תני נמי תפילין: **מהו שיעשה וכו'.** אם באו פנים חדשות מאי מי נימא יחלוץ כר"א, דאע"ג דפסקינן כר"י בחליצה ביום השני מיהא הא ס"ל לר"י שאינו נותן כלל ואלא משום דר"א נותן ואיהו סבר יחלוץ או דילמא אע"ג שנתן כר"א הא שמעינן מיהא מר"י שכל שנותן אינו חולץ ומהו שיעשה ר"א, כלומר שנותן בשני כר"י שלא לחלוץ: **וכיני.** וכן הוא שאינו חולץ: ה"ג (רש"ס) **ואין כיני נימא הלכה כר"א בנתינה.** אי דאמרת ביום השני אינו חולץ מאי איצטריך למימר הלכה כר"י בחליצה ויימר רק הלכה כר"א בנתינה וממילא ידענן דבנתינה הלכה כמותו בחליצה לא ואינו חולץ, ואלא מדאמר הלכה כר"י בחליצה משמע כר"י אינו חולץ והיינו מיום השלישי ואילך:

מי' פ"ו מהלכות תפלה הלכה י) סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן קו סעיף ו:

ב [מיי' פ"ד מהלכות אבל הלכה ו טוש"ע יו"ד סימן שמח סעיף ו):

ג ד מיי' פ"ד מהלכות אבל הלכה ט טוש"ע יו"ד סימן שפח סעיף ו [וסימן שפ סעיף ו טוש"ע או"ח סימן לח סעיף ה):

שינויי נוסחאות

א) תני ומן התפילין. בד"א ליתא:
ב) ומן. בכי"ר וכן מן:
ג) אבל. ברש"ס והתניא אבל:
ד) ביום הראשון וכו' חדשות אינו חולץ. במו"ק (כא.) מחלוף שיטת ר"א בר"י ור"י בר"א. במסכת שמחות (פ"ו ה"ג) כני' הירושלמי:
ה) כל שבעה. בד"א ובבבלי (שם) ובמסכת שמחות (שם) ליתא. ועיין רש"י (שם):
ו) ר' זעירא רב ירמיה בשם רב. בכי"ר ר' זעירא עוקבן בשם ר' שמואל ר' זעירא וכו'. וכעי"ז בירושלמי מו"ק (פ"ג ה"ה - טז.). בבראשית רבה (ק ז) דר' זעירא רבי ירמיה בשם ר' זעירא ומר עוקבא בשם שמואל:
ז) ר' אליעזר. ברש"ס ובד"א ליתא:
ח) ר' אליעזר. ברש"ס ליתא:
ט) כר' אליעזר. ברש"ס ובד"א כר' אליעזר בנתינה:

הגהות הגר"א

[א] וכיני נתן ביום השני כר' אליעזר נעשה ר' אליעזר כר' יהושע שלא לחלוץ. נמחק. (ועיין במדרש ויחי פרשה ק' (פיס' ח) במתנות כהונה פי' לפי נוסחא שלנו) [רד"ל]: ובשערי ירושלמי הביא הגהת הגר"א שגרס תיבות אלו:
[ב] ואין כיני נימא הלכה כר' אליעזר צ"ל דאי לא כן נימא הלכה כר' אליעזר בשני וכר' יהושע בשלישי [שערי ירושלמי]:

הגהות הגרח"ק

(א) כר' אליעזר. צ"ל כר' אליעזר בנתינה [רש"ס]:

א טוש"ע או"ח סימן עח סעיף ח וטוש"ע יו"ד סימן שמא סעיף ח:

ב מיי' פכ"ד מהלכות שבת הלכה ה סמג לאוין סה טוש"ע או"ח סימן שו סעיף ג:

ג מיי' פ"ח (ופ"ה) מהלכות אבל [הלכה ג] טוש"ע יו"ד סימן שעה סעיף ח:

א"ר בון כתיב וכו'. טעמא דמתניתין דפטור מק"ש הוא דמפרש, וכיון שפטור מקבלת מלכות שמים כ"ש דפטור מן התפילין. והא דתני להו משום דשייכין אהדדי כדלעיל: **אם רצה להחמיר על עצמו.** ולקרות ק"ש אין שומעין לו ולריך למחות בידו: **למה.** אין שומעין לו אם מפני כבודו של מת שמרלאה עלמו שאינו חשוב בעיניו להתאבל עליו, או משום שטרוד הוא שאין לו מי שישא משאו להתעסק בקבורתו ומפרש ואזיל דמאי ביייהו בין הני תרי טעמי, אם יש לו אחד מי שיתעסק ויטפל בצרכי קבורת המת, דאין תימר מפני כבודו לעולם אסור, ואי תימא מפני שאין לו וכו' מותר דהרי יש לו אחר שיתעסק בו: **והתני פטור מנטילת לולב.** וקא סלקא דעתיה בי"ט מיירי וא"כ תפשטו דמפני כבודו של מת שהרי בי"ט אינו טרוד ליטא משאו. ודחי לה הש"ס דתיפתר בחול המועד מיירי דעושין כל צרכי המת והלכך פטור מנטילת לולב ולעולם טעמא מפני שטרוד הוא, וכשאין לו אחר להתעסק בו מיירי: **והתני פטור מתקיעת שופר את לך למימר בחול.** בתמיה, לא בי"ט על כרחך הוא וא"כ תפשטו דמפני כבודו הוא: **א"ר חנינא.** לעולם לא תפשטו דאכתי איכא למימר דמפני שאין לו ליטא משאו וכשאין לו אחר מיירי, וטעמא דפטור הוא דמכיון שהוא זקוק לו להביא לו אדון ותכריכין שהרי אין לו אחר להתעסק בזה, וזה מותר בי"ט כהאי דתניין תמן פרק (כ"ד) [כג] דשבת (מ"ד) מחשיכין וכו', וא"כ איכא למימר דדעתו להחשיך על התחום להתעסק בצרכי המת וכל היום טרוד הוא וכמי שהוא נושא משאו דמי, ולעולם בדאיכא אחר להתעסק בצרכי המת מיבעיא לן אם מותר להחמיר על עלמו ולקרות ק"ש*:

ד עי' ברכות יז: תוד"ה פטור [ילקו"ש מי שרה קכ; ילקו"ש רלה מתקל] **ה)** עי' ברכות יז: תוד"ה ואינו, מו"ק כג: תוד"ה ואין, [שמחות פ"י ה"ח, ילקו"ש מי שרה קכ] **ו)** שבת קנ: [שבת פכ"ג מ"ד, שבת קנח., תוספתא שבת פי"ח ה"ז, שכל טוב טז כג] **ז)** מו"ק פ"ג ה"ב - יט., מו"ק כז. [שמחות פי"ח הי"ט, כתובות ד:]

מהר"א פולדא

א"ר בון. אמתני' קאי הא דפטור מק"ש היינו טעמא כו': **להחמיר.** ולקרות ק"ש: **מה נפיק מביניהון.** מאי נפק"מ אי משום כבודו או משום משאו: **והתני פטור מלולב.** וכיון דכבודו הוא דמשום משאו: **בחול.** בתמיה. ובתקיעת שופר מי נמי אית לך מימר בחול, אלא ע"כ בי"ט וקתני פטור ש"מ דמפני כבודו של מת פטור: **מכיון שהוא זקוק לו להביא לו ארון ותכריכין.** מכיון שהוא טרוד על ארון ותכריכין וכי הא דתנן: **מחשיכין על התחום.** מותר לקרב עצמו בשבת עד סמוך לתחום כדי שיהא ממהר לצאת עם חשיכה להביא ארון ותכריכין, דאע"ג דכל דבר שאסור לעשות בשבת אסור להחשיך עליו, על עסקי כלה ועל עסקי מת התירו, וכיון שהוא טרוד להחשיך כמי שהוא נושא משאו דמי דפטור מכל המצוות: **מאימתי כופין את המטות.** שהיו בימי אבלות הופכין את המטות על פניהם ורגליהם למעלה ולהלן אמר טעמא: **משיצא המת וכו'.** משנשאו את המת מפתח החצר חל עליה אבלותא: **משיסתם הגולל.** ס"ל דאין אבלות אלא משקברו את המת ונסתם עליו הגולל היינו המצבה: **כבר כפינום.** משיצא המת ע"פ הזקן היינו ר"א:

שינויי נוסחאות

א] **ר' בון.** בספר הפרדס (סי' נח) **ר' אבא:**

ב] **למה.** בד"א ובראבי"ה (ח"א ברכות נח) ובאו"ז (ח"ב הל' אבלות תיז) ליתא. ועיין תוס' (יז: ד"ה ואינו):

ג] **ר' חנינא.** בכי"ר ר' חגיי:

ד] **לו.** בכי"ר ובתוס' (יח. ד"ה ואינו, ומו"ק כג: ד"ה ואין) ובראו"ש (מו"ק פ"ג נד, ובתוס' הרא"ש יז.) ובאו"ז (שם) ליתא:

ה] **להביא.** בתוס' (יח. ד"ה ואינו) **להכין.** בראו"ש (מו"ק שם) **להחשיך:**

ו] **ותכריכין.** ברשב"א (יז:) ותכריכין ומקונגות:

ז] **חלילים ומקונגות.** במשניות שבת (פכ"ג מ"ד) ובתוס' (שם, ומו"ק שם) ובראו"ש (מו"ק שם, ובתוס' הרא"ש שם) ובאו"ז (שם) ליתא:

ח] **החצר.** ברש"ס **הבית** וכ"ה בסמוך. וכעי"ז במו"ק (כז.) ובמסכת שמחות (פי"א ה"כ):

ט] **רבן גמליאל.** במו"ק (שם) ובמסכת שמחות (שם) רבן גמליאל הזקן:

י] **אמר ר' אליעזר לתלמידיו.** במו"ק (שם) אמר **להם** ר' אליעזר:

כ] **כפינום.** בד"ר ודפ"ר **כפיטם:**

הגהות הגר"א

[א] **רבן גמליאל.** צ"ל רבן גמליאל הזקן [רד"ק]:

תורה אור השלם

א) לֹא תֹאכַל עָלָיו חָמֵץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת לֶחֶם עֹנִי כִּי בְחִפָּזוֹן יָצָאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ: (דברים טז ג)

ביאור הגרח"ק

א"ר בון כתיב וכו'. טעמא דמי שמתו מוטל לפניו פטור מן הק"ש: **ימים שאתה עוסק בהן בחיים.** אתה זוכר בהן: **אם רצה להחמיר ע"ע.** לקרות שמע: **למה מפני כבודו של מת.** למה אין שומעין לו ומשום דיש להסתפק למה פטור מק"ש אם מפני כבודו של מת שנראה כמניח את מתו מלהתאבל עליו והולך לקרות שמע ונמצא מזלזל בו: **או משום שאין לו מי שישא משאו.** או משום שצריך להתעסק בצרכי קבורה, דאם טעמא מפני שצריך לישא משאו הא אם אינו צריך כגון שיש לו מי שישא משאו מותר, ואם מפני כבודו של מת אסור: **והתני פטור מנטילת לולב.** וקס"ד דביו"ט קמיירי וביו"ט מי עסיק בצרכי המת, אלא ע"כ מפני כבודו של מת הוא דפטור: **תיפתר בחול.** בחולו של מועד דאיכא נטילת לולב ומצוה עליו נמי להתעסק בצרכי קבורה: **אית לך מימר בחול.** בתמיה, ובתקיעת שופר מי נמי אית לך מימר בחול, אלא ע"כ ביו"ט וקתני פטור ש"מ דמפני כבודו של מת פטור: **מכיון שהוא זקוק לו להביא לו ארון ותכריכין.** מכיון שהוא טרוד על ארון ותכריכין וכי הא דתנן: **מחשיכין על התחום.** מותר לקרב עצמו בשבת עד סמוך לתחום כדי שיהא ממהר לצאת עם חשיכה להביא ארון ותכריכין, דאע"ג דכל דבר שאסור לעשות בשבת אסור להחשיך עליו, על עסקי כלה ועל עסקי מת התירו, וכיון שהוא טרוד להחשיך כמי שהוא נושא משאו דמי דפטור מכל המצוות: **מאימתי כופין את המטות.** שהיו בימי אבלות הופכין את המטות על פניהם ורגליהם למעלה ולהלן אמר טעמא: **משיצא המת וכו'.** משנשאו את המת מפתח החצר חל עליה אבלותא: **משיסתם הגולל.** ס"ל דאין אבלות אלא משקברו את המת ונסתם עליו הגולל היינו המצבה: **כבר כפינום.** משיצא המת ע"פ הזקן היינו ר"א:

כב. [מ] **אמר** [א] **ר' בון כתיב** [ב] **למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך ימים שאת עוסק בהן בחיים ולא ימים שאת עוסק בהן במתים. תני** [ג] **אם רצה להחמיר על עצמו אין שומעין לו.** [ד] **למה מפני כבודו של מת או משום שאין לו מי שישא משואו. מה נפק מביניהן היה לו מי שישא משואו אין תימר מפני כבודו של מת אסור ואם תאמר מפני שאין לו מי שישא משואו הרי יש לו מי שישא משואו. והתני פטור מנטילת לולב. תיפתר בחול. והתני פטור מתקיעת שופר אית לך מימר בחול לא ביום טוב. אמר** [ו] **ר' חנינא מכיון שהוא זקוק** [ז] **לו** [ח] **להביא לו ארון** [ט] **ותכריכין כיי דתנינן תמן** [י] **מחשיכין על התחום לפקח על עיסקי הכלה ועל עיסקי המת להביא לו ארון ותכריכין** [כ] **חלילים ומקונגות כמי שהוא נושא משאו.** [ל] **מאימתי כופין את המיטות משיצא המת מפתח** [מ] **החצר דברי ר' אליעזר ור' יהושע אומר** [נ] **משיסתם הגולל. וכשמת** [א] [ס] **רבן גמליאל כיון שיצא מפתח החצר** [י] **אמר ר' אליעזר לתלמידיו כפו את המיטות וכשנסתם הגולל אמר ר' יהושע כפו את המיטות. אמרו לו כבר** [כ] **כפינום על פי הזקן.**

אמר ר' בון וכו'. לשון התוס' במשנתינו (יז: ד"ה פטור) פטור מקריית שמע, בירושלמי מפרש טעמא ג"ר בון כתיב למען תזכור וכו'. [עכ"ל]. ולא תיקשי למה לן האי קרא, תיפוק ליה מקרא דבשכבך בביתך פרט לעוסק במצוה (לעיל פ"א ה"ג - יא.): **כבר** הקשה רש"י במסכת סוכה בפרק הישן (כה. ד"ה בשכבך) ולעיל פרק (היה קורא) [מאימתי] (יא. ד"ה ובלכתך) **גבי תתן כיולא בזה,** וז"ל (שם בסוכה) **ובלכתך בדרך פרט לתתן.** ואע"ג דהוא נמי במצוה [טריד], אינטריכו להו תרי קראי, דאי כתיב חד, כיון דתתן לאו בהדיא כתיב בקרא, הוה אמינא לא פטר הכתוב אלא הטורח ועושה מלאכת מצוה בידיה או מהלך [למצוה], אבל תתן שהוא יושב ובטל ואינו עוסק אלא טרוד במחשבת בעילה לא פטר הכתוב, הלכך מקרא יתירא אשמועינן דפטור מקריאת שמע דטרוד במחשבת בעילה. עכ"ל. ואינטריכו תרי קראי לטירדא דתתן וטירדא דמתו מוטל לפניו, דהיימי טועה דטירדא דמתו מרובה מדתתן, ואפילו היה כתוב בלכתך ולא קרא דימי חייך, הוה אמינא פרט לתתן מוטל: **כל ימי חייך.** חיי יתירה, דסגי דלכתוב כל ימיך ומשמע שפיר ימיך ימים, כל לרבות לילות כדדרשינן בסוף פ"ק (ה"ו - טז:): **תני אם רצה וכו' למה מפני כבודו וכו'.** לשון המרדכי (סי' מז) פירוש, (מבעיא) [מיבעי] ליה אמאי אין שומעין לו, מפני כבודו של מת, או מפני שאין לו מי שישא משאו. ופקא מינה היכא שיש לו מי שישא משאו, דאם תאמר מפני כבודו של מת אסור, ואם תאמר מפני שאין לו מי שישא משאו הרי יש לו מי שישא משאו. וכתב רא"י"ה (ברכות סי' נח) כיון דלא איפשיטא על זה סומכין [האונין] שמתפללין והולכין לבית הכנסת במקום שיש קרובים שיתעסקו בו. עכ"ל: **והתני פטור מנטילת לולב.** וקא סלקא דעתך דביום טוב דאשון נמי מיירי, ואי אמרת טעמא משום דאין לו מי שישא משאו, הרי ביו"ט כיון דלא מצי להתעסק בו כמי שיש לו מי שישא משאו דמי. ומשני דמיירי בחול המועד: **א"ר חנינא מכיון וכו'.** ובריימתא דלולב אפילו ביו"ט: **תמן וכו'.** גבי שבת, בסוף מסכת שבת (פכ"ג מ"ד). וכתב הרא"ש (סי' ה) לא ס"ל לירושלמי דנוהג אינות בשבת, דהא קתני לקמן בירושלמי גופיה (לג:) בד"א בחול אבל בשבת מוכנין אותו, אלא מייתי ראיה דשרי להחשיך על התחום ביו"ט ק"ו משבת, הלכך ביו"ט דשרי לקובריו על ידי עממין, וגם הוא יכול להתעסק עמהן להחשיך על התחום, ושאין משאו קיימין ביה ולא דין אינות נוהג בו. אבל בשבת, כיון שאין קובריו אותו אע"פ שמותר להחשיך בו, אין נוהג בו אינות. וי"א דבין בשבת בין ביו"ט אין נוהג בהן אינות אלא סמוך לערב (ויכול) [דיכול] להחשיך [על התחום], והאי דפטור מתקיעת שופר, מיירי שלא היה לו שופר בנקר ונזדמן לו בערב. וכן אמרו על רמב"ם (שהיו בניו ממיס בי"ט) [שהיה מתו מוטל לפניו ביום ראשון של ר"ה] ולוה שיתקעו לפניו שופר להוציאו ידי חובה. עכ"ל: **מאימתי כופין את המטה.** במסכת מועד קטן פרק אלו מגלחין (כז.) מייתי לה בגבלי. וכתב הרא"ש (שם פ"ג סי' עח) וקיי"ל כר' יהושע דאין אבילות אלא משיסתם הגולל:

ר"ש סיריליאו

להחמיר על עצמו. לקרות ק"ש ולעסוק במצות: **מה נפיק מביניהון.** מאי נפקא מינה, אי טעמא משום כבודו, אי משום המשא לומר העסק שצריך להתעסק: **והתני פטור מנטילת לולב.** ומשמע אפילו ביום ראשון דיתעסקו בו עממין (ביצה ו.), אלמא אע"פ שהוא אינו נושא משואו, שהרי עממיס קובריו אותו, אסור מפני כבודו, כיון דמוטל ליקבר הוא עכשו: **בחול.** בחולו של מועד, דיתעסקו בו ישראל: **דתנינן תמן.** בפרק שואל דמסכת שבת (קנא.): **מחשיכין על התחום.** לקרב עצמו בשבת עד סוף התחום ולהחשיך שם: **לפקח.** להשתדל: **על עסקי כלה.** להביא לה חלילין וכלי שיר. ומייתי מסבת ק"ו ליו"ט שמותר להתעסק בו בדיבור שיעשו לאפור לו קבר ולתפור לו תכריכין ולמיגז ליה אסא כדאיתא בפ"ק דביצה (ו.) ועבעור עליו משום שבות, והילכך אע"ג שקובריו אותו עממין כיון דהוא מתעסק עמהן עושא משואו הוא, אבל בשבת כיון דאין קובריו אותו כלל בשבת, אע"פ שמותר להחשיך עליו, חייב בכל המצוות כדאיתא לקמן, וכן פירש הרמב"ן ז"ל (בתוה"א עניין מי שמתו מוטל לפניו ד"ה ויש שסוברין): **מאימתי כופין את המטות.** מאימתי חייל אבילות, דאבל חייב בכפיית המטה כדאיתא פ' אלו מגלחין (מו"ק כז.). **וכפיית המטה פירש רש"י ז"ל** (רש"י כתי מו"ק טו. ד"ה כפיית) שכופה את המטה מלמעלה למטה והופכה: **משיסתם הגולל.** פי' רש"י ז"ל (כתובות ד: ד"ה גולל) זהו כיסוי שעל הארון של מת (עכ"ל), שחוזרין וגוללין אותו מעל (פניו) [עניו] כשבא הבן או הקרוב ליתן כיס קטן של עפר על עיניו, מלשון (בראשית כט ג) וגללו את האבן מעל פי הבאר (ראה תוס' שבת קנב: ד"ה עד). וכתב הרמב"ן ז"ל (שם ענין התחלת האבלות ד"ה מאימתי) **דיודה** רביעו שלמה באלו שמוליכין אותן ממקום למקום בארון ודעתם להוליאו משם ולקברו, שאין מונין לו אלא משעת שתימת קברו, אבל כוונת רש"י ז"ל לומר שכיסוי הארון נקרא גולל, ושתימתו היא בין בבית בין בבית הקברות משעה שיסתם במסמרים על מנת שלא יפתח עוד, אז מונה משעת שתימת הגולל: **ר' אליעזר לתלמידיו.** של רבן גמליאל **כפו את המטות שלכם,** ולעיל (פ"ג ה"ח - כט:) נמי אמרינן דהרב על התלמיד יכול לעמוד בשורה ולקבל תנחומי אבלים, וכל שכן תלמיד על הרב. וכן פסק הרמב"ן ז"ל (שם סוף שער האבל) **דיוס ראשון חייבין להתאבל על הרב: וכשנסתם הגולל.** בבית הקברות:

[כב. כב: - ה"א]

דרגש. לקמן מפרש מאי היא, ולא היתה כשאר מטות. והתם מפרש הרא"ש (מו"ק פ"ג ס' עח) על מה סמכו [בני] אשכנז ולרפש שאין נוהגין בכפיית המטה: קלבינטרין. פי' רש"י (מו"ק מז.) לשועותיו: שנקליטיה. פירש רש"י (שם) עליה מתוקנין יוצאין מרלשותיו ומרגלותיו, ונותנין עליהן עץ ארוך, ונותן הסדינין עליהם לשמור מהזבובים: עולין ויורדין. שאין קבועין אלא בעינן שכשרוצה שומטן: שסירוגו. אריגת חבליו: על גופה. על עץ המיטה כורכין החבלין, ואח"כ אורגין אותן ואין העליה גלויה: שאין מסרגין. אלא סירוגו אמצעו, שמכניס החבלים בחורי עלי המטה: והא תנינן. פרק ט"ז ממסכת כלים (מ"ח): המיטה והערסה. שני מיני מיטות: משישופם בעור הדג. לשון הרב ר' עובדיה (שם) משישופם וכו', להסיר קסמין שבהן, דקודם לכן לא חזו למלאכתן שמסרטין את הבשר, אבל אם אין מחוסרין אלא שיפה של אחות ומריקה הא קיימא לן (חולין קה.) דגולמי כלי עץ שעתיד לשבר ולשוף טומאין: אם מסרג הוא על גופה. הרי העץ מכוסה ולמה לריך השיפוי: תפתר באילין ערסייתא קסריתא. תפרש מטה דמתני' דכלים במיטות הנהוגות בעיר קיסרי, דהיו בעלי המטה חקיקות כעובי החבל, ובין חבל לחבל מלא חבל עץ בולט, ואותן בליטות השוות לחבלים לריך לשוף: נקבין. היינו חקיקות, דאי נקבים ממש בתוך העץ היינו דרגש, ואם לא לומר דהאי מטה דרגש היא לימא בהדיא האי מטה דרגש היא. ועוד יש לפרש בדוחק דדרגש קאמר, ומשום דקשיא ליה היכי קרי לה תנא [ל]דרגש מטה קא משני דהאי תנא מדרי קסרין היה, שכל מיטות שלהן כעין דרגש, ולסתם מטותיהן העשויות כן קורין מיטה. דומה לזה מלינו בנבלי (נ"ק ו:) האי תנא ירושלמאה הוא: איקונין. פירש"י (מו"ק טו:) בגלם אלהים עשה את האדם: ואית דמפקין לישנא ויכפה. כלומר דאין הכפייה להורות על העבר אלא לעתיד, שהאבל יושב בתשובה וירגיז יצר הטוב על היצר הרע ויכוף אותו, דלכך נתקנו ימי האבל לשוב בתשובה: הרסור. היינו יצר הרע שהוא הרסור בין הבורא לבריות, כדאמרינן (נ"ב טז.) שזה דרכו, יורד ומסטין עולה ומקטרג וטוטל רשות וונטל נשמה. ובסוף פרשת פקודי בזוהר (ח"ב רסג.) בהיכל ראשון של טומאה של יצר הרע אמר איהו הירסורא דישא לכל איון בישין: כפה. כלומר אתה האבל מכאן ואילך כפה את הסרסור, והכי תקנו בוידוי יהי רצון מלפניך ה' לכוף את יצרי האחזרי, ולכן תקנו לכפות [את] המטה לרמוז שצריך לכוף יצרך הרע תחתיך עד עפר לאדר: חד אמר בדי שיהא נוער בלילה וכו'. כלומר מפני שאדם ישן על מטתו בטמאה ושוכח אבלו, כשהתעורר בלילה וימצא עצמו בטמטה כפויה יזכור מה זה השיעור לו מחמת אבלו: וחרנא אמר מתוך וכו'. לא כי, אלא כשהוא על מטתו בטמאה אינו ניעור בלילה, ועתה בשיעור וסת בעבר מעיר אותו משנתו וזוכר אבלו:

ר"ש סירליאו

ובמוצאי שבת. כופין, ואמרינן התם (מו"ק כז.) דאע"ג שאין לו לישב אלא יום אחד חוזר וכופה: **נזקפת ואינה נכפית.** אין צריך לכפותה אלא זוקפה: **שומט קרביטיו.** לשועותיו: נקליטין. מפרש בסוכה (י:) שמש, שני עליה אחוכים אחד למראשותיו בשמאל ואחד למרגלותיו, ונותן עץ ארוך עליהן ונותן הסגוס על העץ, והוא משופע ולרוך לכאן ולכאן, ושניים מתחתיו לשמור מן הזבובים, (וכיון שיושאין) [וכשיושאין] הנקליטין ובולטין אי אפשר לכפותה שאינה יושבת אלא נופלת לצדה, הילכך (כמר) [כיון דאין משתמשין בה אלא בנקליטין] שומטן ודיו, (ולמר) [כמו בדרגש ל]זוקפה וסומכה לצד הכותל: **שמסרגין על גבה זו היא מטה.** מרכיבין החבלים ומסרגין על גב אחוכתיה מכאן ומכאן: **וכל שאין מסרגין על גבה.** אלא מגופה, שנוקבין האחוכות ותוחבין בהן ראשי החבלים וקושרין שם קסרים: **והערסה.** עריסה של תינוקות, קו"ש בלע"ז: **משישופם בעור הדג.** משישפשף בעור הדג כדי להחליקן ולהיפותם: **לאי זה דבר הוא שפה.** שהרי הארוכות אינן נראין כיון שכורך עליהן את החבלים: **קיסרייתא.** דמן קסרין: **דאית להן נקבים.** ועשויין כמו דרגש: **וישבו אתו לארץ.** באיוב כתיב: **על הארץ אין כתב כאן.** שלא ישב על הארץ ממש: **דבר שהוא סמוך לארץ.** אלא ישב על דבר שהוא סמוך לארץ והיכי דמי כגון שכפה את המטה וישב עליה: **בר קפרא אמר.** אמר מה טעם כופין את המטה: **איקונין וכו'.** צורה ודמות אחת טובה היתה לי בתוך ביתך וכדכתיב (בראשית א כז) בצלם אלקים ברא אותו וגרמתני לכופפה הילכו אף אתה כפה את מטתך: **ואית דמפקין לישנא.** ויש אומרים בלשון אחרת: **ויכפה.** כיון שנכפה האיקונין: **כפה הסרסור.** שהמטה היא הסרסור שגורם לאדם שיבוא לעולם: **שיהא נוער בלילה.** שאם הוא ניעור בלילה מתוך שהוא רואה שמטתו כפויה הוא נזכר שהוא אבל: **מתוך וכו' הוא ניעור בלילה וכו'.** לכך אמרו לכפות את המטה שמתוך שאין רגיל בה יהא ניעור בלילה ויהא זוכר האבילות אף בלילה: **אוכל אצל חבירו.** ולא יאכל בפני המת כדי שלא יהא לועג לרש:

מהר"א פולדא

קלבנטרין. לשועותיו: שנקליטין. עליה מתוקנים יוצאים מרלשותיו ומרגלותיו ועץ ארוך נתון עליהן ופורש סדין על העץ: **על גופה.** שהסירוגו על פני ארוכה של מיטה ולא בתוך המיטה: **והא דתנינן.** בפרק ט"ז דכלים (מ"ח): **משישופם בעור הדג.** כדי להסיר הנסרים קטנים שבמיטה שלא יסרטו בבגדו הר"ש (כלים פט"ז מ"ח), ואם כן ש"מ שאין מסרג על גופה, דא"כ לא שייך סריטת הנסרים ולמה יפופם: **דאית להו נקבים.** שמסרגים בה בחבלים וצריך שיפה לב' ארוכות וכ' כרעיו כמו בדרגש: **דבר שהוא סמוך לארץ.** כשאדם שוכב על מטה כפויה הרי הוא סמוך לארץ ולא על האדם: **איקונין.** אלם אדם נברא בצלם אלהים: **וגרמתני לכופה.** על פניו, כלומר בתעוקתך מת לפיכך אף אתה כופה מיטתך: **ואית דמפקי לישנא.** ויש שהוציאו בלשון אחר, אמר בר קפרא גרמתני לכופה: **ויכפה הסרסור.** היינו המטה שהוא סרסור לזווג עליה שנברא הבלה: **שיהא נוער בלילה.** כלומר כשיהא נוער ובוזה שהוא שוכב במטה כפויה הוא זוכר אבילות: **מתוך שהוא ישן וכו'.** כלומר על כרחו יהא נעור לפי ששוכב על מיטה כפויה והוא"ל והוא נוער ואינו יכול לישן, מתוך דבר זה הוא זוכר אבילותו:

ביאור הגרח"ק

הוא זוקף את מטתו. שאין אבילות בשבת ובמו"ש הוא חוזר וכופן, ולא תימא לא נהוג כפיית המיטה אלא עד השבת: **דרגש.** מטה שאינה עשויה לשכיבה הלכך אינה צריכה כפיה שאינו הופכה ממש על פניה אלא נזקפת על צדה כדי שלא ישתמש בה: **שומט קלבינטרין שלה ודיו.** שהדרגש היה עשוי עור והיו יוצאין ממנו רצועות לקושרן בארוכות המטה ומתיר את הרצועות שלה וממילא נופל העור מאליו: **שנקליטיה עולין ויורדין בה.** הן רגלי המטה, וכשהן ארוכין שהן עולין מארוכות המטה ולמעלה קרויין נקליטין ועשוי כדי לפרוש עליהן כילה, ויש שנקליטיה יוצאין ונכנסין מן הארוכות ובכה"ג שומטן והארוכות נופלין מאליהן, ומשום שא"א להופכה מפני נקליטין שלה: **כל שמסרגין על גופה.** כל שכורכין חבלי המטה על הארוכות: **וכל שאין מסרגין על גופה.** אלא עושין נקבין אצל הארוכות ומכניס הרצועות בנקבים: **הערסה.** עריסת התינוק: **משישופם בעור הדג.** אימת היא גמר מלאכתן לקבל טומאה משישופם את ארוכות המטה בעור הדג להחליקן ולהיפותם: **לאי זה דבר הוא שפה.** שהרי הארוכות אינן נראין כיון שכורך עליהן את החבלים: **קיסרייתא.** דמן קסרין: **דאית להן נקבים.** ועשויין כמו דרגש: **וישבו אתו לארץ.** באיוב כתיב: **על הארץ אין כתב כאן.** שלא ישב על הארץ ממש: **דבר שהוא סמוך לארץ.** אלא ישב על דבר שהוא סמוך לארץ והיכי דמי כגון שכפה את המטה וישב עליה: **בר קפרא אמר.** אמר מה טעם כופין את המטה: **איקונין וכו'.** צורה ודמות אחת טובה היתה לי בתוך ביתך וכדכתיב בצלם אלקים ברא אותו וגרמתני להמיתה הלכך אף אתה כפה את מטתך: **ואית דמפקין לישנא.** ויש אומרים בלשון אחרת: **ויכפה.** כיון שנכפה האיקונין: **כפה הסרסור.** שהמטה היא הסרסור שגורם לאדם שיבוא לעולם: **שיהא נוער בלילה.** שאם הוא ניעור בלילה מתוך שהוא רואה שמטתו כפויה הוא נזכר שהוא אבל: **מתוך וכו' הוא ניעור בלילה וכו'.** לכך אמרו לכפות את המטה שמתוך שאין רגיל בה יהא ניעור בלילה ויהא זוכר האבילות אף בלילה: **אוכל אצל חבירו.** ולא יאכל בפני המת כדי שלא יהא לועג לרש:

שינויי נוסחאות

א] נזקפת ואינה נכפית. בד"א כופת ואינה נזקפת. במו"ק (כז.) **אינו צריך לכפותו אלא זוקפו:**
ב] אל"עזר. במו"ק (שם) וברש"ס **גמליאל**, וכ"ה בסמוך:
ג] שומט קלבינטרין שלה ודיו. במו"ק (שם) **מתיר קרביטיו והוא נופל מאילו:**
ד] קלבינטרין. בירושלמי מו"ק (פ"ג ה"ה - יט.) **קלמנטרין.** ובירושלמי נדרים (פ"ז ה"ה - כו.) **קלונטרין.** ברש"ס **קרביטין**, וכעי"ז במו"ק (שם):
ה] ר' יוסי. בכי"ר ובמו"ק (שם) ר' **אסי**, וכעי"ז בירושלמי נדרים (שם - כו.). בירושלמי מו"ק (שם - יט.) ר' **יסא:**
ו] עולין ויורדין בה שומטן ודיו. במו"ק (שם) **יוצאין** זוקפה ודיו:
ז] על גופה. ברש"ס על **גבה**, וכ"ה בסמוך:
ח] וכל שאין מסרגין על גופה זהו דרגש. במו"ק (שם) **דרגש סירוגו מתוכו:**
ט] והעריסה. בד"ר ודפ"ר **הערסה:**
י] כפופות. בכי"ר ובירושלמי מו"ק (שם - יט.) ובד"א **כפויות:**
כ] לכופפה. בכי"ר ובירושלמי מו"ק (שם) **לכפותה.** בד"א **לכופה:**
ל] ויכפה. בכי"ל ובירושלמי מו"ק (שם) **יכפה:**
מ] כפה. כ"ה בכי"ר ובד"ר ודפ"ר, וכן הוסיף מגיה כי"ל. בירושלמי מו"ק (שם) ובכי"ל וברש"ס ובד"א **ליתא:**
נ] שיהא. בכי"ר ובירושלמי מו"ק (שם) ובברש"ס **בדי שיהא:**

הגהות הגר"א

[א] נזקפת ואינה נכפית. בדפ"א הגירסא כופת ואינה נזקפת ועי"ז הגיה הגר"א דצ"ל **נזקפת ואינו כופה** [רד"ל]:
[ב] שומטן. צ"ל **מטה** [רד"ל]:

תורה אור השלם

א) וַיֵּשְׁבוּ אֹתוֹ לָאָרֶץ שִׁבְעַת יָמִים וְשִׁבְעַת לֵילוֹת וְאֵין דֹּבֵר אֵלָיו דָּבָר כִּי רָאוּ כִּי גָדַל הַכְּאֵב מְאֹד: (איוב ב יג)

א מיי' פ"י מהלכות אבל הלכה [ח] ג טוש"ע יו"ד סימן ג [סעיף ח]:
ב מיי' שם פ"ס הלכה יח [טור] יו"ד סימן שפז:
ג מיי' פ"ס מהלכות כלים הלכה ח:
ד מיי' פ"ד מהלכות אבל הלכה ו סמג עשין מד"ש ג טוש"ע יו"ד סימן שמא סעיף ח וטוש"ע או"ח סימן קלט סעיף ה:

א) נזקפת ואינה נכפית. בד"א כופת ואינה נזקפת. במו"ק (כז.) **אינו צריך לכפותו אלא זוקפו.**

ב) אל"עזר. במו"ק (שם) וברש"ס **גמליאל**, וכ"ה בסמוך.

ג) שומט קלבינטרין שלה ודיו. במו"ק (שם) **מתיר קרביטיו והוא נופל מאילו.**

ד) קלבינטרין. בירושלמי מו"ק (פ"ג ה"ה - יט.) **קלמנטרין.** ובירושלמי נדרים (פ"ז ה"ה - כו.) **קלונטרין.** ברש"ס **קרביטין**, וכעי"ז במו"ק (שם).

ה) ר' יוסי. בכי"ר ובמו"ק (שם) ר' **אסי**, וכעי"ז בירושלמי נדרים (שם - כו.). בירושלמי מו"ק (שם - יט.) ר' **יסא.**

ו) עולין ויורדין בה שומטן ודיו. במו"ק (שם) **יוצאין** זוקפה ודיו.

ז) על גופה. ברש"ס על **גבה**, וכ"ה בסמוך.

ח) וכל שאין מסרגין על גופה זהו דרגש. במו"ק (שם) **דרגש סירוגו מתוכו.**

ט) והעריסה. בד"ר ודפ"ר **הערסה.**

י) כפופות. בכי"ר ובירושלמי מו"ק (שם - יט.) ובד"א **כפויות.**

כ) לכופפה. בכי"ר ובירושלמי מו"ק (שם) **לכפותה.** בד"א **לכופה.**

ל) ויכפה. בכי"ל ובירושלמי מו"ק (שם) **יכפה.**

מ) כפה. כ"ה בכי"ר ובד"ר ודפ"ר, וכן הוסיף מגיה כי"ל. בירושלמי מו"ק (שם) ובכי"ל וברש"ס ובד"א **ליתא.**

נ) שיהא. בכי"ר ובירושלמי מו"ק (שם) ובברש"ס **בדי שיהא.**

תורה אור השלם

א) וַיֵּשְׁבוּ אֹתוֹ לָאָרֶץ שִׁבְעַת יָמִים וְשִׁבְעַת לֵילוֹת וְאֵין דֹּבֵר אֵלָיו דָּבָר כִּי רָאוּ כִּי גָדַל הַכְּאֵב מְאֹד: (איוב ב יג)

הואיל והתרתי לו את כל אלו. כשבא מ"כ מיינוהו גם בשאר כל המצות של תורה שנוהג בהן לקיימן שהרי ק"ו הוא: נמסר לרבים. שימעסקו בו בטלה ממנו דין המצוות: נמסר לכתפים. שנושאין עליו את המטה: קביל. עליו רבי חייא בר

ואם אין לו חבר אוכל בבית אחר ואם אין לו בית אחר עושה מחיצה ואוכל ואם אינו יכול לעשות מחיצה הופך את פניו [א]לכותל ואוכל ולא [ב]מיסב [ג]ולא אוכל כל צורכו ולא שותה כל צורכו ולא אוכל בשר ולא שותה יין [ד]ואין מזמנין עליו [ה]ואם בירך אין עונין אחריו אמן [ו]ואחרים שבירכו אינו עונה אחריהן אמן. [ז]הדא דתימר בחול אבל [ח]בשבת [ט]מיסב ואוכל ואוכל בשר ושותה יין [י]ואוכל כל צורכו ושותה כל צורכו ומזמנין עליו [יא]ואם בירך עונין אחריו אמן ואחרים שבירכו עונה אחריהן אמן. אמר [יב]רבן שמעון בן גמליאל [יג]הואיל [יד]והתרתי לו את כל אילו [טו]חייבהו בשאר כל המצות של תורה אם חיי שעה התרת לו חיי עולם לא כל שכן. ר' יודה בן פזי בשם ר' יהושע בן לוי הלכה כרבן שמעון בן גמליאל. [יב]נמסר לרבים אוכל בשר ושותה יין. נמסר לכתפים כמי שנמסר לרבים. כד דמך ר' יסא קביל ר' חייא בר ווה אבילוי ואייכלון בשר ואשקיתון חמר. כד דמך ר' חייא בר אבא קביל ר' שמואל בר רב יצחק אבילוי ואייכלון בשר ואשקיתון חמר. כד דמך ר' שמואל בר רב יצחק קביל ר' זעירא אבילוי ואייכלון [יג]טלופחין מימר [יד]כמה דהוא מנהגא. ר' זעירא [טו]מידמך פקיד ומר לא תקבלון [א]עלי כג. יומא [ב]הן אבלא [ג]למחר [ד]מרזחייא. [ה]ר' יצחק בריה [א][ו]דרבי (הוה) [ז][חייא] [ח]כתובה [ט]מטתיה אונס ועלון לגביה ר' מנא ור' יודן [י]והוה חמר טב ואישתון סגין וגחכין. למחר [יא]אתון בעיין מיעול גביה. אמר לון רבנן [יב]הכין בר נש עביד לחבריה לא הוינן חסרין אתמל אלא מיקום ומירקוד:

ואין מזמנין עליו. דפטור מברכת המזון, היאכל לא מצטרף: ואם בירך אין עונין אחריו אמן. דברכה בטלה היא, והכי קתני נמי בגמ' דילן (יח:) ואין מברך ואין מזמן ואין מברכין עליו ואין מזמנין עליו, והכי פירושה, אינו מברך ברכת המזון לעצמו [*וכ"ש ברכת המצוה], ואינו מזמן על אחרים בשלשה, ואין מברכין עליו ברכת המזון, שלא תאמר כיון שאינו יכול לברך לעצמו יהא נידון כבור, דהכס מברך ובור יוצא (חולין קו.), ואין מזמנין עליו לאשבו במנין שלשה לזימון, והוא הדין לברכת המצוה שאינו מברך, וכן כתב הרמב"ן ז"ל (בתה"מ ריש ענין מי שמתו מוטל לפניו) [*והרא"ש ז"ל (פ' ה יעוי"ש)]: הדא דתימר בחול. לעיל מסקינן דאפילו ביו"ט נופיה דמי לחול, כיון דיכול לדבר בו לעממים שיאפשו הקבר בו ביום: חיי שעה התרת לו. אכילה: חיי עולם. מצות עשה. ומפרש בגמ' דילן (יח.) דאפילו תשמיש המטה ממיינו רשב"ג: נמסר לרבים. מבורות בעיר ממונים על הקבורה, וכשהשליח האכל מורכי הוצאת המת מוסרין המת לאותן מבורות להוליכו לבית הקברות לקברו, וכיון דמסרוהו להם ולא אזלי קרובים בתר ערסא, אל עליהן אבלות

ואין מזמנין עליו. דפטור מברכת המזון, היאכל לא מצטרף: ואם בירך אין עונין אחריו אמן. דברכה בטלה היא, והכי קתני נמי בגמ' דילן (יח:) ואין מברך ואין מזמן ואין מברכין עליו ואין מזמנין עליו, והכי פירושה, אינו מברך ברכת המזון לעצמו [*וכ"ש ברכת המצוה], ואינו מזמן על אחרים בשלשה, ואין מברכין עליו ברכת המזון, שלא תאמר כיון שאינו יכול לברך לעצמו יהא נידון כבור, דהכס מברך ובור יוצא (חולין קו.), ואין מזמנין עליו לאשבו במנין שלשה לזימון, והוא הדין לברכת המצוה שאינו מברך, וכן כתב הרמב"ן ז"ל (בתה"מ ריש ענין מי שמתו מוטל לפניו) [*והרא"ש ז"ל (פ' ה יעוי"ש)]: הדא דתימר בחול. לעיל מסקינן דאפילו ביו"ט נופיה דמי לחול, כיון דיכול לדבר בו לעממים שיאפשו הקבר בו ביום: חיי שעה התרת לו. אכילה: חיי עולם. מצות עשה. ומפרש בגמ' דילן (יח.) דאפילו תשמיש המטה ממיינו רשב"ג: נמסר לרבים. מבורות בעיר ממונים על הקבורה, וכשהשליח האכל מורכי הוצאת המת מוסרין המת לאותן מבורות להוליכו לבית הקברות לקברו, וכיון דמסרוהו להם ולא אזלי קרובים בתר ערסא, אל עליהן אבלות

ההיא שעתא, כי ההיא דאמרינן (מו"ק כב.) כגון אתון דלא אזליתו בתר ערסא, מכי מהדריתו אפייכו מבבא דאבונא אתאילו ומנו: נמסר לכתפים. כגון דלא קרי ותני והיה טור ואין מושאין לכבודו ומוסרין אותו לכתפים (ריאה תוס' מכתובות יח: ד"ה אבל): כמי שנמסר לרבים. ומלה אבלות עליה, ושרי לאכול בשר ולשתות יין: קביל ר' חייא בר בא אבליי. כ' מייא בר אבא עשה הקבלה לקרוביו של ר' יסא, דהייגו הבראה דבשר ויין: ואייכלון טלופחין. והאכילן עדשים, ולא כאותן של מעלה בבשר ויין, מפני שכך היה מנהגן של אנשי העיר: לא תקבלון עלאי יומא דין אבילה למחר מן דידי דבר. שמעינן מלוותא של ר' זעירא, שאם רצו אבלים שלא לקבל הבראה הראשונה ושלא לאכול אותו היום כלום הרשות בידן, וכן כתב הרמב"ן ז"ל (בתה"מ ענין האבלות ד"ה איתוי הקרבן): בתובה. שם מקום, ולא מת לו שם המת אלא במקום אחר: וגחכין. ושחקו שם: הכין בר נש עביד לחבריה. בתמיה: מיקום ומירקוד. והוא קלות ראש. ומגיא בתבל דבאי אבל לא יעיא מיעוק לתון מיקו, שמא מביאו לידי שחוק ומגלה מתגנה על הבריות (מו"ק כו.):

ואם אין לו חבר. שהרוי בין הגויים כן פירש הר' מרדכי במסכת מועד קטן (הל' אונן סי' תתלא): ואינו מיסב. פירש ה"ר יונה (י: מדה"ר) דרך אכילת קבע, אלא דרך מרעי שלא יסבא עיסקי ממו. וזה לשון רש"י על הבבלי (יז:) אוכל בבית אחר, שלא יהא נראה כלועג לרש. ואינו מיסב, כדרך המסובין בחשיבות על לידו השמאלית ובמיטה. ואינו מברך, ואין צריך לברך ברכת המוציא. ואינו מזמן. אין צריך לברך ברכת המזון. ואין מברכין עליו, אין צריך שיברכו לו אחריה ברכת הלחם. ואין מזמנין עליו, אין מצטרף עם שלשה לזימון עכ"ל. וזה לשון המרדכי (פ"ג מז) אינו מברך וכו', בכולהו פירש רש"י אין צריך, משמע דאם רצה הרשות בידו. ור"י אומר דאסור קאמר, והכריח כן מדאמר לעיל (פ"ג ט"ע - לא.) אם רצה להחמיר אין שומעין לו: אמר רשב"ג הואיל וכו'. מפרש בבבלי (יח.) תשמיש המטה אינא ביייהו. ופירש ה"ר יונה (י: מדה"ר) לא"ק אע"פ שחייב בכל המצוות, בזו שהיא דבריה שבגינעא נוהג ואסור בתשמיש המטה. ופסק (ר' יונה שם יא. מדה"ר) כרשב"ג בהילוזלמי והביא ראיה מן הבבלי: נמסר לרבים וכו'. נמסר לכתפים וכו'. הכי נמי אמר בבבלי פרק אלו מגלחין (מו"ק כב.) כשמולכין המת לעיר אחרת, כשמחזירין האבלים פניהם מהמת, אלה אבילות ופסקה אינות, כמ[ו שנ]סתם הגולל, ושרי לאכול בשר ולשתות יין. אך כתב הרמב"ם (פ"ד מהל' אבל ה"ו) יין מעט לשרות המאכל, אבל לא לרוות: קביל ר' חייא. הקביל פני אבליו של ר' יסא בהבראה של בשר ויין: ר' זעירא מידמך פקיד וכו'. כשמת לוה ואמר שלא יקבלו הבראה יום זה כלומר יום קבורה אלא יתענו, שהרי אסורין לאכול סעודה ראשונה משלהם, וכן כתב הגהת מיימון בפ"ד דאבל (אות ט) שרבי נתגאל היה מתענה יום קבורה משום לא תאכלו על הדם, ובלילה סועד משלו: למחר מרזחייא גרסינן. כלומר למחר תעשו מנהג אבלים שמקבלין הבראה, והכי פירש בפרק (קמא) [ששי] דכתובות (סט:) בבבלי בית (מזרח) [מרזח] בית האבל: ר' יצחק בריה דרבי הוה בתוך מיטתיה אונס. אירע לו אבל לאחר מבני בניו. אונס קרי אבל, מטתו קרי ליולאי ירכו, כדאמר בעלמא (בספרי דברים פ' לא) יעקב אבינו מטתו שלימה דכתיב (בראשית מז לא) וישתחו ישראל על ראש המטה: ועלון לגביה. לבבודו בלו, לנחם בנו בהבראת בשר ויין: והוה חמר טב וכו'. והיה היין טוב מאוד ומתוך כך שתו הרבה עד שהיו שוחקין, כי נשכח האבל:

ר"ש סירילאו

לאחרים להתעסק בצרכי קבורה בטלה לה אינונות: נמסר לכתפים. שנושאין את המטה: קביל רבי חייא וכו'. הקביל פניהם של האבילים לאחר הקבורה בסעודת הבראה, משום דסעודה ראשונה אסורין לאכול משלהם והאכילם בשר ויין: ואייכלון טלופחין. עדשים: מימר כמה דהוא מנהגא. הכל לפי המנהג, ובמקום שנוהגים לאכול בשר ויין אוכלין בשר ויין אבל כאן המנהג הוא לאכול עדשים שהוא מאכל אבילים מפני שהן עגולים ולומר שהאבלות גלגל חוזר בעולם, ועוד מה עדשים אין להם פה אף האבל אין לו פה שהוא אסור לדבר: רבי זעירא מידמך. כשמת ר"ז צוה קודם מותו: לא תקבלון עלי יומא דין אבילא. לא תאכלון ביום הקבורה סעודת הבראה, ומשום דאסורין לאכול משלהם: ולמחר מזרחייא. ולמחר תעשה הסעודה דלמחר מותרין אתם לאכול משלכם, מזרחייא כמו מרזחייא ובגמ' בבלית דכתובות (סט:) פירשו בית מרזח בית האבל: תתובה. הי' סופר: מטתיה אונס. והגיעו אונס שאירע לו אבלות: ועלין לגביה ר' מנא ור' יודן. לנחמו והיה שם יין טוב ושתו הרבה עד שהתחילו מצחקים: למחר אתון וכו'. למחר חזרו ורצו לעלות אצלו, אמר להם וכי כך עושה אדם לחברו והלא לא חסרתם אתמול אלא כי אם לקום ולרקוד:

שינויי נוסחאות

א] לכותל. במסכת שמחות (פ"י ה"ג) מן המת:
ב] מיסב. בירושלמי מו"ק (פ"ג ה"ח - טז:) מיסב ואוכל:
ג] ולא אוכל כל צרכו ולא שותה כל צרכו. בבבלי (יז:) ליתא. במסכת שמחות (שם) תיבות ולא שותה כל צרכו ליתא:
ד] ואין מזמנין. בבבלי (שם) ואינו מברך ואינו מזמן ואין מברכים עליו ואין מזמנין:
ה] ואם בירך וכו' אחריהן אמן. בבבלי (יח.) ליתא. במסכת שמחות (שם) ואין אומרים לו ברך:
ו] מיסב. במסכת שמחות (שם) ליתא:
ז] ואוכל כל צרכו ושותה כל צרכו. בבבלי (שם) ליתא. במסכת שמחות (שם) תיבות ושותה כל צרכו ליתא:
ח] ואם בירך וכו' אחריהן אמן. בבבלי (שם) ובמסכת שמחות (שם) ליתא:
ט] רבן שמעון בן גמליאל. במו"ק (כג.) במסכת שמחות (שם) וברבינו יונה (יא. מדה"ר) רבן גמליאל:
י] הואיל וכו' לא כל שכן. בבבלי מתוך שנתחייב באלו נתחייב בכולן. במסכת שמחות (שם) אבל בשבת כאילו אינו אבל:
כ] והתרתי. בכי"ר ובירושלמי מו"ק (שם) וברש"ס והתרתה:
ל] חייבהו. ברבינו יונה (שם) ובתורת האדם (שער הסוף ענין מי שמתו מוטל לפניו) התרת:
מ] מידמך. ברש"ס הזה מדמיך. בתורת האדם (שער האבל ענין אבלות) כד דמך:
נ] הן אבלא. ברש"ס ובתורת האדם (שם) דין אבילה. בד"א ודפ"ו דין אבילא:
ס] למחר מרזחייא. כ"ה בכי"ל. בד"ו למחר מזרחייא. בדפ"ו ולמחר מזרחייא. ברש"ס כי"ל למחר מן דידי. בד"א למחר מדיליה וכעי"ז ברש"ס כי"פ. ועיין פנ"מ:
ע] ר' יצחק וכו' מטתיה אונס. בראבי"ה (ח"ג הל' אבל תתמא) רבי יצחק ורבי חייא
פ] חייא. כ"ה בכי"ר, וכן הגיה בגליוני הש"ס [חכם בשם זה נזכר גם בירושלמי פסחים (פ"א ה"ח - יב.) ומגילה (פ"א ה"ט - יב:) ריבמות (פי"ג הי"א - עז.)]:
צ] דרבי. בד"א דרב:
ק] כתובה. ברש"ס בתובה. בד"א בבובה:
ר] מטתיה. בד"א מטי יתיה:
ש] והוה. ברש"ס והוה לון:
ת] אתון בעיין. בד"א הדר בעיין:
א] הכין. כ"ה בכי"ר וברש"ס ובד"א ודפ"ו. בכי"ל וד"ו אכן:

הגהות הגר"א

[א] עלי יומא דין הן אבלא למחר מרזחייא ר' יצחק. צ"ל עלי אלא יומא דין אבולא ר' יצחק [רד"ל] [אמנם בביאור הגר"א יו"ד סימן שעח סקי"ב גרס לא תקבלון עלוי יומא דין אבילה ולמחר מדידיה ר' יצחק]:

הגהות הגרח"ק

(א) דרבי חייא. כצ"ל [ש"נ]:

מהר"א פולדא

עושה מחיצה. לפי המת: ולא מיסב. מסובין היו על מיטות בשעת סעודתן: ואין מזמנין עליו. אין מצטרף עם שנים לזמן עליו: אין עונין אמן. לפי שהוא ברכה לבטלה שאינו מייב ואינו רשאי לברך: חייבהו בשאר מצות. עוסק אינא ביייהו: חיי שעה. אכילת בשר ושתיית יין: חיי עולם. תורה ומצות: נמסר. לאבוהה הקוברים: לכתפים. נושאים המטה: קביל אבילייא. סעודה ראשונה וקבלת סעודת הבראה נתן לאבלים: ואיכלון. והאכילום: טלופחין. עדשים: כמה דהוא מנהגא. כמו שהוא המנהג כן תעשה, ונעשה זה המנהג דלמחרינן בבנא בתרא (מו:) מה עדשה אין לה פה וכו': מידמך. כשהגיע זמן מיתתו לוה לכל העולם שלא ישלחו היום סעודת הבראה לאבילו ולמחר יאכלו משלו, כלומר ביום ראשון לא יאכל כלל אבל ביום שני יאכל והייגו משלו ולא משל אחרים, דביום שני כבר עבר סעודת הבראה הראשונה להיות משל אחרים: בטובא. שם מקום: אונס. אבלות: וגחכין. ושוחקים: אמר לוה. רבי יצחק רבותינו וכי הכי עושה אדם לחבירו לשתות ולהשתכר באבלות, שהרי לא היינו אחרים לעולם אתמול רק לקום ולרקוד ממתנות כך היינו שמחים באבילותי, אין נכון לעשות כן:

ביאור הגרח"ק

ואינו מיסב. דרך חשיבות וכן אינו אוכל כל צרכו מפני כבוד המת: ואין מזמנין עליו. שהוא פטור מברכה: ואם בירך וכו'. מפני שהיא ברכה לבטלה: אין עונה אחריהם אמן. שפטור גם מאמן: אבל בשבת. כיון שאינו יכול להתעסק בצרכי המת אינו נוהג אנינות. ואע"ג דלעיל שנינו בברייתא דפטור מתקיעת שופר אלמא ביו"ט נמי נוהג אנינות, התם כשטרוד להחשיך על התחום כדאוקימנא התם בגמ' והכא באינו טרוד: חייבהו בשאר כל המצוות של תורה. כלומר אף בתלמוד תורה, ופליג את"ק דס"ל דבדברים שבצנעה נוהג בהם באבילות: אם חיי שעה. לאכול בשר ולשתות יין: נמסר לרבים. שאינו טרוד לקבור את מתו אלא מסרו

מוצרי הש"ס

א) מיי' פ"ד מהלכות אבל הלכה ו סמג עשין מד"ס ג טוש"ע יו"ד סימן שמג סעיף ג ושוש"ע יו"ד סימן קנט סעיף ה:
ב) מיי' שם (פ"ג) [פ"ד] הלכה ו טוש"ע יו"ד סימן שמג סעיף ג:
ג) [טוש"ע יו"ד סימן שעח סעיף ט]:
ד) ואין מזמנין. בבבלי (שם) ואינו מברך ואינו מזמן ואין מברכים עליו ואין מזמנין:
ה) ואם בירך וכו' אחריהן אמן. בבבלי (יח.) ליתא. במסכת שמחות (שם) ואין אומרים לו ברך:
ו) מיסב. במסכת שמחות (שם) ליתא:
ז) ואוכל כל צרכו ושותה כל צרכו. בבבלי (שם) ליתא. במסכת שמחות (שם) תיבות ושותה כל צרכו ליתא:
ח) ואם בירך וכו' אחריהן אמן. בבבלי (שם) ובמסכת שמחות (שם) ליתא:
ט) רבן שמעון בן גמליאל. במו"ק (כג.) במסכת שמחות (שם) וברבינו יונה (יא. מדה"ר) רבן גמליאל:
י) הואיל וכו' לא כל שכן. בבבלי מתוך שנתחייב באלו נתחייב בכולן. במסכת שמחות (שם) אבל בשבת כאילו אינו אבל:
כ) והתרתי. בכי"ר ובירושלמי מו"ק (שם) וברש"ס והתרתה:
ל) חייבהו. ברבינו יונה (שם) ובתורת האדם (שער הסוף ענין מי שמתו מוטל לפניו) התרת:
מ) מידמך. ברש"ס הזה מדמיך. בתורת האדם (שער האבל ענין אבלות) כד דמך:
נ) הן אבלא. ברש"ס ובתורת האדם (שם) דין אבילה. בד"א ודפ"ו דין אבילא:
ס) למחר מרזחייא. כ"ה בכי"ל. בד"ו למחר מזרחייא. בדפ"ו ולמחר מזרחייא. ברש"ס כי"ל למחר מן דידי. בד"א למחר מדיליה וכעי"ז ברש"ס כי"פ. ועיין פנ"מ:
ע) ר' יצחק וכו' מטתיה אונס. בראבי"ה (ח"ג הל' אבל תתמא) רבי יצחק ורבי חייא
פ) חייא. כ"ה בכי"ר, וכן הגיה בגליוני הש"ס [חכם בשם זה נזכר גם בירושלמי פסחים (פ"א ה"ח - יב.) ומגילה (פ"א ה"ט - יב:) ריבמות (פי"ג הי"א - עז.)]:
צ) דרבי. בד"א דרב:
ק) כתובה. ברש"ס בתובה. בד"א בבובה:
ר) מטתיה. בד"א מטי יתיה:
ש) והוה. ברש"ס והוה לון:
ת) אתון בעיין. בד"א הדר בעיין:
א) הכין. כ"ה בכי"ר וברש"ס ובד"א ודפ"ו. בכי"ל וד"ו אכן:
ב) מיסב. פירש ה"ר יונה (י: מדה"ר) דרך אכילת קבע, אלא דרך מרעי שלא יסבא עיסקי ממו. וזה לשון רש"י על הבבלי (יז:) אוכל בבית אחר, שלא יהא נראה כלועג לרש. ואינו מיסב, כדרך המסובין בחשיבות על לידו השמאלית ובמיטה. ואינו מברך, ואין צריך לברך ברכת המוציא. ואינו מזמן. אין צריך לברך ברכת המזון. ואין מברכין עליו, אין צריך שיברכו לו אחריה ברכת הלחם. ואין מזמנין עליו, אין מצטרף עם שלשה לזימון עכ"ל. וזה לשון המרדכי (פ"ג מז) אינו מברך וכו', בכולהו פירש רש"י אין צריך, משמע דאם רצה הרשות בידו. ור"י אומר דאסור קאמר, והכריח כן מדאמר לעיל (פ"ג ט"ע - לא.) אם רצה להחמיר אין שומעין לו: אמר רשב"ג הואיל וכו'. מפרש בבבלי (יח.) תשמיש המטה אינא ביייהו. ופירש ה"ר יונה (י: מדה"ר) לא"ק אע"פ שחייב בכל המצוות, בזו שהיא דבריה שבגינעא נוהג ואסור בתשמיש המטה. ופסק (ר' יונה שם יא. מדה"ר) כרשב"ג בהילוזלמי והביא ראיה מן הבבלי: נמסר לרבים וכו'. נמסר לכתפים וכו'. הכי נמי אמר בבבלי פרק אלו מגלחין (מו"ק כב.) כשמולכין המת לעיר אחרת, כשמחזירין האבלים פניהם מהמת, אלה אבילות ופסקה אינות, כמ[ו שנ]סתם הגולל, ושרי לאכול בשר ולשתות יין. אך כתב הרמב"ם (פ"ד מהל' אבל ה"ו) יין מעט לשרות המאכל, אבל לא לרוות: קביל ר' חייא. הקביל פני אבליו של ר' יסא בהבראה של בשר ויין: ר' זעירא מידמך פקיד וכו'. כשמת לוה ואמר שלא יקבלו הבראה יום זה כלומר יום קבורה אלא יתענו, שהרי אסורין לאכול סעודה ראשונה משלהם, וכן כתב הגהת מיימון בפ"ד דאבל (אות ט) שרבי נתגאל היה מתענה יום קבורה משום לא תאכלו על הדם, ובלילה סועד משלו: למחר מרזחייא גרסינן. כלומר למחר תעשו מנהג אבלים שמקבלין הבראה, והכי פירש בפרק (קמא) [ששי] דכתובות (סט:) בבבלי בית (מזרח) [מרזח] בית האבל: ר' יצחק בריה דרבי הוה בתוך מיטתיה אונס. אירע לו אבל לאחר מבני בניו. אונס קרי אבל, מטתו קרי ליולאי ירכו, כדאמר בעלמא (בספרי דברים פ' לא) יעקב אבינו מטתו שלימה דכתיב (בראשית מז לא) וישתחו ישראל על ראש המטה: ועלון לגביה. לבבודו בלו, לנחם בנו בהבראת בשר ויין: והוה חמר טב וכו'. והיה היין טוב מאוד ומתוך כך שתו הרבה עד שהיו שוחקין, כי נשכח האבל:

ג) עי' מו"ק כג: בתוד"ה ואין ד) [אמנם אבל רבתי פ"ג הלכה ד] ה) עי' ברכות יח. תוד"ה ואינו ו) עי' ברכות יח. תוד"ה ואינו [עי' מו"ק כב.] ז) [פרקי דר"א פל"ה, ילקו"ש תולדות קז]
ח) [שמחות אבל רבתי פ"ג הי"ז]

[כג. - ה"א]

תנא עשרה כוסות. בפ"ק דכתובות בגבלי (ח:) מייתי לה עשרה כוסות מיקנו וכו' עד היו שותין ומשתכרין והחזירו הדבר ליושנו. ופירש המרדכי סוף מועד קטן (סי' מתקכח) שבטלום לגמרי. שיינו דכתבתי בשם רמב"ם לעיל, דאין שותה אלא מעט לשרות המאכל, לא לרווח, וכן [נ]ראה מהמעשה דלעיל בשמון: הוא הוה חמוי והוא הוה רביה. ומייב אדם בכבוד חמיו, דתתנו כבנו, דכתב רש"י פרק במה מדליקין (שבת כג:): שאל לר' יוסי ואסר ליה. משום חמיו אסר בודאי, ומשום רבו בספק. דלעי"ג דטומאה על מי שחייב מלות עשה של תורה, וספיקא דאורייתא לחומרא, מ"מ כיון דאי ליכא מצוה איכא איסור תורה, אב ואל תעשה שאני. ואין לומר דר' יוסי פשיטא ליה דאדבו אסור ליטמא, דהא לקמן אפילו בחכם שאין רבו מספקא ליה, גם ר' מנא לקמן מספקא ליה, לכך כתבו (רמב"ם) [רמב"ן] (תוס"פ שער הסוף ענין ההוצאה) והרא"ש (הל' טומאה סי' ג) דבעיא דרבו לא איפשיטא, הלכך לא יטמא. וכן דעת כל הפוסקים, דאע"ג דר' אחא פשיטא ליה אין דבר של אחד במקום שנים: (לז) שמע ר' אחא, שאסר ר' יוסף והורה הלכה למעשה דיטמאו לו תלמידיו. ואע"ג דקיי"ל (נדה כ:) חכם שאסר אין תבירו רשאי להתיר, שאני הכא דידע ר' אחא דר' יוסי לא אסר אלא משום דמספקא ליה לדפרישית, ור' אחא פשיטא ליה דמלות עשה שתלמיד חייב ליטמא לרבו מובהק, [דלענין טומאה] ולאבילה (עיין ב"מ לג.) תלמיד כבן הוא, דלדמיב (דבריס ו יז) ושננתם לבניך ודברתם (ספרי דבריס פיסקא לד ד"ה לבניך) אלו תלמידיך. ולר' אחא חייב נמי התלמיד באיצות שהיא מן התורה, שלא לאכול בשר ולא לשתות יין עד ש[נ]יקבר רבו: ואכלו בשר. קודם קבורה: לתלמוד תורה. ה"ג לה בנזיר בפרק כהן גדול (ה"ל - לז.) בירושלמי. ותלמוד תורה קרי תלמיד חכם שאינו רבו: ר' יוסי הוה יתיב ומתני. בבית הכנסת לתלמידיו: ועאל מיתא. המת היה תלמיד חכם, והכניסוהו לבית הכנסת לדרוש עליו כמו שנוהגין גם היום, וכדאמרו במדרש (קהלת רבה פ"ז וכ"ה בירושלמי בלאיס פ"ט ה"ג - עט:) על רבינו הקדוש שהכניסוהו במותו לשמועה עשר בתי כנסיות: מאן דנפיק לא אמר ליה כלום וכו'. היו בתלמידיו כהנים, יש מי שיצא מבית הכנסת קודם ש[יכניסו המת, שלא רצה להטמא בהאהל, ויש מי שישב לו, דסבר דמטמא לתלמיד חכם והוא לא מחה בחכם שאינו רבו ספוקי מספקא ליה אם חייב ליטמא או אסור: רבי נחומיה וכו'. כהנים היו: לא הוה עבר. אפי' במות אחד מגדולי הדור לא היה מטמא לו, ובלבחו לנוות המת לא היה עובר בשער שעתיד המת ללאת ממנו, דגרסינן פ"ז דאהלות (מ"ג) ומייתי לה פ"ק דיום טוב (ביצה י.) ופ"ו דעירובין (סה.) המת בבית ולו פתחים הרבה כולן טומאין. נפתח אחד [מהן] או חשב להוציאו [באחד] מהם הוא לבדו טמא. ופירש רש"י (ביצה שם) ולו פתחים הרבה, כולם פתוחין או כולן סגורים. כולן טומאים, כל כלים המונחים בהאל הפתחים תחת עובי התקרה של פתח. טומאין, ואע"פ שאינו תחת הגג המאהיל על המת, שגזרו חכמים טומאה על מקום שהוא דרך יציאת הטומאה שסופו ללאת דרך שם, וכאן אין אנו יודעין באיזה יוציאנו, הלכך כולם טומאין. ובעירובין (שם) פירש (רש"י ד"ה כולן טומאין) דלא דרבנן היא דאין טעם לגזור, אלא הלכה גמירי לה מסיני. עכ"ל. ובודאי דהוא הדין לפתחי שערי העיר, או כיפה שעתידה הטומאה ללאת משם אפילו היא בתחנת העיר, ואסור להכן לעבור שם תחתיו קודם ש[יוציאו המת: מטיילין. הולכין לנוות אדם גדול שמת: פלטיא. רחבה של עיר. ופירש ר' כהן עד שיצא המת מתותה כיפה: במאי עסקין. ראה אותן מדברין אמר להם במאי עסקיתו, והיה רבי יעקב רואה לומר לו, ואמר לו ר' חזקיה שלא יאמר לו מה שאמרו. ודברי תורה היו, שאין תלמידי חכמים מהלכין ארבע אמות בלא תורה כדאיתא בגבלי (יומא פו.):

ר"ש סיריליאו

שנים לפני המזון. כדי לפתוח את בני מעיו: **אחד לגמילות חסדים.** לצרכם ולהחמיר שנתם של גומלי חסדים דמחזקי בתלמוד דשיבנא: **לחזן הכנסת.** שמש שקורא העם להשתדל למעוה: **ואחד לראש הכנסת.** לדיין: **ואחד לרבן גמליאל.** מפורש בפ"ק דכתובות (ח:) זכרון טוב לו, שהגה קלות ראש בעצמו בתכריכין: **והחזירום למקומם.** לעשרה כוסות כתקנה ראשונה: ר' יוסי זעירא. כהן היה: **למה אכלתם בשר ולמה שתיתם יין.** קודם שיקבר, והלא אוגנים אתם כיון דנטמאתם לו כקרובים: **ועאל מיתא.** ובמקום שהיה לומד בו היה טומאת אהל: **מאן דנפיק ליה.** מפני הטומאה יצא מן [בית] המדרש: **ומאן דיתיב ליה לא אמר ליה כלום.** אלמא ס"ל דטמטא כהן לתלמוד תורה: **תחות כיפתא דקיסרין.** משום טומאה: ר' אמי עבר. דס"ל אין שם משום טומאה:

תני א[א] עשרה כוסות [ב]שותין בבית האבל [ב]שנים לפני המזון [ג]וחמשה בתוך המזון [ד]ושלשה לאחר המזון. אילו שלשה שלאחר המזון אחד [ה]לברכת המזון ואחד לגמילות חסדים ואחד לתנחומי אבילים. [ו]וכשמת [ז]רבן שמעון בן גמליאל הוסיפו עליהן עוד [ח]שלשה אחד לחזן הכנסת ואחד לראש הכנסת ואחד [ט]לרבן גמליאל וכיון שראו בית דין שהיו משתכרין והולכין גזרו עליהן והחזירום למקומן: [י]כהן מהו שיטמא לכבוד רבו. [יא]ר' ינאי זעירא דמך חמוי הוא הוה חמוי והוא היה רביה שאל לר' יוסי ואסר ליה. שמע [יב]ר' אחא ומר יטמאו לו תלמידיו. [יג]ר' יוסי נטמאו לו תלמידיו ואכלו בשר ושתו יין אמר לון ר' מנא הדא מן תרתי לא פלטת לכון אם אבילים אתם [יד]למה אכלתם בשר ולמה שתיתם יין ואם אין אתם מתאבלין למה נטמאתם. מהו שיטמא [טו]כהן [יז]לכבוד תורה. [יח]ר' יוסי הוה יתיב מתני [יט]ועאל מיתא מן דנפיק ליה לא אמר ליה כלום ומן דיתיב ליה לא אמר ליה כלום. [כ]ר' נחומיה בריה דר' חייא בר אבא אמר אבא לא הוה עבר תחות כפתה דקיסרין. [כא]ר' אמי ר' חזקיה [כב]ור' כהן ור' יעקב בר אחא הוו מטיילין באילין פלטיותא [כג]דצפורי הגיעו לכיפה ופירש ר' כהן הגיעו למקום טהרה וחזר אצלן. אמר לון [כד]במה עסקין.

רמב"ם: ופירש רבי כהן. מפני הטומאה, וכשחזר אצלן והם היו עוסקין בדברי תורה שאל להם במאי אתם עוסקין:

תני. בשמעתא פרק יד (הי"ד): **ואחד לגמילות חסדים.** בשביל כבוד המנחמין הבאין לגמול חסד: **ואחד לתנחומי האבלים.** לכבוד אבילים עצמן ולנחם אותם: **אחד לחזן וכו'.** לפי שהם היו מתעסקים במתים ובשאר צרכי ציבור: **ואחד לרבן גמליאל.** לכבודו, לפי שבראשונה היתה הולאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו עד שבא ר"ג ונהג קלות בעצמו ובשאר הכנסת בכל פשתן, ונהגו כל העם אחריו להוציא בכלי פשתן ולכך תקנו כוס כנגדו: **כהן מהו שיטמא.** טומאה דרבנן: **לכבוד רבו.** להתעסק ברבו שמת: **ר' ינאי זעירא.** כהן היה: **דמך חמוי.** מת חמיו והוא היה חמיו וגם רבו: **יטמאו לו תלמידיו.** כהנים. שהתיר לו: **נטמאו לו תלמידיו.** כהנים: **ואכלו בשר.** קודם קבורה: **חדא מן תרתי לא פליט לכון.** לא נצלתם מטעות בא' משני דברים: **אם אבילים אתם.** אם נוהגים אתם אבילות אחר רבכם א"כ צריכים אתם נמי לנהוג באנינות שלא לאכול בשר ויין: **ואם אין אתם מתאבלים.** עליו שאכלתם בשר ויין למה נטמאתם לכבודו: **לכבוד תורה.** פי' שלא להפסיק מתלמודו כדמסיים: **ר"י הוה יתיב מתני.** היה יושב ושונה לתלמידיו והכניסו אותו לבית אחר אלא שהיה תחת אהל אחד והפסק כותל ביניהם שאין כאן אלא טומאה דרבנן משום סוף טומאה לצאת שהיה צריך לצאת דרך בית שהיו לומדים שם: **מאן דנפק בו.** מי שיצא מחמת המת לא אמר לו כלום, ומי שנשאר לא אמר לו כלום, שלא רצה להורות לא איסור ולא היתר: **תחות כפיתה דקסרין.** תחת הכיפה של קסרין משום שדרך שם היו המתים יוצאין וסוף טומאה לצאת: **פלטיותא דציפורי.** ברחובות של צפורי: **במאי עסקין.** כשפירשתי מכם:

ג) כתובות ח: [שמעתא פי"ד ה"ד, פסחים קי.] **ד)** [מזר פ"ז ה"א - לו:] **ה)** [בלאיס פ"ט ה"א - עז:, מזר פ"ז ה"א - לז., ב"מ ב"ב ה"א - ז.]

מהר"א פולדא

שנים לפני המזון. לפתוח בני מעייס: בתוך המזון. לשרות האכילה בתוך מעיו: **החזן.** שמש המתעסק במת: **ראש הכנסת.** פרנסים המנהגים מעות לעניים לצורכי קבורה ותכריכין: **לרבן גמליאל.** לפי שהגה קלות בעצמו והוציאוהו בכלי פשתן ונהגו כל העם אחריו, דמה שהיה מנהגו לעצמו אחריו דבר מלאי על שבחתו ואמרו המת עד שבא ר"ג: **לכבוד רבו.** לעומת לרבו שמת ולהתעסק בו אם התלמיד כהן: **חדא מן תרתי לא פליט.** ממה נפשך אחד מן שתי דבריס הללו שלא כהן עשיתם: **למה אכלתם בשר ושתיתם יין.** כשהיה המת מוטל לפניכם. אי נמי לאבל המנהג בעבדים: **לכבוד תורה.** אם יש מת בביתכם"ד אם חייב לצאת מעם ולא יפסיק בטומאה, או מ"ל לצאת: **יתיב מתני.** יושב ולמד ומכנס מת אחד לשם: **מן דנפיק.** מי שיצא מביתכם"ד לא היה מוחה שיצא שם, ומי שלא יצא ג"כ לא היה מוחה: **ר' חייא בר אבא.** כהן היה: **בפתיתה דקיסרין.** אהל הוא והמת קטור שם, ולא היה עובר כדי לילך לביתם"ד: **פירש רבי כהן.** אף שהיה לומד מהן, בהלכתו עמהן פירש משום טומאת המת:

שינויי נוסחאות

א) שותין. בפסחים (קי.) ובכתובות (ח:) **תקנו חכמים:** **ב)** שנים לפני המזון. בכתובות (שם) **שלשה קודם אכילה כדי לפתוח את בני מעיו:** **ג)** וחמשה בתוך המזון. בכתובות (שם) **שלשה בתוך אכילה כדי לשרות אכילה שבמעיו:** **ד)** ושלשה וכו' ואחד לתנחומי אבלים. בכתובות (שם) **וארבעה לאחר אכילה אחד כנגד הון ואחד כנגד ברכת הארץ ואחד כנגד בונה ירושלים ואחד כנגד הטוב והמטיב:** **ה)** לברכת המזון. במסכת שמחות (פי"ד הט"ז) לברכת אבלים: **ו)** וכשמת רבן שמעון בן גמליאל הוסיפו. במסכת שמחות (שם) **חזרו והוסיפו** וכעי"ז בכתובות (שם): **ז)** רבן שמעון בן גמליאל. בד"א רבן גמליאל: **ח)** שלשה אחד לחזן הכנסת ואחד לראש הכנסת. בכתובות (שם) **ארבעה** אחד כנגד חזני העיר ואחד כנגד פרנסי העיר ואחד כנגד בית המקדש: **ט)** לרבן גמליאל. בכי"ר לרבן שמעון בן גמליאל: **י)** ר' ינאי. ברוקח (הל' אבילות שטו) ר' מני: **כ)** ר' אחא. בירושלמי נזיר (פ"ז ה"א - לו:) ר' חמא. ברוקח (שם) ר' אבא: **ל)** ר' יוסי. בירושלמי נזיר (שם) ליתא: **מ)** כהן. בירושלמי נזיר (שם - לו.) אדם: **נ)** לכבוד תורה. בכי"ר ובירושלמי נזיר (שם) וברש"ס ובתורת האדם (שער הסוף ענין ההוצאה) **לתלמוד תורה:** **ס)** ר' יוסי. בכי"ר ר' יונה: **ע)** ועאל מיתא. בירושלמי כלאים (פ"ט ה"א - עז:) ובתורת האדם (שם) **והוה תמן מתה:** **פ)** ר' נחומיה. בכי"ר ובירושלמי נזיר (שם) ובתורת האדם (שם) ר' נחומי. ברש"ס ר' נחומאי. בד"א ודפ"ו ר' נחמיה: **צ)** ר' אמי. בירושלמי נזיר (שם) וברש"ס ובתורת האדם (שם) **ור' אמי עבר:** **ק)** ור' כהן. בתורת האדם (שם) ור' יוסי הכהן וכ"ה בסמוך: **ר)** דציפורי. בכי"ר ובירושלמי נזיר (שם) דקיסרין: **ש)** במה. בכי"ר ובירושלמי נזיר (שם) וברש"ס במה היתון:

ביאור הגרח"ק

עשרה כוסות. תקנו חכמים לשתות בבית האבל להרבות להם בשתיה כדכתיב (משלי לא ו) תנו שכר לאובד ויין למרי נפש: **ואחד לגמילות חסדים.** שתקנו ברכה למנחמים ולמתעסקים עם המת: **ואחד לתנחומי אבלים.** שתקנו ברכה לאבלים לנחמם הכל כמבואר בגמ' בבלית כתובות ח' ב': **א' לחזן הכנסת וא' לראש הכנסת.** שהם היו מתעסקים בצרכי הצבור ובצרכי המתים ותקנו כנגדם הכוס: **וא' לר"ג.** וכדאמרו בגמ' בבלית שם בראשונה היתה הוצאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו עד שהיו מניחין אותו ובורחין. ומשום שהיו קובריו אותו בכלים יקרים כגון שיראין וכיו"ב עד שבא ר"ג ונהג קלות בעצמו והוציאוהו בכלי פשתן ונהגו כל העם אחריו להוציא בכלי פשתן ולכך תקנו כוס כנגדו: **כהן מהו שיטמא.** טומאה דרבנן: **לכבוד רבו.** להתעסק ברבו שמת: **ר' ינאי זעירא.** כהן היה: **דמך חמוי.** מת חמיו והוא היה חמיו וגם רבו: **יטמאו לו תלמידיו.** כהנים. שהתיר לו: **נטמאו לו תלמידיו.** כהנים: **ואכלו בשר.** קודם קבורה: **חדא מן תרתי לא פליט לכון.** לא נצלתם מטעות בא' משני דברים: **אם אבילים אתם.** אם נוהגים אתם אבילות אחר רבכם א"כ צריכים אתם נמי לנהוג באנינות שלא לאכול בשר ויין: **ואם אין אתם מתאבלים.** עליו שאכלתם בשר ויין למה נטמאתם לכבודו: **לכבוד תורה.** פי' שלא להפסיק מתלמודו כדמסיים: **ר"י הוה יתיב מתני.** היה יושב ושונה לתלמידיו והכניסו מת וצ"ל שהכניסו אותו לבית אחר אלא שהיה תחת אהל אחד והפסק כותל ביניהם שאין כאן אלא טומאה דרבנן משום סוף טומאה לצאת שהיה צריך לצאת דרך בית שהיו לומדים שם: **מאן דנפק בו.** מי שיצא מחמת המת לא אמר לו כלום, ומי שנשאר לא אמר לו כלום, שלא רצה להורות לא איסור ולא היתר: **תחות כפיתה דקסרין.** תחת הכיפה של קסרין משום שדרך שם היו המתים יוצאין וסוף טומאה לצאת: **פלטיותא דציפורי.** ברחובות של צפורי: **במאי עסקין.** כשפירשתי מכם:

א מיי' פי"ג מהלכות אבל הלכה ח:

ב טוש"ע יו"ד סימן רמב סעיף כז וסימן שעד סעיף י וסימן שמ סעיף ו בהג"ה:

א ב מיי' פ"ג מהלכות אבל הלכה יד טוש"ע יו"ד סימן שנב סעיף ג:

ג מיי' פט"ו מהלכות תפילה הלכה יב סמג עשין כ טוש"ע או"ח סימן קכח סעיף ב:

שינויי נוסחאות

א) **שמטמא.** בכי"ר וברש"ס ובתורת האדם (שער הסוף ענין ההוצאה) שמטמא **כהן**:

ב) **טיימן.** כ"ה בדפוסים וברש"ס. בכתה"י נוייסן. בירושלמי נזיר (פ"ז ה"א - לז.) **סיימן.** בתורת האדם (שם) **גיימן**:

ג) **ולקידוש החודש ולעיבור שנה.** במסכת שמחות (פ"ד הכ"ה) **לקדש את** החודש **ולעבר את** השנה:

ד) **שדה.** במסכת שמחות (שם) **שדהו**:

ה) **מן.** בד"א ודפ"ו מיד:

ו) **ואפילו ליטור יוצא ועורר עליה.** בירושלמי נזיר (שם) ליתא:

ז) **ליטור.** ברש"ס **דילטור** וכעי"ז בד"א. במסכת שמחות (שם) ליתא:

ח) **מאיכן.** בתוספתא ע"ז (פ"א ה"ג) **ממי**:

ט) **מהכל.** כ"ה בכי"ר ובירושלמי נזיר (שם). בכי"ל ובדפוסים **מכל.** ברש"ס **מן הכל**:

י) **אמרו עליו וכו' לצידן.** במסכת שמחות (פ"ד הכ"ו) **מעשה ביוסי הבבלי שנטמא ויצא חוץ לארץ אצל ר' יוסי בציידין**:

כ) **מגבילה.** בכי"ר **גדילה.** ברש"ס **מובילא.** בירושלמי נזיר (שם) **גבילא.** בתוס' (סוטה לח: ד"ה כל) ליתא:

ל) **ר' אליעזר.** בירושלמי נזיר (שם) **ר' אליעזר**:

מ) **בשעה.** בסוטה (לח:) ובמדרסי (מגילה פ"ג תתיז) **בשלשה עשה**:

נ) **אלקוניה.** בכי"ר ובירושלמי נזיר (שם) **מלקי ליה**:

ס) **מדרדתה.** בכי"ר ובירושלמי נזיר (שם) וברש"ס **מרדתה**:

ע) **דמיכלא** וכו' **ולמיכלא.** בתוס' (שם) **דמיצלא** וכו' **ולא מיצלא**:

פ) **וחד.** בירושלמי נזיר (שם) **וחד מנהון**:

צ) **שבק.** בד"א ודפ"ו **שמיט** וכעי"ז ברש"ס ובירושלמי נזיר (שם):

הגהות הגר"א

[א] **דמיכלא** וכו' **ולמיכלא.** צ"ל **דמצלי** וכו' **למצלי** [רד"ק]:

ביאור הגרח"ק

אי משום דבאש וכו' **לא ידעין.** לא ידעין מ"ש אמר לא תימר ליה אי משום שהקפיד עליו שפירש מת"ת מפני הטומאה ומשום דס"ל שמטמא כהן לכבוד התורה: **טיימן.** קנתרן ומשום כך לא רצה שיחזור לו: **ויוצא חו"ל.** אע"ג דחו"ל גזרו עליה חכמים טומאה: **לדיני ממונות.** לדון דיני ממונות: **ולקידוש החודש ולעיבור שנה.** בשעה שלא היו יכולין לקדש ולעבר בא"י מפני הסכנה היו מעברין בחו"ל דאילו בשאר שנים אין מעברין אלא ביהודה: **ולהציל השדה מיד גוי.** שרי לצאת לדון בערכאות של גויים: **ואפי' ליטור וכו'.** ואפי' לדון ולערער על השדה שרי לצאת אע"ג שאינו ברור שיזכה בה שרי לצאת מפני הספק: **ללמוד תורה.** וכן מותר לצאת כדי ללמוד תורה: **אם יש לו מהיכן ללמוד.** יש לו ממי ללמוד בא"י אל יצא ויטמא: **שלא מכל.** אחד אדם זוכה ללמוד הלכך מותר לצאת אחר רבו לחו"ל: **אבל אמרו.** דלישא אשה דתנן דשרי לצאת: **אלא א"כ הבטיחו לו אשה.** אבל אסור לו לצאת לבקש אחר אשה: **לנשיאת כפים.** שצריך לעבור דרך מקום טומאה כדי לישא את כפיו, ובטומאה דרבנן קמיבעיא ליה: **מגבילה.** שם חכם: **שמע ר' אחא וכו'.** שאומר משמו דמותר ואמר אנא לא אמרית ליה כלום, ואח"כ חזר ואמר שמא שמע ממני כיי דמר ריב"פ וכו': **עובר בעשה.** בגמ' בבלית סוטה ל"ח ב' אמרו עובר בג' עשה, ושמו את שמי, אמור להם, ואני אברכם: **וסבר מימר.** מגבילה מעצמו: **דוחה למצות ל"ת.** של טומאה וכיון שכן אמר הלכה משמי אבל אנא לא אמרית ליה כלום, והאמת שאין עשה דוחה ל"ת בכה"ג משום דבעידנא דמיעקר לאו לא מקיים עשה: **אייתוניה.** הביאו אותו אצלי ואלקהו על שאמרה משמי: **בכנישתא מדרתא בקסרין.** בביהכ"ד התחתון שבקסרין: **אתת ענתא דנשיאת כפים ולא שאלון ליה.** כהנים שם אי שרי לצאת לביהכ"נ כדי לישא כפים, והם היו שונים פרקם בבית א' והמת בבית אחר ואם היו יוצאין היו עוברין במקום שסוף טומאה לצאת, ולא שאלון ליה ולא יצאו מפני הטומאה: **אתת ענתא דמיכלא.** הגיע זמן האכילה שהיו צריכין לצאת לבתיהן לאכול: **כין דשמעו כן.** התביישו מפניו ונשמטו ממנו אחד אחד:

מהר"א פולדא

אי משום. הש"ס קאמר דמספקא לן מפני מה כעס ר' חזקיה עליו ולא הניחו לרבי יעקב דיאמר לו במה שהכע לו על שפירש מהס דס"ל מותר לטמאות לכבוד התורה. או משום עפקן. שהוא מועף אנה ואנה ולא חזר מיקם לגלן: חובה לארץ. לפי שגזרו טומאה על ארץ העמים: **דליטור.** לנקנטר ולהתעורר על השדה כדי להוציא: **לצידן.** היא חו"ל, וכל זה מדברי ר' יוסי היא שמביא זאת לרחייה: **אל יצא כהן לחו"ל.** שלא ללמוד אלא"כ הבטיחו לו אשה, ולא על שפיכת אשה: **לנשיאת כפים.** אם היה בביהכנ"ס והיה שם מת והגיע זמן נשיאת כפיים, אם מותר לשאת כפיים ולשהות שם או צריך לצאת: **מגבילה.** שם חכם: **לא אמרית כלום.** לא אסור ולא היתר: חזר **ואמר.** ר' אחא, או נאמר דשמע ממני כהיא שמעתא דר"י בן פזי וטעה בה, דהוא שמע כל כהן שעומד בביהכנ"ס בשעה שהכהנים עולים לדוכן ואינו עשה כפיו עמהן עובר בעשה דבר אל אהרן ובניו לאמר כה תברכו, והוא סבר דעשה דוחה לא תעשה דטומאה ולכך אמר בשמי מטעת הוא, אלא שטעה בה שהרי לא תעשה ועשה הוא. ואוקים אמפקיה ואמר אני לא אמרית ליה כלום אפי' כי האי דר' יודא בן פזי לא שמע ממני, א"כ שקר ענה בי הניחו אותו לידי ואני אלקה אותו: **מתני.** למד: **בכנישתא מדרתה.** כך אמה של בית הכנסת: **ולא שאלי ליה.** אם לשהות שם ולישא כפים או לאו, ולא נשאו כפיהם וישבו ולמדו, דקיי"ל בסוף כללים (פ"ש ה"ל - עט:) אין מדקדקין בטמא בביהכנ"ד דמותר לשהות שם כדי ללמוד תורה, וכדאמר לעיל נמי דלא מיתה רבי יוסי כמי שלא שלח: **וכשהגיע זמן אכילה.** והיה להם שעודנם אכלם בביהכנ"ד כדי שלא לבטל ילך לביתו לאכול, ושאלו לו אם מותר לשהות שם ולאכול דגם זה טורך לימוד הוא שלא לעכב בהליכתן ובחזירתן, וכעס עליהן ואמר על נשיאת כפים לא שאלתוני אם מותר לעכב שם בשעת נשיאת כפיכם שהיא מצוה, לאכילה שהוא דבר רשות אתם שואלים. וכיון ששמעו כן שמטו כל חד וחד גרמיה, שמטו עצמן מביהכנ"ד לאכול בביתן וכרחו ולא רצו לשהות שם כל זמן אכילתן, אלא מהרו וכרחו לחזור הוא"ל וריכים להפסיק מללמוד משך זמן אכילתן אסורים לעכב שם:

א) מזר פ"ז ה"ח - לז., ע"ז יג. [בשיטין], תוספתא ע"ז פ"ח ה"ג [שמחות פ"ד סכ"ה-כו ועיבוריו מז. בשיטין]

ב) עי' סוטה לח: תוד"ה כל

ג) סוטה לח: [לקמן פ"ה ה"ד - נט. מזר פ"ז ה"ח - לז., מנחות מד., במד"ר יח ד, ילקו"ש נשא תשי, שלח תשנ]

אמר ר' חזקיה לר' יעקב בר אחא לא תימור ליה כלום אין משום דבאיש ליה דפרש [א]שמטמא לתלמוד תורה לא ידעין ואין משום דהוה [ב]טיימן לא ידעין: תני א[ג]מיטמא כהן ויוצא חוצה לארץ לדיני ממונות ולדיני נפשות [ג]ולקידוש החודש ולעיבור שנה להציל [ד]שדה [ה]מן הגוי כג: [ו]ואפילו [ז]ליטור יוצא ועורר עליה לא תעשה ולישא אשה. ר' יודה אומר אם יש לו [ח]מאיכן ללמוד אל יטמא. ר' יוסי אומר [ט]אפילו יש לו מאיכן ללמוד תורה יטמא שלא [י]מהכל אדם זוכה ללמוד. [כ]אמרו עליו על יוסף הכהן שהיה מטמא ויוצא אחר רבו לצידן אבל אמרו אל יצא כהן לחוץ לארץ אלא אם כן הבטיחו לו אשה: [ל]מהו שיטמא כהן לנשיאת כפים. [מ]מגבילה אחוי דר' אבא בר כהן אמר קומי ר' יוסי בשם ר' אחא מיטמא כהן לנשיאת כפים. שמע ר' אחא ומר אנא לא אמרית ליה כלום. חזר ואמר או דילמא לא שמע מיני אלא כיי דמר ר' יודה בן פזי בשם [נ]ר' אלעזר [נ.מ]כל כהן שהוא עומד בבית הכנסת ואינו נושא את כפיו [ס]בעשה וסבר מימר שמצות עשה דוחה למצות לא תעשה אנא לא אמרית ליה כלום אייתוניה ואנא [ע]אלקוניה. ר' אבהו הוה יתיב מתני בכנישתא [פ]מדרתה בקיסרין והוה תמן מיתא. אתת ענתא דנשיאות כפים ולא שאלון ליה אתת ענתא [א.נ]דמיכלא ושאלון ליה. אמר לון על נשיאות כפים לא שאילתון לי ולמיכלא שאילתון לי. כיון דשמעון כן הוה כל חד [פ]וחד [צ]שבק גרמיה וערק:

ולא ידעין. לא נודע לתלמידים למה מנעו אותו לומר לו מה שדברו מחידוש תורה מזמן שפירש מהס עד עתה שחזר, אם מפני שרע בעיניו מה שפירש מהטומאה של תלמיד חכם, וכעס אמר לו כן, או אם מפני שהיה הדבר שאמרו ארוך, וטריחא להו מילתא לחזור לראש אלא מסיימין דברייהס דמכאן ולהנא משום דבאיש ליה וכו'. וירע בעיני ה' (בראשית לא י) תרגומו ובאיש קדם ה': **טיימן.** בפ"ק (פ"א ה"א - ו:) כתבתי בשם רש"י טס לשון התפשטות וחריכות, כתרגום וירקעו את פחי הזהב (שמות לט ג): **מטמא כהן ויוצא לחוץ לארץ.** בפ"ק דשבת אמר בבבלי (יד:) דגזרו חכמים טומאה על כל חוץ לארץ שהיא ארץ העמים, משום שפך קבורות שלהן (רש"י שם ד"ה על) שדרכן לקבור בכל מקום, וקברי גויים מטמאין במגע ובמשא ובאהל לרבנן (אהלות פי"ח מ"ז), ולר' שמעון נמי דאמר אין מטמאין, בהאהל קאמר אבל מטמאין במגע (יבמות סא.), ואשמעינן דאמשא דלדבר מצוה לא גזרו: **להציל שדה מן הגוי.** אם גוי אנס שדה בארץ ישראל, שרי כהן לצאת חוצה לארץ לדון בערכאות של גויים להציל מידו, כדי למעט אותם מארץ ישראל, כך פירש נמוקי יוסף (סוף הל' טומאה ד"ה הולכים לירידה) על כיוצא בזה בבבלי. ומייתי לה בפ"ק דע"ז (יג.), ובסוף הלכות טומאה מהרי"ף (ב:) (רן), [וכן] בגזיר פרק כהן גדול (ה"א - ז.). בירושלמי להציל שדה מן הגוי וללמוד תורה ולישא אשה. וכתבו התוספות שם (בע"ז ד"ה ללמוד) ללמוד תורה ולישא אשה, דוקא שדעתו לחזור לארץ ישראל, דאילו אין דעתו [לחזור] אמריגן בכתובות (קיא.) על כהן שיצא ונשא אשה ומת, ברוך המקום שהרגו. וכתבו (שם) בשם [ה]שאילתות (אמור קג) דנקט הני מצות דקילי, וכל שכן לשאר מצות שהן חשובות, דשרי כהן לצאת לחוץ לארץ על מנת לחזור מיד: **לצידן.** פירש רש"י (בע"ז שם ד"ה לצידן) לחוץ לארץ, וארץ העמים מטמאה מדרבנן כבית הפרס. ומסיים בבבלי מ"ר יוחנן הלכה כר' יוסי: **אבל אמרו.** כלומר אע"פ שהקלו גבי ללמוד תורה כדעת ר' יוסי, לגבי לישת אשה לא הקלו לצאת

על הספק שמא לא יתנו לו אשה, אלא דווקא כשהבטיחו לו בכתב או על ידי שליח בא ותשא את פלונית אז שרי: **מהו שיטמא לנשיאות כפים.** אם המת בבית הכנסת, מהו שיכנס לישא כפיו: **מגבילה.** שם תלמיד אחד: **אנא לא אמרית ליה כלום.** משום דבטומאת כהנים איכא נמי עשה, דכתיב (ויקרא כא ו) קדושים יהיו לאלהיהם, ואין עשה דוחה לא תעשה ועשה כדאיתא בפרק אלו מציאות (ב"מ נ.): **הוה יתיב מתני.** שונה עם תלמידיו, והיו בהם כהנים: **בכנישתא מדרתה.** בית הכנסת גדולה, כמו אים מידה (דברי הימים-א יח כג) והיו יושבים ושונים בחצר שאין גג מאהיל, והם התפללו כוותיקין ואחר כך היו עוסקין בתורה, והעם מתפללין, והיו רגילין בעת הגיע שליח צבור לעבודה וקורא כהנים הולכין ונושאין כפיהם, וחוזרין ללימודם: **אתא ענתא וכו'.** אותו היום שהיה המת בבית הכנסת, בעת עת נשיאת כפים לא שאלוהו אם מותר ליכנס לבית הכנסת באהל המת לישא כפיהם דהיא מצות עשה, אלא היו עוסקים בתורה ולא זזו ממקומם: **אתא עת האוכל וכו'.** שדרך תלמידי חכמים לאכול בחצי היום ועדיין לא הוציאו המת, ושאלוהו אם מותר להם לצאת מפתח חצר בית הכנסת דמשם עתיד המת לצאת, ואמר לעיל דאסור להכין לצאת עד יוציאו המת, ועלה בדעתם דאולי שרי, משום דאמר (תענית יא.) השרוי בתענית אי לא מצי לגער בפשיה נקרא חוטא, או אולי ראש חודש הוה דמצוה להרבות בו סעודה: **שבק גרמיה וערק.** נשמטו וחוזר ללימודו מתביים:

ר"ש סיריליאו

לא תימר ליה כלום. כמה שעסקנו בתורה, כיון שהלך לו: **אין משום דבייש ליה.** שרע בעיניו של ר' חזקיה על שפירש, דס"ל דמטמא כהן כל' יוסי: **דהוה טיימן.** עף, כלומר פוחז ונמהר, שלא המתין לדעת מה דעתם, והיה נראה שלא התישבו: **ואפילו דיליטור יוצא ועורר עליה.** יוצא להציל שדה מן הגוי, וכותב שטר ומעלה בערכאות שלהן: **ומטמא ללמוד תורה.** והיינו מטמאת חו"ל דמדרבנן, הכי מפרש בגמרא דילן (שבת טו.): **לצידן.** לחו"ל, וקשה דבספר שופטים (א לא) משמע דאדרץ ישראל היא, וי"ל כיון דלא כנשאו בימי יהושע וגם עזרא לא כנשה כדאיתא בתוס' דמאי (פ"ב ה"א - טז:) כחולה לארץ דמיא, ואדרץ העמים מיטמאה בבית הפרס מדרבנן (אהלות פ"ב מ"ג): **אבל.** בתמת: **אייתוניה ואנא אלקי ליה.** הביאוהו אצלי ואני אלקהו: **מדרתא.** שם אדם שבנה אותו בית הכנסת: **על נשיאות כפים לא שאילתון לי.** דמשמע לכו דמשום מצוה דמטמא, ועל אכילה נסתפקתם ושאלתם לי: כיון דשמעון כן. דכעס על שלא שאלו לו, משם ואילך אפילו על נשיאות כפים לא היו בבית הכנסת, אלא היו בורחין. ומהכך מילתא דמשמע דמספקא ליה לר' (אמי) [אבהו]:

ד) מזר פ"ז ה"ח - לז., ע"ז יג. [בשיטין], תוספתא ע"ז פ"ח ה"ג [שמחות פ"ד סכ"ה-כו ועיבוריו מז. בשיטין]

ה) עי' סוטה לח: [לקמן פ"ה ה"ד - נט. מזר פ"ז ה"ח - לז., מנחות מד., במד"ר יח ד, ילקו"ש נשא תשי, שלח תשנ]

ו) עי' מגילה כח. ד"ה ליטור

ז) ר"ה ד"ג ד"ה ד"ג - לז., ע"ז יג. [בשיטין], תוספתא ע"ז פ"ח ה"ג [שמחות פ"ד סכ"ה-כו ועיבוריו מז. בשיטין]

ח) עי' סוטה לח: [לקמן פ"ה ה"ד - נט. מזר פ"ז ה"ח - לז., מנחות מד., במד"ר יח ד, ילקו"ש נשא תשי, שלח תשנ]

ט) מזר פ"ז ה"ח - לז., ע"ז יג. [בשיטין], תוספתא ע"ז פ"ח ה"ג [שמחות פ"ד סכ"ה-כו ועיבוריו מז. בשיטין]

י) עי' סוטה לח: תוד"ה כל

כ) עי' מגילה כח. ד"ה ליטור

ל) מזר פ"ז ה"ח - לז., ע"ז יג. [בשיטין], תוספתא ע"ז פ"ח ה"ג [שמחות פ"ד סכ"ה-כו ועיבוריו מז. בשיטין]

מ) מזר פ"ז ה"ח - לז., ע"ז יג. [בשיטין], תוספתא ע"ז פ"ח ה"ג [שמחות פ"ד סכ"ה-כו ועיבוריו מז. בשיטין]

נ) עי' סוטה לח: [לקמן פ"ה ה"ד - נט. מזר פ"ז ה"ח - לז., מנחות מד., במד"ר יח ד, ילקו"ש נשא תשי, שלח תשנ]

ס) עי' סוטה לח: תוד"ה כל

ע) מזר פ"ז ה"ח - לז., ע"ז יג. [בשיטין], תוספתא ע"ז פ"ח ה"ג [שמחות פ"ד סכ"ה-כו ועיבוריו מז. בשיטין]

פ) מזר פ"ז ה"ח - לז., ע"ז יג. [בשיטין], תוספתא ע"ז פ"ח ה"ג [שמחות פ"ד סכ"ה-כו ועיבוריו מז. בשיטין]

צ) עי' סוטה לח: [לקמן פ"ה ה"ד - נט. מזר פ"ז ה"ח - לז., מנחות מד., במד"ר יח ד, ילקו"ש נשא תשי, שלח תשנ]

מטמא כהן לראות את המלך. מפרש הנבלי בפרקין (יט:) דלאו טומאה דאורייתא קאמר, אלא בטומאת בית הפרס דרבנן. וכן ודאי כוונת הירושלמי, דהא (אמר) [אסר] בסמוך אפי' למלות נשיאת כפים שהיא מצוה דאורייתא, כ"ש לראות את המלך דמצוה דרבנן בעלמא היא, אלא כלומר דשרי לצאת לחוצה לארץ כדהתיר לעיל נמי משום מצוות דקילי: **רבי חייא בר אבא.** לאו כהן הוה אלא ישראל. ומייתי ראיה, דאע"ג דאסור לישראל לפסוע על הקברות משום לועג לרש, כדאמר לעיל בפרק היה קורא (פ"ב ה"ג - כג.) ר' יוחנן הוה מפסע, משום מצות ראיית המלך שרו רבנן. והכי נמי גבי כהן דאסרו לצאת לחוצה לארץ, [משום] מצות ראיית מלך המיר: מהו שיטמא אדם לכבוד הנשיא. אם תמצא לומר דלאחר חכם גדול שאינו רבו אסור ליטמא, לחכם נשיא הדור מהו שיהא נידון כרבו דשרו לעיל כאילו הוא אביו (מהו): ה"ג כד דמך ר' נהוראי אחוה דר' יודן נשיאה וכו'. ור' נהורלאי זה היה גם הוא נשיא אחרי מות ר' יודן נשיאה: [ה"ג] שלח בתר ר' אבא. שהיה כהן, שיטמא לנשיא לכרבו תשיב: ולא סליק, אמר ליה וכו'. דס"ל דבין לרבו בין לנשיא אין מתטמאין בעבורם אפילו בטומאה דרבנן כגון לעבור בבית הפרס או לצאת חוצה לארץ ללמוד תורה מרבו, דסבר כר' יהודה דאמר לעיל אם יש לו מאיכן ללמוד אל יטמא, ק"ו במיתתן, שאם מת רבו בחוצה לארץ לא ילך שם לקבורתו עד בית הקברות דהוי טומאה מדרבנן, ואם טומאה דרבנן אין מותר, קל וחומר טומאת תורה להתעסק בקבורתו: **א"ר נסא.** דהדין עם ר' חייא דשרי ליטמא לנשיא אפילו טומאה דאורייתא, דעשו אותו כמת מצוה דהכל חייבין, ואפילו כהן גדול מטמא לקרובו. וכן כתב רמב"ם פ"ג דהלכות אבל (ה"י) דלנשיא הכל מיטמאין (ואומרים) [ואוגנים] עליו, דהוי כמת מצוה. עכ"ל. וכן כתב רבינו נסים בכתובות פרק המוצא (ספ: מדה"ר ד"ה גרסינן) והיינו טעמא, שכשם שכהן מיטמא למת מצוה מפני שאין לו מי (להתעסק) [שיתעסק] בקבורתו, כך מיטמא לנשיא שמפני שכבודו מרובה אין [בכל] המתעסקין די לפי כבודו. עכ"ל. וכל שכן אם מת הנשיא או רבו בחוצה לארץ ורוצים לקוברו שם, והמקום קרוב דמצי להגיע להתעסק בו, דשרי לצאת חוצה לארץ דאי טומאה דאורייתא שרי כל שכן טומאה דרבנן. וכתבו אהר"ן והריטב"א והראב"ד בפרק המוצא בכתובות דרבינו חיים אמר, אילו הייתי שם כשנפטר רבינו תם הייתי מיטמא לו (הובא בתוס' כתובות קג: ד"ה אותו). וכתב מהר"י קאלו בטור (יו"ד סי' שעד ד"ה ואיזהו) דטעמו, משום דמדמה גדול הדור לנשיא, וכן כתב בספר אגודה (סי' קנב) והסכימו לדעת ר' חיים. אך התוס' (כתובות שם) כתבו שר"י דחה הסכא בירושלמי כמדומה לו דמיירי בטומאת בית הפרס דרבנן. וטעמייה משום דסמיך הא דנשיא להא דאמר לעיל מינה דמטמאין לראות המלך, ועל כרחך בטומאת (מת) [מו"ל] או בית הפרס קאמר, דאין (רְאִיָּה) זו אלא מדרבנן בעלמא. והגדולים המזכירים פשיטא להו דבטומאה דאורייתא מיירי בנשיא, דהכי [היתה ההכר]זה שאם אין כהוגה היום, משמע בהדיא אפילו לטומאת תורה. ועוד דאמר בתר הכי דדמף ר' חייא לרבי זעירא בכניסתא וטמאו, משמע בהדיא שדחפו וכנכס לבית הכנסת שהיה המת בבית הכנסת ונטמא באהל. ולעיל (לד.) נמי גבי רבו בטומאה דאורייתא מיירי בהדיא, דאמר ר' מנא לתלמידיה כיון דטומאתה כקרובים, למה [לא] נהגתם אימות כקרובים שלא לאכול בשר ושלא לשמות יין: **מהו שיטמא כהן לכבוד אביו ואמו.** אם שמע שבא אביו או אמו מחוצה לארץ, מהו לצאת לקראתה להקביל פניהם ולגוותם עד בואם לארץ. אבל ללכת להשתקע פשיטא דאסור. ולא הוה שמיע ליה לשואל הא דתני לעיל (לד.) דיוצא כהן לחוצה לארץ לדיני ממונות וכו', דאי שמיע ליה לא היה שואל, דהא ודאי כבוד אב ואם מצוה גדולה מכל מצוות התורה, וגם הפושט לא ידע, מדמייתי עובדא מר' יוחנן ולא מייתי מברייתא, ור' יסא ור' שמואל דמייתי [נמי] לא הוה שמיע להו: **ר' יסא שמע דאתת אמיה.** מחוצה לארץ: **לבוצרה.** חוצה לארץ היא כדאיתא (בפ"ק) [בפ"ד] דע"ז (נח:) וקרובה לארץ ישראל היא: **אם מפני סכנת דרכים.** שאתה ירא להשכיר בעלי קשתות וללכת עמהם, כדי שלא יבואו עליהם ליסטים: **עדיין היא צריכה.** השאלה במקומה עומדת, כי הדרך בטוח, ואין ירא לצאת אלא מפני הכבוד:

ר"ש סיריליאו

לכבוד הנשיא. אע"פ שיש עמו שיתא אלפי גברי, ואע"ג דלא מתני לאחרים, אפילו הכי המירו שיטמאו הכל, שכבודו בכל מדם שיתעסקו בו כקרוביו: **נהוראי אחתיה דר' יהודה נשיאה.** וכבר ר' יהודה נשיאה מקודם לכן נפטר: **בחייהן.** דאפילו רבנו הקדוש עצמו שהיה אמיה אינו מתאבל עליה מן התורה, דכתיב (ויקרא כא ג) ולאחותו הבתולה, אלא מדרבנן כדאיתא בפ' ואלו מגלחין (מו"ק כ:), אבל לחוצה לא תעשה של תורה לא אמרו, וכל שכן אחר מיתתן שכבר נפטר רבי: **עשו אותן כמת מצוה.** ואם אין אנו מתאבלין על כבודו מי יתאבלו: **שיטמא כהן.** לצאת לחוצה לארץ: **לכבוד אביו ואמו.** במיתן: **ר' ייסא.** כבר פירשתי בפתיחה דהיינו ר' אסי, והך עובדא הויא דפ"ק דקידושין (לא:) רב אסי הוה ליה הויא אימא זקנה וכו', וכהן הוה: **מהו לצאת.** לקראת אימא שכהן אני: **מפני סכנת דרכים.** שלא יקפחוהו ליסטים: **איני יודע.** אי אתי עשה דכבוד אב ואם לדחות לאו דלא יטמא: **עוד היא צריכה לר' יוחנן.** עדיין מספקא ליה לר' יוחנן:

שהיה כהן ודחפו רחב"א לביהמ"ד שהיה בכרם של צפורי וטמאו: **בתר רבי מנא.** שהיה כהן שיבוא ויטמא מפני כבודו של נשיא: **אם בחייהן אין מטמאין להן.** ס"ל לר' מנא דאף לנשיא עצמו נמי אין מתטמאין, דאם בחייהם אין מתטמאין מפני כבוד הנשיא בחייו כ"ש במיתתו, וכ"ש הכא שהיא אחותו של ר' יהודה הנשיא: **במיתתן עשו אותו כמת מצוה.** דשרי לכהן ליטמאות לו: **לכבוד אביו ואמו.** וכעובדא דמסיים: **מהו לצאת.** לבצרה שהיא בחו"ל כדי להקביל פניה: **אם מפני סכנת דרכים.** אם צריכה היא לך מפני הסכנה צא דפשיטא משום פקו"נ שרי ליטמא, ואם מפני שרוצה אתה לכבדה איני יודע: **אטרח עליו.** הרבה עליו לשאלו שישיב לו כיצד יעשה: **עוד היא צריכה.** עוד היא ספק בידי, שלא אמר לו ר"י צא אלא תשובה מגומגמת השיבו שאם אתה גמרת לצאת תבוא בשלום, משמע לא היה זה דבר ברור בידו:

מטמא כהן לראות את המלך. אפי' מלכי עכו"ם כדאמר לקמן שאם יזכה למלכות בית דוד ידע להבחין בין מלכות למלכות: **לכבוד הנשיא.** ופשט ליה דכל דמך ר' יודן נשיאה הוא רבינו הקדוש הכריז ר' יגאי ואמר אין כהוגה היום שמותרין הכהנים להתעסק בו: **בכניסתא דגופנא.** בבהכ"נ שהיתה בכרם והיה שם המת ודחפו וטמאוהו בעל כרחו: **בתר רבי מנא.** שהיה כהן ולא רצה לעלות, ואמר אם בחייהן אין מטמאין להן בימי נדת טומאתן במיתתן לא כל שכן: **אמר רבי נסא במיתתן שאני.** לפי שעשו אותה כמת מצוה מפני כבוד הנשיא: **מהו שיטמא לכבוד אביו ואמו.** בחייהן כדי לכבדן אם מותר ליל אפי' במקום טומאה, ובטומאת ארץ העמים מיירי דאלו בטומאה דאורייתא בהדיא תנן בפרק אלו מציאות (ב"מ פ"ב מ"ו) אם אמר לו אביו היטמא אל ישמע לו: **מהו לצאת.** לחוץ לארץ ולקבל פניה, ור' יוחנן היה מסופק בשאלתו ומ"ל אם מפני סכנת דרכים שהיא צריכה לך שתהיה לעזר לה מפני הסכנה לא, ואם היא לא צריכה לך אלא בשביל כבודה לבד איני יודע אם מותר הוא: **עוד היא צריכה.** כלומר אע"פ ששמענו שאמר לו ר' יוחנן אתה גמרת ללאת תבא בשלום עדיין הדבר בספק, ולר' יוחנן גופיה ספוקי מספקא ליה, אלא מפני שהטריחו רבי ייסא בדברים הרבה אמר לו כן:

לכבוד הנשיא. אע"פ שיש עמו שיתא אלפי גברי, ואע"ג דלא מתני לאחרים, אפילו הכי המירו שיטמאו הכל, שכבודו בכל מדם שיתעסקו בו כקרוביו: **נהוראי אחתיה דר' יהודה נשיאה.** וכבר ר' יהודה נשיאה מקודם לכן נפטר: **בחייהן.** דאפילו רבנו הקדוש עצמו שהיה אמיה אינו מתאבל עליה מן התורה, דכתיב (ויקרא כא ג) ולאחותו הבתולה, אלא מדרבנן כדאיתא בפ' ואלו מגלחין (מו"ק כ:), אבל לחוצה לא תעשה של תורה לא אמרו, וכל שכן אחר מיתתן שכבר נפטר רבי: **עשו אותן כמת מצוה.**

מיטמא כהן לראות את המלך. כד סליק דוקליטיינוס מלכא להכא חמון לר' חייא בר אבא מיפסע על קיבריה דצור בגין מיחמיניה. ר' חזקיה [א]ור' ירמיה בשם ר' יוחנן [ב]מצוה לראות גדולי מלכות לכשתבוא מלכות בית דוד יהא יודע להפריש בין מלכות למלכות. [ג]מהו [ד]שיטמא כהן לכבוד הנשיא. [ה]כד דמך [ו]ר' יודן נשיאה אכריז ר' ינאי ומר אין כהונה היום. כד דמך רבי יודה נשיאה [ז]בר בריה דר' יודה נשיאה דחף ר' חייא [ח]בר אבא לר' זעירא [ט]בכניסתא דגופנה דציפורין וסאביה. כד דמכת [י]נהוראי אחתיה דר' יהודה נשיאה שלח [יא]ר' חנינא בתר ר' מנא ולא סליק. [יב]אמר ליה אם בחייהן אין מיטמאין להן כל שכן במיתתן. אמר [יג]ר' נסא במיתתן עשו אותן כמת מצוה: [יד]מהו שיטמא כהן לכבוד אביו ואמו. [טו]ר' יסא שמע דאתת אימיה לבוצרה אתא שאל לר' יוחנן מהו לצאת. [יז]אמר ליה אי מפני סכנת דרכים צא אי משום [יח]כבוד אביו ואמו איני יודע. [יט]אמר ר' שמואל בר רב יצחק עוד [כ]היא צריכה

כד. ר' יוחנן אמ"כ גמרת ללאת תבא בשלום עדיין הדבר בספק, ולר'

מהר"א פולדא

דוקליטיינוס. מלך גוי: **על קברי דצור.** קברי ישראל היו: **בגין מחמוניה.** כדי לראותו: **יהא יודע להפריש.** לדעתו: **מכיר הספרים.** **לכבוד הנשיא.** להטמא לו ולהתעסק עמיה משום כבוד נשיאותו: **אין כהוגה היום.** דמותר להטמא לנשיא: **וסאביה.** וטומאה: **דמכת.** שמתה: **אם בחייהן.** של נשיא אינו מטמא לרבו, אם עומד במקום טומאה אסור לילך אצלו לכבודו אע"פ שאז הוא עיקר כבודו אפילו הכי אסור, כ"ש כשמת הנשיא שלא ימות לכבודו להטמא לו, חו"ל היא אחותו לא עדיפא היא מנשיא עצמו: **במת מצוה.** וכל העולם חייבין בכבודו ואמו להם חכמים יותר מבחייהם ואמותו כבודו היא: **לכבוד אביו ואמו.** בחייהם לילך לכבודם בחו"ל: **אי משום סכנת דרכים.** שיש לאחך ואתה בא לעזור אותה לא, ואם אין לה סכנה רק משום כיבוד אם לחודא אינו יודע אם מותר אם לאו: **עוד היא צריכה.** עדיין הדבר ספק אם נתן לו רשות לצאת, אלא שאמרו הואיל וגמרת בדעתך לצאת לא אם תרלה, אני אינו מעכב על ידך. ונראה דגרסינן הא דרבי שמואל בר רב יצחק אתא שאל לר' יוחנן מהו לצאת מלכות בית דוד ידע להבחין בין מלכות למלכות: **ר' חזקיה ור' ירמיה.** לראותו: **יהא יודע להפריש.** לדעתו: **מכיר הספרים.** **לכבוד הנשיא.** להטמא לו ולהתעסק עמיה משום כבוד נשיאותו: **אין כהוגה היום.** דמותר להטמא לנשיא: **וסאביה.** וטומאה: **דמכת.** שמתה: **אם בחייהן.** של נשיא אינו מטמא לרבו, אם עומד במקום טומאה אסור לילך אצלו לכבודו אע"פ שאז הוא עיקר כבודו אפילו הכי אסור, כ"ש כשמת הנשיא שלא ימות לכבודו להטמא לו, חו"ל היא אחותו לא עדיפא היא מנשיא עצמו: **במת מצוה.** וכל העולם חייבין בכבודו ואמו להם חכמים יותר מבחייהם ואמותו כבודו היא: **לכבוד אביו ואמו.** בחייהם לילך לכבודם בחו"ל: **אי משום סכנת דרכים.** שיש לאחך ואתה בא לעזור אותה לא, ואם אין לה סכנה רק משום כיבוד אם לחודא אינו יודע אם מותר אם לאו: **עוד היא צריכה.** עדיין הדבר ספק אם נתן לו רשות לצאת, אלא שאמרו הואיל וגמרת בדעתך לצאת לא אם תרלה, אני אינו מעכב על ידך. וכשמע ר' אלעזר אמר אין לך רשות גדול מזה הואיל וגרמו:

שינויי נוסחאות

א) ור' ירמיה. בכי"ר ובירושלמי נזיר (פ"ז ה"א - לז:) נוסף ור' חייא: ב) מצוה לראות. בתוס' ר"י שירליאון (יט: ד"ה מדלגים) מצוה לצאת לקראת: ג) ר' יודן נשיאה. בתוס' (כתובות קג: ד"ה אותו) רבי. בראב"ש (הלכות קטנות, הל' טומאה ב) ר' יונתן נשיאה: ד) בר בריה דר' יודה נשיאה. בהגה"מ (הל' אבל פ"ג ה"י) וברדב"ז (שם) ליתא: ה) בר אבא. בירושלמי נזיר (שם - לז:) ליתא. בראב"ש (שם) רבה: ו) בכנישתא דגופנה דציפורין. בראב"ש (שם) ריש בנישתא דציפורא: ז) נהוראי. בירושלמי נזיר (שם) יהודייני: ח) ר' נסא. ברוקח (הל' אבילות שטו) ר' ניחא: ט) כבוד אביו ואמו. בד"א ודפ"ו כבוד אב ואם. ברש"ס כבוד. בירושלמי שביעית (פ"ו ה"א - מו.) ובירושלמי נזיר (שם - לז:) כבוד אמך: י) אמר ר' שמואל זכו' שמנו. בד"א ודפ"ו אטרח עליו ר' יוחנן ומר אם גמרת לצאת תבוא בשלום אמר ר' שמואל ב"ר יצחק עוד היא צריכה שמע:

הגהות הגר"א

[א] ר' חנינא. נמחק [דד"ל]: [ב] אמר ליה. נמחק [דד"ל]: [ג] אמר ליה. ליתא בדפ"א והגר"א הוסיפה וכלפנינו [דד"ל]:

הגהות וציונים

א. לפנינו בר"ן ליתא ובריטב"א הביא בשם רבינו ניסים והראב"ד דבטלה כהונה שאמרו בכתובות (קג:) היינו שבטלה קדושה של כהונה שנטמאו כהנים במיתתו של רבי, כמו שפירש הרב רבינו ניסים ז"ל וכן הראב"ד ז"ל ובירושלמי אמרו כד דמך וכו'. ולפי"ז צריך לתקן בגירסת החרדים וכ"כ הר"ן והראב"ד הובאו בריטב"א בפרק הנושא בכתובות. והתוס' כתבו דרבינו חיים וכו':

ביאור הגרח"ק

מטמא כהן לראות את המלך. וטעמא כדמסיים דמצוה לראות גדולי המלכות: **מיפסע על קברים דצור.** וטומאה דרבנן היא דסתם ארונות יש להם פותח טפח וחוצצין בפני הטומאה: **לכבוד הנשיא.** שמת: **אין כהונה היום.** אלא מותר להם ליטמא: **דחף וכו'.** ר' זעירא לא רצה ליטמא

א מיי' פ"ג מהלכות אבל הלכה יד טור (סו"ע) יו"ד סימן שעב:
ב [מיי' שם] טוש"ע יו"ד סימן לכל סעיף ט:
ג [מיי' שם הלכה י טוש"ע יו"ד סימן שעד סעיף יא]:

א) [מזר פ"ז ה"ח - לז:, עי' ברכות יט:] **ב)** ברכות יט: [מזר פ"ז ה"ח - לז:, ברכות ט: נח., ילקו"ש מלכים ריטו] **ג)** נח., מזר פ"ז ה"ח - לו: **ד)** עי' כתובות קג: וכמוד"ה אותו **ה)** מזר פ"ז ה"ח - לז: **ו)** קידושין לא: בשינוי [שביעית פ"ז ה"ח - מו.]

שמע רבי אלעזר ואמר אין רשות גדולה מזו. מכיון שבירכו אין לך נתינת רשות גדולה מזו ולא מפני שהטריחו בדברים אמר לו כן: לכבוד הרבים. שהולכין עמו לנחמו. וכן משמע בשמעתות שם: היו שם שתי דרכים מתאימות. כלומר שמיהן מדלך אחד פורשות ואחת רחוקה וכו': עד כדון בטומאה של דבריהם. כגון אדן העמיס או בית הפרס: אפי'. בעיא היא, אם אפי' בטומאה מדברי תורה מותר מפני כבוד הרבים: מן מה דאמר ר' זעירא גדול הוא כבוד הרבים. והיא קבורת מת מצוה שדוחה ל"ת שבתורה, הלא אמרה לכבוד הבריות דוחה ואפי' בטומאה [שהיא] מדבר תורה: אין שואלין הלכה לפני מיטתו של מת. דהוי כלועג לרש: והא רבי יוחנן שאל לר' ינאי. לפני מטתו של ר' שמואל זה הדין, אם הקדיש עולתו לבדק הבית מהו אם נתפסת קדושת בדק הבית בעולה שהיא קדשי המזבח: והוא מגיב ליה. ור' ינאי היה משיבו ולא מיחה בידו, אלמא דתרוייהו ס"ל שמותר. ומשני אימר כד הוו מסקון ליה לערסת דר"ש לסידרא לסדר וכבוד שעשו לו היה, כלומר שלא בפני מטתו ממש היה המעשה: נימר כד הוה רחיק. מהמטה ד' אמות היה משיבו שמותר הוא: הכתפים. נושאי המטה: ר' זעירא שרע בדיבורא. נפסק בתוך דיבורו ונשמומס כשעה אחת מלא מלשון או שרוע: אתון. ונבוא לזקפו ולהחזיקו ומלאוהו מעוה ומחלש:

[לר' יוחנן] [א]אטרח [ב](ר' יוחנן) עלוי ומר אם גמרת לצאת תבוא בשלום. שמע ר' אלעזר ומר אין רשות גדולה מזו: [ג]מהו שיטמא כהן לכבוד הרבים. תני [ד]היו שם שתי דרכים מתאימות אחת רחוקה וטהורה ואחת קרובה וטמאה אם היו הרבים הולכין [ה]ברחוקה הולך ברחוקה אם לאו [ו]הולך בקרובה מפני כבוד הרבים. עד כדון [ז]בטומאה של דבריהם אפילו טומאה שהיא מדברי תורה. מן מה דמר ר' זעירא [ח]גדול הוא כבוד [ט]הרבים שהוא דוחה מצוה [י][בלא תעשה שעה אחת [יא]הדה אמרה ואפילו בטומאה שהיא מדבר תורה. ר' יונה ר' יוסי [יב]גיליא בשם [יג]ר' יסא בר' חנינא [יד]אין שואלין הלכות לפני מיטתו של מת. [טו]והא ר' יוחנן שאל לר' ינאי קומי ערסיה [יז]דר' (שמעון) [שמעון] בן יוצדק [יח]הקדיש עולתו [יט]לבדק [כ]הבית והוא מגיב [כא]ליה. נימר [כב]כד הוה רחיק או כד הוון מסקין ליה לסדרה. והא ר' ירמיה שאל לר' זעירא קומי ערסיה [כג]דר' שמואל בר [כד]רב יצחק. נימר כד הוה רחיק הוה מגיב ליה כד הוה קריב לא הוה מגיב ליה. תני [כה]הכתפים אסורין בנעילת הסנדל שמא [כו]יפסוק סנדלו של אחד מהן ונמצא מתעכב מן המצוה. ר' זעירא שרע בדיבורא אתון בעיין מיזקפניה ואשכחוניה [כז]איעני. אטרח ר' שמואל עליה דר' יוחנן. שיורה לנאת לרבי (זעירא) [יסא], שהכיר מדבריו (תנועה) [דמוטה] דשרי, רק כי קשה בעיניו שיצא אדם לחולה לארץ. ולכך הביא התלמוד מעשה זה כאן, להורות חבתם רבה בארץ ישראל. וכן בריש אלו מגלחין בירושלמי (ה"א) מורה מיבמן [ה]גדולה בה: מהו שיטמא כהן לכבוד הרבים. דומיא דאביו ואמו לגעיל בעי, אם רבים באים מחולה לארץ לארץ ישראל, מהו שיצא כהן לקראתם להקביל פניהם, על דרך שבאינו בפרק בתרא דבכורים (מ"ג) דהפחות והסגנים יוצאים לקראת הבאים. וברבו לא בעי, דפשיטא, דהא עדיף כבודו מכבוד אביו, כדאיתא בפרק אלו מציאות (ב"מ לג.) דאבידת רבו קודמת לאבידת אביו, וכן פדיונו אם נשבו (הוריות יג.): ופשיט מברייתא דתני שתי דרכים המתאימות. כלומר ששתיהן יוצאות ומתחברות אל המקום שרוצים ללכת, כמו בירות המתאימות לדרך בירה (שבת לז.), דפירש רש"י מחוברות: אם היו הרבים הולכין. לדבר מצוה, כגון לקראת חתן או לפדיון שבויים או [לצווית ה]מת וכיוצא בזה: קרובה וטמאה. שהיא בית הפרס: הולך ברחוקה. אם הוא כהן לא המירו לו ללכת בקרובה משום דזריזין מקדימין למצות: ואם לאו. שלא הלכו הרבים ברחוקה אלא בקרובה, הולך עמהן, שכבוד הוא לרבים שילכו בכונפיא ולא יפרד אדם מהם, ומצוה לבבד את הרבים בעשותם מצוה: עד כדון. תלמודא בעי, הא דתני בברייתא דשרי לבבוד רבים ללכת עמהם לדבר מצוה בדרך שהוא בית הפרס, איזה בית הפרס, דבפרק י"ח ממסכת אהלות (מ"ג) שנינו שני בתי הפרס טומאים, חד שדה שנחרש בו קבר, וחשו חכמים לעגל כשעורה, וטמאת נגעים ובמשא ואינו מטמא באהל כדין עגל כשעורה, וחד שדה שאבד בו קבר, וטמאת גם באהל. ופירש הר"ש שם (מ"ג ד"ה תוך) והתוס' פרק קמא דשבת (עו: ד"ה על הפקר) דנחרש עיקרו מדרבנן, דמדאורייתא אין לחוש כלל, הלכך אפילו ברשות היחיד, כגון בקעה בימות הגשמים דהוי רשות היחיד לענין טומאה כדאיתא התם (ו:), הפקר תולין בטומאה דרבנן, אבל אבד בו קבר הן עיקרו דבר(ו) [תורה] והפקרו ברשות היחיד שורפין בטומאת הטורה: אפילו. לשון בעיא, שמא נוכל לפרש הברייתא אפילו בספק תורה: ופשיט, דאין הכי נמי מדאמר רבי זעירא על ברייתא זו גדול הוא כבוד הרבים וכו': לא תעשה. לאו דוקא, אלא הפקר לא תעשה של תורה. ואין לפרש לא תעשה ודאי כגון בית הקברות, דהא כבוד הרבים מצוה דרבנן בעלמא היא, ואפי' היתה מצות תורה, לא אמי עשה דכבוד רבים ודחי עשה ולא תעשה של תורה, כדאמרינן לעיל (לד:) גבי אבידה בבית הקברות: אין שואלין הלכות וכו'. פירש רש"י (ג: ד"ה אלא) דהוי לועג לרש, שהוא אינו יכול לעסוק בתורה: הקדיש עולתו לבדק הבית. מי חל קדש בדק הבית אקדשי מזבח, ואייב בשוויין לבדק הבית: והוא מגיב ליה. ור' ינאי השיב לר' יוחנן בעייתו, ולא נודע לתלמיד מה השיב: נימר כד הוה וכו'. נאמר להשיב על קושייתך, דכשהיו רחוקים ארבע אמות מן המת היתה השאלה והתשובה אינן הכי) נמי כשהכניסו המת לבית הכנסת נשאלו ר' יוחנן ורבי ינאי בתוך, שכן היו מכניסין לתכס גדול דכתיבנא לעיל (לד. ד"ה ועאל מיתה): רבי זעירא שרע בדיבוריה. נאלם פעם אחת נתעלף, ומשנו שמת: אתון וכו'. בלו בני אדם שהיו שם, והיו רוצים לזוקפו במקומו להתעסק בו לקוברו: אשכחוניה איעני. מצאו אותו שחזר רוחו אליו במשמוש בו, וענה ודיבר אליהם:

ר"ש סירילאו

אטרח עלוי. ששהה מעט וחזר ושאל, שהיה לבו נוקפו עליה: שמע ר' אלעזר ואמר וכו'. נגמר דינן (קידושין לא:) אימתא הכי אמתא לקמיה דר' אלעזר, אמר שמא מ"ו מירתא רתא עלי ר' יוחנן, א"ל מאי אמר לך, א"ל המקום יחזיקך לשלום, א"ל אם איתא דרתא לא היה מברך לך, ואין לך רשות גדולה מזו. ומתרגינן התם שמע לאחוזה דקא אתי, אמר לי ידעי לא נפקי: הרבים הולכים ברחוקה. לכבוד האבל: גדול הכבוד וכו'. והייבו כבוד הבריות, כגון זקן ואינה לפי כבודו, דוחה לא תעשה שבתורה לא תוכל להתעלם (בבא יט:): ואפילו בטומאה דאורייתא. ונגמר דינן (שם) לא קיימא הכי, אלא בטומאת בית הפרס: לפני מטתו של מת. בתוך ארבע אמות: הקדיש עולתו לבדק הבית. מי מיתפסא ונותן דמיה: מגיב ליה. משיב לו: כד הוה רחיק. ארבע אמות: מסקין ליה. לדרוש עליו: שרע בדבורא. היה שותה עצמו מלדבר ואפילו במילי דעלמא כשהיה מלוה המת: אתון בעיין מיקפניה. לעשות (°לו) [°למת] הקפות, וקראוהו ליכנס בשורת ההקפות. והיה עונה בקול הקינה, שהיה מקונן עם הספדנין: מהו כן. כיון שאינך ספדן. ס"א מזקפיניה. דכשהיה הולך עם המת ראשו היה כפוף, והיו באים לשאולו כדי שיביט להם ויזקוף ראשו, ומלאוהו שהיה עונה עם הספדנין ולא רצה להשיב:

א [מיי' פ"ג מהלכות אבל הלכה יד]:
ב מיי' פ"ג מהלכות אבל הלכה יד טושע"ע יו"ד סימן שצב סעיף ח:
ג מיי' שם פי"ג הלכה ט טושע"ע יו"ד סימן שדמ סעיף מז:
ד מיי' שם פ"ד הלכה ג טושע"ע יו"ד סימן שמח סעיף ג:

שינויי נוסחאות

א) לר' יוחנן אטרח עלוי. כ"ה בכי"ר וברש"ס וביר'שלמי שביעית (פ"ו ה"א - מו.) וביר'שלמי נזיר (פ"ז ה"א - לז:). בכי"ל וד"ר אטרח ר' יוחנן עלוי:
ב) ברחוקה הולך ברחוקה. בכי"ר ברחוקה וטהורה הולך עמהם:
ג) הרבים. בכי"ר וביר'שלמי נזיר (שם) הבריות:
ד) הדה. כ"ה בכי"ר וכעי"ז ברש"ס וביר'שלמי נזיר (שם). בכי"ל בדפוסים אדא:
ה) גלילאה. ברש"ס ליתא:
ו) ר' יסא בר' חנינא. בכי"ר ר' חנינה:
ז) דר' שמעון. כ"ה בכי"ר וביר'שלמי נזיר (שם) ובקהלת רבה (ז ט) וברש"ס ובתורת האדם (שער האבל ענין ההספד). בכי"ל ובדפוסים דר' שמואל:
ח) הבית. בקהלת רבה (שם) הבית מהו מועלין בה:
ט) ליה. בקהלת רבה (שם) ליה משהכהנים מעכבין בשחיטתה מעל:
י) כד הוה רחיק או. ביר'שלמי נזיר (שם) ליתא:
כ) דר' שמואל. בירושלמי נזיר (שם) דר' שמעון ודר' שמואל:
ל) רב יצחק. בירושלמי נזיר (שם) נוסף והוא מגיב ליה וכעי"ז בכי"ר וברש"ס:
מ) יפסוק סנדלו. ברש"ס תפסק רצועת סנדלו:
נ) איעני. בקהלת רבה (שם) איעני בדיבוריה:

הגהות הגר"א

[א] אטרח (ר' יוחנן) עלוי [בדפ"א אטרח עליו ר' יוחנן]. צ"ל אטרח עליה דרבי יוחנן (וכ"ה בירושלמי דשביעית פ"ו (ה"א - מו.) ועיין חידושי מהרי"ט בקדושין ל"א ע"ב) (רד"ל):
[ב] בלא תעשה. צ"ל בל"ת (כמדומה שכוונתו בהגהתו בל"ת במקום בלא תעשה, דר"ת בל"ת הוא בלא תסור, ור"ל כדאיתא בברכות י"ט ב) (רד"ל כלאים פ"א ה"א - עז:); ובביאור הגר"א שם מחק תיבות אלו:
[ג] לבדק הבית. בביאור הגר"א יו"ד סימן שדמ סק"ח גרס לבדק הבית מהו:

הגהות הגרח"ק

(א) ר' יוחנן. לא גרסינן [כ"ה בירושלמי שביעית]:

ביאור הגרח"ק

אין רשות גדולה מזו. שכיון שברכו אין לך רשות גדולה מזו ובודאי היתה דעתו מסכמת שיצא: לכבוד הרבים. וכגון הא דמסיים: היו שם וכו'. כשחזרו מלקבור את המת מיירי והלכו עמו לנחמו: עד כדון בטומאה שהיא מדבריהן. דאיכא לאוקומי ברייתא בבית הפרס, הוא שדה שנחרש בו קבר שאינו טמא אלא מדרבנן שמא יש שם עצם כשעורה ומסיטו דרך הלוכו: גדול הוא כבוד הרבים וכו'. בגמ' בבלית (יט:) אמרו גדול כבוד הבריות שהוא דוחה מצוות ל"ת שמותר לכהן ליטמא למת מצוה א"כ משום כבוד הרבים נמי לישתרי: אין שואלין הלכה לפני מטתו של מת. מפני שהכל חייבין לספר בד"ת והמת דומם והוה לועג לרש: הקדיש עולתו לבדק הבית. מהו שתחול קדושת בה"ב על עולה שהיא קדושה קדושת הגוף, ור"ש בן יוצדק השיבו, ואיך השיבו לפני המטה: כד הוה רחיק. ד' אמות מהמטה השיבו ואינו אסור אלא תוך ד' אמות: הכתפים. שנושאין את המת: ונמצא מתעכב. כדי לקשרו הלכך תקינו שלא לנעול כלל: שרע בדבורא. נפל בעת הלויה וההספד לארץ: אתון וכו'. ובאו ורצו להרימו ומצאו שנתעלף, שאלו אותו מהו כן, מה קרהו שנתעלף:

ה [מיי' פ"ז ה"ח - לז. כה"ע] **ו** ברכות יט: [שמעות פ"ד ה"ט] **ז** [כלאים פ"ט ה"ח - עז:, ברכות יט:, שבת פח:, לד:, עירובין מח:, מגילה ג:, שמות מז: לח., שכל טוב שמות מז ד - ו, ילקו"ש יתרו רלז, שופטים תתקיא] **ח** ברכות ג: [שמעות פ"ג ה"ו] **ט** [מיר פ"ז ה"ח - לז:] **י** [קה"ל ז ט] **יא** [עי' תמורה לג.] **יב** [עי' תוס' ברכות ג: ד"ה אין] **יג** [אבל רבמי פ"ד הי"ח]

מהר"א פולדא

לכבוד הרבים. להתלוות עמהם: מתאימות. במסכת שמחות (פ"ד הי"ד) לא גרסינן ממתאימות. ויש לישבו שהן שוות לענין טיט ומכנים אבל אחת ארוכה וכו' וגרסת [מסכת] שמחות נראה עיקר: טומאה של דבריהם. בית הפרס דרבנן: לא תעשה. דאורייתא משמע, ובבבלי (יט:) מוקי לה בלאו דלא תסור: אדא אמרה. זאת אומרת: אין שואלין בו. מפני כבודו של מת דהו"ל לועג לרש: הקדיש עולתו. שהפריש עולה ואח"כ אמר זו לבדק הבית והפריש אחרת תחתיה, אי תופסת דמיה ונותן דמיה והיא קריבה למזבח אבל דבר הראוי למזבח אינו יוצא מידי מזבח לעולם, או לא תופסת: מגיב. משיב: נימר. תירוצא הוא, או רחוק ד' אמות היה כשאבל אז שאבלן סדרים כשאבלם ההספד אבל וכו': והא וכו'. קודם ההספד, מיהו בבבלי (יח.) איתא אפי' בבית הקברות אסור: שרע בדיבורא. נשמט בתוך דיבורו ולא היה בו כח לעמוד על רגליו עד שנשמט לארץ, בעו להקימו ומצאו חלש:

אמרו ליה מהו כן. אמר לון [א]לכן דאתינן על שם [א]והחי יתן אל לבו: **הלכה ב מתני'** [ב]קברו את המת וחזרו [א]אם יכולין להתחיל ולגמור עד שלא יגיעו לשורה יתחילו ואם לאו לא יתחילו. [ב]העומדין בשורה הפנימיים פטורין החיצונים חייבין: **גמ'** תני [ג]אין מוציאין את המת סמוך לקרית שמע אלא אם כן הקדימו שעה אחת [א]או אם איחרו שעה אחת כדי שיקראו ויתפללו. והא תנינן קברו את המת [ב]וחזרו. תיפתר באילין דהוון סברין דאית ביה ענה ולית ביה ענה. [ג]תני [ג]ההספד וכל העסוקין בהספד [ד]מפסיקין לקרית שמע ואין מפסיקין לתפילה. מעשה היה והפסיקו רבותינו [ה]לקרית שמע ולתפילה. והא תנינן אם יכולין להתחיל [ו]ולגמור. מתניתא ביום הראשון ומה דתני תנא ביום השני: אמר ר' שמואל בר אבדומא [ז]זה שהוא נכנס לבית הכנסת ומצאן עומדין ומתפללין [ח]אם יודע הוא [שהוא] מתחיל וגומר עד שלא יתחיל שליח ציבור כדי לענות אחריו אמן יתפלל ואם לאו אל יתפלל. באי זה אמן אמרו. תרין [ט]אמוראין חד אמר באמן של האל הקדוש וחד אמר באמן של שומע תפילה. אמר ר' פינחס ולא פליגי מאן דמר באמן של האל הקדוש בשבת ומאן דמר בשומע תפילה בחול: [הפנימיים פטורים:] תני [י]ר' יודה אומר [יא]היו כולם שורה אחת העומדין משום [יב]כבוד חייבין משום אבל פטורין. ירדו [יג]לספד הרואין [יד]פנים פטורין ושאינן רואין פנים חייבין.

[ו]אמרו לו מה לך. אמר להם שעלה על לבי הא דתניא והחי יתן אל לבו דבריס של מיתה, דספד יספדוניה דקבר יקברוניה וכו' כדאיתא (פ"ק) [פ"ז] דכתובות (עב.), ובזוכרי הרעה הגדולה הזאת שעמידה לנא עלי נתעלפתי: **מתני' אם יכולין להתחיל ולגמור.** פרשינן בגבלי (יט.) אם יכולין להתחיל ולגמור אפילו פרשה אחת [או] אפילו פסוק אחד עד שלא יגיעו וכו': לשורה. שהיו מנחמין את האבל בהיקף שורה סביבותיו בשוכב מן הקבר (רש"י במתני'): **גמ' תני אין מוציאין את המת.** לקוברו: סמוך לקרית שמע. לפי שמבטלין את הקריאה: ה"ג **תני כל העוסקין בהספד** וכו'. וכן הביאה הרא"ש (סי' יא): **אמן של האל הקדוש** וכו'. הרא"ש (סי' יא) והמוסקפות (כא: ד"ה עד) הביאו ירושלמי זה, וסיימו [המוס'] לכך יש ליזהר לענות אמן בהאל הקדוש וגם לענות אמן בשומע תפילה. כלומר זהירות גדולה מאוד יותר מבשאר אמן. אבל משום עניית קדושה עם שליח ציבור לא חש הירושלמי, דס"ל כרב הונא דאמר בגבלי (כא:): היחיד אומר קדוש[ה]. וכתב הרשב"א (כא: ד"ה מר סבר) תמיה לי, והלא משנה שלימה שניו במגילה (פ"ד מ"ג) אין פורסין על שמע וכו' בשמות מעשרה, וטעמא משום קדושה דאית בה, ורב הונא דאמורא הוא מי פליג אמתני'. ורא"י בשירוש רש"י ז"ל (שם ד"ה רב הונא) דהכא הכי קאמר [יחיד] שמתפלל בתוך הציבור אומר קדוש. עכ"ל: **היו כולם שורה אחת.** כלומר אפילו שנין הנאים לכבוד בין הנאים לאבל. ואמר כן, שפעמים הנאים מחמת כבוד ממלאים כל שורה ראשונה, שהם קודמים, ואז פשיטא דהעומדים אחריהם דבאין מחמת האבל פטורין: מחמת האבל. פירש הרב (רבינו ולא) קרוביו ובני משפחתו (עי' רבינו יונה יא: מלה"ר ד"ה רב יהודה): **מחמת כבוד.** שאר העם הנאים לנחמו: ירדו **להספד.** כמו תניא אידך, והיא דלא כר' יהודה. וכן בגבלי (יט:) מייתי לה במחלוקת: הרואין. כל בני השורה הפנימית אפי' הנאים מחמת כבוד פטורין. ויש לפרש הירושלמי דלא כבגבלי, וכולה רבי יהודה היא, ומחלק בין הספד כבוד דעשר רב, שיש שורות הרבה, להספד קטון, דאין שם בני אדם רק כדי שורה אחת:

ר"ש סיריליאו

מהו כן. שאינך רואה להשיב: **לכן דאתינן.** לזאת נאנו, ואין להשיב דעתנו מהספד המת, **על שם והחי יתן אל לבו: מתני'** [ד]ולגמור. מפרש בגמ' דילן (יט.) ולגמור אפילו פרק אחד ואפילו פסוק אחד:] **עד שלא יגיעו לשורה.** בגנאי השורה קא מיירי, וכשלא הגיעו עדיין. [ה]והרמב"ם ז"ל (פ"ד מהל' ק"ש ה"ו) פירש דלכל העם חוזר, דעוסקין במצוה הן בין בנאין לנחם.] ופירש רבנו האיי גאון ז"ל (הובא בתורת האדם עניין ההתפלה ד"ה מתני') כך היה מנהגו של ראשונים שבאין לנחמו אחר קבורת המת לשדה בוכין להספד, קרוביו ורעיו ומכבדיו יותר מן הכל זו היא שורה ראשונה, ושורה אחרת מי שהוא עמו ומהנהגו ובכבודו פחות מעט מהן, ושלישית שהן בכבודו פחות מן הראשונים: **לא יתחילו.** לכיון דמגיעין, עוין להספד הספדנין, והם מפסיקין: **הפנימיים פטורים.** בגמרא מפרש דהיינו כמשנה אחרונה דמשפחות עובדות ואבלים עומדין, ופנימיים דפטורים הן האבלים דעומדים קבועים, ומשפחות מנחמין מקיפין אותם לנחם: **והחיצוניים.** הן אותן שעובדין[א]: **גמ' קברו את המת וחזרו.** משמע שהוליאוהו בשעת ק"ש: **מפסיקין לק"ש.** מפסיקין הספד משום מצות ק"ש, [כיון] דלית בה כוונה אלא או פסוק ראשון או שלשה פסוקים, מה שאין כן בתפלה (כדלעיל פ"ב ה"ב - מ.): **ואם לאו לא יתחילו.** משמע דאין מפסיקין בהספד כלל ואפי' אחר שקברו: **ביום ראשון.** אין מפסיקין, דעיקר מרגלא מד יומא הוא (מו"ק כא.): **אמר ר' שמואל** וכו'. משום דתנן במתני' אם יכולין להתחיל ולגמור מייתי לה: **העומדים משום כבוד[ב]: חייבין.** משמע דמשפחות המנחמים היו עומדים, ומשנה ראשונה היא:

ביאור הגרח"ק אמר לון לכן דאתינן וכו'. מטעם שבאתי ללויה משום דכתיב והחי יתן אל לבו שלכך באתי ונתתי אל לבי עד שתש כחי: **מתני' עד שלא יגיעו לשורה.** כשהיו האבלים חוזרים מן הקבר היו עומדין בשורה ואבלים עוברים ומנחמין אותן, ואם יכולים להתחיל ולגמור ק"ש עד שלא יגיעו למקום שעושים השורה שהיה סמוך לקבר יתחילו, ואם לאו אל יתחילו משום דעוסקין במצוה נינהו: **הפנימיים.** אלו שעומדים פנימיים בשורה והאבל עובר אצלם פטורים מק"ש אבל החיצוניים שעומדין אחריהן בשורה שאינם רואים פני האבלים חייבים: **גמ' אין מוציאין וכו' לק"ש.** כדי שלא יבטלו מצוות ק"ש: **הקדימו שעה אחת.** קודם זמן ק"ש שיהא סיפק לקרות שמע אחר הקבורה: **או איחרו שעה אחת.** או יאחרו שעה אחת אחר זמן ק"ש ובכדי שיקראו ויתפללו: **והא תנינן קברו את המת.** ותנינן אם יכולין להתחיל וכו' ואם לאו אל יתחילו משמע אחר השורה לא יספיקו לקרות ואיך קברו סמוך לק"ש: **באילין דהוון סברין** וכו'. שהיו סבורין שיש עדיין זמן לקברו ולקרות שמע אח"כ ולבסוף נתעכבו: **ההספד.** זה המספד: **מפסיקין לק"ש.** שהיא מדאורייתא: **והא תנינן אם יכולין להתחיל ולגמור.** ומשום דמנהגם היה שהיו בוכין ומספידין בעת השורה ותנן שאם אין יכולין להתחיל ולגמור קודם השורה אל יתחילו ופטור מק"ש משמע בעת השורה אין מפסיקין לק"ש: **מתניתא ביום הראשון.** הוא דפטורין מק"ש דעיקר מרגא ביום הראשון הוא: **אם יודע הוא מתחיל וגומר וכו'.** אם יודע הוא שיכול להתחיל ולגמור קודם השורה שחוזר הש"צ על תפלתו כדי שיענה אמן יתפלל ואם לא אל יתפלל אלא יתמין עד אחר שיענה אמן, ומשום דמתני' נמי תני דינא באם יכול להתחיל ולגמור קודם אמן שיש לקרות ולקרות שמע אח"כ ולבסוף נתעכבו: **באי זה אמן אמרו.** אם יתחיל ולגמור אחר שענה אמן של הקל הקדוש, אלא ה"ק שלא יעמוד להתפלל עד אחר אמן של הקל הקדוש דמשמע שיכול להתפלל אחר שענה אמן של הקל הקדוש נמי ל"פ אלא מיירי **בשבת.** דליכא שומע תפלה: **היו כולם שורה אחת.** שכולם פנימיים: **העומדין משום כבוד חייבין.** בק"ש: **משום אבל.** שבאין לנחם את האבל: **ירדו לספד.** בשעה שהמת מוטל לפניהם מיירי: **הרואין פנים.** אלו העומדים סביב למטה ורואין את המטה פטורין והשאר חייבין:

הגהות וציונים

א. בגליון כתי"ל נוסף, ומשום דדעתן ליסע מיד הן מיעוטים כדי לגלגם, ובכתי"ל מיעו:

ב. נוסף בגליון בכתי"ל, לכבדו ולגמגמו, ובכתי"א אינו:

מהר"א פולדא

אמרו ליה. מה זאת: **אמר להו לחן דאתינן.** בשביל דבר שבאנו לכאן: **דכתיב והחי יתן [אל] לבו.** דבריס של מיתה, וכאשר נתתי דבריס אלו אל לבי נחלש לבי: **מתני' אם יכולין להתחיל.** ק"ש: **ולגמור עד שלא יגיע לשורה.** שעומדים בהקוק מן הקברות בשורה לנחם אבלים: **הפנימיים.** הרואים את האבל: **החיצונים.** שאין רואים את האבל: **גמ' או איחרו.** אל יקבר המת עד שיתפללו רוב הקהל: **והא תנינן קברו את המת וחזרו וכו'.** וכיון דאמרת שמקדימים שעור שיכול לקרות ולהתפלל אח"כ, לא צריך שיקראו קודם שיגיע לשורה: **תפתר.** באם טעו וסברו שיש להם שהות לקרות ולהתפלל אח"כ, והוליאו את המת ולא היה להם שהות אמר התנא אם יכולין וכו': **ההספד.** הם האבלים והקרובים **והעוסקים בהספד.** שאר כל העם: **מפסיקים לק"ש.** שאינה צריכה כוונה אלא אלשה אלשה פסוקים הראשונים, מה שאין כן תפילה צריכה כוונה בכל התפילה: **והא תנינן כו'.** ואם לאו לא יתחילו, והרי אפילו מפסיקים כל שכן שיתחילו: **ואם יודע.** בעצמו שיכול להתפלל במהירות כל כך עד שיגיע גומר קודם שיגיע שליח ציבור בחזרת התפילה להאל הקדוש בשבת ולשומע תפילה בחול כדי שיוכל לענות אמן, יתחיל ויגמור והא דאמר עד שלא יגיע אמן, יתחיל ש"ץ לאו דווקא, אלא יתחיל ש"ץ לאו דווקא, וכן הוא בגבלי (כא:): **שורה אחת.** ואין שם מיעוטים: **משום אבל.** קרובי המת וכני משפחתו: **משום כיבוד.** שאר כל העם: **ירדו להספד.** מקום מיוחד היה להם שהיו מספידים שם: **הרואים פנים.** שפניהם להספד אפילו לא באו אלא לכבודו:

רידב"ז

תני ר"י אומר היו כולם שורה אחת העומדים משום כבוד חייבין. פי' דכמו דבעומדים בב' שורות נפקא מינה בין הפנימית לחיצונה כמו כן בעומדים בשורה אחת ג"כ נפקא מינה בין העומדים משום כבוד ר"ל דבאים לנחמו כדפרש"י ז"ל (יט: ד"ה מחמת) חייבין. **והעומדים משום אבל.** ר"ל הקרובים שמתאבלים עמו כמו בעל ואשתו כדאיתא בש"ס ובפוסקים ז"ל. **פטורין.** משום דלעולם איכא בהן שורה הקרובים יותר להאיבול ע"כ בב' שורות איכא קרובים יותר להאיבול שורה הפנימית ובשורה אחת איכא ג"כ קרובים יותר להאיבול העומדים משום אבל ולעולם איכא חייבין ופטורין.

הגהות הגר"א

[א] **או אם איחרו שעה אחת.** בביאור הגר"א יו"ד סימן שנח סק"א לא גרס תיבות אלו:

תורה אור השלם

א) טוֹב לְלֶכֶת אֶל בֵּית אֵבֶל מִלֶּכֶת אֶל בֵּית מִשְׁתֶּה בַּאֲשֶׁר הוּא סוֹף כָּל הָאָדָם וְהַחַי יִתֵּן אֶל לִבּוֹ: (קהלת ז ב)

שינויי נוסחאות

א) **לכן דאתינן על שם והחי.** בקהלת רבה (ז ט) **אמר לון עלמא דאתינן מן לתמן הא מה דאיתמר והחי:**

ב) **וחזרו.** ברש"ס וחזרו וכו'.

בתורת האדם (שער הסוף ענין ההנצאה) העתיק כאן עד סוף המשנה:

ג) **ההספד.** בתוספתא (פ"ב ה"י) **הסופד.** בראבי"ה (ח"א סי' נט) **המספיד.** ברא"ש (סי' יא) ליתא:

ד) **ולגמור.** בתוס' ר"י שירליאון (יט. ד"ה קברו) וברש"ס ולגמור וכו':

ה) **אם יודע הוא שהוא מתחיל וגומר.** כ"ה בכי"ר. בכי"ל ובדפוסים ליתא לתיבת **שהוא.** ברש"ס אם **יכול להתחיל ולגמור.** בירושלמי סנהדרין (פ"ב ה"ב - יד.) אם יודע **שיכול לגמור:**

ו) **אמוראין.** ברש"ס אמוראין פליגין:

ז) **היו כולם שורה אחת.** בכי"ר וש"ג ובהלכות ירושלמי לרמב"ם היו כולם **עומדים** שורה אחת. בתוספתא (פ"ב ה"י) **אם אין שם אלא** שורה אחת. במסכת שמחות (פ"י ז) **אפילו אין שם אלא** שורה אחת. בבבלי (יט:) ליתא:

ח) **כבוד.** בבבלי (שם) **עצמן:**

ט) **לספד.** בכי"ר וש"ג **לספר.** בתוספתא (שם) ובד"א **להספד** וכעי"ז ברש"ס. במסכת שמחות (שם) **לפסגן:**

י) **פנים פטורין.** בכי"ר **את הפנים** פטורין. בתוספתא (שם) **את הפנימית** פטורין **וי"א ושניים להם.** ובתוספתא כי"ע **את הפנים** פטורין **ושניים להם חייבין.** במסכת שמחות (שם) **פני האבל** פטורים. וכ"ה בסמוך:

א) מיי' פ"ד מהלכות קריאת שמע הלכה ו [והכשגות] סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן עב סעיף ד:

ב) מיי' שם סמג עשין יח [טוש"ע או"ח סימן עב סעיף ה]:

ג) [מיי' שם הלכה ד] טוש"ע או"ח סימן עב סעיף ג וטוש"ע יו"ד סימן שמח סעיף ג:

ד) [מיי' שם הלכה ה]:

ה) טוש"ע או"ח סימן עב סעיף ג [וטוש"ע יו"ד סימן שמט סעיף יב]:

ו) טוש"ע או"ח סימן קט סעיף ג בהג"ה:

א) מיי' פ"ד מהל' ק"ש ה"ו [כ"מ] טוש"ע יו"ד סימן רמ"ו סעיף ב:

ב) מיי' שם ה"ז:

ג) מיי' שם הלכה ח:

ד) מיי' שם הלכה ט:

ה) מיי' שם הלכה ט:

ו) מיי' שם הלכה ט:

ז) מיי' שם הלכה ט:

ח) מיי' שם הלכה ט:

ט) מיי' שם הלכה ט:

י) מיי' שם הלכה ט:

יא) מיי' שם הלכה ט:

יב) מיי' שם הלכה ט:

יג) מיי' שם הלכה ט:

יד) מיי' שם הלכה ט:

טו) מיי' שם הלכה ט:

טז) מיי' שם הלכה ט:

יז) מיי' שם הלכה ט:

יח) ברכות יז: **ב)** סנהדרין פ"ב ה"ב - יד., ברכות יט. [שמחות פ"י ה"ד] **ג)** תוספתא ברכות פ"ב ה"י [ברכות יט., סנהדרין פ"ב ה"ב - יד., אבל רבתי פ"ה ה"מ] **ד)** עי' ברכות כא: ד"ה עד **ה)** [לקמן פ"ד ה"ו - נב.] **ו)** ברכות יט: [תוספתא פ"ב ה"י, שמחות פ"י ה"ד]

[כד: כה. - ה"ב ה"ג]

[א] הוי הדא דתנינן וכו'. כלומר דהס"ס מפרש דלא תימא דר' יודה פליג אהא דתנא קמא דהתם בתוספתא דמחלק בין הרואין פני אבל דפטורין ושאין רואין חייבין וכדתני במתניתין, דהא בשורה אחת הכל הן רואין פני האבל וא"כ לדידיה

[א] הוי הדא דתנינן העומדין בשורה הפנימיים פטורין והחיצונים חייבין [א]משנה [א]אחרונה. הדא דתני העומדין משום כבוד חייבין משום אבל פטורין משנה ראשונה. והיי דתנינן תמן [ב]וכשהוא מנחם את אחרים דרך כל העם עוברין זה אחר זה והממונה ממצעו בינו לבין העם משנה כה. [ב] אחרונה. [ג] אמר [ג] ר' חנינא [ד] בראשונה היו [ג]משפחות עומדות ואבלים עוברין. [ה] משרבת תחרות בציפורין התקין ר' יוסי בן [ו]חלפתא שיהיו המשפחות עוברות והאבלים עומדין. [ז] ר' שמעון דתוספתא חזרו הדברים ליושנן: **הלכה ג מתני'** [ג]נשים ועבדים וקטנים פטורין מקרית שמע [ד]ומן התפילין

ה"ג הדא דתנינן העומדים וכו' והדא דתני העומדין משום כבוד וכו' משנה ראשונה, והדא דתנינן תמן וכשהוא מנחם וכו' משנה (ראשונה) [אחרונה]. פירוש, דמתני' ובריימתא דהכא דלמרינן דהבנים לנחם יושבים שורות שורות סביב האבלים [לא הוי] כלשון המתני' דסנהדרין פרק כהן גדול (מ"ח) דתנן התם דכשהכהן גדול מנחם את האבל, דבמת שאינו שלו כולי עלמא מודו דיכול לילך אחר המיטה דלא טריך ולא אתי למינגע, וכשהעם חוזרין מבית הקברות אל מקום אחד לנחם האבלים כל העם עוברין זה אחר זה ומנחמין האבל שעומד במעמדו וכל אחד אומר לו מתנחם מן השמים. והממונה ממצעו שהוא הולך ליומין כהן גדול וכל העם משמאלו, ומצלא כהן גדול באמצע (רש"י שם יח.). הרי נראה בהדיא דהמנחמין עוברין ומנחמין האבל העומד במעמדו, ולא היו המנחמין עומדין שורות שורות. וקאמר הירושלמי דלא קשיין אהדדי, דהא דהכא משנה ראשונה שנשנית בראשונה שהיה המנהג כך, והדא דסנהדרין נשנית באחרונה כשנשתנה המנהג, דלאמר ר' חנינא לקמיה: משפחות. כל המנחמין כל בני משפחה כאחת, כן כל משפחה: משרבה תחרות. שהיו מקפידין על סדר הישיבה ובאין לידי מחלוקת: **מתני'** נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע. שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, וקיי"ל בקדושין (פ"א מ"ז) דנשים פטורין מדאורייתא. ותפילין נמי מצות עשה שהזמן גרמא, דסבר ליה ושבת לאו זמן תפילין הוא, ובגמרא (בבלי כ:) מפרש מאי קמ"ל. [וקטנים] הכריחו המפרשים (תוס' כ. ד"ה וקטנים, רא"ש פ' יג) דבלא הגיע לחינוך איירי, דבהגיע לחינוך ודאי מחנכין אותו כדאמרינן בסוכה (מב.) קטן היודע לשמור תפיליו שלא יפיח בהם אביו חייב לקנות לו תפילין. ובקרית שמע נמי יש לחייבו יותר מסתמא, מדאשכחן התם דמשיודע לדבר אביו מלמדו פסוק ראשון של קרית שמע. וסיפא דקתני וחייבין בתפילה לא קאי אקטנים, ואגב שיטפיה נקטיה, שדרך התנא לשנות יחד נשים ועבדים וקטנים שלא הגיעו לחינוך:

ר"ש סיריליאו

דתנינן תמן. גפ' כהן גדול בסנהדרין (יח.): מדקתני כל העם עוברים. משמע דאבלים עומדין במקומן וכל העם עוברין איש איש כשמגיע אצל האבל מנחמו ועובר, והיינו כמשנה אחרונה דמשפחות המנחמין עוברים: והממונה. הוא סגן: ממצעו. להכן גדול, ומתוכו בינו ובין העם: תחרות בציפורי. היו מתקוטטות לומר אני עומדת להקביל האבלים, וחלת אומרת אני עומדת. ובגמ' דלן (שם) איפכא הוא, דמשנה ראשונה אבלים עומדים ומשפחות עוברות, ומשנה אחרונה משפחות עומדות ואבלים עוברין, כדאיתא התם (יט.): **מתני'** פטורין מק"ש. דהיא מצות עשה שהזמן גרמה, ותנן בפ"ק דקידושין (כט.) כל מצות עשה שהזמן גרמה נשים פטורות. ותפלין נמי מצות עשה שהזמן גרמה היא, דקסבר ליה ושבת ויו"ט לאו זמן תפלין הוא, ולא תני הכי אלא משום דאשמעינן חידושא בהו, כדאיתא בגמ'. וכיון דנשים פטורי עבדים כגעניים שבטלו לשם עבדות פטורי נמי, דגמרי לה לה מאשה כדאיתא בפ' השולח (גיטין לט.): ובגמרא דהכא יליפין עבדים מקרא אחריתא: וקטנים. פי' רש"י ז"ל דפטורין מביאן מלחנכן לקרותה בעומתה, לפי שאינו ניעור תמיד כשמגיע זמן ק"ש דהיינו סמוך להנץ החמה, אבל כי ניעור אח"כ אין הכי נמי שמלמדו פסוק ראשון כדאיתא בפ' לולב הגזול (סוכה מב.). ותפילין נמי פטור מלחנכן, דסתמן אינן זהירין לשמור גופן, והיינו דאמרינן התם קטן היודע לשמור גופו וכו'. וכן מצאתי להרשב"א ז"ל (בחי' כ. ד"ה מתני'):

הוה אמר הכי, אלא דסתם היה צריך לומר ספרים אחרים הוחיל ואין לו אלא תנא אחד ולא שייך לומר ספרים אחרים על גירסת הספר אלא על גירסת הבבלי לכך מהפך הכא גם כן להשוות הלשון, ועיקר. ובשלה הישועה פירש למתני' דהכא כמו שכתבתי בפנים, וגם הש"ס מיש לשאי הגירסאות אלא שהופך הגירסא בריעא:

(לוח הטעות ב)

רידב"ז על זה קאמר **הוי הדא דתנינן העומדים בשורה כו' משנה אחרונה** דאבלים עוברים והמנחמין עומדים מדנקט לשון העומדים בשורה **והדא דתני העומדים משום כבוד כו' משנה אחרונה** כצ"ל מדנקט ג"כ לשון עומדים **והיי דתנינן תמן וכשהוא מנחם אחרים דרך כל העם עוברים כו' משנה ראשונה** [והא דמועתק בספרים ס"א משנה ראשונה הוא מבעל מגיה אחד שהגיה בצדו ותיקן וכן האמת ונעתק אח"כ לפנים] **אר"ח בראשונה** היו המשפחות עוברות כן צ"ל וכן הוא במסכת סנהדרין (יט.) עיי"ש כן מוכח גירסת הסוגיא הזאת:

א [מיי' פ"ד מהלכות קריאת שמע הלכה ו טוש"ע או"ח סימן עג סעיף ה]:
ב מיי' פ"ט מהלכות כלי המקדש הלכה ד סמג לאוין קכו:
ג מיי' פ"ד מהלכות קריאת שמע הלכה א סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן ע סעיף א כ:
ד מיי' פ"ד מהלכות תפילין הלכה יג סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן לח סעיף ג:

שינויי נוסחאות

א] הוי. ברש"ס ליתא:
ב] אחרונה. בכי"ר וש"ג ובירושלמי סנהדרין (פ"ב ה"ב - יד:) ראשונה, מגיה כי"ל הוסיף בס"א ראשונה, וכ"ה בדפוסים:
ג] ר' חנינא. בכי"ר ר' חנניה:
ד] בראשונה וכו' והאבלים עומדים. בסנהדרין (יט.) בראשונה היו אבלים עומדין וכל העם עוברין והיו שתי משפחות בירושלים מתגרות זו בזו זאת אומרת אני עוברת תחלה וזאת אומרת אני עוברת תחלה. התקינו שיהא העם עומדין ואבלים עוברין. אמר רמי בר אבא החזיר רבי יוסי את הדבר ליושנו בציפורי שיהיו אבלים עומדין וכל העם עוברין. ועיין פני משה ומלאכ"ש שגרסו בירושלמי כהבבלי. ובשאילתות דר' אחאי גאון (חיי שרה טו) בראשונה היו אבלים עומדים וכל העם עוברים והיו שתי משפחות וכו' התקינו שיהו אבלים עוברים וכל העם עומדים:
ה] משרבת. בד"א ודפ"ו משרבה. ברש"ס משרבתה:
ו] בן חלפתא. בירושלמי סנהדרין (שם) ליתא:
ז] ר' שמעון. בכי"ר ובירושלמי סנהדרין (שם) ר' שמואל:

הגהות הגר"א

[א] משנה אחרונה. נמחק [וצ"ל והדא כבדפ"א] [רד"ל]:
[ב] אחרונה. צ"ל ראשונה [רד"ל] [לפי"ז לעיל צ"ל אחרונה במקום ראשונה]:
[ג] משפחות וכו' עד ליושנן. צ"ל משפחות עוברים ואבלים עומדים משרבה תחרות התקינו שיהיו המשפחות עומדין והאבלים עוברים א"ר שמעון בן פזי החזיר רבי יוסי בן חלפתא בצפורי הדברים ליושנן [רד"ל]:

הגהות הגרח"ק

(א) אחרונה. צ"ל ראשונה:

ביאור הגרח"ק

הדא דתנינן העומדים בשורה וכו'. דמשמע שהמנחמין עומדים בשורה והאבלים עוברים אצלן: **ה"ג משנה ראשונה.** שכך היו נוהגין בראשונה וכדלהלן, והא דתני העומדין משום כבוד נמי משנה ראשונה היא: והיי דתנינן תמן. משנה היא פ"ב דסנהדרין: **וכשהוא מנחם את אחרים.** הכהן גדול כשבא לנחם את אחרים שמת להם מת וכשבא לנחמם בשורה: **דרך כל העם עוברין זה אחר זה.** ומנחמין את האבל שעומד במעמדו: **והממונה.** סגן הכהנים: **ממצעו בינו לבין העם.** שהממונה בימינו וכל העם בשמאלו נמצא כה"ג באמצע והוא דרך כבוד: **משנה אחרונה.** זו משנה אחרונה שהיה האבל עומד וכל העם עובר אצלו לנחמו: **משרבה תחרות בציפורי.** משרבה מחלוקת בצפורי שכל אחד רצה לעמוד ראשון לנחם: **דתוספתא.** שם מקום: **חזרו הדברים ליושנן.** ולפי"ז יש לקיים גירסת הספרים דגרסי אמתני' דידן משנה אחרונה ואמתני' דסנהדרין משנה ראשונה, דתקנה דר"י בן חלפתא קרי משנה ראשונה ומשנה אחרונה היא משחזרו הדברים ליושנן: **מתני' פטורים מק"ש.** ויליף טעמא בגמ', וקטנים דפטורין מק"ש פי' אפי' קטן שהגיע לחינוך לא הטילו על אביו לחנכו לפי שאינו מצוי תמיד כשמגיע זמן ק"ש: **ומן התפילין.** נשים ועבדים פטורות משום דמצוות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות, וקטנים נמי פטורין מחינוך משום דסתם קטן אינו יודע לשמור גופו:

ב) סנהדרין יח. **ג)** [סנהדרין פ"ב ה"ב - יד:] **ד)** ברכות כ. [ילקו"ש ותתמן תתי']

מהר"א פולדא

משנה אחרונה. לפי שהקשה להש"ס תרתי מתני' אהדדי, מתני' דהכא משמע שהמשפחות עומדים והאבלים עוברים, ומתני' דפרק כהן גדול (סנהדרין יח.) משמע ליפכא. ומתרץ הש"ס תדא לפי משנה ראשונה ותדא לפי משנה אחרונה, לפי שאמי תקנות היו וכדאמר רבי חנינא בסמוך, וגם בתוקן שמי תקנות איכא שאמי גרסאות מתמלפין, לגירסת הספר משנה הכא דאשונה ומשנה דהכן גדול אחרונה, ולגירסת הש"ס בבלי הוא בהיפך כדאיתא שם בבריית להדיא, והש"ס כאן מיש בכל משנה ומשנה לשאי גרסאות ומן הדין הו"ל לגימר משנה ראשונה בריש לפי גירסת הספר, ואח"כ בדברי יהודא משנה אחרונה לפי גירסת הבבלי, אי נמי משנה ראשונה הספרים אחרים אחרונה כמו שאמר בהכיא דהכן גדול, אלא משום דהיה צריך לתאריך ולפרש הכי בתרוייהו אמתני' וגם אהא דר' יהודה, דהא ר"י נמי כתנא דמתני' ס"ל בהא, ולפי שלא רצה להאריך מסיק תדא לפי גירסת הספר ותדא לפי הבבלי. ומשום הכי הולרך למיתני בריש משנה אחרונה הוחיל ואינו מפרש בהדיא בספרים אחרים אחרונה איכא למטעי, והוה אמינא ראשונה ואחרונה קאי אשאי תקנות, תקנה ראשונה ואחרונה ואין כאן הוכחה לגירסא אחת, ולפיכך מתפך אחרונה קודם לראשונה לומר לך שהם שאי גירסאות, דאם לא כן הוה שונה כסדר, ראשונה קודם אחרונה. ובפרק כהן גדול בש"ס זה (סנהדרין פ"ב ה"ב - יד:) אמר על משנה דהכא משנה ראשונה, וכן על משנה דהתם משנה ראשונה, לפי שלא נחוש לפרש התם לפי שאי הגרסאות על כל משנה ומשנה כמו הכא, ואמר על משנה דהכא משנה ראשונה לפי גירסת הספר, ועל משנה דהתם משנה ראשונה לפי גירסת הבבלי ומו לא[א]: **משנה אחרונה.** לפי גירסת הספר: **ספרים אחרים ראשונה.** לפי גירסת הבבלי, ואחרונה לגירסת הבבלי מפורש במתני' דהכא וראשונה לגירסת הספר מפרש בדר' יהודא: תחרות. קנטוות ומריבות כל אחד ואחד אומר אני אלך בראש: **מתני' נשים** וכו'. כל המשנה מפורש בגמרא:

הערות מהרא"פ

א) לשנת אחרונה אלו היה לו גם כן בהיא דהכן גדול שני תנאים בחדא כמו הכא

מהר"ש

ד) [ילקו"ש ותתמן תתי'] **ה)** [ילקו"ש ותתמן תתי'] **ו)** [ילקו"ש ותתמן תתי'] **ז)** [ילקו"ש ותתמן תתי']

[כה. כה: - ה"ג]

בתפלה. דרחמי היא ומדרבנן היא, ותקנוה אף לנשים ולעבדים מע"ג דהזמן גרמא הוא: מזוזה. ובמזוזה לא זמן גרמא היא. ובגבלי (כ:) פריך פשיטא, ומשני דקמ"ל דלא מימא ליפטרו ממזוזה הואיל ואיתקשה לתלמוד תורה: ובברכת המזון. קמ"ל דלא מימא כיון דכתיב (שמות טז ח) בתת ד' לכם בערב וגו' ולחם בבקר לשבוע, זמן גרמא היא: **גמ' נשים מניין.** מע"ג דכל מצות עשה שהזמן גרמא יליף בגבלי (קידושין לד.). דנשים פטורות, מכל מקום כיון דקיימא שמע היא עול מלכות [שמים] מי לאו קרא הוה אמינא דליתייבו, והיינו רבותא דמתני' דתני קיימא שמע (בגבלי כ:). ורבותא דתפילין דהוה אמינא כיון דאיתקשו למזוזה ליתייבו הכי איתא בגבלי (שם): **דכתיב וכתבתם** וכו'. מסיים בגבלי בקידושין (לד.) מדמסיים קרא למען ירבו ימיכם משמע דאף אשה חייבת, ולא נפטריה מדאיתקשה לתלמוד תורה, דאטו גברא בעי מיי איתתא לא בעיא מיי, בתמיה: **ואכלת ושבעת וברכת.** הלכך מע"ג דכתב בתקוס אחר (שמות טז ח) בבקר ובערב, כיון דהכא דאיה על הברכה נאמר סתם, לאו זמן גרמא איקרי: **ר"ש פוטר.** ופסקו כל הפוסקים כווותיה. וכתבו התוספות בקידושין (שם ד"ה ותפילין) מע"ג דכתוב יום אם מתכסה בה גם בלילה חייבת, כיון דכתוב לילה בלילה פטור, זמן גרמא מיקרי: **תני כל הברכות וכו'.** כתב הר"ן בפרק בתרא דר"ה (יא: מדפי"ר ד"ה ימיד) אף על גב דקיי"ל כל הברכות כולן מע"פ שיצא מוציא כבר הוציאו [מכלל זה בברכות בירושלמי] ברכת המזון וקריית שמע ותפלה, דתניא תתם כל הברכות וכו' עד (לקמן לז:) על עצמו, וסיים עלה, ומיהו הני מילי כשיודע לברך, אבל כשאינו יודע מבירו מוציאו, דלתנאין בפ' שלשה שאכלו (בבלי מה:) אבל אחד סופר ואחד בור סופר מברך ובור יוצא. עכ"ל:

חייבין בתפלה. דתפלה רחמי היא ותקנוה אף לנשים ולחנך בה הקטנים: **ובמזוזה.** דמהו דמימא נקיש מזוזה לת"ת דכתיב ולמדתם וכתבתם, מה ת"ת נשים פטורות הכי נמי ממזוזה, אף על פי שמצות עשה שלא הזמן גרמא היא, קמ"ל דחייבות לכתיב למען ירבו ימיכם, גברי בעי חיי נשי לא בעי חיי: **ובברכת המזון.** דכתיב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע סד"א כמצות עשה שהזמן גרמא דמי קמ"ל: **גמ' נשים מניין.** דפטורות מק"ש, דכתיב ולמדתם אותם וכו'. וכן פטורות מתפילין מכח מאי דרשא כדפרישית במתניתין: **בשעה שהוא תדיר בה.** וקטן אינו יכול להיות תדיר בתפילין לפי שאינו יכול לשמור גופו, והואיל ופטור לחנכו מהתפילין פטור נמי מק"ש מהאי טעמא, שאינו מצוי תדיר אצל מצוה לחנכו בזמן ק"ש: **מבקש רחמים על עצמו.** זה צריך לכולם: **דכתיב וכתבתם על מזוזות ביתך.** ודריש ביתך אשתו בכלל כדאמרינן (יומא נ.) ביתו זו אשתו: **ואכלת ושבעת וברכת.** מי שהוא אוכל חייב לברך: תמן תנינן. פ"ק דקידושין (מ"ז) וגרסינן שם בהלכה ז' (כא:) נמי להא דלקמן: **ותפילין.** שאינו נוהג בשבתות וימים טובים שהן גופן אות: **שהרי כסות לילה פטור מן הציצית.** אפילו לובשו ביום: **טעמון דרבנן שכן.** אם הכסות מיוחדת לו ליום ולילה חייבת בציצית אף אם לובשו בלילה: **כל מצות שאדם פטור וכו'.** כלומר לא פטור ממש אלא שכבר פטר עצמו שביבך, ואע"פ שהוא יצא מוציא אחרים ידי חובתן ויכול לברך להם, חוץ מברכת המזון שאם יצא אינו מוציא אחרים כדמפרש טעמא לקמן: **והא דתנינן.** בסוף פ"ג דר"ס (מ"י) כל שאינו חייב בדבר וכו', ומשמע הא אם חייב בדבר אע"פ שיצא מוציא, ומאי שנא ברכת המזון דקאמרת אם יצא אינו מוציא: **שנייא היא ברכת המזון דכתיב בה ואכלת** וגו' **מי שאכל הוא יברך.** ואם כבר בירך לעצמו אינו מוציא את האחרים אלא אכל עמהם:

ר"ש סיריליאו

חייבין בתפלה. גבי נשים ועבדים קאי, דמדאורייתא היא (פ"ד ה"א - מנ.) ורחמי היא וכולהו בעו רחמי (כדמפרש בגמ' ובגבלי כו.), אלא דדעיבל הוא דקבע לה זמן כדאיתא בפ' אין עומדין (בגבלי לא.), אבל מן התורה אין לה קביעות: מזוזה. בגין תלה רחמנא, כל מי שיש לו בית: וברכת המזון. בגמלן דאכיל תלה רחמנא, ומיירי דקתני גבי קטנים משום חינוך הוא כדאיתא בגמ'. ואגב ריש"א נקט סיפא: **גמ' ולמדתם אותם את בניכם ולא [את] בנותיכם.** הלא אמרה שפטורין מתלמוד תורה, וכיון דפטורין מתלמוד תורה פטורין מתפלין דאיתקש לתלמוד תורה, ותנא ליה משום דלא נימא נקיש תפלין למזוזה, כדאיתא בגמ' דילן (קידושין לד.). אוק"ש נמי איתקש לתלמוד תורה, דכתיב אם בניכם לדבר בם בשבתך בביתך וגו', וההוא קרא בק"ש מיירי: **חייבין בתפלה** וכו'. בגמ' יליף טעמא: **גמ' נשים מניין.** שפטורות מק"ש: **ולמדתם** וכו'. וס"ל דקאי אק"ש והא דצריך קרא אע"ג דק"ש מצות עשה שהזמן גרמא הוא, היינו שלא תאמר הואיל ואית בה מלכות שמים אף נשים חייבות: **בשעה שהוא תדיר בה.** זה שהוא תדיר בפיו אבל קטן אינו מצוי תמיד כשמגיע זמן ק"ש לא: **כדי שיהא כל אחד מבקש ע"ע.** סברא היא דאף נשים חייבות בה משום דרחמי נינהו ואיצטריך טעמא כי היכי דלא תאמר הואיל וכתיב ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה כמצות עשה שהזמן גרמא הוא: **במזוזה דכתיב וכתבתם.** וגומר למען ירבו ימיכם גברי בעי חיי נשי לא בעי חיי בתמיה כך פירשוה בגמ' בבלית (קידושין לד.) וכדי שלא נקיש מזוזה לת"ת שנשים פטורות איצטריך לרבויי: **ואכלת ושבעת וברכת.** כל שאוכל ושבע צריך לברך וכדי שלא תאמר הואיל וכתיב (שמות טז ח) בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבוקר לשבוע כמצות עשה שהזמן גרמא דמי: **שהזמן גרמא.** שהזמן גורם לה שתבוא: **ותפילין.** דלילה לאו זמן תפילין הוא: **שהרי כסות לילה פטור מן הציצית.** ושמעינן דלילה לאו זמן ציצית נינהו: **שהיא חייבת בציצית.** אף אם לבשה בלילה אלמא לאו דלילה לאו זמן ציצית אלא כסות לילה הוא דמיפטר, ור"ש ס"ל דכל שזמן לבישתה גורם החיוב חשיב זמן גרמא: **שאדם פטור.** שכבר יצא ידי חובתו: **מוציא את הרבים.** שכל ישראל ערבין זב"ז: **חוץ מברהמ"ז.** שאם יצא בה אינו מוציא וילפינן להו להלן מקראי: **כל שאינו חייב בדבר.** שאינו מחויב בהאי מצוה: **הא וכו' אפי' יצא מוציא.** וכללא תניא ומ"ש ברכת המזון דאפיקתיה מכללא: **מי שאכל הוא יברך.** ומיהו אם לא יצא כיון שמברך לעצמו מוציא ורק מדין ערבות אינו מוציא שעל הנאת אכילתו הוא מברך וזה לא נהנה:

הגהות וציונים

א. בכתי"פ ליתא מכאן עד סוף הדבור, ונראה שלכן גרס בהמשך יצא העבד והאשה שיש להן אדון אחר:

מהר"א פולדא

גמ' נשים. שהן פטוריס מן המורה מניין: **ולא בנותיכם.** ותפילין אתקש לתלמוד תורה דכתיב שם וקשרתם וכו', ומהכא ילפינן בקידושין (לה.). לכל מצות עשה שהזמן גרמא דומיא דתפילין, וקריאת שמע נמי מצות עשה שהזמן גרמה היא: אדון אחר. רבו: **שהוא תדיר בה.** מה שאין כן קטן שאינו תדיר בה, ובעניינא דתפילין כתיב האי קרא: **על מזוזות ביתך.** וסמיך ליה למען ירבו וגו', גברי בעי חיי נשי לא בעי חיי, ס"ל מוכח הדר היא: **ואכלת וגו'.** מוכח האוכל היא: תמן תנינן. סוף פ"ק דקידושין (כט.): **ותפילין.** דקסבר לילה לאו זמן תפילין, מ"ל שבת ויו"ט לאו זמן תפילין: **אבידה.** השבת אבילה דכתיב (שמות כג ד) השב: מעבדה. ועשית מעבדה (דברים כב כ): **כסות לילה.** דלרשען (שבת מ:) ולאיתם אותו (במדבר טו לט) פרט לכסות לילה והיינו מיוחדת לגלגה, אבל אם מיוחדת ליום ולילה מודה ר' שמעון דחייבת. אלא הואיל אם מיוחדת לגלגה פטור הו"ל מצות עשה שהזמן גרמה: **שאדם פטור.** שכבר יצא בה כגון תקיעת שופר וכבר שמע, מוציא אחרים שלא שמעו: **אפילו יצא מוציא.** ומשמע אפילו ברכת המזון:

שינויי נוסחאות

א) **ולמדתם.** ברש"ס והיו לטוטפות בין עיניכם ולמדתם:

ב) **בנותיכם.** בראבי"ה (ברכות סי' סב) בנותיכם **וכל שאינו מתחייב בתלמוד תורה פטור מק"ש ומן התפילין:**

ג) **את** וכו' **אחר.** בפירוש קדמון למס' ברכות (הובא ב'מאמרים לזכרון רצ"פ חיות) **מי שאין לו אלא אדון אחר יצא זה שאין לו אדון אחר:**

ד) **תדיר.** בכי"ר ובראבי"ה (שם) ובעיטור (שער א הלי' תפילין) **רגיל:**

ה) **ובשעריך.** בראב"ה (שם) נוסף א"ר אדא **וחייבים בקידוש היום ובהבדלה. בקידוש דכתיב זכור את יום השבת זוכרהו על היין בכניסתו לקדש על שולחנך. אם כן מה ת"ל שמור את יום השבת. שמרהו וקדשהו מעשיית מלאכה ונשים ועבדים וקטנים הואיל שישנן בשמירת שבת חייבים בקידוש היום. ובהבדלה מנין דכתיב ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלהיך לא תעשה כל מלאכה וגו' הואיל וחייבים בשימור צריכים להבדיל בין קדש לחול בין שבת לששת ימי המעשה. אם כן מה תלמוד לומר ובהמתך וגרך אשר בשעריך אלא קטן ועבד ואמה שישנן במקצת מצות שחייבים בתפלה ובברכת המזון ובמזוזה לפיכך חייבים בקידוש והבדלה כישראל אבל גר**

ו) **חייבין בתפלה.** דרבנן **ובמזוזה.** דאורייתא **ובברכת המזון: גמ' נשים מניין.** א) **ולמדתם אותם את בניכם את בניכם** ב) **ולא את בנותיכם. עבדים מניין.** שנאמר ג) **שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד** ד) **את שאין לו אדון אלא הקדוש ברוך הוא יצא העבד שיש לו אדון אחר. קטנים מניין.** ה) **למען תהיה תורת ה' בפיך בשעה שהוא** ו) **תדיר בה. וחייבין בתפילה** ז) **כדי שיהא כל אחד ואחד מבקש רחמים על עצמו. ובמזוזה דכתיב** ח) **וכתבתם על מזוזות ביתך** ט) **ובשעריך. ובברכת המזון דכתיב** י) **ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך. תמן תנינן** יא) **כל מצות עשה שהזמן גרמא אנשים חייבין והנשים פטורות וכל מצות עשה שלא הזמן גרמא אחד אנשים ואחד נשים חייבין.** יב) **אי זהו מצות עשה שהזמן גרמא כגון סוכה לולב שופר ותפילין.** יג) **ואי זו היא מצות עשה שאין הזמן גרמא כגון** יד) **אבידה ושילוח הקן מעקה וציצית.** טו) **ר' שמעון** יז) **פוטר את הנשים ממצות ציצית שהיא מצות עשה שהזמן גרמא** יח) **שהרי** יט) **כסות לילה פטור מן הציצית. אמר** כ) **ר' לייא טעמון דרבנן** כא) **שכן** כב) **אם היתה מיוחדת** כג) **לו ליום וללילה שהיא חייבת בציצית: תני** כד) **כל** כה) **מצות** כו) **שאדם פטור** כז) **אדם מוציא את** כח) **הרבים ידי חובתן** כט) **חוץ מברכת** ל) **המזון.** לא) **והא דתנינן** לב) **כל שאינו** לג) **חייב בדבר אין מוציא את הרבים ידי חובתן הא 'אם היה חייב אפילו אם יצא מוציא. אמר** לד) **ר' לייא שנייא היא ברכת המזון דכתיב בה** לה) **ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך מי שאכל הוא יברך.**

א) מיי' פ"ג מהלכות תפילה הלכה ב [וס"ו הלכה י] סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן קו סעיף ב:

ב) מיי' פ"ה מהלכות מזוזה הלכה י סמג עשין כג טוש"ע יו"ד סי' רמ סעי' ג:

ג) מיי' פ"ה מהלכות ברכות הלכה ג סמג עשין מז טוש"ע או"ח סימן קפו סעיף ג ב:

ד) מיי' פי"ב מהלכות עבודת כוכבים הלכה ג סמג לאוין מז [טוש"ע או"ח סימן ז סעיף ב]:

ה) מיי' פ"ג מהלכות ציצית הלכה ט סמג עשין כו טוש"ע או"ח סי' יז סעי' ב:

ו) (מיי' פ"ג מהלכות ציצית הלכה ז) סמג עשין כו טוש"ע או"ח סי' יח סעי' ג:

ז) מיי' פ"ג מהלכות ברכות הלכה י טוש"ע או"ח סימן תקפה סעיף ב הגה"ה וסימן תלב סעיף ג:

ח) [מיי' שם טוש"ע או"ח סימן קפז סעיף יט וסימן ריג סעיף ב]:

ט) מיי' פ"ב מהלכות שופר הלכה ב טוש"ע או"ח סימן תקפט סעיף ג:

י) מיי' פ"ג מהלכות ברכות הלכה י טוש"ע או"ח סימן תקפה סעיף ב הגה"ה וסימן תלב סעיף ג:

תורה אור השלם

א) וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ: (דברים יא יט) ב) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד: (דברים ו ד) ג) וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל יָדֶךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת יְיָ בְּפִיךָ כִּי בְיָד חֲזָקָה הוֹצִאֲךָ יְיָ מִמִּצְרָיִם: (שמות יג ט) ד) וּכְתַבְתָּם עַל מְזוּזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ: (דברים ו ט) ה) וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ: (דברים ח י)

ביאור הגרח"ק

תושב אינו אלא בשימור שבת כ"בד בכהמה ולפיכך פטור מקידוש ומהבדלה כבהמה. תפתר בגר תושב אבל גר צדק הוי כישראל לכל דבריו: ן) **אבידה.** בקידושין (לד.) וברש"ס מזוזה אבדה: ז) **שהרי.** בכי"ר ובירושלמי קידושין (פ"א ה"ז - כב.) א"ל ר"ש אין אתם מודין לי שהיא מצות עשה שהזמן גרמא שהרי: ח) **ר' לייא.** בירושלמי (שם) ר' הילא. וכבי"ר בכי"ר: ט) לו. בתוס' (יד: ד"ה ואמר) ובעוד ראשונים ליתא: י) **מצות.** בכי"ר מצות עשה. בתוס' ר"ש שירליאון (מח. ד"ה עד שיאכל) **המצות שבתורה.** בר"ן (ר"ה יב. מדה"ר) **הברכות:** כ) **שאדם פטור.** ברשב"א (מח.) **שאינו** פטור: ל) **אדם.** בראא"ש (פ"ז כא) וברש"ס ליתא: מ) **הרבים.** ברשב"א (שם) ובתוס' ר"ש שירליאון (שם) וברש"ס **אחרים:** נ) **המזון.** באו"ז (הל' ר"ה רסב) ובשו"ת מהר"ם רוטנבורג (ח"ד קיא) **היין.** ועיין ר"ה (כט.): ס) **והא דתנינן.** במשניות קידושין (פ"ג מ"ח) וברש"ס **מחוייב:** פ) **ר' לייא.** בכי"ר ר' הילא. בספר הפרדס ר' אלעזר. בראא"ש (שם) ר' אילעאי. ברשב"א (שם) ובאו"ז (שם) ר' לא:

עין משפט

א [מיי' פ"ז מהלכות עובד כוכבים ומזלות הלכה טו טוש"ע או"ח סימן תרנא סעיף ג]:
ב [מיי' פ"ז מהלכות עובד כוכבים ומזלות הלכה ו טוש"ע או"ח סימן תרלט סעיף ג]:
ג [מיי' פ"ז מהלכות עובד כוכבים ומזלות הלכה י טוש"ע או"ח סימן תרנב סעיף ג]:
ד [מיי' פ"ל מהלכות תלמוד תורה הלכה מ טוש"ע יו"ד סימן רמו סעיף ג]:
ה מיי' פ"ה מהלכות ברכות הלכה טו טז סמג עשין מז טוש"ע או"ח סימן קפו סעיף כ:
ו [מיי' שם הלכה ח טוש"ע או"ח סימן קפו סעיף ב]:

שינויי נוסחאות

א) מתיבין אמרו. בכי"ר יתיבין ואמרין. ברש"ס יתבי ואמרי. בד"א תיבת אמרו ליתא:
ב) שיהא. ברש"ס כדי שיהא וכ"ה בסמוך:
ג) לא. בר"ן (ר"ה יב. מדה"ר) ולא:
ד) מה בין סוכה ומה בין לולב. ברש"ס רב יהודה בשם שמואל אמר סוכה. ועיין סוכה (מה:):
ה) ובימים. בכי"ר וברש"ס כבימים:
ו) איפשר לה ליבטל. ברש"ס אפשר לו שלא ליבטל:
ז) איפשר לו שלא ליבטל. ברש"ס אי אפשר לו שלא ליבטל. בד"א אי אפשר לה להבטל:
ח) אבל אמרו. בתוספתא (פ"ה הי"ח) בבבלי (כ:) באמת אמרו:
ט) לא כן. בירושלמי ר"ה (פ"ג ה"י - כב.) וסוכה (פ"ג ה"ט - יט.) ובבעה"מ (כ:) וברש"ס ניחא אשה לבעלה ועבד לרבו אלא קבן לאביו לא כן:
י) ר' אחא בשם ר' יוסי. במדרשי (גיטין פ"ה תד) ר' חייא ברבי יוסי:
כ) כל. ברש"ס כל מה:
ל) כדי. בכי"ר אלא. במדרשי (שם) לא אמרו אלא כדי. בראבי"ה (ח"ב סב) כלום אמרו בקטן אלא כדי. ברש"ס אינו אלא כדי:
מ) אחריהן. בבעה"מ (שם) וברש"ס אחריו:
נ) אמן. בירושלמי ר"ה (שם) ובמדרשי (שם) ובד"א ליתא, וכתב הרמב"ן (מלחמת ה' יב. מדה"ר) 'דבירושלמי אוקמוה בעונה אחריהן מה שהן אומרין':

הגהות הגר"א

(א) מה בין סוכה ומה בין לולב. נמחק [דד"ק]:
(ב) סוכה איפשר וכו' תלמוד תורה איפשר וכו'. צ"ל סוכה אפשר לה שלא להבטל תלמוד תורה אי אפשר לה שלא להבטל [דד"ק]:

הגהות הגרח"ק

(א) אמן. לא גרסינן [פנ"מ]:

הגהות וציונים

א. העתקת רבינו מדברי הרמב"ן עד סוף הדיבור משובשת. ועי' ברמב"ן שם:

הוו מתיבין. היו יושבין ומתקשין בגלו חלוקי דיניס בברכות דחשיב לקמן: אמרו לא מסתברא בק"ש וכו'. כלומר מאי שנא ק"ש מתפילה בדינא דמתניתין דקתני דחייבין הן בתפלה, ומשום דכי לא מסתברא שיהא כל אחד ואחד מבקש רחמים על עצמו כדאמרינן לעיל (ז.) וא"כ ניחא נמי בק"ש כן דכתיב (דברים ו ז) ושננתם, וכי לא מסתברא שיהא כל אחד ואחד משנן בפיו *: מה בין סוכה ומה בין לולב. כלומר ומו הוו יתבין ומקשין על חלוק מנוסח הברכה של סוכה משל לולב, דסוכה מברכין ליש בסוכה ולולב מברכין על נטילת לולב כדקתני בתוספתא דמגלתין פרק ו' (הט"ו), ומייתי לה לקמן בפרק הרואה (פ"ט ה"ג - לא.): סוכה אינה טעונה ברכה אלא ליל י"ט הראשון בלבד. שיעור הוא, כלומר דהדרי וקאמרי שאני הא מהא, דעל סוכה קתני בתוספתא שם וכן הכא לקמן פרק הרואה (שם), דאינו מברך עליה אלא ליל י"ט הראשון כשנכנס לסוכה והלכך אין לברך על ישיבת סוכה דהוי משמע על ישיבה שהוא חייב ליש בה כל שבעה והלא אינו מברך עליה אחר כך אע"פ שחייב ליש בה, ואינו מברך אלא ליש בסוכה והיינו מיד ובהתחלה וברכה זו פוטרת כל שבעה, אבל לולב כיון שברך לברך בכל יום ויום מברך על נטילת לולב, כלומר על כל נטילה ונטילה של [כל] יום ויום שכל אחד ואחד בפני עצמו הוא וכדלקמן: ר' יוסי ור' אחא הוו יתבין ואמרין מה בין סוכה ומה בין לולב. כלומר דהיא גופה הוה קשיא להו, מאי שנא סוכה דקתני התם שאין מברכין עליה אלא בליל י"ט ראשון בלבד, ומאי שנא לולב דקתני דמברכין עליו כל שבעה והלא שייכים כל שבעה. והדרי קאמרי דהיינו טעמא סוכה נוהגת בלילות בימים ומכיון שברך עליה בליל י"ט ראשון יוצא בברכה זו כל שבעה שהרי אין הפסק בהן שנוהגת כל שבעה רצופין, אבל לולב כיון שאינו נוהג אלא ביום ולא בלילה א"כ מפסיקין הלילות ביניהם, וצריך לברך בכל יום ויום בפני עצמו: הרי תלמוד תורה נוהג בלילות בבימים. ואפ"ה צריך לברך ברכת התורה בכל יום ויום ומאי שנא מסוכה: מאי בדבון. והשתא מאי טעמא בזה. וקאמר דהיינו טעמא דשאני סוכה מתלמוד תורה: סוכה אפשר לה ליבטל. בתמיה, וכי אפשר לה להבטל ממנה כל שבעה והלא הוא צריך לאכול בה כל שעה שהוא רוצה ביום ובלילה, וכן חייב ליש בסוכה, וא"כ אין שום הפסק בסוכה כל השבעה וכשהוא מברך בתחילת שבעה פוטרת הברכה את כל הימים שחייב בה. אבל תלמוד תורה איפשר לו שלא ליבטל בתמיה, והלא צריך הוא ליש וכשאין אינו עוסק בתורה וא"כ כבר יש לה הפסק, והלכך צריך לברך בכל יום ויום בפני עצמו: תני. בתוספתא שם (פ"ה הי"ז) ומייתי לה לקמן פ"ג דסוכה (ה"ט - יט.) ובפ"ג דר"ה (ה"י - כב.): לא כן וכו'. כל שאמרו חכמים מהמצות בקטן לא אמרו אלא כדי לחנכו כגון סוכה שחייב לחנכו וכן לולב וציצית בזה מהמצות הנוהגות בקטן שהגיע לחינוך, וכיון שהוא לחינוך בעלמא היאך הוא מוציא את אביו, דקס"ד דהקטן הוא שמברך לבדו להוציא לאביו: תיפתר בעונה אחריהן. ולא גרסינן אמן, וכן ליתא להא בר"ה שם, כלומר הכא במאי עסקינן שהוא עונה אחריהם הברכה מה שהן אומרים כהאי דתנינן תמן בסוכה שם:

ר"ש סיריליאו

לא מסתברא בק"ש. [*אע"ג דתנא לא מיעטו אלא ברכת המזון, אבל שאר סולחו מפיק ליה], לא מסתבר שיהא הדין [*כן] בק"ש שאם הפטור שיהא מוציא את חברו, והטעם כדי שיהא כל אחד ואחד משנן בפיו. וילמוד. וכן בתפלה כי האי גונא. וצגמ' דילן בפ' לאוהו ביר"ל (ר"ה כט.) לא מיעטו אלא ברכת המזון דהיינו ברכת הנהנין: סוכה אינה טעונה ברכה אלא ליל יו"ט הראשון. דחייב לאכול פת בסוכה, ואילו בשאר ימים אי בעי אוכל מיני תרגימא ולא בעו סוכה, דאין המצוה אלא שלא יאכל פת חוץ לסוכה: מה בין סוכה מה בין לולב. מאי קאמר לולב טעון ברכה כל שבעה, והא סוכה נמי חייב לדור בה ולישן בה שבעה ואפילו לא יאכל: סוכה נוהגת בלילות בבימים. וכיון דלא מפסקי לילות מימים כחד יומא אריכא דמו, מה שאין כן בלולב דלילות מפסקי, דלולב אינו מיטל אלא ביום: נוהג בלילות בבימים. ואימא דלא מברך עליה בכל יום. וכי תימא הכי נמי, והא אמרינן בפ"ק דמכילתין (ה"ח - יג.): הבכים לשנות קודם ק"ש צריך לברך: ומשני סוכה אפשר לו שלא ליבטל. אפשר לו שלא לצאת ממנה לא ביום ולא בלילה: ותלמוד תורה אי אפשר לו שלא ליבטל. ממנה, דהא על כרחו צריך לישן ולעשות צרכיו, הילכך כיון דאיכא הפסקה צריך לברך: אבל אמרו. בגמרא אמרו, כמו אבל שרה אשתך (בראשית יח יט): קטן מברך לאביו. וכשאכל שיעורו דאוריתא, ולקמיה מפרש לה: כל שאמרו בקטן. כגון מתני' דקתני מיוצא גבי קטן, אינו אלא כדי לחנכו. ומתני' משום חינוך הוא דתנן, והיכי מוצא גדול דמחייב מדאוריתא: ומשני [תפתר] בעונה אחריהן אמן. דיצא, דשומע כעונה כדלקמן בפ' אלו דברים (ה"ח - פח.). וגגמ' דילן (כ:) מוקי לה דלא אכל אלא מן כזית מן כבילה, דמדאוריתא לא מיחייב עד דשבע, ואחי אמרין מה בין וכו'. פירש רשב"ם במסכת יום טוב (ביצה כא.) דפעמים אע"פ ששואל ומשיב, לא בכח שואל, אלא הולך ומפרש דרך שאלה ותשובה. והכא נמי דכוותה, דלמה ישאל מה בין, דלמא אין ביניהם כלום, אלא מפרש ואזיל דע שיש הפרש לענין הדין בין סוכה לולב: אינה טעונה ברכה. שמברכין ליש בסוכה רק ליל ראשון, אבל לולב כל יום מהשבעה שנוטלו מברך על נטילת לולב, ולקמיה מפרש טעמא: מה בין. מאי שנא סוכה דלא מברך אלא פעם אחת בתחילת ליל ראשון, ומאי שנא לולב דמברך בכל יום מהשבעה: סוכה נוהגת בלילות ובימים. דשיעה ואכילה בה בין ביום בין בלילה מצוה, הלכך כיון דאין המצוה פוסקת, ברכה אחת סגי לכל שבעה. והקשה ר' יעקב שהוא אחד מחכמי הדלוס, הרי תלמוד [תורה] דכתיב (יהושע א ח) והגית בו יומם ולילה ואפילו הכי חייב לברך ברכת התורה בכל יום. ומתרצינן מי דמי סוכה איכא פוסקת כלל דאפילו בשעה שישן מקיים מצות סוכה, (עשה) [ואפשר] למצוה [שלא] ליבטל, אבל תלמוד תורה אי אפשר לו שלא ליבטל, דבשעה שישן על כרחו בטל מן התורה: תני. ה"ג לה בירושלמי פ"ג דסוכה (ה"ט) אבל אמרו [אשה] וכו' ניחא אשה מברכת לבעלה, עבד לרבו, קטן לאביו בתמיה, וכי לא כן אמר וכו', פי' דאע"ג דתניא לעיל דבברכת מזון וקריאת שמע ותפילה אין אדם מוציא את חבירו, ניחא באשה ועבד דיש לתרץ דיש לחלק בין יודע לאינו יודע כדכתבתי בשם ר"ן לעיל (ע"א בד"ה תני כל הברכות), אבל קטן כיון דאינו חייב כלל דאביו הוא דחייב לחנכו, היכי מוציא את אביו שחייב: וסבירא ליה לירושלמי דאפילו אין אביו חייב אלא מדרבנן דלא אכל כדי שביעה אין קטן מוציאו דאין על הקטן חיוב כלל. אבל הבבלי בפרקין (כ:) פליג וסבר דחיובא דרבנן איכא נמי בקטן עצמו כיון שהגיע לחינוך ומוקי לה בדאכל אביו שיעורא דרבנן. ורמב"ן כתב בספר המלחמות (ע"א: מדה"ר) (וכוונת שופר הדמ) [דלא גרסינן ליה] בבבלי דודאי אין על הקטן חיוב כלל אלא על אביו לחנכו אלא כיון דגירסת הבבלי בן מבדך לאביו והקשה אמאי בן מבדך לאביו בעיקר נוסחי דוקני דפשיטות דבבן שהגיע לכלל שנותיו ובר חיובא הוא מיירי אבל קטן אפילו הגיע לחינוך אינו מוציא אף למי שאכל כזית: תיפתר בעונה אחריהן אמן. דבעונה אמן הוי כאילו הוא עצמו בירך ואחריהן לא דוקא אלא אקטן דבעבד ואשה (בלא) דחייבין בברכת מזון (בעניית) [בלא עניית] אמן נפק:

כרחו בטל מן התורה: תני. ה"ג לה בירושלמי פ"ג דסוכה (ה"ט) אבל אמרו [אשה] וכו' ניחא אשה מברכת לבעלה, עבד לרבו, קטן לאביו בתמיה, וכי לא כן אמר וכו', פי' דאע"ג דתניא לעיל דבברכת מזון וקריאת שמע ותפילה אין אדם מוציא את חבירו, ניחא באשה ועבד דיש לתרץ דיש לחלק בין יודע לאינו יודע כדכתבתי בשם ר"ן לעיל (ע"א בד"ה תני כל הברכות), אבל קטן כיון דאינו חייב כלל דאביו הוא דחייב לחנכו, היכי מוציא את אביו שחייב: וסבירא ליה לירושלמי דאפילו אין אביו חייב אלא מדרבנן דלא אכל כדי שביעה אין קטן מוציאו דאין על הקטן חיוב כלל. אבל הבבלי בפרקין (כ:) פליג וסבר דחיובא דרבנן איכא נמי בקטן עצמו כיון שהגיע לחינוך ומוקי לה בדאכל אביו שיעורא דרבנן. ורמב"ן כתב בספר המלחמות (ע"א: מדה"ר) (וכוונת שופר הדמ) [דלא גרסינן ליה] בבבלי דודאי אין על הקטן חיוב כלל אלא על אביו לחנכו אלא כיון דגירסת הבבלי בן מבדך לאביו והקשה אמאי בן מבדך לאביו בעיקר נוסחי דוקני דפשיטות דבבן שהגיע לכלל שנותיו ובר חיובא הוא מיירי אבל קטן אפילו הגיע לחינוך אינו מוציא אף למי שאכל כזית: תיפתר בעונה אחריהן אמן. דבעונה אמן הוי כאילו הוא עצמו בירך ואחריהן לא דוקא אלא אקטן דבעבד ואשה (בלא) דחייבין בברכת מזון (בעניית) [בלא עניית] אמן נפק:

ד) [מיי' פ"ל מהלכות תלמוד תורה הלכה מ טוש"ע יו"ד סימן רמו סעיף ג]:
ה) מיי' פ"ה מהלכות ברכות הלכה טו טז סמג עשין מז טוש"ע או"ח סימן קפו סעיף כ:
ו) [מיי' שם הלכה ח טוש"ע או"ח סימן קפו סעיף ב]:

מהר"א פולדא

מתיבין. הסיגו בלשון שאלה: ואין הסברא נותנת בק"ש. שלא יוציאו אחר: וכן בתפילה שיהא כל אדם בו. והכי משתברא בתמת, אלא דמי לברכות שחרית שמוציא הש"ץ כל הציבור כולו: מה בין סוכה ומה בין לולב. למה סוכה אינה טעונה ברכה אלא ליל יו"ט הראשון בלבד אלא ליל יו"ט הראשון בלבד ולולב טעון כל שבעה. וס"ל לאלי ש"ס כרב יהודא דאמר משמיה דשמואל (סוכה מה:) סוכה אינה טעונה ברכה אלא ליל יו"ט הראשון: מה בין סוכה ומה בין לולב. היינו נמי בעיא לעיל למה סוכה אינה טעונה ברכה כל שבעה בלולב, וסמיך הש"ס אדלעיל דמפורש שם הבעיא לפיכך לא פריש לה כאן: סוכה נוהגת. זה הוא תירוץ וטעם למה סוכה אינה טעונה ברכה כל שבעה, הואיל ונוהגת בלילות בבימים הו"ל כל שבעה כחד יומא אריכתא לפיכך אינו מברך אלא בלילה הראשונה: והדרי תלמוד תורה נוהגת בלילה כיום. ומברך כל פעם ופעם: מאי בדבון. מהשתא מה יש לנו לתרץ מה בין סוכה לולב: אפשר לה להבטל. שם אינו רוצה לאכול או בסוכה פירות, מה שאין כן לולב דחובת גברא היא, וכן ת"ת כתיב (יהושע א ח) והגית וכו' דחייב לגמרי: אבל אמרו. בגמרא אמרו: כדי לחנכו. הא דתנן דקטן חייב לברך ברכת המזון משום חנוך הוא אבל לא שיהא מחוייב בדבר, א"כ איתך הוא מברך לאביו להוציאו דכל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא אחרים. ובבבלי (כ:) תירץ שאכל אביו שיעור דרבנן: הכי גרסינן תפתר בעונה אחריו. וכן הטעתיק במלחמות ה' (יא: מדה"ר), כלומר שאביו אינו יודע לברך ועונה אחר בנו מילה במילה:

ביאור הגרח"ק

הוו מתיבין. היו משיבים ואומרים: לא מסתברא בק"ש וכו'. וכי לא מסתברא דק"ש נמי אם יצא אינו מוציא דהא ושננתם כתיב (דברים ו ז) שהיא לשינון הלכך סברא הוא שיהא כ"א משנן בפיו, ומ"מ אם לא יצא כיון שהוא קורא מוציא נמי לחבריה, וכן בתפילה מי לא מסתברא שלא נימא בה דין ערבות אלא יהא כל אחד מבקש רחמים על עצמו: מה בין סוכה מה בין לולב. לאו שאילה היא אלא קאזיל וקאמר, מה חילוק יש בין סוכה ללולב: סוכה אינה טעונה ברכה אלא ליל יו"ט ראשון. ס"ל דליכא בסוכה ברכה אלא לילה הראשון, והכי אשכחן דס"ל לר' יהודא בגמ' בבלית סוכה מ"ה ב': סוכה נוהגת בימים ובלילות. שמצוה נמי שישן בסוכה וכיון שאין המצוה פוסקת מברך ברכה אחת: אינו נוהג אלא ביום. וכיון דמפסקי לילות כל יומא מצוה באנפי נפשה היא: נוהג בלילות כבימים. דכתיב (יהושע א ח) והגית בו יומם ולילה ואפ"ה מברך כל יום: סוכה איפשר לה ליבטל. בתמיה, אם אינו יוצא מסוכה כל שבעה הא אינו מבטל ממצוה אפי' שעה אחת ונמצא אין המצוה פוסקת, והלכך לא תקינו ברכה אלא לילה הראשון: ת"ת איפשר לו שלא ליבטל. מי אפשר שלא יבטלה ולא יפסיק בה דהא בשעה שישן מבטלה וכיון שיש לה הפסק מברך כל יום: כל שאמרו בקטן. שמברך: כדי לחנכו. וכיון שאינו אלא לחינוך היאך הוא מוציא את אביו דלגבי קטן הוי תרי דרבנן ולגבי אביו חד דרבנן: ה"ג תיפתר בעונה אחריהן. [ולא גרסינן אמן. פנ"מ] לאו שמוציאו ידי חובתו אלא שהוא קורא ואביו קורא אחריו:

[כה: כו. - ה"ג ה"ד]

כי היא. תמן בפ"ג דסוכה (לח.) גבי קרילת הלל: מקרין אותו. פירש"י (שם) כך היו נוהגין אחד קורא את ההלל ומוציא את הרבים ואם היה עבד או אשה או קטן [מקרין] והלו אין מתחייבין בדבר דקטן לאו בר חיובא הוא ועבד ואשה פטירי מהלל דמצות עשה שהזמן גרמה הוא אין מוציאין את המחוייב ידי חובתו הלכך עונה אחריהן כל מה שהן אומרין מילה במילה. וס"ל לירושלמי דהתם דאין ברכה ואי אפשר בעניית אמן לכך יקרא מילה במילה אבל גבי ברכת מזון השומע ועונה אמן אחר כל ברכה כקורא מילה במילה, דמי אבל לא היה יכול לתרץ דהכא כי התם ממש דומה עם המברך מילה במילה, דלא קתני הכא עונה אחריהן מה שהן אומרין אבל אמן לא הוצרך לומר כיון דכל השומע ברכה חייב לענות אמן כדכתב רמב"ם (הלכות ברכות פ"ל הי"ג) והבבלי פליג אירושלמי דאפילו עונה אמן אחר קטן לא נפיק אם אבל כדי שונעו דמן התורה חייב בברכת מזון דעונה אמן לאו כאומר הברכה מילה במילה דמי וכן כתב רמב"ם פ"ל מהלכות ברכות (הטו"ו): **ותבוא לו מארה.** כתבו בתוספות (סוכה לח. ד"ה ותהא) משום דמגזה את קונו כמה שאלו מברכין לו [דלאו בני חיובא הינהו המקרין אותו] קא לייט ליה: **אבל אמרו** וכו'. כך הגירסא הנכונה וסיומא דהברייתא לגעיל דברכת המזון, אלא דהמקשה לא שבקיה לאסוקה וכן מסיים הבבלי (כ:) אבל אמרו תבא מארה למי שאשתו ובניו מברכין לו: לבן עשרים שצריך לבן עשר. ולא חש להאריך דעל דרך זה מקלגלין למי שחייב ללמוד ולא למד שהולרך למי שאינו חייב דעבד ואשה פטירי מתלמוד תורה אעפ"כ השתדלו לדעת ברכת המזון שחייבין בה: **מתני' בעל קרי.** פירש"י (שם) מתקנת עזרא ואילך שתיקן טבילה לבעלי קריין לעסוק בתורה כדאמרינן בבבא קמא פרק מרובה (פב.): מהרהר בלבו. קריאת שמע כשמגיע זמן המקרא: ואינו מברך. אפילו בהרהור: לא לפניה ולא לאחריה. כיון דברכות ק"ש לאו דאורייתא לא אצרכוה רבנן: ועל המזון מברך לאחריו. בהרהור, דברכת מזון דאורייתא:

ואינו מברך לפניו. דלאו דאורייתא הוא: רבי יהודה אומר מברך וכו'. אפילו להוציא בשפתיו וכל שכן ק"ש. כך פירש"י (שם) והכריח זה הפירוש מתוך הבבלי. וכתב [רבינו יונה] אבל בירושלמי מפרש דבקריאת שמע וברכת מזון שהם מן התורה כולי עלמא לא פליגי דמוציא בשפתיו ולא נחלקו אלא בברכות דרבנן. והכי פירושו בעל קרי שהרהר בלבו ברכות ק"ש אבל אינו מברך בפה לא לפניה ולא לאחריה, ועל המזון מברך לאחריה בפה ואינו מברך לפניו אלא בהרהור. ר' יהודה אומר מברך בפה בין לפניהם בין לאחריהם: **גמ'** מהו מהרהר ברכות. אבל קריאת שמע והוא הדין ברכת המזון דמן התורה לכולי עלמא מוציא בשפתיו, דבהרהור לא נפיק וכדפרישנא במתני' בשם הר' יונה בפירוש לשון זה: **מתניתא כשאין מים.** דאי יש מים אפילו לרבי יהודה לא יקרא ק"ש ולא יברך עד שיטבול כדמפרש הירושלמי לקמן אמידך מתני': **קורא את שמע.** מוציא בשפתיו: **ואינו מברך.** בהוצאת שפתיו אפילו בלחש רק בהרהור, דלא נאסר הרהור לבעל קרי כדיליף בבבלי (כ:): **ואינו משמיע.** דס"ל כמאן דאמר בפרקין דלעיל (פ"ג ה"ד - כג:) הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא, הלכך כיון דלא התירו לו הקריאה אלא כדי שיצא ידי חובתו אין לו לזוזו בתקנתא דרבנן להשמיע לאזניו אלא בלחש: **וחכמים** וכו' **קורא [וכו'] ומשמיע.** דס"ל כמאן דאמר דבלא השמיע לאזנו לא יצא הלכך צריך להשמיע לעצמו ידי ק"ש אבל ברכות יברך בלחש כיון דנפיק ולא תיקשי כיון דמדרבנן מיהו למה התירו, יש לומר כדאמרינן בבבלי (כב:) דעשאן ר' יהודה כהלכות דרך ארץ ברגיל בהם ואין בהן עומק דתניא ר' יהודה אומר שונה הוא בהלכות דרך ארץ וחכמים דברייתא דהכא היינו ר' יהודה דמתני': **בעל קרי חולה** וכו'. דלבריא תקן עזרא מ' סאה, ולחולה ט' קבין, וללמד לאחריהם מ' סאה, וכך מצאתי בבבלי דט' קבין מתקנת עזרא הם אע"פ שחולק עם הירושלמי בפרטיהם: **שנפלו על ראשו** וכו'. היה בעל קרי וטבל ועלה ונפלו על ראשו שלשה לוגין מים שאובין דגזרו חכמים עליו טומאה כאילו לא טבל כדאיתא פרק (במה מדליקין) [יציאות השבת] (שבת יג.): [**טהר לעצמו.**] כיון דלא (יחזור) [מזר] לטומאתו אלא מדרבנן לא החמירו עליו:

ר"ש סיריליאו

דרבנן ומפיק דרבנן: כיי דתנינן תמן מי שהיה עבד וכו'. בפ' עולב הגזול (סוכה לח.): **ותהא לו מארה.** שלא למד, ואם למד תבא לו מארה שמגזה את קונו לעשות לו שלומים כאלו: **מתני'** מהרהר בלבו. הברכות כדמפרש בגמ', אבל אינו קורא בפה ואפילו אינו משמיע לאזנו, אבל ק"ש גופה קורא בפה אלא שאינו משמיע, דמתני' ר' מאיר היא וכדאיתא בגמ': **ואינו מברך.** בפה, וטעמא דעזרא תיקן טבילה לבעלי קריין (בבלי כא.): **מברך לאחריו.** בפה, אבל אינו משמיע, דברכת המזון דאורייתא היא: **ואינו מברך לפניו.** [בפה], דברכה ראשונה לאו דאורייתא היא: **מברך לפניהם ולאחריהם.** בין אק"ש בין אמזון ומשמיע לאזניו. [טעמא מפרש בגמרא דילן (כב) דעשאן ר' יהודה כהלכות דרך ארץ]: **גמ'** מהו מהרהר ברכות. דאילו שמע קורא אלא שאינו משמיע: **במקום שאין מים.** דאילו יש לו מים אפילו ר' יהודה מודה דלא יברך אלא מ"כ טבל: **ואינו מברך לפניה ולאחריה.** אלא בהרהור, והכי איתא לר"מ בגמ' דילן (שם): **וחכמים אומרים.** היינו ר' יהודה דמתניתין: **שלשה לוגין מים שאובין.** דטמא הוא משום גזירת ר"מ דבר כדאיתא בפ"ק דשבת (יג.), והיינו לתרומה אבל לתלמוד תורה טהור:

כיי דתנינן תמן [א] מי שהיה עבד או אשה
או קטן מקרין אותו °עונה אחריהן מה שהן
כו. אומרין [א] ותהא לו מארה [א] אבל אמרו תבוא
מארה לבן עשרים שצריך לבן עשר:
הלכה ד מתני' [ב] בעל קרי מהרהר בלבו
ואינו מברך לא לפניה ולא לאחריה. ועל
המזון מברך לאחריה ואינו מברך לפניה.
ר' יהודה אומר מברך לפניהן ולאחריהן:
גמ' מהו מהרהר ברכות. מתניתא במקום
שאין מים וכר' מאיר דתני [ג] בעל קרי שאין
לו מים לטבול הרי זה קורא את שמע ואינו
משמיע לאזנו ואינו מברך לא לפניה ולא
לאחריה דברי ר' מאיר. וחכמים אומרים
קורא את שמע ומשמיע לאזניו ומברך לפניה
ולאחריה. תני [ד] בעל קרי חולה [ב] שנפלו עליו
תשעת קבין מים [ב][ג] וטהור שנפלו על
ראשו ועל רובו שלשת לוגין מים שאובין
[ד] טהר לעצמו אבל אינו מוציא את הרבים
ידי חובתן עד שיבא בארבעים [ה] סאה.

אבל. בטמא אמרו דמחיירה ומאיירה לזה שהוא בן עשרים ולריך לבן עשר. וכלומר דגנאי הוא לו ביותר כשעוטה אחרי הקטן: **מתני' בעל קרי.** עזרא מיקן שלא יקרא בעל קרי בטוהרה בין שראה קרי לאנסו בין לרצונו עד שיטבול, ולא מפני טומאה וטהרה, שאין דברי תורה מקבלין טומאה, אלא כדי שלא יהו תלמידי חכמים מצוין אצל נשותיהן כתרגומלוס: מהרהר ק"ש בלבו. כשהגיע זמן המקרא: **ואינו מברך.** ברכותיה ואפי' בהרהור, דכיון דברכות לאו דאורייתא לא אצרכוהו רבנן: ועל המזון מברך לאחריו. דחיובא דאורייתא הוא. **ואינו מברך לפניו** דלאו חיובא הוא. וכבר נפסקה הלכה דבטלה לעטילותא ובעלי קריין קורין ק"ש כדרכן ועוסקין בתורה ומתפללין ומברכין כל הברכות ואין מערבר בדבר: **גמ'** מהו מהרהר ברכות. אברכת המזון קאי, כלומר דלא תימא דדוקא ק"ש הוא דלא התירו לו אלא בהרהור משום דמדאורייתא לא הוא אלא פסוק הראשון בלבד, אבל ברכת המזון כיון דכל הג' ברכות מדאורייתא ניהו מותר לברך כדרכו, קמ"ל דלא, דהא דקתני על המזון מברך לאחריו, בהרהור קאמר שיהרהר אותן הברכות שהן מן התורה: **מתניתא** במקום שאין לו מים. לטבול בהן הוא דהתירו להרהר בק"ש ובברכת המזון דהוי שעת הדחק אבל אם מצוי לו מים לטבול בהן לא התירו אפי' בהרהור, ולריך שיטבול. דהכי ס"ל: **דתני.** בתוספתא פרק ג' (הי"ג): **ואינו משמיע לאזנו.** אלא מהרהר בלבו: **תני.** בתוספתא שם, ולא גרים התם דטהור שנפלו על ראשו ורובו מים שאובים. ולגירסת הספר אפשר לומר דכיון שהוא מדרבנן אחד מי"ח דבר, דינו כבעל קרי חולה שנפלו עליו ט' קבין דהוי טהור מתקנת חכמים, וכן זה הטהור שנפלו עליו ג' לוגין שאובין, אפי' לא נפלו עליו אח"כ ט' קבין לטהרו שוין הן שהוא טהור לעצמו, אבל לא להוציא רבים ידי חובתן בברכתו ובתפלה:

א [מיי' פ"ג מהלכות תעניה הלכה יד ופ"ה מהלכות ברכות הלכה טו בהשגות]: **ב** מיי' פ"ד מהלכות תפילה הלכה ה [וסי"ד מהלכות קריאת שמע הלכה ח] סמג עשין יט טוש"ע או"ח סימן פח סעיף ג:

שינויי נוסחאות

א) **אבל אמרו.** בירושלמי ר"ה (פ"ג ה"י - יט.) וסוכה (פ"ג ה"ט - כב.) **ועוד** אמרו, וכעי"ז ברש"ס:
ב) **שנפלו עליו.** בתוספתא (פ"ב הי"א) **שנתן** עליו. בבבלי (כב:) ובראבי"ה (ח"ב סג) **שנתנו** עליו:
ג) **וטהור שנפלו** וכו' **מים שאובין.** בתוספתא (שם) ובבבלי (שם) ליתא:
ד) **טהר לעצמו.** בתוספתא (שם) **הרי זה קורא:**
ה) **סאה.** בראבי"ה (שם) נוסף **של מים חיים:**

הגהות הגר"א

[א] **ותהא לו מאירה.** נמחק [דד"ל]:
[ב] **וטהור שנפלו על ראשו ועל רובו שלשת לוגין מים שאובין.** נמחק [דד"ל]:

ביאור הגרח"ק

ותהא לו מאירה. כדמסיים: **מתני' בעל קרי.** מתקנת עזרא ואילך שתקן טבילה לבעלי קריין לדברי תורה, דאי מד"ת אין בעל קרי צריך טבילה אלא לקדשים ולתרומה ואתי עזרא ותקן אף לד"ת: **מהרהר בלבו ואינו מברך.** ואינו מוציא בפיו: **לא לפניה ולא לאחריה.** בברכות ק"ש מיירי, ואמר שאינו מברך לא לפניה ולא לאחריה משום שאינם אלא מדרבנן: **ועל המזון מברך לאחריה.** שהיא מד"ת: **ר' יהודה אומר מברך לפניה ולאחריה.** בגמ' בבלית (כב:) מפ' לה דלא פליג ר"י אטבילה לד"ת כל עיקר אלא עשאן לברכות כהלכות דרך ארץ, דס"ל לר"י דבהלכות אינו שונה אבל שונה הלכות דרך ארץ כגון דרכן של ת"ח וכו' שהיא ברייתא במס' ד"א (פ"א ה"א): **גמ' מהו מהרהר.** דתנן בברכות ק"ש מיירי אבל ק"ש גופא מוציא בפיו שהוא מד"ת: **במקום שאין מים.** הקילו שיהרהר אבל אם יש מים יטבול ויברך: **דתני** וכו'. דבברייתא שנינו להדיא דמהרהר אברכות קאי ובמקום שאין מים: **וחכמים אומרים.** חכמים היינו ר"י: **בעל קרי חולה.** שעזרא לא תקן מ' סאה אלא לבריא ותקינו רבנן אף לחולה ט' קבין: **שנפלו.** דט' קבין בנתינה: **טהר לעצמו.** מברך לעצמו וכן מותר לעסוק בד"ת לעצמו, אבל אינו מלמד לאחרים ואינו מוציא וכו' עד שיטבול במ' סאה:

מהר"א פולדא

כיי. כי המי: **דתנינן תמן.** בסוכה לענין הלל: **אבל אמרו.** סיום ברייתא דלעיל הוא: **מתני' מהרהר.** ברכות בלבו: **אבל ק"ש וברכת המזון.** מייב שהן מן התורה: **גמ' שאין מים.** דאם לא כן יטמא ויברך: חולה. ואינו יכול לטבול: **וטהור** וכו'. מתני' היא ג"כ בסוף זבים (פ"ה מי"ב) לענין שפוסל התרומה אם נפל על טהור שלשה לוגין מים שאובים כדאיתא פ"ק דשבת (יג.) בי"ח דבריס: **טהור לעצמו.** ולאו טהור מעליא הוא עד וכו':

רידב"ז

מהו מהרהר ברכות. פי' הר"י ז"ל דקריאת שמע וברכת המזון שהן מן התורה לכו"ע מוציא בשפתיו ולא נחלקו אלא בברכות של ק"ש והכי פירושו בעל קרי מהרהר בלבו ברכות של ק"ש:

[כו. כו: - ה"ד]

מכל מקום. ואפילו בעל קרי מולה: אין קרי אלא מתשמיש המיטה. אבל לאנסו לא התקין עזרא טבילה: ואפי' ראה את עצמו ניאות בחלום. שנדמה לו משמש עם אשה. וכן הוון בעי מימר ובלבד מאשה עד ששמעו ר' יוחנ ור' יוסי דאמרי דאפי' מדבר אחר, שיצא ממנו קרי לאנסו ממש תיקן עזרא ג"כ טבילה. וגרסינן להא בפרק יום הכיפורים (יומא פ"ח ה"א - מז.) אמתניתין שהביא לקמיה: ולית הדא פליגא. וכי לא פליגא הברייתא עליה דר' יהושע בן לוי דתני בעלי קריין טובלין, אלמא אפי' לאונסו מקרי בעל קרי שהרי ביה"כ אסור הוא בתשמיש המטה: פתר לה ריב"ל. דהא דקתני טובלין ביה"כ בששימש מטתו מבעוד יום ושכח ולא טבל כיום, וכיון דצריך טבילה מכח התקנה התירו לו לטבול ביה"כ: אית לך מימר על אותו הגוף הקדוש בשוכח. ולא טבל אחר ששימש מטתו בתמיה, אלא ולדי לאנסו הוה: על תרעי דימוסין בקריצתא. על שערי המרכז בהשכמה, ולאה לאותן המשכימין לשוק שהן טובלין עצמן, ואמר להן מה טובלי שחרית עושין פה ילכו ושמו גלא טבילה שכבר בטלוה להתקנה: בההיא דצפרא. ולאותם הטובלין בנקר ולא בהשכמה כל כך, והם שאין משכימין ללמוד כי אם טובלין בשביל ק"ש ותפילה אמר מי שיש לו מלאכה ילך ויעשה ואל יתבטל ממלאכתו בשביל הטבילה דלא צריכה: מהו להרהר. בדברי תורה בבית הכסא: כל סבר קשי דהוה לי. אם היה לי איזה דבר קשה להבין אותו, שם בבית הכסא הבאתיו לאשר הייתי מהרהר בו: שהיו נעקרות. עגונות מבעליהן מפני הלינה אשר שם ולא היו בעליהן יכולין לטבול ופירשו מהן: מן העבירה. כהיא עובדא דלקמיה שבשביל שהיו שוהין לחזור אחר מקום טבילה ובמוך כך באו עוברין ושבין ונמנעו מן העבירה: שפחתו של רבי. שפחה כנענית: איני טובלת. ונדה אני: ולא כבהמה את. עם הדומה לחמור ולמה לך טבילה, והשיבה לו תשובה נאמת ואם כבהמה אני לא שמעת מה שכתוב הנא על הבהמה בסקילה, ואילדי דמייתי עובדא קמייתא שנמנעו מהעבירה מייתי להא שמתוך תשובתה נמנע ממנה:

ר' יהודה אומר וכו'. מפרש בגמרא (כב:) דלא קאי אתק"ש אלא מילתא בתנאי נפשא קאמר מ' סאה שתיקן עזרא בכל עניין שהם תקנו. ונתלקו אמוראי בפירושו, חד אמר מכל מקום אפילו שאובין רק לריך שיהיו בקרקע, וחד אמר ואפילו בכלי שיהיה בו מ' סאה סגי: ובלבד מאשה. שראה בחלום שהיה בא על אשה, אבל על דבר אחר כגון זכור או בהמה דחלום דלא שכיח הוא לא גזר עליה עזרא: בשוכח. בתמיה והלא שכחה קרוב לפשיעה הוא דלא נתן לב לקייס דברי חכמים ועסק בתורה בלי טבילה ערב יו"כ, אלא ע"כ חלום ראה ליל כפור דאונס הוא ואין עליו אשם: אמר ר' יעקב וכו'. מילתא בתנאי נפשא היא: כל עצמן לא התקינו וכו'. כלומר לא משום טומאה וטהרה נגעו בה אלא וכו'. ולא פליג אמאן דאמר דאפילו קרי דחלום, דודאי עיקר התקנה משום קרי דתשמיש, אלא דלא פליג בין קרי לקרי: משמש מטתו ועולה ויורד ואוכל. אתרגגול קאי ולקמן אסר לבעל קרי לאכול עד שיטבול: בקריצתא. קודם עמוד השחר והיו התלמידים על שערי המרכז ממתינין עד יפתחו ויטבלו: ייזלון ויתנון. ילכו ושמו הלכות בלקמן, אלא נאסר אלא בהגדות, אי נמי בהוראות אזכרות לכך הוכיחן אלא יתבטלו מלימוד עד [ש]יפתחו המרכז, ובנקר חזר ואמר מי שעשה מעשה יטבול כדי ללמוד הגדה ולהתפלל ולקרות שמע דאית בהו אזכרות, ולקמן (לט.) היה מקום מימרא זו ונכתבה כאן בטעות: עובדא. תשמיש כדתנן בפרקין דלעיל (ה"ט - לא.) תתן פטור מקריאת שמע לילה הראשון אם לא עשה מעשה: ייזיל ויעביד. ילך ויטבול ואמר יעביד לשון נופל על הלשון שהתחיל: הטבילה. הזאת של בעל קרי: נשי גליל וכו'. שגם הנשים מייעדות בטבילה אחר תשמיש וגם אם פולטות אח"כ כדלקמן:

ר' יודה אומר ארבעים סאה מכל מקום. ר' יעקב בר אחא [א]ר' יסא בשם ר' יהושע בן לוי [ב]אין קרי אלא מתשמיש המיטה. [ג]רב חונא אמר ואפילו ראה את עצמו ניאות בחלום. הוון בעיין מימר ובלבד מאשה. ר' יונה ור' יוסי תרויהון אמרין ואפילו מדבר אחר. [ד]תמן תנינן [א]יום הכיפורים אסור באכילה ושתייה וברחיצה וסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המיטה ותני עלה [ב]בעלי קריין טובלין כדרכן בצינעה ביום הכיפורים ולית הדא פליגא על ר' יהושע בן לוי [ד]דר' יהושע בן לוי אמר אין קרי אלא מתשמיש המיטה. פתר לה בששימש מטתו מבעוד יום ושכח ולא טבל. והתני מעשה בר' יוסה בן חלפתא שראו אותו טובל בצינעה ביום הכיפורים [ה]אית לך מימר על אותו הגוף הקדוש בשוכח. אמר ר' יעקב בר אבון כל עצמן לא התקינו את הטבילה הזאת אלא [ג]שלא יהו ישראל כתרנגולין הללו משמש מיטתו [ה]ועולה ויורד ואוכל. ר' חנינא הוה עבר על תרעי דימוסין בקריצתא ואמר מה טובלי שחרית עושין פה [ד]ייזלון ויתנון בההיא [ו]דצפרא הוה אמר מאן דאית ליה עבידא ייזיל [ז]ועבד: מהו להרהר בבית הכסא. חזקיה אמר מותר ר' יסא אמר [ח]אסור. אמר ר' זעירא כל סבר קשי דהוה לי תמן סבירתיה. אמר ר' אלעזר בר שמעון [ט]כל ההוא סברא קשיא דטבול יום תמן סבירתיה. ר' אחא בשם [י]ר' תנחום בר' חייא ביומוי ר' יהושע בן לוי ביקשו לעקור את הטבילה הזאת [יא]מפני נשי הגליל שהיו נעקרות מפני הצינה. אמר להן ר' יהושע בן לוי [יב]דבר שהוא גודר את ישראל מן העבירה אתם מבקשין לעקור אותו. מהו גודר ישראל מן העבירה. [יג]מעשה בשומר כרמים אחד שבא להיזקק עם אשת איש עד שהן מתקינין להן מקום איכן הן טובלין עברו העוברין והשבין ובטלה העבירה. מעשה באחד שבא להיזקק עם שפחתו של רבי אמרה לו אם אין גבירתי טובלת איני טובלת. אמר לה ולא כבהמה את. אמרה לו ולא שמעת [יד]בבא על הבהמה שהוא נסקל

כו: ביום הכיפורים אית לך מימר על אותו הגוף הקדוש בשוכח. אמר ר' יעקב בר אבון כל עצמן לא התקינו את הטבילה הזאת אלא [ג]שלא יהו ישראל כתרנגולין הללו משמש מיטתו [ה]ועולה ויורד ואוכל. ר' חנינא הוה עבר על תרעי דימוסין בקריצתא ואמר מה טובלי שחרית עושין פה [ד]ייזלון ויתנון בההיא [ו]דצפרא הוה אמר מאן דאית ליה עבידא ייזיל [ז]ועבד: מהו להרהר בבית הכסא. חזקיה אמר מותר ר' יסא אמר [ח]אסור. אמר ר' זעירא כל סבר קשי דהוה לי תמן סבירתיה. אמר ר' אלעזר בר שמעון [ט]כל ההוא סברא קשיא דטבול יום תמן סבירתיה. ר' אחא בשם [י]ר' תנחום בר' חייא ביומוי ר' יהושע בן לוי ביקשו לעקור את הטבילה הזאת [יא]מפני נשי הגליל שהיו נעקרות מפני הצינה. אמר להן ר' יהושע בן לוי [יב]דבר שהוא גודר את ישראל מן העבירה אתם מבקשין לעקור אותו. מהו גודר ישראל מן העבירה. [יג]מעשה בשומר כרמים אחד שבא להיזקק עם אשת איש עד שהן מתקינין להן מקום איכן הן טובלין עברו העוברין והשבין ובטלה העבירה. מעשה באחד שבא להיזקק עם שפחתו של רבי אמרה לו אם אין גבירתי טובלת איני טובלת. אמר לה ולא כבהמה את. אמרה לו ולא שמעת [יד]בבא על הבהמה שהוא נסקל

מה שכתוב הנא על הבהמה בסקילה, ואילדי דמייתי עובדא קמייתא שנמנעו מהעבירה מייתי להא שמתוך תשובתה נמנע ממנה:

ר"ש סיריליאו

ארבעים סאה מכל מקום. פליגי בה בגמרא דילן (כב:) מר אמר אפילו כמיס שאובין מי טבל בהו טהור, ומר אמר אפילו בכלים: אין קרי אלא מתשמיש המטה. ובההוא תקן עזרא, אבל קרי לאונסו לא: תמן תנינן. בפ' בתרא דיומא (עג:): בעלי קריין טובלין כדרכן וכו'. ותשמיש המטה לא שייך ביום הכפורים אלא קרי לאונסו, וקשיא לר' יהושע בן לוי: תרעי דימוסין. שערי מרחצאות חמין מעצמן: בקריצתא. בשחר: מה טובלי שחרין עושין כאן. דסגי בתשעה (°קנין, לפי שלומדים ואין מלמדים:) [°קנין: ייזלון ויתנון. לפי שיכולים ללמוד לעצמן ואין מלמדין:] בההיא צפרא. שר' חגיגא שימש מטתו. הוה אמר מאן דאית ליה עבידא ייזיל ויעביד דהוה אלכה לאמרתן, ורוצה ללמד לאחרים: כל סבר קשה דהוה לי. כל דבר שבאה שקשה לי, שם אני מהרהר: כל ההוא סברא קשיא דטבול יום. בריתתא היא בתמ' זבחים פ' טבול יום (קג:), והתם אמרינן אמר ר' אלעזר ב"ר שמעון בבית הכסא. והכא משמע דמייתי לה סייעתא למ"ד דמותר להרהר בבית הכסא, והתם מפרש לאונסו הוה: שהיו נעקרות. שלא היו יכולין בעליהן לישן עמהן, שיראין מהרהור ויבואו לשמש ומתבטלין מתלמוד תורה, והנשים ישנות לעצמן ונעקרות:

כילוע וה"ל כמו אוגם ממש דאז אינו אלא מסוכן, וכן ר' אלעזר בר' שמעון בהני מיילי אבל הרהור פטיטא דאסור לר' זעירא שהיה מתמיד בכל דבריו כדאיתא בפרק קמא (לעל פ"א ה"ו - יח.), וכן הנייב הגאון מורי וכני ר"ו דאיתא בגמגילה בבלי (כח.) בדר"ז שאמר מימי לא הרהרתי בתבואות המטוגפים: (לוח הטשות ב)

ריבב"ז מה טובלי שחרית עושין פה ייזלון ויתנון בההיא דצפרא הוה אמר מאן דאית ליה עבידא ייזיל ויעביד. עי' פני משה ז"ל. אבל החרדים ז"ל מפרש מאן דאית ליה עבידא מי שעשה מעשה יטבול ובלילה חס על ביטול תורה וכן מפרש לקמן גבי ר' חייא בר אבא הוי פשיט עם ר' נחמיה בריה:

שינויי נוסחאות

א) ר' יסא. בכי"ר ובירושלמי תענית (פ"א ה"ו - ז:) ר' אימי. בד"א בשם ר' יוסי:
ב) רב חונא. בראבי"ה (ח"א ברכות סב) ר' אבא:
ג) תמן תנינן. בירושלמי יומא (פ"ח ה"א - מז.) והא תנינן:
ד) דר' יהושע וכו' המטה. בכי"ר ובירושלמי תענית (שם) ליתא:
ה) ועולה. בכי"ר ובאו"ז (ח"א הל' נדה שם) ליתא:
ו) דצפרא. ברש"ס ובד"א צפרא:
ז) ועבד. בכי"ר יעבדניה. ברש"ס ובד"א ויעבד:
ח) ר'. כ"ה בכי"ר וברש"ס ובד"א. בכי"ל ובד"ו ודפ"ו ליתא:
ט) מפני נשי וכו' מפני הצינה. בכי"ר מישראל:
י) דבר. בדפ"ו חבר:

ביאור הגרח"ק

ארבעים סאה מ"מ. אפי' לעצמו נמי בעי מ' סאה ובטבילה: אין קרי. אין טבילה לד"ת: אלא מתשמיש המטה. אבל הרואה בחלום לאונסו לא: ואפי' ראה עצמו ניאות בחלום. אפי' ראה בחלום נמי צריך טבילה: ובלבד מאשה. דחלום דקאמר ובלבד שראה עצמו משמש אבל ר' יונה וכו': שראה קרי מחמת דבר אחר. ולא מאשה נמי: בעל קריין טובלין כדרכן בצנעא. דלא לתענוג הוא: דריב"ל אמר אין קרי אלא מתשמיש המטה. ואילו תשמיש המטה ביה"כ אסור ואלא למאי טובל, אלא ע"כ דאף רואה בחלום נמי בעי טבילה: ושכח ולא טבל. קודם יוהכ"פ וקמ"ל דטובל ביוה"כ: אית לך מימר וכו'. וכי יש לך לומר על ר' יוסי בן חלפתא ששכח ולא טבל ש"מ דאפי' שלא ע"י תשמיש נמי בעי טבילה: שלא יהו ישראל כתרנגולין. מצוינין הרבה אצל נשותיהם כתרנגולים: משמש מטתו וכו' ואוכל. ומברך על אכילתו או הולך ללמוד: על תרעי דימוסין בקריצתא. על שערי בית המרחץ בהשכמה: מה טובלי שחרית עושין פה. שהיו ממתינין שיפתחו השערים ואיהו ס"ל דכל שאין בידם לטבול שונים בלא טבילה הלכך אמר מה וכו' ייזלון ויתנון: בההיא דצפרא. וכשהאיר היום היה אומר מי שצריך לעשות מלאכתו ילך ויעשה, פי' מי שצריך לטבול ילך לטבול דהשתא דאפשר לטבול אסור לשנות בלא טבילה: כל סבר קשי וכו'. כל סברא הקשה אצלי שם נתיישב לי: כל ההוא סברא קשיא דטבול יום. כל ההיא סוגיא קשה שבפ' טבול יום תמן סבירתיה: שהיו נעקרות מפני הצינה. שהיו בעליהן נמנעין מתשמיש ונעשות עקרות שמפני הצינה היו נמנעין מלטבול: דבר שהוא גודר את ישראל מן העבירה. זו הטבילה שהוא וכו' מן העבירה כדלהלן: עד שהן מתקינין. שגם הנשים צריכין טבילה אחר תשמיש שיהו מותרות להתפלל ולברך: אם אין גבירתי טובלת איני טובלת. אבל כיון שגבירתי טובלת אף אני טובלת הלכך איני נזקקת עד שאמצא מקום לטבול: ולא כבהמה את. שהרי כנענית את עם הדומה לחמור ולמה לך טבילה: ולא שמעת וכו'. ומתוך כך נמנע ממנה:

מהר"א פולדא

מכל מקום. לרבות מים שקופים: אלא מתשמיש. לאפוקי בתוגם: ניאות. מתקשט: מאשה. שראה עצמו בחלום מתקשט נגד אשה ולאה קרי, כך היו בני הישיבה רוצים לפרש בא דרב הונא, עד שרבי יוסי וכני יונה פירשו להם אפילו אלא מחמת אשה: תמן תנינן. ביומא (עג:): ותני עלה. אף על גב דאסור בתמיה, מכל מקום בעלי קריין טובלין בו בצינעה: אלא מתשמיש. והרי ביה"כ משמש אסור ואפילו הכי מייעדים לטבול לקריין ממוך אונסן: מבעוד יום. בערב יום הכפורים: אית לך וכו'. בתמיה: כל עצמן וכו'. וכיון דאין הטבילה תופה וכל לומר דלא חש לה רבי יוסי כולי האי ושכחה, א"נ מילתא אחריתא היא ולית הא דלר' יהושע בן לוי: תרעי דימוסיא. שערי טבילה של ממי עבריה: בקריצתא. בהשכמה קודם היום עבר על שערי הטבילה לבקש תלמידיו למה לא באו בבית המדרש: ייזלון ויתנון. ילכו וילמדו שאין צורך לטבילה זאת טולי האי לסכן עצמו בטבילה בלילה, והוא עצמו למד עמהם אע"ג שהיה בעל קרי ולא חש לה משום סכנת לילה, שהרי בההוא לפרא שהלך קודם היום על השערים הא"ל, אמר בלפרא ההוא לתלמידיו מי שיש לו איזה עבודה ילך ויעבוד, שהיה מרמז להם שאין עכשיו זמן ללמוד שצריך לטבול. ליתא אחריתא לתלמידיו אמר שיטבלו א"כ ש"מ נמי כרבי יעקב: מהו להרהר. בד"ת בבית הכסא: כל סברא קשה דהוי לי. שהיה לי לעיין והסכיר ולהבין, התם עיינתי בה א): דטבול יום. דמסכת טבול יום: נעקרות. נעשו עקרות, שהנשים ג"כ היו טובלין לתשמישן. וי"מ נעקרו ממטות של בעליהן שהשו לגמה: איני טובלת. והואיל ואין לי מים לטבול אינו שומע[ת] לך לתשמיש:

הערות מהרא"פ

א) ודווקא נקט סברא קשה שהן קשה ומשלמל בני מעיין אבל הרהור פטיטא דאסור לר' זעירא שהיה מתמיד בכל דבריו כדאיתא בפרק קמא (לעל פ"א ה"ו - יח.), וכן הנייב הגאון מורי וכני ר"ו דאיתא בגמגילה בבלי (כח.) בדר"ז שאמר מימי לא הרהרתי בתבואות המטוגפים: (לוח הטשות ב)

מסורת הש"ס

א) מיי' פ"א מהלכות שביתת עשור הלכה ד סמג לאוין סט ועשין לב טוש"ע או"ח סימן תכיא סעיף ג:
ב) מיי' שם פ"ג הלכה [ב] ג טוש"ע או"ח סימן תריג סעיף יא יב:
ג) מיי' פ"ה מהלכות דעות הלכה ד ופ"ד מהלכות תפילה הלכה ד [ה] סמג לאוין פא טוש"ע אהע"ז סימן כה סעיף ב [וטוש"ע או"ח סימן פח סעיף ג]:
ד [מיי' פ"ד מהלכות קריאת שמע הלכה ח טוש"ע או"ח סי' פח סעי' ג]:
ה מיי' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה ד סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן כה סעיף ב:
ו [מיי' פ"א מהלכות אסורי ביאה הלכה טו]:

א) [יומא פ"ח ה"א - מז., תענית פ"א ה"ו - ז:]
ב) יומא עג: [יומא פ"ח ה"א - מז., תענית פ"א ה"ו - ז:, יומא פ"ח מ"א, ספרא אחמ"ר ה ח, ילקו"ש אחמ"ר תקנז] ג) [יומא פ"ח ה"א - מז., יומא פח. [ביצה פ"ב ה"ב - כ:, תענית פ"א ה"ו - ז:, שבת קיא, ביצה יח:, תוספתא פ"ד ה"ז]]
ד) ברכות כב: ה) [ברכות כד:, שבת מ:, קנ., קידושין לג., ע"ז מד:, זבחים קב:, ילקו"ש עו תפט, כי תצא תתקלד] ו) זבחים קב: ז) [עי' ברכות כב.]
ח) [מהרלבין נד:, ספרא קדושים י ו, מכילתא דר"י משפטים יז, ילקו"ש משפטים שמות, אח"מ תקלט]

פשט עם ר' בון פריקיה בלילה. אין כצודך שזה פריקיס בהשכמה בכל לילה עם ר' בון רבו ואע"פ שפעמים אתה אז הוא שמש מטתו אין נמנע מלישאול: [אמר ליה אין.] והשיב ר' ייסא כי כן האמת: בההיא צפרא. באותו בוקר שקודם לכן בהשכמה שנאמר א)כל שוכב עם בהמה מות יומת. אמר ר' חייא בר ווה כל עצמן לא התקינו את הטבילה הזאת אלא מפני א)תלמוד שאם אתה אומר לו שהוא מותר אף הוא אומר אף אני אלך ואעשה צרכי ב)ואבוא ואשנה כל צורכי ומתוך שאתה אומר אסור הוא בא ושונה כל צורכו. ג)תמן אמרין אפילו לשמוע דברי תורה אסור. אמר ר' יודה בר [א]טיטס ר' אחא בשם ר' אלעזר ג)בתחילה ב)ד)והיו נכונים ליום השלישי אל תגשו אל אשה. תני א)ה)זבין וזבות נדות ויולדות ו)קורין בתורה ושונין מדרש והלכות והגדות ובעל קרי אסור בכולן. ז)ר' אבא בר אחא בשם רבי שונה הלכות ואינו שונה הגדות. תני בשם ח)ר' יוסי ט)שונה הילכות רגיליות ובלבד שלא יציע י)את המשנה. אית דבעי מימר ובלבד שלא יזכיר אזכרות. ר' זעירא בעי קומוי ר' יסא לית רבי ט)פשט בי עם רבי בין פירקיה בליליא י)אמר ליה אין. ר' חייא בר אבא פשט עם כ)ר' נחמיה בריה פירקיה בליליא בההיא צפרא הוה מר כ)מאן דאית ליה עבידא ייזיל מ)ועביד. נ)מעשה נ)באחד שעמד לקרות בתורה בנציבין כיון שהגיע להזכרה התחיל מגמגם בה אמר לו ר' יהודה בן בתירה פתח פיך ויאירו דבריך ב)שאין דברי תורה מקבלין מ)טומאה. אמר ר' יעקב בר אחא נ)ונהגין תמן כר' אלעאי בראשית הגז וכר' יאשיה בכלאי הכרם וכר' יהודה בן בתירא בבעלי קריין. נ)כר' אלעאי בראשית הגז דתני ר' אלעאי אמר ג)אין ראשית הגז אלא בארץ. כר' יאשיה בכלאים דתני ר' יאשיה אומר ד)לעולם אינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד. כר' יהודה בן בתירה בבעלי קריין דתני ר' יהודה אומר ה)אין דברי תורה מקבלין טומאה: ר' יוסי בר חלפתא הוה פ)אתי צ)באסמטא בליליא והוה ק)חמרא מהלך ר)בתריה ש)על חד בית שיח אמר ליה ההוא גברא בעי מסחי. אמר ליה לא תסכן נפשך. אמר ליה מן נדה ומן אשת איש ההוא גברא בעי למיסחי. ת)אפילו כן אמר ליה לא תסכן בנפשך. כיון דלא שמע ליה אמר ליה ייחות ההוא גברא ולא יסוק אלא שנעל, ואפי' כן א"ל ר' יוסי לא תסכן נפשך עכשיו, וכיון שלא קיבל דבריו א"ל ר' יוסי ירד ואל יעלה וכך היה לו:

ומתוך שאתה אומר אסור הוא. ללמוד בלא טבילה והוא מתעצל לטבול, מוצא עצמו מתשמיש ובא ושונה כל צורכו בלי שום ביטול: תמן. בבבל (בבלי כב. ועיי"ש) אמרין אפי' לשמוע דברי תורה מאמרים אסור בלא טבילה: בתחילה. כלומר בסיני בהתחלה של קבלת התורה, שלא היה שם אלא שמיעה וכתיב והיו נכונים וגו': תני. בתוספתא שם (פ"ג ה"ג): אסור בבולן. מפני שבא ע"י קלות ראש: ואינו שונה הגדות. משום שלבו של אדם נמשך אחריהם ומאריך ומעיין בהן: הילכות רגיליות. אותן שהוא רגיל בהן ואינו צריך לעיין בהם: שלא יציע את המשנה. שלא יעמיק להבין בה לפי הצעתה: שלא יזכיר אזכרות. השמות הכתובים בהם: לית רבי פשט בי עם רבי בין פירקא בליליא. כלומר ששאל אותו כמדומה לי שרבי והוא רבי יסא פושט עמי הפרק לשנות, וכן אני עם רבי כשאנחנו מוזכין הפרק והכל גליל המשמש היה ועדיין לא היה לרבי פנאי לטבול: א"ל אין. כך הוא שאיני משגיח על זה ושונה בלא טבילה, וכן היה ר' חייא בר אבא מהג מוהג שהיה פושט הפרק עם בנו באותו הלילה ששימש, ובבקר הזה היה אומר מי שיש לו איזה מלאכה ילך לדרכו בלא טבילה, והכל כדי לפרסם שבטלוה לטבילה זו: ונהגין תמן. כך נוהגין בבבל כהני תלת סבי לקולא (בבלי שם): באיסמטא. כמו בסימטא. והלך באישון לילה והיה המחמר המחמר אחר בהמות הולך אחריו, וכשבאו על בית שיש אחד והוא בור כמו הבורות והשיחין וכו' וא"ל זה המחמר הוא צריך לרחוץ ולטבול וא"ל לא תסכן נפשך בלילה לירד לתוך הבור, והשיב לו הוא צריך לטהר עצמו מבעילת נדה ואשת איש שבעל, ואפי' כן א"ל ר' יוסי לא תסכן נפשך עכשיו, וכיון שלא קיבל דבריו א"ל ר' יוסי ירד ואל יעלה וכך היה לו:

ר"ש סיריליאו

בא ושונה. ואם משמש, הוא תש ומתבטל מללמוד אותו לילה: בתחלה. כמצוה התורה, לכתיב בה (שמות יט טו) אל תגשו אל אשה, [*ולשמוע היא]: זבין. אוצם הוא, ויכול ללמוד תורה: ובועלי נדות וזבות. (כב. ד"ה ובועלי) אם טבלו לקריין לדברי תורה, הטבילה אינה עולה להן לטהרן מטומאתם בועל נדה שהיא שבעה ימים, אבל לתקנת עזרא עולה להן, כדתנן במתני' זב שראה קרי צריך טבילה: מדרש. תורת כהנים וספיכי: הלכות. משניות: הגדות. כגון בראשית רבה ואלה שמות רבה ויקרא רבה: בעלי קריין אסורין. דאינו אלא מתוך קלות ראש וחזות הדעת: ואינו שונה הגדות. שדורשים המקראות: הלכות רגיליות. במשניות הסגורות בפיו, שהוא מוציאן מפיו במרוצה ואין צריך להסריך בהם. [ובלבד] שלא יציעם.

בכי"ר מהלך: צ) באיסמטא. ברש"ס באיסטרא. בד"א בסומטתא. ק) חמרא. בכי"ר ובד"א חמריה. ר) בתריה. בכי"ל חודדי, ותוקן ע"י המגיה: ש) על חד בית שיח. ברש"ס עברון על חד שיח. בד"א בחד בית שיח: ת) אפילו כן אמר ליה. ברש"ס אמר ליה אפילו כן:

ביאור הגרח"ק שהוא מותר. לשנות אחר תשמיש: מפני תלמוד. שלא יבטל מתלמודו: אני אלך ואעשה צרכי. תשמיש ואח"כ אלך ואשנה ומתוך כך נמשך ואינו שונה: הוא בא ושונה כל צרכו. ואח"כ הולך לעשות צרכיו: אפי' לשמוע ד"ת אסור. לבעל קרי: בתחילה והיו נכונים וכו'. כבתחילה ולד"ת כבתחילה הוא הלכך אסורין אף בשמיעה: שונה הלכות. פסוקות בלא טעם: הילכות רגיליות. הלכות השגורות בפיו שהוא מוציאן מפיו במרוצה וא"צ להאריך בהן: ובלבד שלא יציע את המשנה. שלא יציע טעמי המשנה ופירושיהן: שלא יזכיר אזכרות. תוך כדי למודו: לית ר' פשט וכו'. וכי אין אתה רוצה ללמוד עמי בלילה בין המשמרות והיינו בהשכמה קודם טבילה: א"ל אין. רוצה אני ללמוד ומשום דס"ל דכל שאין בידם לטבול מותר ללמוד: פשט עם ר' נחמיה בריה וכו'. למד עם בנו ר' נחמיה בלילה קודם טבילה וכשהאיר היום אמר מי שצריך לטבול ילך ויטבול: התחיל מגמגם. שהיה בעל קרי: שאין ד"ת מקבלין טומאה. דס"ל בטלוה לטבילותא: ונהגין תמן. בבבל: כר' אלעי בראשית הגז. ולהלן הולך ומפ' מאי היא: אין ראשית הגז נוהג אלא בארץ. ויליף טעמא בפ' הזורע בגמ' בבלית (חולין קלה:): אינו חייב. משום כלאי הכרם: עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד. שיתן חטה ושעורה וחרצן בגומא אחת אבל חטה וחרצן גרידא אינו חייב משום כלאים והיינו כלאי זרעים חטה ושעורה: באיסמטא. בסימטא: חמרא. זוה שהי' מחמר את חמורו הולך אחריו: על חד בית שיח. אצל בור אחד של מים א"ל החמר רוצה אני לטבול א"ל אל תטבול ולא תסכן את נפשך א"ל מבעילת נדה ואשת איש צריך אני לטבול ולטהר עצמי ואמר לו אפ"ה אל תסכן נפשך כיון שלא שמע לו אמר ירד זה החמר ולא יעלה וכן הי' לו:

הגהות הגר"א

[א] טיטס [בדפ"א טיטם]. צ"ל טוטס [רד"ל]:

תורה אור השלם

א) כָּל שֹׁכֵב עִם בְּהֵמָה מוֹת יוּמָת: (שמות כב יח)

ב) וַיֹּאמֶר אֶל הָעָם הֱיוּ נְכֹנִים לְשִׁלְשֶׁת יָמִים אַל תִּגְּשׁוּ אֶל אִשָּׁה: (שמות יט טו)

מהר"א פולדא

מפני תלמוד. כדי שלא יבטל מתמת רוב תשמיש מלימודו: אף הוא אומר אלך ואעשה צרכי. בתשמיש ואח"כ יהא לבי פנוי מן הטרחה ולמוד כל צורכי ובין כך ישקד ויתגיל עצמו ברוב תשמיש ויתנע ויבטל מלימודו, משא"כ השתא שהוא אסור בלא טבילה יתנע בשביל הטבילה מלשמש ויבוא ולמוד באמת כל צורכו. אף הוא אומר וכו', כלומר כך הוא אומר ומוסב לו לעצמו, אבל באמת אינו כן אלא השתא שאסרת לו עד שיטבול יתקיים באמת שיוכל ללמוד כל צורכו: אפילו לשמוע דברי תורה אסור. לבעל קרי עד שיטבול וכלתמיין ר' יהודה בר טיטס בשם ר' אלעזר: בתחילה. כמו שמלינו במתן תורה שלא היה בהומו פעם רק לשמוע דברי תורה וקבלתן, אפ"ה כתיב היו נכונים ליום השלישי וכו': אסור בבולן. מפני קלות ראש שהיה בו עד שלאה קרי: ואינו שונה אגדות. שצריך להזכיר הפסוקים שהוא תורם: הלכות רגיליות. השגורות בפיו ואינו צריך להסביר בטעמן: יציע. לשון התפשטות והלעת טעם ופירוש בהרחבה: אית דבעי מימר. יש מי שאומר דהכי קיים רבי יוסי בברייתא: ובלבד שלא יזכיר אזכרות. השמות שבהן: לית רבי פשט בי עם רבי בין בליליא. שאל לר' יסא אם לא ישנן עמו בלילה ברגיליות, וכלומר בהומו לילה שמשש ר"י והיה בעל קרי אם יצטרך לתלמידיו ברגיליות, והייינו דקתמר פשט שהוא לשון הרחבת שמעתא בדבר הרגיל, והשיב לו אין שיפשוט עמו ואין איסור בדבר. אי נמי על עצמו אמר שר' זעירא שימש מיטתו: בההיא צפרא אמר וכו'. כלומר ר' יסא אמר שר' חייא בר אבא בגילוי, ובההיא בפרא שפשט ליה אמר מאן דאית ליה וכו' לרמוז לו שבוד אין לימוד השמש עד שיבטל, א"כ שמע מינה שמותר לבשון בגילה שמשש, וכמו שפירשנו לעל המשוש שכבת לילה מוקר, שאין חוקה לטבילה זו מן הדין רק משום תלמוד וכדלעיל ועל כן לא חשו לה בלילה: מגמגם. ולא רצה להוציא אזכרות מפיו ובאיכא דאמרי דלעיל: אין ראשית הגז נוהג אלא בארץ. דילפינן (חולין קלו.) מתיבה דתשתיה הגז מנתיבה דתרומה, מה תרומה אינה אלא בארץ אף ראשית הגז בארץ: לעולם אינו חייב וכו'. דכתיב (דברים כב ט) לא תזרע כרמך כלאים, אינו חייב משום כלאים בכרם עד שיזרע כלאים ואיינו חטה ושעורה שהם כלאי זרעים בארצו שהוא כרם, אבל משום כלאי זרעים מודה רבי יאשיה דחייב בחטה ושעורה לחודן: במפולת יד. שלשון במפולת יד, דהו"ל כלאי זרעים וכלאי הכרם בחתת, דש"י: בבטומתא. בחפילה בגילה: חמריה. המחמר אחריו הולכו בחפילה על חד בית שיח והוא בור אחרון, משום שהיה המחמר רוצה לטבול שם: מן נידה ומן אשת איש. בקור היה הוא ועבר עבירות גדולות יהא מגיע לו לטבול משום הלעטיהו לדשע ויתות (ב"ק סט.). וההיא דרבי אחי לקחן בשמעתין (ר"ה - לט:), א"ל סבר על ידי כך יהיה לו כפרה: יחות. ירד לטבילה ולא יעלה שיעות שם, וכן היה שמת הוא"ל ולא רצה לשמוע מה שאמרו חכמים:

שינויי נוסחאות

א) תלמוד. בכי"ר תלמוד תורה:

ב) ואבוא ואשנה כל צורכי. כ"ה בכי"ר. בכי"ל ובדפוסים ובא ושונה כל צרכו. ברש"ס ואשנה:

ג) בתחילה. בכי"ר בתחלתה. בדפ"ו בתחלה:

ד) והיו נכונים ליום השלישי. במקרא ובכי"ר היו נכונים לשלשת ימים:

ה) זבין וזבות נדות ויולדות. ברש"ס זבין ובועלי נדות וזבות ויולדות. בבבלי (כב.) הזבים והמצורעים ובאין על נדות:

ו) קורין בתורה ושונין מדרש והלכות והגדות. בתוספתא (פ"ב ה"י) מותרין לקרות בתורה ולשנות במשנה במדרש בהלכות ובאגדות. בבבלי (שם) לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים לשנות במשנה וגמרא ובהלכות ובאגדות:

ז) ר' יוסי. בתוספתא (שם) ר' יהודה. ובתוספתא כי"ע כגי' הירושלמי:

ח) את המשנה. בכי"ר משנתו:

ט) פשט בי עם רבי בין. בכי"ר כי פשיטא ערסיה בין. ברש"ס פשט עם ר' בון. ברש"ס פשט בי עם ר' בון:

י) אמר ליה וכו' פריקיה בליליא. ברש"ס ליתא:

כ) ר' נחמיה. בד"א ר' ירמיה.

ל) מאן. כ"ה בכי"ר וברש"ס ובד"א ולעיל (לח:). בכי"ל ובד"ו ודפ"ו מה:

מ) ועביד. בכי"ר יעבידנה. ברש"ס ובדפ"ו ויעביד וכעי"ז בד"א:

נ) באחד שעמד וכו' מגמגם בה. בבבלי (שם) בתלמיד אחד שהיה מגמגם למעלה מרבי יהודה בן בתירא.

ס) טומאה. בבבלי (שם) טומאה שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה' מה אש אינו מקבל טומאה אף דברי תורה אינן מקבלין טומאה.

ע) כר' אלעאי וכו' מקבלין טומאה. בכי"ל ליתא, ונוסף ע"י הסופר, ובפסקי רי"ד (כב.) לא הביא כ"ז: פ) אתי.

א) מיי' פ"ד מהלכות קריאת שמע הלכה ח סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן פח סעיף ג:

ב) [מיי' שם וס"י מהלכות תפילין הלכה ח טוש"ע או"ח סימן פח סעיף ג]:

ג) מיי' פ"י מהלכות ציצוריות [הלכה ג] סמג עשין קמג טוש"ע יו"ד סי' שלג סעי' ג:

ד) מיי' פ"ה מהלכות מלאכים הלכה ב סמג לאוין רפ טוש"ע יו"ד סי' רלו סעי' ג:

ה) [מיי' פ"ד מהלכות קריאת שמע הלכה ח וס"י מהלכות תפילין הלכה ח טוש"ע או"ח סי' כח סעי' ג]:

הוה אתי באילפא. היה בא בספינה אחת ורואה אחד שקושר עצמו בחבל בשביל לירד ולטבול בים ומתה בידו, וא"ל זה האיש אני רוצה לאכול ולשתות ולרוץ אני לבדך, והמיר לו לאכול ולשתות ולברך בלא טבילה, וכיון שהגיעו לגמל על שפת הים א"ל אם התרתי לך שהיה מקום סכנה ועכשיו אסור לך לטעום כלום עד שעה שתרחון ותטבול: שמקילין ומחמירין בה. כדמפרש לקמיה: מתני' לא יפסיק. תפלתו לגמרי אלא יקצר כל ברכה וברכה, ויאמר הפתיחה והחתימה בלבד: ולקרות עד שלא תגיע החמה. שהותיקין מדקדקין על עצמן לגמור אותה עם הנץ החמה כלכתיב (תהלים עב ה) ירא אותך עם שמש: יתכבסה במים. ודוקא במים עכורים שאין לבו רואה את העכור, אבל צלולים לא: ולא יתכבסה לא במים הרעים. מים סרוחים: ולא במי המשרה. מים ששורין בהן פשתן: עד שיטיל לתוכן מים. התם בגמרא (כה:) פריך וכמה מים רמי ואזל, וקאמר דאסורי מתסרא והכי קאמר לא יתכבסה לא במים הרעים ולא במי המשרה כלל, ולא יקרא אבל מי רגלים עד שיטיל לתוכן מים. ושיעור המים שיטיל למי רגלים של פעם אחת רביעית: וכמה ירחיק מהן. מן המי רגלים שלא הטיל לתוכן מים ומן הצואה: ארבע אמות. ודוקא כשהן מלאחריו או מלדדיו אבל אם היו לפניו מרחיק מלא עיניו עד שלא יראה אותן ואח"כ יקרא: גמ' מתניתא. דתני לא יפסיק, דוקא ברגיל, אבל המתפלל עם הציבור, אבל המתפלל ביו לבין עצמו מפסיק וכו"מ דמתמיר בבעל קרי כדקתני בתוספתא (פ"ג ה"ג) והוצאה בהלכה דלעיל (ה"ד - לח.), דסבירא ליה כת"ק דמתניתין שמהרהר בלבו ואינו משמיע לאזניו: ברם בר' יהודה. דמיקל טפי, דחכמים דתוספתא היינו ר' יהודה וכדקאמר ר' יהודה בתתניתין דמיקל לענין ברכת המזון לפניו, הכי נמי סבירא ליה אפי' מתפלל בפני עצמו אינו מפסיק: בשאין לו מים לטבול. כדאמר התם בתוספתא דפלוגתייהו בשאין לו מים אבל אם מצוי לו מים לטבול אף ר' יהודה מודי שהוא מפסיק אם מתפלל ביו לבין עצמו, שהרי יכול לטבול ואח"כ יתפלל: יטבול וימות. כלומר אף אם ימות מחמת טבילה צריך הוא לטבול שהרי גרס לעצמו: ואם באונס. שראה קרי לאנסו אין מטריחין עליו לטבול: מרגיל. ממשיך את הקרי עליו שמשמש את מטתו: אין מטריחין עליו. כלל אפי' לנתינת ט' קבין:

וכן הוות ליה. ר' יוסי בן יוסי הוה אתי כו. באילפא חמא חד קטר גרמיה בחבלא מיחות ומיסחי. אמר ליה לא תסכן בנפשך. אמר ליה גברא בעי מיכול. אמר ליה אכיל. ההוא גברא בעי מישתא. אמר ליה שתי. כיון דמטתון ללמינה אמר ליה תמן לא שרית לך אלא בגין סכנתא דנפשא ברם הכא אסור להההוא גברא למיטעם כלום עד שעתא דיסחי. אמר ר' ינאי שמעתי שמקילין ומחמירין בה ויכל המחמיר בה מאריך ימים בטובה מקיל בה לרחוץ במים שאובין מחמירין בה לטבול במים חיים: הלכה ה מתני' היה עומד בתפילה ונזכר שהוא בעל קרי לא יפסיק אלא יקצר. ירד לטבול אם יכול לעלות להתכסות ולקרות עד שלא תגיע החמה יעלה ויתכסה ויקרא ואם לאו יתכסה במים ויקרא. לא יתכסה לא במים הרעים ולא במי המשרה עד שיטיל לתוכן מים. וכמה ירחיק מהן ומן הצואה ארבע אמות: גמ' מתניתא ברבים אבל בינו לבין עצמו מפסיק וכר' מאיר ברם כר' יהודה אפילו בינו לבין עצמו אינו מפסיק בשאין לו מים לטבול אבל יש לו מים לטבול אף ר' יהודה מודה שהוא מפסיק. חולה ששימש מיטתו אמר ר' אמי אם הוא גרם לעצמו יטבול וימות ואם באונס אין מטריחין עליו. ר' חגי בשם ר' אבא בר זבדא בין כך ובין כך אין מטריחין עליו. חולה מרגיל צריך תשעת קבין בריא מרגיל צריך ארבעים סאה חולה מאונס אין מטריחין עליו

דמטייס מפסיק, נקט ריסא אינו מפסיק: חולה ששימש אמר ר' אמי אם הוא גרם [לעצמו.] ששימש בפועל: ואם באונס. שלא שימש אלא בדמיון חלום ואנוס הוא: חולה מרגיל וכו'. בריתא היא: מרגיל. פירש"י (כב.) ששימש מטתו בפועל:

ר"ש סיריליאו

באילפא. בספינה: קטר גרמיה בחבלא. קשר עצמו בחבל לרדת בים ולטבול: למינה. לגמל, פורטו בלע"ז: במים חיים. או מי אשבורן דכסריס לטבילה: מתני' לא יפסיק. מלהתפלל: אלא יקצר. כל ברכה וברכה ואומר כל הברכות בקולר (רש"י), וקולמן בפה. ובגמ' מוקי לה בשלים לבור ומשום כבוד הרבים והיינו משום דמתפלל בקול רם, דאי ביחיד (הא ס"ל לר' מאיר (לעיל ה"ד - לח.) דמהרהר הברכות, ולא ישמיע לאזניו, ומתני' ר"מ היא) [הא ס"ל לר' מאיר (במתני' דלעיל) דמברך ברכת המזון בפה דהוי דאורייתא, ותפלה אפילו דהוי דאורייתא סגי בפה ולא ישמיע לאזניו]: ירד לטבול. דאיכא מים: עד שלא תגיע החמה. שלא יעבור זמנה. ופתמה כרבנן דתנן עד הנץ החמה, ומשם ואילך עבר זמנה, אבל לר' יהושע דקיימא לן כווותיה, עד שלא יעברו שלש שעות הוי זמנה (עי' בבלי כה: וש"ע): יתכבסה במים ויקרא. בגמ' מוקי לה בעבורין: במים הרעים. מי מערה סרוחין, אע"ג דחזו לטבול: מי המשרה. ששורין שם פשתן וקנבוס, והן מסריחין: עד שיטיל לתוכן מים. בגמרא דילן (כה:) מפרש לה בחסור והכי קתני, ולא יקרא אבל מי רגלים של פעם אחת עד שיתן לתוכן מים: וכמה ירחיק מהן. מן מימי רגלים (רש"י), דאילו מימי המשרה ארבע אמות ממקום שכלה הריח בעינן: גמ' וכר' מאיר. דאמר לעיל (ה"ד - לח.) דברכות מהרהר בלבו[8]: אינו מפסיק. דס"ל דמשמיע לאזניו: אם הוא גרם לעצמו. שבעל: ואם באונס. שלריך לכך משום שלוס אשתו: חולה מרגיל. ממשיך את הקרי עליו שמשמש מטתו:

עין משפט

א עור מו"מ סימן רמח:
ב מיי' פ"ד מהלכות תפילה הלכה ו:
ג מיי' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה ז:
ד [מיי' שם פ"ג הלכה ח טוש"ע או"ח סימן עט סעיף ג וסימן פו סעיף ח]:
ה מיי' פ"ד מהלכות תפילה הלכה ו:

שינויי נוסחאות

א) ומחמירין. בכי"ר ובבבלי (כב.) ושמעתי שמחמירין:
ב) מקיל. ברש"ס ובד"א מקילין:
ג) לא. במשניות ובדפ"ו אבל לא. בד"א ולא:

הגהות הגר"א

[א) ששימש מיטתו. נמחק [רד"ק]:

הגהות וציונים

א. לפי הגירסא המובא לעיל (ד"ה אלא יקצר) י"ל גם כאן שהענין שלא ישמיע לאזנו כבהמ"ז:

ביאור הגרח"ק

באילפא. בספינה: קטר גרמיה וכו'. קשר עצמו בחבל ורצה לטבול, א"ל אל תסכן עצמך: ההוא מיכל בינא. רוצה אני לאכול וצריך אני לטבול כדי שיהא אפשר לי לברך, א"ל אכול וברך בלא טבילה, אמר רוצה אני לשתות ולברך, א"ל שתה בלא טבילה: כיון דמטון ללמינה. כיון שבאו לשפת הים א"ל בספינה לא התרתי לך אלא מפני סכנת נפשות אבל כאן אין לך לטעום כלום קודם שתטבול: שמקילין ומחמירין בה. בטבילת עזרא: לרחוץ במים שאובין. וא"צ מי גשמים: מתני' לא יפסיק. תפילתו לגמרי אלא יקצר ברכה וסופה: ולקרות. שמע: יתכבסה במים. עד צוארו ויקרא: לא במים הרעים. לא במים סרוחים: במי המשרה. ששורים שם פשתן וקנבוס והן מסריחין: עד שיתן לתוכו מים. ויבטלם: וכמה ירחיק. ויתפלל: מהם. ממים הרעים וממי המשרה: גמ' מתניתא. דתנן לא יפסיק אלא יקצר: ברבים. כשמתפלל עם הציבור דגנאי הוא שמפסיק באמצע תפילתו: וכר"מ. דאיהו ס"ל לעיל במתני' דבעל קרי אינו מברך וה"ה דאינו מתפלל הלכך בינו לבין עצמו יפסיק: ברם בר"י. דס"ל מברך לפניה ולאחריה ס"ל נמי דמתפלל הלכך אפי' בינו לבין עצמו לא יפסיק: וכשאין שם מים. ומתפלל לר"י נמי כשאין שם מים לטבול, וכי היכי דאמרינן לעיל גבי ברכות ק"ש: חולה ששימש מטתו. וטורח הוא לו לטבול: יטבול וימות. לאו דוקא אלא לא יתפלל בלא טבילה כיון שהוא גרם לעצמו: ואם באונס. ראה קרי באונס: חולה מרגיל. שראה קרי מרצון ששימש מטתו: צריך ט' קבין. בחולה הקלו דסגי שיתן עליו ט' קבין:

מהר"א פולדא

באילפא. בספינה: קטר. קשר עצמו בחבל הספינה כלי לטבול בים: בינו. רוצה לאכול והיה אוכל חוליו בטהרה: ללמינה. לגמל בים: לרחוץ. במים שאובין, שאין זאת טבילה גמורה ואינה נחשבת אלא לרחיצה בעלמא: מתני' לא יפסיק. לגמרי אלא יקצר הברכות: מים הרעים. סרוחים: מי משרה. שורים בהם פשתן וכן מסריחים: גמ' גרם לעצמו. כגון חולה מרגיל דבסמוך, אבל אם בחוק לא: אין מטריחין עליו. לטבול: בין כך ובין. משום סכנה: מרגיל. שמרגיל וממשיך את הקרי עליו שמרבה בתשמיש: ארבעים סאה. כתקנת עזרא:

מסורת הש"ס

א) ברכות כב. ב) ברכות כב: [כפ.] ג) [ברכות כה:] ד) ברכות כו, מגילה מ: ה) [לעיל ה"ד - לט. תוספתא פ"ב ה"ג] ו) ברכות כב:

עיר שמעיינה רחוק. שאם ילך שם קודם שמע יעבור זמן קריאתה ג' שעות: ועולה ומתפלל. דזמן תפילה עד חצות כדלקמן (פ"ה ה"ל - מג:) בגילדן פירקין: ה"ג אם הוא אדם מצוינן. כלומר קר ואינו יכול להכנס במים קרים עד שימוש היוס קצת: בשעה שהוא נותן לתוך העורות. מסרחת, ואצותת כלביס (כה.): נבילה שנסרחה וכו'. דלמו דוקא צואה ומי רגליס: ומתניתא אמרה כן. דלמו דוקא צואה אלא הוא הדין לנבלה מסרחת וכיוצא בה, דקתני וכמה ירחיק וכו' וקאי אכולהו אמים הרעים ואמי המשרה ואמי רגליס אלא הטיל לתוכן מים כדפרישית במתניתין. וממים הרעים לא מייתי ראיה דיש לומר דהסריחו מחמת שרחץ בהן ידיו שהיו מלוכלכות בטיט ובצואה: תיפתר במשרה של כובסין. כלומר אין מכאן ראיה כלל, דדילמא במשרה של כובסין קאמר שמכבסין בגדים מלוכלכים בצואה, אבל כל סרחון אלא מחמת צואה כגון נבלה וכיוצא בה אין צריך להרחיק. והרא"ש (שם סי' מו) הביא ירושלמי זה וכן דנו [שמרחיקין] אחר נבלה מסרחת בצואה: הא תנינן וכו'. א"כ מי משרה למה לי דתנא אלא ע"כ לא תנייה אלא לאתויי סרחון אלא מחמת צואה: מפני מה וכו'. קשה מאי בעי, הרי בחוש שריחה רע מבשאר בהמה ותפשטו קשיא ומי הא. ועוד דמייה דאסר לקמן ובחמור הבא מן הדרך מה ישיב. ונראה דהכי בעי למה מזלו של אדם הורע להיות גרוע בזה מבהמה שאין ריחה רע ולא עשה לו הכבוד הזה לעשותו לפחות כבהמה שאין ריחה רע: והרי קטן הוא. ומשיכול לאכול כזית דגן מה יצר הרע בו: אמר לון ולא כן וכו'. א"כ גם מקטנותו משגולד נכנס בו יצר הרע, אלא דגמירי דלא שליט ביה כל כך עד שאוכל כזית דגן, ולהכי לא הוי צואתו מסרחת קודם אלא כדבהמה דלא מסרחה כל כך ושרי לקרות כנגדה: רבי יוסי בר חנינא אמר וכו'. ומפרשי מילתיה אמוראי דלקמיה דדוקא ברכה ודחמור ובגא מן הדרך. וכן פסק הרא"ש (שם) ורבינו יונה (דף טז: מדה"ר ד"ה ואותם) (אסרי) [דכשחסר] אחד מהתנאים אלו אינה מסרחת כל כך וקורין נגדה: מצואת חזיר. מפרש בנבלי (שם) דדוקא בנתן הצואה בתוך העורות לעבד, כדפי' לעיל בצואת כלביס: מצואת נמייה. כתב הרא"ש (שם) דצואת חתולין נמייה שריחה רע מאוד, אלא שהירושלמי נקט נמייה לפי שהיו רגילין לגדל בתוך ביתם כמו שאנו מגדלין [חתולים]: ומצואת תרנגולין. כתבו התוס' (שם ד"ה ליתא) דוקא כשהם בגול שלהם שיש שם סרחון גדול, אבל בתרנגולין ההולכין בבית אין לחוש. וכתבו ופי' אדומין דירושלמי לא ידענא ורשב"א (שם ד"ה ירושלמי) כתב תרנגולין אדומין. דאי בצואה אדומה הוה ליה למימר ובלבד באדומה אלא דקיס להו שצואת האדומין קשה מדאחריס כדקיס להו בין חמור לשאר בהמות. ובספר האגודה כתב יש מפרשים תרנגולין שבארץ אדום, לפי שאוכלין שם שעורים כדאיתא בכתובות פרק אעפ"י (סד:) ששם השעורים רעות ביותר. עכ"ל. ומהר"י קאלו כתב בשולחן ערוך בהלכות ק"ש (סי' עט ס"ו) דירושלמי אוסר לקרות כנגד מי רגלי חמור הבא מן הדרך וכנגד צואת התרנגולין אדומה. עכ"ל:

ר"ש סיריליאו

הרי זה קורא את שמע. שמצוה עוברת היא: ויורד וטובל ועולה ומתפלל. דתפלה יש לה שהות עד ארבע שעות לר' יהודה, ולת"ק עד חצות: ובשעה שהוא נותן לתוכן עורות. אצותת כלביס קאי: ובמה ירחיק מהן. אבל מיני ריח רע קאי: של כובסין. שגם יש לה ריח רע: במים הרעים. ומי משרה של כובסין בכלל מים הרעים היא: יכול לאכול כזית דגן. כל תמצת מיני תצואה, ומפרש בסוף לולב הגזול (סוכה מב:) והוא שיאכל כזית בכדי אכילת

בריא מאונם צריך תשעת קבין. [א]ר' זבדיה בריה דר' יעקב בר זבדי בשם ר' יונה עיר שמעיינה רחוק הרי זה קורא את שמע ויורד וטובל ועולה ומתפלל אם הוא אדם [א]מסויים עשו אותו כמעיין רחוק: ואם לאו יתכסה במים ויקרא: מתניתא [א]בעכורין אבל בצלולין אסור ואם הוא יכול [ב]לעכור ברגליו יעכור. תני [ב]מרחיקין מצואת אדם ארבע אמות ומצואת כלבים ארבע אמות ובשעה שהוא [ג]נותן לעורות. ר' ירמיה בשם ר' זעירא [ג]נבילה [ד]שנסרחה צריך להרחיק ממנה ארבע אמות. אמר [ה]ר' אבינא ומתניתא אמרה כן וכמה ירחיק מהן ומן הצואה ארבע אמות. [ו]אמר ר' אמי אמר [ז]ר' שמאי תפתר במשרה של כובסין. אמר ליה ר' מני [ח]אם במשרה של כובסין הא תנינן לא במים הרעים ולא במי המשרה. תני [ט]קטן שהוא יכול לאכול כזית דגן פורשין מצואתו וממימי רגליו ארבע אמות [י]ואם אינו יכול לוכל כזית דגן אין פורשין לא מצואתו ולא ממימי רגליו ארבע אמות. בעון קומי [יא]ר' אבהו מפני מה פורשין מצואתו וממימי [יב]רגליו. אמר לון מפני שמחשבותיו רעות. אמרין ליה ולא קטן הוא. אמר לון ולא כתיב [יג]כי יצר לב האדם רע מנעוריו אמר ר' יודן מנעריו כתיב [יד]משעה שהוא נגער ויוצא לעולם. ר' יוסי בר חנינא אמר [טו]מרחיקין מגללי בהמה ארבע אמות. ר' שמואל בר [טז]רב יצחק [יז]אמר [יח]ברכים ובלבד [יט]בשל חמור. ר' חייא בר [כ]אבא אמר [כא]בבא מן הדרך. לוי אמר מרחיקין מצואת חזיר ארבע אמות. [כב]ותני כן [כג]מרחיקין מצואת חזיר ארבע אמות [כד]ומצואת הנמייה ארבע אמות 'ומצואת התרנגולין ארבע אמות.

א מיי' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה ז סמג עשין יח טוש"ע או"ח [סימן עד] סעיף ב:
ב מיי' שם פ"ג הלכה ו והלכה ח סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן עט [סעיף א] וסעיף ד:
ג טוש"ע או"ח סימן עט סעיף ה:
ד מיי' שם סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן פא סעיף ג:
הוזח מיי' שם הלכה ו והסגות סמג עשין יח טוש"ע או"ח סי' עט סעי' ה ו:
ט [טוש"ע או"ח סימן עט סעיף ה]:
י מיי' שם והסגות סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן עט סעיף ו:

מהר"א פולדא

עיר שמעיינן שלה רחוק. מן העיר וזמן ק"ש קודם הגן החמה, וכיון שהוא רחוק היה צריך לעטול קודם שיאור היום כדי לקרות ק"ש בזמנה ואיכא סכנת גילה, וגם חיישינן שיעבור זמן ק"ש שהיא דאורייתא, לפיכך קורא וכו': מפוים. אדם חשוב, אין מטריחים אותו אפילו בקרוב לילך כאור הנוקר לעטול: בעכורים. אתין לנו ראיה את הערוה בשעת קריאתו: ובשעה שהוא נותן לתוך העורות. שהיו (עובדים) [מעבדים] עורות בצואת כלבים שקורין קורדווא"ן, ואז הצואה מסריחה ביותר: נבילה שנסרחה. אע"ג שאינו ממש בצואה, אפילו הכי מרחיקין ממנה בשביל הריחות: מתני' אמרה כן. צריך להרחיק אפילו משאר דברים ארבע אמות, דתנן וכמה ירחיק מהם וזה קאי על המים הרעים ומי משרה ואין איסורן אלא מכח הריחות הכי נמי נבילה שנסרחה: במשרה של כובסין. שיש שם ג"כ צואה מכבסין בגדים המטונפים, וסיפא אמי משרה לבדו קאי: הא תנינן לא במים הרעים ולא במי משרה. דתני מי משרה דומיא דמים הרעים, ועל כרחך אלא בכובסים דהא ליתא במים הרעים: שמחשבותיו רעות. ומתוך שמתבטלו רעות, מרעין לנו הריחות צואתו: ולא קטן הוא. ואין לו מחשבות רעות: משעה שהוא נגער. כמו מסלק את הטבלא הולה ומנערה (שבת קמג.), וכמו שכל מתי מטל נגערו לשם (שם קיג.): ברכים. אבל לא נקטים: ובבא מן הדרך. שאז מסריח ביותר: ותני כן. ותני לוי נמי הכי בברייתות שסידר מרחיקים וכו': הנמייה. היא קטנה וקופצת מן האילן על הסוכך והורגת היונים:

רידב"ז

אר"א מתניתא אמרה כן וכמה ירחיק מהן ומן הצואה ד' אמות. א"כ אפילו ממי משרה צריך להרחיק שמע מינה דמכל סרחון צריך להרחיק וע"ז מדחה ר"א בשם ר"ש דמיירי במשרה של מי כובסין דהוא נמי בצואת קטנים. ע"ז מקשה הא תנינן במתניתין גם מים הרעים והוא מים סרוחים אלמא דצריך להרחיק מכל סרחון ועי' בשנו"א ז"ל ובטור ז"ל סי' פו: אמרין ליה ולא קטן הוא. א"כ אפילו בשיכול לאכול כזית דגן נמי קטן הוא ואיזה מחשבות רעות יש בו ע"ז א"ל ולא כתיב כי יצר רע מנעוריו א"כ יש לו מחשבות רעות אפילו כשהוא קטן. ע"ז פליג ר' יודן מנעריו כתיב משעה שהוא נגער ויוצא לעולם א"כ לפי זה אפילו בשאינו יכול לאכול כזית דגן נמי צריך להרחיק משום שיש לו מחשבות רעות משעה שיצא מבטן אמו:

ביאור הגרח"ק

עיר שמעיינה רחוק. מן העיר הרבה: הר"ז קורא את שמע. בלא טבילה, שמתוך שזמנה קצר שמא עד שטובל יפסיד זמנה הלכך הקלו לקרות בלא טבילה, אבל לתפילה שזמנה משיך עד ד' שעות לא יתפלל עד שיטבול: אם הוא אדם מסוים. אדם חשוב אין מטריחין אותו לטבול בהשכמה לק"ש שהכל יודעין שלקריו הוא טובל וגנאי הוא לו אלא קורא שמע ויורד וטובל: מתניתא. דתנן יתכסה במים ויקרא במים עכורים שנו: אבל בצלולין אסור. מפני שלבו רואה את הערוה: ובשעה שהוא נותן לעורות. וצואת כלבים דאסור בשעה שהוא נותנן לעורות לעבדן ואז ריחן רע: נבילה שנסרחה צריך להרחיק ממנה ד"א. דלאו דוקא צואה אלא כל דבר שריחו רע צריך להרחיק ממנו ד"א: וכמה ירחיק מהם וכו'. אלמא ממי המשרה נמי צריך להרחיק אע"ג דלאו צואה נינהו: תיפתר במשרה של כובסין. דמי משרה דתנן במשרה של כובסין ששורין את בגדיהן ובכה"ג הוא שמרחיק שפעמים שיש שם בגדים מלוכלכים בצואה אבל במי משרה של פשתן שמא מותר: הא תנינן לא במים הרעים ולא במי המשרה. כלומר הא כבר תנינן לא במים הרעים ומי משרה של כובסין בכלל שהן נמי מים סרוחין ואלא ע"כ במי המשרה של פשתן קאמר: פורשין מצואתו וממימי רגליו. דכל שיכול לאכול כזית דגן צואתו מסרחת: מפני מה פורשין מצואתו: מפני שמחשבותיו רעות. ומפני זה צואתו מסרחת, וקים להו דכל שיכול לאכול כזית דגן יש לו יצר הרע בלבו ומחשבותיו רעות: ולא קטן הוא. והא זה שיכול לאכול כזית דגן עדיין תינוק הוא ומה יצר הרע יש לו: ולא כתיב כי יצר לב האדם רע מנעוריו. אלמא משהוא קטן כבר מחשבותיו רעות, ומנעריו משמע מקטנותו והיינו משיכול לאכול כזית דגן: מנעריו כתיב משעה וכו'. דמנעריו משמע משעה שנגער ויוצא לאויר העולם, ואי מהאי קרא א"כ מיד כשיוצא מבטן אמו מחשבותיו רעות וליתסר מיד: ברכים. שעודן רכים ועדיין לא נתקשו: ובלבד בשל חמור. דשל חמור מסרחת: בבא מן הדרך. ובלבד בחמור הבא מן הדרך:

שינויי נוסחאות

א] ר' זבדיה. בכי"ר וברש"ס ר' זכריה:
ב] לעבור. ברש"ס לעברן:
ג] נותן לעורות. בתוספתא (פ"ב הי"ז) ברש"ס נותן לתוכן עורות:
ד] שנסרחה. בר"א"ש (סי' מו) שמסרחת:
ה] ר' אבינא. בכי"ר ר' מנא. בר"א"ש (שם) ר' חנינא:
ו] אמר ר' אמי. בכי"ר ובר"א"ש (שם) ובאו"ז (ח"א הל' טהרת ק"ש ותפילה קלא) ובתוס' ר"י שירליאון (כה. ד"ה אמר) וברבינו יונה (טז: מדה"ר) ליתא:
ז] ר' שמאי. בר"א"ש (שם) ר' שמלאי. בתוס' ר"י שירליאון (שם) ר' שמואל:
ח] ואם אינו יכול וכו' ארבע אמות. בכי"ל ובתוספתא (שם) ליתא, ונוסף ע"י מגיה כי"ל:
ט] ר' אבהו. בד"א ודפ"ר ר' אבוה:
י] רגליו. בכי"ר רגליו ארבע אמות:
כ] רב יצחק. בר"א"ש (שם) רב חסדא:
ל] אמר ברכים ובלבד. בתוס' ר"י שירליאון (שם) אמר בשם בר בון ובלבד:
מ] ברכים. בתוס' (כה. ד"ה לית הלכתא) ובמרדכי (עז) ובר"ש ליתא:
נ] בשל חמור ר' חייא בר אבא אמר בבא. ברשב"א (כא.) בשל חמור ובבא:
ס] אבא. בכי"ר ובסמ"ג (עשין יט) אדא:
ע] ותני כן מרחיקין מצואת חזיר ארבע אמות. בר"א"ש (שם) ובאו"ז (שם) ובתוס' ר"י שירליאון (שם) ליתא:

הגהות הגר"א

[א] מסויים. צ"ל מצונן [רד"ל]:

תורה אור השלם

א) וַיָּרַח יְיָ אֶת רֵיחַ הַנִּיחֹחַ וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל לִבּוֹ לֹא אֹסִף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאֲדָמָה בַּעֲבוּר הָאָדָם כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעֻרָיו וְלֹא אֹסִף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי:
(בראשית ח כא)

ובלבד באדומים. בתרנגולים אדומים *: מסוף ריח רע. ממקום שכלה הריח רע צריך להרחיק ד' אמות: בהדא וכו'. כלומר לאו דוקא שעכשיו עיניו רואות, אלא אם הוא במקום שיכול לראות ואפי' עכשיו אינו רואה כעין ההיא עובדא: מהו מימר מיליא דאורייתא. שהמקום מקום מטונף ועכשיו אינו נראה. ומ"ל מכיון שאם היה ביום היינו רואין את שלפנינו א"כ אף עכשיו אסור הוא: תני. בתוספתא שם: גרף. הוא הכלי: ומהו כדי רביעית. כלומר השיעור רביעית שנותן אם הוא נותן בתחלה קודם שיטיל מי הרגלים לתוכו. והיינו דקאמר נתן לתוכו וכו', אם נתן בתחלה או לבסוף, הוא דקאמר שיש בו מי רגלים ואם נתן לתוכו רביעית מים יקרא: רביעית בתוך רביעית. כלומר אם כבר יש בו מי רגלים ונתן לתוכן רביעית מים וקורא, אבל בתחלה מטיל לתוכו כל שהן ודיו: אחד כלי קטן ואחד כלי גדול. שיעורו ברביעית מים: של אחר המיטה. והמטה מפסקת בינו לבין הגרף: ושלפני המיטה לא יקרא. עד שירחיק ד' אמות: תרתיה. שם המקום: מן ימא לטיגנא. כלומר מה תקנת בזה הרוק, הלא הוא נימוח מיד ואינו שוהא אלא כמן ימא לטיגני *: מראשותי המיטה. שהוא ישן עליה: והוא שתהא המיטה גבוה עשרה טפחים. ולא הויא רשות לעצמה: חבלי המיטה. הויא לאין ממנה לא יגעו בהתיבה של ספרים ולא יגעו הוי כמחובר למטה: עושה לו כיליון. כמו כילה וממילא נפני עצמו:

א) ר' יוסי בר אבון. בשם ר' חונא. בבלבד באדומים. תני. מרחיקין מריח רע ארבע אמות. אמר ר' אמי מסוף ריח רע ארבע אמות. הדא דאת אמר לאחריו אבל לפניו עד מקום שעיניו רואות אותו. כהדא ר' לייא וחבריא הוו יתבין קומי פונדקיא ברמשא אמרין מהו מימר מיליא דאוריתא. אמר לון מכיון דאילו הוה איממא הוינן חמיין מה קומינן ברם כדון אסור. תני אפי' טרקלין וכו'. דכל הבית לא תשיב אלא כד' אמות: מבטלה ברוק. שרוקק עליה וברוקו מכסה אותה: לטיגנא. שם מקום שמוך ליס, ורלה לומר שאין ביטול רקיקה מועילה אלא בכדי שיכול אדם לילך מן ימא לטיגנא שהוא דבר מועט ואח"כ הרוק מתייבש ומוזרם הלואה למקומה. עכ"ל הרא"ש (בסי' ג) ורבינו יונה (י. מדה"ר ד"ה לואה כ"ש):

ב) בשם ר' חונא אפילו אמר אפילו מרחיקין מריח רע ארבע אמות. אמר ר' אמי מסוף ריח רע ארבע אמות. הדא דאת אמר לאחריו אבל לפניו עד מקום שעיניו רואות אותו. כהדא ר' לייא וחבריא הוו יתבין קומי פונדקיא ברמשא אמרין מהו מימר מיליא דאוריתא. אמר לון מכיון דאילו הוה איממא הוינן חמיין מה קומינן ברם כדון אסור. תני אפי' טרקלין וכו'. דכל הבית לא תשיב אלא כד' אמות: מבטלה ברוק. שרוקק עליה וברוקו מכסה אותה: לטיגנא. שם מקום שמוך ליס, ורלה לומר שאין ביטול רקיקה מועילה אלא בכדי שיכול אדם לילך מן ימא לטיגנא שהוא דבר מועט ואח"כ הרוק מתייבש ומוזרם הלואה למקומה. עכ"ל הרא"ש (בסי' ג) ורבינו יונה (י. מדה"ר ד"ה לואה כ"ש):

ג) ר' יוסי בר אבון בשם ר' חונא בבלבד באדומים. תני מרחיקין מריח רע ארבע אמות. אמר ר' אמי מסוף ריח רע ארבע אמות. הדא דאת אמר לאחריו אבל לפניו עד מקום שעיניו רואות אותו. כהדא ר' לייא וחבריא הוו יתבין קומי פונדקיא ברמשא אמרין מהו מימר מיליא דאוריתא. אמר לון מכיון דאילו הוה איממא הוינן חמיין מה קומינן ברם כדון אסור. תני גרף אחד של ריעי ואחד של מים צריך להרחיק ממנו ארבע אמות ושלפני המטה נתן לתוכו מים כל שהוא יקרא ואם לאו לא יקרא. ר' זכאי אמר נתן לתוכו רביעית מים יקרא ואם לאו לא יקרא. ומהו כדי רביעית. רביעית בתוך רביעית אחד כלי קטון ואחד כלי גדול. רבן שמעון בן גמליאל אומר שלאחר המיטה יקרא שלפני המיטה לא יקרא. ר' שמעון בן אלעזר אומר אפילו טריקלין עשר על עשר לא יקרא עד שיכסנו או עד שיניחנו תחת המיטה. ר' יעקב בר אחא בשם ר' חייא בר ווא הורי ר' חנינא תרתיה כהדא דר' שמעון בן אלעזר. ר' בנימן בר יפת בשם ר' יוחנן צואה כל שהיא מבטלה ברוק. ר' זעירא ר' יעקב בר זבדי הוו יתבין חמין ציאתה קם ר' יעקב בר זבדי רקק עלה. אמר ליה ר' זעירא מן ימא לטיגנא: תיבה שהיא מליאה ספרים נותנה מראשותי המיטה ואינו נותנה מרגלות המיטה. ר' אבון בשם ר' חונא והוא שתהא המיטה גבוהה עשרה טפחים ובלבד שלא יהו חבלי המיטה נוגעין בתיבה. הורי ר' יסא במקומיה דר' שמואל בר רב יצחק כהדא דר' חונא. לא ישמש אדם מיטתו וספר תורה עמו בבית. ר' ירמיה בשם ר' אבהו אם היה כרוך במפה או שהיה נתון בחלון שהוא גבוה עשרה טפחים מותר. ר' יהושע בן לוי [אומר] עושה לו כיליון.

ד) ר' אמי בר אבון בשם ר' חונא בבלבד באדומים. תני מרחיקין מריח רע ארבע אמות. אמר ר' אמי מסוף ריח רע ארבע אמות. הדא דאת אמר לאחריו אבל לפניו עד מקום שעיניו רואות אותו. כהדא ר' לייא וחבריא הוו יתבין קומי פונדקיא ברמשא אמרין מהו מימר מיליא דאוריתא. אמר לון מכיון דאילו הוה איממא הוינן חמיין מה קומינן ברם כדון אסור. תני גרף אחד של ריעי ואחד של מים צריך להרחיק ממנו ארבע אמות ושלפני המטה נתן לתוכו מים כל שהוא יקרא ואם לאו לא יקרא. ר' זכאי אמר נתן לתוכו רביעית מים יקרא ואם לאו לא יקרא. ומהו כדי רביעית. רביעית בתוך רביעית אחד כלי קטון ואחד כלי גדול. רבן שמעון בן גמליאל אומר שלאחר המיטה יקרא שלפני המיטה לא יקרא. ר' שמעון בן אלעזר אומר אפילו טריקלין עשר על עשר לא יקרא עד שיכסנו או עד שיניחנו תחת המיטה. ר' יעקב בר אחא בשם ר' חייא בר ווא הורי ר' חנינא תרתיה כהדא דר' שמעון בן אלעזר. ר' בנימן בר יפת בשם ר' יוחנן צואה כל שהיא מבטלה ברוק. ר' זעירא ר' יעקב בר זבדי הוו יתבין חמין ציאתה קם ר' יעקב בר זבדי רקק עלה. אמר ליה ר' זעירא מן ימא לטיגנא: תיבה שהיא מליאה ספרים נותנה מראשותי המיטה ואינו נותנה מרגלות המיטה. ר' אבון בשם ר' חונא והוא שתהא המיטה גבוהה עשרה טפחים ובלבד שלא יהו חבלי המיטה נוגעין בתיבה. הורי ר' יסא במקומיה דר' שמואל בר רב יצחק כהדא דר' חונא. לא ישמש אדם מיטתו וספר תורה עמו בבית. ר' ירמיה בשם ר' אבהו אם היה כרוך במפה או שהיה נתון בחלון שהוא גבוה עשרה טפחים מותר. ר' יהושע בן לוי [אומר] עושה לו כיליון.

ה) מיי' פ"ג מהלכות קריאת שמע הלכה ו והסמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן עט סעיף ו:

ו) מיי' שם הלכה יב והסמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן עט סעיף ז:

ז) מיי' שם הלכה ח טוש"ע או"ח סימן עט סעיף ח:

ח) מיי' שם הלכה יא סמג עשין יח טוש"ע או"ח סימן עט סעיף ט:

ט) מיי' שם הלכה ט טוש"ע או"ח סימן פז סעיף ג:

י) מיי' שם הלכה יא טוש"ע או"ח סימן עו סעיף ו:

יא) מיי' פ"א מהלכות ספר תורה הלכה ז סמג עשין כב טוש"ע או"ח סימן רמ סעיף ו וטוש"ע יו"ד סימן רפב סעיף ח:

יב) [מיי' שם ופ"ד מהלכות תפילין הלכה כד טוש"ע או"ח סי' רמ סעיף ו]:

שינויי נוסחאות

א) ר' יוסי בר אבון. ברשב"א (כה.) אמר ר' יוסי בר' אבא:
ב) בשם ר' חונא. ברשב"א (שם) ליתא:
ג) ר' אמי. בכי"ר ובבבלי (כה.) וברב ניסים גאון (כה.) וברשב"א (שם) רב חסדא:
ד) דאת אמר. כ"ה בכה"י ובדפ"ר. בד"ר דאמר:
ה) ר' לייא. ברב ניסים גאון (שם) ר' בא. במרדכי (פ"ג עז) ובראבי"ה (ח"א ברכות עז) ר' אילא וכעי"ז בכי"ר. בראי"ש (סי' מז) ר' אילעי:
ו) אמרין. ברש"ס אמרין חבריא. ברשב"א (שם) אמרי רבי:
ז) איממא. ברב ניסים גאון (שם) וברשב"א (שם) ובד"א ודפ"ר ביממא. במרדכי (שם) יממא. בראי"ש (שם) יומא:
ח) חמיין מה קומינן. ברב ניסים גאון (שם) חמין ליה ואסור:
ט) גרף אחד של ריעי ואחד של מים וכו' ארבע אמות. בתוספתא (פ"ב הי"ח) גרף של רעי ועביטו של מי רגלים הרי זה מרחיק ארבע אמות וקורין. בבבלי (כה.) גרף של רעי ועביטו של מי רגלים אסור לקרות קריאת שמע כנגדן ואף על פי שאין בהן כלום:
י) נתן לתוכו מים כל שהוא יקרא. בכי"ל נתן לתוכו מים כל שהוא וקרא, וכ"ה בכי"ר [נותן וכו' וקורא] והוגה כלפנינו ע"י מגיה כי"ל:
כ) יקרא. בבבלי (שם) נוסף בין לפני המטה בין לאחר המטה:
ל) יקרא. בבבלי (שם) נוסף אבל מרחיק הוא ארבע אמות וקורא:
מ) טריקלין עשר על עשר. בכי"ר וברש"ס טרקלין וכו'. בתוספתא (שם) כל הבית כולו כעשר אמות. בבבלי (שם) בית מאה אמה:
נ) שיכסנו. בבבלי (שם) שיוציאם:
ס) ר' חנינא תרתיה. בכי"ר ר' חנניא טרחתיה. ברש"ס ר' חנינא טריתאה:
ע) ר' יעקב בר זבדי. בראי"ש (סי' נא) וברבינו יונה (י. מדה"ר) ר' אבא וכ"ה בסמוך:
פ) מן. בראי"ש (שם) וברשב"א (כה.) וברבינו יונה (שם) וברש"ס כמן:
צ) מראשותי. בכי"ר מראשות. בתוס' (מנחות לב: ד"ה אסור) ובמרדכי (מנחות הל' קטנות פ"ג תתקסא) לראש:
ק) מרגלות. בתוס' (שם) ובמרדכי (שם) וברש"ס למרגלות:
ר) ר' אבון בשם ר' חונא. בכי"ל ר' אבון בשם ר' חנינא, והוגה ע"י הסופר. בראבי"ה (ח"א ברכות פ) ליתא:
ש) חבלי. בתוס' (שם) רגלי:
ת) הורי ר' יסא וכו' לא ישמש. בראבי"ה (שם) הורה ר' יוסי שלא ישמש:
א) במקומיה. ברש"ס קומי:
ב) אומר. כ"ה בכי"ר. ברש"ס אמר. בכי"ל ובדפוסים ליתא:
ג) כיליון. בכי"ר ביילו. ברש"ס ביליון:

הגהות הגר"א

[א] ארבע אמות ושלפני המטה נתן לתוכו. צ"ל ארבע אמות מי רגלים עצמן נתן לתוכן [רד"ל]:
[ב] ומהו כדי רביעית רביעית בתוך. צ"ל ועד כמה רביעית בתוך [שערי ירושלמי]:
[ג] לא יקרא. צ"ל לא יקרא אבל מרחיק ד' אמות וקורא ר' שמעון וכו' [רד"ל]:

מהר"א פולדא

באדומים. תרנגולים אדומים שהצואה שלהם מסריח ביותר. ויש מפרשים לומר צואה אדומה מתרנגולים מסרחת ביותר: מסוף ריח רע. ממקום שכלה הריח, ואפשר שהיה הצואה נגד פיהם לך לא רלו לאותה שהיא ערב, ושאלו אם מותר כה"ג הואיל בתחלה יכולים עכשיו לראותה: המיין. אילו היה ביום היינו רואים אותה, השתא אע"פ שהוא לילה אסור: גרף. עניבו של חרס אחד שהיה בו צואה או מי רגלים ועכשיו אין בהם כלום, ואפ"ה צריך ד' אמות דבלעי ומסריחים ביותר ודיינינן להו כצואה ומי רגלים עצמן: שלפני מטה. והוא כלי חדש אלא שיש בו מי רגלים שאין המטה מפסקת ביניהם: ומהו כדי רביעית. כמה יהיו מי רגלים בכלי לצריך רביעית: רביעית בתוך רביעית. לרביעית צריך רביעית, ולשני רביעית ג"כ שני רביעיות. ויש מפרשים לעולם מטיל לתוכן רביעית, ובלבד שיהא בכלי לכל הפחות רביעית, אבל פחות מרביעית מבטלה בכל שהוא: שלאחר המטה. שהמטה מפסקת ביניהם: טריקלין. חדר הפנימי: תרתי כהדא וכו'. היינו שיכסנה וגם יזמינה תחת המטה: כל שהוא. דבר מועט: מן ימא לטיגנא. מקום שמוך ליס, כלומר אין ביטול זה מועיל אלא שעה מועטת כמן ימא לטיגנא ואח"כ הרוק מתיבש וחוזרה הלואה למקומה, הלא"ש ז"ל (סי' נא): נותנה מראשותיו של מטה. נותן התיבה בחלו לד שהוא לצד הראש המטה: גבוה עשרה. דהו"ל המטה רשות וגם בפני עצמה ומותר לשמש: חבלי המטה. חבלים שהמטה מוקרגת בהן ויולא מהן ג"כ רלאי שהחבלים לכל צד לא יהיו נוגעים בתיבה, דאל"כ לא הוה הפסקה בין מטה לתיבה: כיליון. כעין פרוכת לפני ספר תורה, כמו זוכה לכילה (ב"ק יח.):

ביאור הגרח"ק

ובלבד באדומין. בתרנגולים אדומים: **מסוף ריח רע ד"א.** ממקום שכלה הריח ירחיק ד"א: **לאחריו.** שהצואה לאחריו הוא שמרחיק ד"א: **קומי פונדקיא ברמשא.** לפני הפונדק בלילה ומקום מטונף היה: **מהו מימר מיליא דאוריתא.** מהו לומר מילי דאורייתא כיון שלילה הוא ואינו רואין את הטינופת: **א"ל מכיון דאילו הוה ביממא וכו'.** כיון שאילו יום היה היינו רואין מה שלפנינו גם עכשיו אסור, דכל שאילו ביום רואה את הטינופת אף בלילה אסור, ואגב אורחא שמעינן מיניה דעד מקום שעיניו רואות אותו אסור לקרות: **גרף.** כלי של חרס: **ואחד של מים.** ואפי' אין בו רעי או מים: **ושלפני המטה.** מי רגלים שלפני המטה, פי' שאין המטה מפסקת בינו לבין המים אלא לפניו הם: **נתן לתוכו מים כל שהוא.** מבטלם ויקרא: **נתן לתוכו רביעית.** אינו קורא עד שיתן לתוכם רביעית: **ומהו כדי רביעית.** רביעית מים בתוך רביעית מי רגלים שכל כמה מי רגלים שיש נותן כנגדן מים ומבטלן ואפי' אינו מרבה על מי רגלים, ואם מי רגלים פחותים מרביעית סגי בפחות: **אחד כלי גדול.** וכ"מ רביעית מים סגי ואפי' בכלי גדול שמי רגלים מרובין: **של אחר המטה.** שהמטה מפסקת בינו לבין מי רגלים: **אפי' טרקלין עשר על עשר.** אפי' בית עשר על עשר והוא רחוק הרבה יותר מד' אמות ואפי' לאחריו נמי אסור דכולה ביתא כד' אמות חשיב: **עד שיניחנו תחת המטה.** שהמטה מכסית אותן: **תרתיה.** שם המקום: **מבטלה ברוק.** מכסה אותו ברוקו: **מן ימא לטיגנא.** רקיקה לא מהני אלא לזמן מועט עד שייבש הרוק וכשעה ששולין את הדג מן הים ונותנו לטגן שהוא זמן מועט: **נותנה מראשותי המטה.** יכול ליתנה תחת המטה אבל אינו נותנה אלא למראשותיו דלמרגלותיו הוי דרך גנאי: **גבוה עשרה טפחים.** דהמטה רשות אחרת היא הלכך מותר לו לשכב עליה: **חבלי המטה נוגעין בתיבה.** וגבוה י' טפחים נמי דאמרן בלבד שלא יהו חבלי המטה שהוא ישן עליהן נוגעין בתיבה דאי נוגעין הוי כישן ע"ג התיבה: **אם היה כרוך במפה.** כיון שהוא נתון בכלי מותר וכן אם הוא נתון בחלון גבוה י' טפחים שהוא רשות אחרת: **עושה לו כיליון.** עושה לו כילה דהוי מחיצה עשרה:

ר"ש סירילאו

פרס [דגדול]: **ובלבד באדומים.** איכא מ"ד שהצואה אדומה שלא מסרחת, ואיכא מ"ד שהתרנגולין אדומים שהן חמין ולואתן מסרחת, ותפוס לשון לאשון: **מסוף ריח רע.** ממקום שפסק הריח מרחיק מקום **ארבע אמות:** **קומי פונדקייא.** לפני הפונדק, ויש לשם תמורים שבאין מן הדרך שצריך להרחיק מלואתן ארבע אמות: **ברם כדון אסור.** בולמי עכשו, ועתה נגיעתם **מים.** אסור לקרות ק"ש כנגדן הואיל ומיוחדין לכך אע"פ שאין בתוכן כלום: **ושלפני המטה.** שאין המטה מפסקת בינו ובין הגרף: **מים כל שהוא.** אמי רגלים של פעם אחת קאי: **רביעית בתוך רביעית.** מי רגלים, אבל אי הוו עופי מרביעית לא סגי ברביעית מים, ובגמ' דילן (כה.): פליגי אי בתחלה אי בסוף, ואסיקנא דאפילו בתחלה בעי רביעית: **שלפני המטה לא יקרא.** אלא א"כ הרחיק ארבע אמות, ולאחר המטה יקרא מיד, דמטה מפסקת: **תחת המטה.** [אמר ר' אמי] מסוף. כדאמר בגבלי (כה.) דממקום שכלה הריח משם מודד ומרחיק ד' אמות: **הדא דאמר.** במתניתין וכמה ירחיק מהם ומן הלואה ד' אמות כאהם לגדלים אבל [לפניו] וכו': **מכיון וכו'.** וס"ה לשומת דהא כל אדם כסומין בגילה: **גרף.** המיוחד לכך דאפי' הוא ריקן כבית הכסא תשיבי: **ושלפני המטה.** כלומר ואם אינו מיוחד לכך אלא שעתה השמין בו, יש לחלק כדמפרש ואזיל: **רביעית בתוך וכו'.** רביעית אלא ועל דרך זה מוסיף אם השמינו שיש או שלשה: **שלאחר המיטה.** יקרא דמיטה מפסקת: **שלפני המטה לא יקרא.** דאין מועיל ליתן בתוכו רביעית מים: **אפי' טרקלין וכו'.** דכל הבית לא תשיב אלא כד' אמות: **מבטלה ברוק.** שרוקק עליה וברוקו מכסה אותה: **לטיגנא.** שם מקום שמוך ליס, ורלה לומר שאין ביטול רקיקה מועילה אלא בכדי שיכול אדם לילך מן ימא לטיגנא שהוא דבר מועט ואח"כ הרוק מתייבש ומוזרם הלואה למקומה. עכ"ל הרא"ש (בסי' ג) ורבינו יונה (י. מדה"ר ד"ה לואה כ"ש):

רידב"ז **ומהו כדי רביעית רביעית בתוך רביעית.** ר"ל דצריך רביעית על כל רביעית שהשתין ע"ז אומר דאינו כן אלא אחד כלי קטן ואחד כלי גדול ואפילו להשתנה הרבה די רביעית אחד עיין בביאור הגר"א ז"ל באו"ח סי' עז (סעי' ב):

Dirshu
דרשו ד' ועוזו
קרן עולמית לחיזוק
ועידוד לימוד התורה

קנין ירושלמי

תכנית לימוד ע"ס
לימוד הדף היומי
בתלמוד הירושלמי

לוח לשנת תשפ"ג

יום	תאריך	הספק
שני	כ' חשון	ברכות א
שלישי	כ"א חשון	ברכות ב
רביעי	כ"ב חשון	ברכות ג
חמישי	כ"ג חשון	ברכות ד
שישי	כ"ד חשון	ברכות ה
שבת	כ"ה חשון	ברכות ו
ראשון	כ"ו חשון	ברכות ז
שני	כ"ז חשון	ברכות ח
שלישי	כ"ח חשון	ברכות ט
רביעי	כ"ט חשון	ברכות י
חמישי	ל' חשון	ברכות יא
שישי	א' כסלו	ברכות יב
מבחן מס' 1 - א' כסלו פר' תולדות ברכות דף א - יא:		
שבת	ב' כסלו	ברכות יג
ראשון	ג' כסלו	ברכות יד
שני	ד' כסלו	ברכות טו
שלישי	ה' כסלו	ברכות טז
רביעי	ו' כסלו	ברכות יז
חמישי	ז' כסלו	ברכות יח
שישי	ח' כסלו	ברכות יט
שבת	ט' כסלו	ברכות כ
ראשון	י' כסלו	ברכות כא
שני	י"א כסלו	ברכות כב
שלישי	י"ב כסלו	ברכות כג
רביעי	י"ג כסלו	ברכות כד
חמישי	י"ד כסלו	ברכות כה
שישי	ט"ו כסלו	ברכות כו
שבת	ט"ז כסלו	ברכות כז
ראשון	י"ז כסלו	ברכות כח
שני	י"ח כסלו	ברכות כט
שלישי	י"ט כסלו	ברכות ל
רביעי	כ' כסלו	ברכות לא
חמישי	כ"א כסלו	ברכות לב
שישי	כ"ב כסלו	ברכות לג
שבת	כ"ג כסלו	ברכות לד
ראשון	כ"ד כסלו	ברכות לה
שני	כ"ה כסלו	ברכות לו
שלישי	כ"ו כסלו	ברכות לז
רביעי	כ"ז כסלו	ברכות לח
חמישי	כ"ח כסלו	ברכות לט
שישי	כ"ט כסלו	ברכות מ

יום	תאריך	הספק
מבחן מס' 2 - כ"ט כסלו פר' מקץ ברכות יב. - לט:		
שבת	ל' כסלו	ברכות מא
ראשון	א' טבת	ברכות מב
שני	ב' טבת	ברכות מג
שלישי	ג' טבת	ברכות מד
רביעי	ד' טבת	ברכות מה
חמישי	ה' טבת	ברכות מו
שישי	ו' טבת	ברכות מז
שבת	ז' טבת	ברכות מח
ראשון	ח' טבת	ברכות מט
שני	ט' טבת	ברכות נ
שלישי	י' טבת	ברכות נא
רביעי	י"א טבת	ברכות נב
חמישי	י"ב טבת	ברכות נג
שישי	י"ג טבת	ברכות נד
שבת	י"ד טבת	ברכות נה
ראשון	ט"ו טבת	ברכות נו
שני	ט"ז טבת	ברכות נז
שלישי	י"ז טבת	ברכות נח
רביעי	י"ח טבת	ברכות נט
חמישי	י"ט טבת	ברכות ס
שישי	כ' טבת	ברכות סא
שבת	כ"א טבת	ברכות סב
ראשון	כ"ב טבת	ברכות סג
שני	כ"ג טבת	ברכות סד
שלישי	כ"ד טבת	ברכות סה
רביעי	כ"ה טבת	ברכות סו
חמישי	כ"ו טבת	ברכות סז
שישי	כ"ז טבת	ברכות סח
מבחן מס' 3 - כ"ז טבת פר' וארא ברכות מ. - סז:		
שבת	כ"ח טבת	ברכות סט
ראשון	כ"ט טבת	ברכות ע
שני	א' שבט	ברכות עא
שלישי	ב' שבט	ברכות עב
רביעי	ג' שבט	ברכות עג
חמישי	ד' שבט	ברכות עד
שישי	ה' שבט	ברכות עה
שבת	ו' שבט	ברכות עו
ראשון	ז' שבט	ברכות עז
שני	ח' שבט	ברכות עח

יום	תאריך	הספק
שלישי	ט' שבט	ברכות עט
רביעי	י' שבט	ברכות פ
חמישי	י"א שבט	ברכות פא
שישי	י"ב שבט	ברכות פב
שבת	י"ג שבט	ברכות פג
ראשון	י"ד שבט	ברכות פד
שני	ט"ו שבט	ברכות פה
שלישי	ט"ז שבט	ברכות פו
רביעי	י"ז שבט	ברכות פז
חמישי	י"ח שבט	ברכות פח
שישי	י"ט שבט	ברכות פט
שבת	כ' שבט	ברכות צ
ראשון	כ"א שבט	ברכות צא
שני	כ"ב שבט	ברכות צב
שלישי	כ"ג שבט	ברכות צג
רביעי	כ"ד שבט	ברכות צד
חמישי	כ"ה שבט	פאה א
שישי	כ"ו שבט	פאה ב
מבחן מס' 4 - כ"ו שבט פר' משפטים ברכות סח. - פאה א:		
שבת	כ"ז שבט	פאה ג
ראשון	כ"ח שבט	פאה ד
שני	כ"ט שבט	פאה ה
שלישי	ל' שבט	פאה ו
רביעי	א' אדר	פאה ז
חמישי	ב' אדר	פאה ח
שישי	ג' אדר	פאה ט
שבת	ד' אדר	פאה י
ראשון	ה' אדר	פאה יא
שני	ו' אדר	פאה יב
שלישי	ז' אדר	פאה יג
רביעי	ח' אדר	פאה יד
חמישי	ט' אדר	פאה טו
שישי	י' אדר	פאה טז
שבת	י"א אדר	פאה יז
ראשון	י"ב אדר	פאה יח
שני	י"ג אדר	פאה יט
שלישי	י"ד אדר	פאה כ
רביעי	ט"ו אדר	פאה כא
חמישי	ט"ז אדר	פאה כב
שישי	י"ז אדר	פאה כג
שבת	י"ח אדר	פאה כד

יום	תאריך	הספק
ראשון	י"ט אדר	פאה כה
שני	כ' אדר	פאה כו
שלישי	כ"א אדר	פאה כז
רביעי	כ"ב אדר	פאה כח
חמישי	כ"ג אדר	פאה כט
שישי	כ"ד אדר	פאה ל
שבת	כ"ה אדר	פאה לא
ראשון	כ"ו אדר	פאה לב
שני	כ"ז אדר	פאה לג
שלישי	כ"ח אדר	פאה לד
רביעי	כ"ט אדר	פאה לה
חמישי	א' ניסן	פאה לו
שישי	ב' ניסן	פאה לז

מבחן מס' 5 - ב' ניסן פר' ויקרא
פאה ב. - לו:

שבת	ג' ניסן	פאה לח
ראשון	ד' ניסן	פאה לט
שני	ה' ניסן	פאה מ
שלישי	ו' ניסן	פאה מא
רביעי	ז' ניסן	פאה מב
חמישי	ח' ניסן	פאה מג
שישי	ט' ניסן	פאה מד
שבת	י' ניסן	פאה מה
ראשון	י"א ניסן	פאה מו
שני	י"ב ניסן	פאה מז
שלישי	י"ג ניסן	פאה מח
רביעי	י"ד ניסן	פאה מט
חמישי	ט"ו ניסן	פאה נ
שישי	ט"ז ניסן	פאה נא
שבת	י"ז ניסן	פאה נב
ראשון	י"ח ניסן	פאה נג
שני	י"ט ניסן	פאה נד
שלישי	כ' ניסן	פאה נה
רביעי	כ"א ניסן	פאה נו
חמישי	כ"ב ניסן	פאה נז
שישי	כ"ג ניסן	פאה נח
שבת	כ"ד ניסן	פאה נט
ראשון	כ"ה ניסן	פאה ס
שני	כ"ו ניסן	פאה סא
שלישי	כ"ז ניסן	פאה סב
רביעי	כ"ח ניסן	פאה סג
חמישי	כ"ט ניסן	פאה סד

יום	תאריך	הספק
שישי	ל' ניסן	פאה סה

מבחן מס' 6 - ל' ניסן פר' תזריע מצורע
פאה לז. - סד:

שבת	א' אייר	פאה סו
ראשון	ב' אייר	פאה סז
שני	ג' אייר	פאה סח
שלישי	ד' אייר	פאה סט
רביעי	ה' אייר	פאה ע
חמישי	ו' אייר	פאה עא
שישי	ז' אייר	פאה עב
שבת	ח' אייר	פאה עג
ראשון	ט' אייר	דמאי א
שני	י' אייר	דמאי ב
שלישי	י"א אייר	דמאי ג
רביעי	י"ב אייר	דמאי ד
חמישי	י"ג אייר	דמאי ה
שישי	י"ד אייר	דמאי ו
שבת	ט"ו אייר	דמאי ז
ראשון	ט"ז אייר	דמאי ח
שני	י"ז אייר	דמאי ט
שלישי	י"ח אייר	דמאי י
רביעי	י"ט אייר	דמאי יא
חמישי	כ' אייר	דמאי יב
שישי	כ"א אייר	דמאי יג
שבת	כ"ב אייר	דמאי יד
ראשון	כ"ג אייר	דמאי טו
שני	כ"ד אייר	דמאי טז
שלישי	כ"ה אייר	דמאי יז
רביעי	כ"ו אייר	דמאי יח
חמישי	כ"ז אייר	דמאי יט
שישי	כ"ח אייר	דמאי כ

מבחן מס' 7 - כ"ח אייר פר' במדבר
פאה סה. - סוף, דמאי א. - יט:

שבת	כ"ט אייר	דמאי כא
ראשון	א' סיון	דמאי כב
שני	ב' סיון	דמאי כג
שלישי	ג' סיון	דמאי כד
רביעי	ד' סיון	דמאי כה
חמישי	ה' סיון	דמאי כו
שישי	ו' סיון	דמאי כז
שבת	ז' סיון	דמאי כח
ראשון	ח' סיון	דמאי כט

יום	תאריך	הספק
שני	ט' סיון	דמאי ל
שלישי	י' סיון	דמאי לא
רביעי	י"א סיון	דמאי לב
חמישי	י"ב סיון	דמאי לג
שישי	י"ג סיון	דמאי לד
שבת	י"ד סיון	דמאי לה
ראשון	ט"ו סיון	דמאי לו
שני	ט"ז סיון	דמאי לז
שלישי	י"ז סיון	דמאי לח
רביעי	י"ח סיון	דמאי לט
חמישי	י"ט סיון	דמאי מ
שישי	כ' סיון	דמאי מא
שבת	כ"א סיון	דמאי מב
ראשון	כ"ב סיון	דמאי מג
שני	כ"ג סיון	דמאי מד
שלישי	כ"ד סיון	דמאי מה
רביעי	כ"ה סיון	דמאי מו
חמישי	כ"ו סיון	דמאי מז
שישי	כ"ז סיון	דמאי מח
שבת	כ"ח סיון	דמאי מט
ראשון	כ"ט סיון	דמאי נ
שני	ל' סיון	דמאי נא
שלישי	א' תמוז	דמאי נב
רביעי	ב' תמוז	דמאי נג
חמישי	ג' תמוז	דמאי נד
שישי	ד' תמוז	דמאי נה

מבחן מס' 8 - ד' תמוז פר' חקת
דמאי כ. - נד:

שבת	ה' תמוז	דמאי נו
ראשון	ו' תמוז	דמאי נז
שני	ז' תמוז	דמאי נח
שלישי	ח' תמוז	דמאי נט
רביעי	ט' תמוז	דמאי ס
חמישי	י' תמוז	דמאי סא
שישי	י"א תמוז	דמאי סב
שבת	י"ב תמוז	דמאי סג
ראשון	י"ג תמוז	דמאי סד
שני	י"ד תמוז	דמאי סה
שלישי	ט"ו תמוז	דמאי סו
רביעי	ט"ז תמוז	דמאי סז
חמישי	י"ז תמוז	דמאי סח
שישי	י"ח תמוז	דמאי סט

יום	תאריך	הספק
שבת	י"ט תמוז	דמאי ע
ראשון	כ' תמוז	דמאי עא
שני	כ"א תמוז	דמאי עב
שלישי	כ"ב תמוז	דמאי עג
רביעי	כ"ג תמוז	דמאי עד
חמישי	כ"ד תמוז	דמאי עה
שישי	כ"ה תמוז	דמאי עו
שבת	כ"ו תמוז	דמאי עז
ראשון	כ"ז תמוז	כלאים א
שני	כ"ח תמוז	כלאים ב
שלישי	כ"ט תמוז	כלאים ג
רביעי	א' אב	כלאים ד
חמישי	ב' אב	כלאים ה
שישי	ג' אב	כלאים ו
מבחן מס' 9 - ג' מנ"א פר' דברים-חזון דמאי נה. - סוף, כלאים א. - ה:		
שבת	ד' אב	כלאים ז
ראשון	ה' אב	כלאים ח
שני	ו' אב	כלאים ט
שלישי	ז' אב	כלאים י
רביעי	ח' אב	כלאים יא
חמישי	ט' אב	כלאים יב
שישי	י' אב	כלאים יג
שבת	י"א אב	כלאים יד
ראשון	י"ב אב	כלאים טו
שני	י"ג אב	כלאים טז
שלישי	י"ד אב	כלאים יז
רביעי	ט"ו אב	כלאים יח
חמישי	ט"ז אב	כלאים יט
שישי	י"ז אב	כלאים כ
שבת	י"ח אב	כלאים כא
ראשון	י"ט אב	כלאים כב
שני	כ' אב	כלאים כג
שלישי	כ"א אב	כלאים כד
רביעי	כ"ב אב	כלאים כה
חמישי	כ"ג אב	כלאים כו
שישי	כ"ד אב	כלאים כז

יום	תאריך	הספק
שבת	כ"ה אב	כלאים כח
ראשון	כ"ו אב	כלאים כט
שני	כ"ז אב	כלאים ל
שלישי	כ"ח אב	כלאים לא
רביעי	כ"ט אב	כלאים לב
חמישי	ל' אב	כלאים לג
שישי	א' אלול	כלאים לד
מבחן מס' 10 - א' אלול פר' שופטים כלאים ו. - לג:		
שבת	ב' אלול	כלאים לה
ראשון	ג' אלול	כלאים לו
שני	ד' אלול	כלאים לז
שלישי	ה' אלול	כלאים לח
רביעי	ו' אלול	כלאים לט
חמישי	ז' אלול	כלאים מ
שישי	ח' אלול	כלאים מא
שבת	ט' אלול	כלאים מב
ראשון	י' אלול	כלאים מג
שני	י"א אלול	כלאים מד
שלישי	י"ב אלול	כלאים מה
רביעי	י"ג אלול	כלאים מו
חמישי	י"ד אלול	כלאים מז
שישי	ט"ו אלול	כלאים מח
שבת	ט"ז אלול	כלאים מט
ראשון	י"ז אלול	כלאים נ
שני	י"ח אלול	כלאים נא
שלישי	י"ט אלול	כלאים נב
רביעי	כ' אלול	כלאים נג
חמישי	כ"א אלול	כלאים נד
שישי	כ"ב אלול	כלאים נה
שבת	כ"ג אלול	כלאים נו
ראשון	כ"ד אלול	כלאים נז
שני	כ"ה אלול	כלאים נח
שלישי	כ"ו אלול	כלאים נט
רביעי	כ"ז אלול	כלאים ס
חמישי	כ"ח אלול	כלאים סא
שישי	כ"ט אלול	כלאים סב

לְשִׁבּוּעַ מִטּוּבָהּ

ההזדמנות שלך להתחבר לתורת ארץ ישראל

תלמוד ירושלמי המפואר

'נעם' 'אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל, שמנעימים זה לזה בהלכה'

פירושי רבותינו שהודפסו לראשונה על הדף | מזוקק ומטופה לפי נוסחאות מדויקות | להתענג בנועם העליון

עוז והדר

חיים של תורה

30 שנות חיים של תורה

מרכז הזמנות: 1800-22-55-66

ארה"ב: 0054-437 (718) | אירופה 0176-8806-20-44

להשיג בחנויות הספרים המובחרות

קנין ירושלמי | Dirshu

השטייגען של החורף

עם תחילת זמן חורף, חוזרים ללימוד בחשקת התורה בהיכלי הישיבות והכוללים בחדוותא דאורייתא ומוסיפים בעמל וקנין התורה במסגרת תכניות דרשו המעניקים מסגרת ומחייב למבקשים ולשואפים לעלות במעלות ידיעת והבנת התורה

קנין ירושלמי

לבקשת לומדי תלמוד ירושלמי, לקראת המחזור החדש נוספה תכנית לימוד ומבחנים

'הדף היומי בתלמוד הירושלמי'

מתחילים:

ביום שני כ' בחשוון תשפ"ג
מסכת 'ברכות'

המלגה המרבית בסך
400 ש"ח למבחן

לרישום והצטרפות
בעמדות 'נדרים פלוס'

ניתן לשמוע את פרטי וכללי התכנית בקו השיעורים של 'דרשו'
077-2222666 שלוחה 4 > 2

MAKOVER

ילכו מחיל אל חיל בעיון הלימוד ובקנין ידיעת התורה ובלימוד ההלכה והמוסר